

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

BAHAR 2025 CİLT: 16 SAYI: 1
SPRING 2025 VOLUME: 16 ISSUE: 1

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

ISSN: 2146-1740

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

(JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES)

YAYIN NO : ISSN: 2146-17/E-ISSN: 2146-17

YAYININ TÜRÜ : Süreli-Yılda 2 sayı olarak yayınlanır.
Uluslararası hakemli bir dergidir.

Sahibi : İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
(Owner) Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Alan Editörler : Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri, Ekonometri, İktisat, Maliye
(Field Editors) Prof. Dr. Tetsuya BAHARA
Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ
Doç. Dr. Mustafa KIRCA
Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler
Prof. Dr. Arshi KHAN
Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Doç. Dr. Murat SEZİK
Uluslararası Ticaret- İşletme
Prof. Dr. Mehmet DENİZ
Doç. Dr. Alptekin ULUTAŞ

Editör Yardımcıları : Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ
(Associate Editors) Dr. Öğr. Üyesi Sami SEVER
Dr. Öğr. Üyesi Umut Turgut YILDIRIM

Teknik Editörler & Yazım Dil Editörleri : Arş. Gör. Fazlı Enes DÖNMEZ / Arş. Gör. Ökkeş KISA
(Technical Editors & Copyeditors) Arş. Gör. Mehmet Emin GÜVEN / Arş. Gör. Emre ÖZSALMAN
Arş. Gör. Onur ÖZKAN / Arş. Gör. Kaan POLAT
Arş. Gör. Mert ŞAHİN / Arş. Gör. Nuriye GÜNEY

Hukuk Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI
(Legal Advisor)

Adres : İnönü Üniversitesi İİBF
(Address) 44280 MALATYA

Telefon (Phone) : +90 422 377 30 00 **Faks (Fax):** +90 422 341 04 38

E-mail : akademikyak@inonu.edu.tr **Web:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>

DANIřMA KURULU
(EDITORIAL ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İÇDUYGU	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Bharat SARATH	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. Enver BOZKURT	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. H. Cemil KOÇAK	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan D. Dağı	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. James ALM	Tulane University
Prof. Dr. James L. BICKSLER	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. Jorge MARTINEZ-VAZGUEZ	Georgia State University
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem ALKİN	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. M. Hakan YAVUZ	University of Utah
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım ENGİN	Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Oya ÖZÇELİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan BENK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Shyam SUNDER	Yale University
Prof. Dr. Ş.Halis ÇALIŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Zühtü ARSLAN	Anayasa Mahkemesi
Doç. Dr. Michael ALLES	Rutgers, The State University of New Jersey

Akademik Yaklaşımlar Dergisi:

Bilimsel/özgün araştırma makaleleri yayınlayan ve yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Dergimiz aşağıdaki dizinlerde taranmaktadır: TR Dizin ve Index Copernicus

YAYIN KURULU
(EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Adnan GERÇEK	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek TEMİZ DİNÇ	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin BAYRAK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer KOÇ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARABULUT	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer BUDAK	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Masood Nawaz KALYAR	Government College University Faisalabad

EDİTÖRÜN NOTU

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ISSN: 2146-17/E-ISSN: 2146-17 Cilt 16 Sayı 1, 21 tane araştırma makalesiyle yayımlanmıştır. Bu sayının yayımlanma sürecinde, makalelerin % 32'si reddedilmiş; % 68'i kabul edilmiştir.

“DEPREMZEDE BİREYLERİN “DEPREM” ALGISI VE BAZI SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN ANALİZİ (MALATYA İLİ ÖRNEĞİ)” başlıklı makale, Arzu BOZDAĞ TULUM tarafından kaleme alınmıştır. Bu araştırmanın amacı; depremzede bireylerin "Deprem" kavramı ile ilgili zihinsel imgelerini tespit ederek bu imgeleri çeşitli kategorilerde sınıflandırmak ve bu zihinsel imgelerin bazı sosyo-demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda depremzedelerin zihninde "Deprem" kavramına ilişkin imgeleri belirlemek amacıyla bir metafor çalışması yapılmıştır. Araştırmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Nicel araştırma tekniklerinden anket tekniği kullanılırken, nitel araştırma tekniği olarak fenomenoloji deseni kullanılmıştır. 545 depremzededen toplanan veriler doğrultusunda toplam 3 ana ve 8 alt kategori oluşturulmuştur. Sosyo-demografik özellikleri içeren verilerin analizinde SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Yapılmış olan bu çalışma depremzede bireylerin bazı sosyo-demografik değişkenlerinin "Deprem" kavramına ilişkin oluşturdukları ana metafor kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar yarattığını ortaya koymuştur. Ayrıca depremzedeler tarafından en sık dile getirilen deprem metaforlarının; kıyamet, felaket, ölüm, yıkım, korku, felaket, çaresizlik gibi imgelerden oluştuğu görülmüştür.

“YENİLENEBİLİR ENERJİ VE İKLİM FİNANSMANI ALANINDAKİ LİTERATÜRÜN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ: GELECEĞE YÖNELİK ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ VE STRATEJİK YOL HARİTASI” başlıklı makale, Betül Şahin ve Hilal OK ERGÜN tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, yenilenebilir enerji ve iklim finansmanı konusunu ele alan yapılan çalışmaların incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak 2010-2024 yılları arasında Web of Science veri tabanında yer alan, İngilizce yazılmış, SCI, SCI-Expand ve ESCI dizinlerinde taranan 100 farklı makale türünde çalışmanın bibliyometrik analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, yenilenebilir enerji ve iklim finansına ilişkin “Energy Policy” dergisinin en fazla yayın sayısına sahip olduğu ve konunun en fazla İsviçre’deki araştırmacılar tarafından araştırıldığı saptanmıştır. En çok tekrarlanan anahtar kelimeler sırasıyla “renewable energy”, “policy” ve “finance” kelimeleri olmuştur. Gerçekleştirilen çalışmanın neticesinde görsel haritalar ve tablolar elde edilmiş, yenilenebilir enerji ve iklim finansı ile ilgili yapılan çalışmaların literatürdeki boşlukları tartışılmıştır. Araştırma bulguları ile bu alanda araştırma yapmayı düşünen araştırmacılara potansiyel bir yol haritası sunulması hedeflenmiştir.

“ULUSLARARASI POLİTİKADA SEKÜLERLEŞME TEORİSİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK” başlıklı makale Duygu DERSAN ORHAN tarafından KAL yazılmıştır. Bu makalede, sekülerleşme teorisinin en önemli eksikliklerinden birinin, Batı Aydınlanma düşüncesine dayanmasından ötürü aşırı derecede Batı merkezli olması olduğu ve küreselleşme nedeniyle artan devlet dışı dini aktörleri ve sınır ötesi dini ağları açıklamada yetersiz kaldığı öne sürülmektedir. Sekülerleşme teorisinin modernleşme süreci ve devlet otoritesi ile dini otoritenin ayrılması hakkında değerli bilgiler sunduğu kabul edilmekle birlikte, din temelli

siyasetin ortaya çıkışını açıklayabilmesi için teorinin gözden geçirilmesi ve genişletilmesi gerektiği önerilmektedir.

“TÜRKİYE’DE EKONOMİK İSTİKRARIN ÇEVRE KALİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ARDL SINIR TESTİ VE TODA-YAMAMOTO NEDENSELLİK ANALİZİ” başlıklı makale, Fatih AKIN ve Şaban ÖNCEBE tarafından kaleme alınmıştır. ası’nda bazı taahhütlerde bulunmuş ve gerekli alt yapı çalışmaları için de somut adımlar atmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de 1990-2022 döneminde ekonomik istikrar ve enerji tüketiminin çevre kalitesi üzerindeki uzun dönem etkisi Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Model (ARDL) ve Granger nedensellik analizi için ise Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile araştırılmıştır. Çevre kalitesini temsilen CO2 emisyonu değişkeni kullanılmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre, CO2 emisyonunu uzun dönemde ekonomik istikrar ve enerji kullanımı artırmaktadır. Toda-Yamamoto Nedensellik testi sonuçlarına göre ekonomik istikrar ve enerji kullanımından CO2 emisyonuna doğru tek yönlü bir Granger nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, Türkiye’nin ekonomik istikrar ve çevre dengesini sağlayabilmesi için çevre kalitesini yükselten yenilenebilir enerji kaynaklarına daha da ağırlık vermesi gerekmektedir.

“MERİTOKRASİ YANILSAMASI: LİYAKATİN LABİRENTİNDE BİR İNCELEME” başlıklı makale, İbrahim Halil ATAĞİŞİ tarafından kaleme alınmıştır. Bu araştırma, meritokrasi ve liyakat temelli yönetim kavramlarını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, meritokrasinin ne olduğu ve temel ilkelerinin neler olduğunu, liyakat ve meritokrasi arasında nasıl bir ilişki olduğu, farklı ülkelerde meritokrasinin nasıl uygulama alanı bulduğu, Türkiye’de liyakat temelli yönetim tarihinin hangi dönemlerde zuhur ettiği ve liyakat sisteminin adil ve eşitlikçi bir şekilde işlemesi için hangi adımlar atılabileceği gibi sorulara cevap arayacaktır. Bu doğrultuda literatür taraması yöntemiyle meritokrasi ve liyakat temelli yönetim ile ilgili kitap, makale, rapor ve diğer akademik kaynaklar taranacaktır. Bu kapsamda meritokrasinin tanımı ve temel ilkeleri ele alınacak, ardından liyakat ve meritokrasi arasındaki ilişki incelenecek ve farklı ülkelerdeki uygulamalar analiz edilecektir. Araştırmanın sonucunda, liyakat sisteminin adil bir şekilde işlemesi için öneriler sunulurken, bu alandaki literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, uluslararası düzeyde bir perspektif sunulması beklenmektedir.

“TÜRKİYE EKONOMİSİNDE REEL KURUN DIŞ TİCARETE ASİMETRİK GEÇİŞ ETKİSİ: MARSHALL-LERNER KOŞULU ÜZERİNE BİR ANALİZ” başlıklı makale, Hilal ŞEKER tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için Marshall-Lerner koşulunun sağlanıp sağlanmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1980-2022 dönemi çalışmaya esas zaman periyodunu oluşturmakta olup, kullanılan yöntem Doğrusal Olmayan Sınır Testi (NARDL) metodudur. Çalışmanın bulguları araştırmaya esas dönem için Türkiye ekonomisinde Marshall-Lerner Koşulu’nun kısa ve uzun dönemde geçerli olmadığı yönündedir.

“AKARYAKIT TALEP DİNAMİKLERİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ: ELAZIĞ ÖRNEĞİ” başlıklı makale, İsmail KAVAZ ve Gökçen DOR tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada 2000-2023 yıllarını kapsayan Elazığ’a ait kişi başına düşen toplam akaryakıt tüketimi, kişi başına düşen gelir, akaryakıt

fiyatları, nüfus ve kişi başına düşen araç sayısı verileri kullanılarak bahse konu olan eğilimler incelenmektedir. Yapısal Zaman Serileri Modelleme yöntemi kullanılarak yapılan analiz neticesinde elde edilen bulgulara göre esneklikler; bir önceki dönemin kişi başına düşen gelir verisi için 0,078, bir önceki dönemin fiyatları için -0,083, nüfus için 3,57 ve bir önceki dönemin kişi başına düşen araç sayısı için 1,049 olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak, iktisat teorisinde benzin ve motorin gibi ürünlerin zorunlu mallar sınıfına girdiği varsayımı altında, söz konusu ürünler üzerinde gelir ve fiyatın ciddi bir etkisinin olmaması sonucu beklenmektedir.

“TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİM OMBUDSMANLIĞINA YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ” başlıklı makale, Ahmet TUNÇ, Fezvi CAN ve Erhan GÜMÜŞ tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmanın amacı yerel yönetim ombudsmanlığının Türkiye’ye sağlayacağı katkıları ortaya koymak ve kurulacak bir yerel yönetim ombudsmanlığı için model önerisi getirmektir. Betimsel analiz yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada ayrıca tarihsel yöntemden de yararlanılmıştır.

“KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK MOTİVLERİ, ALGILANAN KSS ÖZGÜNLÜĞÜ, KURUMSAL GÜVENİLİRLİK VE MEŞRUIYET ARASINDAKİ İLİŞKİ BİR AMPİRİK ÇALIŞMA” başlıklı makale, Abdülkadir AKTURAN tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışma, Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) güdülleri, KSS'nin algılanan özgünlüğü ve kurumsal kredibilite ve meşruiyet arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, senaryo tabanlı anket yaklaşımı kullanılarak 392 katılımcıdan veri toplanmıştır. Araştırma hipotezleri YEM aracılığıyla test edilmiştir. Bulgular, içsel faktörler tarafından yönlendirilen KSS faaliyetlerinin özgünlük üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, ancak özgünlüğün meşruiyet ve güvenilirlik üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak dışsal olarak motive edilen KSS eylemlerinin özgünlük üzerinde olumlu bir etkisi vardır ve bu da meşruiyet ve güvenilirliğin artmasına katkıda bulunur.

“REKLAMA YÖNELİK TUTUM VE SATIN ALMA NİYETİ İLİŞKİSİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI” başlıklı makale, İbrahim KİÇİR tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti arasındaki ilişkinin meta analiz yöntemiyle belirlenmesi amaçlanmıştır. Meta analize dahil edilen çalışmalar Türkiye’de ortaya konulan ulusal alan yazın ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda meta analiz çalışmasına dahil etme kriterlerine göre reklama yönelik tutum ile satın alma niyetine ilişkin Pearson Korelasyon katsayısı (r) değerini veya bu değere dönüştürülebilen değerler içeren 21 çalışma dahil edilmiştir. Yapılan heterojenlik testi sonucunda verilerin heterojen bir dağılım sergilediği tespit edilmiş ve ortalama etki büyüklüğünün hesaplanmasında rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Çalışma bulgularına göre reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişki anlamlıdır ($z=6,353$; $p<0,05$) ve ortalama etki büyüklüğü 0,445’tir. Bu bulgular reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasında orta düzeyde ve pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

“MEDYADA YER ALAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME” başlıklı makale, Mehmet Emin BABACAN ve Mehmet ULAŞ tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden söylem analizi tekniği ile yapılandırılmış olup temel yaklaşım olarak sosyal inşacı yaklaşım doğrultusunda tasarlanmıştır.

Çalışmada 2023 yılı içerisinde medyada yer alan hak ihlallerinin ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve İsrail-Filistin savaşı şeklinde dört başlıkta yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışma sonucunda medya üzerinden kurgulanmış gerçeklik ile oluşturulan haber içeriklerinin söylem dilinin manipülatif olarak siyasetten ekonomiye, sağlıktan spora kadar sosyal yaşam alanının büyük bir bölümüne sirayet ettiği ve bu durumun da bireyler, topluluklar ve gruplar üzerinde bir hak ihlalinin oluşmasına zemin hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır.

“RUSYA FEDERASYONU SİYASAL SİSTEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME” başlıklı makale, Fatih TEKİN tarafından kaleme alınmıştır. Bu makale, Rusya Federasyonu’nun siyasal sistemini tarihsel evrimi, kurumsal yapısı ve güç dinamikleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla 1991’de bağımsızlaşan Rusya Federasyonu, 1993 Anayasası ile yarı-başkanlık sistemini benimsemiştir. Ancak, özellikle Vladimir Putin’in 1999’da iktidara gelmesinden itibaren yürütme erkinin güçlenmesiyle sistem, “güçlendirilmiş başkanlık” olarak tanımlanabilecek bir yapıya evrilmiştir. Başkanın geniş yetkileri, yasama ve yargı organlarının etkinliğini sınırlamaktadır. 2020 anayasa değişiklikleriyle bu yetkiler daha da artmıştır. Sonuç olarak, Rusya’nın siyasal sistemi, anayasal olarak yarı-başkanlık modeli olsa da süper başkanlık modeli olarak ifade edilebilecek şekilde yürütme erkinin güçlü olduğu bir hükümet sistemi görünümündedir.

“ASKERİN DEMOKRATİK GEÇİŞLERDEKİ ROLÜ: MISIR VE TUNUS ÖRNEKLERİ” başlıklı makale, Ali SARIHAN tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmanın amacı; askerin güçlü olmasının da, zayıf olmasının da sağlıklı bir demokratik geçiş için tehlike arz ettiğini göstermektir. Mısır örneğiyle açıklandığı gibi güçlü askeri yapılar demokrasinin gelmesini var olan gücünün elden gitmesi olarak algılayıp, sahip olduğu gücün verdiği güvenle iktidardan desteğini çekip dolaylı olarak veya doğrudan askeri bir darbe gerçekleştirip, geçişin demokrasiye doğru değil antidemokratik bir yöne doğru evrilmesine neden olabilmektedir. Fakat Mısır’ın tam tersi zayıf bir askeri yapıya sahip olan Tunus örneği de askerin zayıf olmasının demokrasi adına bir avantaj olmadığını göstermiştir.

“TUTUNDURMADA YAPAY ZEKÂ VE POSTMODERNİZM: KURGUSAL GERÇEKLİKLERİN BULUŞMASI” başlıklı makale, Ebru ÇİL ve İsmail ERKAN tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, modern tutundurma faaliyetleri ile yapay zekâ uygulamalarının birleşiminin, modern yaklaşımın ötesine geçerek postmodernizmin bir göstergesi olarak değerlendirildiği ortaya konmuştur. Bu bağlamda, araştırma yapay zekâ ile güçlendirilmiş tutundurma faaliyetlerini, postmodernizmin ayırt edici unsurları çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, internet üzerinde yayımlanan beş yapay zekâ ile güçlendirilmiş tutundurma faaliyeti içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve postmodern özellikler referans alınarak analiz edilmiştir. Bulgular, bu faaliyetlerde hiper gerçeklik, parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği unsurlarının odak özellikler olduğunu göstermektedir. Bu unsurları takiben, öznenin merkezileşmesi de gözlemlenmiştir. Üretim ve tüketimin yer değiştirmesi ise en az gözlemlenen ayırt edici unsur olarak belirlenmiştir. Araştırma sonunda işletmelere ve gelecekteki çalışmalara yönelik öneriler bulunulmuştur.

“YAPAY ZEKÂNIN YÜKSELİŞİ: İKTİSADİ BÜYÜMENİN DOSTU MU DÜŞMANI MI?” başlıklı makale, Aras YOLUSEVER tarafından kaleme alınmıştır. Bu

Çalışma, yapay zekânın ekonomik büyüme üzerindeki karmaşık ve dualistik etkisini araştırmakta, üretkenliği artırma ve yeniliği teşvik etme kabiliyetine odaklanırken, aynı zamanda işgücü piyasası ve bu zorlukları ele almak için gereken düzenleyici çerçeve üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma aynı zamanda yapay zekânın iktisadi refahı artırmadaki ikili rolünü ve kapsayıcı, sürdürülebilir büyümeye yönelik riskleri değerlendirmektedir. Nihayetinde, yapay zekânın eşitlikçi iktisadi kalkınmanın sağlanmasındaki rolü sorgulanmaktadır.

“ÇEVRESEL SORUMLULUK ÇERÇEVESİNDE KARBON AYAK İZİ BİLİNCİNİN ÖLÇÜLMESİ: ISPARTA'DAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA” başlıklı makale, Mahmut Sami ÖZTÜRK tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi konusundaki bilinç düzeylerinin araştırılmasıdır. Likert tipi ölçek yardımıyla bireylerdeki karbon ayak izi farkındalığının ölçülmesi konusunda literatürdeki eksikliğin giderilmesi çalışmayı ön plana çıkarmakta ve çalışmanın özgün değerini yansıtmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Isparta'da lisans düzeyinde eğitim gören toplam 427 üniversite öğrencisine yönelik bir anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen araştırmadan elde edilen temel sonuçlara göre, üniversite öğrencilerinin çevreye yönelik zarar vermekten kaçındıkları, çok fazla su kullanmamaya dikkat ettikleri ve gerekmedikçe fotokopi kullanmamaya çalıştıkları dolayısıyla da karbon ayak izi farkındalıklarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

“ARAFTAKİ ÖZNE: FİLİSTİNLİ MÜLTECİLER” başlıklı makale, Mehmet KOCAOĞLU tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmanın temel amacı Filistinli mültecilerin arafta kalan özneler olarak hayat sürdürdüklerini ortaya koymaktır. Bu çalışmada ilk olarak ulusal egemenlik ve çıkar üzerine kurulmuş olan realist küresel düzen analiz edilmektedir. İkinci olarak mültecileri küresel düzen içinde hak ettikleri insancıl pozisyona konumlandırmak adına zarar ilkesi ve insan hakları dayalı bir perspektifin gerekliliğine işaret edilmektedir. Üçüncü olarak ise Filistinli mültecilerin mevcut küresel sistemdeki konumu gözler önüne serilmektedir. Bu çalışma, Filistinli mültecilerin küresel sistemin arafta kalan özneleri olduğu ileri sürmektedir.

“TÜRKİYE'DE SAĞLIK GÖSTERGELERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: MEKÂNSAL EKONOMETRİK ANALİZ” başlıklı makale, Kübra ELMALI tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışma; Türkiye'de ekonomik büyüme üzerinde seçilmiş sağlık göstergelerinin etkisini 81 il için 2009-2022 dönemini ele alarak mekânsal analiz yardımıyla belirlemektir. Türkiye'nin 81 ile ait kişi başı GSYİH değişkeninin bağımlı değişken olarak alındığı modelde bağımsız değişken olarak hekim sayısı, yatak sayısı ve bebek ölüm oranı değişkenleri ele alınmıştır. Oluşturulan model üç farklı yöntemle test edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Uygulamadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda modelde sağlık göstergelerinin gelir üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Hekim sayısı ve hastane yatak sayısı değişkeni gelir üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. İlave olarak komşu illere ait hastane yatak sayısının söz konusu ilin geliri ile de ters yönde olması da oldukça önemlidir.

“YEŞİL HASTANELERDE YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ: KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA” başlıklı makale, Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmanın amacı; “yeşil hastanelerde sürdürülebilir çevre kültürünün oluşturulmasında yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının rolü” konusunda alan yazındaki bilgi stokunu değerlendirmektir. Alan yazından anlaşıldığına göre; stratejik önemine rağmen, yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları sağlık sektöründe emekleme aşamasındadır. Ancak kavram henüz emekleme aşamasında olsa bile, sağlık organizasyonları uzun vadeli sürdürülebilirliklerini güvence altına almak amacıyla yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları yoluyla çevre bilincini teşvik etmeye yönelik ihtiyacı anlamaya başlamaktadır.

“GENÇLERİN BELİRSİZLİĞE TAHAMMÜLSÜZLÜK DURUMLARININ İŞ ARAMA DAVRANIŞLARINA ETKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA” başlıklı makale, Kübra POLAT SUBAŞI ve Betül TOZAR tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, belirsizliğe tahammülsüzlük durumunun iş arama davranışı üzerinde olumsuz bir etki yaratacağı hipotezinden hareketle, İstanbul ilinde ikamet eden 15-29 yaş grubundaki gençler özelinde bir anket çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda belirsizliğe tahammülsüzlüğü ölçmek için Carleton, Norton ve Asmundson (2007)’un geliştirdiği ölçek kullanılırken, iş arama davranışını ölçmek için ise Blau (1993)’nın geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlük ile iş arama davranışı ilişkisi ve belirsizliğe tahammülsüzlük ile iş arama davranışının demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonunda beklenildiğinin aksine belirsizliğe tahammülsüzlük ile iş arama davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı, ancak hem belirsizliğe tahammülsüzlüğün hem de iş arama davranışının demografik değişkenlere göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

“TÜRKİYE’DE GÖÇ POLİTİKALARININ VE GÖÇ YÖNETİMİNİN DÖNÜŞÜMÜ” başlıklı makale, Çiğdem MANAP tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışma, Türkiye’nin göç politikalarının dönüşümü ve bu dönüşüme neden olan dönemsel unsurlara odaklanmaktadır. Çalışmada yasal metinler, kamu politikaları ve söylemler tarihsel-sosyolojik bir çerçevede incelenmiştir. Göç politikalarının dönüşüm süreci ideolojik, kurumsal ve söylemsel boyutlarıyla analiz edilerek dönemler arası süreklilik ve kopuş noktaları tartışılmıştır. Bulgular Türkiye’nin göç yönetiminde başat kavramın tarihsel olarak “geçicilik” olduğunu ancak göçmen akışlarının hacmi ve sürekliliği nedeniyle bu anlayışın uygulamada aşındığını ortaya koymaktadır. Ayrıca göç politikalarının şekillenmesinde ulus inşası, güvenlik kaygısı ve uluslararası yükümlülüklerin eş zamanlı olarak etkili olduğu; ancak bu unsurların zaman içinde değişen ağırlıklarla yeniden konumlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Dekan

EXECUTIVE SUMMARY

The Journal of Academic Approaches ISSN: 2146-17/E-ISSN: 2146-17 Volume 16 Issue 1 has been published with 21 research articles. During the publication process of this issue, 32 % of the submissions were rejected, and 68% were accepted.

The article titled “"EARTHQUAKE" PERCEPTION OF EARTHQUAKE VICTIMS AND ANALYSIS IN TERMS OF SOME SOCIO-DEMOGRAPHIC VARIABLES (MALATYA PROVINCE EXAMPLE)” is written by Arzu BOZDAĞ TULUM. The purpose of this research; The aim of the study is to identify the mental images of earthquake victims regarding the concept of "Earthquake", to classify these images in various categories and to reveal whether these mental images differ in terms of some socio-demographic variables. In this context, a metaphor study was conducted to determine the images related to the concept of "Earthquake" in the minds of earthquake victims. Qualitative and quantitative research methods were used together in the research. While the survey technique was used as a quantitative research technique, the phenomenology pattern was used as a qualitative research technique. In line with the data collected from 545 earthquake victims, a total of 3 main and 8 subcategories were created. SPSS 25 package program was used to analyze the data including socio-demographic characteristics. This study has revealed that some socio-demographic variables of earthquake victims create statistically significant differences in the main metaphor categories they create regarding the concept of "Earthquake". In addition, the earthquake metaphors most frequently expressed by earthquake victims are; It has been seen that it consists of images such as apocalypse, disaster, death, destruction, fear, disaster and despair.

The article titled “BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON RENEWABLE ENERGY AND CLIMATE FINANCE” is written by Betül ŞAHİN and Hilal OK ERGÜN. This study aims a comprehensive bibliometric analysis covering 100 scientific articles in English indexed in SCI, SCI-Expanded, and ESCI and scanned in the Web of Science database between 2010 and 2024. According to the analysis, the journal "Energy Policy" has the most publications in its field and has created a central platform for scientific discussions on sustainable energy policy and financing. This underlines the journal's reach and effectiveness. The intensive contributions of Swiss researchers on these topics reflect the country's international activity and academic interest in renewable energy and climate finance. In addition, the most frequently occurring keywords in the analysis are "renewable energy," "policy," and "finance," indicating that the studies focus on these topics. These terms show that most research focuses on developing renewable energy sources, integrating these processes with policy, and improving financial mechanisms. These analyses have identified potential gaps shaping the future research agenda and highlighted new research opportunities.

The article titled “RECONSIDERING SECULARIZATION THEORY IN INTERNATIONAL POLITICS” is written by Duygu DERSAN ORHAN. This article argues that the most important shortcomings of secularization theory is that it is too Western-centric due to its origins in Western Enlightenment thought and that it is insufficient to explain the increasing number of non-state religious actors and transnational religious networks due to globalization. It is suggested that even though secularization theory offers valuable information

about the modernizing process and the separation of governmental and religious authority, there is a need to revise and expand the theory in order to address the emergence of religiously oriented politics.

The article titled “THE IMPACT OF ECONOMIC STABILITY ON ENVIRONMENTAL QUALITY IN TÜRKİYE: ARDL BOUNDS TEST AND TODA-YAMAMOTO CAUSALITY ANALYSIS” is written by Fatih AKIN and Şaban ÖNCEBE. In this study, the long-run impact of economic stability and energy consumption on environmental quality in Türkiye for the period 1990-2022 is investigated with Autoregressive Lag Distributed Model (ARDL) and Toda-Yamamoto Causality test for Granger causality analysis. CO2 emission variable is used to represent environmental quality. According to the ARDL bounds test results, CO2 emission increases with economic stability and energy use in the long run. According to the results of Toda-Yamamoto Causality test, a unidirectional Granger causality is found from economic stability and energy use to CO2 emission. In line with these results, in order for Türkiye to achieve economic stability and environmental balance, it should give more weight to renewable energy sources that improve environmental quality.

The article titled “THE MERITOCRACY FALLACY: AN EXAMINATION IN THE LABYRINTH OF MERIT” is written by İbrahim Halil ATAKİŞİ. This research aims to delve into the concepts of meritocracy and merit-based management in depth. The study will seek answers to questions such as what meritocracy is and what its fundamental principles are, the relationship between merit and meritocracy, how meritocracy is implemented in different countries, the periods in Turkey's history when merit-based management emerged, and the steps that can be taken to ensure that the merit system operates fairly and equitably. Accordingly, a literature review method will be employed to explore books, articles, reports, and other academic sources related to meritocracy and merit-based management. Within this framework, the definition and fundamental principles of meritocracy will be discussed, followed by an examination of the relationship between merit and meritocracy and an analysis of applications in different countries. At the end of the research, recommendations will be presented for the fair operation of the merit system, aiming to contribute to the literature in this field. In this context, an international perspective is expected to be provided.

The article titled “ASYMMETRIC PASS-ON EFFECT OF REAL CURRENCY ON FOREIGN TRADE IN TURKISH ECONOMY: AN ANALYSIS OF THE MARSHALL-LERNER CONDITION” is written by Hilal ŞEKER. The study aims to reveal whether the Marshall-Lerner Condition was satisfied for the Turkish economy. To that end, the Non-Linear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) method was employed for the analysis covering the period of 1980-2022. Our results suggested for the concerned period that the Marshall-Lerner Condition was not satisfied for the Turkish economy in terms of both short and long term. Accordingly, our suggestion was to reduce Türkiye's foreign trade deficit through different monetary and financial policy practices other than the currency rate-focused strategies.

The article titled “AN ECONOMETRIC ANALYSIS ON THE EXAMINATION OF FUEL DEMAND DYNAMICS: THE ELAZIG CASE” is written by İsmail KAVAZ and Gökçen DOR. the study examines trends using data from 2000-2023, including per capita fuel

consumption, per capita income, fuel prices, population, and number of per capita vehicles. The analysis, conducted using the Structural Time Series Modelling method, reveals elasticities of 0,078 for previous period per capita income, -0,083 for previous period fuel prices, 3,57 for population, and 1,049 for previous period number of per capita vehicles. Consequently, under the economic theory that products like gasoline and diesel are considered necessities, it is expected that income and price do not significantly affect their consumption.

The article titled “A MODEL PROPOSAL FOR LOCAL GOVERNMENT OMBUDSMANSHIP IN TURKEY” is written by Ahmet TUNÇ, Fezvi Can and Erhan Gümüş. The aim of the study is to reveal the contributions of the local government ombudsman to Turkey and to propose a model for a local government ombudsman to be established. In the study carried out with the descriptive analysis method, the historical method was also used.

The article titled “THE RELATIONSHIP AMONG CSR MOTIVES, PERCEIVED CSR AUTHENTICITY, CORPORATE CREDIBILITY, AND LEGITIMACY: AN EMPIRICAL STUDY” is written by Abdülkadir AKTURAN. This study seeks to examine the relationship among the motives for Corporate Social Responsibility (CSR), the perceived authenticity of CSR, and the organizational credibility and legitimacy. For the purpose of the study, data was gathered from 392 participants through the use of a scenario-based survey approach. Research hypotheses were tested via SEM. The findings indicate that activities concerning CSR that are driven by intrinsic factors have a negative impact on authenticity, but authenticity has a favorable impact on legitimacy and credibility. But extrinsically motivated CSR actions have a positive impact on authenticity, which contributes to an increase in legitimacy and credibility.

The article titled “RELATIONSHIP BETWEEN ATTITUDE TOWARDS ADVERTISING AND PURCHASE INTENTION: A META ANALYSIS STUDY” is written by İbrahim KİÇİR. This study aims to reveal the relationship between attitude towards advertising and purchase intention using meta-analysis method. The studies included in the meta-analysis were limited to the national literature published in Turkey. In this context, according to the inclusion criteria for the meta-analysis study, analyses were applied on 21 studies. As a result of the heterogeneity test, it was determined that the data were heterogeneous and therefore the random effects model was used to calculate the effect size. According to the study findings, the relationship between attitude towards the advertisement and purchase intention is significant ($z=6.353$; $p<0.05$) and the average effect size is 0.445. These findings show that there is a moderate and positive relationship between attitude towards the advertisement and purchase intention.

The article titled “AN INVESTIGATION ON HUMAN RIGHTS VIOLATIONS IN THE MEDIA” is written by Mehmet Emin BABACAN and Mehmet ULAŞ. Using discourse analysis within a social constructivist approach, the research explores how media coverage influences perceptions of rights violations. The study finds that in 2023, media coverage of rights violations predominantly revolves around racism, Islamophobia, xenophobia, and the Israel-Palestine conflict. The results suggest that the media's framing of these issues through language has a significant and manipulative impact, extending across various sectors, including

politics, economics, health, and sports. This framing can lead to rights violations for individuals, communities, and groups. Ultimately, the media does not just reflect reality but actively shapes it, potentially undermining the protection of individual and collective rights.

The article titled “AN EVALUATION ON THE POLITICAL SYSTEM OF THE RUSSIAN FEDERATION,” is written by Fatih TEKİN. This article evaluates the political system of the Russian Federation within the framework of its historical evolution, institutional structure, and power dynamics. Following the dissolution of the Soviet Union, the Russian Federation gained independence in 1991 and adopted a semi-presidential system under the 1993 Constitution. However, especially since Vladimir Putin’s rise to power in 1999, the strengthening of the executive branch has transformed the system into a structure that can be described as a “super-presidential” model. The extensive powers of the president significantly constrain the effectiveness of the legislative and judicial branches. These powers have been further expanded through the 2020 constitutional amendments. Consequently, although Russia's political system is constitutionally framed as a semi-presidential model, it functions as a government system characterized by a strong executive authority, which can be identified as a super-presidential model.

The article titled “THE ROLE OF THE MILITARY IN DEMOCRATIC TRANSITIONS: THE CASES OF EGYPT AND TUNISIA” is written by Ali SARIHAN. This study aims to illustrate how both the strengths and weaknesses of the military can pose a threat to a successful democratic transition. For instance, in the case of Egypt, a powerful military may view the advent of democracy as a threat to its established authority, leading it to withdraw support from the government and potentially instigate a military coup, thereby obstructing the transition to democracy. Conversely, Tunisia's experience demonstrates that a weak military also presents challenges for democracy. In this context, a feeble military may lack the capacity to intervene or deter anti-democratic developments during the transition process, thereby stalling the democratic transition.

The article titled “ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND POSTMODERNISM IN PROMOTION: THE CONVERGENCE OF FICTIONAL REALITIES” is written by Ebru ÇİL and İsmail ERKAN. This study demonstrates that the combination of modern promotional activities and AI applications transcends the modern approach and is considered an indicator of postmodernism. In this context, the research aims to examine AI-powered promotional activities within the framework of the distinctive elements of postmodernism. As part of the study, five AI-powered promotional activities published online were analyzed using content analysis, with reference to postmodern characteristics. The findings indicate that hyperreality, fragmentation, and the coexistence of opposites are the focal features of promotional activities created with AI. Following these, the decentering of the subject was also observed. The least observed characteristic was the reversal of production and consumption. Upon the conclusion of the study, recommendations were provided for businesses and future research.

The article titled “THE RISE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FRIEND OR FOE OF ECONOMIC GROWTH?” is written by Aras YOLUSEVER. This study explores the complex and dualistic impact of artificial intelligence on economic growth, focusing on its

capacity to enhance productivity and foster innovation, while also examining its effects on the labor market and the regulatory framework needed to address these challenges. The study also evaluates the dual role of artificial intelligence in promoting economic welfare and the risks it poses to inclusive and sustainable growth. Ultimately, it questions the role of artificial intelligence in achieving equitable economic development.

The article titled “MEASUREMENT OF CARBON FOOTPRINT AWARENESS WITHIN THE FRAMEWORK OF ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY: A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS IN ISPARTA” is written by Mahmut Sami ÖZTÜRK. The aim of this study is to investigate the awareness levels of university students about carbon footprint. Eliminating the deficiency in the literature on measuring carbon footprint awareness in individuals with the help of likert-type scale brings the study to the forefront and reflects the original value of the study. In line with the purpose of the study, a survey was conducted for a total of 427 university students studying at the undergraduate level in Isparta. According to the basic results obtained from the research, it was determined that university students avoid harming the environment, are careful not to use too much water and try not to use photocopiers unless necessary, thus their carbon footprint awareness is high.

The article titled “SUBJECT IN LIMBO: PALESTINIAN REFUGEES” is written by Mehmet KOCAOĞLU. The main purpose of this study is to reveal that Palestinian refugees live as subjects in limbo. This study first analyzes the realistic global order founded on national sovereignty and interest. Secondly, it points out the necessity for a perspective based on the harm principle and human rights in order to position refugees in the humane position they deserve within the global order. Thirdly, the position of Palestinian refugees in the current global system is revealed. This study argues that Palestinian refugees are subjects of the global system in limbo.

The article titled “THE IMPACT OF HEALTH INDICATORS ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: SPATIAL ECONOMETRIC ANALYSIS” is written by Kübra ELMALI. This study aims to determine the impact of selected health indicators on economic growth in Turkey. In the model where the GDP per capita variable of Turkey's 81 provinces is taken as the dependent variable, the number of doctors, the number of beds and the infant mortality rate variables are considered as independent variables.

The article titled “A CONCEPTUAL RESEARCH ON GREEN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN GREEN HOSPITALS” is written by Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR. The aim of the study prepared based on this reality is to evaluate the knowledge stock in the literature on the subject of “the role of green human resources management practices in creating a sustainable environmental culture in green hospitals”. According to the literature, despite its strategic importance, green human resources management practices are in their infancy in the healthcare sector. However, even though the concept is still in its infancy, healthcare organizations are beginning to understand the need to promote environmental awareness through green human resources management practices in order to ensure their long-term sustainability.

The article titled “A STUDY ON THE IMPACT OF YOUNG PEOPLE’S INTOLERANCE OF UNCERTAINTY ON THEIR JOB SEARCH BEHAVIORS” is written by Kübra POLAT SUBAŞI and Betül TOZAR. In this study, intolerance of uncertainty, a personality variable that reflects individuals’ cognitive, emotional, and behavioral responses to ambiguous situations was examined for its contribution to job search behavior. Based on the hypothesis that intolerance of uncertainty has negative contribution to job search behavior, a survey was conducted among young individuals aged 15–29 residing in Istanbul. To measure intolerance of uncertainty, the scale developed by Carleton, Norton, and Asmundson (2007) was employed, while Blau’s (1993) scale was used to assess job search behavior. Analyses were conducted to investigate the relationship between intolerance of uncertainty and job search behavior, as well as to determine whether these variables differed based on demographic characteristics. Contrary to expectations, the findings revealed no significant relationship between intolerance of uncertainty and job search behavior. However, both intolerance of uncertainty and job search behavior were found to vary according to demographic variables.

The article titled “TRANSFORMATION OF MIGRATION POLICIES AND MIGRATION GOVERNANCE IN TURKEY” is written by Çiğdem MANAP. This study focuses on the transformation of Turkey's migration policies and the periodic factors that led to this transformation. In this study, legal texts, public policies, and discourses are examined within a historical-sociological framework. The transformation of migration policies is analyzed through ideological, institutional, and discursive dimensions, and the points of continuity and rupture between different periods are discussed. The findings reveal that the dominant concept in Turkey’s migration governance has historically been “temporariness,” yet this understanding has been eroded in practice due to the volume and persistence of migration flows. Furthermore, the study concludes that nation-building, security concerns, and international obligations have simultaneously shaped migration policies, although the relative influence of these factors has shifted and been reconfigured over time.

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Dean

İÇİNDEKİLER

(Contents)

<u>ARAŞTIRMA/DERLEME MAKALELERİ</u>	
DEPREMZEDE BİREYLERİN “DEPREM” ALGISI VE BAZI SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN ANALİZİ (MALATYA İLİ ÖRNEĞİ) "EARTHQUAKE" PERCEPTION OF EARTHQUAKE VICTIMS AND ANALYSIS IN TERMS OF SOME SOCIO-DEMOGRAPHIC VARIABLES (MALATYA PROVINCE EXAMPLE) <i>Ayşe BOZDAĞ TULUM</i>	1- 32
BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF LITERATURE IN RENEWABLE ENERGY AND CLIMATE FINANCE: FUTURE RESEARCH TRENDS AND STRATEGIC ROADMAP <i>Betül ŞAHİN, Hilal OK</i>	33-54
RECONSIDERING SECULARIZATION THEORY IN INTERNATIONAL POLITICS <i>Duygu Dersan ORHAN</i>	55-73
TÜRKİYE’DE EKONOMİK İSTİKRARIN ÇEVRE KALİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ARDL SINIR TESTİ VE TODA-YAMAMOTO NEDENSELLİK ANALİZİ THE IMPACT OF ECONOMIC STABILITY ON ENVIRONMENTAL QUALITY IN TÜRKİYE: ARDL BOUNDS TEST AND TODA-YAMAMOTO CAUSALITY ANALYSIS <i>Fatih AKIN, Şaban ÖNCEBE</i>	74-101
MERİTOKRASİ YANILSAMASI: LİYAKATİN LABİRENTİNDE BİR İNCELEME THE MERITOCRACY FALLACY: AN EXAMINATION IN THE LABYRINTH OF MERIT <i>İbrahim Halil ATAĞİŞİ</i>	102-126
ASYMMETRIC PASS-ON EFFECT OF REAL CURRENCY ON FOREIGN TRADE IN TURKISH ECONOMY: AN ANALYSIS OF THE MARSHALL-LERNER CONDITION <i>Hilal ŞEKER</i>	127-150
AKARYAKIT TALEP DİNAMİKLERİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ: ELAZIĞ ÖRNEĞİ AN ECONOMETRIC ANALYSIS ON THE EXAMINATION OF FUEL DEMAND DYNAMICS: THE ELAZIG CASE <i>Ismail KAVAZ, Gökçen DOR</i>	151-171

TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİM OMBUDSMANLIĞINA YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ A MODEL PROPOSAL FOR LOCAL GOVERNMENT OMBUDSMANSHIP IN TURKEY <i>Ahmet TUNÇ, Fevzi CAN, Erhan GÜMÜŞ</i>	172-206
THE RELATIONSHIP AMONG CSR MOTIVES, PERCEIVED CSR AUTHENTICITY, CORPORATE CREDIBILITY, AND LEGITIMACY: AN EMPIRICAL STUDY <i>Abdulkadir AKTURAN</i>	207-227
REKLAMA YÖNELİK TUTUM VE SATIN ALMA NİYETİ İLİŞKİSİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI RELATIONSHIP BETWEEN ATTITUDE TOWARDS ADVERTISING AND PURCHASE INTENTION: A META ANALYSIS STUDY <i>İbrahim KİÇİR</i>	228-250
MEDYADA YER ALAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME AN INVESTIGATION ON HUMAN RIGHTS VIOLATIONS IN THE MEDIA <i>Mehmet Emin BABACAN, Mehmet ULAŞ</i>	251-277
RUSYA FEDERASYONU SİYASAL SİSTEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME AN EVALUATION ON THE POLITICAL SYSTEM OF THE RUSSIAN FEDERATION <i>Fatih TEKİN</i>	278-299
ASKERİN DEMOKRATİK GEÇİŞLERDEKİ ROLÜ: MISIR VE TUNUS ÖRNEKLERİ THE ROLE OF THE MILITARY IN DEMOCRATIC TRANSITIONS: THE CASES OF EGYPT AND TUNISIA <i>Ali SARIHAN</i>	300-335
TUTUNDURMADA YAPAY ZEKÂ VE POSTMODERNİZM: KURGUSAL GERÇEKLİKLERİN BULUŞMASI ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND POSTMODERNISM IN PROMOTION: THE CONVERGENCE OF FICTIONAL REALITIES <i>Ebru ÇİL, İsmail ERKAN</i>	336-361
THE RISE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FRIEND OR FOE OF ECONOMIC GROWTH? <i>Aras YOLUSEVER</i>	362-390

ÇEVRESEL SORUMLULUK ÇERÇEVESİNDE KARBON AYAK İZİ BİLİNCİNİN ÖLÇÜLMESİ: ISPARTA'DAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA MEASUREMENT OF CARBON FOOTPRINT AWARENESS WITHIN THE FRAMEWORK OF ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY: A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS IN ISPARTA <i>Mahmut Sami ÖZTÜRK</i>	391-416
ARAF TAKİ ÖZNE: FİLİSTİNLİ MÜLTECİLER SUBJECT IN LIMBO: PALESTINIAN REFUGEES <i>Mehmet KOCAOĞLU</i>	417-439
TÜRKİYE'DE SAĞLIK GÖSTERGELERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: MEKÂNSAL EKONOMETRİK ANALİZ THE IMPACT OF HEALTH INDICATORS ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: SPATIAL ECONOMETRIC ANALYSIS <i>Kübra ELMALI</i>	440-464
A CONCEPTUAL RESEARCH ON GREEN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN GREEN HOSPITALS <i>Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYİR</i>	465-490
GENÇLERİN BELİRSİZLİĞE TAHAMMÜLSÜZLÜK DURUMLARININ İŞ ARAMA DAVRANIŞLARINA ETKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA A STUDY ON THE IMPACT OF YOUNG PEOPLE'S INTOLERANCE OF UNCERTAINTY ON THEIR JOB SEARCH BEHAVIORS <i>Kübra POLAT SUBAŞI, Betül TOZAR ŞAHİN</i>	491-520
TÜRKİYE'DE GÖÇ POLİTİKALARININ VE GÖÇ YÖNETİMİNİN DÖNÜŞÜMÜ TRANSFORMATION of MIGRATION POLICIES and MIGRATION GOVERNANCE in TURKEY <i>Çiğdem MANAP</i>	521-538

SAYININ HAKEMLERİ
(REFEREE OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Abdulvahap Akıncı	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Coşkun	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Cenay Babaoğlu	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek Çetin	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Eda Yaşa Özeltürkay	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Ertugay	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret Çelik	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Gülizar Çakır Sümer	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Topbaş	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Marangoz	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Öztürk	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kara	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat Akbıyık	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Özcan Sezer	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. Sefa Usta	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk Kendirli	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar Yener	Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Suat Kolukırık	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Tolga Ulusoy	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz Akçi	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Torun	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu Yıldırım	Şırnak Üniversitesi
Doç. Dr. Atilla Yücel	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Bakko Mehmet Bozaslan	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Gündoğmuş	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Berat Çiçek	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu Mucan Özcan	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru Caymaz	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Edip Doğan	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Emin Ahmet Kaplan	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Saygın	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Doç. Dr. Erdal Alancıoğlu	Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma Gül Bilginer Özsaatci	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Konat	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Gül Gün	Munzur Üniversitesi
Doç. Dr. Haktan Ural	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Aksakal	Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Metin	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Kubilay Çağrı Yılmaz	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Taş	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Metehan Küçüker	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Mevlüde Batur	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Mevlüt Yılmaz	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Fırat	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Bilgehan Kutlu	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kırca	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Orhan Özer	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Nuran Öztürk Başpınar	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri Hacıevliyagil	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Limanlı	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Resul Yalçın	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Savaş Keskin	Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Selma Kılıç Kırılmaz	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel Kibar	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Sinem Şahnagil	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Şeyda Nur Seçkin	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin Avaner	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr. Ümit Yıldız	Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel Karagöl	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Yahya Demirkanoğlu	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz Özek	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldırım Yıldırım	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Zengin	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Zübeyir Özçelik	Türkiye İstatistik Kurumu

Dr. Öğr. Üyesi Adem Ceren	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Demiralp	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arzu Şeker	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif Kaya	İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ensar Balkaya	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Batar	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İshak Turan	Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yıldırım	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Meysune Yaşar	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taylan Akgül	Anadolu Üniversitesi
Dr. Pınar Kahya Aydın	İnönü Üniversitesi
Dr. Seda Çankaya Kurnaz	Selçuk Üniversitesi
Öğr. Gör. Ali Yıldırım	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1473174
Araştırma Makalesi/Research Article

DEPREMZEDE BİREYLERİN “DEPREM” ALGISI VE BAZI SOSYO- DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN ANALİZİ (MALATYA İLİ ÖRNEĞİ)*

"EARTHQUAKE" PERCEPTION OF EARTHQUAKE VICTIMS AND ANALYSIS IN
TERMS OF SOME SOCIO-DEMOGRAPHIC VARIABLES (MALATYA PROVINCE
EXAMPLE)

Arzu BOZDAĞ TULUM²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
24/04/2024

Kabul:
11/06/2024

Bu araştırmanın amacı; depremzede bireylerin "Deprem" kavramı ile ilgili zihinsel imgelerini tespit ederek bu imgeleri çeşitli kategorilerde sınıflandırmak ve bu zihinsel imgelerin bazı sosyo-demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda depremzedelerin zihninde "Deprem" kavramına ilişkin imgeleri belirlemek amacıyla bir metafor çalışması yapılmıştır. Araştırmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Nicel araştırma tekniklerinden anket tekniği kullanılırken, nitel araştırma tekniği olarak fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Katılımcı depremzedelerin "Deprem" kavramına ilişkin zihinsel imgelerini ortaya çıkarmak amacıyla çalışmanın ana veri kaynağını oluşturan; "Deprem..... benzer/gibidir..... çünkü....." ifadesini tamamlamaları istenmiştir. Ayrıca "Deprem" imajının bazı sosyo-demografik değişkenler açısından bir farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya çıkarmak amacıyla cinsiyet, yaş grubu, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, yaşamın çoğunun geçirildiği yerleşim yeri vb. sorular da anket formunda yer almıştır. 545 depremzededen toplanan veriler doğrultusunda toplam 3 ana ve 8 alt kategori oluşturulmuştur. Sosyo-demografik özellikleri içeren verilerin analizinde SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Yapılmış olan bu çalışma depremzede bireylerin bazı sosyo-demografik değişkenlerinin "Deprem" kavramına ilişkin oluşturdıkları ana metafor kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar yarattığını ortaya koymuştur. Ayrıca depremzedeler tarafından en sık dile getirilen deprem metaforlarının; kıyamet, felaket, ölüm, yıkım, korku, felaket, çaresizlik gibi imgelerden oluştuğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Depremzede Birey, Metafor.

Jel Kodları: J1, Y1, Y8, H840.

*Bu araştırmada akademik danışman olarak katkı sağlamış olduğum 2024 yılında TÜBİTAK ortaöğretim öğrencileri araştırma projeleri yarışması Sosyoloji dalında Malatya bölge sergisinde sunulan “Depremzede Bireylerin “Deprem” Algısı ve Bazı Sosyo- Demografik Değişkenler Açısından Analizi (Malatya İli Örneği)” isimli projenin bir kısmından yararlanılmıştır. Makalenin tek yazarı olarak yayınlanması için proje ekibinden ve proje danışmanı Arif AKÇA'dan yazılı izinleri alınmıştır. Projenin hazırlanmasında ve bu araştırmaya sunduğu katkıdan dolayı emeği geçen lise öğrencileri; Elif Ermeç, Hamza Belliktaş ve Ela Kahraman'a ve proje danışmanı Arif AKÇA'ya teşekkür ederim.

²**Sorumlu Yazar:** Dr. Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6925-0145, arzu.tulum@ozal.edu.tr.

Atıf: Bozdağ Tulum, A. (2025). Depremzede Bireylerin “Deprem” Algısı ve Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından Analizi (Malatya İli Örneği). *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 1-32.

Abstract

Article Info

Received:
24/04/2024

Accepted:
11/06/2024

The purpose of this research; The aim of the study is to identify the mental images of earthquake victims regarding the concept of "Earthquake", to classify these images in various categories and to reveal whether these mental images differ in terms of some socio-demographic variables. In this context, a metaphor study was conducted to determine the images related to the concept of "Earthquake" in the minds of earthquake victims. Qualitative and quantitative research methods were used together in the research. While the survey technique was used as a quantitative research technique, the phenomenology pattern was used as a qualitative research technique. Constituting the main data source of the study in order to reveal the mental images of the participating earthquake victims regarding the concept of "Earthquake"; They were asked to complete the statement "Earthquake is similar/like..... because...." In addition, in order to reveal whether the "Earthquake" image creates a difference in terms of some socio-demographic variables, gender, age group, education level, income level, place of residence where most of the life is spent, etc. questions were also included in the survey form. In line with the data collected from 545 earthquake victims, a total of 3 main and 8 subcategories were created. SPSS 25 package program was used to analyze the data including socio-demographic characteristics. This study has revealed that some socio-demographic variables of earthquake victims create statistically significant differences in the main metaphor categories they create regarding the concept of "Earthquake". In addition, the earthquake metaphors most frequently expressed by earthquake victims are; It has been seen that it consists of images such as apocalypse, disaster, death, destruction, fear, disaster and despair.

Keywords: Earthquake, Earthquake Victim Individual, Metaphor.

Jel Codes: J1, Y1, Y8, H840.

Extended Summary

In the earthquakes that took place on February 6, 2023 and were described as the "Disaster of the Century", thousands of buildings were destroyed or damaged, according to official statements, more than 50 thousand people lost their lives and millions of earthquake victims had to leave their cities. Thousands of people who survived the earthquake suffered great material and moral damage.

While earthquakes cause physical destruction, they also cause individual and social damage. In this context, it is important to conduct scientific studies on the subject and to detect individual and social damage and to reveal the problems it creates.

This study was prepared based on the necessity of researching and examining the social effects of the earthquake disaster, especially within the science of Sociology; It was carried out with the assumption that people who experienced the February 6 earthquakes, described as the "Disaster of the Century", reacted differently to this disaster and attributed different meanings to it due to some different demographic characteristics.

Some demographic factors such as individuals' age group, gender, income level and the place of residence where they spend most of their lives are expected to affect earthquake perception.

In this context, it is seen that the number of studies examining earthquakes with metaphors is limited and they are mostly concentrated in the field of education. It is seen that the earthquake is a sociological phenomenon in terms of its social effects and studies should be carried out by the science of sociology. Individuals from different generations and with different socio-demographic characteristics that make up the society; How do they make sense of the earthquake phenomenon, what conclusions do they draw from their earthquake experiences, what changes did the earthquake cause in their lives, what are the reflections of the earthquake disaster on today and the future? Such questions should be thoroughly investigated. Thus, a strong basis can be created to increase the short and long-term interventions necessary to reduce the negative effects of the earthquake disaster on the general society and individuals.

In this study, mixed research method, also called methodological pluralism, was used. While the phenomenology pattern, one of the qualitative techniques, was used in the study, the survey technique, one of the quantitative method techniques, was used. Earthquake victims living in Malatya constitute the general population of the research. The 545 earthquake victims who participated in the research constitute the sample group of our research. In the research, data were collected through a two-part questionnaire. The first part was created using the metaphor creation technique. In this part, "Earthquake is like/similar to; Because" There is an incomplete expression in the form. In the second part, questions were asked about the personal information of earthquake victims.

According to the findings obtained in this research, it is seen that earthquake victims produced a total of 135 valid mental images regarding the concept of "Earthquake". The 135 metaphors produced were classified under 3 main and 8 subcategories. The main metaphor categories of earthquake victims regarding the concept of "Earthquake" were examined in the context of their demographic characteristics. According to the T test and ANOVA analysis conducted for this purpose; It was observed that different age groups, gender, education level, profession and marital status variables created a statistically significant difference in the main metaphor categories.

Studies show that earthquake victims produced 135 valid metaphors regarding the concept of "Earthquake". In the research in which a total of 545 earthquake victims participated, 135 metaphors were classified under 3 main and 8 subcategories.

The three main categories created according to the common characteristics of metaphors consist of Emotional, Logical and Neutral titles; When 8 subcategories are examined; It was formed under the subcategories of Destructive Elements, Disturbing Elements, Religious Elements, Change-Transformation Elements, Natural Elements, Scientific-Technical Elements and Stimulating Elements and Other. With these data, the first hypothesis of the research, H1. The Hypothesis " The metaphors that earthquake victims have regarding the concept of "Earthquake" are collected under different conceptual categories" was accepted. The metaphors most frequently mentioned by the participants are Doomsday, Nothing, Catastrophe, Death, Destruction, Fear, Disaster, Despair, Cradle and War are metaphors.

Again, it was seen that the metaphors were grouped into 3 main categories: Emotional, Logical and Neutral, according to their common characteristics. Based on these data, H2. The Hypothesis "The metaphors that earthquake victims have regarding the concept of "Earthquake" semantically consist of emotional, logical and

neutral main themes" was accepted. The main metaphor categories of the earthquake victims regarding the concept of "Earthquake" were examined in terms of some socio -demographic variables, and among the socio -demographic variables; It was observed that different age groups, gender, education level, profession and marital status variables created a statistically significant difference in the main metaphor categories. Based on these data obtained, H3. The Hypothesis "The main metaphor categories that earthquake victims have regarding the concept of "Earthquake" differ according to some socio -demographic variables" was accepted.

1. Giriş

Dünya üzerinde yaşamına avcı-toplayıcı olarak başlayan insan toplulukları bu ilk dönemden itibaren doğanın kendisine sunduğu kaynakları kullanarak var olma mücadelesine girişmiştir. Doğa ve insan arasındaki bu etkileşim, insanın doğaya kimi zaman hayranlık duyarak kimi zaman da ondan korkarak ona tapınması şeklinde karşılık bulmuş; kimi zaman da merak etmesi ve sorgulaması ile bilimsel açıdan anlamaya ve açıklamaya onu keşfetmeye çalışması şeklinde sürekli devam etmiştir.

Bu gün geline dijital çağda insanoğlu doğa ile olan münasebetini kesmemiş ve doğa sürekli bir şekilde sunduğu imkanlar veya yarattığı afetler ile insanoğluna, ne kadar vaz geçilmez ve önemli bir aktör olduğunu hatırlatmaktadır.

Tarihin çeşitli dönemlerinde insanoğlu doğal afetlerle karşı karşıya kalmış ve bu afetler büyük yıkımlara neden olmuştur. Doğal afetler sel, çığ, toprak kayması, yangın ve deprem felaketi şeklinde oluşabilmektedir. Ancak bu doğal afetlerden tahribatı en büyük olanı depremlerdir. Depremlerin sebep olduğu tahribatlar çok geniş coğrafyalarda yaşayan büyük insan nüfuslarını derinden etkilemektedir.

Dünya tarihinin en büyük doğal afetlerinden biri olarak tarihe geçen 06.02.2023 tarihinde Türkiye saati ile 04:17 ve 13:24'te merkez üsleri sırasıyla Pazarcık (Kahramanmaraş) ve Elbistan (Kahramanmaraş) olan Mw 7.7 ve Mw 7.6 büyüklüğünde iki deprem meydana gelmiştir. Her iki deprem de Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ'da çok şiddetli hissedilmiş ve büyük can kayıplarına ve ağır hasarlara neden olmuştur. Söz konusu depremler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 11 ili kapsayan 108.812 km²' lik bir alanda etkili olmuştur. Türkiye tarihinin en yıkıcı deprem fırtınası olarak kayıtlara geçen bu iki ana sarsıntıdan ilkinin Kahramanmaraş ve Hatay'da, ikincisinin ise özellikle Malatya'da daha etkili olduğunu söylemek mümkündür (AFAD, 2023:1).

6 Şubat 2023'te gerçekleşen, "Yüzyılın Felaketi" olarak nitelendirilen depremlerde binlerce bina yıkılmış veya hasar görmüş, resmi açıklamalara göre 50 bini aşkın sayıda insan yaşamını yitirmiş ve milyonlarca depremzede birey bulundukları şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Depremden kurtulan binlerce kişi maddi ve manevi büyük zarar görmüştür.

Deprem; beklenmeyen bir zamanda meydana gelen, bireysel/toplumsal zararlara yol açan ve can ya da mal kayıplarının yaşanabildiği doğa olayıdır. Deprem tehlikesinin şiddeti ise söz konusu doğa olayının meydana getirdiği can ve mal kayıpları, yaralanmalar ve yapısal hasarlar

gibi tahriplerle ölçülmektedir (Nabil ve Anastasia, 2004:533'den akt. Kolukırık ve Tuna, 2009:288-289). Etkileri açısından deprem, toplumdaki gündelik işleyişi sarstığından ve toplum içerisindeki düzeni değiştirip çatışma ve değişmeyi zorunlu kıldığından derin toplumsal sonuçlara yol açabilmektedir. Nitekim deprem nedeniyle insanların yaşamları alt üst olmakta, mevcut sosyal düzenin yıkılması ve sosyal çözümlerin yaygınlaşmasıyla toplumda yeniden düzenleme ihtiyacı ortaya çıkabilmektedir (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:9'den akt. Kolukırık ve Tuna, 2009:288-289).

Deprem felaketinin toplumsal etkilerinin özellikle Sosyoloji bilimi içerisinde araştırılması ve incelenmesi gerekliliğinden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışma; “Yüzyılın Felaketi” olarak nitelendirilen 6 Şubat depremlerini yaşayan insanların farklı bazı demografik özelliklerinden dolayı bu felakete farklı tepkiler verdikleri ve farklı anlamlar yükledikleri varsayımıyla gerçekleştirilmiştir.

Toplumu oluşturan farklı sosyo-demografik özelliklere sahip bireyler; deprem olgusunu nasıl anlamlandırıyorlar, deprem deneyimlerinden ne gibi sonuçlar çıkarıyorlar, deprem yaşamlarında ne gibi değişikliklere neden oldu, deprem felaketinin bugüne ve geleceğe yansımaları nelerdir? gibi sorular kapsamlı bir şekilde araştırılmalıdır. Böylece deprem felaketinin toplumun geneli ve bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için gerekli kısa ve uzun vadeli müdahalelerin artırılması için güçlü bir zemin oluşturulabilir. Dolayısıyla bu çalışmanın, başta profesyoneller olmak üzere siyasi aktörlere ve yöneticilere yol göstereceği ve konu ile ilgili, özellikle afet sosyolojisi literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bireylerin yaş grubu, cinsiyeti, gelir düzeyi ve yaşamının büyük bölümünü geçirdiği yerleşim yeri gibi bazı demografik faktörlerin deprem algısını etkilemesi beklenmektedir. Bu araştırma, depremzedelerin deprem olgusuna yönelik algılarını bazı farklı sosyo-demografik değişkenler açısından ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Deprem Afeti ve Kuşaklar

Afetler, ortaya çıktıkları toplumun yaşam şartlarını derinden etkileyen, yaşamı kısıtlayan ve kesintiye uğratan olaylardır. Afetler etkilenen topluluğun yerel imkan ve kaynakları ile başa çıkamayacağı ölçekteki çok büyük olaylardır. Afetlerle karşılaşan afetzedeler; fiziksel, ekonomik, toplumsal ve çevresel anlamda maddi ve manevi kayıplar yaşamak zorunda kalırlar.

Afetlere neden olan tehlike kaynakları doğa kaynaklı (deprem, sel, kasırğa vb.), insan kaynaklı (savaş, terör vb.) ve teknolojinin neden olduğu tehlikeler (maden kazaları, nükleer patlamalar) şeklinde üç başlık altında incelenebilir.

Doğa kaynaklı ancak ihmal veya kontrolsüz yapılaşma gibi insan faktörü ile afetlere dönüşebilen depremler; tektonik plakaların hareketi ve fay hatları boyunca oluşan gerilimin neden olduğu sismik dalgaların aniden serbest kalması sonucu oluşmaktadır. Türkiye, dünyanın en tehlikeli, en büyük ve aktif fay hatları üzerinde yer alan bir ülkedir, dolayısıyla bir deprem ülkesidir. Türkiye'de meydana gelen depremler (Lazaridou-Varotsos, 2013), son derece yıkıcı etkiler yaratarak bir afet olgusuna dönüşebilmektedir. Bir olayı “afet” olarak tanımlayıp, benzer olaylardan ayırmak için onun can kaybı ya da ekonomik kaybın büyüklüğü gibi etkilerini kriter olarak kabul etmek, bizi doğal yada teknolojik kaynaklı olsun, olayın kendisiyle afeti özdeşleştirmeye sevk eder. Ancak bu yaklaşım bazen yanıltıcı olabilir. Oysa afet, meydana gelen fiziksel bir olayın insan ve toplum üzerindeki etkileridir (Akgüngör, 2010: 4’de akt. Fırat, 2022:49-50). Başka bir ifadeyle afetler; nedenleri, oluş süreci ve sonuçları itibarıyla insan yaşamını fiziksel, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yönlerden etkilemekteyse, işte o zaman afet olarak tanımlanabilir (Can, 2022:11)

Doğal ve toplumsal bir afet olan deprem, yalnızca yeryüzünü sarsmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapıyı, kurumları ve insanları da derinden etkiler. Depremler büyük can ve mal kayıplarına yol açarak yaşandığı mekânlarda çeşitli sonuçlarıyla toplum hayatını doğrudan etkilemektedir. Ekonomik, ailevi, göç ve göçe bağlı sorunlar, anomik durumlar gibi problemlere yol açarak, birey ve toplum hayatını derinden etkilemektedir. Depremler büyük çaplı can ve mal kayıplarına yol açmanın yanı sıra altyapıya da zarar verirler. İşlerini ve evlerini kaybeden insanlar genellikle başka yerlere göç etmek zorunda kalırlar. Beklenmedik bir anda gelen bu depremler, insanların alışık oldukları tüm standartları etkisiz hale getirerek sistemleri krize sürükler. Depremin yol açtığı zararlar; kolektif düzeyde; suç oranlarında artış, sosyal huzursuzluk, politik istikrarsızlık, risk, belirsizlik; bireysel düzeyde ise korku, kaygı, tükenmişlik ve depresyon şeklinde yansır. Depreme maruz kalan büyük bir nüfus Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) yaşamaktadır (Fırat, 2022; Tang, Deng, Glik, Dong, & Zhang, 2017). Bu tür sorunlara farklı yaş gruplarında bulunan bireyler farklı tepkiler verebilir. Araştırmanın farklı yaş gruplarını değerlendiriyor olması, yıkıcı etkiler yaratan ve afete dönüşen deprem gerçeğini nasıl algıladığımıza dair bir projeksiyon sağlayacaktır. Bu bağlamda öncelikle kuşak kavramına açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Birçok sosyal bilim tarafından konu edilen kuşak kavramı, genel olarak aynı zaman diliminde doğmuş ve büyümüş bireylerin benzer davranış kalıplarına ve bakış açılarına sahip oldukları tezinden hareket eder. Bu bireylerin davranışları, kendilerinden öncekilerden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Kuşak kavramı; benzer davranış kalıplarına ve bakış açılarına sahip bireyler topluluğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle; tarihsel olarak aynı

zaman aralıklarında doğan; benzer ekonomik ve sosyal hareketlerde bulunan ya da belli bir sosyal gruba ait olanlar için yapılan tanımlamalar kuşak olarak adlandırılmaktadır (Yüksekbilgili, 2015: 260). Alanyazında kuşakların tarihsel dönemler içerisinde değerlendirilmesi konusunda araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları olsa da (Reeves ve Oh, 2008: 296'dan akt. Kaygısız ve Sipahi, 2019: 923) çoğu araştırmacı kuşakları aşağıdaki gibi dönemlerle adlandırmaktadır: (Kavalcı ve Ünal, 2016; Nagy ve Kölcsey, 2017'den akt. Kaygısız ve Sipahi, 2019: 923).

- Sessiz Kuşak (Savaş, Geleneksel, 1900-1945)
- Bebek Patlaması (Baby Boomers, 1946-1964)
- X Kuşağı (Gen X, Dijital Göçmen, 1965-1979)
- Y Kuşağı (Gen Y, Gen Me, Digital Melez, 1980-1999)
- Z Kuşağı (Gen Z, Digital Yerli, 2000-2011)
- Alfa Kuşağı (2012-...)

Bu bağlamda, farklı kuşaklardan ve farklı sosyo-demografik özelliklere sahip depresyözedelerin zihinlerindeki “Deprem” olgusuna ilişkin deprem imgesini belirlemek amacıyla bir metafor çalışması yapılmıştır. Metafor, dilin sembolik kullanımına bağılı olarak bir kavram ya da durumu başka bir kavram ya da durumla ifade etme biçimi olarak tanımlanmaktadır (Abrams, 1999:155'den aktaran Aydın ve Pehlivan, 2010). Metafor terimi Latince metaphora kökünden gelmektedir. Meta: ötesinde, aşırı ve pherein: taşımak kelimelerinin birleşiminden oluşur. Metafor, öteye taşıma anlamı ile şiirde, reklamlarda, mimaride, yönetim bilimlerinde ve günlük yaşamda sıkça kullanılan ve yorumlanan bir biçim haline gelmiştir (Salman, 2003:53).

Depremleri metaforlarla inceleyen çalışmalara ilişkin yapılan literatür taramasında, konuyla ilgili farklı başlıklar altında sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Söz konusu çalışmalardan bazıları şunlardır; “İlkokul, Ortaokul ve Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Gözünden Metaforlarla Deprem” (Çelik ve Gündoğdu, 2022), “Depremi Yaşamış ve Yaşamamış Öğrencilerin Deprem Algılarının, Metafor Analizi İle İncelenmesi” (Karakuş, 2014), “ Sivrice Depremini Yaşamış Ortaokul Öğrencilerinin Depreme İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi: Malatya İli Örneği (Doğan, Nacaroğlu, Ablak, 2021), “Depremi Yaşamış Olan 9. Sınıf Öğrencilerinin “Deprem” Kavramına Yönelik Algılarının Nitel Açından İncelenmesi” (Aksoy, 2013), “Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Gözünden Deprem”, (Yılmaz ve Arslan, 2023), “Metaphoric Perceptions of Emergency Aid and Disaster Management Students Regarding “Earthquake”: A Case Study of Turkey”(Karabey ve Aras, 2022), “Observation of the Students’ “Earthquake”Perceptions by Means of Phenomenographic Analysis Primary

Education 7th Grade – Turkey”(Aydın ve Coşkun, 2010), “Ortaokul Öğrencilerinin “Deprem” Kavramına Yönelik Geliştirdikleri Metaforlar” (Kaya, 2010).

Bu bağlamda depremi metaforlarla inceleyen çalışmaların sayısının sınırlı olduğu ve daha çok eğitim alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Depremin toplumsal etkileri bakımından sosyolojik bir olgu olduğu ve sosyoloji bilimi tarafından çalışmaların yapılması gerektiği görülmektedir.

Metaforik algılar kavramın bağlamsal boyutuna bağlı olarak değişmektedir (Koçoğlu, 2014: 108). Bu nedenle farklı sosyo-demografik özelliklere sahip bireylerin “Deprem” kavramına ilişkin farklı zihinsel algılara sahip olmalarının doğal olduğu söylenebilir. Bu çalışma, farklı sosyo-demografik özelliklere sahip bireylerin zihinlerindeki "Deprem" imgesinin (metaforunun) de farklı olduğu varsayımından yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Bu bağlamda bu araştırmanın amacı; depremzedelerin “Deprem” kavramı ile ilgili zihinsel imgelerini tespit ederek bu imgeleri çeşitli kategorilerde sınıflandırmak ve bu zihinsel imgelerin bazı sosyo-demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır.

2.1. Araştırmanın Önemi

Depremzede bireylerin “Deprem” algılarının tespit edilmesi, yönetim kademelerinin ve siyasi aktörlerin alacağı stratejik kararlar için önemli argümanlar sunabilir. Ayrıca yapılmış olan literatür taramalarında bu yönde çok sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir.

Ayrıca çalışmada ortaya çıkarılmaya çalışılan bireylerin “Deprem” algıları, katılımcıların sahip oldukları yaş, cinsiyet gibi unsurlara bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir (Ursano, Fullerton & Norwood, 2003).

Bu bağlamda “Deprem” kavramının depremzede bireylerin zihnindeki imgesinin (metafor) neler olduğunu tespit etmek önemlidir. Dolayısıyla çalışmamız bu yönüyle özgündür. Ayrıca çalışmamız, konuyla ilgili literatürün oluşması ve daha sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık oluşturacak olması bakımından önemli görülmektedir.

Tüm bu bilgiler depremzede bireylerin zihnindeki “Deprem” kavramına ilişkin bir araştırma yapmanın önemini ortaya koymaktadır.

2.2. Problem Cümlesi

Yukarıda bahsedilen düşüncelerden hareketle araştırmanın temel problemini “depremzede bireyler “Deprem” kavramını nasıl algılamaktadır?” sorusu oluşturmaktadır.

Bu ana problem doğrultusunda şu alt problemlere yanıt aranmaktadır.

(1) Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına dair geliştirdikleri zihinsel imgeler nelerdir?

(2) Depremzede bireylerin geliştirdikleri zihinsel imgeler ortak özellikleri bakımından hangi alt kavramsal kategoriler altında toplanmaktadır?

(3) Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına dair geliştirdikleri zihinsel imgeler anlamsal olarak duygusal, mantıksal ve nötr ana kategorilerine ayrılabilir mi?

(4) Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına dair geliştirdikleri zihinsel imgeler ana metafor kategorileri bazı sosyo-demografik değişkenlerine göre farklılık göstermekte midir?

2.3. Hipotez Cümlesi

Araştırmanın hipotez cümlesi aşağıda ifade edilmiştir:

(1) Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına dair geliştirdikleri zihinsel imgeler farklı kavramsal kategoriler altında toplanmaktadır.

(2) Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına dair geliştirdikleri zihinsel imgeler anlamsal olarak duygusal, mantıksal ve nötr ana temalardan oluşmaktadır.

(3) Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına dair geliştirdikleri zihinsel imgeler ana metafor kategorileri bazı sosyo-demografik değişkenlerine göre farklılık göstermektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada metodolojik çoğulculuk olarak da adlandırılan karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada nitel tekniklerden fenomenoloji deseni, nicel yöntem tekniklerinden anket tekniği kullanılmıştır. Fenomenoloji deseni, farkında olduğumuz fakat derinlemesine ve ayrıntılı bir bilgiye sahip olmadığımız olgulara odaklanır. Fenomenler yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, algılar, eğilimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilir. Fenomenoloji, bize tamamen yabancı olmayan ancak tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için uygun ve derinlemesine bir araştırma zemini sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 78).

3.2. Veri Toplanma Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmaya katılan depremzede bireylerin “Deprem” algısını tespit edebilmek amacıyla iki aşamalı bir anket formu kullanılmıştır. Birinci aşamada; Depremzede bireylerin cinsiyet, yaş kuşağı, medeni hal, meslek, eğitim seviyesi, gelir seviyesi, yaşamın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi gibi demografik bilgilerini ortaya çıkarmaya yönelik kapalı uçlu sorulardan oluşan anket soruları ve ikinci aşamada; Deprem kavramına dair zihinsel imgelerini ortaya çıkarmak için sorulan “Deprem.....benzer/gibidir, çünkü.....” sorusu forma eklenmiştir.

Anket sonucunda ortaya çıkan veriler SPSS 25 kullanılarak analiz edilmiş, frekans ve yüzdeler hesaplanmıştır. Olgubilim deseni ile geliştirilen soru ile elde edilen nitel veriler ise içerik analizi yapılarak kategorilerine ayrılmış, depremzede bireylerin cinsiyet, yaş kuşağı, medeni hal, meslek, eğitim seviyesi, gelir seviyesi, yaşamın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi gibi demografik değişkenleri ile birlikte karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Anketler 22 Şubat-22 Mart 2024 tarihleri arasında uygulanmıştır.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Malatya ilinde yaşayan depremzede bireyler araştırmanın genel evrenini oluşturmaktadır. Araştırmada, gerek nitel gerekse nicel tekniklerle verilerin toplandığı 545 depremzede birey örneklem grubunu oluşturmaktadır. Araştırmanın katılımcıları, ulaşılabilen sayıda depremzede bireyin gönüllülük esasına bağlı olarak seçildiği, maksimum çeşitlilik örneklemesine göre belirlenmiştir. Araştırmaya dahil edilen katılımcıların seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik yöntemi kullanılmıştır (Creswell, 2012; Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Maksimum çeşitlilik yöntemi çerçevesinde, çalışmaya katılmayı kabul eden depremzede bireylerin sosyo-demografik bilgilerine ilişkin bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1.

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri

Sosy-Demografik Değişkenler		f	%
Katılımcıların içinde bulunduğu yaş kuşakları	Baby Boomers	38	7,0
	X	157	28,8
	Y	107	19,6
	Z	243	44,6
Cinsiyet	Kadın	260	47,7
	Erkek	285	52,3
Gelir seviyesi	Alt	79	14,5
	Orta	451	82,8
	Üst	15	2,8
Eğitim seviyesi	İlkokul-Ortaokul	46	8,4
	Lise	215	39,4

	Üniversite	254	46,6
	Lisans üstü	30	5,5
Medeni hal	Evli	250	45,9
	Bekar	279	51,2
	Dul	16	2,9
Meslek	Öğrenci	240	44,0
	Memur	191	35,0
	İşçi	16	2,9
	Serbest	16	2,9
	İşsiz	17	3,1
	Diğer	65	11,9
Yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yerleşim birimi	Köy	27	5,0
	İlçe	47	8,6
	Kent	140	25,7
	Büyük şehir	331	60,7
Toplam	<i>f</i>	545	100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya toplam 545 depremzede birey katılmıştır. Katılımcıların 38’i (%7) 1946-1964 yılları arasında doğan Baby Boomers kuşağında, 157’si (%28,8) 1965-1980 yılları arasında doğan X kuşağında, 107’si (%19,6) 1981-1999 yılları arasında doğan Y kuşağında ve 243’ü (%44,6) 2000-2011 yılları arasında doğan Z kuşağında bulunmaktadır. Katılımcıların 260’ı (%47,7) kadın, 285’i (%52,3) erkeklerden oluşmaktadır. Gelir seviyesi açısından değerlendirildiğinde katılımcıların 451’i (%82,8) kendini orta düzey gelir seviyesinde algılamaktadır. Eğitim seviyesi açısından değerlendirildiğinde ise katılımcıların 215’inin (%39,4) lise ve 254’ünün (%46,6) üniversite düzeyinde eğitim aldığı görülmektedir. Yine katılımcıların 250’sinin (%45,9) evli, 279’unun (%51,2) bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların 240’ı (%44) öğrenci iken 191’i memurlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerleşim birimine bakıldığında 331’inin (%60,7) hayatlarının çoğunu büyük şehirde geçirdiklerini ifade ettikleri görülmektedir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan zihinsel imgelere dair veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcılar tarafından geliştirilen zihinsel imgelerin analizi ve yorumlanması beş aşamada gerçekleştirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, Saban 2004).

1. Adlandırma Aşaması: Bu aşamada depremzedelerin anlamlı zihinsel imgeler oluşturup oluşturmadıklarına bakılmıştır.

2. Eleme Aşaması: Kullanılan zihinsel imgeler ile kullanım amacı arasında tutarlı bir ilişki bulunmayan zihinsel imgeler elenmiştir.

3. Kategori Geliştirme Aşaması: Depremzedeler tarafından üretilen zihinsel imgeler kavramsal kategoriler altında gruplandırılmış ve belirli bir tema ile ilişkilendirilerek sınıflandırılmıştır.

4. Geçerlilik ve Güvenilirliğin Sağlanması: Araştırmada ulaşılan toplam 3 ana ve 8 alt kavramsal kategori altında verilen zihinsel imgelerin söz konusu kavramsal kategoriye temsil edip etmediğini teyit etmek için alan uzmanı görüşüne başvurulmuştur. Bu amaçla oluşturulan kategoriler ve ilgili metaforlar bir liste haline getirilerek alan uzmanının görüşüne sunulmuştur. Uzmardan bu iki listeyi kullanarak 135 metaforluk listeyi ikinci listedeki 3 ana ve 8 alt kavramsal kategori ile eşleştirmesi (hiçbir metaforu dışarıda bırakmadan) istenmiştir. Daha sonra uzman tarafından yapılan eşleştirmeler, oluşturulan kategorilerle karşılaştırılmıştır.

Karşılaştırmalarda görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları belirlenmiş ve Miles ve Huberman'ın (1994: 64) formülü ($\text{Güvenirlilik} = \frac{\text{görüş birliği}}{\text{görüş birliği} + \text{görüş ayrılığı}}$) kullanılarak çalışmanın güvenilirliği hesaplanmıştır. Ortaya çıkan 135 zihinsel imgeye denk olduğu düşünülen 3 ana ve 8 alt kavramsal kategoriden toplam 5 zihinsel imgenin ilgili kategori için uygun olmadığı alan uzmanı tarafından ifade edilmiştir. Bu durumda $\text{Güvenirlilik} = \frac{135}{135 + 5} = 0,96$ olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmanın güvenilirlik çalışmasında %96'lık bir güvenilirlik oranı elde edilmiştir.

5. Frekansların Hesaplanması ve Yorumlanması: Depremzedelerin demografik özellikleri ve zihinsel imgelerin sınıflandırılmasına dair veriler SPSS 25 paket programına girilmiştir. Demografik özellikler ve zihinsel imgelerin sınıflandırmalarının analizinde tanımlayıcı istatistik tekniklerinden yüzde (%), frekans (f) ve çapraz dağılımlar elde edilmiş, demografik değişkenlerin ana metafor kategorilerinde farklılığa neden olup olmadığını anlamak için T-testi ve anova analizleri yapılmıştır. Bulunan değerler yorumlanmıştır. Buna göre bir tablolar oluşturulmuş ve her tablo için ilgili veriler yazılmıştır. Metaforu üreten depremzedenin yaş kuşağı, cinsiyeti ve kodu (örneğin X kuşağı birey, Kadın ve 16 (XK16) kodlu katılımcı) metafor cümlesinin sonunda verilmiştir.

4. Bulgular

Bu bölümde ilk olarak çalışma grubunu oluşturan ve farklı kuşaklarda yer alan depremzede bireylerin “Deprem” kavramına ilişkin ileri sürdükleri zihinsel imgelerden bahsedilmektedir. Daha sonra, “Deprem” kavramına ilişkin olarak ortaya çıkan 8 alt kategori, farklı kuşaklarda yer alan depremzede bireylerin ürettiği örnek zihinsel imgelerle de desteklenerek tanıtılmaktadır. Son olarak farklı kuşaklarda yer alan depremzede bireylerin Deprem algılarının 3 ana kavramsal kategori açısından dağılımına ve bazı sosyo-demografik değişkenler ile olan ilişkisine dair bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Katılımcıların “Deprem” Kavramı İle İlgili Sahip Oldukları Metaforlar ve Alt Kategoriler

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, depremzede bireylerin “Deprem” kavramına ilişkin olarak toplam 135 adet geçerli zihinsel imge (metafor) ürettikleri görülmektedir.

Tablo 2.

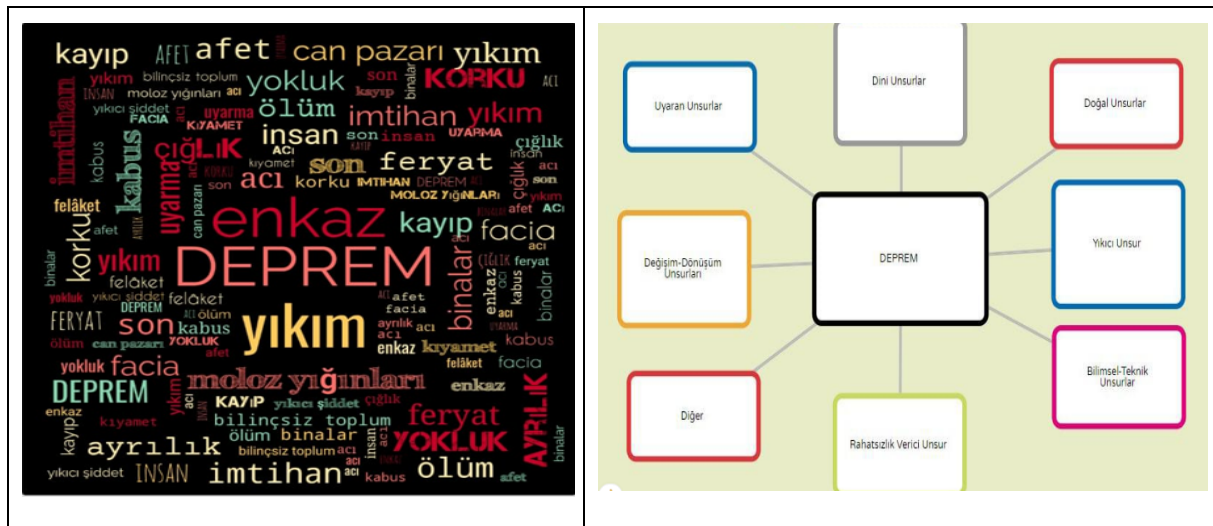
Deprem Kavramına İlişkin Üretilen Metaforlar ve Frekans Dağılımları

Metaforlar	f	%		f	%		f	%
Kıyamet	73	13,4	Dalga	2	0,4	Kılıç	1	0,2
Hiçbirşeye	55	10,1	Enkazdan Uzanan Eller	2	0,4	Gürültü	1	0,2
Felaket	41	7,5	Cam	2	0,4	Rubik Küp	1	0,2
Ölüm	33	6,1	Yaşam	2	0,4	Baba	1	0,2
Yıkım	27	5,0	İnanç	2	0,4	Can Pazarı	1	0,2
Korku	22	4,0	Çöküntü	2	0,4	Uyku	1	0,2
Afet	16	2,9	Problem	2	0,4	Yaprak Gibi	1	0,2
						Savrulmak		
Çaresizlik	15	2,8	Azrail	2	0,4	Silkeleme	1	0,2
Beşik	9	1,7	Zaman	2	0,4	Yokluk	1	0,2
Savaş	9	1,7	Bilimsel Çözüm	2	0,4	Tsunami	1	0,2
İnsan	8	1,5	Cehennem	2	0,4	Hacıyatmaz	1	0,2
Sallantı	7	1,3	Coğrafi Kader	2	0,4	Elektrik	1	0,2
Hayat	7	1,3	Mal Kaybı	2	0,4	Deniz	1	0,2
Mahşer Günü	7	1,3	Müteahhitler	2	0,4	Tokat	1	0,2
Doğal olay	6	1,1	Yenilenme	2	0,4	Sıcak Süt	1	0,2
Kabus	6	1,1	Çılgılık	2	0,4	Yıkıcı Şiddet	1	0,2
Son	6	1,1	Avize	2	0,4	Yumruk	1	0,2
Yok Oluş	5	0,9	Günah	2	0,4	Çamaşır Makinesi	1	0,2
Salıncak	5	0,9	Canavar	2	0,4	Çökmüş insan	1	0,2
Uyarma	5	0,9	Acizlik	2	0,4	Para	1	0,2
Ayrılık	5	0,9	Allah'ın Taktiri	2	0,4	Uçak Kazası	1	0,2
Sınav	5	0,9	Rüya	1	0,2	Şimşek	1	0,2
Yıkık Ev	5	0,9	Kaya	1	0,2	Rüzgar	1	0,2
İmtihan	5	0,9	Mezarlık	1	0,2	Kepçe	1	0,2
Korku Filmi	4	0,7	Çukur	1	0,2	Ateş	1	0,2
Sel	4	0,7	Arınma	1	0,2	Dozer	1	0,2
Ceza	3	0,6	Futbol	1	0,2	Söz	1	0,2
Acı	3	0,6	Sürgün edilmek	1	0,2	Domino Taşı	1	0,2
Kalp Kırıklığı	3	0,6	Çocuk	1	0,2	Yaşlanmak	1	0,2
Enkaz	3	0,6	İş Makineleri	1	0,2	Kalp Krizi	1	0,2
Bilinçsiz Toplum	3	0,6	Hava Olayları	1	0,2	Baskın	1	0,2
Mutsuzluk	3	0,6	Nokta	1	0,2	Varlık	1	0,2
Yalnızlık	3	0,6	Kasırga	1	0,2	Kaos	1	0,2
Bardak	2	0,4	Teslim Olmak	1	0,2	Kolon	1	0,2
Manevi Çöküş	2	0,4	Diş Ağrısı	1	0,2	Altüst Olmak	1	0,2
Moloz Yığınları	2	0,4	Adıyaman	1	0,2	Yol	1	0,2
Süreç	2	0,4	Düşüncede Tıkanıklık	1	0,2	Yıkım	1	0,2
Kar	2	0,4	Suda Soluksuz Kalmak	1	0,2	Soğuk	1	0,2

Gemi	2	0,4	Evlilik	1	0,2	Facia	1	0,2
Yağmur	2	0,4	Aile	1	0,2	Hayal	1	0,2
Kamyon	2	0,4	Çıngıraklı Yılan	1	0,2	Buz dağı	1	0,2
Bomba	2	0,4	Güvensizlik	1	0,2	Çığ	1	0,2
Ders	2	0,4	Belirsiz Bir An	1	0,2	Okul	1	0,2
Lego	2	0,4	Şok	1	0,2	Sur	1	0,2
Hırsız	1	0,2	Şans	1	0,2	Kış	1	0,2
Toplam	135							100%

Üretilen toplam metafor: 135 (%100)

Tablo 2’de görüldüğü gibi depremzede bireyler en çok Kıyamet, Hiçbir şey ve Felaket kelimesini kullanarak depreme yönelik metafor geliştirmişlerdir. Üretilen metaforların; Kıyamet (73), Hiçbir şey (55) ve Felaket (41) metaforlarından sonra en sık kullanılan metaforlar; Ölüm (33),Yıkım (27), Korku (22), Afet (16), Çaresizlik (15), Beşik ve Savaş (9) şeklinde devam ettiği görülmektedir. Metaforların tekrar sıklığı 1 ile 73 arasındadır.

Şekil 1.

Şekil 2.

Kelime Bulutu

Kavram Haritası

Şekil 1’de görüldüğü gibi depremzede bireylerin Deprem kavramına ilişkin ürettikleri metaforlar Şekil 2’de de görüldüğü gibi ortak özelliklerine göre alt kategorilerine ayrılmıştır. Ortak özelliklere göre metaforların alt kategori dağılımının frekans ve yüzdelere ilişkin veriler Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3.

Deprem Kavramına İlişkin Üretilen Alt Kavramsal Kategorileri ve Frekans Dağılımları

Alt Kategoriler	<i>f</i>	%
Yıkıcı Unsurlar	122	22,4
Rahatsızlık Verici Unsurlar	109	20,0
Dini Unsurlar	99	18,2
Değişim-Dönüşüm Unsurları	94	17,2

Diğer	52	9,5
Doğal Unsurlar	31	5,7
Bilimsel-Teknik Unsurlar	21	3,9
Uyaran Unsurlar	17	3,1
Toplam	545	100,0

Üretilen toplam metafor alt kategorisi: 8 (%100)

Tablo 3'e göre depremzede bireyler tarafından oluşturulan metaforlar 8 alt kategori altında toplanmış olup bu metaforların (f=122) (%22,4) Yıkıcı Unsurlar Olarak Deprem, (f=109) (%20) Rahatsızlık Verici Unsurlar Olarak Deprem, (f=99) (%18,2) Dini Unsurlar Olarak Deprem, (f=94) (%17,2) Değişim-Dönüşüm Unsurları Olarak Deprem, (f=52) (%9,5) Diğer, (f=31) (%5,7) Doğal Unsurlar Olarak Deprem, (f=21) (%3,9) Bilimsel-Teknik Unsurlar Olarak Deprem, (f=17) (%3,1) Uyaran Unsurlar Olarak Deprem alt kategorileri altında yer almaktadır.

Depremzede bireyler tarafından oluşturulan depreme ilişkin ürettikleri metaforlar incelendiğinde en yüksek oranda (f=122) (%22,4) "Yıkıcı Unsurlar Olarak Deprem" kategorisinde metafor ürettikleri görülmektedir. Buna göre depremzede bireylerin Deprem kavramına ilişkin daha çok yıkıcı ve yok edici algılarının güçlü olduğu söylenebilir. Elde edilen bu veri deprem olgusunun Malatya insanı için ağır sonuçlar doğurduğu şeklinde yorumlanabilir.

4.2. Katılımcıların "Deprem" Kavramına İlişkin Metaforlarının Ortak Özellikleri Bakımından Alt Kavramsal Kategoriler Dağılımı

Depremzede bireylerin "Deprem" kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan "Yıkıcı Unsurlar Olarak Deprem" alt kategorisinde yer alan metaforlar (f=122 ve %22,2) Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4.

"Yıkıcı Unsurlar Olarak Deprem" Kategorisinde Yer Alan Metaforların Frekans Dağılımı

Alt Kategori 1: Yıkıcı Unsurlar Olarak Deprem (f:122, % 22,4)

Yıkıcı Unsurlar	f	%
Felaket	40	7,3
Yıkım	26	4,8
Afet	16	2,9
Savaş	9	1,7
Yıkık Evler	5	0,9
Enkaz	3	0,6
Moloz Yığınları	2	0,4
Kamyon	2	0,4
Bomba	2	0,4
Çöküntü	2	0,4

Kayıp	2	0,4
Yaramaz Çocuk	1	0,2
İş Makineleri	1	0,2
Kılıç	1	0,2
İnanç	1	0,2
Uyku	1	0,2
Yıkıcı Şiddet	1	0,2
Dizleri Üzerine Çökmüş İnsan	1	0,2
Uçak Kazası	1	0,2
Kepçe	1	0,2
Dozer	1	0,2
Domino Taşı	1	0,2
Facia	1	0,2
Toplam	122	22,4

Üretilen toplam metafor: 23 (%22,4)

Tablo 4’te görüldüğü gibi depremzede bireylerin “Yıkıcı Unsurlar Olarak Deprem” alt kategorisinde birbirinden farklı 23 metafor oluşturduğu ve bunlardan en çok (f=40 ve %7,3) felaket, (f=26 ve %4,8) yıkım, (f=16 ve %2,9) afet, (f=9 ve %1,7) savaş ve (f=5 ve %0,9) yıkık evler metaforlarını ürettikleri, tabloda görülen diğer metaforları ise sırasıyla üçer, ikişer ve birer kez belirttikleri görülmektedir. Bu kategorideki metaforlara göre deprem kavramına zihinlerde karşılık bulan imgelerden ortaya çıkaran temel belirleme çoğunlukla depremin yıkıcı etkileri teması çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu kategoriye oluşturan bazı ifadeler şöyledir:

“Deprem Afet gibidir; çünkü deprem anında herkes can derdindeydi” (ZK16)

“Deprem felaket gibidir; çünkü kimse yaşamak istemez çok kötü bir duygu evsiz kalınıyor ölümler falan ”(ZK35)

“Deprem enkaz gibidir; çünkü her yer bizim evimiz de yıkıldı” (ZE52)

Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan “Rahatsızlık Verici Unsurlar Olarak Deprem” kategorisinde yer alan metaforlar (f=109 ve %20) Tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 5.

“Rahatsızlık Verici Unsurlar Olarak Deprem” Alt Kategorisinde Yer Alan Metaforların Frekans Dağılımı

Kategori 2: “Rahatsızlık Verici Unsurlar Olarak Deprem” (f:109, %20)

Rahatsızlık Verici Unsurlar	f	%
Korku	23	2,1
Çaresizlik	15	1,4
Beşik	9	0,8
Sallantı	6	0,6
Kabus	6	0,6
Salıncak	4	0,4
Korku Filmi	4	0,4

Acı	3	0,3
Kalp Kırıklığı	3	0,3
Yalnızlık	3	0,3
Gemi	2	0,2
Avize	2	0,2
Canavar	2	0,2
Acizlik	2	0,2
Rüya	1	0,1
Çukur	1	0,1
Diş Ağrısı	1	0,1
Düşünce Tıkanıklık	1	0,1
Suda Soluksuz Kalmak	1	0,1
Güvensizlik	1	0,1
Gürültü	1	0,1
Can Pazarı	1	0,1
Yaprak Gibi Savrulmak	1	0,1
Yokluk	1	0,1
Çamaşır Makinesi	1	0,1
Kalp Krizi	1	0,1
Baskın	1	0,1
Kaos	1	0,1
Çılgılık	1	0,1
Mutsuzluk	1	0,1
Toplam	109	20

Üretilen toplam metafor: 30 (%20)

Tablo 5’te görüldüğü gibi depremzede bireylerin “Rahatsızlık Verici Unsurlar Olarak Deprem” alt kategorisinde birbirinden farklı 30 metafor oluşturulduğu ve bunlardan en çok (f=23 ve %2,1) korku, (f=15 ve %1,4) çaresizlik, (f=9 ve %0,8) beşik, (f=6 ve %0,6) sallantı ve kabus (f=4 ve %0,4) salıncak ve korku filmi metaforlarını ürettikleri, tabloda görülen diğer metaforları ise sırasıyla üçer, ikişer ve birer kez belirttikleri görülmektedir. Bu kategorideki metaforlara göre deprem kavramına zihinlerde karşılık bulan imgelerden ortaya çıkaran temel belirleme çoğunlukla depremin insanlara verdiği huzursuzluk ve rahatsızlık teması çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu kategoriye oluşturan bazı ifadeler şöyledir:

“Deprem kötü bir rüya gibidir; çünkü istesende bitirmek elinde değildir” (YE15)

“Deprem suda soluksuz kalmak gibidir; çünkü ölebileceğiniz halde elinizden hiçbir şey gelmiyor” (ZK50)

“Deprem korku gibidir; çünkü enkazın altında kurtarılmayı bekledim” (XE73)

Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan “Dini Unsurlar Olarak Deprem” kategorisinde yer alan metaforlar (f=99 ve %18,2) Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6.

“Dini Unsurlar Olarak Deprem” Kategorisinde Yer Alan Metaforların Frekans Dağılımı

Alt kategori 3: Dini unsurlar olarak deprem (f:99, % 18,2)

Dini Unsurlar	f	%
Kıyamet	71	6,6
Mahşer Günü	7	0,7

İmtihan	5	0,5
Manevi Çöküş	2	0,2
İnanç	2	0,2
Günah	2	0,2
Cehennem	2	0,2
Azrail	2	0,2
Allah'ın Taktiri	2	0,2
Teslim Olmak	1	0,1
Sur	1	0,1
Toplam	99	18,2

Üretilen toplam metafor: 11 (%18,2)

Tablo 6’da görüldüğü gibi depremzede bireyler tarafından “Dini Unsurlar Olarak Deprem” kategorisinde birbirinden farklı toplam 11 metafor oluşturulduğu ve bunlardan en çok (f=71, %6,6) kıyamet, (f=7, %0,7) mahşer günü, (f=5 ve %0,5) imtihan metaforlarını ürettikleri, tabloda görülen diğer metaforları ise sırasıyla ikişer ve birer kez belirttikleri görülmektedir. Bu kategorideki metaforlara göre deprem kavramına zihinlerde karşılık bulan imgelerden ortaya çıkaran temel belirleme çoğunlukla kıyamet, mahşer günü gibi dini terimler temasında gerçekleşmektedir.

Bu kategoriye oluşturan bazı ifadeler şöyledir:

“Deprem Allahu Teala’nın insanları imtihan etme yöntemlerinden biridir; çünkü İman etmek tevekkül etmek sabr etmek için verilir” (YE5)

“Deprem kıyamet gibidir; çünkü depremler yaşandığı zaman insanların can derdine düşüp kaçmaya çalıştılar ama kaçınılmaz son ile karşılaştılar”. (XK96)

“Deprem kıyamet gibidir; çünkü herkes kendi canının derdi ile koştururken en yakınındakileri bile düşünemedi” (ZE125)

Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan “Değişim-Dönüşüm Unsurları Olarak Deprem” kategorisinde yer alan metaforlar (f=94 ve %17,2) Tablo 7’de görülmektedir

Tablo 7.

“Değişim-Dönüşüm Unsurları Olarak Deprem” Kategorisinde Yer Alan Metaforların Frekans Dağılımı

Alt kategori 4: “Değişim-dönüşüm unsurları olarak deprem” (f:94, % 17,2)

Değişim-Dönüşüm Unsurları	f	%
Ölüm	33	3,1
İnsan	8	0,7
Hayat	7	0,7
Son	6	0,6
Yok Oluş	5	0,5
Ayrılık	5	0,5
Sınav	5	0,5
Bardak	2	0,2
Süreç	2	0,2
Cam	2	0,2

Yaşam	2	0,2
Zaman	2	0,2
Yenilenme	2	0,2
Mezarlık	1	0,1
Arınma	1	0,1
Sürgün Edilmek	1	0,1
Nokta	1	0,1
Aile	1	0,1
Şok	1	0,1
Silkeleme	1	0,1
Para	1	0,1
Söz	1	0,1
Yaşlanmak	1	0,1
Altüst Olmak	1	0,1
Yol	1	0,1
Hayal	1	0,1
Toplam	94	17,2

Üretilen toplam metafor: 26 (%17,2)

Tablo 7’de görüldüğü gibi depremzede bireyler tarafından “Değişim-Dönüşüm Unsurları Olarak Deprem” kategorisinde birbirinden farklı toplam 26 metafor oluşturulduğu ve bunlardan en çok (f=33, %3,1) ölüm, (f=8, %0,7) insan, (f=7 ve %0,7) hayat, (f=6 ve %0,5) son, (f=5 ve %0,5) yok oluş, ayrılık, sınav metaforlarını ürettikleri, tabloda görülen diğer metaforları ise sırasıyla ikişer ve birer kez belirttikleri görülmektedir. Bu kategorideki metaforlara göre deprem kavramına zihinlerde karşılık bulan imgelerden ortaya çıkaran temel belirleme çoğunlukla depremin yaşama, düşünme, çalışma gibi birçok alanda yarattığı değişim ve dönüşüme yol açan temalar çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu kategoriyi oluşturan bazı ifadeler şöyledir:

“Deprem son gibidir; çünkü yakınlarını, sevdiklerini, maddi manevi sağlığını kaybedebilirsin” (Baby boomersE2)

“Deprem ölüme benzer; çünkü elden gelen bir şey yok” (XK11)

“Deprem yenilenmektir; çünkü çaresizlik içinde bir değişim, dönüşüm gerçekleşiyor” (ZK53)

Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan “Diğer” kategorisinde yer alan metaforlar (f=52 ve %9,5) Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8.

“Diğer” Kategorisinde Yer Alan Metaforların Frekans Dağılımı

Alt kategori 5: Diğer (f:52, % 9,5)

Diğer	f	%
Hiçbir şey	50	4,6
Adıyaman	1	0,1
Hacıyatmaz	1	0,1
Toplam	52	9,5

Üretilen Toplam Metafor: 3 (%9,5)

Tablo 8’de görüldüğü gibi depremzede bireylerin deprem kavramı ile ilgili ürettikleri metaforlardan herhangi bir kategori ile ilişkilendirilememiş metaforlar diğer kategorisinde değerlendirilmiştir. Diğer kategorisinde toplam 3 metafor oluşturulduğu ve bunların (f=50, %4,6) hiçbir şey, (f=1, %0,1)Adıyaman ve hacıyatmaz metaforlarından oluştuğu görülmektedir.

Bu kategoriye oluşturan bazı ifadeler şöyledir:

“Deprem hiçbir şey gibidir; çünkü bildiğiniz hiçbir şeye benzemez”(YK36)

“Deprem hiçbir şey gibidir; çünkü onu tanımlayabileceğim bir kavram yok”(ZE62)

“Deprem hiçbir şey gibidir; çünkü o anda bilincini kaybedersin”(ZK101)

Depremzede bireyler tarafından “Deprem” kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan “Doğal Unsurlar Olarak Deprem” kategorisinde yer alan metaforlar (f=31 ve %5,7) Tablo 9’da görülmektedir.

Tablo 9.

“Doğal Unsurlar Olarak Deprem” Kategorisinde Yer Alan Metaforların Frekans Dağılımı

Alt Kategori 6: Doğal Unsurlar Olarak Deprem (f:31, % 5,7)

Doğal Unsurlar	f	%
Doğa olayı	6	0,6
Sel	4	0,4
Kar	2	0,2
Yağmur	2	0,2
Dalga	2	0,2
Kaya	1	0,1
Olağan	1	0,1
Kasırğa	1	0,1
Çingiraklı Yılan	1	0,1
Tsunami	1	0,1
Deniz	1	0,1
Şimşek	1	0,1
Rüzgar	1	0,1
Heyelan	1	0,1
Soğuk	1	0,1
Buz dağı	1	0,1
Çığ	1	0,1
Kış	1	0,1
Toplam	31	5,7

Üretilen Toplam Metafor: 18 (%5,7)

Tablo 9’da görüldüğü gibi depremzede bireylerin deprem kavramı ile ilgili ürettikleri alt metafor kategorilerinden “Doğal Unsurlar Olarak Deprem” alt kategorisinde 18 adet metafor oluşturulduğu ve bunlardan en çok (f=6, %0,6) Doğa olayı, (f=4, %0,4) sel, (f=2, %0,2) kar, yağmur, dalga metaforlarını belirttikleri görülmektedir. Tabloda görülen diğer metaforları ise birer kez belirttikleri görülmektedir. Bu kategorideki metaforlara göre deprem kavramına zihinlerde karşılık bulan imgelerden ortaya çıkaran temel belirleme çoğunlukla insan-doğa

ilişkisi unsurları teması çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu kategoriye oluşturan bazı ifadeler şöyledir:

“Deprem şimşek gibidir; çünkü gürültülü ve hızlıdır” (ZK9)

“Deprem çığ gibidir; çünkü ayırım gözetmez her yeri yıkar”.(KL11K55)

“Deprem kasırğa gibidir; çünkü geldiğinde her şeyi beraberinde götürür ve gerisinde sadece enkaz kalır”(ZE58)

Depremzede bireyler tarafından “Deprem” kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan “Bilimsel-Teknik Unsurlar Olarak Deprem” kategorisinde yer alan metaforlar (f=19 ve %1,8) Tablo 10’da görülmektedir.

Tablo 10.

“Bilimsel-Teknik Unsurlar Olarak Deprem” Kategorisinde Yer Alan Metaforların Frekans Dağılımı

Alt Kategori 7: Bilimsel-Teknik Unsurlar Olarak Deprem (f:21, % 3,9)

Bilimsel-Teknik Unsurlar	f	%
Bilinçsiz Toplum	3	0,3
Lego	2	0,2
Problem	2	0,2
Bilimsel Çözüm	2	0,2
Coğrafi Kader	2	0,2
Müteahhit	2	0,2
Futbol	1	0,1
Evlilik	1	0,1
Rubik Küp	1	0,1
Elektrik	1	0,1
Varlık	1	0,1
Kolon	1	0,1
Toplam	21	3,9

Üretilen Toplam Metafor: 12 (%3,9)

Tablo 10’da görüldüğü gibi depremzede bireylerin deprem kavramı ile ilgili ürettikleri alt metafor kategorilerinden Bilimsel-Teknik Unsurlar Olarak Deprem alt kategorisinde 12 adet metafor oluşturulduğu ve bunlardan en çok (f=3, %0,3) bilinçsiz toplum, (f=2, %0,2) lego, problem, bilimsel çözüm, coğrafi kader, müteahhit metaforlarını belirttikleri görülmektedir. Tabloda görülen diğer metaforları ise birer kez belirttikleri görülmektedir. Bu kategorideki metaforlara göre deprem kavramına zihinlerde karşılık bulan imgelerden ortaya çıkaran temel belirleme çoğunlukla bilimsel ve teknik terimler teması çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu kategoriye oluşturan bazı ifadeler şöyledir:

“Deprem Bilinçsiz topluma benzer; çünkü kaderci bir toplumuz”(ZK69)

“Deprem temelin sağlam olmadığı evlilik gibidir; çünkü en ufak sallantıda yıkılabilir”(YK83)

“Deprem legoların parçalanışı gibidir; çünkü binalar yıkılır”(ZK85)

Dijital yerli öğrencilerin “Deprem” kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan “Uyaran Unsurlar Olarak Deprem” kategorisinde yer alan metaforlar (f=17 ve %1,6) Tablo 11’de görülmektedir.

Tablo 11.

“Uyaran Unsurlar Olarak Deprem” Kategorisinde Yer Alan Metaforların Frekans Dağılımı

Alt Kategori 8: Uyaran Unsurlar Olarak Deprem (f:17, % 1,6)

Uyaran Unsurlar	f	%
Uyarma	5	0,5
Ceza	3	0,3
Ders	2	0,2
Belirsiz Bir An	1	0,1
Baba	1	0,1
Tokat	1	0,1
Sıcak Süt	1	0,1
Yumruk	1	0,1
Okul	1	0,1
Hırsız	1	0,1
Toplam	17	1,6

Üretilen Toplam Metafor: 10 (%1,6)

Tablo 11’de görüldüğü gibi depremzede bireylerin deprem kavramı ile ilgili ürettikleri alt metafor kategorilerinden “Uyaran Unsurlar Olarak Deprem” alt kategorisinde 10 adet metafor oluşturduğu ve bunlardan en çok (f=5, %0,5) uyarma, (f=3, %0,3) ceza, (f=2, %0,2) ders, metaforlarını belirttikleri görülmektedir. Tabloda görülen diğer metaforları ise birer kez belirttikleri görülmektedir. Bu kategorideki metaforlara göre deprem kavramına zihinlerde karşılık bulan imgelerden ortaya çıkaran temel belirleme çoğunlukla depremin insanoğluna yanlış yolda olduğunu gösteren bir uyarıcı olduğu teması çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu kategoriye oluşturan bazı ifadeler şöyledir:

“Deprem ders gibidir çünkü; bizim ne kadar aciz olduğumuzu yüzümüze vurdu”(Baby BoomersK23)

“Deprem sıcak süt gibidir çünkü; sonra yoğurdu üfleyerek yersiniz” (YK30)

“Deprem ceza gibidir; çünkü insan oğlu azmıştır”(Baby BoomersK38)

4.3. Katılımcıların “Deprem” Kavramına İlişkin Ürettikleri Metaforların Ana Metafor Kategorilerine Göre ve Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Katılımcıların deprem kavramına ilişkin ürettikleri metaforlar ortak özelliklerine göre 3 ana kategori altında değerlendirilmiştir. Ortaya çıkmış olan kategori dağılımının frekans ve yüzdelere ilişkin veriler Tablo 12’de görülmektedir.

Tablo 12.

Deprem Kavramına Dair Ana Metafor Kategorileri

Ana Kategoriler	f	%
Duygusal	241	44,3
Mantıksal	260	47,8
Nötr	43	7,9
Toplam	545	100,0

Tablo 12’de depremzede bireylerin “Deprem” kavramına dair sahip oldukları metaforların ana metafor kategorilerine göre dağılımı görülmektedir. Tablo 12’ye göre katılımcıların %44,3’ü duygusal ana kategorisinde metafor üretmişken (%47,8) mantıksal ana kategorisinde metafor üretmişlerdir.

Depremzede bireylerin “Deprem” kavramına dair sahip oldukları ana metafor kategorilerinin yaş kuşağı, cinsiyet, yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yerleşim birimi, gelir seviyesi, eğitim seviyesi, meslek ve medeni hal değişkenlerine göre dağılımı ve bu sosyo-demografik değişkenlerin ana metafor kategorilerinde bir farklılaşma oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesi amacıyla yapılan T testi ve Anova analizleri sonuçları Tablo 13’te görülmektedir.

Tablo 13.

Katılımcıların “Deprem” Kavramı ile İlgili Sahip Oldukları Ana Metafor Kategorilerinin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Sosyo-Demografik Değişkenler		Ana Kategori			Toplam	P
		Duygusal	Mantıksal	Nötr		
Yaş kuşağı	Baby Boomers	26	11	1	38	0,004
		68,4%	28,9%	2,6%	100,0%	
	X	66	81	10	157	
		42,0%	51,6%	6,4%	100,0%	
	Y	52	48	6	106	
Cinsiyet		49,1%	45,3%	5,7%	100,0%	0,001
	Z	97	120	26	243	
		39,9%	49,4%	10,7%	100,0%	
	Kadın	131	116	13	260	
		50,4%	44,6%	5,0%	100,0%	
Yaşamın çoğunluğunun geçirildiği yerleşim birimi	Erkek	110	144	30	284	0,892
		38,7%	50,7%	10,6%	100,0%	
	Köy	13	10	4	27	
		48,1%	37,0%	14,8%	100,0%	

	İlçe	22	21	4	47	
		46,8%	44,7%	8,5%	100,0%	
	Kent	63	68	8	139	
		45,3%	48,9%	5,8%	100,0%	
	Büyük Şehir	143	161	27	331	
		43,2%	48,6%	8,2%	100,0%	
	Gelir seviyesi	Alt	33	35	10	
			42,3%	44,9%	12,8%	0,487
	Orta	201	217	33	451	
			44,6%	48,1%	7,3%	
	Üst	7	8	0	15	
			46,7%	53,3%	0,0%	
	Eğitim seviyesi	İlkokul-Ortaokul	27	17	2	
			58,7%	37,0%	4,3%	
	Lise	83	106	26	215	
			38,6%	49,3%	12,1%	
	Üniversite	117	122	14	253	
			46,2%	48,2%	5,5%	
	Lisans Üstü	14	15	1	30	
			46,7%	50,0%	3,3%	
	Meslek	Öğrenci	94	121	25	
			39,2%	50,4%	10,4%	
	Memur	82	99	10	191	
			42,9%	51,8%	5,2%	
	İşçi	3	8	4	15	
			20,0%	53,3%	26,7%	
	Serbest	9	6	1	16	
			56,3%	37,5%	6,3%	
	İşsiz	11	4	2	17	
			64,7%	23,5%	11,8%	
	Diğer	42	22	1	65	
			64,6%	33,8%	1,5%	
	Medeni hal	Evli	122	115	12	
			49,0%	46,2%	4,8%	
	Bekar	111	137	31	279	
			39,8%	49,1%	11,1%	
	Dul	8	8	0	16	
			50,0%	50,0%	0,0%	
	Toplam	241	260	43	545	
			44,3%	47,8%	7,9%	

Tablo13'te depremzede bireylerin “Deprem” kavramı ile ilgili sahip oldukları ana metafor kategorileri demografik özellikleri bağlamında incelenmiştir. Elde edilen verilere göre farklı kuşaklarda yer alan katılımcıların depreme yönelik algılarının değiştiği gözlenmektedir. 1946-1964 yılları aralığında doğmuş olan ve Baby Boomers olarak ifade edilen yaşlı kuşak bireylerin deprem için zihinlerinde karşılık bulan imgeler daha çok (%68,4) duygusal içeriklere sahipken, katılımcılardan en düşük yaş kategorisi olan 2000-2011 yılları arasında doğmuş olan ve Z kuşağı olarak ifade edilen kuşak söz konusu (%39,9) duygusal kategoride diğer kuşaklara oranla en az metafor üretmiş olan gruptur. Yaş kuşaklarının metafor ana kategorilerinde bir farklılaşma oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesi amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi Anova sonucu $p=0,004$ olarak tespit edilmiştir. Bu veriye dayanarak farklı yaş kuşaklarının ana metafor kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturduğu ifade edilebilir ($p=0,004<0,05$). Bu farklılığın hangi yaş kuşağından kaynaklandığının tespit

edilebilmesi için yapılan post-hoc LSD testi sonucunda Baby Boomers yaş kuşağındaki katılımcılar ile Z kuşağında bulunan katılımcılar arasında bir farklılık olduğu bulunmuştur.

Depremzede bireylerin “Deprem” kavramı ile ilgili sahip oldukları ana metafor kategorileri cinsiyet değişkeni açısından incelenmiş ve cinsiyet değişkeninin katılımcıların depreme yönelik algılarını değiştirdiği görülmüştür. Kadın katılımcılar daha çok (%50,4) duygusal ana kategorisinde metafor oluştururken, erkek katılımcıların daha çok (%50,7) mantıksal ana kategorisinde metafor ürettikleri görülmüştür. Cinsiyetin metafor ana kategorilerinde bir farklılaşma oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesi amacıyla yapılan T-testi sonucu $p=.001$ olarak tespit edilmiştir. Bu veriye dayanarak cinsiyetin ana metafor kategorilerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu ifade edilebilir ($p=.001<.05$).

Yaşantının çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkeni açısından Tablo 13 değerlendirildiğinde köy seçeneğini işaretleyen katılımcıların yüksek bir oranda (%48,1) duygusal kategorisinde imgelere sahip oldukları görülmektedir. Duygusal kategorisindeki metaforların ilçede (%46,8), kent (%45,3) ve büyük şehir seçeneklerini işaretleyen katılımcılarda (%43,2) olduğu görülmektedir. Mantıksal ana kategorisi ise en yüksek oranda büyük şehir (%48,6) ve kent (%48,9) seçeneklerin işaretleyen katılımcılar tarafından tercih edilmiştir. Köy seçeneğinin işaretleyen katılımcıların (%37) mantıksal kategorisinde imgelere sahip oldukları görülmektedir. Bu sonuçlara dayanarak yaşantının çoğunun geçirildiği yerleşim yeri köyden büyük şehre doğru oransal olarak duygusal ana kategoride düşerken, mantıksal ana kategoride yükselmektedir. Yaşantının çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkeninin ana metafor kategorilerinde bir farklılaşma oluşturup oluşturmadığını tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi Anova testi yapılmıştır. Bu analiz sonucu $p=0,892$ olarak bulunmuştur. Bu veriye dayanarak yaşantının çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkeninin ana metafor kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturma yeterliliği göstermediği ifade edilebilir ($p=0,892>.05$).

Gelir düzeyi değişkeni katılımcıların kendilerini hangi gelir düzeyinde gördüklerini tespit etmek amacıyla alt, orta ve üst şeklinde belirlenmiştir. Gelir algısı alt düzeyde olan katılımcılar depreme karşı (%42,3) duygusal bakış açısına sahipken, üst gelir seviyesinde olan katılımcılarda deprem algısı daha çok (%53,3) mantıksal ana kategorisinde gerçekleşmektedir. Gelir seviyesi değişkeninin ana metafor kategorilerinde bir farklılaşma oluşturup oluşturmadığını tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi Anova testi yapılmıştır. Bu analiz sonucu $p=0,487$ olarak bulunmuştur. Bu veriye dayanarak gelir seviyesi değişkeninin ana metafor kategorilerinde anlamlı bir farklılık oluşturmada yeterli olmadığı ifade edilebilir ($p=0,487>.05$).

Eğitim seviyesi açısından Tablo 13 değerlendirildiğinde; duygusal ana kategorisinde en

yüksek oranda metafor geliştiren katılımcıların (%58,7) ile İlkokul-Ortaokul mezunu olduğu, mantıksal ana kategorisinde en yüksek oranda metafor geliştiren katılımcıların ise (%50) ile Lisans üstü eğitim mezunu olduğu görülmektedir. Eğitim seviyesi değişkeninin ana metafor kategorilerinde bir farklılaşma oluşturup oluşturmadığını tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi Anova testi yapılmıştır. Bu analiz sonucu $p=.013$ olarak bulunmuştur. Bu veriye dayanarak Okul türü değişkeninin ana metafor kategorilerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu ifade edilebilir ($p=.013$). Bu farklılığın hangi eğitim seviyesinden kaynaklandığının tespit edilebilmesi için yapılan post-hoc LSD testi sonucunda Üniversite mezunu olan katılımcılar ile İlkokul-Ortaokul ve Lise mezunu katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur ($p=.013<.05$).

Meslek değişkeni açısından Tablo 13 değerlendirildiğinde; duygusal ana kategorisinde en yüksek oranda metafor geliştiren katılımcıların (%64,7) ile işsizler ve (%64,6) diğer seçeneğini işaretlemiş olan katılımcılar olduğu, bu kategorinin en düşük oranda ise (%20) işçiler ve (%39,2) öğrenciler tarafından işaretlendiği görülmektedir. Mantıksal ana kategorisinde en yüksek oranda metafor geliştiren katılımcıların ise (%53,3) ile işçi, (%51,8) memur ve (%50,4) öğrenciler olduğu görülmektedir. Meslek değişkeninin ana metafor kategorilerinde bir farklılaşma oluşturup oluşturmadığını tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi Anova testi yapılmıştır. Bu analiz sonucu $p=.000$ olarak bulunmuştur. Bu veriye dayanarak Meslek değişkeninin ana metafor kategorilerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu ifade edilebilir ($p=.000$). Bu farklılığın hangi meslek değişkeninden kaynaklandığının tespit edilebilmesi için yapılan post-hoc LSD testi sonucunda mesleği İşçi olan katılımcılar ile tüm diğer meslek türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur ($p=.000<.05$).

Medeni hal değişkeni açısından Tablo 13 değerlendirildiğinde; duygusal ana kategorisinde (%49) evliler, (%39,8) bekarlar metafor geliştirmişlerdir. Katılımcılardan mantıksal ana kategoride en düşük oranda metafor oluşturan grubun (%46,2) evlilerden olduğu görülmektedir. Medeni hal değişkeninin ana metafor kategorilerinde bir farklılaşma oluşturup oluşturmadığını tespit etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi Anova testi yapılmıştır. Bu analiz sonucu $p=.012$ olarak bulunmuştur. Bu veriye dayanarak medeni hal değişkeninin ana metafor kategorilerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu ifade edilebilir ($p=.012$). Bu farklılığın hangi medeni hal değişkeninden kaynaklandığının tespit edilebilmesi amacıyla yapılan post-hoc LSD testi sonucunda medeni durumu evli olan katılımcılar ile bekar olan katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur ($p=.012<.05$).

5. Sonuç

Bu araştırmada farklı kuşaklardan depremzedelerin "Deprem" kavramına ilişkin geliştirdikleri zihinsel imgelerin tespit edilmesi ve tespit edilen bu imgelerin çeşitli kategorilerde sınıflandırılarak bazı sosyo-demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Yapılan incelemelerde depremzedelerin “Deprem” kavramına ilişkin 135 geçerli metafor ürettiği görülmektedir. Toplam 545 depremzedenin katıldığı araştırmada 135 metafor, 3 ana ve 8 alt kategori altında sınıflandırılmıştır.

Metaforların ortak özelliklerine göre oluşturulan 3 ana kategori Duygusal, Mantıksal ve Nötr başlıklarından oluşurken; 8 alt kategori incelendiğinde; Yıkıcı Unsurlar, Rahatsız Edici Unsurlar, Dini Unsurlar, Değişim-Dönüşüm Unsurları, Doğal Unsurlar, Bilimsel-Teknik Unsurlar ve Uyarıcı Unsurlar ve Diğer alt kategorileri altında oluşmuştur. Bu verilerle araştırmanın hipotezlerinden birincisi olan H1. “Depremzedelerin "Deprem" kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar farklı kavramsal kategoriler altında toplanmıştır” hipotezi kabul edilmiştir. Katılımcılar tarafından en sık dile getirilen metaforlar; Kıyamet, Hiçbir şey, Felaket, Ölüm, Yıkım, Korku, Felaket, Çaresizlik, Beşik ve Savaş metaforlarıdır.

Yine metaforların ortak özelliklerine göre Duygusal, Mantıksal ve Nötr olmak üzere 3 ana kategoride toplandığı görülmüştür. Bu verilere dayanarak H2. “Depremzedelerin "Deprem" kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar anlamsal olarak duygusal, mantıksal ve nötr ana temalardan oluşmaktadır” hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmada elde ettiğimiz sonuçlarla benzer özellikler taşıyan Kaya (2010) tarafından ortaöğretim öğrencileri ile yapılan “Ortaöğretim Öğrencilerinin "Deprem" Kavramına Yönelik Geliştirdikleri Metaforlar” başlıklı çalışmada da en sık kullanılan metaforların “Yıkıcı ve yıkıcı bir olay olarak deprem” kategorisinde yer aldığı görülmektedir.

Benzer şekilde Karakuş (2013), araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçlarla benzer özellikler taşıyan, depremi yaşayan ve yaşamayan 12. sınıf öğrencilerinin düşüncelerini ortaya koymayı amaçladığı çalışmada; depremi yaşayan öğrencilerin "deprem" kavramına ilişkin geliştirdikleri en yüksek yüzdeli ilk üç metaforun "kıyamet günü", "sınav" ve "ikinci hayat" metaforları olduğunu belirtmektedir.

Aksoy'un (2013) 9. sınıf öğrencilerinin "deprem" kavramına ilişkin algılarını incelediği çalışmada; öğrencilerin depremi; kıyamet, korku, canavar, beşik, ölüm ve felaket gibi kavramlarla ifade ettikleri ortaya çıkmıştır. Bu kavramların bizim çalışmamızda da sıklıkla depremzede bireyler tarafından ifade edildiği görülmüştür.

Karabey ve Aras tarafından yapılan ve bizim çalışmamız ile benzer sonuçlara sahip olan; acil yardım ve afet yönetimi öğrencilerinin Türkiye'deki depremlere ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmayı amaçlayan “Metaphoric Perceptions of Emergency Aid and Disaster Management Students Regarding “Earthquake”: A Case Study of Turkey” (2022) isimli çalışmada öğrenciler tarafından en çok metafor üretilen ana temanın “ölümcül” ana tema olduğu ve depremi daha çok ölümcül olarak tanımladıkları tespit edilmiştir.

Aydın ve Coşkun tarafından 7. sınıf öğrencilerinin deprem algılarını ortaya koymak amacıyla “Öğrencilerin "deprem" algılarının fenomenografik analiz yoluyla incelenmesi (ilköğretim 7. sınıf – Türkiye” (2010) başlıklı çalışma yapılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin depremi çoğunlukla "doğal afet", "yerin sarsılması", "yer kabuğunun hareketlerine bağlı sarsıntılar" olarak tanımladıkları belirlenmiştir.

Yılmaz ve Arslan tarafından okul öncesi çocukların deprem algılarının belirlendiği “Okul Öncesi Çocukların Gözünden Deprem” (2023) başlıklı çalışmada; çocukların depreme ilişkin belirttikleri metaforların çoğunun doğa olayları ile ilgili olduğu ve depremi şiddetli rüzgar, sel, tsunami gibi doğa metaforları ile açıkladıkları tespit edilmiştir.

Depremzedelerin "Deprem" kavramına ilişkin ana metafor kategorileri bazı sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmiş ve sosyo-demografik değişkenler arasında; farklı yaş grupları, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek ve medeni durum değişkenlerinin ana metafor kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yarattığı görülmüştür. Elde edilen bu verilere dayanarak H3. “Depremzedelerin "Deprem" kavramına ilişkin sahip oldukları ana metafor kategorileri bazı sosyo-demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir” hipotezi kabul edilmiştir.

Yapılan literatür taramasında depremzedelerin "Deprem" kavramına ilişkin algılarını farklı kuşaklar bağlamında ve farklı sosyo-demografik değişkenlerle inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Depremzedelerin bazı sosyo-demografik değişkenlerinin "Deprem" kavramına ilişkin ana metafor kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmasının bu konudaki literatürde büyük bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Sonuç olarak üzerinde durulmaya değer olduğu düşünülen sonuçlardan biri de depremzedelerin yaşadıklarından yola çıkarak depremi; Kıyamet, Felaket, Ölüm, Yıkım, Korku, Felaket, Çaresizlik gibi kelimelerle tanımlamalarıdır. Bu kavramlar aynı zamanda depremin depremzedelerin iç dünyasında yarattığı duygusal tükenmişliği de ortaya koymaktadır.

Araştırmanın tüm sonuçları dikkate alındığında depremzede bireylerin “Deprem” kavramına ilişkin algılarının olumsuz temalar içerdiği görülmektedir. Bu bağlamda;

Depremi olumsuz etki derecesini azaltmak için; algılanan sağlık durumunun ve psikolojik iyi olma halinin iyileştirilmesi ve afetle ilgili olumlu başa çıkma yöntemlerinin güçlendirilmesi, ayrıca, konu ile ilgili mikro, mezzo ve makro ölçekli ve bütüncül çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

AFAD (2023). 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş (Pazarcık ve Elbistan) depremleri saha çalışmaları ön değerlendirme raporu, https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Arazi_Onrapor_28022023_surum1_revize.pdf adresinden 18.12.2023 tarihinde erişilmiştir.

Aksoy, B. (2013). “Depremi yaşamış olan 9. sınıf öğrencilerinin “deprem” kavramına yönelik algılarının nitel açıdan incelenmesi” *ZfWT, Vol. 5*, No. 1 (2013) adresinden 19.12.2024 tarihinde erişilmiştir.

Aydın, F. ve Coşkun, M. (2010). “Observation of the students’ “earthquake” perceptions by means of phenomenographic analysis (primary education 7th grade – Turkey” *International Journal of The Physical Sciences Vol. 5*(8), pp. 1324-1330, <http://www.academicjournals.org/IJPS> ISSN 1992 - 1950 ©2010 Academic Journals. adresinden 19.12.2023 tarihinde erişilmiştir.

Aydın, İ. S. ve Pehlivan, A. (2010). Deprem öğretmeni adaylarının “öğretmen” ve “öğrenci” kavramlarına ilişkin kullandıkları metaforlar, *Turkish Studies, 5*(3), 812-842.

Can, İ. (2022). Afetler çağında sosyolojiyi yardıma çağırmak ya da afeti yeniden tanımlamanın gerekliliği üzerine, https://tezkiredergisi.org/wp-content/uploads/2022/12/tezkire-80.sayi_toprak4-9-29.pdf adresinden 1.6.2024 tarihinde erişilmiştir.

Creswell, J. W. (2012). Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research (4. Baskı). USA: Pearson Education Inc.

Fırat, M. (2022). Deprem ve toplumsal etkileri, https://tezkiredergisi.org/wp-content/uploads/2022/12/tezkire-80.sayi_toprak4-47-72.pdf adresinden 1.6.2024 tarihinde erişilmiştir

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education, USA: McGraw-Hill Companies Inc.

Karabey, T. ve Aras, M. (2022). Metaphoric perceptions of emergency aid and disaster management students regarding “earthquake”: a case study of Turkey, *International Journal of Caring Sciences* May-August 2022 *Volume 15* | Issue 2| Page 1513.

Karakuş, U. (2014). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının, metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 18* (29), 97-116

Kavalcı, K., & Ünal, S. (2016). Y ve Z kuşaklarının öğrenme stilleri ve tüketici karar verme tarzları açısından karşılaştırılması, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*(3).

Kaya, H. (2010). Ortaokul öğrencilerinin “deprem” kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar, *Eğitim Araştırmaları ve İncelemeleri, 5*(11), 712

Kaygısız, E. ve Sipahi, H. (2019). Y kuşağı üniversite öğrencilerinin bireysel yenilik ve endüstri 4.0 bilgi düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18*(2), 922-936, adresinden 18.12.2023 tarihinde erişilmiştir.

Koçoğlu, E. (2014). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler kavramına ilişkin imgesel algıları, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 15*, Sayı: 3.

Kolukıncı, S. ve Tuna, M. (2009). Türk medyasında deprem algısı: Marmara depremi örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar-2009 C.8 S.28* (286-298), www.esosder.org.

Lazaridou-Varotsos, MS (2013). Earthquake prediction by seismic electric signals: the success of the VAN method over thirty years. *Springer Praxis Books*, Berlin Heidelberg, pp 1–254. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-24406-3> adresinden 18.12.2023 tarihinde erişilmiştir.

Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının öğretmen kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 131-155.

Salman, Y. (2003). *Dilin düş evreni: eğretilme, Kitaplık*, s. 65 Ekim, S. 53-56, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Tang, B., Deng, Q., Glik, D., Dong, J., & Zhang, L. (2017). "A metaanalysis of risk factors for post-traumatic stress disorder (ptsd) in adults and children after earthquakes". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(12), 1537.

Ursano, R. J., Fullerton, C. S., & Norwood, A. E. (2003). *Terrorism and disaster: the psychological aftermath*. New York, NY: Guilford Press.

Yıldırım, A.ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yay.,

Yılmaz, H ve Arslan, E. (2023). "Okul öncesi dönemdeki çocukların gözünden deprem" https://www.researchgate.net/publication/372439396_Okul_Oncesi_Donemdeki_Cocuklarin_Gozunden_Deprem adresinden 19.12.2024 tarihinde erişilmiştir.

Yüksekbilgili, Z. (2015). Türkiye’de Y kuşağının yaş aralığı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (ESOSDER)*, Bahar-2015 Cilt:14 Sayı:53 (259-267)

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1521937
Araştırma Makalesi/Research Article

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF LITERATURE IN RENEWABLE ENERGY AND CLIMATE FINANCE: FUTURE RESEARCH TRENDS AND STRATEGIC ROADMAP

Betül ŞAHİN¹ Hilal OK ERGÜN²

Abstract

Article Info

Received:
24/07/2024

Accepted:
22/01/2025

Renewable energy and climate finance are among the areas increasingly discussed and researched in the context of sustainable development, energy transition, and climate change mitigation. This study presents a comprehensive bibliometric analysis covering 100 scientific articles in English indexed in SCI, SCI-Expanded, and ESCI and scanned in the Web of Science database between 2010 and 2024. According to the analysis, the journal "Energy Policy" has the most publications in its field and has created a central platform for scientific discussions on sustainable energy policy and financing. This underlines the journal's reach and effectiveness. The intensive contributions of Swiss researchers on these topics reflect the country's international activity and academic interest in renewable energy and climate finance. In addition, the most frequently occurring keywords in the analysis are "renewable energy," "policy," and "finance," indicating that the studies focus on these topics. These terms show that most research focuses on developing renewable energy sources, integrating these processes with policy, and improving financial mechanisms. These analyses have identified potential gaps shaping the future research agenda and highlighted new research opportunities.

Keywords: Renewable energy, Climate finance, Bibliometric analysis

Jel Kodları: Q5, Q50, Q54.

¹**Corresponding Author:** Assist Prof. Dr., Trabzon University, ORCID: 0000-0002-1454-3677, hilalok@trabzon.edu.tr

² Lecturer. Dr., Trabzon University, ORCID: 0000-0003-0882-594X, btlturan@gmail.com

Cite: Şahin, B. ve Ok Ergün, H. (2025). Bibliometric analysis of literature in renewable energy and climate finance: Future research trends and strategic roadmap. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 33-54.

1. Introduction

Global climate change has become a problem for all living things because it affects consumer societies, all humanity, and all living things on Earth. For this reason, many studies are being carried out to slow down this transformation. However, in addition to the ever-increasing world population, the fact that our primary energy source is still fossil fuels makes this change difficult. The inadequacy of current energy needs and global climate change have led the world to alternative energy sources, such as nature-friendly, sustainable, and renewable energy sources. However, most energy production systems still use fossil fuels. The biggest obstacle to using renewable energy resources is financing. For this reason, many countries support this transformation through bank loans, incentives, and grants to finance investments in renewable energy resources.

Countries have developed policies and set targets in the fight against climate change. The source of finance has become one of the most critical issues in implementing policies and achieving goals. The United Nations Development Program defines climate finance as "financial resources and instruments to support actions to address climate change." The United Nations Climate Change Organization defines "climate finance" as financing from public, private, and alternative sources at the local, national, or transnational level to support climate change mitigation and adaptation actions. This definition ensures that the topics of climate finance and renewable energy, which are becoming increasingly important in the current situation, are among the most prominent and frequently discussed topics in the literature.

According to Chirambo (2017), to achieve sustainable development resistant to climate change, it is essential to increase the level of climate finance and balance the financing levels for mitigation and adaptation of climate change. Additionally, renewable energy technologies need to be encouraged, especially in developing countries. In this context, climate finance and renewable energy issues are frequently discussed in today's literature, and a significant increase in academic studies has been observed in recent years.

Bibliometric analysis is of great importance in academic studies. Such analyses map scientific knowledge networks, uncover interdisciplinary connections and systematically reveal current trends, key topics, prominent authors, journals, and relationships between countries in a particular field of research. The bibliometric analysis indicates future research directions, identifies potential areas of development in the field, and alerts researchers to important gaps in the literature. It also shows the frequency of keywords used in studies on this area in the literature, cited articles, and links between research areas. This makes it

possible to determine which topics are at the forefront of the scientific world and which new research areas are emerging. It is, therefore, clear that such analyses not only summarise the current state of research but also provide important indications of how the relevant areas will be shaped in the future. The bibliometric analysis sheds light on current policy and practice by identifying knowledge gaps in academic studies on renewable energy and climate finance. These analyses support the development of more effective and targeted solutions while showing how investments in renewable energy technologies, especially in developing countries, can be supported more efficiently with climate finance. For these reasons, these studies are crucial to accelerate the pace of the global energy transition. In this context, bibliometric analysis on dynamic and rapidly evolving topics such as renewable energy and climate finance can help scientists, policymakers, and investors make more informed decisions.

This study undertakes a bibliometric analysis of renewable energy and climate finance literature. The main purpose of this study is to assess the basic research findings on these two topics, which are of increasing importance today. In addition, it aims to provide a guiding framework for combating climate change and making more effective use of renewable energy resources.

This study is designed in five sections. After the introduction section, which is the first section, literature research is included in the second section. The method of the study is mentioned in the third section. The findings obtained from the study are presented in the fourth section. The final section of the study includes the conclusion and discussion.

2. Literature Review

In this section of the study, studies in the literature that deal with renewable energy and climate finance using bibliometric analysis methods are presented under two separate headings. The third and final heading of the section provides a general assessment of the studies in the literature.

2.1. Bibliometric Literature on Renewable Energy

The studies in the literature show that the topic of renewable energy resources is treated from the perspective of different disciplines. In this context, some studies that deal with renewable energy using bibliometric analysis methods are listed below.

Azevedo et al. (2019) examined the studies that investigated the relationship between supply chain performance and renewable energy between 2005 and 2015 using a bibliometric analysis. In the study, which examined the studies obtained from the Scopus database, the

authors identified the effective countries, authors, journals, and articles. As a result of the study, they concluded that the USA, Italy, and the UK were the most effective countries and the most cited articles related to the spatial distribution of bioenergy production units and process networks.

Choifin et al. (2021) examined the literature on renewable energies and solar panels in their study. The study, which examined 1598 studies in the Scopus database for 1989-2020, found that the number of publications increased over the years. In the study, in which important keywords such as solar energy, method, and performance were identified and classified, the authors found that the National University of Singapore was the most active institution in terms of the number of publications and that India was the country that contributed the most to the literature in this field.

In their study, Elie et al. (2021) bibliometrically examined the studies that deal with the financing of renewable energies in the period 1992-2018. As a result of the study, they found that studies in this area have increased over the years, but without considering the financing types.

In their study, Jabeen et al. (2021) examined 52 studies on renewable energy sources in the Web of Science and Scopus databases. They also classified the studies in the literature on renewable energy sources. In line with the findings from the literature, the authors found that the efficiency of renewable energy sources is the highest. However, they found that the literature on renewable energy sources focuses on biofuels, wind, and solar energy.

Rosokhata et al. (2021) used bibliometric analysis to examine 17805 studies on renewable energy sources in the Web of Science database up to 2020. They found that a significant proportion of the studies were conducted between 2016 and 2020. The study used the VOSviewer program to examine the field's active publications, authors, and organizations. They found that most studies were conducted by authors from the USA, China, and India.

Zhang et al. (2022) examined the studies investigating the relationship between renewable energy and artificial intelligence with a bibliometric analysis. The study examined 469 articles from the Web of Science database published between 2006 and 2022. As a result, they found that the number of publications and citations on this topic has generally increased. The analysis showed that the most productive and influential region was China and that the studies were mostly multidisciplinary.

Chou et al. (2023) examined the studies on renewable energy and economic growth. In the study, which examined 6794 studies published in the Web of Science database from 1990-2023 with a bibliometric analysis, the authors emphasized the importance of economic growth in renewable energy sources. They noted that the authors of the most cited study on this topic in 2006 were Lewis, NS, and Nocera, DG. They found that China stood out regarding the number of studies and citations. The authors also found a positive relationship between renewable energy sources and gross domestic product, industrial efficiency, and technological innovation.

Ciu et al. (2023) examined studies on the interaction between renewable energies and blockchain using a bibliometric analysis. The study examined 920 articles from the Web of Science Core database between 2016 and 2023; the authors found that studies in this area increased over the years. They also concluded in the study that the most important researchers in the field, China, the US, India, and the UK, are active countries and are working together. As a result of the study, the authors concluded that the highest frequency of co-citation was associated with the concept of "energy trading" and terms such as "smart contract," "management," "internet," "system" and "smart grid" were the most frequently used keywords.

In their study, García-Lillo et al. (2023) examined studies on renewable energies and sustainable development using a bibliometric analysis. The study used the Web of Science database and examined 8349 studies in the Science Citation Index Expanded (SCI-E), Social Sciences Citation Index, Emerging Sources Citation Index, and Conference Proceedings Citation Index-Science. The authors found that researchers' interest in this topic has increased. They found that the most frequently used keywords were economic growth, energy efficiency, optimization, or climate change. The authors found that the countries with the most publications in this field were China, the US, and the UK.

In their study, Marco-Lajara et al. (2023) bibliometrically analyzed 3132 studies between 1992-2022 concerning renewable energies and sustainable development goals. As a result of the study, the authors emphasized that studies on this topic have increased since 2015 and that interest in this topic has increased in developing countries. They found that Elsevier, MDPI, Springer, Taylor & Francis, and Wiley are top publishing organizations.

In their study, Mentel (2023) bibliometrically examined 1144 studies in the Web of Science database that dealt with green and renewable energy innovations. They found that

researchers in China, the USA, and the UK are conducting intensive studies on this topic. In addition, the authors pointed out the lack of regional studies in the literature on this topic.

Seminario-Córdova and Rojas-Ortega (2023) conducted a bibliometric analysis of 2340 studies in the Scopus database on renewable energy and energy production from 2019-2023. As a result of the analysis, they concluded that the *Energies*, *Applied Energy*, and *Energy* journals are among the most active journals and that the country with the most publications is China. They also found that the number of studies per capita was highest in Cyprus, Denmark, Qatar, and Norway. They found that the keywords *renewable energy*, *renewable energy sources*, and *renewable energy* were frequently used.

Gavriş et al. (2024), who examined 2062 studies in the Web of Science database on the interaction of smartness and sustainability in cities and renewable energies between 1992 and 2022, determined the existence of a multi-faceted relationship between the concepts they discussed in their bibliometric study.

He et al. (2024) conducted a bibliometric study of the literature on renewable energies in Germany between 2008 and 2023. They examined the studies of German academic groups on renewable energy and identified effective keyword clusters such as CO₂ reduction, energy efficiency, and energy transition. They also found that the USA, England, and China are at the forefront of the international cooperation network.

Rejeb et al. (2024), who investigated renewable energies through blockchain applications, examined 390 articles in the Web of Science database between 2017 and 2024 using bibliometric analysis. In the study, they found that topics related to the role of blockchain in integration with smart grids, sustainable urban energy systems, and electric vehicle integration are important.

Wang et al. (2024) conducted a bibliometric study of 1804 studies on renewable energy and machine learning between 2012 and 2023. In the study, the authors found that the relevant topics were addressed in the form of studies in various disciplines and that these studies increased over the years. However, they emphasized the lack of comprehensive studies in this area. They identified a broad network of partnerships in studies on renewable energy and machine learning. They concluded that this network of studies is located in China, the United States, India, Saudi Arabia, and universities.

2.2. Bibliometric Literature on Climate Finance

The emergence of the concept of climate finance has attracted researchers' attention. In this context, some studies that examine climate finance studies through a bibliometric analysis are presented below.

Dolge and Blumberga (2022), who bibliometrically analyzed climate economics and energy balance studies between 2000 and 2022 in the Scopus database, found that interest in this topic has increased in the last decade. It was found that most studies on this topic were conducted in China, followed by the US and the UK.

In their study, Nobanee et al. (2022) examined 97 studies in the Scopus database that dealt with climate change, environmental risks, and insurance between 1986 and 2020 using a bibliometric analysis. The study emphasizes that insurance can be used to reduce risks associated with environmental change.

Carè and Weber (2023) conducted a bibliometric study of 315 studies on climate finance in the literature. Examining the studies in the Scopus database between 2004 and 2021, the authors concluded that climate finance is generally located outside the finance literature and is more likely to be researched in other related fields. In addition, it was found that the number of studies on this topic has increased, primarily since 2016, and a significant proportion of studies have been published in journals other than the finance literature. However, the authors also pointed out the lack of studies on climate finance.

Rusydiana (2023) examined studies on climate finance and bibliometrically analyzed 1051 studies in the Scopus database. The aim of the study, which identified the most cited authors, was to determine the scope of the topic of climate finance. The most frequently used keywords in the studies were "climate change," "investment," "land," "emission," and "mechanism," and the most frequently used words were grouped into five different categories.

Shang and Jin (2023) bibliometrically analyzed 2311 articles published in the Web of Science database in 2001–2022 to investigate the development of climate finance in the literature. They found that studies were generally regional and focused on developed countries, while there were limited studies on developing countries. They also found that theoretical studies were primarily published in environmental and energy journals rather than finance and economics journals.

Another study on the bibliometric analysis of climate finance was conducted by Kouwenberg and Zheng (2023). In the study, which examined 1347 articles from the Scopus

database, the authors found that publications on the topic have increased since 2015, the number of topics in finance and economics journals is relatively low, and the topic is treated at an interdisciplinary level. They found that the studies were mainly published in EU countries, China, the United States, and the United Kingdom.

To comprehensively discuss and evaluate issues related to climate finance in Africa, Tamasiga et al. (2023) bibliometrically examined the climate finance literature from 2007-2023. The Web Of Science and Scopus database included one hundred thirty-nine studies. As a result of the study, it was determined that there was an increase in the number of publications in 2019-2023. However, it was concluded that climate change and renewable energy policies increased significantly after 2012. It was found that the countries at the forefront of the issue are the UK, the United States, and Germany.

Another study to determine the current state of climate finance was conducted by Deb and Chen (2024). The authors, who examined 642 studies between 2001 and 2022, used the bibliometric analysis method and found that most studies focused on China, the United States, and the UK. They also concluded that the studies have increased since 2010 and that the studies generally focus on the challenges of climate finance, the carbon decline transition and renewable energy sources. They emphasized that the studies are interdisciplinary and that the number of studies in developing countries is low.

Alonso-Robisco et al. (2024) used machine learning to examine studies in the climate finance literature. They found that machine learning has been used in climate finance issues, but only to a limited extent.

2.3. General Evaluation of Literature

The bibliometric literature on renewable energy and climate finance was examined separately, and it was found that researchers' interest in this topic has increased in recent years. It can, therefore, be concluded that the number of publications in this area has increased in recent years. In addition, it can be noted that studies on this topic are mainly carried out by researchers in developed countries and at a multidisciplinary level. It can be stated that climate finance is a newer concept compared to renewable energy and that studies on it are rather limited. In this context, the topic of renewable energy and climate finance was examined in the study with a bibliometric analysis.

3. Method

Bibliometric analysis uses quantitative analysis methods and creates a collection of publications. In addition, it is a research field that analyzes bibliographic data (scientific publications, data, citations, authors, scientific journals, etc.) with statistical methods. The "R Analyze" program is one of the programs that perform bibliometric analysis with the "Bibliometrix" suffix. This program has a powerful interface and map visualization features. The analysis is completed in three main steps: searching the keywords, the program performing the analysis, and visualizing the analysis of the program. The information obtained reveals the interactions, distribution areas, accumulation, and deficiencies of the information in the literature (Aria & Cuccurullo, 2017).

The Web of Science, owned by the Canada-based Thomson Reuters company, allows users to search social sciences, natural sciences, arts, and humanities articles. This platform uses the previous year's statistics to determine journals' impact factors and presents the results as a report. Thus, it allows researchers to conduct comprehensive subject searching, field searching, and citation research (<https://www.webofscience.com>).

This study, which was conducted to carry out the bibliometric analysis of studies on renewable energy and climate economy, was conducted on 16.05.2024 by searching the keywords "renewable energy" and "climate finance" in the "Web of Science" database by placing "and" between the words. Searching was performed with "all fields" selected. The study is limited to "Article" and "Article Proceedings Paper" studies published in English between 2010 and 2024. As a result of applying the specified filters, 100 studies were identified. The operations to obtain and visualize the results with the created "raw" file were carried out in the "R bibliometrics" program prepared for bibliometric analysis. The research presents bibliometric indicators on many subjects, such as publications on the study, which countries are more interested in the subject, the most published journals, and the most cited authors. The results are discussed through tables and figures.

3.1. Significance and Purpose of the Research

A literature review is one of the crucial stages that direct the fate of research. Bibliometrics, on the agenda with its innovation, is used in systematic literature review. The analysis serves to evaluate the work and make relational references. Publications on the subject, publication data, performance, methods, etc., allow access too much information. In

this way, one can be informed about the currentness of a subject. As a result, researchers can gain intellectual knowledge with statistical data on the subject.

In studies related to research, renewable energy, and climate finance, it is vital to identify the most productive countries, the most productive authors, the most published journals, and the most cited articles, recognize the subject's current state in scientific production, and identify deficiencies.

4. Findings

Bibliometric analysis examines the author distribution, country distribution, study types, etc., of studies conducted on a scientific subject. It is a statistical program used to show that it is possible to evaluate the subject's past, present, and future with the analyses. It provides scientific guidance and suggestions (Topçuoğlu et al., 2023, p. 1282).

Bibliometric analysis is crucial as it allows us to examine the studies from a distance, analyze them, and examine their direction. It allows us to reconsider information, fill gaps, and direct academic research (Aria & Cuccurullo, 2017, p. 959). Findings were obtained by bibliometric analysis. These findings are discussed and explained through tables and figures.

In the study, the keywords "renewable energy" and "climate finance" were searched on 16.05.2024 using the "Web of Science" database. The review was limited to "Article" and "Article Proceedings Paper" studies published in English between 2010 and 2024, and 100 studies were accessed. Details about the study's data set are presented in Table 1.

Table 1

Details of the Data Set

Variables	Results
Time Range	2010-2024
Resources	63
Number of Articles	100
Average Number of Articles Published Annually (%)	13.65
Average Number of Articles Per Year	3.28
Number of Citations per Article	15.4
Number of Citations	5243
Document Content	
Keywords	267
Author's Keywords	329
Authors	
Authors	285
Authors of Single-Author Documents	20
Author Collaboration	
Single Author Documents	32
Co-Authors Per Document	3.15
International Co-Authorship (%)	40.35

Table 1 contains general information about the articles analyzed. Accordingly, as a result of the research, the average number of articles per year is 13.65. The number of articles with a single author is 20. The number of citations per article is 15.4.

The annual scientific production curve for studies on renewable energy and climate finance between 2010 and 2014 is presented in Figure 1.

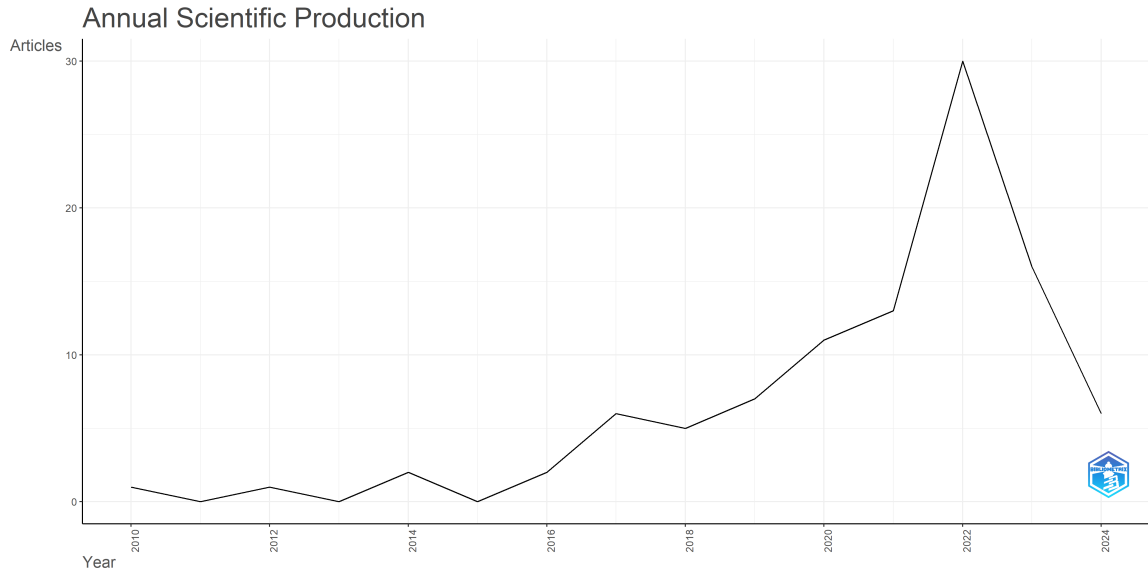

Figure 1.

Annual Scientific Production

According to Figure 1, studies on renewable energy and climate finance between 2010 and 2024 progressed steadily between 2010 and 2016 and reached the highest level in 2022 with a rising curve. This indicates that the subject's importance has increased in recent years, and research on it has also increased. The countries that publish the most on the subject are presented in Figure 2.

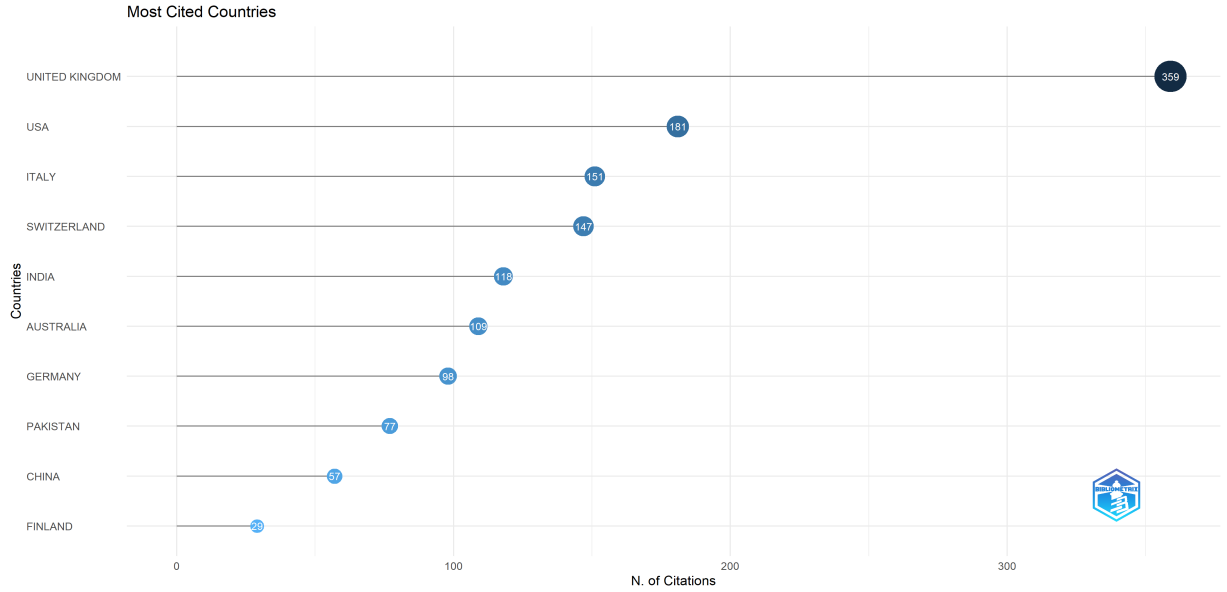

Figure 2.

Most Cited Countries

When Figure 2 is examined, it is seen that the UK publishes the most articles, with 359. The USA is the second country with 181 articles, and Italy is the third country with 151 articles. Then, Switzerland, India, Australia, Germany, Pakistan, China, and Finland countries are included in the ranking. In this context, the subject is concentrated mainly by researchers in the UK and the United States.

Figure 3 shows the journals that publish the most on the subject.

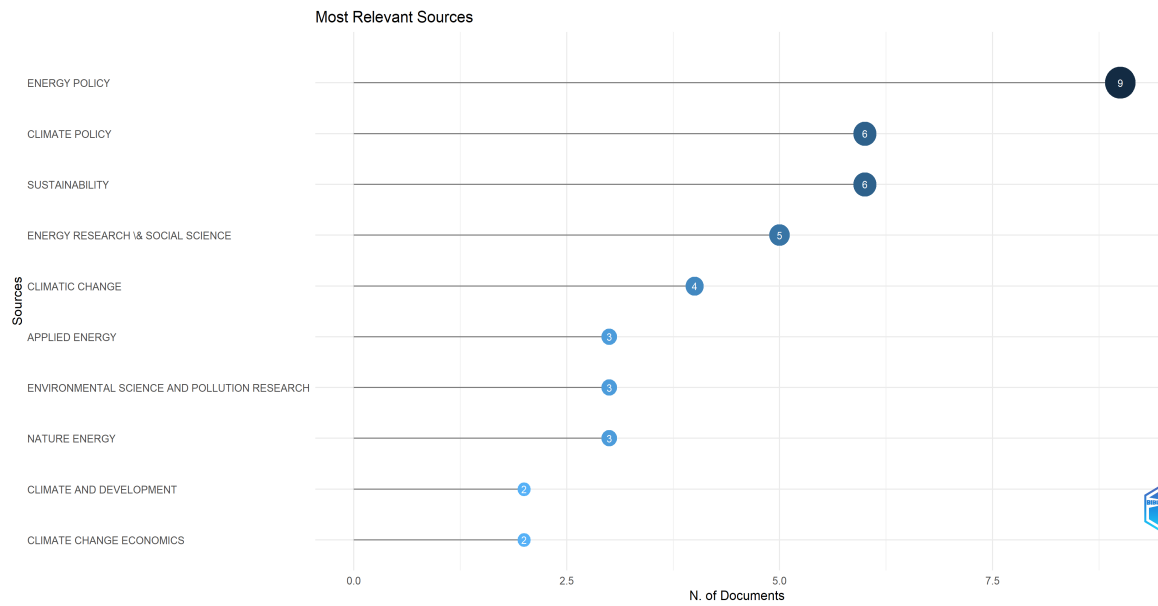

Figure 3.

Most Relevant Sources

As seen in Figure 3, the "Energy Policy" journal publishes the most articles in this field, with 9. Then come the journals "Climate Policy" and "Sustainability," with six publications.

Figure 4 shows the journals that publish the most according to Bradford's Selection Law. The Bradford Selection Law shows which journals publish topics and how they are distributed based on keywords. It is also used in literature review and organization.

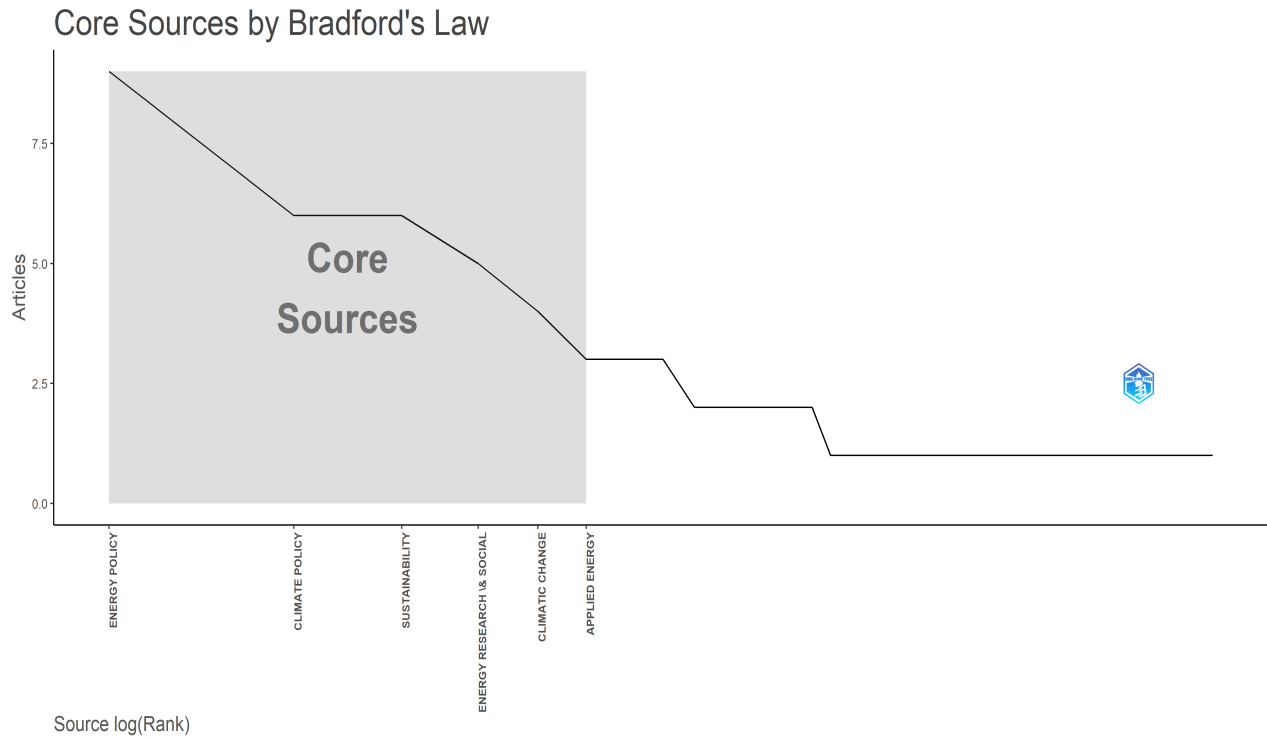

Figure 4.

Most Published Journals According to Bradford's Selection Law

When Figure 4 is examined, according to this law, most articles related to the subject were published in the "Energy Policy" journal. Then, there are six publications, including "Climate Policy" and "Sustainability" journals.

Table 2 presents the article distribution according to the countries where the corresponding authors are located—including the top 10 countries.

Table 2.

Corresponding Author's Countries

Country	Articles
Switzerland	13
Germany	11
UK	11
India	8
USA	8

Australia	7
Italy	5
China	4
Pakistan	3
Spain	3

Table 2 shows the article distribution according to the countries where the corresponding authors are located. Switzerland has the highest number of articles in this field, with 13. Germany is the second country with 11, and the UK is the third country with 11

Table 3 presents the number of citations according to the countries where the corresponding authors are located—including the top 10 countries.

Table 3

Number of Citations by Countries of Corresponding Authors

Country	Total Citations	Average Article Citations
UK	359	32.60
USA	181	22.60
Italy	151	30.20
Switzerland	147	11.30
India	118	14.80
Australia	109	15.60
Germany	98	8.90
Pakistan	77	25.70
China	57	14.20
Finland	29	29.00

When Table 3 is examined, the UK ranks first in countries where the authors are located, with a total of 359 citations and an average of 32.60 citations per article. The USA ranks second with 181 citations and an average number of citations per article of 22.60. Italy is the third country, with 151 total citations and an average number of citations per article of 30.20.

Table 4 presents the distribution of authors' productivity according to the h index, including the top 10 countries.

Table 4.

Distribution of Authors' Productivity According to h Indexes (Authors' Local Impact)

Author	First publication		Total Number of Citations
	date	h index	
Steffen B	2020	10	175
Schmidt Ts	2017	7	132
Anantharajah K	2019	3	22
Arto I	2018	3	9
Egli F	2021	3	52
Setyowati Ab	2020	3	101
Victoria Roman M.	2018	3	9
Warren P	2019	3	73
Agutu C	2022	2	40
Ameli N	2020	2	71

Table 4 gives the h indexes, total citations, total citation numbers, and first publication dates of the studies carried out by the researchers. "h index" is an essential criterion for researchers. It is a ranking criterion that measures the productivity and effectiveness of researchers in order to show the effectiveness of researchers publishing in the same field of study in situations such as appointment, title, and reward. Moreover, it numerically shows the productivity and efficiency levels of countries, institutions, and individuals (Hirsch, 2005). In Table 4, it is seen that the author named "Steffen B." is the author with the highest "h index" with 75 citations¹ and a "h index of 10" in 2020. Secondly, "Schmidt" with 132 citations and "7 h index" in 2017; thirdly, "Anantharajah K." with 22 citations and "3 h index" in 2019. is following.

Figure 5 graphically presents the most relevant keywords in studies on the subject, while Figure 6 presents the key visually.

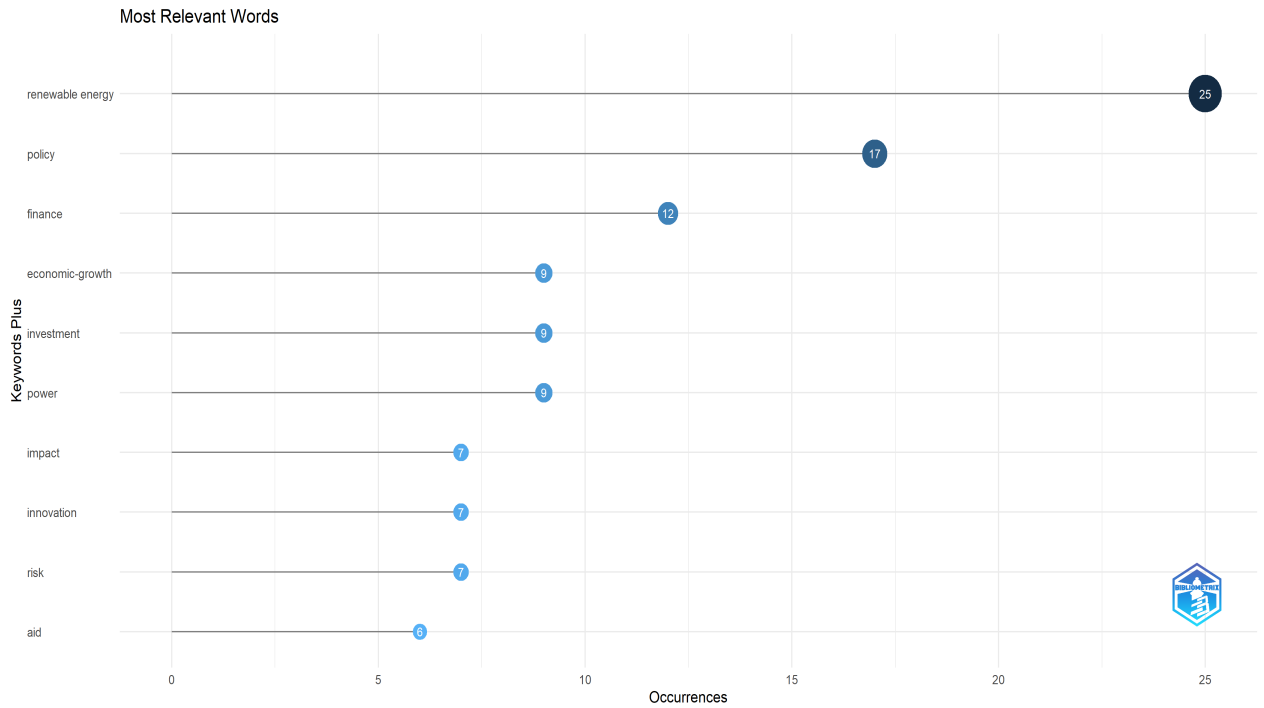

Figure 5.
Most frequent words

Figure 6.

Word Cloud of Keywords

When Figure 5 and Figure 6 are examined, it is seen that the most used word is "renewable energy ." The study shows that "economic growth" and "consumption" are in second and third place, respectively. Identifying the frequently repeated words on a topic is very important to analyze the gaps in the literature and the relationships between the variables. Network maps are another method that shows the relevance of keywords. These maps highlight the hidden connections between keywords and make these connections visually visible. The density in thickness and frequency of the networks on the map shows the frequency of the relationship between the keywords. The network map between the words used in the study is shown in Figure 7.

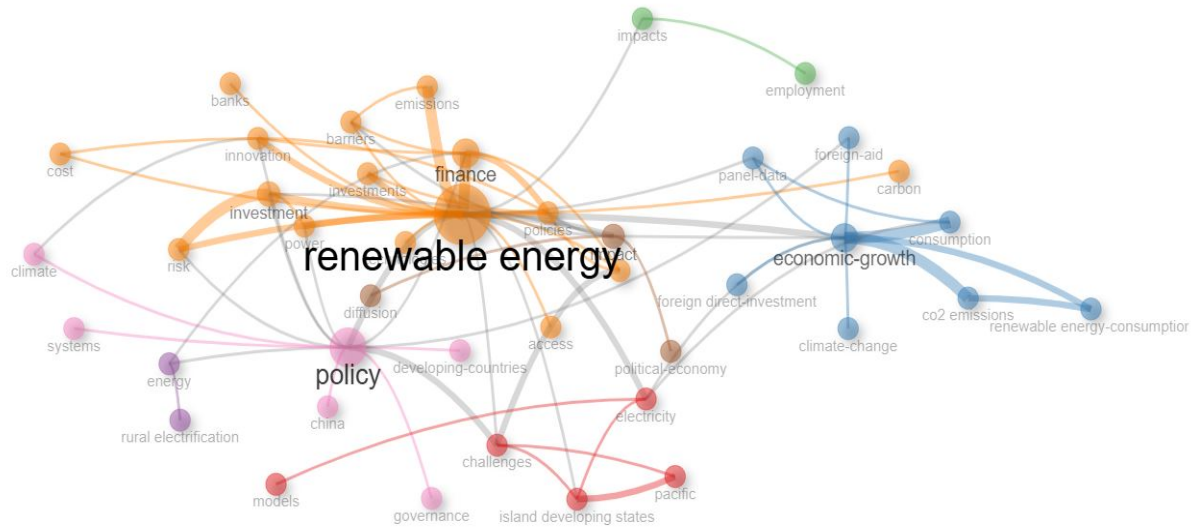

Figure 7.

Conceptual Concept by Keywords

As seen in Figure 7, the most prominent word, "renewable energy," is frequently used with words such as "investment," "risk," "impact," and "finance." Additionally, the keywords "Policy" and "economic growth" come to the fore after the word "Renewable energy."

The thematic concept created according to keywords is presented in Figure 8.

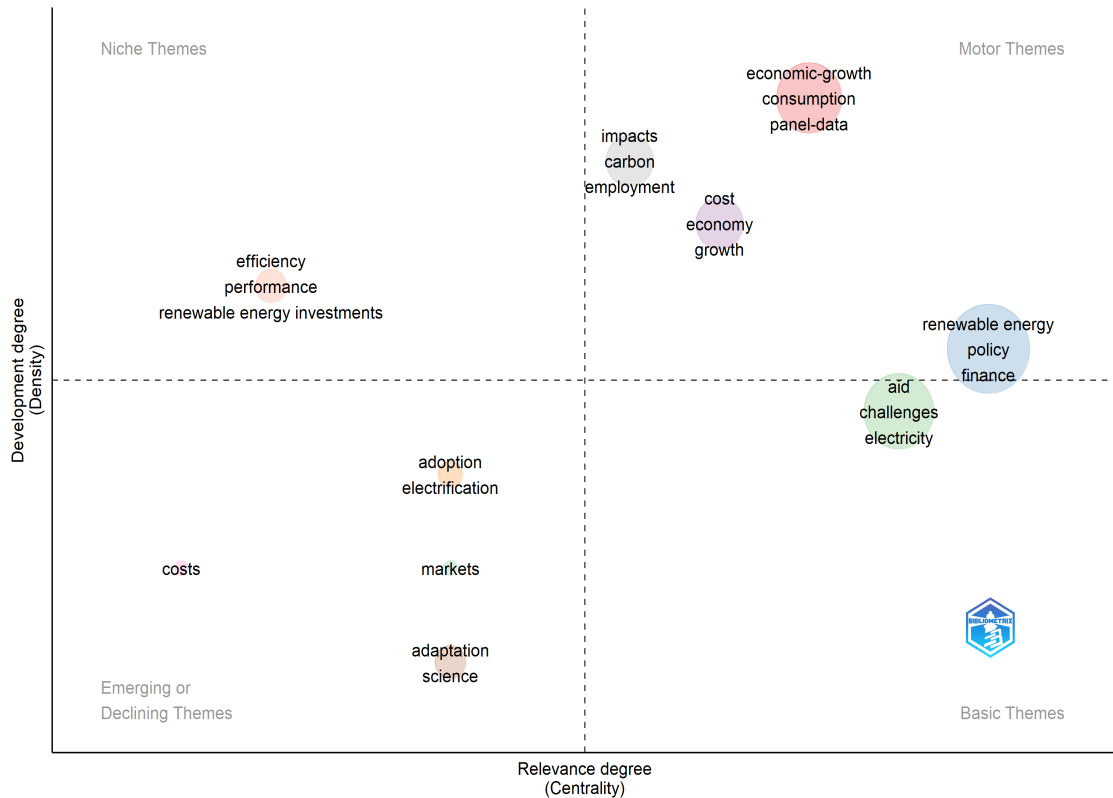

Figure 8.

Thematic Concept by Keywords

As seen in Figure 8, the thematic concept created according to keywords is divided into four by a coordinate plane. Each compartment has a theme. There are engine themes in the upper right corner, basic themes in the lower right corner, lost or newly released themes in the lower left corner, and niche themes in the upper left corner. According to the bibliometric analysis on renewable energy and climate finance, the engine theme in the upper right corner, which is positive in both directions, is the keywords economic growth - consumption - panel data, cost - economy - growth, impacts - carbon - employment, renewable energy - policy finance. There are clusters. The presence of these words in the engine theme shows that many studies contain these keywords and are still popular; in other words, they are frequently used. A cluster of the keywords aid - challenges - electricity can be seen in the simple themes in the lower right corner. The keywords costs, adoption – electrification, markets, adaptation – science in the lower left corner are no longer used or have entered the new literature. In the niche theme in the upper left corner, a cluster of the keywords efficiency - performance - renewable energy investments can be seen. This shows that keywords have high density and low centrality, and studies in this field are niche topics. The thematic concept in Figure 8 provides information about the direction and future of renewable energy and climate finance studies. Bibliometric analysis can provide information about the change in using keywords related to the subject under research over the years.

Figure 9 presents a graph regarding the word change used between 2010 and 2019.

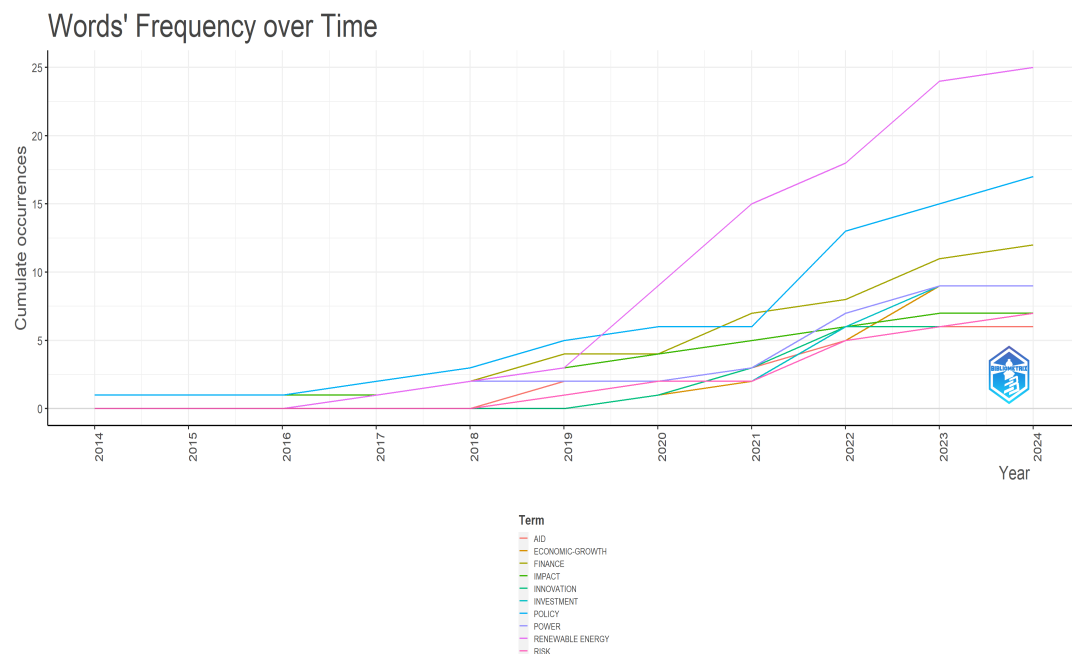

Figure 9.

Words' Frequency over Time

According to Figure 9, the keywords searched for renewable energy and climate finance are "renewable energy," "policy," and "finance," respectively. Accordingly, the frequency of use of these words increases in 2018 and towards 2024.

5. Results and Discussion

The primary reason for accelerating climate change is harmful emissions from fossil fuels. The most significant advantage of renewable energy sources is that they neutralize the carbon cycle and have very low emissions compared to fossil fuels. Therefore, it is thought that the increase in the use of renewable energy sources can slow down climate change. It can be said that climate finance and renewable energy-related studies will increase in the future as climate change accelerates and policymakers and researchers work to slow down this pace. In this context, the study aims to examine studies on renewable energy and climate finance. For this purpose, publications in the Web Of Science database, which researchers use most, were examined using the bibliometric analysis. During the data collection process of the study, the keywords "renewable energy" and "climate finance" were first searched in the "Web of Science" database on 16.05.2024. In the study covering the years 2010-2024, there are articles in the "Article" and "Article Proceedings Paper" types in the "English" language and the Social Sciences Citation Index (SSCI), Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) and Emerging Sources Citation Index (ESCI) indexes. The searched publications were examined. As a result of applying the specified filters, it was determined that there were 100 studies. The "R bibliometrics" program was used to obtain and visualize the results in the resulting "raw" file. As a result of the study, visual maps and tables were obtained, and the gaps in the literature on renewable energy and climate finance were discussed.

The bibliometric analysis conducted on publications on renewable energy and climate finance issues allows us to better understand the literature in this field. This analysis determined that the journal "Energy Policy" has nine publications. This shows that the journal is an important platform for scientific publications in this field and, therefore, plays a decisive role in shaping the literature.

When analyzing the keywords, the most frequently occurring keywords in the literature are "renewable energy," "politics," and "finance." This result underlines the close relationship between renewable energy and climate finance. Increasing renewable energy production and the role that finance will play in this process were among the main themes of the research. Furthermore, the thematic concept analysis of these keywords shows that the literature is concentrated in specific clusters. In this context, the most frequently occurring keyword

clusters among the thematic concepts created are the following: “Economic growth – consumption – panel data,” “Costs – economy – growth,” “Impacts – carbon – employment,” and “Renewable energy – policy – finance.”

These clusters show that renewable energy and climate finance issues cover technical, economic, environmental, and social dimensions. In particular, terms such as “economic growth, consumption, and panel data” reveal how these issues are addressed through economic analyses and data-based studies. “Cost, economy, and growth” clusters emphasize renewable energy projects' economic sustainability and growth impacts. “Impacts, carbon, and employment” clusters show interest in the employment creation potential of renewable energy projects and environmental and social impacts.

This bibliometric analysis reveals the main developments and research-focused areas in the literature while shedding light on the developments. By drawing increasing attention to the literature, it is also possible that new research will emerge. This study provides a valuable foundation for future studies in the field. This text states that the data obtained in the bibliometric analysis will be evaluated more and that the research topics will be conducted to have more information on important points in the literature.

This study provides a valuable foundation for future research in this field. This extended text has been written to assess the data obtained in the bibliometric analysis in more detail and to provide more information on the important points of the research topics in the literature.

In this context, all the results obtained are expected to provide a potential road map for researchers considering researching this field. It may be recommended to use different keywords and limitations for future studies.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 50% Other author: 50%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Alonso-Robisco, A., Bas, J., Carbo, J. M., de Juan, A., & Marques, J. M. (2024). Where and how machine learning plays a role in climate finance research. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 1–42. <https://doi.org/10.1080/20430795.2024.2370325>
- Aria, M. & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for Comprehensive Science Mapping Analysis, *Journal of Informetrics*, 11(4), pp 959-975.
- Azevedo, S. G., Santos, M., & Antón, J. R. (2019). Supply chain of renewable energy: A bibliometric review approach. *Biomass and Bioenergy*, 126, pp.70-83. <https://doi.org/10.1016/j.biombioe.2019.04.022>
- Carè, R., & Weber, O. (2023). How much finance is in climate finance? A bibliometric review, critiques, and future research directions. *Research in International Business and Finance*, 64, 101886. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.101886>
- Chou, C. H., Ngo, S. L., & Tran, P. P. (2023). Renewable energy integration for sustainable economic growth: Insights and challenges via bibliometric analysis. *Sustainability*, 15(20), 15030. <https://doi.org/10.3390/su152015030>
- Chirambo, Dumisani(2017). Increasing the value of climate finance in an uncertain environment: Diaspora financial resources as a source of climate finance for Sub-Saharan Africa. *AIMS Environmental Science*, 4(6): 730-742.
- Choifin, M., Rodli, A. F., Sari, A. K., Wahjoedi, T., & Aziz, A. (2021). A study of renewable energy and solar panel literature through bibliometric positioning during three decades. *Library Philosophy and Practice* (e-journal). <http://repository.stiemahardhika.ac.id/2871/>
- Deb, A., & Chen, C. (2024). Mapping the field of climate finance research: a bibliometric analysis. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/20430795.2024.2441195>
- Dolge, K., & Blumberga, D. (2022). What are the Linkages between Climate and Economy? Bibliometric Analysis. *Environmental and Climate Technologies*, 26(1), 616-629. <https://doi.org/10.2478/rtuct-2022-0047>
- Elie, L., Granier, C., & Rigot, S. (2021). The different types of renewable energy finance: A Bibliometric analysis. *Energy Economics*, 93, 104997, pp.1-15. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104997>
- He, H., Tu, H., Zhang, H., Luo, S., Ma, Z., Yang, X., ... & Zhao, Z. (2024). Systematic evaluation and review of Germany renewable energy research: A bibliometric study from 2008 to 2023. *Heliyon*, 10(15).pp.1-22. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e34933>
- García-Lillo, F., Sánchez-García, E., Marco-Lajara, B., & Seva-Larrosa, P. (2023). Renewable energies and sustainable development: a bibliometric overview. *Energies*, 16(3), 1211
- Gavriş, A. (2024). Sustainability and smartness interplay within city–renewables nexus: a bibliometric analysis from 1992 to 2022. *International Journal of Urban Sciences*, 1–28. <https://doi.org/10.1080/12265934.2024.2317164>
- Hirsch, J. (2005). An index to quantify an individual's scientific research output. *Proceedings of the National Academy of Sciences (USA)*, 102(46),16569–16572.
- Jabeen, S., Malik, S., Khan, S., Khan, N., Qureshi, M. I., & Saad, M. S. M. (2021). A comparative systematic literature review and bibliometric analysis on sustainability of renewable energy sources. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(1), pp.270–280. <https://doi.org/10.32479/ijeep.10759>
- Kouwenberg, R. & Zheng, C.(2023) A Review of the Global Climate Finance Literature. *Sustainability*, 15, 1255. <https://doi.org/10.3390/su15021255>

- Marco-Lajara, B., Martínez-Falcó, J., Sánchez-García, E., & Millan-Tudela, L. A. (2023). Analyzing the role of renewable energy in meeting the sustainable development goals: A bibliometric analysis. *Energies*, 16(7), 3137. <https://doi.org/10.3390/en16073137>
- Mentel, G., Lewandowska, A., Berniak-Woźny, J., & Tarczyński, W. (2023). Green and renewable energy innovations: a comprehensive bibliometric analysis. *Energies*, 16(3), 1428. <https://doi.org/10.3390/en16031428>
- Nobanee, H., Dilshad, M. N., Abu Lamdi, O., Ballool, B., Al Dhaheri, S., AlMheiri, N., ... & Alhemeiri, S. S. (2022). Insurance for climate change and environmental risk: a bibliometric review. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 14(5), 440-461. <https://doi.org/10.1108/IJCCSM-08-2021-0097>
- Rosokhata, A., Minchenko, M., Khomenko, L., & Chygryn, O. (2021). Renewable energy: A bibliometric analysis. In *E3S web of conferences* (Vol. 250, p. 03002). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125003002>
- Rusydiana, A.S.(2023). Bibliometric Analysis of Scopus-Indexed Climate Finance Studies. *Text Analytics in Economics*. 1(1), https://www.researchgate.net/profile/Aam-Rusydiana/publication/379658818_Bibliometric_Analysis_of_Scopus-Indexed_Climate_Finance_Studies/links/661b135cf7d3fc287452222b/Bibliometric-Analysis-of-Scopus-Indexed-Climate-Finance-Studies.pdf
- Rejeb, A., Rejeb, K., Zrelli, I., Süle, E., & Iranmanesh, M. (2024). Blockchain technology in the renewable energy sector: A co-word analysis of academic discourse. *Heliyon*, 10(8), pp1-25. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e29600>
- Seminario-Córdova, R., & Rojas-Ortega, R. (2023). Renewable energy sources and energy production: A bibliometric analysis of the last five years. *Sustainability*, 15(13), 10499. <https://doi.org/10.3390/su151310499>
- Shang, Q., & Jin, X. (2023). A bibliometric analysis on climate finance: current status and future directions. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(57), 119711-119732. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-31006-5>
- Tamasiga, P., Molala, M., Bakwena, M., Nkoutchou, H., Onyeaka, H. (2023). Is Africa Left Behind in the Global Climate Finance Architecture: Redefining Climate Vulnerability and Revamping the Climate Finance Landscape—A Comprehensive Review. *Sustainability* 15, 13036, <https://doi.org/10.3390/su151713036>
- Topçuoğlu, E., Oktaysoy, O., Erdoğan, S.U., & Karatepe, S.G. (2023), İşsizlik ve Girişimcilik Kavramlarına Bibliyometrik Bakış”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1276-1292, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1135760>
- United Nations Climate Change, <https://unfccc.int/topics/introduction-to-climate-finance>, Date of access: 05.06.2024
- United Nations Development Programme, <https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/what-climate-finance-and-why-do-we-need-more-it> Date of access: 05.06.2024
- United Nations Environment Programme, <https://www.unep.org/topics/climate-action/climate-finance#:~:text=Climate%20finance%20refers%20to%20all,Climate%20Action>, Date of access: 05.06.2024
- Wang, X. P., Shen, Y., & Su, C. (2024). Research progress and prospects of machine learning applications in renewable energy: a comprehensive bibliometric-based review. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 1-26. <https://doi.org/10.1007/s13762-024-06210-6>
- Zhang, L., Ling, J., & Lin, M. (2022). Artificial intelligence in renewable energy: A comprehensive bibliometric analysis. *Energy Reports*, 8, pp.14072–14088. <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2022.10.347>
- Web Of Science, <https://www.webofscience.com> Date of access: 05.06.2024.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1528347
Araştırma Makalesi/Research Article

RECONSIDERING SECULARIZATION THEORY IN INTERNATIONAL POLITICS

Duygu DERSAN ORHAN¹

Abstract

Article Info

Received:
05/08/2024

Accepted:
22/01/2025

Secularization theory holds that religion's impact on public and political life decreases with society's modernization. The widespread return of religion, however, calls into question this idea and forces researchers to reevaluate its presumptions and consequences. The conceptual analysis of secularization, the origins of secularism in international relations, the approach taken by theories of international relations to secularization, the criticisms leveled against secularization theory in the literature, and the applicability of secularization theory in modern global politics are the main topics covered by this study. This article argues that the most important shortcomings of secularization theory is that it is too Western-centric due to its origins in Western Enlightenment thought and that it is insufficient to explain the increasing number of non-state religious actors and transnational religious networks due to globalization. It is suggested that even though secularization theory offers valuable information about the modernizing process and the separation of governmental and religious authority, there is a need to revise and expand the theory to address the emergence of religiously oriented politics.

Keywords: Secularization theory, International relations, Politics, Religion

Jel Codes: Z-00, Z-10, Z-19

¹**Corresponding Author:** Doç. Dr, Atılım Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0618-1530, duygu.dersan@atilim.edu.tr.

Cite: Dersan Orhan, D. (2025). Reconsidering secularization theory in international politics. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 55-73.

1. Introduction

The idea of the “death of religion” originated during the Enlightenment, when influential figures believed that sacred rites, symbolic liturgical celebrations, and teleological superstitions were remnants of the past that would not survive in the modern era (Norris, Inglehart, 2004: 3). Nineteenth century Western scholars and intellectuals believe that religion would lose its importance with the advent of industrial society. This idea became recognized as the secularization theory and perceived as one of the determinants of the modern period along with rationalization, industrialization and urbanization. Secularization also dominated and shaped International Relations (IR) in several ways. The secularization theory unchallenged so long in IR however, in the last decades, it has been subjected to criticisms in its long history. A counter-secularization thesis emerged in academic circles because of the September 11 attacks and the growth of the Islamic and Evangelical movements, strengthening the critical viewpoints that opposed the secularization thesis. The conventional secularization thesis is being challenged by the growing importance of non-state religious actors in international politics.

This paper focuses on the conceptual analysis of secularization, roots of secularism in international relations which dates to the Westphalia Peace Treaty (1648), the approach of international relations theories to secularization, the critiques against secularization theory in the literature and the relevance of secularization theory in contemporary global politics. It is stated that the secularization thesis still holds significant weight in describing the dynamics of the contemporary era, even though it is evident that religious politics have not vanished from the world and do not appear likely to do so very soon. International norms and practices are still being shaped by the secularization of state institutions and the emergence of secular ideas, especially in the areas of democracy, human rights, and governance. Thus, instead of burying, it is better to revise and elaborate the secularization theory to give an answer to the rise of religious based politics in international politics.

2. Conceptual Analysis of Secularization

While many of the historians and thinkers agree on the importance of the process of secularization, they differ about the extent, causes and timing of secularization. There is not any clear definition of secularization and there exist different interpretations going under that name. The term secularism originally comes from the Latin word *saeculum* which doesn't have a religious meaning. Rather it means the length of time that roughly describes the probable life span of a human or the time it takes for a human generation to be completely regenerated. By

the 16th century, it started to be used as taking possession of land and people (Casanova, 1994: 13). Before the middle of the 1800s, secularization was known as, secularization was referred to the process by which lay owners acquired church property or clergymen, monks, and nuns left their orders (McLeod, 2000: 1). The 1648 Treaty of Westphalia, which initiated the "laicization of church lands," popularized this interpretation of secularization (Casanova, 1994: 3). It refers to the "taking possession" of land by the state after the Protestant Reformation and the following religious wars. As it relates to the modern notion of secularization, the state's seizure of land from the church can also be linked to the separation of church and state. In modern Western democracies, it is frequently used to refer to "the separation of religion and state." However, some scholars have used negative language when describing secularism like Calhoun and Scharffs. Calhoun (2011) believes that secularism is something like a political program, philosophy, or doctrine that frequently has anti-religious overtones. Scharffs (2011:109) asserts that secularism is only a harmful philosophy that has the potential to turn into its own form of dystopian fundamentalism.

The chain of events commencing with the Protestant Reformation and ensuing Thirty Years Wars were contributed to the Peace of Westphalia (1648) which could be regarded as turning points in the history of secularization. The sovereign state established with the Peace of Westphalia and its further implications affected the role of religion in politics. There is an understanding that Westphalia, which replaced religion with the principle of *raison d'état* is an important development in the history of secularization. Other significant moments in the history of secularization include the Enlightenment of the eighteenth century, the Industrial Revolution of the nineteenth century, and the development of Darwin's theory of evolution in 1859 (McLeod, 2000: 4). Despite divergent opinions regarding the origins of secularization, most people tend to see it as a byproduct of the modern era, which is mostly characterized by rationality.

The secularization theory can be broadly divided in two perspectives. The first approach makes emphasis on the 'loss of faith' and suggests that as societies industrialize, religious beliefs of individuals will gradually decline. Max Weber's work *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, greatly influenced this idea. Prominent sociologists like Berger, Martin, and Wilson further developed the rationalist argument in the 1960s and 1970s. This perspective focuses on the rational view of the world based on empirical and scientific knowledge generated by Enlightenment and gained strength with the rise of modern capitalism and industrialization. This argument holds that the Enlightenment promoted a logical worldview grounded in empirical data, scientific knowledge of natural phenomena, and technological dominance. The

core teachings of the Church were seen to have been rendered untenable in contemporary communities by rationalism, which eliminated any remaining superstitious beliefs in Western Europe. The second perspective on secularization which is known as ‘functional’ approach focuses on the decline of religious institutions' once-central roles in industrialized societies. This idea, rooted in Emile Durkheim's work *The Elementary Forms of the Religious Life* became dominant in the 1950s. The majority of the activities performed by churches in the past were replaced by industrialized cultures typified by functional distinction, which resulted in a reduction in the moral and spiritual roles of religious organizations in industrial society. As the state provided public services, the social functions of religious institutions diminished, leading Durkheim to predict the gradual decline of their spiritual and moral roles in industrial societies (Norris&Inglehart, 2011: 7).

3. Roots of Secularism in International Politics

There is a popular belief that the 1648 Peace of Westphalia marked the beginning of the modern international order. It is believed that the Peace of Westphalia established a new international order built on sovereign independent states. The relative position of states and the issue of religion are two topics that can be utilized to evaluate the consequences of the Westphalian system of sovereign states' development (Philpott, 2000: 211).

It is crucial to recall the circumstances that gave rise to Westphalia as well as the values outlined in the peace treaty in order to analyze the impact of Westphalia on the place of religion in international politics. After the Reformation (1517), some principalities converted to Protestantism in the Holy Roman Empire. Since the official religion of the Empire was Catholicism, the Protestants within the Empire caused unrest. The Thirty Years Wars began in 1618 after the 1555 Peace of Augsburg, which gave German rulers the authority to uphold their own religion on their territory (Philpott, 2000: 211). A coalition against the Habsburgs led by France was established during the Thirty Years War with the leadership of Cardinal Richelieu on the side of the Protestants with the objective of undermining the Habsburgs' hegemony. In this sense, The Thirty Years Wars could also be regarded as “secular” in terms of the type of the alliance system that was formed on the anti-Habsburg coalition side. Furthermore, in several instances, the Catholic kingdoms within the Holy Roman Empire collaborated with the Protestants to secure their independence from the empire (Watson, 1993: 182-183).

The long struggle was brought to the end by the decline of the Habsburgs and negotiations known as the Westphalian settlement of 1648 were signed. The negotiations in Westphalia are regarded as the first general congress of the effective powers of Europe (Watson, 1993: 186).

All the princes of the Holy Roman Empire were represented at the negotiations as sovereign units. Although these are not directly written in none of the three main Westphalian Peace Treaties, references about sovereignty, equality of nations and the principle of non-intervention were made. These tenets, which safeguarded one another's sovereignty and the political self-determination of their peoples, signaled the foundation of an international community of law among independent governments with equivalent legal standing (Lesaffer, 2004: 9).

Apart from the declaration of the principles of sovereignty and equality among states, Westphalia was significant because it was the first "secular" conference where issues pertaining to the state, power, and warfare were considered. The peace accords of Westphalia were not allowed the pope for sending a representative. After the Peace of Westphalia, the Pope lost a great deal of its political influence and religion and ideology considered to be declined as aspects of international relations. According to the sovereignty principle, each state was given the right to choose its own religion without outside intervention, free practice of religion by Catholics and Lutherans were permitted and the right of rulers to change religious practices within their territories arbitrarily was rejected. Following the Thirty Years Wars, religion ceased to be a *casus belli* and to be a politically motivated factor in European state conflicts (Philpott: 2000: 213). All these conditions refer to a modern and secular feature of international relations which had its roots in the Westphalian system.

Scholars are divided on the importance of Westphalia in the history of secularization. McLeod lists the eighteenth-century Enlightenment, Industrial Revolution and nineteenth century with the developments in science, philosophy and the study of religion as the historical processes identifying the crucial periods in which secularization became apparent (Mc Leod, 2000: 4-5). Croxton states that it's overblown to say that the Christian-based organization in Europe ended with the Peace of Westphalia (1999: 575). On the contrary, through recognizing Calvinists and Lutherans, Westphalia made religious liberty as an issue of international community. Additionally, Stephen Krasner contends that it is untrue that the Peace of Westphalia represents a turning point in history (Krasner, 1993: 235).

Despite objections in the literature, most studies situate Westphalia at the center of the establishment of a secular authority during the period of secularization (Hurd, 2010: 136). Berger suggests that the term was originally employed in the wake of Wars of Religion (Berger, 1969: 106). Charles Taylor emphasizes that the religious conflicts that resulted in the Westphalia solution served as the impetus for contemporary Western secularism (Taylor, 1998: 32).

Philpott's analysis on Westphalia made a prominent contribution to literature. Philpott (2000) suggests that the secularized authority structure of the international system has its origins in the Westphalian synthesis. He calls the Westphalian synthesis as the relationship between the spiritual and temporal authority and explains it using its four strands, which outline the key components of the contemporary international system's authority structure. The triumph of the political power structure known as the sovereign state, which also questioned the place of religion in politics, is the first strand of the Westphalian synthesis. The second strand is the proscription of intervention. With non-interference principle, authorities' enforcement of religion outside their territories came to an end and religion ceased to be a *casus belli* in Europe. The third strand is that the after Westphalia, state representatives abstained from meddling in matters pertaining to other states as well as actively attempting to further the interests and activities of churches and religion, even within their own domains. The final thread of the Westphalian synthesis proposes that religious authorities in Europe started to impose fewer material rights when states started to actively and directly promote religion. Following an explanation of the Westphalian synthesis's four strands, Philpott makes the case that it is still relevant today. He examines how the Westphalian synthesis deepened and widened over the centuries. Philpott claims that the Westphalian synthesis spread around the world because of decolonization efforts in Latin America, Africa, Asia, the Middle East, and Africa, which established the sovereign state as the exclusive source of political authority. Nonetheless, nations have routinely disregarded Westphalia's standards of authority over the ages (Philpott, 2000: 77).

The chain of events commencing with the Protestant Reformation and ensuing Thirty Years Wars were contributed to the Peace of Westphalia. The chain of events would not be perceived as “no Reformation, no Westphalia” as Philpott (2000) argues but there is a clear linkage between the processes of Protestant Reformation, Thirty Years Wars, the Peace of Westphalia and the secularization. The Protestant ideas challenging the temporal powers of the church and the empire led to the appearance of diverse camps, and this contributed to the formation of an anti-Habsburg coalition which was also “secular” in nature in the Thirty Years Wars. The war had resulted with the Peace of Westphalia which brought the idea of a modern state system composed of sovereign states. At that point, the principle of sovereignty introduced by Westphalia contributed to secularization. The principle of sovereignty with its strong emphasis on separateness of the European states, rather than on the unity of Christendom “legitimized the extension of the concept of *cujus region ejus religio* (whose the region, his the

religion) and the break-up of the universal church” as Watson (1993: 188) argues. Briefly, the Westphalian settlement maintained a secular political order under the principle of sovereignty that contributed to the formation of the contemporary state system.

Given that most scholars examining the Peace of Westphalia considered it to be a "moment" in the formation of the modern international order, modernization, secularization, mercantilism, and capitalism, they gave it numerous interpretations. Despite divergent opinions, the significance of the Westphalia Treaty in the development of the contemporary international order, independent nation states, and secularization is acknowledged. It is evident that the world got less fanatical and more secular after Westphalia. The Peace of Westphalia effectively "secularized" international relations by removing religion from international disputes.

Historical events in the 17th and 18th centuries, such as the Enlightenment, the French Revolution and the Industrial Revolution, led to the rise of rationalism and positivism and the consolidation of the secular state in the international system. At the start of the 20th century, during World War I, when international relations emerged as a field, and throughout World War II, when it started to take shape, the separation between religion and international relations developed (Sheikh&Yosofi, 2019: 162).

4. Secularization in International Relations Thought and Theory

A number of early thinkers in the field of international relations philosophy abandoned religion and incorporated secularizing themes into their theories. They formed the basis of the realist tradition in international relations thought. Its founders are Machiavelli, Cardinal Richelieu and Thomas Hobbes. The idea that a state is a separate political identity, which is a central issue in realist thought has its origins in Cardinal Richelieu's famous formulation *raison d'état*. This understanding is mainly based on state interests instead of a common good (Philpott, 2002: 78). Renaissance political philosopher Niccolò Machiavelli is frequently linked to secularism because of his realistic and pragmatic approach to politics, particularly in his foundational work *The Prince*. In contrast to contemporary scholars, Machiavelli did not overtly support secularism, but his writings make it evident that politics and religion morality and authority are distinct from one another. The writings of Machiavelli represented the “replacement of God by Man” and the beginning of modern politics that perceives religion as an ineffective element (Machiavelli, 1981). English philosopher Thomas Hobbes, who lived in the 17th century, is a prominent figure in political philosophy. He is best known for his book *Leviathan*. Hobbes' theories, especially those concerning the social compact, the nature of

government, and the division of power between the political and religious spheres, have a significant influence on the growth of secularism. Hobbes expressly supports the division of power between the state and religion. He contends that the sovereign, who has the final say over religious issues pertaining to the state, should have authority over religious authorities. This guarantees that religious differences won't jeopardize civil harmony and political stability (Hobbes, 2008). By highlighting the significance of a strong, centralized authority that functions independently of religious influences to preserve peace and order in society, Hobbes' work set the foundation for succeeding secular political philosophies.

Prominent realist IR scholars like Hans Morgenthau and Kenneth Waltz did not specifically address secularism as a term in and of itself, their views naturally uphold secular values by emphasizing the interest-based and pragmatic aspects of politics, which frequently ignore religious considerations. (Neo)Realism appears to be one of the IR theories that is least compatible with religion (Sandal&Fox, 2013:7). The most well-known contribution Hans Morgenthau made to the field of international affairs is political realism. Through his emphasis on pragmatic and interest-based politics, the division of moral and political spheres, critique of ideological politics, stress on state sovereignty, and pragmatic diplomacy, Hans Morgenthau's political realism subtly supports secularism in international relations. Morgenthau's theories support a secular approach to comprehending and managing international affairs by giving practical considerations and the quest of power priority (Morgenthau, 1945, 2006). One of the prominent contributors to the field of international relations theory, Kenneth Waltz, is most renowned for developing structural realism, often known as neorealism. Waltz did not specifically address secularism, but his theories—which place more emphasis on the international system's structure than on religious or ideological reasons—implicitly endorse secularist ideas. Waltz focused on "self-help," a situation in which governments could only afford to take care of themselves. States were seen as rationalist actors and religious perceptions were seen as “irrational” which don't have any place in modern IR (Waltz, 1979). To put it briefly, the realism school in IR is primarily secular and excludes religion, focusing instead on material capacities such as power, interest, and security challenges.

Liberal IR theorists have a more optimistic point of view in their approach to the international politics which they argue that states may cooperate and maintain international peace. Liberal theories trace their roots to secularism, which was first popularized during the Enlightenment. Liberals don't perceive religion as a motivating factor for the states to reach their objectives (Philpott, 2009: 190). Their ideas typically uphold secular values by

highlighting the significance of human rights, reasonable governance, and the separation of religion and politics. According to Rawls (1999: 65), liberal democracies rely on secularism to guarantee that, instead of religious teachings, political decisions are founded on reason and universal principles of justice. The promotion of secular norms and values through international institutions is emphasized by liberal theorists like Keohane (1984: 40). Secularism, according to Ikenberry (2011), promotes international collaboration by offering a common ground free from conflicts stemming from religion or ideology. States with various religious and cultural origins can communicate and work together more easily because of this common ground. Although classical liberal theories emphasize secularism, according to Modongal (2023), neoliberal presumptions give religion more room in international politics compared to realism. Neoliberalism holds that states' policies are influenced by international organizations and regimes. It can explain the involvement of religious networks and organizations, such as the Catholic Church, in international politics since it views non-state players as an important influence in the field.

Marxist IR theorists examine how capitalism and class conflict intersect with secularism by viewing it through the prism of social and economic systems. Gramsci (1971: 238) states that secularism in capitalist nations has the power to conceal the true economic and social injustices that capitalism is responsible for. According to constructivist theorists, international relations is shaped by social conceptions, identities, and norms. Constructivism is the theory that has the most potential to accept religion because it emphasizes concepts and identity. On the other hand, constructivist theorists have not focused much on the function of religion in the formation of ideas or identities, despite this theoretical possibility (Modongal, 2023). They examine the ways in which secularism shapes identities and affects relations between states and society. Wendt (1999: 195), as the pioneer of constructivism in IR argues that secularism is essential in forming national identities and governmental actions. Secular norms can affect how governments define their identities and participate in international politics, which can have an effect on policy-making and diplomatic interactions.

5. Critiques on Secularization Theory

Secularization is viewed as one of the major historical developments that is rarely questioned, and it is either understood as a reduction in religious beliefs or as the loss of the fundamental role of religious organizations. However, accounts of secularization have been subjected to massive intellectual criticism in the last decades. A more sophisticated approach that acknowledges the religion's continuing significance and its complex interactions with other

social, political, and cultural aspects has been suggested by some researchers and policymakers in response to the return of religion in world politics. The first important criticism against secularization was raised by Jeffrey Hadden (1987). secularization's presumptions are more like a doctrine or dogma than a rigorous theory that has undergone extensive testing; an ideology that is taken for granted instead of being a methodical collection of ideas (Hadden, 1987: 588). He states that since secularization is a doctrine more than a theory, it has not been subjected to systematic inquiry, and it came to be sacralized. According to Hadden, the notion that religion will inevitably recede and disappear was a byproduct of the social and cultural context of the day and suited the evolutionary paradigm of modernization. Hadden offers four explanations to challenge the secularization theory. First, he states that we cannot even talk about the existence of a secularization theory at all. Although Hadden thinks secularization is assumed to be a theory, this opinion is not supported by the literature. Second, he contends that the secularization process is not supported by any substantial body of evidence. Conversely, the facts point to a secularization process. Third, Hadden discusses how religious movements began to take shape in the United States and Europe in the late 1960s and early 1970s. Finally, he mentions religion's entanglement in politics all around the world (Hadden, 1987).

Hadden's perception of secularization as a "doctrine rather than a theory" stems from the deterministic approach which depends on the idea that religion will eventually decline on both an individual and societal level because of modernity. In that process, the assumptions on the decline of religion were regarded as a part of the developments in science and technology and this created an ideological bias against religion. Even if secularization thesis proved to be right, lack of social scientific study of religion because of the ideological bias against religion created by the environment that is dominated by the basic assumptions of secularization is problematic. Hadden asks; "how could they possibly have written a theory of society without considering religion?" He suggests that the possibilities for the critique of the secularization theory were open, scholars seem to accept it without question (Hadden, 1987: 591).

In addition to Hadden, many other scholars challenged the idea of secularization through mainly focusing on the indicators of rising religious beliefs and practices in the individual level and making emphasis on the Evangelical and Islamic fundamentalist movements. Peter Berger, one of the foremost advocates of secularization during the 1960s and 1970s revised his views and suggested that it is untrue to say that our world is secularized, with a few notable exceptions the world is as ferociously religious now as it has ever been, if not more so in some regions (Berger, 2000: 38). According to Berger, modernization has sparked strong counter-

secularization movements in addition to secularizing effects in some areas. He gives Western Europe as an example where old secularization theory seems to be held. On the other hand, Islamic and Evangelical revivals are given as examples for counter-secularization (Berger, 2000).

Another critique of secularization came from Rodney Stark (1999) who suggests burying the secularization thesis. In his article *Secularization Rest in Peace*, Stark states that religion is in revival and the secularization thesis is completely wrong. In his fierce and sustained critique, he claims that it appears to carry the secularization concept to the cemetery of failed theories (Stark, 1999: 270). Stark contends that evidence of religious life may be found around the world, particularly in the United States, where religious participation is still higher than in other developed countries. He contends that as cultures grow more developed, religion does not diminish but rather changes to fit the modern world. Nonetheless, a few academics have criticized Stark's reasoning, contesting his interpretations and findings. Martin (2005) contends that Stark ignores data that points to a wider secularization trend while using data selectively to bolster his arguments. He argues that Stark's emphasis on particular instances and his heavily reliance on the American case where religion seems resilient might not fully represent global trends (Martin, 2005). In addition, Stark heavily focuses on the individual belief level to prove that religion is in revival. However, to suggest that secularization thesis is completely wrong, it also necessary to examine the institutional level (Stark, 1999).

According to Roy Wallis and Steve Bruce (1992: 8-9), the three key aspects of modernization—social divergence, socialization, and rationalization—are what cause religion's social significance to wane rather than religion itself or individual beliefs. They defend the secularization paradigm at the institutional level and believe that religion becomes privatized, and it becomes a matter of personal preference. On the other hand, José Casanova (1994), although thinking that the core of the secularization thesis is right, challenges the view that religion becomes privatized. Globally, religious traditions are rejecting the marginalized and privatized position that modernity and secularization theories had assigned them claims Casanova. He focuses on the de-privatization religion in the modern world. The 'privatization' of religion is the essence of secularization, even though Casanova does not view his thesis about the "de-privatization" of religion as contradicting the fundamental ideas of the secularization theory. Even if religion gained popularity and had a beneficial role in modernity, it still needs to be considered a threat to the secularization thesis (Casanova, 1994: 5).

In an environment where secularism dominated the IR discipline and new criticisms were newly being developed, the events of September 11 led to new debates in the literature on the relationship between religion and politics. The events of September 11, according to some, confirm Huntington's clash of civilizations thesis which he suggested that there will be significant military confrontations between the representatives of religiously defined civilizations in the post-Cold War age (Huntington, 1993). Philpott (2002) mainly shows how the September 11 attacks organized by Al-Qaeda challenge the Westphalian settlement, which lead to secularization of the modern international system. He starts off by saying that the September 11 attacks, which are the biggest attack on the United States since the end of the Cold War, cannot be adequately explained by the traditional dynamics and explanations of international relations, such as alliances and polarity, the rise and fall of great powers, or a state's pursuit of security. The attacks were not even organized by a state or other agents such as multinational organizations, labor unions. Indeed, it was organized by a group of people transnational in character motivated primarily by religion which is an issue that IR scholars have paid relatively little attention to. Because there is a general view among the IR scholars that religion is not one of the factors that influence states. This perspective is based on the notion that a secularizing series of events some centuries ago produced a system of political authority. According to Philpott (2009), this authority structure is called the Westphalian synthesis, and this synthesis was shaken on September 11 because the attacks directly challenged the order of the international system.

Eight years after the attacks of September 11, 2001, which he argues shook Westphalia's political authority, Philpott (2009) questions if religion had taken center stage in the study of world politics. He claims that while the amount of research on the impact of religion on global politics is rising, it is still insufficient. In his article, Philpott makes the case that including religious considerations in the analysis of world politics is essential. He argues that religion has an important influence on international relations and that studying it in IR research can help us better understand how the world works. In his analysis of case studies, theoretical frameworks, and scholarly implications, Philpott argues for a more sophisticated method of investigating how religion affects international politics (Philpott, 2009).

Another critique over the dominance of secularist paradigm over IR theory directed by Hurd (2010). She points out that secularism is frequently taken for granted and used as the standard prism through which world politics are examined. Hurd claims that this dominance affects how academics and decision-makers perceive and interact with the environment. Hurd

advocates for increased interaction between religious studies and IR. She contends that a more thorough understanding of world politics can be achieved by embracing ideas from religion studies. By using an interdisciplinary approach, it is possible to counteract secular prejudice and increase the visibility of religious issues (Hurd, 2010: 305). Hurd (2017) also argues that religion continues to have a significant role in world politics, occasionally even gaining more clout. Hurd investigates how academics and decision-makers interpret the religious revival. While some regard it as a restoration to a more fundamental or genuine political order, others see it as a destabilizing element. The understanding and handling of religion politics in international relations are influenced by these conflicting narratives.

Solarz (2020) criticizes standard IR theories for ignoring religion in favor of concentrating on economic considerations, state interests, and material power. These theories fall short in explaining how religion influences actors' behaviors, policies, and interactions with other countries since they primarily concentrate on secular and rational-actor models. Conventional interpretations of nationalism and state sovereignty are also complicated by religion. Particularly in light of Sunni-Shia sectarian divisions, pan-Islamic initiatives, and the function of transnational religious entities (such as the Vatican and Al-Azhar University), the connection between religious groups and the state frequently crosses national boundaries (Solarz, 2020).

Mavelli (2011) analyzes the issue from a security perspective and critically examines the idea of secularization, which has historically presumed that the process of modernization would result in the reduction of the role of religion in politics and security. He disproves this notion by showing that, particularly when it comes to international security, secularization is neither a universal nor an inevitable trend. According to Mavelli, the secularization paradigm in international relations frequently ignores the ways in which religious and spiritual factors continue to influence security dynamics both at home and abroad. He contends that security encompasses existential issues and ideologies that are closely linked to religious convictions and ideals in addition to tangible threats and military might. Mavelli uses the "War on Terror" that followed 9/11 as an example of how both secular and religious narratives impact security measures. The international campaign against terrorism highlights the continued presence of religious elements in the modern security environment, particularly considering the portrayal of Islam as a threat. He challenges the notion that secular reason can serve as the foundation for security strategies while ignoring the role of religion in geopolitical tensions and conflicts.

6. Relevance of Secularization Theory in Contemporary Global Politics

Although Hadden (1987) stated that secularization “is a doctrine rather than a theory”, it seems that secularization has become closer to a theory with the emergence of controversial arguments. The Eurocentrism of secularization theory and its presumption that secularization follows modernity inevitably have drawn criticism. The thesis has been modified by academics to take into consideration diverse modernities, in which various cultures go through differing stages and types of secularization.

In contrast to expectations of secularization, religious identity and politics saw a global revival in the late 20th and early 21st centuries. Political Islam's rise in the Middle East since the Iranian Islamic Revolution of 1979 has challenged secular nationalist regimes by reshaping political identities and influencing state policy (Esposito, 1999). Furthermore, an important religious resurgence has been seen in the rise of the religious right in the United States in the late 20th century. Evangelical Christian organizations have been influential in influencing political agendas. The US State Department established The Office of Religion and Global Affairs in 2013 in response to this trend. Secretary of State John Kerry (2015) acknowledged that the US disregarded the influence of religion on a global scale in an article titled "Religion and Diplomacy" published in *America* magazine in 2015. Kerry clarified that the office was established to increase knowledge of religious dynamics and interaction with religious players.

Arab Spring pointed as a turning point in the return of religion to international politics, particularly in relation to the Middle East. In addition to exposing the shortcomings of authoritarian secular regimes, the Arab upheavals—which started with demonstrations in Tunisia and extended to Egypt, Libya, Yemen, and Syria—also brought to light the crucial role that religion played in influencing the political and social outcomes of the uprisings. In Egypt, the Muslim Brotherhood emerged as a key player following the overthrow of President Hosni Mubarak. Mohamed Morsi, the leader of the Brotherhood's political wing, the Freedom and Justice Party, was elected president in 2012 after the party won the 2011 parliamentary elections. Similar influence on the post-revolutionary political climate was exerted in Tunisia by the moderate Islamist Ennahda Movement. These political changes deviated from the secularizing tendencies that had ruled the area during the 20th century and signaled the return of Islam as a powerful influence in public and political life (Ramadan, 2012). As different Islamist groups, from the Muslim Brotherhood to more extremist jihadist movements, fought for legitimacy and power, frequently utilizing the Arab Spring as a focal point, the global aspect of political Islam became increasingly apparent (Roy, 2017).

The emergence of radical Islamist organizations, particularly the Islamic State (ISIS), was also aided by the political void left by the Arab Spring and the fall of governments. The chaos and insecurity that followed the Arab Spring upheavals had a direct impact on the Islamic State's 2014 declaration of a caliphate. One of the defining features of the post-Arab Spring struggle was the reassertion of a religious ideology, notably the creation of a caliphate ruled by rigid interpretations of Sharia law. ISIS gained prominence by exploiting the unrest that followed the Arab Spring and using religious themes to recruit fighters and justify their activities around the world (Weiss&Hassan, 2015).

Secularization in IR is becoming complicated by the merging of religious identity with nationalist aspirations. States frequently use religion as a means of establishing legitimacy for their rule, rallying support, and defending territorial claims. For example, the secular foundation of statehood is undermined by ethnonationalism in Israel, Palestinian nationalism and Hindu nationalism in India, which use religious narratives to mobilize the populations. Religious ideologies are often mobilized in nationalist movements or political revolutions, influencing state behavior and international diplomacy (Hurd, 2017).

Globalization is a direct challenge to secularization. It makes it easier for religious movements and ideas to spread across national borders, it has complicated the story of secularization. Transnational religious movements that challenge traditional ideas of sovereignty and transcend state boundaries have become more prevalent because of the globalization of religion. These cross-border migrations, which range from extremist groups like ISIS to networks of evangelical Christians, affect political processes and exacerbate tensions both within and between governments. These occurrences highlight how inadequate secularization theory is to explain the global scope of religious activism. In today's interconnected world, religion frequently acts as a source of identity and community, giving people a feeling of direction and connection. In situations where governmental mechanisms are weak or legitimacy is questioned, this role is especially crucial.

Religious elements continue to fuel conflict and violence in numerous parts of the world, despite hopes that secularization would bring peace. Religion continues to be a powerful source of identity and conflict, whether it takes the shape of interfaith tensions, sectarian strife, or terrorism driven by religious beliefs. The ongoing religious based conflict between Israel and Palestine, Yemeni Civil War, Rohingya Crisis in Myanmar, Boko Haram Insurgency in Nigeria, Kashmir Conflict could be given as some of the examples. The idea that international relations

become more peaceful as a result of secularization is called into question by the continuation of religious strife. Secularization theory confronts moral issues in a world marked by religious plurality and variety because of its implicit prioritization of secular values. Critics contend that by forcing Western-centric viewpoints on non-Western countries, secularization ignores the value and legitimacy of religious worldviews. This ethnocentric bias reduces the theory's applicability in a multicultural, global setting and weakens its capacity for explanation. Political religions are growing in popularity and there are religious revivals in some areas while secularization occurs in others (Berger, 1999).

Religious movements frequently position themselves as alternatives to nations that are seen as morally deficient. They present a more morally and just society, which they claim is founded on religious beliefs. Certain religious movements use violence to further their objectives. This is frequently a response to states that are seen as secular in their persecution or marginalization. Religious movements' resurgence poses a serious threat to secular states and the secularization theory. These movements are motivated by ingrained convictions and a wish to establish a culture consistent with their religious principles. They cannot therefore be simply disregarded or ignored (Juergensmeyer,2003).

7. Conclusion

Secularization theory advances our knowledge of religion's function in IR in several ways. First, it offers a framework for examining how modernity affects religious practices and beliefs, making cross-cultural comparisons easier. Second, it emphasizes the necessity of keeping religious and political power distinct to support plurality and religious freedom as well as the operation of secular states. Thirdly, the secularization argument emphasizes how influential secular ideologies like nationalism and liberalism have been in forming international institutions and norms.

Secularization theory is not without flaws, though, especially when it comes to explaining why religion is still relevant and even growing in today's international politics. There is an enduring influence of religion especially in non-Western societies. The secularization theory is mainly based on Western Enlightenment ideas. The place of religion in different communities is shaped by different historical and cultural backgrounds. The experiences of secularization in South Asia and the Middle East, for example, are very different from those in Western Europe. It necessitates putting aside presumptions that are Western-centric and considering various historical, cultural, and political circumstances. The theory fails to take into consideration the complex interactions between religion and other identifying characteristics like nationality,

race, and culture. Furthermore, the theory's straight path of secularization ignores the various ways that religion manifests itself in the contemporary world, such as religious nationalism, revivalism, and fundamentalism.

In the field of international relations (IR), secularization theory has proven essential for comprehending the interaction between politics and religion. It is long believed that religion is becoming less relevant in modern society and, as a result, has less effect in a variety of areas of life, such as politics and international affairs. Even though it provides insightful information about the modernizing process and the division of governmental and religious authority, its limits must be recognized in the light of the resurgence of religious based politics in the contemporary world. A more nuanced approach that acknowledges the religion's continuing significance and its complex interactions with other social, political, and cultural aspects is necessary for scholars and politicians in light of contemporary politics.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Berger, P. L. (1969). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Anchor Books.
- Berger, P. L. (1999). *World Politics and The Desecularization of the World*. Ethics and Public Policy Center.
- Berger, P. L. (2000). Secularism in Retreat, Azam Tamimi and John Esposito (eds), *Islam and Secularism in the Middle East*. New York University Press, 38-51.
- Calhoun, C. (2011). Secularism, citizenship and the public sphere. C. Calhoun, M. Juergensmeyer, & J. VanAntwerpen (Eds.), *Rethinking secularism*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press.
- Derek, C. (1999) The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty. *The International History Review*, 21(3), 569-591.
- Esposito, J. L. (1999). *The Islamic Threat: Myth or Reality?* Oxford University Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. International Publishers.
- Hadden, J. K. (1987). Toward desacralizing secularization theory. *Social Forces*, 65(3), 587-611.
- Hobbes, T. (2008). *Leviathan* (J. C. A. Gaskin, Ed.). Oxford University Press.
- Huntington, S. (1993). The Clash of Civilizations. *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Hurd, E. S. (2010). Debates within a Single Church: Secularism and IR Theory. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 17 (1), 135-148.
- Hurd, E.S. (2017). Narratives of de-secularization in international relations, *Intellectual History Review*, 27 (1), 97-113.
- Ikenberry, G. J. (2011). *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*. Princeton University Press.
- Juergensmeyer, M. (2003). Global Rebellion: Religious Challenges to the Secular State. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 17 (1), 1-20.
- Kerry, J. (2015). Religion and Diplomacy: Toward a Better Understanding of Religion and Global Affairs. *America*, September 14, 2015. <http://www.americamagazine.org/issue/religion-and-diplomacy>.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press.
- Krasner, S. D. (1993). Westphalia and All That. J. Goldstein and R. Keohane (eds.), *Ideas and Foreign Policy*, Cornell University Press, 235-264.
- Lesaffer, R. (2004). *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*. Cambridge University Press.
- Machiavelli, N. (1981). *The Prince*. Penguin Books.
- Martin, D. (2005). *On Secularization: Towards a Revised General Theory*. Ashgate.
- Mavelli, L. (2011). Security and Secularization in International Relations, *European Journal of International Relations* 18(1) 177-199.

- McLeod, H. (2000). *Secularization in Western Europe, 1848-1914*. Mcmillan.
- Morgenthau, H. J. (1946). *Scientific Man vs. Power Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Modongal, S. (2023). The resurgence of religion in international relations: How theories can accommodate it?, *Cogent Social Sciences* (2023), 9.
- Morgenthau, H.J. (2005). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 7th edition, McGraw-Hill.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2004). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press
- Philpott, D. (2000). The Religious Roots of Modern International Relations. *World Politics*, 52 (2), 206-245.
- Philpott, D. (2002) The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations *World Politics*. 55 (1), 66-95,
- Philpott, D. (2009), Has the Study of Global Politics Found Religion? *Annual Review of Political Science*, 12, 183-202.
- Ramadan, T. (2012). *The Arab Awakening: Islam and the New Middle East*. London: Penguin Books.
- Roy, O. (2017). Political Islam After the Arab Spring, *Foreign Affairs*, 96 (6), 127-132.
- Rawls, J. (1999). *The Law of Peoples*. Harvard University Press.
- Rodney S. (1999). Secularization R.I.P. (Rest in Peace). *Sociology of Religion*, 60, 249-273.
- Roy W.& Bruce S. (1992). Secularization: The Orthodox Model” Steve Bruce (ed), *Religion and Modernization: Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis*. Clarendon Press.
- Sandal, N.A. & Fox, J. (2013). *Religion in international relations theory: interactions and possibilities*. New York: Routledge.
- Scharffs, B. G. (2011). Four views of the citadel: The consequential distinction between secularity and secularism. *Religion and Human Rights*, 6, 109–126.
- Sheikh, A.M. & Yosofi, S.H. (2019). *Journal of Advances and Scholarly Researches in Allied Education*, 16(2), 161-167.
- Solarz, A.M. (2020). Religion and International Relations in the Middle East as a Challenge for International Relations (IR) Studies, *Religions*. 11 (150).
- Taylor, C. (1998). Modes of Secularism, Rajeev Bhargava (ed.), *Secularism and its Critics*. Delhi: Oxford University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Watson, A. (1993). *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*. Routledge.
- Weiss&Hassan. (2015). *ISIS: Inside the Army of Terror*. Regan Arts: New York.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1535973
Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE’DE EKONOMİK İSTİKRARIN ÇEVRE KALİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ARDL SINIR TESTİ VE TODA-YAMAMOTO NEDENSELLİK ANALİZİ

THE IMPACT OF ECONOMIC STABILITY ON ENVIRONMENTAL QUALITY IN TÜRKİYE: ARDL BOUNDS TEST AND TODA-YAMAMOTO CAUSALITY ANALYSIS

Fatih AKIN¹ Şaban ÖNCEBE²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
20/08/2024

Kabul:
22/01/2025

Çevre kirliliği sadece bir ülkeyi değil diğer ülkeleri de etkilediği için küresel çapta bir sorundur. Bu nedenle çevre kalitesinin sağlanması tüm ülkelerin gündeminde olan bir konudur. Dolayısıyla çevre kalitesini bozan sebepler de tartışma konusu olmuştur. Türkiye’de çevre kalitesinin göstergelerinden biri olan CO₂ emisyonu sürekli artan bir yapıya sahiptir. Çevre kalitesinin bozulmasında önemli bir rol oynayan CO₂ emisyonunu azaltmak için Türkiye 2021 yılında Paris Anlaşması’nda bazı taahhütlerde bulunmuş ve gerekli alt yapı çalışmaları için de somut adımlar atmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de 1990-2022 döneminde ekonomik istikrar ve enerji tüketiminin çevre kalitesi üzerindeki uzun dönem etkisi Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Model (ARDL) ve Granger nedensellik analizi için ise Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile araştırılmıştır. Çevre kalitesini temsilen CO₂ emisyonu değişkeni kullanılmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre, CO₂ emisyonunu uzun dönemde ekonomik istikrar ve enerji kullanımı artırmaktadır. Toda-Yamamoto Nedensellik testi sonuçlarına göre ekonomik istikrar ve enerji kullanımından CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü bir Granger nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, Türkiye’nin ekonomik istikrar ve çevre dengesini sağlayabilmesi için çevre kalitesini yükselten yenilenebilir enerji kaynaklarına daha da ağırlık vermesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: CO₂ Emisyonu, Enerji Tüketimi, Ekonomik İstikrar, ICRG, ARDL.

Jel Kodları: A10, C32, E17, E60, F64.

¹ Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi (Refahiye Meslek Yüksekokulu), ORCID: 0000-0002-7741-4004, fatih.akin@erzincan.edu.tr.

² Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi (Gölbaşı Meslek Yüksekokulu), ORCID: 0000-0001-8590-6538, soncebe@adiyaman.edu.tr.

Atıf: Akın, F. & Öncebe, Ş. (2025). Türkiye’de ekonomik istikrarın çevre kalitesi üzerindeki etkisi: Ardl sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 74-101.

Abstract

Article Info

Received:
20/08/2024

Accepted:
22/01/2025

Environmental pollution is a global issue because it affects not only one country but also other countries. Therefore, ensuring environmental quality is an issue on the agenda of all countries. Therefore, the reasons that deteriorate environmental quality have also been the subject of discussion. In Türkiye, CO₂ emission, which is one of the indicators of environmental quality, has a continuously increasing structure. In order to reduce CO₂ emissions, which play an important role in the deterioration of environmental quality, Türkiye has made some commitments in the Paris Agreement in 2021 and has taken concrete steps for the necessary infrastructure works. In this study, the long-run impact of economic stability and energy consumption on environmental quality in Türkiye for the period 1990-2022 is investigated with Autoregressive Lag Distributed Model (ARDL) and Toda-Yamamoto Causality test for Granger causality analysis. CO₂ emission variable is used to represent environmental quality. According to the ARDL bounds test results, CO₂ emission increases with economic stability and energy use in the long run. According to the results of Toda-Yamamoto Causality test, a unidirectional Granger causality is found from economic stability and energy use to CO₂ emission. In line with these results, in order for Türkiye to achieve economic stability and environmental balance, it should give more weight to renewable energy sources that improve environmental quality.

Keywords: CO₂ Emissions, Energy Consumption, Economic Stability, ICRG, ARDL.

Jel Codes: A10, C32, E17, E60, F64.

Extended Summary

In this study covering the period 1990-2022 for Türkiye, the impact of economic stability and energy use on environmental quality is investigated using the Autoregressive Lag Distributed Model (ARDL) and Toda-Yamamoto Causality test for Granger causality analysis. One of the main contributions of the study to the literature is the use of the economic stability index. CO₂ emissions are used as a measure of environmental quality. Another difference of the study is that it deals with the relationship between CO₂ emissions and economic stability. In the literature, the relationship between CO₂ emission and economic growth is generally discussed. There is no study that examines the relationship between economic stability and CO₂ emissions through the case of Türkiye. It is thought that this study will be a guide for other studies to be conducted in the future by filling this gap.

According to the findings obtained from the ARDL bounds test, when the economic stability index increases by 1% in the long run, the CO₂ variable increases by 0.19%. An increase in the economic stability index implies an increase in macroeconomic variables and therefore, it is an expected result that this increase will increase the CO₂ variable. There is also a positive and statistically significant long-run relationship between energy consumption and CO₂. When energy consumption increases, CO₂ also increases. When energy consumption increases by 1%, CO₂ increases by 0.72%. When the short-run coefficients are analyzed, one-period lag of the CO₂ variable affects CO₂ positively and the coefficient value is significant. When the one-period lag of CO₂ increases by 1%, CO₂ increases by 0.36%. There is also a positive and significant relationship between economic stability index and energy consumption and CO₂. When the economic stability index increases by 1%, the CO₂ variable increases by 0.12%, and when energy consumption increases by 1%, the CO₂ variable increases by 0.46%. Economic stability and energy use seem to be an important factor in environmental degradation in the short run.

According to the findings obtained from the Toda-Yamamoto (1995) causality test, there is a significant unidirectional Granger causality relationship from the economic stability index to the LCO₂ variable at the 5% significance level. An increase in the economic stability index has an effect on CO₂. In other words, a change in economic growth, inflation, GDP per capita, budget and current account balance causes a change in the CO₂ variable. There is a unidirectional Granger causality from energy consumption to CO₂ and LEKO. A change in energy consumption has an effect on LCO₂.

According to the ARDL bounds test results obtained from the study, economic stability and energy consumption have a positive and significant effect on carbon emissions in the long run. Although economic stability has a positive effect on carbon emissions, this implies that economic stability has a negative effect on environmental quality. Because when economic stability increases, carbon emissions also increase, which has a negative meaning for environmental health. Energy consumption also increases with the increase in economic stability, which is confirmed by the findings of the empirical study. According to the ARDL short-run results, a one-period lag of carbon emissions further deteriorates environmental quality. Again, there is a positive and significant relationship between both economic stability and energy consumption and carbon emissions, and the same effects have emerged in the short and long run. Since energy consumption increases with increasing economic stability, environmental quality deteriorates accordingly. This implies that energy resources such as fossil fuels and oil are used intensively in the realization of production activities in Türkiye or that renewable energy resources are insufficient. According to Toda-Yamamoto causality analysis results, there is a unidirectional and significant Granger causality relationship from economic stability and energy consumption to carbon emissions. When there is a change in economic stability and energy consumption, carbon emissions are affected. These results confirm the ARDL results. Because when economic growth, which is an important component of economic stability, increases, environmental quality is negatively affected.

In order for Türkiye to achieve a balance between economic stability and the environment, it needs to give more weight to renewable energy sources that improve environmental quality. For this, governments can work towards increasing public budgets for green energy to encourage the use of renewable energy. In order to better coordinate such efforts, policies for cooperation between universities and industries can be implemented.

1. Giriş

Günümüzün ekonomik ve çevresel tartışmalarında, ekonomik istikrar ile CO₂ emisyonu arasındaki ilişki önemli bir tartışma konusudur. Çalışmalarda, ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasında ilişki genellikle Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) olarak bilinen ters-U biçiminde ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu şekil, bir ekonomi büyüdükçe çevresel bozulmanın belirli bir noktaya kadar arttığını, daha sonra ekonomi gelişmeye devam ettikçe ve daha çevre dostu uygulamaları karşılayabildikçe azalmaya başladığını göstermektedir (Grossman ve Krueger, 1991, 1995). CO₂ emisyonunu azaltırken ekonomik istikrarı korumak, dünya iklim değişikliğinin etkileriyle mücadele ederken uluslararası kuruluşlar, çevre bilimciler ve hükümetler için en önemli öncelik olmuştur. Bu iki değişken arasındaki ilişki, çevresel bozulma ve ekonomik büyüme dinamiklerini etkileyen bir dizi değişkeni içeren karmaşık ve çok yönlüdür.

Sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi ve vatandaşların refahının garanti altına alınması ekonomik istikrara bağlı olup bir ülkenin genel refahı ise sosyal güvenliğe, uzun vadeli yatırımlara ve istihdamın geliştirilmesine bağlıdır. Her üçü de istikrarlı ekonomik koşullarla mümkün olur. Ancak, ekonomik genişleme arayışı sıklıkla CO₂ emisyonunu artıran ve çevreyi bozan fosil yakıtların yakılmasına sebep olmaktadır. Ekonomik istikrarın temel dayanakları artan sıcaklıklar ve sert hava koşulları nedeniyle tehdit altında olduğundan, bunun gezegen için sonuçları çok büyüktür. Buna karşılık, CO₂ emisyonunun azaltılması, sürdürülebilir bir gelecek ve iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması için elzemdir. Sera gazı emisyonlarının çoğunlukla insan faaliyetlerinden, özellikle de fosil yakıtların yakılmasından kaynaklandığı ve bunun küresel ısınmaya katkıda bulunduğu konusunda geniş bir bilimsel mutabakat vardır. Eylemsizliğin, doğal afetlerin sıklığında artış, deniz seviyesinde yükselme ve dünyanın gıda sistemlerinde aksamalar gibi ciddi sonuçları olacaktır. Dolayısıyla, ekonomik istikrarın korunması ve gezegenin uzun vadeli sürdürülebilirliğinin garanti altına alınması CO₂ emisyonlarının azaltılmasına bağlıdır.

Ekonomik istikrar ve CO₂ emisyonları arasındaki ilişki, çeşitli ekonomik ve çevresel faktörler arasındaki karşılıklı etkileşim nedeniyle daha da karmaşık hale gelmektedir. Örneğin, ekonomik büyüme daha yüksek enerji kullanımı ve CO₂ emisyonu ile sonuçlanabilir, ancak aynı zamanda teknolojik yenilikleri ve daha yeşil çözümlerin benimsenmesini de teşvik edebilir. Buna benzer şekilde, politikaların etkinliği ve ekonomik kalkınma derecesi gibi değişkenlere bağlı olarak, emisyonları azaltmayı amaçlayan çevresel düzenlemelerin ekonomik istikrar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilir. Bu bağlantının karmaşıklığı göz

önüne alındığında, ekonomik istikrar ve CO₂ emisyonları arasındaki karşılıklı etkileşimi anlamak çok önemlidir. Bu da enerji kullanımı, ekonomik genişleme ve çevresel düzenlemelerin etkisi gibi bu iki değişken arasındaki ilişkiyi etkileyen çeşitli unsurların araştırılmasını gerektirmektedir. Bu sayede bilim insanları ve politikacılar sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması, CO₂ emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması için daha güçlü planlar oluşturabilirler.

Çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı temel unsurlardan biri ekonomik istikrar endeksinin kullanılmasıdır. Çevresel kalitenin bir ölçüsü olarak da CO₂ emisyonları kullanılmıştır. Çalışmanın bir diğer farklılığı ise, CO₂ emisyonu ile ekonomik istikrar arasındaki ilişkiyi ele almasıdır. Literatürde genellikle CO₂ emisyonu ile ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmıştır. Türkiye’de ekonomik istikrar ve CO₂ emisyonu ilişkisini araştıran herhangi bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın söz konusu eksikliği gidererek hem literatüre katkı sağlayacağı hem de gelecekte yapılacak sair çalışmalara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Türkiye için 1990-2022 dönemini kapsayan bu çalışmada; CO₂ emisyonu, ekonomik istikrar ve enerji tüketimi değişkenleri kullanılarak ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisi ARDL yöntemiyle incelenerek Türkiye’de ekonomik istikrarın ve enerji tüketiminin CO₂ emisyonunu nasıl etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır. Toda-Yammoto nedensellik testi ile ise değişkenler arasındaki nedensellik yönüne bakılmıştır. Veri kısıtı nedeniyle 1990-2022 dönemi ele alınmıştır. Çalışmada sırasıyla; giriş, ekonomik istikrar ve çevre ilişkisine, literatür taramasına, araştırmanın metodolojisine, ampirik bulgulara, sonuç ve önerilere değinilecektir.

2. Ekonomik İstikrar ve Çevre İlişkisi

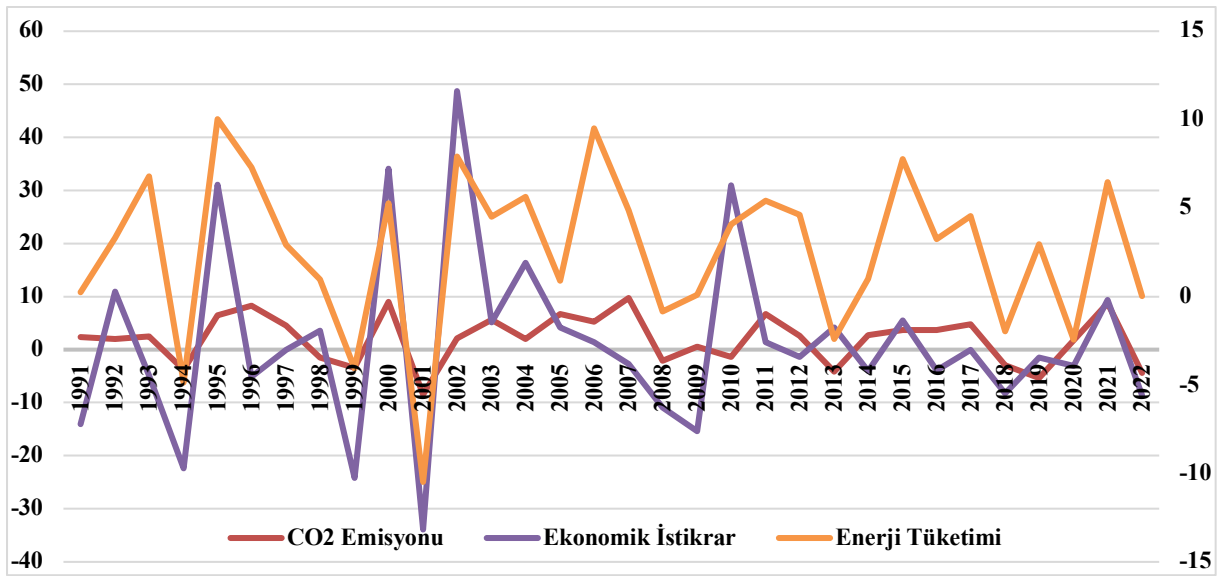
Son zamanlarda özellikle küresel çapta yaşanan ekonomik durgunluktan dolayı ekonomik istikrar çoğu ekonominin odak noktası olmuştur. Ekonomik istikrar, bir ülke nüfusunun hayati önem taşıyan tüm ekonomik kaynaklara erişiminin sağlanması ve günlük yaşamlarının ekonomideki dalgalanmalar nedeniyle kesintiye uğramaması şeklinde tanımlanabilir. Ekonomik istikrar, bir ülke başka bir ülke ile mukayese edildiğinde bu ülkelerin değerini, ekonomik gücünü ve rekabetçiliğini ölçer ve uygulanacak politikalar için önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler, ekonomiyi istikrara kavuşturmak için çeşitli hedeflerle ekonomi politikası oluştururlar. Bir ülke hangi siyasi sistemle yönetilirse yönetilsin ekonomik istikrarın sağlanması hükümetin görevidir. Ekonomik istikrar özel sektörün performansını etkilediği için onlarda ekonomik istikrarın sağlanmasıyla yakından ilgilienirler. Ayrıca ekonomik istikrar, sürdürülebilir büyüme, fiyat istikrarı, mali ve cari denge yaşayan bir ekonomiyi de ifade

etmektedir. Ekonomik istikrarın korunması, ekonomik ve finansal krizlerden, düşük oranlı tasarruf oranlarından, yüksek enflasyondan ve döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmalardan kaçınmakla ilgilidir. Ekonomik istikrarsızlık, belirsizliği artırabilir, yatırımı caydırabilir, ekonomik büyümeyi engelleyebilir ve yaşam standartlarını düşürebilir. Dolayısıyla, bir ülkenin ekonomik istikrarı, gelecekteki kalkınmasının temelini oluşturmaktadır (Eze ve Ogiji, 2016; Saravanakumar, 2024).

Ekonomik istikrar, üretim ve tüketimi içinde barındıran bir kavramdır. CO₂ emisyonuna yol açan ekonomik faaliyetler üretim ve tüketim açısından değerlendirilebilir. Üretim bazlı emisyonlar yurt içinde ve yurt dışında üretilen mal ve hizmetlerin tüm karbon ayak izini içermektedir. Tüketim bazlı emisyonlar ise büyük ölçüde yurt dışında üretilen mal ve hizmetlere yönelik ülkenin nihai talebinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu ürünlerin üretiminden kaynaklanan çevre kirliliği tüm dünyaya yayılabilmektedir (Peters ve Hertwich, 2008). Küresel ekonomik faaliyetler tüketimi önemli ölçüde artırmaktadır. Bu da tüketimin küresel emisyonları yaymasında tüketimin rolüne ilişkin bir fikir verebilmektedir. Tüketici davranışları ve yaşam tarzları enerji kullanımında büyük bir etkiye sahip olup CO₂ emisyonunu tetiklemektedir. Mal ve hizmet akışı ve artan ekonomik faaliyetler açısından ticaret açıklığı CO₂ emisyonuna sebep olan önemli faktörlerdir. Uluslararası ticaret, CO₂ emisyonu yoğun olan endüstrileri diğer ekonomilere kaydırarak karbon kaçağı yoluyla çevreyi bozabilmektedir. Dünyanın dört bir yanındaki ülkeler teknolojik yenilik ve yenilenebilir enerji kaynakları ile CO₂ emisyonunu azaltmak istemektedirler (Adebayo vd., 2021). Aynı zamanda, dünyanın dört bir yanındaki ekonomiler ekonomik büyüme, istihdam ve daha iyi yaşam standartları için çaba göstermektedir (Kédaitiené ve Klyviené, 2020).

Gelecekteki enerji tüketimi Asya ülkelerinin hızlı büyümesi ve ulaşım ihtiyaçları nedeniyle hızla artabilir. Asya ve OECD gibi büyük tüketici ülkelerin ithal petrole olan bağımlılığının artması çevre kirliliği için tehdit oluşturmaktadır. Ekonomik istikrara ulaşmak için yapılan aktiviteler CO₂ emisyonu yoluyla çevre kalitesini olumsuz yönde etkileyen yüksek enerji tüketimine yol açmaktadır. Çünkü ekonomik istikrarın bileşenlerinden olan özellikle ekonomik büyüme enerji gerektirmektedir. Bu enerji de fosil yakıtlar kullanılarak üretildiği ölçüde CO₂ emisyonuna yol açmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları arasında bir dengenin kurulması gerekmektedir. CO₂ emisyonlarında artış olmadan ekonomik faaliyeti artırma veya ekonomik faaliyet artışı olduğu zaman CO₂ emisyonunun artmaması küresel çapta bir sorun teşkil etmektedir. Bazı akademik çalışmalarda (Sun vd., 2021; Özcan, 2013) ekonomik büyüme ile CO₂ salımı arasında negatif bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

Bazı çalışmalarda ise (Ehigiamusoe ve Lean, 2019; Mensah vd., 2021; Musah vd., 2020) ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ile CO₂ emisyonları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla değişkenler arasında hem negatif hem de pozitif bir ilişki bulunmakta olup bu konuda bir fikir birliği tam oluşmamıştır. Chen vd. (2016), Kasperowicz (2015) ve Xu ve Qiao (2020)'ya göre CO₂ emisyonu, ekonomik kalkınmanın erken evrelerinde artmakta olup ekonomik kalkınma belli bir seviyeye ulaştıktan sonra ise azalmaktadır (Tsimisaraka vd., 2023). Türkiye'de 1991-2022 arasındaki dönem için; CO₂ emisyonu, ekonomik istikrar ve enerji tüketimi ilişkisi Grafik 1'de gösterilmektedir. Verilerin yüzdesel değişimi alındığı için başlangıç yılı 1991 olarak alınmıştır.

Grafik 1:

Türkiye'de CO₂ Emisyonu, Ekonomik İstikrar ve Enerji Tüketimi Eğilimleri (1991-2022)

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 1'de, 1992 yılında ekonomik istikrarın artmasıyla birlikte hem CO₂ emisyonu hem de enerji tüketiminin arttığı görülmektedir. 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle ekonomik istikrarın bozulduğu buna paralel olarak ekonomik faaliyetlerin akışını sağlayan enerji tüketiminin ve çevresel kirliliğin azaldığı göze çarpmaktadır. 1995 yılında ekonominin toparlanmasıyla birlikte çevre kalitesinin bozulduğu anlaşılmaktadır. 1996 yılında ise ekonomik istikrarın bozulmasıyla birlikte enerji tüketiminin azaldığı görülse de çevresel kaliteyi temsil eden CO₂ emisyonunun arttığı dikkat çekmektedir. 1996 yılından sonra 1998 yılına kadar CO₂ emisyonu ve enerji tüketimi azalmış fakat ekonomik istikrar artmıştır. 2001 krizinde üç değişken de azalmıştır. Ekonomik krizden sonra ekonomi 2007 yılına kadar toparlanma sürecine girmiştir. Bu süreçte ekonomik istikrar, 2002 yılında keskin bir artış ve bu tarihten sonra ise azalan oranlarda bir artış sergilemiştir. Bu süre zarfında ekonomide olumlu

bir havanın yaşandığını söylemek mümkündür. Enerji tüketimi de bu süre zarfında 2006 yılı dışında genel olarak ekonomik istikrarla eşanlı bir grafik sergilemiştir. Bu olumlu havanın çevre kalitesini olumsuz etkilediği söylenebilir. 2008 küresel krizinde de üç değişkenin keskin bir düşüş yaşadığı görülmektedir. Bu keskin düşüş her ne kadar çevre kirliliği için olumlu olarak algılansa da ekonomik faaliyetler açısından tersi bir durum yaşanmıştır. 2009 yılında derinleşen krizin devamında yani 2010 yılından sonra 2015 yılına kadar inişli çıkışlı da olsa ekonomide iyimser bir havanın olduğu, enerji tüketiminin arttığı ve çevre kalitesinin ise bozulduğu gözlemlenmektedir. 2019 yılında Covid-19'un da etkisiyle ekonomideki iyimser hava bozulmaya başlamış olup bu süre zarfında enerji tüketiminde genel olarak bir artışın olduğu ve çevre kalitesinin de çok fazla bozulmadığı hatta iyiye doğru gittiği söylenebilir. 2021 yılında ekonominin toparlanması ile enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu da artmıştır.

2022 yılında ekonomik istikrar düşmüş ve çevre kalitesi bozulmaya devam etmiş olup enerji tüketimi az da olsa artmaya devam etmiştir. 2022 yılında 400 milyon ton CO₂ emisyonu ile Türkiye küresel olarak en çok emisyonu sahip ülkeler sıralamasında 15. sırada yer almaktadır. Türkiye'de karbon emisyonlarının başını 167,2 ton CO₂ ile kömür çekerken, onu sırasıyla; petrol, gaz ve çimento sektörleri takip etmektedir. 2021 yılında Paris Anlaşmasını onaylayan Türkiye bu anlaşma kapsamında 2030 yılı için CO₂ emisyonunun 1.213 milyon ton olacağını tahmin etmektedir. Öngördüğü bu CO₂ emisyonunu %41'lik azaltımla 695 milyon CO₂ seviyesinde tutmayı bu anlaşma kapsamında tutmayı taahhüt etmiştir. Bunun için birtakım çalışmalar yapılmaktadır (REC, 2024).

Genel bir değerlendirme yapıldığında ekonomik istikrarın arttığı dönemlere enerji tüketimi de artmıştır. Bu da enerjinin ekonomik istikrar için olmazsa olmaz bir unsur ve ekonomi için bir güç kaynağı olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan CO₂ emisyonun da bu iki değişken ile paralellik arz ettiği söylenebilir. Ekonomik istikrar enerji tüketimini artırmakta enerji tüketimi de CO₂ salımını tetiklemektedir. Yani ekonomik istikrarın çevre kalitesini olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. Bunun yanında bazı dönemlerde de ekonomik istikrara rağmen CO₂ emisyonu azalmıştır. Bu da ekonomik faaliyetler artsa bile çevre kalitesinin düzelebileceğini ima etmektedir. 1990-2022 dönemi incelendiği zaman Türkiye, bu süreçte çevresel sorumluluklar için çalışmalar yapmakla birlikte Türkiye'de ekonomik istikrarın daha ön planda tutulduğunu söylemek mümkündür.

3. Literatür İncelemesi

Enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasındaki karşılıklı ilişkiler son yıllarda kapsamlı araştırmaların konusu olmuştur. Çalışmalarda ekonomik büyüme- CO₂

emisyonları ilişkisi, ekonomik büyüme-enerji tüketimi ilişkisi ve CO₂ emisyonları -enerji tüketimi ilişkisi olmak üzere üç farklı grupta toplanmaktadır (Waheed vd., 2019). Bu çalışmanın literatür taramasında bu üç değişkeni aynı anda kullanan çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmalarda elde edilen sonuçlar; ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonları arasındaki nedensellik ilişkisi ülkeden ülkeye farklılık göstermekte ve kullanılan metodolojiye göre değişmektedir. Seçilen ampirik literatür; ekonomik istikrar (ekonomik büyüme, istihdam, fiyat istikrarının sağlanması, cari açık ve bütçe dengesi), enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu ile ilişkili çalışmalardan oluşmaktadır.

Ang (2007) tarafından Fransa için yapılan çalışmada 1960-2000 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂ ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ARDL modeli ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, enerji tüketiminin daha fazla CO₂ emisyonuna yol açtığını ve CO₂ emisyonları ile ekonomik büyüme uzun vadede ikinci dereceden bir ilişkiye sahip olduğunu gösteren ÇKE hipotezi geçerlidir. Ayrıca nedensellik analizine göre ise, ekonomik büyümenin uzun vadede CO₂ emisyonlarına ve enerji tüketimine neden olduğunu göstermektedir. Soytas vd., (2007) tarafından ABD için yapılan çalışmada 1960-2004 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂, ekonomik büyüme, emek ve brüt sabit sermaye arasındaki ilişkiyi ARDL modeli ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, uzun vadede ABD’de karbon emisyonuna ekonomik büyümenin neden olmadığını, ancak enerji kullanımının neden olduğu tespit edilmiştir.

Atici (2009) tarafından Orta ve Doğu Avrupa için yapılan çalışmada 1980-2002 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂ ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasındaki ilişkiyi Panel Sabit ve Rassal Etkiler modeli ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, enerji tüketiminin karbon emisyonunu arttırdığı ve ÇKE hipotezi geçerlidir. Apergis ve Payne (2009) tarafından Orta Amerika ülkeleri için yapılan çalışmada 1971-2004 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂ ve ekonomik büyüme ilişkisi Pedroni eşbütünleşme ve FMOLS modeli ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, enerji tüketiminin karbon emisyonunu arttırdığı ve ÇKE hipotezi geçerlidir. Ayrıca, uzun vadede enerji tüketimi ile emisyonlar arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu görülmektedir.

Halıcıoğlu (2009) tarafından Türkiye için yapılan çalışmada 1960-2005 dönemine ait CO₂ emisyonu, enerji tüketimi, ticari açıklık ve GSYİH arasındaki ilişkiyi ARDL ve VECM Granger nedensellik ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, GSYİH, enerji tüketimi ve ticari açıklık, uzun vadede CO₂ emisyonunu arttırdığı tespit edilmiştir. CO₂ emisyonu, enerji tüketimi ve GSYİH arasında çift yönlü nedensellik, ticari açıklıktan CO₂ emisyonuna doğru ise tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Acaravcı ve Öztürk (2010) tarafından 19-AB ülkesi için yapılan

çalışmada 1960-2005 dönemine ait GSYİH, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişki ARDL sınır testi ve VECM Granger nedensellik yöntemiyle analiz edilmiştir. Ampirik sonuçlar, enerji tüketimi, incelenen ülkelerin çoğunda uzun vadede CO₂ emisyonunu artırırken, GSYİH birkaç ülkede CO₂ emisyonunu artırmaktadır.

Nasir ve Rehman (2011) tarafından Pakistan için yapılan çalışmada 1972-2008 dönemine ait GSYİH, CO₂ emisyonu, dış ticaret ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi VECM Granger Nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, enerji tüketimi, dış ticaret karbon emisyonunu arttırdığı ve ÇKE hipotezi geçerlidir. Ekonomik büyümeden CO₂ salımına ve enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Pao ve Tsai (2011) tarafından Brezilya için yapılan çalışmada 1980-2007 dönemine ait GSYİH, CO₂ emisyonu ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Grey Tahmin Modeli (GM), VECM Granger Nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, GSYİH ve enerji tüketimi uzun vadede CO₂ salımını artırmaktadır. Ekonomik büyümeyle CO₂ salımı arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.

Hamit-Haggar (2012) tarafından Kanada için yapılan çalışmada 1990-2007 dönemine ait CO₂ emisyonu, GSYİH ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Pedroni eşbütünleşme, FMOLS ve VECM Granger Nedensellik ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda, enerji tüketimi ve GSYİH uzun vadede CO₂ emisyonunu artırırken, değişkenler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Shahbaz vd., (2012) tarafından Pakistan için yapılan çalışmada 1971-2009 dönemine ait dış ticaret açığı, CO₂ emisyonu, GSYİH ve enerji tüketimi, arasındaki ilişkiyi ARDL ve Granger Nedensellik ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, ÇKE hipotezinin geçerli olduğu ve GSYİH'den, CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Altıntaş (2013) 1970-2008 dönemi için, Türkiye'de karbondioksit emisyonu, kişi başına gelir, birincil enerji tüketimi ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik testleriyle araştırmaktadır. Ampirik sonuçlar, değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu gözlenmiştir. Test sonuçlarında ekonomik büyüme ve birincil enerji tüketiminden karbondioksit emisyonuna doğru kısa dönem tek yönlü nedensel ilişkiye rastlanmıştır. Ayrıca enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve yatırımların uzun dönemde karbondioksit emisyonunun Granger nedeni olduğu ortaya konmuştur.

Saboori ve Sulaiman (2013) tarafından Malezya için yapılan çalışmada 1980-2009 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂ emisyonu ve GSYİH arasındaki ilişkiyi ARDL ve VECM Granger Nedensellik ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, enerji kullanımı hem uzun vadede hem de kısa vadede CO₂ emisyonunu arttırmaktadır. Tüm değişkenler arasında çift yönlü

Granger nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Özcan (2013) tarafından 12 Orta Doğu ülkesi için yapılan çalışmada 1990-2008 dönemine ait GSYİH, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi Westerlund Eşbütünleşme ve FMOLS ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, kısa dönemde ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu görülmektedir; ancak uzun vadede tek yönlü nedensellik enerji tüketimi ve ekonomik büyümeden emisyonlara doğru olduğu bulunmuştur.

Farhani vd., (2014) tarafından Tunus için 1971-2008 dönemine ait GSYİH, enerji tüketimi, ticari açıklık ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişki ARDL sınır testi ve VECM Granger Nedensellik ile analiz edilmiştir. Ampirik sonuçlar, GSYİH ve enerji tüketimi, CO₂ emisyonunu artırırken, ticari açıklık hem kısa hem de uzun vadede etkisi yoktur. Enerji tüketimi ile CO₂ emisyonu arasında çift yönlü nedensellik bulunurken, GSYİH'den CO₂ emisyonuna doğru ise tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Bölük ve Mert (2015) yılında yapmış oldukları çalışmada, Türkiye'nin 1961-2010 dönemi için CO₂ emisyonu, yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi ve kişi başı GSYİH arasındaki ilişkiyi ARDL ile incelemiştir. Araştırma sonucunda, ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir. Seker vd., (2015) tarafından Türkiye için 1974-2010 dönemine ait CO₂ emisyonu, doğrudan yabancı yatırımlar, enerji tüketimi ve GSYİH arasındaki ilişki ARDL ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, tüm değişkenler karbon emisyonunu artırmaktadır.

Heidari vd., (2015) tarafından ASEAN ülkeleri için 1980-2008 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂ emisyonu ve GSYİH arasındaki ilişkiyi Panel yumuşak geçiş regresyon (PSTR) modeli ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir. GSYİH ve enerji tüketimi, CO₂ emisyonunu arttırdığı bulunmuştur. Öztürk ve Al-mulali (2015) tarafından 1996-2012 yılları arasında Kamboçya için CO₂ emisyonu, kentleşme, ticari açıklık, yolsuzluk kontrolü hükümet etkinlik endeksi ve kişi başı GSYİH arasındaki ilişkiyi Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ve İki Aşamalı En Küçük Kareler (2SLS) ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, enerji tüketimi ve ticari açıklık çevresel bozulmayı artırırken, yolsuzluğun kontrolü, ekonomik büyüme azalttığı tespit edilmiştir.

Bilgili vd., (2016) tarafından 17-OECD ülkesi için 1977-2010 dönemine ait enerji tüketimi, GSYİH ve CO₂ salımı arasındaki ilişki Panel FMOLS ve Panel DOLS ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda, ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir. Dogan ve Turkekul (2016) tarafından ABD için 1960-2010 dönemi için GSYİH, kentleşme, enerji tüketimi, finansal gelişme, ticari açıklık ve CO₂ salımı arasındaki ilişki ARDL sınır testi ve Granger nedensellik ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, enerji tüketimi ve kentleşme, CO₂

salımı ile GSYİH, GSYİH ile ticari açıklık ve kentleşme arasında çift yönlü nedensellik var olduğunu gösterirken, CO₂ emisyonu ile finansal gelişme ve ticari açıklık arasında herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir.

Gökmenoğlu ve Taspınar (2016) tarafından Türkiye için 1974-2010 dönemine ait GSYİH, doğrudan yabancı yatırımlar, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi ARDL modeli ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, GSYİH'nin CO₂ emisyonunu azalttığı, doğrudan yabancı yatırımlar ve enerji tüketimi CO₂ emisyonunu artırdığı tespit edilmiştir. Uysal ve Yapraklı (2016) 1968-2011 dönemi için Türkiye'de karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Hatemi-J (2008) Eşbütünleşme yöntemi ile araştırmaktadır. Ampirik sonuçlar; ekonomik büyüme çevre kirliliğini azaltırken, enerji tüketimi ise çevre kirliliğini arttırmaktadır.

Alper ve Alper (2017) 1985-2014 dönemi için, Türkiye'de karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ile araştırmaktadır. Ampirik sonuçlar; ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin uzun dönemde çevre kirliliğini arttırmaktadır. Riti vd., (2017) tarafından Çin için 1970-2015 dönemine ait CO₂ emisyonu, enerji tüketimi ve GSYİH arasındaki ilişkiyi ARDL, FMOLS ve DOLS ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, ÇKE hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Sinha ve Shahbaz (2018) tarafından Hindistan için 1971-2015 dönemine ait yenilenebilir enerji tüketimi, CO₂ salımı ve GSYİH arasındaki ilişkiyi ARDL ile incelemiştir. Ampirik sonuçlara göre, ÇKE hipotezi geçerlidir. Çetin ve Yüksel (2018) Türkiye'de 1960-2014 dönemini kapsayan çalışmada karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi GMM ve DOLS yöntemi ile araştırmaktadır. Ampirik sonuçlar; ÇKE hipotezinin geçerli olduğu ve enerji tüketiminin çevre kirliliğini artırmaktadır.

Zaidi vd., (2019) tarafından Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ülkeleri için 1990-2016 dönemine ait GSYİH, enerji tüketimi, finansal gelişme, küreselleşme ve CO₂ salımı arasındaki ilişki Westerlund Eşbütünleşme, CUP-FM ve CUP-BC ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, küreselleşmenin ve finansal gelişmenin karbon emisyonlarını önemli ölçüde azalttığını, ancak ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arttırdığını göstermektedir. Shahbaz vd., (2020) tarafından Birleşik Krallık için yapılan çalışmada 1870-2017 dönemine ait finansal gelişme, Ar-Ge harcamaları, CO₂ emisyonu, GSYİH ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi ARDL ve Granger Nedensellik ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre, ÇKE hipotezinin geçerli olduğu ve finansal gelişme ile enerji kullanımı CO₂ emisyonuna arttırırken, Ar-Ge harcamalarının azalttığı tespit edilmiştir.

Agboola vd., (2022) tarafından Türkiye için yapılan çalışmada 1970-2020 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂ emisyonu, kentleşme, GSYİH ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi ARDL ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, ÇKE hipotezinin geçerli olduğu bulunmuştur. Ayrıca kentleşme ve enerji tüketimi çevre kalitesini azaltırken, doğrudan yabancı yatırımlar çevre kalitesini artırmaktadır. Sun vd., (2022) tarafından 14-MENA ülkesi için yapılan çalışmada 1991-2019 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂ emisyonu, kentleşme, GSYİH ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Cup-FM and Cup-BC ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre, ÇKE hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kentleşme ve ekonomik büyüme çevre kalitesini azaltırken, yenilenebilir enerji tüketimi çevre kalitesini artırmaktadır.

Moalla vd., (2023) tarafından Türkiye için yapılan çalışmada 1990-2021 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sınır eşbütünleşme ve Granger nedensellik ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre, uzun dönemde ekonomik büyüme ile CO₂ arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Pradhan vd., (2024) tarafından G-7 ve Güney Asya ülkeleri için yapılan çalışmada 1996-2021 dönemine ait enerji tüketimi, CO₂ salımı ve GSYİH arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemiyle test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, her iki bölgede ekonomik büyüme ve enerji tüketimi çevre kalitesini azaltmaktadır.

Literatür incelendiğinde enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasındaki karşılıklı ilişkiler son yıllarda kapsamlı araştırmaların konusu olmuştur. Önceki çalışmalar, mevcut literatür araştırmasında kategorik olarak vurgulanan tek ülkeli ve çok ülkeli veri analizine odaklanmaktadır. Mevcut çalışmaların, CO₂ emisyonları model analizine ekonomik istikrar verisini dahil etmeyi dikkate almadan, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisine odaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın iki farklı boyutta literatüre katkı sağlamaktadır. Birincisi bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayırt eden en önemli özelliği ekonomik büyüme yerine kullanılan ekonomik istikrar verisi ve Türkiye için analizin uygulanmasıdır. Çünkü yapılan çalışmalarda ekonomik istikrar verisi kullanılmamıştır. İkincisi ise çalışmada 1990-2022 dönemini kapsayan, ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır.

4. Metodoloji

4.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Hipotezi

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 1990-2022 dönemine ait ekonomik istikrarın çevresel bozulma üzerindeki etkisini incelemektir. Çevresel bozulmayı temsilen karbon emisyonu (CO₂)

ekonomik istikrarı temsilen ekonomik istikrar endeksi ve enerjiyle ilgili olarak da kişi başı enerji tüketimi değişkeni kullanılmıştır. CO₂ emisyonu Dünya Bankasının veri tabanından, enerji tüketimi verileri Uluslararası Enerji Ajansı veri tabanından temin edilmiştir. Ekonomik istikrar endeksi ise Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG) metodolojisi baz alınarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bu çalışmanın temel hipotezi, 1990-2022 dönemi için Türkiye’de uzun dönemde CO₂ emisyonu ile ekonomik istikrar endeksi ve enerji tüketimi arasında pozitif bir ilişki olabileceği şeklindedir. Bir başka ifadeyle ekonomik istikrarın artması çevre kalitesini olumsuz etkilemektedir. Ekonomik istikrar arttığı zaman ekonomik faaliyetler de artmaktadır. Ekonomik faaliyetlerinin artmasıyla kullanımı artan enerji tüketimiyle birlikte CO₂ salımı da artacaktır. Tersisi de doğrudur. Buna bağlı olarak temel hipotez belirlenmiştir.

4.2. Veri Seti

Türkiye için 1990-2022 yılları arasında yapılan çalışmada veriler yıllık olarak alınmıştır. CO₂ emisyonu; kişi başına düşen metrik ton, enerji tüketimi ise; kişi başına birincil enerji tüketimi (kWh) olarak ölçülmektedir. Ekonomik istikrar endeksi ise 0-50 arasında mutlak bir rakam olarak hesaplanmaktadır. Kullanılan değişkenlere ait veriler için logaritmik dönüşüm sağlanmıştır.

Literatürde de görüleceği üzere önceki çalışmalarda EKO değişkeni yerine genellikle ekonomik büyüme değişkeni kullanılmıştır. Ekonomi büyüme, kişi başına düşen GSYİH, enflasyon, cari denge ve bütçe dengesini içinde barındıran ekonomik istikrar endeksinin fonksiyona dâhil edilmesi ile ekonomik faaliyetlerin karbon salımı üzerindeki etkisi için daha reel sonuçlara ulaşılabilir.

Ekonomik istikrar endeksini oluşturmak için faydalanılan ICRG metodolojisi, ülkeleri finansal, politik ve ekonomik riske göre belirli kriterler dâhilinde ayrı ayrı değerlendirmekte, puanlamakta ve sıralamaktadır. Bu endeks; kişi başına düşen GSYİH, ekonomik büyüme oranı, enflasyon oranı (TÜFE), bütçe dengesi/GSYİH ve cari işlemler dengesi/GSYİH değişkenlerinden oluşmaktadır. Ekonomik istikrar endeksi, bu beş alt bileşenlerin aldıkları puanlarından toplamından oluşmaktadır. Ekonomik istikrar endeksi; 0.0-24.9 arasında ise çok düşük, 25-29.9 aralığında ise düşük, 30-34.9 aralığında ise ortalama istikrar, 35-39.9 aralığında ise yüksek istikrar ve 40 ve yukarısı ise ilgili ülkenin ekonomisi çok yüksek istikrar kategorisindedir (PRS-ICRG, 2022). ICRG metodolojisinde kişi başına düşen GSYİH hesaplamasında kullanılan ülkelerin veri yetersizliğinden dolayı çalışmanın başlangıç yılı 1990

olarak alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait genel açıklamalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.
Değişkenlere Ait Genel Açıklamalar

Değişken	Açıklama	Kaynak
LCO ₂	Kişi Başına CO ₂ Emisyonu/ CO ₂ emisyonunun doğal logaritması alınmıştır.	Dünya Bankası
LEKO	Ekonomik İstikrar Endeksi/ Ekonomik istikrar endeksinin doğal logaritması alınmıştır.	PRS-ICRG Metodoloji temel alınarak yazar tarafından hesaplanmıştır.
LENJ	Kişi Başına Birincil Enerji Tüketimi/ Enerji tüketiminin doğal logaritması alınmıştır.	Uluslararası Enerji Ajansı

4.3. Analiz Yöntemi ve Ekonometrik Metodoloji

Araştırmanın amacı doğrultusunda çalışmanın ekonomik fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$CO_2 = f(EKO, ENJ)$$

Bu fonksiyonda CO₂, EKO ve ENJ sırasıyla; karbon emisyonu, ekonomik istikrar endeksi ve kişi başına düşen birincil enerji tüketimini temsil etmektedir. Her iki bağımsız değişkenin de CO₂ salınımı üzerinde pozitif olması beklenmektedir. Bu durum ekonomik istikrar ve enerji tüketiminde meydana gelen bir artışın çevresel bozulmayı artıracak anlamına gelmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda Ang (2007), Apergis ve Payne (2009), Pao ve Tsai (2011) ve Hamit-Haggar (2012) tarafından yapılan çalışmalardan hareketle 1'nolu denklem ile model oluşturulmuştur. Bu denklemde bağımlı değişken LCO₂, bağımsız değişkenler ise LEKO ve LENJ değişkenleridir.

$$LCO_{2t} = \beta_0 + \beta_1 LEKO_t + \beta_2 LENJ_t + u_t \quad (1)$$

Denklemde, $t=1, \dots, T$, t indisleri zaman boyutuna ($T=33$) işaret etmektedir. 1'nolu denklemin tahmin modelinde yer alan değişkenlerden LCO_{2t} ; t zamandaki LCO₂ emisyonunu, $\beta_1 LEKO_t$; t zamandaki ekonomik istikrar endeksini, $\beta_2 LENJ_t$; t zamandaki kişi başı enerji tüketimini ve u_t ise t zamandaki hata terimini göstermektedir.

Çalışmada zaman serisi kapsamında aşağıdaki analizler yapılacaktır:

- Değişkenlerin durağanlık düzeylerinin tespit edilmesi için Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Dickey-Fuller GLS (ERS) birim kök testleri,
- Değişkenler arası kısa ve uzun dönem ilişkisi için Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Model (ARDL Sınır Testi),
- Granger nedensellik analizi için ise Toda-Yamamoto Nedensellik testi uygulanacaktır.

Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF birim kök testi, Dickey ve Fuller (1979) çalışmasında yer alan birim kök testinin genişletilmesiyle elde edilen bir testtir. Bir versiyonudur. Otokorelasyon sorununu çözmek için bu testte bağımlı değişkenin gecikme değerleri de alınmaktadır. ADF birim kök testi sabitli, sabitli ve trendli ve hem sabitli hem de trend içermeyen üç farklı modelden oluşmaktadır (Dickey ve Fuller, 1981). ADF testinin sıfır hipotezi zaman serisinin birim kök içerdiği veya durağan olmadığı şeklindedir (Siddique vd., 2016).

DF-GLS (ERS) birim kök testi, zaman serilerinin durağanlığını belirlemek için güçlü ve popüler bir testtir. Bu test, Dickey-Fuller birim kök testinin bir uzantısı olup Elliott vd. (1996) tarafından geliştirilmiştir. DF-GLS birim kök testi, değişen varyans ve otokorelasyon etkilerini de dikkate aldığı için Dickey-Fuller testinden daha güçlüdür. Bu birim kök testi sabitli, sabitli ve trendli model olmak üzere iki farklı model içermektedir (Elliott vd., 1996).

Bağımlı değişkenin birinci farkta ve bağımsız değişkenlerin maksimum birinci farkta durağan olması durumunda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki kısa ve uzun dönem etkisini incelemek için Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi kullanılmaktadır (Makun, 2021). ARDL hata düzeltme terimi (ECT) kullanılarak kısa dönem katsayıları tahmin edilmektedir. ECT modeldeki dengesizliği stabilize eden mekanizmadır. Dolayısıyla modelde eşbütünleşmenin varlığının ve dengesizliklerin düzeltilmesinin sağlanması için ECT teriminin negatif ve anlamlı olması gerekmektedir. ECT terimin büyüklüğü ne kadar yüksek olursa modelde meydana gelen dengesizliklerin toparlanması da o kadar iyi olacaktır (Abdullahi vd., 2015). ARDL sınır testinin yapılabilmesi için 1'nolu denklemden hareketle aşağıdaki model tahmin edilmektedir:

$$\Delta LCO_{2t} = \delta_0 + \sum_{i=1}^I \delta_i \Delta LCO_{2t-i} + \sum_{i=0}^I \theta_i \Delta LEKO_{t-i} + \sum_{i=0}^I \eta_i \Delta LENJ_{t-i} + \gamma_1 LCO_{2t-i} + \gamma_2 LEKO_{t-i} + \gamma_3 LENJ_{t-i} + u_t \quad (2)$$

Denklem 2'de γ_1 , γ_2 ve γ_3 uzun dönem; δ_i , θ_i ve η_i terimleri kısa dönem katsayılarını; Δ birinci derecede farkı, δ_0 sabit terimi; u_t hata terimini temsil etmektedir. Değişkenlerin uzun dönem ilişkisi tek gecikmeli düzey değişkenlerin anlamlılığını test etmek için F test istatistiği kullanılarak belirlenir (Pesaran vd., 2001). Modelin odak noktası aşağıdaki hipotezi test etmektir: $H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = 0$

Toda-Yamamoto nedensellik testi, serilerin durağanlığına ve eşbütünleşme ilişkisine bakılmaksızın uygulanan bir analiz yöntemidir. Bu testte serilerin aynı seviyede testin

geçerliliğini kaybettirmediği ve Granger nedensellik testindeki gibi serilerin farkı alınıp durağanlaştırılmadığı için veri kaybı önlenebilmektedir (Toda ve Yamamoto, 1995).

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^k a_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+dmax} a_{2i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k b_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+dmax} b_{2i} X_{t-i} + e_{1t} \quad (3)$$

$$X_t = c_0 + \sum_{i=1}^k c_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+dmax} c_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k d_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+dmax} d_{2i} Y_{t-i} + e_{2t} \quad (4)$$

Bu denklemlerde hata terimlerinin sıfır ortalamaya ve sabit varyansa sahip olduğu ve otokorelasyon sorunun bulunmadığı bir beyaz gürültü (White noise) sürecine tabi olduğu varsayılmaktadır. Denklem 3'te $H_0: b_{1i} = 0$ hipotezi reddedilirse X, Y'nin Granger nedenidir. Denklem 4'te de $H_0: d_{1i} = 0$ hipotezi reddedilirse Y, X'in Granger nedenidir. Bu testler Wald testi ile yapılmaktadır (Terzi ve Pata, 2017; Şentürk ve Akbaş, 2014)

5. Ampirik Bulgular

Analizlere başlamadan önce değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerin verilmesinde fayda vardır. Aşağıdaki tabloda tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi gösterilmektedir.

Tablo 2.

Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Tanımlayıcı İstatistikler	LCO ₂	LEKO	LENJ
Ortalama	1.370	3.449	9.652
Medyan	1.400	3.465	9.673
Maksimum	1.675	3.637	10.035
Minimum	1.026	2.970	9.244
Standart Sapma	0.208	0.164	0.253
Çarpıklık	-0.164	-1.135	-0.007
Basıklık	1.610	3.985	1.714
Jarque-Bera	2.805	8.430	2.272
Olasılık	0.245	0.014	0.320
Korelasyon Matrisi	LCO ₂	LEKO	LENJ
LCO ₂	1		
LEKO	0.64	1	
LENJ	0.98	-0.62	1

Not: Çarpıklık değeri için $S = \alpha = [> 0$ için sağa çarpık, $= 0$ için simetrik, < 0 için sola çarpık], basıklık değeri için $K = \alpha = [> 3$ için dik, $= 3$ için normal, < 3 için basık] (Tosun, 2021).

Tablo 2 incelendiğinde oynaklığın belirtisi olan standart sapmanın en fazla 0.253 ile LENJ'de en az ise 0.164 ile LEKO'da olduğu görülmektedir. Serilerin simetriye uzaklığını gösteren çarpıklık katsayı değerlerine göre bütün değişkenler sola çarpıktır. Serilerin normalden ne kadar uzakta olduğunu ifade eden basıklık katsayı değerlerine göre LEKO dik, diğer iki değişken ise basık bir dağılım göstermektedir. Serilerin normal dağılım gösterip göstermediğini ifade eden Jarque-Bera test istatistiğine bakıldığında %5 önem seviyesinde LCO₂ ve LENJ normal dağılım gösterirken, LEKO'nun normal dağılım göstermediği anlaşılmaktadır. Korelasyon ilişkisine bakıldığında ise, LEKO ile LCO₂ arasında 0.64'lük bir korelasyon katsayısı vardır. İki değişken arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

Aynı şekilde LENJ ile LCO₂ arasında da pozitif bir ilişki olup aralarında çok güçlü bir ilişki vardır. LENJ ile LEKO arasında ise negatif yönlü ve orta düzeyde bir ilişkini olduğu anlaşılmaktadır.

ARDL sınır testinin birçok avantajı olmasına rağmen değişkenler, özellikle bağımlı değişken birinci farkta durağanlaşmadığı zaman ARDL yöntemi bir eşbütünleşme testi için uygun olmamaktadır. Bu nedenle, ARDL yöntemini uygulamadan önce birim kök testinin yapılması gerekir. Değişkenlerin durağanlık derecelerinin tespit edilmesinde literatürde en çok tercih edilen testlerden biri olan ADF ve DF-GLS birim kök testleri ile durağanlık analizi yapılmıştır. Ayrıca değişkenlerin daha sağlıklı bir şekilde yorumlanması için bütün değişkenlerin logaritması alınmış olup değişkenler LCO₂, LEKO ve LENJ şeklinde ifade edilmiştir. Aşağıdaki tabloda birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.
ADF ve DF-GLS (ERS) Birim Kök Test Sonuçları

Testler	ADF			DF-GLS (ERS)		
SEVİYE	LCO ₂	LEKO	LENJ	LCO ₂	LEKO	LENJ
Sabitli	-1.122 (0.694)	-1.681 (0.430)	-0.659 (0.843)	-0.126	-1.723	0.428
Sabitli ve trendli	-2.730 (0.231)	-1.940 (0.602)	-3.303 (0.083)*	-2.896	-2.179	-3.419**
Sabitsiz ve trendsiz	2.093 (0.989)	0.192 (0.735)	3.083 (0.999)	-	-	-
BİRİNCİ FARK	d(LCO ₂)	d(LEKO)	d(LENJ)	d(LCO ₂)	d(LEKO)	d(LENJ)
Sabitli	-6.121 (0.000)***	-10.283 (0.000)***	-7.309 (0.000)***	-6.200***	-0.529	-7.007***
Sabitli ve trendli	-6.065 (0.000)***	-10.092 (0.000)***	-7.197 (0.000)***	-6.223***	-9.939***	-7.361***
Sabitsiz ve trendsiz	-5.268 (0.000)***	-10.443 (0.000)***	-2.748 (0.007)***	-	-	-

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir. Gecikmeli değer sayılarına Akaike seçim kriteri ile karar verilmiştir.

ADF ve DF-GLS birim kök testleri sonuçları incelendiğinde LCO₂ ve LEKO değişkenlerinin düzey değerlerinde birim köke sahip olduğu ve birinci farklarının alınması durumunda %1 önem seviyesinde durağanlaştıkları görülmektedir. LENJ değişkeni ise ADF birim kök testine göre %10, DF-GLS birim kök testine göre %5 önem seviyesinde sabitli ve trendli modelde seviye değerinde durağandır. Sonuç olarak LCO₂ ve LEKO değişkenleri birinci farkta, LENJ değişkeni ise seviye değerinde durağandır. Bağımlı değişken olan LCO₂ değişkeninin birinci farkta durağan olduğu ve değişkenlerin hiçbirinin ikinci farkta durağan olmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu modelde ARDL sınır testi uygulanabilir.

Analizde kullanılacak olan veriler yıllık olduğundan maksimum gecikme sayısı 1 olarak alınmıştır. Gecikme sayısı ve bilgi kriteri olarak Akaike Bilgi Kriteri (AIC) belirlendikten sonra en uygun modelin ARDL (1, 0, 0) olduğu tespit edilmiştir. Model belirlendikten sonra

eşbütünleşmenin varlığını sınamak için modele sınır testi uygulanmıştır. Tablo 4'te ARDL sınır testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4.
F İstatistiği ve Kritik Değerler (F Sınır Testi)

H ₀ : Seviye ilişkisi yok.						
Model	K	M	F İstatistiği	Önem Düzeyi	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
ARDL (1, 0, 0)	2	1	18.98*	%1	5.15	6.26
				%5	3.53	4.42
				%10	2.91	3.69

Not: K açıklayıcı değişken, M maksimum gecikme sayısını ve * ise %1 önem seviyesini ifade etmektedir.

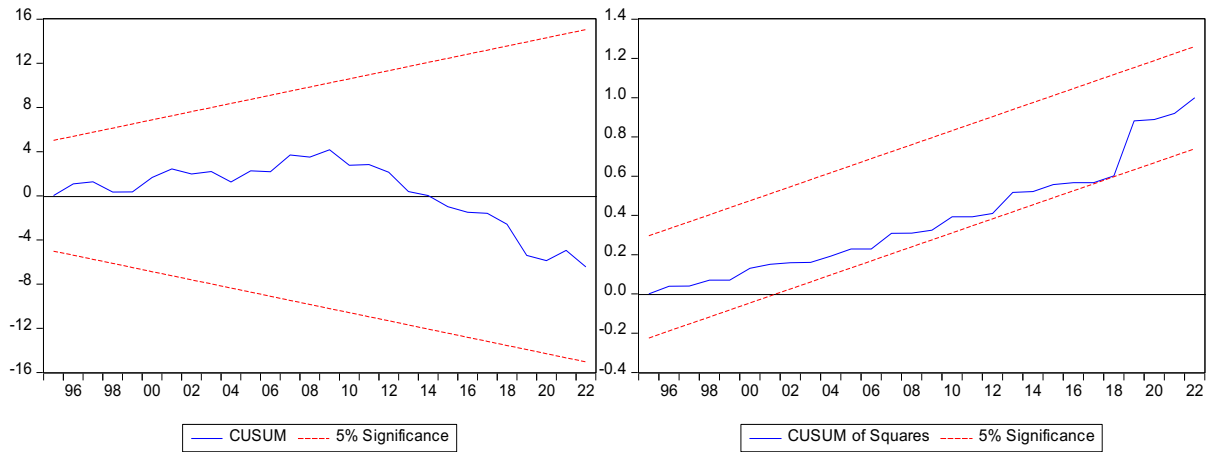
Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştırmak için F testi uygulanmıştır. Tabloda verilen önem düzeylerinin herhangi birinde F istatistik değeri I(1) değerinden büyükse H₀ hipotezi reddedilmektedir. Tablo 4'te verilen sonuçlara göre F istatistik değeri olan 18.98 %1 önem düzeyinde I(1) değerinden büyük olduğu için (18.98>6.26) uzun dönemde CO₂ emisyonu, ekonomik istikrar endeksi ve enerji tüketimi eşbütünleşiktir. Modelde kullanılan değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğuna karar verildikten sonra ARDL (1, 0, 0) modelinin uyumunu test etmek için yapılan bazı varsayımlara ilişkin testler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.
ARDL Sınır Testi Varsayımsal Testleri

Varsayımsal Testler	Sıfır hipotezi	F-istatistik	Karar
Normallik Testi (Jargue-Bera)	H ₀ : Kalıntılar normal dağılım göstermektedir.	0.021 (0.989)	H ₀ : Reddedilemez.
Breusch Godfrey Seri Korelasyon LM testi	H ₀ : Seri korelasyon yoktur.	0.001 (0.971)	H ₀ : Reddedilemez.
Değişen Varyans Testi: Breusch-Pagan-Godfrey	H ₀ : Değişen varyans yoktur.	2.452 (0.483)	H ₀ : Reddedilemez.
Ramsey Reset Testi	H ₀ : Model doğru belirlenmiştir.	2.449 (0.073)	H ₀ : Reddedilemez.

ARDL (1, 0, 0) modelinin sonuçlarının geçerliliği için modelde değişen varyans ve otokorelasyonun olmaması ve serilerin normal dağılım göstermesi gerekmektedir. Serilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri Jargue-Bera testi ile sınanmıştır. Bu testin olasılık değerine bakıldığında $0.9895 > 0.01$ olduğu için %1 önem seviyesinde serilerin normal dağılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Otokorelasyonun varlığı için Breusch-Godfrey Serial Corellation LM testi uygulanmıştır. Test olasılık değeri olan $0.9712 > 0.01$ olduğu için temel hipotez reddedilememekte olup modelin %1 önem seviyesinde otokorelasyon içermediği sonucu hasıl olmuştur. Değişen varyansın sınanması Breusch-Pagan-Godfrey testi ile yapılmıştır. Bu testin olasılık değeri olan $0.4839 > 0.01$ olduğu için %1 önem düzeyinde modelde değişen varyans sorunu da bulunmamaktadır. Model kurma hatasının sınanması için Ramsey Reset uygulanmış olup bu testin olasılık değeri olan $0.073 > 0.01$ olduğundan model kurma hatası yoktur.

Modelde yapısal kırılmanın sınanması CUSUM ve CUSUMQ grafikleri ile yapılmıştır.

Grafik 2:
CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Grafik 2'ye göre her iki grafikte de katsayılar kritik değerlerin içerisinde yer aldığı için %5 anlamlılık düzeyinde modelde yapısal kırılmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle seçilen model, ekonomik istikrar ve enerji tüketiminin çevresel bozulma üzerindeki etkisini incelemek amacıyla uygulanabilir. Tablo 6'da modelin uzun dönem katsayıları verilmiştir.

Tablo 6.

Uzun Dönem ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
LEKO	0.187	0.086	2.1536	0.040**
LENJ	0.723	0.050	14.3276	0.000***
C	-6.247	0.316	-19.719	0.000***
CointEq(-1)*	-0.630	0.068	-9.167	0.000***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 6'ya göre ekonomik istikrar endeksinin CO₂ değişkeni ile uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik istikrar endeksi %1 arttığında CO₂ değişkeni %0.19 oranında bir artış sergilemektedir. Ekonomik istikrar endeksinin artması makroekonomik değişkenlerde artışı ifade etmekte olup dolayısıyla bu artışın CO₂ değişkenini artırması beklenen bir sonuçtur. Enerji tüketimi ile CO₂ arasında da uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki vardır. Enerji tüketimi arttığında CO₂' de artmaktadır. Enerji tüketimi %1 arttığında CO₂ %0.72 oranında artmaktadır.

Modelin anlamlı sonuçlar verebilmesi için hata düzeltme katsayısı (ECT) olan CointEq(-1) değerinin 1'den küçük ve negatif işaretli olması gerekmektedir. Tabloya bakıldığında bu değer negatif (-0.6303<1) ve olasılık değeri 0.01'den küçüktür. Dolayısıyla kısa dönemde değişkenler arasında meydana gelen bir sapmanın, bir sonraki dönem %0.63 oranında tekrar dengeye geldiğini söylemek mümkündür.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto testi ile analiz edilecektir. Toda-Yamamoto testinde ilk olarak VAR modeli için optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Farklı gecikme kombinasyon kombinasyonlarıyla test edilen optimal gecikme uzunlukları aşağıdaki Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7.

TY Nedensellik Testinde Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
0	NA	9.78e-07	-5.324	-5.185	-5.279
1	126.188*	1.64e-08*	-9.417*	-8.862*	-9.236*
2	6.058	2.32e-08	-9.089	-8.117	-8.772

Not: * optimal gecikme uzunluğu. **LR:** LR Test İstatistiği; **FPE:** Son Tahmin Hatası; **AIC:** Akaike Bilgi Kriteri; **SIC:** Schwarz Bilgi Kriteri; **HQ:** Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 7’ye göre optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinde LR, FPE, AIC, SIC ve HQ gibi birçok bilgi kriteri bulunmakta olup bu kriterler arasında AIC ve SIC en önemli kriterlerdendir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere bu iki kriterin de yer aldığı optimal gecikme uzunluğu (k) bir olarak bulunmuştur. Serilerdeki maksimum bütünleşme derecesi (dmax) 1 olup tahmin edilecek VAR modelinde kullanılacak gecikme uzunlukları serilerin geneli için 2 (k + dmax) olarak bulunmuştur. Fakat aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere VAR modelinde kullanılacak gecikme uzunluğu ikili gruplar halinde ayrı ayrı test edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik analiz sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8.

Toda-Yamamoto Nedensellik Analiz Sonuçları

Nedenselliğin Yönu	Gecikme Uzunluğu ($D_{max}+K$) ^x	LM İstatistik	LM Olasılık	Wald Testi	Olasılık	Karar
LEKO → LCO ₂	5	1.718	0.174	15.918	0.003***	Granger nedensellik var.
LCO ₂ → LEKO				5.872	0.208	Granger nedensellik yoktur.
LENJ → LCO ₂	10	0.622	0.648	17.095	0.047**	Granger nedensellik var.
LCO ₂ → LENJ				10.393	0.319	Granger nedensellik yoktur.
LENJ → LEKO	9	4.583	0.084	66.020	0.000***	Granger nedensellik var.
LEKO → LENJ				10.980	0.202	Granger nedensellik yoktur.

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir. ^x Değerleri LR, FPE, AIC, SIC, HQ bilgi kriterlerine göre seçilen gecikme uzunlukları ile serilerin durağanlık seviyeleri toplamını göstermektedir.

Tablo 8’de değişkenler arasındaki gecikme uzunluğu ve otokorelasyon testi ayrı ayrı incelenmiş olup tüm ikili gruplarda LM testinin olasılık değerleri 0.05’ten büyük olduğundan değişkenler arasında otokorelasyon problemi yoktur. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik test sonuçlarına bakıldığında %5 önem seviyesinde ekonomik istikrar endeksinden LCO₂ değişkenine doğru tek yönlü anlamlı bir Granger nedensellik ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik istikrar endeksinde meydana gelen bir artış CO₂ üzerinde bir etkiye sahiptir. Bir başka ifadeyle ekonomik büyüme, enflasyon, kişi başına düşen GSYİH, bütçe ve cari işlemler

denge içinde meydana gelen bir değişim CO₂ değişkeninde de bir değişime sebebiyet vermektedir. Enerji tüketiminden CO₂'ye ve LEKO'ya doğru tek yönlü bir Granger nedensellik vardır. Enerji tüketiminden meydana gelen bir değişim LCO₂ üzerinde bir etkiye sahiptir. Bir başka ifadeyle enerji tüketimi çevresel bozulmaya neden olmaktadır. Enerji tüketimi olduğu zaman üretimde bir artış beklenmektedir. Üretim artışı da başta ekonomik büyüme olmak üzere birçok makroekonomik değişken üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla enerji tüketimi ekonomik istikrarda bir değişime neden olmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Ekonomik istikrar, bir ülkenin ekonomik risklerde mümkün mertebe uzak kalabilme kabiliyetinin artması, temel makroekonomik değişkenlerde önemli ölçüde sapmaların yaşanmaması ve yatırımcıların güvenli bir şekilde yatırım yapabilmesi anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, istikrarlı bir ekonomik büyümenin, ılımlı bir enflasyonun, dengeli bir bütçe ve cari dengenin sağlanmasıdır. Tüm bunlar gerçekleşirken çevresel kalitenin de bozulmaması gerekir. Yani üretim faaliyetlerinin gerçekleşmesinde kullanılan enerji tüketimine rağmen karbon salımının azaltılması gerekir. Bu noktada çevre ve ekonomik istikrar dengesinin sağlanması elzemdir. Hem ekonomik istikrar hem de çevre kalitesinin birlikte gerçekleşmesi gerekir. Bu durum bütün ülkelerde yöneticilerin ulaşmak istediği hedefler arasındadır.

Türkiye için 1990-2022 yıllarını kapsayan bu çalışmada ekonomik istikrarın ve enerji kullanımının çevre kalitesi üzerindeki etkisi incelenmiştir. CO₂ emisyonu, ekonomik istikrar ve enerji tüketimi ilişkisi 1991-2022 dönemi için grafiksel olarak incelenmiş olup bu süre zarfında CO₂ emisyonu sürekli bir şekilde artmıştır. Diğer bir ifadeyle çevre kalitesi genel olarak bu dönemde bozulmuştur. Ekonomik istikrar ise kriz dönemlerinde keskin bir azalış kaydetmiş olup 1991-2001 süre zarfında düşük düzeyde bir istikrar gerçekleşmiştir. Bu yıllarda dönem başında yaşanan savaş, 1994 krizi, 1999 Marmara Depremi, siyasi istikrarsızlık gibi sebepler ekonomik istikrarın bozulmasında başlıca rol oynayan etkenlerdir. 2001 krizinden sonra Türkiye ekonomisinde genel olarak ortalama bir istikrar yaşanmıştır. Enerji tüketimi de genel olarak ekonomik istikrara paralellik arz etmiştir. 2022 yılında Türkiye küresel çapta en çok CO₂ emisyonuna sahip olan 15. ülke konumundadır. Bu da çevresel kalitenin kötümser bir hava sergilediği anlamına gelmektedir. Türkiye 2021 yılında onayladığı Paris Anlaşması'nda bu olumsuz havayı düzeltmek için CO₂ emisyonunu azaltmaya yönelik taahhütlerde bulunmuştur.

ARDL sınır testinden elde edilen sonuçlarına göre, uzun dönemde ekonomik istikrar ve enerji tüketimi CO₂ emisyonu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Her ne kadar ekonomik istikrar CO₂ emisyonu üzerinde pozitif bir etkiye sahip olsa da bu durum ekonomik

istikrarın çevre kalitesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü ekonomik istikrar arttığı zaman karbon salımı da artmakta olup bu da çevre sağlığı açısından negatif bir anlam taşımaktadır. Ekonomik istikrarın artmasıyla birlikte enerji tüketimi de artmaktadır ki ampirik çalışmadan elde edilen bulgular bu durumu teyit eder niteliktedir. Enerji tüketimiyle CO₂ salımı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmakta olup ekonomik istikrarın artmasıyla enerji tüketimi de arttığı için çevre kalitesi de buna bağlı olarak bozulmaktadır. Bu da Türkiye’de üretim faaliyetlerinin gerçekleşmesinde fosil yakıt, petrol gibi enerji kaynakların yoğun olarak kullanıldığını veya yenilenebilir enerji kaynakların yetersiz olduğunu ima etmektedir.

Toda-Yamamoto nedensellik analiz sonuçlarına göre ekonomik istikrar ve enerji tüketiminden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü ve anlamlı bir Granger nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ekonomik istikrarda ve enerji tüketiminde bir değişim olduğunda CO₂ emisyonu bu durumdan etkilenmektedir. Bu sonuçlar ARDL sonuçlarını teyit etmektedir. Çünkü ekonomik istikrarın önemli bir bileşeni olan ekonomik büyüme arttığı zaman çevre kalitesi bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, literatürdeki Halıcıoğlu (2009), Pao ve Tsai (2011), Hamit-Haggar (2012), Farhani vd. (2014), Seker vd. (2015), Heidari vd. (2015), Alper ve Alper (2017), Çetin ve Yüksel (2018), Zaidi vd. (2019) ve Pradhan vd. (2024) yaptığı çalışmalarla benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Sonuç olarak hem grafiksel analiz hem de ampirik sonuçlara göre ekonomik istikrar ve enerji tüketiminde meydana gelen bir artış çevre kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bunun için ya ekonomik istikrardan vazgeçmek gerekiyor ya da çevre kirliliğine katlanmak gerekir. Bu tercih hiçbir ülke için rasyonel bir tutum olamayacağından dolayı ekonomik istikrarın olduğu çevre kirliliğinin minimum seviyeye indirildiği bir çözüm üretmek elzemdir. Çünkü ekonomik istikrarın olmadığı bir ülkenin hayat standartları düşük seviyede kalacağından dolayı çevre kalitesinin tek başına iyi olması yeterli bir durum değildir. Çevre kalitesinin bozulması da özellikle insan sağlığı ve iklim değişikliği üzerinde negatif etkilere neden olduğu için bu olumsuz durumun da çözülmesi de önemli sorunlar arasındadır.

Teorik ve ampirik sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde aşağıdaki öneriler yapılabilir:

- Türkiye’nin ekonomik istikrar ve çevre dengesini sağlayabilmesi için çevre kalitesini yükselten yenilenebilir enerji kaynaklarına daha da ağırlık vermesi gerekmektedir. Bunun için hükümetlerin yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmek için yeşil enerjide kamu bütçelerinin

artırılmasına yönelik çalışmalar yapılabilir. Bu tür çalışmaları daha iyi koordine edebilmek için üniversite ve endüstriler arasında işbirliğine yönelik politikalar uygulanabilir.

• Kirliliği azaltmak, ekonomik istikrar ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için yenilenebilir enerjinin payını artırmaya devam etmek ve fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmak gerekiyor. Yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi teşvik etmek için fosil yakıtlar üzerinde daha fazla karbon vergisinin alınması çevre kalitesi üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkarabilir. Bunun dışında hükümet yenilenebilir ve nükleer enerjide teknolojik inovasyonu teşvik etmek için etkili politikalar oluşturmalı ve uygulamalıdır.

• Temiz enerji fiyatları için sübvansiyon sistemi daha etkili kullanılabilir. Güneş ve rüzgâr enerjisinin yanı sıra diğer fosil olmayan kaynaklardan üretilen elektrik için fiyatlandırma mekanizmaları daha da iyileştirilebilir. Fosil olmayan enerji üretimi, iletimi ve depolanmasına yönelik yatırımları teşvik eden vergi politikalarının getirilmesi de gerekli olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %50, Diğer yazar: %50.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: %50, Other author: %50.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Abdullahi, M. M., Bakar, N. A. B. A. & Hassan, S. B. (2015). Determining the macroeconomic factors of external debt accumulation in Nigeria: An ARDL bound test approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 745-752. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.104>
- Acaravci, A. & Ozturk, I. (2010). On the relationship between energy consumption, CO₂ emissions and economic growth in Europe. *Energy*, 35(12), 5412-5420. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2010.07.009>
- Adebayo, T. S., Udemba, E. N., Ahmed, Z. & Kirikkaleli, D. (2021). Determinants of consumption-based carbon emissions in Chile: An application of non-linear ARDL. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(32), 43908-43922. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-13830-9>
- Agboola, P. O., Hossain, M., Gyamfi, B. A. & Bekun, F. V. (2022). Environmental consequences of foreign direct investment influx and conventional energy consumption: Evidence from dynamic ARDL simulation for Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 53584–53597. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19656-3>
- Alper, F. Ö. & Alper, A. E. (2017). Karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme, enerji tüketimi ilişkisi: Türkiye için bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 25(33), 145-156. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.292114>
- Altıntaş, H. (2013). Türkiye’de birincil enerji tüketimi, karbondioksit emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisi: Eşbütünlük ve nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 263-294.
- Apergis, N. & Payne, J. E. (2009). CO₂ emissions, energy usage, and output in Central America. *Energy Policy*, 37(8), 3282-3286. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.03.048>
- Atici, C. (2009). Carbon emissions in Central and Eastern Europe: environmental Kuznets curve and implications for sustainable development. *Sustainable Development*, 17(3), 155-160. <https://doi.org/10.1002/sd.372>
- Ang, J. B. (2007). CO₂ emissions, energy consumption, and output in France. *Energy Policy*, 35(10), 4772-4778. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2007.03.032>
- Bölük, G. & Mert, M. (2015). The renewable energy, growth and environmental Kuznets curve in Turkey: An ARDL approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 587-595.
- Chen, P. Y., Chen, S. T., Hsu, C. S. & Chen, C. C. (2016). Modeling the global relationships among economic growth, energy consumption and CO₂ emissions. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 65, 420-431.
- Çetin, M. & Yüksel, Ö. (2018). Türkiye ekonomisinde enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerindeki etkisi. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 5(2), 169-186. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.409119>
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057-1072.
- Dickey D. A. & Fuller W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dogan, E. & Turkecul, B. (2016). CO₂ emissions, real output, energy consumption, trade, urbanization and financial development: Testing the EKC hypothesis for the USA, *Environmental Science and Pollution Research*, 23(2), 1203-1213.
- Elliott, G., Rothenberg, T. J. & Stock, J. H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica*, 64(4), 813-836. <https://doi.org/10.2307/2171846>

- Ehigiamusoe, K. U. & Lean, H. H. (2019). Effects of energy consumption, economic growth, and financial development on carbon emissions: Evidence from heterogeneous income groups. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(22), 22611-22624.
- Eze, O. R. & Ogiji, F. O. (2016). Impact of deficit financing on economic stability in Nigeria: Analysis of economic growth. *Journal of Applied Finance and Banking*, 6(1), 111-125.
- Farhani, S., Chaibi, A. & Rault, C. (2014). CO₂ emissions, output, energy consumption, and trade in Tunisia. *Economic Modelling*, 38, 426-434.
- Gökmenoğlu, K. & Taspinar, N. (2016). The relationship between CO₂ emissions, energy consumption, economic growth and FDI: The case of Turkey. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(5), 706-723.
- Grossman, G. M. & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American Free Trade Agreement. *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 3914. <https://doi.org/10.3386/w3914>.
- Grossman, G. & Kreuger, A. (1995). Economic Growth and the Environment. *The Quarterly of Journal Economics*, 110(2), 353-377.
- Halicioğlu, F. (2009). An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy Policy*, 37(3), 1156-1164. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.11.012>.
- Hamit-Haggar, M. (2012). Greenhouse gas emissions, energy consumption and economic growth: A panel cointegration analysis from Canadian industrial sector perspective. *Energy Economics*, 34(1), 358-364.
- Heidari, H., Katircioğlu, S. T. & Saeidpour, L. (2015). Economic growth, CO₂ emissions, and energy consumption in the five ASEAN countries. *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, 64, 785-791.
- International Energy Agency. (2024). Primary energy consumption per capita (kWh/person) <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-sets> (Erişim Tarihi: 30.06.2024)
- Kasperowicz, R. (2015). Economic growth and CO₂ emissions: The ECM analysis. *Journal of International Studies*, 8(1), 91-98.
- Kėdaitienė, A. & Klyvienė, V. (2020). The relationships between economic growth, energy efficiency and CO₂ emissions: Results for the euro area. *Ekonomika*, 99(1), 6-25.
- Makun, K. (2021). External debt and economic growth in Pacific island countries: A linear and nonlinear analysis of Fiji Islands. *The Journal of Economic Asymmetries*, 23, e00197. <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2021.e00197>
- Mensah, I. A., Sun, M., Omari-Sasu, A. Y., Gao, C., Obobisa, E. S. & Osinubi, T. T. (2021). Potential economic indicators and environmental quality in African economies: New insight from cross-sectional autoregressive distributed lag approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(56), 56865-56891.
- Moalla, M. (2023). Energy consumption, CO₂ emissions, and economic growth nexus: ARDL analysis for Türkiye. *Kent Akademisi*, 16 (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı | Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye), 19-37. <https://doi.org/10.35674/kent.1344366>
- Musah, M., Kong, Y., Mensah, I. A., Antwi, S. K. & Donkor, M. (2020). The link between carbon emissions, renewable energy consumption, and economic growth: A heterogeneous panel evidence from West Africa. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(28), 28867-28889.
- Nasir, M. & Rehman, F. U. (2011). Environmental Kuznets curve for carbon emissions in Pakistan: An empirical investigation. *Energy Policy*, 39(3), 1857-1864. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.01.025>
- Özcan, B. (2013). The nexus between carbon emissions, energy consumption and economic growth in Middle East countries: A panel data analysis. *Energy Policy*, 62, 1138-1147.

- Pao, H. T., Tsai, C. M. (2011). Modeling and forecasting the CO₂ emissions, energy consumption, and economic growth in Brazil. *Energy*, 36(5), 2450-2458. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2011.01.032>
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Peters, G. P. & Hertwich, E. G. (2008). CO₂ embodied in international trade with implications for global climate policy. *Environmental Science & Technology*, 42(5), 1401-1407. <https://doi.org/10.1021/es072023k>
- Pradhan, K. C., Mishra, B. & Mohapatra, S. M. (2024). Investigating the relationship between economic growth, energy consumption, and carbon dioxide (CO₂) emissions: a comparative analysis of South Asian nations and G-7 countries. *Clean Techn Environ Policy*. <https://doi.org/10.1007/s10098-024-02802-5>
- PRS Group. (2022). *International country risk guide methodology*. <https://www.prsgroup.com/explore-our-products/icrg/> (Erişim Tarihi: 20.07.2024)
- REC. (2024). *KYKD rapor*. https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2024/03/KYKD_Rapor.pdf (Erişim Tarihi: 25.07.2024)
- Riti, J. S., Song, D., Shu. Y. & Kamah, M. (2017). Decoupling CO₂ emission and economic growth in China: Is there consistency in estimation results in analyzing environmental Kuznets curve? *Journal of Cleaner Production*, 166, 1448-1461.
- Saboori, B. & Sulaiman, J. (2013). Environmental degradation, economic growth and energy consumption: Evidence of the environmental Kuznets curve in Malaysia. *Energy Policy*, 60, 892-905.
- Seker, F., Ertugrul, H. M. & Cetin, M. (2015). The impact of foreign direct investment on environmental quality: a bounds testing and causality analysis for Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 347-356.
- Shahbaz, M., Lean, H. H. & Shabbir M. S. (2012). Environmental Kuznets curve hypothesis in Pakistan: Cointegration and granger causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16, 2947-2953.
- Siddique, A., Selvanathan, E. A. & Selvanathan, S. (2016). The impact of external debt on growth: Evidence from highly indebted poor countries. *Journal of Policy Modeling*, 38(5), 874-894. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2016.04.006>
- Sinha, A. & Shahbaz, M. (2018). Estimation of environmental Kuznets curve for CO₂ emission: Role of renewable energy generation in India. *Renewable Energy*, 119, 703-711.
- Soytas, U., Sari, R. & Ewing, B. T. (2007). Energy consumption, income, and carbon emissions in the United States. *Ecological Economics*, 62, (3-4), 482-489.
- Saravanakumar, N. (2024). Economic Stability. <https://www.wallstreetmojo.com/economic-stability/> (Erişim Tarihi: 15.06.2024)
- Sun, Y., Li, M., Zhang, M., Khan, H. S. U. D., Li, J., Li, Z., Sun, H., Zhu, Y. & Anaba, O. A. (2021). A study on China's economic growth, green energy technology, and carbon emissions based on the Kuznets curve (EKC). *Environmental Science and Pollution Research*, 28(7), 7200-7211.
- Sun, Y., Li, H., Andlib, Z. & Genie, M. G. (2022). How do renewable energy and urbanization cause carbon emissions? Evidence from advanced panel estimation techniques. *Renewable Energy*, 185, 996-1005.
- Şentürk, M. & Akbaş, Y. (2014). İşsizlik-enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 9(34), 5820-5832.
- Terzi, H., & Pata, U. K. (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye deneyimi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18, 167-184.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01579-V](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01579-V)

Tosun, N. (2021). *Finansal Yatırım Kararlarına Yatırımcı Duyarlılığının Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Malatya.

Tsimisaraka, R. S. M., Xiang, L., Andrianarivo, A. R. N. A., Josoa, E. Z., Khan, N., Hanif, M. S. & Limongi, R. (2023). Impact of financial inclusion, globalization, renewable energy, ICT, and economic growth on CO₂ emission in OBOR countries. *Sustainability*, 15(8), 6534.

Xu, B., Zhong, R. & Qiao, H. (2020). The impact of biofuel consumption on CO₂ emissions: A panel data analysis for seven selected G20 countries. *Energy & Environment*, 31(9), 1498-1514.

Uysal, D. & Yapraklı, H. (2016). Kişi başına düşen gelir, enerji tüketimi ve karbondioksit (CO₂) emisyonu arasındaki ilişkinin yapısal kırılmalar altında analizi: Türkiye örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(31), 186-202. <https://doi.org/10.30976/susead.302164>

Waheed, R., Sarwar, S. & Wei, C. (2019). The survey of economic growth, energy consumption and carbon emission. *Energy Reports*, 5, 1103-1115.

World Bank. (2024). CO₂ emissions (metric tons per capita). <https://data.worldbank.org/indicator/>(Erişim Tarihi: 30.06.2024)

Zaidi, S. A. H., Zafar, M. W., Shahbaz, M. & Hou, F. (2019). Dynamic linkages between globalization, financial development and carbon emissions: Evidence from Asia Pacific Economic Cooperation countries. *Journal of Cleaner Production*, 228, 533-543.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1464687
Araştırma Makalesi/Research Article

MERİTOKRASİ YANILSAMASI: LİYAKATİN LABİRENTİNDE BİR İNCELEME THE MERITOCRACY FALLACY: AN EXAMINATION IN THE LABYRINTH OF MERIT

İbrahim Halil ATAĞİŞİ¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
04/04/2024

Kabul:
10/03/2025

Bu araştırma, meritokrasi ve liyakat temelli yönetim kavramlarını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, meritokrasinin ne olduğu ve temel ilkelerinin neler olduğunu, liyakat ve meritokrasi arasında nasıl bir ilişki olduğu, farklı ülkelerde meritokrasinin nasıl uygulama alanı bulduğu, Türkiye’de liyakat temelli yönetim tarihinin hangi dönemlerde zuhur ettiği ve liyakat sisteminin adil ve eşitlikçi bir şekilde işlemesi için hangi adımlar atılabileceği gibi sorulara cevap arayacaktır. Bu doğrultuda literatür taraması yöntemiyle meritokrasi ve liyakat temelli yönetim ile ilgili kitap, makale, rapor ve diğer akademik kaynaklar taranacaktır. Bu kapsamda meritokrasinin tanımı ve temel ilkeleri ele alınacak, ardından liyakat ve meritokrasi arasındaki ilişki incelenecek ve farklı ülkelerdeki uygulamalar analiz edilecektir. Ayrıca, tarihsel analiz yöntemi kullanılarak, tarihsel süreç içindeki meritokrasi ve liyakat temelli yönetim pratikleri, Osmanlı döneminden günümüze kadar incelenecektir. Böylelikle Türkiye’deki meritokrasi algısının nasıl olduğu belirlenecektir. Araştırmanın sonucunda, liyakat sisteminin adil bir şekilde işlemesi için öneriler sunulurken, bu alandaki literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın uluslararası düzeyde bir perspektif sunarak, meritokrasi ve liyakat temelli yönetim konusundaki tartışmalara yeni bir bakış açısı kazandırması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meritokrasi, Liyakat, Bürokrasi, Kayırmacılık, Fırsat eşitliği

Jel Kodları: D63, J45, P16, Z13, H11

¹**Sorumlu Yazar:** Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-8347-855X, ibrahimhalilatakisi@gmail.com.

Atıf: Atakişi, İ. H. (2025). Meritokrasi yanılması: Liyakatin labirentinde bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 102-126.

Abstract

Article Info

Received:
04/04/2024

Accepted:
10/03/2025

This research aims to delve into the concepts of meritocracy and merit-based management in depth. The study will seek answers to questions such as what meritocracy is and what its fundamental principles are, the relationship between merit and meritocracy, how meritocracy is implemented in different countries, the periods in Turkey's history when merit-based management emerged, and the steps that can be taken to ensure that the merit system operates fairly and equitably. Accordingly, a literature review method will be employed to explore books, articles, reports, and other academic sources related to meritocracy and merit-based management. Within this framework, the definition and fundamental principles of meritocracy will be discussed, followed by an examination of the relationship between merit and meritocracy and an analysis of applications in different countries. Additionally, using a historical analysis method, meritocracy and merit-based management practices throughout history, from the Ottoman period to the present day, will be examined. Thus, the perception of meritocracy in Turkey will be determined. In this context, the study is expected to provide an international perspective and offer a new approach to the ongoing discussions on meritocracy and merit-based governance.

Keywords: Meritocracy, Merit, Bureaucracy, Nepotism, Equal opportunity

Jel Codes: D63, J45, P16, Z13, H11

Extended Summary

This study examines the concept of meritocracy and merit-based governance. It will begin by examining the historical roots of meritocracy and will then elucidate the scope of transformation of nepotistic behaviors into a merit-based governance system. In this regard, examples of states whose governance systems are associated with meritocracy will be presented. Finally, the relationship between the concept of meritocracy and Turkey's bureaucracy, rooted in the Ottoman Empire, will be explained within the framework of legislation and laws, focusing on the periods of ruptures in the relationship between politics and bureaucracy.

Meritocracy, in its simplest definition, is an ideological form of thought based on merit and equal opportunities, while rejecting discrimination and unfairness. The concept was first coined in Michael Young's (1958) book "The Rise Of The Meritocracy; 1870-2033". Its general first usage occurred in various socialist journals published in the 1860s. In fact, Young wrote his book to satirize the elite class of his time. When the root of the word is examined, the term formed by the combination of "merit" and "cracy" implies that the one who values merit can have power. Young's book depicts a dystopian future where a new kind of elitism emerges. The meritocratic ideology suggests that inequality will continue perpetually. However, this inequality is not based on lineage but on merit. Despite being based on merit, the concept of meritocracy carried a negative connotation when it was first used due to its emphasis on inequality. These new elites would form an exclusive layer by establishing relationships among themselves without any contact with ordinary people. It is assumed that their children will use their power to receive the best education. Although the new society created based on a certain talent prioritizes merit, it can also bring about inequalities.

The most widely accepted view in the literature is the belief in the United States that meritocracy is as operational as possible. They conceptualize meritocracy with the American Dream. This concept refers to the ability of individuals to achieve position according to their abilities. Thomas Jefferson defines it as a "aristocracy of virtue and talents". The basic principle of the American dream is that all individuals can benefit from equal opportunities, and what matters is not family, lineage, gender, or origin but the success and virtue of their actions. However, there is also a segment in America that believes that the meritocratic management implemented in the country is a myth. According to this segment, meritocracy is used to conceal resource inequalities and social stratification. Some narratives suggest that the concept of merit was transmitted to the West through the texts written by Confucius, and it is thought that it originated in China. Confucianism is a philosophical and ethical system with a deep influence in East Asia. At the center of this tradition lies the concept of merit, which plays a significant role in Confucius' teachings and practices.

Singapore is one of the countries where the concept of meritocracy is most applicable in contemporary conditions. In Singapore, power and its components are composed of competent individuals. It is understood that if the country's leaders are exposed to any vital danger, chaos will occur. Additionally, the country's level of development and commitment to democracy are associated with the competence of its political leaders and legislators. When it comes to merit, the sensitivity shown in recruitment and appointments to public duties is of great importance.

Legally, the existence of the principle of merit in Turkey is undoubtedly a fact. In the constitutional and written texts of the classical Ottoman and Tanzimat periods, expressions related to merit can be found. In this regard, Turkey's relationship with the principle of merit will be examined based on the periods of rupture in Turkish political life. During these periods, appointment and promotion processes for certain positions were carried out through examinations and based on competence. Reforms such as the Tanzimat Edict and the Reform Edict emphasized the importance of the principle of merit. These reforms stated that fair and competent choices in governance were essential for social order and welfare.

In contemporary Turkish society, the perception of merit is quite complex. While the importance of the merit principle is generally acknowledged, there is also a widespread belief that the merit system does not function fairly. This situation leads to feelings of distrust and dissatisfaction in society. Therefore, ensuring merit in its true sense and its fair application are crucial for increasing social trust and harmony.

1. Giriş

Meritokrasi, kamu personeli seçiminde liyakati esas alan yönetim biçimini ifade eder. Etik değerlerin üstünlüğü liyakate olan bağlılıkla belirleniyor olsa da geçmişten bugüne yönetim biçimleri dikkate alındığında kamu bürokrasisi oluşturulurken nepotizm (akraba kayırmacılığı), kronizm (eş-dost kayırmacılığı) ve patronaj (siyasal kayırmacılık) gibi liyakatsizliğin başat aktörlerine başvurma genel bağlamda yaygın bir gelenek olmuştur. Tarihsel olarak incelendiğinde, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa’da yoğun olarak görülen kayırmacılık olgusu, bürokrasiyi sarsma eğilimi göstermiştir (Nart, 2019). Bunu önlemek isteyen bürokrasiler ise bir tepki olarak ‘Liyakat Koruma Kurulları’ benzeri denetleyici birimleri kurma yolunu seçmişlerdir (Küçük, 2019).

Bu araştırmada, Türkiye ve dünya örneklerinde meritokrasi ve liyakat konusunu derinlemesine incelemek için nitel bir araştırma yöntemi olan tematik analiz kullanılmıştır. İlk olarak, ilgili literatürden ve resmi raporlardan elde edilen veriler dikkatlice incelenmiştir. Daha sonra, bu verilerdeki ana temalar belirlenmiş ve bu temalar, liyakat ve meritokrasi uygulamalarının eğitim, atama, terfi süreçleri ve sosyal adalet üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla organize edilmiştir. Temalar, verinin bütünlüğünü ve çeşitliliğini yansıtacak şekilde gözden geçirilmiş ve sistematik bir şekilde sunulmuştur. Bu nitel analiz yöntemi, araştırmanın derinliğini ve geçerliğini artırarak meritokrasi ve liyakat uygulamalarının çeşitli sosyo-kültürel, tarihsel ve coğrafi bağlamlardaki uygulamalarını anlamayı sağlamıştır. Araştırma, ABD, Çin ve Singapur gibi ülkeleri daha yüzeysel bir şekilde incelemekteyken, Türkiye’yi daha detaylı bir şekilde ele alarak Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze kadar uzanan bir zaman diliminde kapsamlı bir inceleme gerçekleştirmiştir.

Türkiye özelindeki derinlemesine analiz, meritokrasi uygulamalarının yerel koşullar ve tarihî arka planla nasıl etkilendiğini anlamak için yapılan derinlemesine bir analizi vurgular. Bu, Türkiye’nin tarihî süreçleri, kültürel dinamikleri ve toplumsal yapıları dikkate alınarak meritokrasi ve liyakat kavramlarının Türkiye’deki özgün anlamını ve uygulamasını anlamaya yönelik bir yaklaşımı ifade eder. Dolayısıyla, Türkiye’nin tarihî ve sosyo-kültürel bağlamında daha kapsamlı bir anlayış sağlanması, meritokrasinin Türkiye’deki özel koşullar altında nasıl işlediğini ve nasıl algılandığını vurgulamayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda literatür taraması yöntemiyle meritokrasi ve liyakat temelli yönetim alanlarıyla ilgili kitap, makale, rapor ve diğer akademik kaynaklar taranacaktır. Bu kapsamda meritokrasinin tanımı ve temel ilkeleri ele alınacak, ardından liyakat ve meritokrasi arasındaki ilişki incelenecek ve farklı ülkelerdeki uygulamalar analiz edilecektir. Araştırmanın sonucunda,

liyakat sisteminin adil ve eşitlikçi bir şekilde işlemesi için öneriler sunulurken bu alandaki literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

2. Tarihsel Zemin

Meritokrasi en basit tanımı ile; temeli liyakat ve fırsat eşitliğine dayanan, bununla beraber ayrımcılığı ve hakkaniyetsizliği reddeden ideolojik düşünce biçimidir (Karayalçın, 1976: 16-17). Kavram ilk defa Michael Young (1958) tarafından yazılan “The Rise Of The Meritocracy; 1870-2033 (Meritokrasinin Yükselişi)” adlı kitapta kullanılmıştır. Genel olarak ilk kullanımına 1860’larda yayınlanan çeşitli sosyalist dergilerde rastlanmıştır. Young, kitabını dönemin seçkin sınıfını hicvetmek için yazmıştır (Bandiera vd., 2024). Kelimenin köküne bakıldığında ‘-merit’ ve ‘-krasi’ birleşmesinden oluşan kavram² liyakati üstün tutanın güce sahip olabileceği anlamına gelmektedir.

Meritokrasi uygulamasının ilk örneklerinden biri, 12. yüzyılda yaşamış olan Prusya Kralı I. Frederick’in devlet kadrolarına girişte hukuk öğrenimini zorunlu kılması ve sınav uygulanmasını şart koşmasıdır (Gür, 2021). Genel olarak meritokrasi kavramını ilk kullanan kişinin Michael Young olduğu kabul edilse de bu kitaptan iki yıl önce, İngiltere’deki İşçi Partisi’nin sol kanadındaki bir siyasi grup tarafından yayınlanan Socialist Commentary dergisinde, Alan Fox’un (1956) “Class and Equality” (Sınıf ve Eşitlik) adlı makalesinde meritokrasi kavramının kullanıldığı görülmektedir. Fox’a göre meritokrasi, sınıflaşmayı meşrulaştıran bir araçtır. Eşitlik arayışında olduğundan dolayı, ona göre meritokrasi bir suistimaldir. Dolayısıyla hem Young’un kitabında hem de sosyalistlerin kullandığı argümanlarda meritokrasi kavramı günümüzdeki olumlu anlamından ziyade olumsuz bir anlam ifade etmektedir (Karayalçın, 1976: 16-17).

Bununla beraber literatürde meritokrasi kavramının ilk defa Young tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir. Young meritokrasinin içselleştirildiği ve kabul gördüğü topluma, tabakalaşmış radikal sınıf ayrımının bulunduğu bir çevre şeklinde olumsuz bakmaktadır. Öncelikle Britanya’daki kamusal düzenin eski yönetim biçimine odaklanarak bu dayanağını oluşturmuştur. Ona göre 1870’lerde meritokrasinin kamu da uygulama alanı bulabildiği bir gerçektir (Allen, 2011). Öncesinde makamlar meslekler babadan oğula geçmektedir. Soylu sınıflar dönemin önde gelen eğitim kurumlarında öğrenim görürken, alt sınıflar bu imkândan yararlanamamaktadır. Örneğin bir kişinin babasının mesleği çiftçi ise kendisinin de mesleğinin çiftçi olacağı kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde nepotizm

² Türk Dil Kurumu’nun (2024) internet sitesinde, meritokrasi “Kişilerin yetenek ve bireysel üstünlüğüne dayanan yönetim biçimi.” olarak tanımlanmaktadır.

hakimdir. Fakat bu dönemin sonrasında meritokrasinin kamu sektörüne girmesi bilgi birikiminin devreye girmesine neden olmuştur.

Young'ın anlatımlarında dönemin İngiltere'sinde radikal sosyalistlerin eğitim sistemi hakkındaki görüşleri dikkat çekicidir. İnsanların yeteneklerine bakılmaksızın aynı okullarda eğitim görmesi ve benzer temel eğitim olanaklarından yararlanmasını teşvik etmek, eşitlikçiliğin farklı bir boyutunu vurgulamaktadır (Sachs-Cobbe & Douglas, 2024). Bazı sosyalistlere göre akıl sahibi bireyleri ayrı tutmak sınıf farklılıklarının derinleşmesine neden olmaktadır. Bu düşünce Amerikan ve Sovyet toplumlarında da hakimdir. Fakat Young'a (1958) göre "müstesna beyinler müstesna eğitimi gerektirir." Rus ve Amerikanlar bütün çocukları aynı temel eğitimden geçirerek yeteneklerini keşfetmelerinden mahrum bırakmışlardır. Young'a göre eşitlik adı altında bir kısım yetenekli insanı çoğunluğa kurban etmişlerdir. Yetenek olarak üstün olan tepeye çıkarılmalı yeteneksiz olanlar ise aşağıda bırakılmalıdır (Wilkinson & Pickett, 2010). Young, modern toplumla birlikte artık yetenek aristokrasisinin başladığını belirtmektedir. İnsanlar eşit değildir ve yetenekleri ölçüsünde bir konum elde etmektedirler (Ali, 2024).

Bu bağlamda Weber'in (2005: 45-55) "Yasal Otorite" tanımı kavramsal çerçevenin muhtevasını oluşturacaktır. Weber'e göre memurluk, atanma yoluyla ulaşılabilir bürokratik aygıtın bir parçasıdır. Atanmış memurların birtakım ölçütlere göre hareket etmeleri esas teşkil edecektir. Öncelikle memuriyete giriş bir tercih konusudur ve serbest sözleşme ilişkisiyle gerçekleşmektedir. Aynı zamanda aday teknik özellikler ve görevin gerektirdiği nitelikler bakımından teste tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla memurların karşılıklı bir sözleşmeye dayalı olarak atanma biçimi, 'modern bürokrasinin' temel unsuru olarak kabul edilmelidir. Sözü edilen modern bürokrasilerde ise resmi bir eğitimden ziyade uzmanlık bilgisi aranmalıdır. Weber, bürokratik yönetimi bilişsel süreçlerin uzmanlığına dayalı bir denetim mekanizması olarak rasyonelleştirmektedir (Eşki, 2010).

Bürokratik denetim, toplumsal yaşamı düzenlemek amacıyla bireyleri eşit seviyeye getirme eğilimi göstermekte ve teknik yetkinliklerine dayanarak istihdam etmektedir. Dolayısıyla, memurların teknik ve bilişsel olarak yetiştirme süreleri uzamaktadır. Bu durum, plütokrasinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Plütokrasi, servet sahiplerinin egemenliği veya yönetimi anlamına gelir ve bu, bürokrasi kavramının servete dayalı güçle ilişkilendirilmesine neden olarak liyakati zedeleme eğiliminde olacaktır (Weber, 2017: 67). Bora'nın (2022) analizine göre, köklü bir bürokrasiye sahip ve güçler ayrılığı prensibine dayalı olarak yönetilen ABD'de, 21. yüzyılda servet sahiplerinin, belirtilen ilkeleri tamamen kontrol etmeleriyle

plütokrasinin koşullarının oluştuğu belirtilmektedir. Trump'ın ABD başkanı seçilmesi ve 2019'da Senatör Bernie Sanders'in "plütokراسیي önleme yasası" adlı bir taslağı kamuoyuna sunması, Bora'nın analizine dayanak oluşturmaktadır. Bununla beraber İngiltere ve Almanya'da da plütokrasinin bürokrasiye egemen olmaya başladığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bürokratik aygıtın gelişimi, sınıf farklılıklarının azalmasına katkı sağlayacaktır. Tarihsel açıdan incelendiğinde, otoritenin sahiplenilmesi, belirli görevlere atamalarda liyakat göz ardı edilerek zenginliğin ön koşul olarak kabul edilmesi, sınıfsal farklılıkları derinleştirme eğilimindedir.

Young'ın 'Meritokrasinin Yükselişi' adlı kitabında ise, distopik bir gelecekte yeni bir tür elitizmin ortaya çıktığına dair bir öngörü bulunmaktadır. Meritokratik ideoloji, eşitsizliğin artık devam edeceğine dair bir işaret sunmaktadır, ancak bu eşitsizlik aileden ziyade liyakatten kaynaklanmaktadır (Çamurcuoğlu, 2022). Meritokrasi terimi, eşitsizliğe odaklanması nedeniyle ilk kullanıldığında genellikle olumsuz bir çağrışım taşımaktadır. Bu yeni elit sınıf, kendi aralarında kuracakları ilişkiler yoluyla, normal insanlarla çok az etkileşimde bulunan seçkin bir tabaka oluşturmaktadır. Bu insanların çocukları, en iyi eğitimi almak için ailelerinin gücünü kullanacakları varsayılmaktadır. Belirli bir yeteneğe dayalı olarak oluşturulan bu yeni toplum, liyakati temel alsada yine de eşitsizlikleri beraberinde getireceği söylenebilir (Ün, 2022).

Liyakat, bir bireyin belirli bir görevi icra etme yeteneği veya bir ödülü hak etme değeri olarak ifade edilebilir. Bu kavram, tarih boyunca çeşitli toplumlar ve kültürler tarafından farklı şekillerde anlaşılmış ve uygulanmıştır. Modern öncesi ve modern toplumlarda liyakat kavramı arasında bazı önemli bağlantılar ve farklılıklar bulunmaktadır. Modern öncesi toplumlarda, liyakat genellikle doğum hakkı, sosyal statü veya dini inançlar gibi faktörlere dayandırılırdı. Bu toplumlarda, hiyerarşik bir düzen hâkimdi ve belirli gruplar, yetenek veya beceriye bakılmaksızın diğerlerinden üstün görülürdü (Çelik, 2024). Liyakat, genellikle belirli bir toplumsal rol veya görev bağlamında değerlendirilirdi. Örneğin, bir savaşçı cesaret ve güç, bir din adamı ise dini bilgi ve takva ile liyakatli kabul edilirdi. Modern öncesi toplumlarda, bireylerin sosyal statülerini değiştirmeleri veya farklı bir liyakat türü elde etmeleri genellikle zordu. Bu durum, sosyal hareketliliği sınırlardı ve liyakat anlayışını katılaştırırdı (Trevisan vd., 2021).

Modern toplumlarda, liyakat genellikle bireysel başarı ve meritokrasi temelinde belirlenir. Bu sistemde, yetenek, beceri ve çaba, liyakatin ana ölçütleri olarak kabul edilir. Modern toplumlar, eşit fırsatlar ve sosyal hareketliliğe daha fazla önem verir. Bu yaklaşım,

bireylerin yeteneklerini geliştirmeleri ve liyakatlerini ispat etmeleri için daha fazla imkân sunar. Liyakat değerlendirilirken eğitim seviyesi, sınav sonuçları ve iş deneyimi gibi nesnel kriterler kullanılır. Bu da liyakatin daha şeffaf ve adil bir şekilde değerlendirilmesini sağlar (Akçakaya, 2016).

Modern öncesi ve modern toplumlarda liyakat, toplumsal işleyiş için önemli bir kavramdır. Her iki toplumda da liyakat, farklı unsurlar üzerinden değerlendirilir. Modern toplumlar, bireysel başarı ve eşit fırsatlara daha fazla vurgu yapar. Modern öncesi toplumlarda liyakat, doğal düzen ve sosyal statüye dayanırken, modern toplumlarda bireysel başarı ve meritokrasi ön plandadır. Modern öncesi toplumlarda sosyal hareketlilik sınırlıyken, modern toplumlarda bu hareketlilik daha fazladır (Özer, 2013). Ayrıca, modern öncesi toplumlarda liyakat değerlendirmesi daha öznelse, modern toplumlarda daha nesneldir.

Modern öncesi ve modern toplumlarda liyakat kavramı arasındaki bağlantı ve farklılıkları anlamak, toplumların işleyişini ve değişimini daha iyi kavramamıza yardımcı olur. Her iki toplumda da liyakatin adil ve şeffaf bir şekilde değerlendirilmesi büyük önem taşır. Hem modern hem de modern öncesi dönemde, devlet yapılanmalarında liyakat uygulamaları kritik bir rol oynamıştır. Bu sistemler, devlet görevlerine atamaların yetenek, bilgi ve beceri temelinde yapılmasını hedeflemiştir. Ancak, bu sistemlerin uygulanış şekli ve temel prensipleri arasında önemli farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Enderun Mektebi ve Çin'deki Mandarin Sistemi üzerinden incelenecektir.

Enderun'a giriş, Osmanlı İmparatorluğu'nda idari elitin yetiştiği önemli bir kurum olarak değerlendirilmiştir. Bu süreç, saray tarafından düzenlenen sıkı sınavlar ve mülakatlara dayanmaktaydı. Bu değerlendirmeler, adayların yeteneklerine göre at binme, okçuluk ve güreş gibi fiziksel becerilerinin yanı sıra, entelektüel kapasitelerini de ölçmeyi amaçlamaktaydı (Simit, 2019). Enderun'daki öğrencilere; devlet yönetimi, felsefe, tarih, edebiyat ve yabancı diller gibi geniş bir akademik yelpazede eğitim sunulmaktaydı. Bu eğitim, onları idari roller için akademik ve pratik açıdan hazırlamayı hedeflemekteydi. Terfiler, sınav performanslarına ve gösterdikleri başarıya dayanmaktaydı; bu şekilde başarılı olan öğrenciler, genellikle bürokrasinin üst düzey pozisyonlarına yükseltilmekteydiler (Işık & Güneş, 2017). Mandarin Sistemi'ne katılım ise, sivil hizmet sınavlarına dayanmaktadır. Sözü edilen sınavlar, adayların Konfüçyüsçü klasikler ve devlet yönetimi alanındaki bilgi ve becerilerini test etmek için düzenlenirdi (Gan, 2008). Mandarin Sistemi'nde eğitim alan adaylar, özellikle Konfüçyüsçü etik ve felsefeye dayanmaktadır. Bu eğitim, onlara sadık ve erdemli bir bürokrat olma yetkinliği kazandırmayı amaçlıyordu (Güç, 2001a). Terfiler, sınav başarıları ve hizmet sürelerine

dayanarak gerçekleştirdi; başarılı olan adaylar genellikle daha yüksek seviyedeki görevlere atanırlardı (Akçetin, 2013).

Enderun Mektebi ve Mandarin Sistemi, liyakat uygulamalarının farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda nasıl icra edildiğini gösteren iki önemli örnektir. Her iki sistem de yetenekli ve bilgili bürokratların yetiştirilmesini hedeflemiş olsa da seçim, eğitim ve terfi mekanizmalarında farklı yaklaşımlara sahip olmuşlardır. Bu farklılıklar, her iki sistemin işleyişini ve sonuçlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Modern devletlerdeki liyakat uygulamaları, geçmişten gelen kurumsal miraslar olan Enderun Mektebi ve Mandarin Sistemi'nin etkisini taşımaktadır. Ancak, günümüzdeki liyakat sistemleri, daha karmaşık ve çok yönlüdür. Bu sistemler eğitim, deneyim, beceri ve kişisel nitelikler gibi çeşitli faktörleri dikkate alarak kamu görevlerine adil ve şeffaf bir şekilde atama yapmayı hedeflemektedir.

3. Liyakatin Labirenti: Meritokrasi İdeali Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım

Meritokrasi uygulaması her ne kadar iyi bir yönetimi çağırırsa da birtakım eleştirilere de maruz bırakılmıştır. Bunların bazılarına değinmekte yarar görülmektedir. İlk olarak “merit” yani liyakat kavramı çelişkilidir. Çünkü belirsiz ve esnek bir kavram olan “-merit” toplumu tasarlama çabasıdadır (Karayalçın, 1976: 16-17). Bir anlamda “emek ve zekanın toplamıdır” (Aktan, 2021) biçiminde tanımlansa da temel anlamda liyakat toplumda ne istendiği ile alakalı bir yargıdır. Oysa bugün değerli görülen birtakım çıktılar yarın farklı görüşlere evrilme potansiyelini içinde barındırmaktadır. Toplumda neyin önemli olduğu tek bir ölçütle açıklanamaz (Torun, 2009). Dönemin hâkim ideolojileri bununla beraber inanç ve ahlaki değerler ana etkindir.

Bir başka tartışma konusu herkesin eşit fırsatlarla eğitildiği ve adil bir elemeye maruz bırakıldığı, dolayısıyla toplumsal adaleti sağladığı görüşüdür. Bu görüş, alt sınıf-üst sınıf farkı olmadan, dönemin ideolojilerinden ve fikir akımlarından bağımsız, tarafsız bir eğitimi zorunlu kılmasıdır. Oysa eğitim sistemi döneme ve şartlara göre birtakım düşüncelerle donatılmaktadır (Ali, 2024). Yani egemen sınıfların düşüncelerini yansıtan bir eğitim sistemi kurgulanmaktadır. Dolayısıyla eğitim ideolojiktir. Çünkü eğitim kurumu, egemen sınıfın düşüncelerini meşrulaştıran ve tüm toplumu o değerlere göre düzenleyen bir kurumdur. Bununla beraber fırsat eşitliği ile herkese eşit imkanlar sunulmamaktadır. Sınıf farkı, cinsel, dinsel ya da ırksal farklılıklar düşünüldüğünde herkes yarıya eşit başlayamamaktadır. Çoğu Marksist yazara göre ailenizin bulunduğu ekonomik konum sizlerin alacağı eğitimi sınırlayacaktır. Young'ın kitapta bahsettiği “çiftçinin çocuğu çiftçi olacaktır” (Young, 1958: 19) tezi bu düşünceye temel oluşturmaktadır. İstisnalar mutlaka olacaktır fakat genel bağlam değişmeyecektir.

Getirilen başka bir eleştiri ise meritokratik sistemin ayrımcılığı ile ilgilidir. İnsanların sahip olduğu avantajları hak ettiklerini iddia etmek, başarısızlığın bireyden kaynaklandığını söylemek anlamına gelmektedir (Aktan, 2021). Örneğin başarı hikayelerinin oldukça yer kapladığı Türkiye’de, kişilerin kendi çaba ve emekleriyle çok iyi konumlara gelebilecekleri hâkim bir düşüncedir. Ama fark edilmeyen dezavantajlı grupların bazı imkanlardan faydalanamaması onların başarısızlıklarına atıfta bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle yoksul bir ailede yetişen bir birey iyi bir eğitim alarak iyi bir konumda istihdam edilmediyse bu onun bulunduğu sosyal sınıftan değil kendi başarısızlığından kaynaklanır. Bazı durumlarda, bir kadının toplumda iyi bir konuma ulaşamaması, bireysel çaba ve eğitim eksikliği gibi faktörlere atfedilebilir. Toplumsal ideoloji veya toplumun bakış açısı burada önemsenmemektedir. Dolayısıyla meritokrasi işsizlik ya da yoksulluk gibi nedenleri yok sayarak sorumluluğu bireye yüklemektedir (McNamee & Miller, 2004). Son olarak meritokrasi, toplum nezdinde bulunan eşitsizlikleri meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılmaktadır. Mevcut olan statüyü, ekonomik bir hiyerarşi ve bilginin daha fazla emek harcanarak kazanılabilmesi ile iyi bir konuma yükselmesi noktasında yarışmacı bir sistemi, başka bir seçenek yokmuş gibi meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Torun, 2009).

4. Liyakat ve Başarıya Dayalı Yönetim: Dünyadaki Uygulama Alanları

4.1. Amerikan Rüyası’nın Sınıfsal ve Irksal Boyutları: Fırsat Eşitliği Söylemi

Literatürde en yaygın kabul edilen görüş, ABD’nin meritokrasinin mümkün mertebe işletildiğine olan inançtır (Alvarado, 2010). Meritokrasi “Amerikan Rüyası” ile kavramsallaştırılmaktadır. Sözü edilen kavram bireyin yeteneğine göre mevki kazanabilmesini ifade etmektedir. Thomas Jefferson bunu bir “erdem ve yetenekler aristokrasisi” (Littler, 2018: 27) olarak tanımlamaktadır. Amerikan Rüyasının temelini oluşturan unsur; bireylerin aile, soy bağları, cinsiyet veya kökenlerinden bağımsız olarak fırsat eşitliğine erişebilmeleri ve kendi çabalarıyla başarıya ulaşarak erdemli bireyler olmalarıdır (Çakırtaş & Gülüştür, 2019). Şans eşitliği, başarıya dayalı hedeflere ulaşmak için herhangi bir yasal engelin olmamasını ifade etmektedir. Bu durum, kanun koyucunun sağladığı hak eşitliği ile uyumludur. Amerika’da eşitlik konusunda, insanların mal-mülk gibi ayrıcalıklardan kaynaklanan statü farkları ya da din, inanç ve aile konumları geri plana atılmaktadır. Dolayısıyla doğuma dayalı bir aristokrasi ile zenginliğe dayalı bir sınıf yönetimi liyakati zedelemeye müsaittir (Dijk vd, 2020). Böyle bir sistemde liyakat söz konusu değildir (Aktan, 2021). İnsanların, bulunduğu maddi sınıf ve inanç gibi toplumsal statülere göre ayırt edilmesi ne kadar yanlışsa aldıkları eğitime göre bir sınıf yaratılması da o kadar yanlıştır (Yıldırım, 2013).

ABD’de liyakat temelli yasal düzenlemeler mevcuttur. Aslında meritokrasinin en temel dayanağı 1883 yılında yasalaşan Pendleton Kanunu’dur (Ün, 2022). Bununla birlikte 1978’de ‘Liyakat İlkesi Koruma Kurulu’ oluşturulmuştur. Bu komisyonun tek görevi liyakat temelli hukuk normlarının uygulanıp uygulanmadığını denetlemektir. Bağımsız bir kurul olduğu belirtilen komisyonun temeli Pendleton Kanunu’na dayanmaktadır. Çeşitli kamu kurumlarında yapılan ayrımcılık, maaş eşitsizliği ve benzeri konularda personel bu kurula şikâyetle bulunabilmektedir (Albayrak, 2016).

Liyakat ilkesinin temelleri atılmadan önce Amerika’da kayırmacılığın yoğun bir şekilde uygulandığı bilinmektedir. Örneğin, mevcut hükümet döneminde göreve başlayan kamu görevlileri, hükümetin değişmesiyle birlikte görevlerinden alınmaktaydı. Yani nepotizm, kronizm ve patronaj gibi uygulamaların yoğun bir şekilde görüldüğü bir dönemden bahsedilmektedir (Ün, 2022). Söz konusu kayırma sisteminin temel dayanağı, kamu görevlilerinin devlete değil, mevcut iktidara bağlı personel olarak görülmesi ve görevde kalma sürelerinin iktidarın tercihleri doğrultusunda şekillenmesi anlayışına dayanmaktadır. Liyakate yönelik çeşitli yasal düzenlemeler ile birlikte kayırmacılık sisteminin uygulandığı Amerika’da bu tür davranışlar engellenmeye çalışılmış ve %99’lardan mevcut koşullarda %1’lere kadar gerilemiştir (Çamurcuoğlu, 2022). Dolayısıyla Amerika’da ‘Amerikan Rüyası’ anlatısının uygulandığı bir inanç hakimdir. Ancak Amerika’da uygulanan meritokratik yönetimin bir mit olduğunu düşünenler de vardır. Bu görüşe göre, kaynak eşitsizliğinin ve sosyal tabakalaşmanın gizlenmesi için meritokrasi kullanılmaktadır (Handa, 2021). Bu eleştiriye en çok yapanlar arasında siyahiler, feministler ve diğer azınlık gruplar yer almaktadır (Aktan, 2021).

4.2. Liyakat ve Ahlak: Modern Meritokrasinin Konfüçyüsçü Kökleri

Bazı yazarlara göre, meritokrasi kavramının aslında Amerikan Rüyası ile değil, daha önce Doğu Asya kültüründe ortaya çıktığı düşünülmektedir. Batılı toplumlar, kayırmacılık anlayışının normal kabul edildiği bir sistemle yönetilirken, Doğulu toplumlar tarafından bu kavram tanınmaktadır. Buna göre, Çin’de ortaya çıkan liyakat kavramının Batı’ya taşınmasında Konfüçyüs’ün metinlerinin etkisi olduğu düşünülmektedir (Pekcan, 2017). Konfüçyüsçülük, Doğu Asya’da derin bir etkiye sahip olan felsefi ve etik bir sistemdir. Bu geleneğin merkezinde, liyakat kavramı önemli bir yer tutar ve Konfüçyüs’ün öğretilerinde ve uygulamalarında belirleyici bir rol oynar (Güç, 2001b). Konfüçyüs’e göre, liyakat sadece akademik başarı veya yetenekle sınırlı değildir, aynı zamanda ahlaki karakterin yanı sıra topluma katkıda bulunma arzusunu da içerir (Yung, 2014). Bu anlayış, sadece bireylerin kişisel başarılarına değil, aynı zamanda toplumun refahına ve uyumuna da odaklanır. Bu nedenle Konfüçyüsçü düşünce,

liyakatin sadece bireysel seviyede değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki bir boyutta ele alınmasını teşvik eder. Konfüçyüs, yönetimde liyakat sahibi kişilerin yer alması gerektiğine inanmaktadır (Sertdemir, 2021). Bu doğrultuda, liyakat sahibi bireylerin seçilmesi için bir sınav sistemi oluşturmuştur. Bu sınav sistemi, kamu hizmeti için uygun adayların belirlenmesini sağlamak amacıyla yetenek ve becerilere dayalı bir yaklaşım benimsemiştir. Sınavlar, klasik metinler ve ‘Konfüçyüsçü Etik İlkeleri’ üzerine bilgi içermektedir. Bu metinler, eski Çin bürokrasisinin temelini oluşturan ‘Mandarin Sistemi’ne referans sağlar. Çin’de memuriyete giriş sınavları, etnik köken, politik bağlantılar, aile ve arkadaşlık ilişkilerinden bağımsız olarak ahlak, felsefe ve edebiyat gibi alanlarda gerçekleştirilirdi. ‘Keju’ olarak bilinen bu sınav, rekabete dayalı ilk yazılı bürokrasi sınavı olup, sınava girenlere “mandarin” adı verilirdi (Kaçer, 2017). Mandarinler, belirli bir kültür seviyesine ulaşmış, bilgisi, deneyimi ve yetkinlikleriyle toplumda ön plana çıkan aydın devlet adamlarıdır (Sür, 2022). Sözü edilen sınav sistemi, liyakatin belirlenmesinde objektif bir yöntem sağlamış ve yönetimde nitelikli bireylerin yer almasını teşvik etmiştir.

Konfüçyüs’ün değerlendirme sistemi, Doğu Asya’da eğitim ve liyakat kültürünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu sistem bireyin, yetenek ve becerilerine dayalı olarak seçilmesini mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda sosyal statü ve ayrıcalıklardan bağımsız biçimde insanların ilerlemesine imkân tanımıştır. Bu şekilde, liyakatin önemi vurgulanarak her bireyin potansiyelini gerçekleştirmesi için eşit fırsatlar sağlanmıştır. Konfüçyüs’ün geliştirdiği bu sistem, sadece bireylerin kendi başarılarını değil, aynı zamanda toplumun genel refahını artırmaya da katkı sağlamıştır (Higgins, 2013). Dolayısıyla Çin, meritokratik yönetimi bürokrasi üzerinde uyarlayan ilk ülke olmuştur (Ün, 2022). Modern toplumda, Konfüçyüs’ün liyakat uygulamaları hala önemini korurken, eğitim ve liyakat, adil bir toplumun oluşturulmasında temel bir rol oynamaktadır (Arslan, 2012). Sözü edilen uygulamalar, nitelikli bireylerin tanınmasına ve toplum içindeki fırsat eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla, Konfüçyüs’ün vurguladığı liyakat prensipleri, modern toplumun temel değerlerinden biri olarak hala güncelliğini korumaktadır.

4.3. Asya Kaplanı’nın Sırrı: Meritokrasi ile Şekillenen Bir Toplum

Meritokrasi kavramının çağdaş koşullarda en uygulanabilir olduğu ülkelerden biri Singapur’dur. Singapur’da iktidar ve bileşenleri ehliyet sahibi insanlardan oluşmaktadır. Ülkedeki yöneticiler herhangi bir yaşamsal tehlikeye maruz kaldıklarında kaos oluşacağı anlayışı hakimdir. Bununla beraber ülkenin gelişmişlik düzeyi ve demokrasiye olan bağlılığı, siyasal yöneticilerin ve kanun koyucuların yetkinliği ile ilişkilendirilmektedir (Çamurcuoğlu,

2022). Liyakat söz konusu olduğunda işe alım ve görevlendirmelerde gösterdikleri hassasiyet ciddi derecede önemlidir (Ulukman, 2020).

Bu hassasiyetlere değinilecek olursa, mevcut üst düzey kamu görevlileri kendi yetkinliklerinden yola çıkarak yerlerine gelecek yeni personelleri liyakat usullerine göre belirlemektedirler. Sürekliliğin esas olduğu bu coğrafyada liyakatli kişiler, yaşının ilerlediğini fark ettiklerinde derhal yeni personel belirlemek için girişimlerde bulunmaktadır. Öyle ki genç ve yetkin karar alıcıları belirleyebilmek ülkenin en acil sorunu olarak ilan edilmektedir (Bellows, 2009). Bir başka deyişle dönemin yönetici eliti geleceğin yönetici elitini belirleyebilme gayretiyle çalışmaktadırlar. Bu tür personelleri belirlerken yönetim ilkesinden faydalanılmakta ve sivil toplum, özel sektör gibi kuruluşlarla diyalog halinde hareket etmektedirler. Bu diyaloglar ile genellikle gayri resmi ortamlarda örneğin çay, kahve içerken keşfedilen adayların çeşitli testlere tabi tutulabilmesi gibi farklı yöntemler etkili olmaktadır (Şimşek, 2019).

Ülkenin bağımsızlığını kazandığından beri iktidarda olan ‘People Action Party’ (Halkın Eylem Partisi) bu sayılan sebeplerden ötürü 1959’dan bu yana iktidar olabilmeyi başarmıştır. Partinin en büyük başarısı her seçimde yenilenerek yönetime gelmesinden kaynaklanmaktadır. Adayların akademik başarıları ve iş deneyimleri, diğer niteliklerinden bağımsız olarak değerlendirilmekte ve bu sayede kayırmacılık ya da iltimas gibi uygulamalardan kaçınılması sağlanmaktadır. Ayrıca, üst düzey kamu yöneticilerinin ileri düzeyde eğitim ve üstün iş performanslarına sahip olmaları nedeniyle, özel sektöre geçişlerini önlemek amacıyla maaşlarında kayda değer iyileştirmeler yapılmıştır. Ülkede güçlü bir muhalefetin oluşumu, mevcut iktidarın nitelikli bireyleri bünyesine katması nedeniyle imkânsız hale gelmektedir (Chin, 2023). Bazı üst düzey kamu yöneticilerine göre, bir ülkenin iyi yönetilebilmesi demokrasiye değil meritokrasiye bağlıdır (Bellows, 2009).

5. Liyakat ve Kayırmacılık: Türk Toplumunda Algılar ve Gerçekler

Türkiye’de yasal olarak liyakat ilkesinin varlığı kuşkusuz bir gerçektir. Klasik dönem Osmanlı ve Tanzimat dönemi yönetiminin anayasa ve yazılı metinlerinde liyakate dair ifadelerle rastlamak mümkündür. Bu doğrultuda Türkiye’nin liyakat ilkesi ile olan bağıntısı Türk siyasi hayatının kırılma dönemleri baz alınarak incelenecektir. Bu dönemlerde, belirli görevlere atanma ve terfi etme süreçleri, sınavlar ve yetkinlik esasına dayalı bir sistemle gerçekleşmiştir. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi reformlar, liyakat ilkesinin önemini vurgulamıştır. Bu reformlar, yönetimdeki adil ve yetkin seçimlerin toplumsal düzen ve refah için temel olduğunu belirtmiştir.

Cumhuriyet döneminde, liyakat ilkesi anayasal bir hak olarak kabul edilmiştir. Eğitim sisteminin laikleştirilmesi ve modernleştirilmesi, toplumun liyakate dayalı bir yapıya kavuşturulma çabalarının bir parçası olarak görülmüştür. Kamu görevlerine giriş sınavları ve liyakat komisyonları gibi mekanizmalar da bu ilkenin somut bir şekilde hayata geçirilmesi için oluşturulmuştur (Esen & Çığman, 2024). Bu uygulamalar, adil ve nitelikli bir toplumun oluşumunda kritik bir rol oynamıştır. Ne var ki, liyakat ilkesinin tam olarak hayata geçirilmesinde çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Siyasi ve ideolojik etkenlerin yanı sıra, nepotizm ve diğer kayırmacılık uygulamaları liyakat sistemini zayıflatmaktadır. Bununla birlikte, eğitimdeki eşitsizlikler ve fırsatlara erişimdeki engeller de liyakate dayalı bir toplumun oluşumunu engellemektedir. Bu faktörler, adil bir toplumun inşası için önemli birer engel oluşturmaktadır (Öktem, 1992).

Türk siyasi tarihindeki belirgin dönemler, liyakat prensibinin uygulanmasını da şekillendirmiştir. Örneğin, tek parti döneminde liyakat yerine ideolojik kriterlerin öne çıkmasıyla, liyakat ilkesi göz ardı edilmiştir. Ancak çok partili sisteme geçişle birlikte, liyakat ilkesi tekrar önem kazanmış ve bu dönemde liyakate dayalı atamalar daha fazla vurgulanmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin siyasi ve idari yapısındaki değişimlerin liyakat kavramının algılanışını nasıl etkilediğini göstermektedir.

5.1. Modernleşme Kısacasında Türk Liyakat Anlayışı: İmparatorluktan Cumhuriyete

Osmanlı Devleti'nden devralınan Türk bürokrasisi, köklü bir geleneğe sahiptir (Çevikbaş, 2014). İstanbul'un fethine kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nin yönetimi sade bir nitelikteyken, Fatih Sultan Mehmet'le birlikte bir İmparatorluk statüsü elde etmiştir. Dolayısıyla yönetimin niteliği ve etki alanı genişlemiştir. Kurallara ve geleneğe bağlı bir patrimonyal devlet anlayışına sahip olan imparatorlukta bürokrasinin iş yükü de artmıştır.

İmparatorluğun yönetim anlayışı seçkinci özellikler taşımaktadır. Bürokrasiye elaman yetiştirmek bu seçkinci tavrın eğitim kurumlarına olan etkisinde de saptanmaktadır (Canman, 1995). Bürokraside görev yapan memurlar, beynelmilel olarak köklü tarihe sahip olan Enderun'da yetiştirilmekteydiler. Enderun'un yetiştirdiği bürokrasi devlet işleyişinde sistemin etkin bir unsuru olarak görev yapmaktaydı (Akçakaya, 2016). Tabii bu durum, 16. yüzyıldan itibaren, kaynak yetersizliği, bürokrasi içindeki güç dengelerinin değişmesi, padişah otoritesinin zayıflaması gibi unsurlarla çözülme sürecine girmiştir (Heper, 1973). Böylelikle patrimonyal devlet anlayışının otoritesi padişahlık kurumundan bürokrasi kurumuna geçme eğilimi göstermiştir. Bu süreç Osmanlı İmparatorluğunun devam eden yüzyıllarda güçlenerek

etkin bir otonom yapıda bürokrasinin oluşmasına olanak tanımıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin devralmış olduğu bürokratik miras bu yapının devamı niteliğindedir. Akçakaya (2016), sözü edilen otonom bürokrasinin 2000'li yıllar Türkiye'sine kadar varlığını koruduğunu ileri sürmüştür.

Osmanlı'nın Tanzimat dönemine bakılacak olursa, Tanzimat Fermanı birçok alanda olduğu gibi liyakat bakımından da kritik bir öneme sahiptir. Burada dikkat çeken, 'eşitlik' kavramına yapılan vurgunun liyakate ilişkin olmasından kaynaklanmaktadır (İnalcık, 1964). Bununla beraber Islahat Fermanı'nda liyakat ilkesi daha net vurgulanmıştır. Tüm Osmanlı tebaasının ırk, din ve inanç ayrımı gözetilmeksizin devlet memuriyetine kabul edilerek devletin askeri ve mülki eğitim kurumlarında öğretim görebilecekleri belirtilmiştir (Ün, 2022). Yukarıda değinildiği üzere ilke olarak benimsenen bu kavramlar uygulama alanı bulamamıştır. Tanzimat ya da meşrutiyet dönemlerinde memuriyete girişte ve yükselmede nepotizm veya kronizm gibi iltimas uygulamaları devam etmiştir. Özellikle memurluk ve kadronun getirdiği gelir kaynakları babadan oğula veya akrabalara geçmeye devam etmiştir. 1912 yılında memurların siyasi partilere ve derneklere üye olması yasaklanarak patronaj gibi unsurların sisteme girmesine engel olunmaya çalışılmıştır (Ak, 2024). Tüm bu normlar uygulama alanı bulamamış olsa da liyakat ilkesi için önemli olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber mevzuatta kaldığı için bu tür hükümler Cumhuriyet sonrası dönemde de yerleşmemiştir (Şen, 1995).

5.2. Cumhuriyet Rejiminin Getirisi

Cumhuriyet rejiminin ilan edilmesinden sonra yürürlüğe giren Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasasının (1924) 92. maddesinde "Siyasi hakları olan her Türk'ün yeterliliğine ve hak edişine göre devlet memuru olmak hakkıdır" hükmü liyakat prensibi açısından ilk kanun metnidir. Bununla beraber 788 sayılı memurin kanunu 1926 yılında memur olabilmenin şartlarını açıklamış; Türk vatandaşı olmak, ortaokul mezunu olmak, askerliğini yapmış bulunmak gibi gereklilikleri belirlemiştir (Mıhcıoğlu, 1958: 109). Ancak memur olabilmek için sınav şartı getirmemiştir. Bunun yerine istihdam edilecek kurumun inisiyatifine bırakmıştır. Bir başka mesele memurun yükselmesi ile kıdemi, amirinin takdirine bırakılmıştır (Yıldırım, 2013). Görevde yükselmeler liyakate göre değil kıdeme göre gerçekleşmiştir. Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyetin ilk yıllarında yasal olarak da liyakat prensibinin benimsenmediği görülmektedir (Mıhcıoğlu, 1958: 115). Görevler ve ücretler arasında da büyük çelişkiler olmakla beraber bazı görevlerin siyasi rant ve patronaj ilişkileri sebebiyle oluşturulduğu belirtilmektedir. Bu tür uygulamaların sebebi, Cumhuriyeti kuran kadroların ve personelinin Osmanlı'dan devralınmış olmasında aranmalıdır. Devletin nitelikleri değişmiş olsa dahi, bürokrasinin işleyişi aynı şekilde

devam etmiştir. Memuriyete girişte uygulanacak sınavın ilk yasal dayanağı ise 1939 yılında 3656 sayılı “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Taadülüne Dair Kanun”un (Mihcioglu, 1958: 109) 17. maddesi kapsamındaki düzenleme ile olmuştur. Buna göre her kurum işe alımda başvuru sayısına bakılmaksızın sınav uygulamasına yer vermek zorunda olduğu hükme bağlanmıştır. Başvurulara tek bir kişi katılsa dahi, sınav yapılacağı liyakat açısından takdir edilmesi gerekir. Ancak bu hükme rağmen bazı kesimlerin muaf tutularak iltimas gösterildiği de bilinmektedir (Ün, 2022).

5.3. Çok Partili Hayatın Getirisi

Kamu yönetiminin dizayn edildiği 1950’li yıllar, yabancı uzmanların raporları ile düzeltilmeye çalışılmıştır (Yıldırım, 2013). Neumark, Thornbur, Barker gibi raporlar liyakat ilkesinin çalıştırılmadığını, bunun yerini siyasal ilişkilerin aldığını vurgulamışlardır (Gökdeniz, 2017). Dönemin tek partisini liyakatsizlikle suçlayarak göreve gelen Demokrat Parti (DP), CHP’nin bürokratlarını görevden alarak kendi bürokratlarını göreve getirmiş ve liyakatsizliği liyakatsizlikle örtbas etmeye çalışmıştır. Bu uygulamalar sadece Demokrat Parti dönemi için değil daha sonra gelecek olan tüm hükümetlerde de bir şekilde tecelli etmiştir. Bununla beraber çok partili hayatın ilk yıllarında siyasi kadrolar, bürokratları zayıflatmak için memur maaşlarını düşürmeye çalışmışlar, üst düzey bürokratların kararlarını uygulatmamışlar ve kamu iktisadi teşebbüsleri gibi alternatif bürokratik yapılar oluşturmuşlardır (Gökdeniz vd., 2017).

1952 yılında meritokratik bir kurum sayılabilecek Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) kurulmuştur. TODAİE dünyanın ilk kamu yönetimi enstitüleri arasında yer almaktadır (Gökdeniz vd., 2017). Enstitünün temel hedefi, alanında yetkin ve liyakat temelli yöneticileri eğiterek meritokratik bir memur kesimi oluşturmayı amaçlamıştır.

5.4. Otoriter Bir Yönetim Anlayışının Yıkılışı: Anayasal Değişiklik

1960’lı yıllarla beraber tek parti otoriterliğinin çok partili süreçte de devam ettiği 1950’li yılların DP iktidarı, 27 Mayıs askeri müdahalesi ile son bulmuştur. Bu dönemde çalışmanın konusu bakımından bir başka önemli gelişme, Devlet Personel Dairesinin (DPD) 17 Aralık 1960 yılında kurulmasıdır. DPD’nin kuruluş amacı, kamu yönetimi bakımından dağınık duran çeşitli yasal düzenlemelerin tek bir kuruma bağlanmasından ileri gelmektedir. Böylece devlet teşkilatında istihdam edilen tüm personel tek bir çatı altından takip edilebilecektir. Çalışmayla alakalı en önemli gelişme, kurumun memuriyete girişte yarışma sınavları düzenlemesi ve liyakat ilkesinin benimsenmesi için sarf edilen çabadır. 1961 anayasasının ‘Kamu Hizmetine Girme Hakkı’ başlığı altında memur olabilmenin gereklilikleri, “Her Türk, kamu hizmetlerine

girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, ödevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez” (madde 58) hükmü uyarınca belirtilmiş, herhangi bir kayırmacılığın olmayacağı, eşitlik ve yeterlilik ilkesinin esas alınması kanunlaştırılmıştır. Bu dönemde yine uzman raporlarına başvurulmuş, 1962 tarihinde Mook Raporu ve 1963 yılında bir uzmanlar grubu tarafından hazırlanan Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) raporu liyakatin yetersizliğine ve uygulama alanı bulamamasına vurgu yapmıştır. MEHTAP raporu köklü değişiklikler yapılması gerektiğini ifade ettiği halde dikkate alınmamış, herhangi bir siyasi irade tarafından kabul görmemiştir. Fakat kamu yönetiminde ciddi bir reform yapılması gerektiği belirtilmiştir (Güneyi, 2024).

Böyle bir siyasi konjonktürde, 1965 yılında ‘657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’ yürürlüğe girmiştir. Bu kanun liyakat prensibi bakımından köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle kanunun 3. maddesinde kamu personelinin istihdamına yönelik üç ilkeye yer vermiştir. Bunlar sınıflandırma, kariyer ve liyakat ilkeleridir. Sözü edilen maddeden sonra görevde yükselmede, kıdemle birlikte liyakate de önem verilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte başarılı fakat kıdemsiz olan personelin liyakate dayandırılarak üst kadrolara atanması sağlanmıştır. Her ne kadar liyakat ilkesine önem veren bir kanun olsa da 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu da nepotizm, kronizm ve türevlerine bir çare olamamıştır (Yıldız, 2017). Devlet Personel Başkanlığı tarafından hazırlanan raporda buna bir çözüm olarak merkezi sınav uygulaması ve sınav değerlendirme kurullarının uzmanlarla birlikte kamu personeli örgütleri ve üniversite temsilcilerinin de komisyona dahil olmaları önerilmiştir. Fakat bu öneriler dikkate alınmamış personel rejimi liyakat ve başarıdan çok itaat ve sadakate göre oluşturulmuştur (Gökdeniz vd., 2017).

5.5. Demokrasiye Yeni Bir Müdahale: 12 Eylül

1980 yılında Türk askeri tarafından yönetime bir kez daha el konulmuş ve yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Liyakat ilke olarak 1982 anayasasında³ da kesintiye uğramadan yerini almıştır (Yücel & Alper, 2020). Fakat bürokrasi mevzuatta görmeye alışık olduğu liyakat ilkesine uygulama alanı oluşturmamaya devam etmiştir (Sezer, 2003). 1960’lardaki sorunların devam etmesinden mütevellit, 1991 yılında TODAİE, Kamu Yönetimi Araştırma Projesini (KAYA) yayınlamıştır. Memurların görevleri ile orantılı ücret almadıkları, mülki amirlerin şahsi kararlarına göre görev değişikliği yaptıkları, işinin ehli ve kariyer sahibi memurların kendi

³ 1982 anayasasının 70. maddesinde “Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez.” hükmü yer almıştır (Resmî Gazete, 1982, s.18).

işlerinde değil de farklı pozisyonlarda görevlendirilmeleri, denetimi sağlayan personelin bir standarda göre hareket etmediği raporda belirtilmiştir. Yeni anayasanın ilk yıllarında liyakat ilkesinin denetleyici durumunda olan Devlet Personel Dairesi beklentileri karşılayamadığı düşüncesiyle çeşitli mevzuat değişiklikleri yapılarak 1984 yılında başkanlığa dönüştürülmüştür (Gökdeniz vd., 2017).

Bir başka düzenleme ise 2004 yılında 5227 sayılı “Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması” hakkında kanun ile yapılmıştır. Fakat dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından çeşitli nedenlerle veto edilmiştir (Al, 2004). Bu kanunda da liyakat ilkesine yapılan vurgu önemlidir (Iliman & Tekeli, 2016). Fakat 46. maddede düzenlenmiş olan müsteşarlar, genel müdürler ve başkanların görev süresi iktidarın görev süresi ile birleştirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu üst düzey kamu personelinin görevlerinin, hükümetin görev süresi ile sınırlandırılması devletin sürekliliğine aykırı bir durumu ihtiva etmektedir. Böyle bir uygulamanın meritokratik yollarla değil siyasal kayırmacılıkla oluşturulacağı düşünülmektedir (Özdemiray & Gün, 2024). Ayrıca sözü edilen kanun maddesinin bu araştırmanın kapsamı içerisinde yer alan ABD’nin Pendleton Kanunu öncesindeki uygulamalarla benzerlik teşkil etmesi liyakat kavramının Türk bürokrasisindeki izdüşümünü olumsuz yönde etkilemektedir.

Bir başka düzenleme ile 2011 yılında 666 sayılı KHK ile “eşit işe eşit ücret” (Resmî Gazete, 2011) ilkesi benimsenerek aynı pozisyonda bulunan kadroların ücret farkı almalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu düzenleme ile farklı kamu kuruluşlarında istihdam edilenlerin ücret dengesizliğinin giderilmesi öngörülmüştür. Fakat bu uygulama da amacına ulaşamamış, bazı personeller kayırmacı faaliyetlerle daha fazla ücret alabilecekleri kurumlara geçmişlerdir. Bunun sonucunda ise bazı kamu kurumları personel yetersizliğinden kamu hizmetlerini yerine getiremezken, bazı kurumlarda personel fazlalığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gizli işsizlik artmıştır (Gökdeniz vd., 2017).

15 Temmuz 2016 sonrası OHAL döneminde ise liyakat ilkesine dikkat edilmediği düşünülmektedir. Bu dönemde görevden alınıp daha sonra göreve iadesi yapılan binlerce personel bulunmaktadır. 2017 Anayasa değişiklikleri ile liyakat ilkesini ilgilendiren birtakım düzenlemelerde olmuştur. 2018’de meritokrasi kavramının vücut bulmuş bir kurumu olan TODAİE kapatılmıştır. Yine temelleri TODAİE döneminde atılan ve 1960’larda kurularak çeşitli değişikliklerle günümüze gelen, ABD’nin liyakat koruma kuruluna benzer bir kurum olan Devlet Personel Başkanlığı da 703 sayılı KHK ile kapatılmış, kurum personeli dönemin Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına devredilmiştir. Bazı görevleri ise Cumhurbaşkanlığı İdari

İşler Başkanlığı bünyesindeki Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğüne devredilme kararı alınmıştır (Ün, 2022).

5.6. Denetleyen Kurumlar

Türkiye’de liyakat, anayasal olarak güvence altına alınmış, 657 DMK’da amir hüküm olarak belirtilmiş ve uygulama sorumluluğu ile ilgili görev kurumlara verilmiştir. Hukuk devleti açısından ilkenin uygulanmasına dair husus ise çeşitli mekanizmalarla denetlenmesi zaruridir (Bağcı, 2015). Bununla beraber hukuk devletinin lüzumu olarak yargı yolunun en başta düzenlenmesi gerekmektedir⁴. Anayasa söz konusu hükme riayet ederek yargı erkinin üstünlüğünü vurgulamaktadır. Yine yasama ve yürütme erkiyle birlikte idari kurumların mahkeme kararlarına uymak zorunda olduğu anayasada belirtilmiştir (Resmî Gazete, 1982 md. 138/4).

Bir başka kurum yasama organının içinde bulunan Ombudsman veya bilinen adıyla Kamu Denetçiliği Kurulu (KDK)’dur (Resmî Gazete, 2010 md. 8)⁵. Başta İskandinav ülkeler olmak üzere birçok modern devlette ‘Ombudsman’ kamu yönetiminin işlerliği açısından son derece önemli bir görev üstlenmektedir (Aktan, 1999: 82-83). Kurumun temel görevi vatandaşın kamu kurumlarıyla ilgili yaşadıkları sorunları dikkate alarak ilgili kuruluşlara tavsiye yazısı yazmaktır. Türkiye’de bazı kamu kurumlarının halkın şikayetleri doğrultusunda ve ombudsman sayesinde birtakım değişiklikler yaptığı bilinmektedir (Ün, 2022).

Yeni hükümet biçimiyle beraber yeni kurumlarda ortaya çıkmıştır. Liyakati düzenleyen İnsan Kaynakları Ofisi⁶ bunlardan biridir. Ofis, kuruluş amacı bakımından giderek dijitalleşen bir dünyada gayet başarılı bir uygulama olarak görülmektedir. Liyakat temelli uygulamaları koordine etmenin yanı sıra kamu personelinin memnuniyetini ölçmeye yönelik çeşitli veri analizleri ve anket çalışmalarıyla da ön plana çıktığı belirtilmektedir (Bayansar, 2024). Doğrudan denetleyen kurumların dışında “Kamu Etik Kurulu” (Taş & Korkmaz, 2023) ve “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu” (Alyanak, 2023) gibi kuruluşlarda liyakatli kamu hizmeti üretilmesi açısından etkili kuruluşlardır.

Türkiye’de liyakat ilkesi her dönem mevzuata girmiş olsa da uygulanabilirliği kısıtlı

⁴ 1982 anayasasının 125. maddesi idarenin her türlü işlem ve eylemine karşı yargı yolunun açık olduğunu belirtmiştir (Resmî Gazete, 1982).

⁵ 6328 sayılı kanunun 5. maddesine göre KDK’nin görevi tanımlanmıştır. “Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir.” (Resmî Gazete, 2012).

⁶ Kurumun görevi “Kamu istihdamında liyakat ve yetkinliğin artırılması için gerekli projeleri üretmek ve çalışmalar yapmak” (Resmî Gazete, 24/10/2019-30928-CK-48/9 md.) olarak tanımlanmıştır.

olmuştur. Bu bağlamda, meritokratik bir yönetim biçimine geçiş sağlanabilmesi için çeşitli hedeflerin belirlenmesi gerekmektedir. Öncelikle TODAİE benzeri eğitim kurumlarının tekrar açılması amaca ulaşmak için başlangıç noktası teşkil edecektir. Siyasilerden etkilenmeyen bağımsız bir personel başkanlığının kurulması söz konusu yönetim biçiminin gereklerinden biridir. ABD’de Pendloten kanunuyla tahsis edilen liyakat koruma kurulları bu doğrultuda inceleme alanı bulabilir. Komisyonlar yeteneğin ve ahlakın esas alındığı liyakat ilkeleriyle düşünülebilir. Meritokrasinin yerleşmesi kayırmacılığın ve benzeri unsurların terkedilmesiyle gerçekleşecektir.

6. SONUÇ

Meritokrasi ve liyakat kavramları birbirine sıkça karıştırılsa da bunlar arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Meritokrasi, genel olarak toplumsal ve yönetsel yapıda bireylerin başarı ve yeteneklerine dayalı bir hiyerarşi oluşturulmasını savunan bir sistemdir. Bu sistemde, yetkin olan bireylerin yönetimde yer alması gerektiği düşünülmektedir. Liyakat ise, bireylerin belirli pozisyonlara ya da görevlere atanmasında objektif ve adil ölçütlere göre yetkinliklerinin esas alınması anlamına gelmektedir. Yani, liyakat bir ilke ve uygulama standardı iken, meritokrasi bu ilkenin toplumsal düzeyde uygulanmasıdır.

Bir başka deyişle liyakat kavramı, bireylerin hak ettikleri yere gelmeleri gerektiğini savunur ve bu doğrultuda nesnel kriterlere dayanan bir seçim süreci önerir. Meritokrasi ise, bu sürecin daha geniş bir toplumsal ve siyasal sistem içinde yapılandırılmasını hedeflemektedir. Ancak pratikte, meritokratik sistemler çoğu zaman idealize edildiği gibi tam anlamıyla işlememektedir. Bu sistemde de sosyo-ekonomik eşitsizlikler, fırsat eşitsizliği gibi sorunlar ortaya çıkabilir ve liyakat ilkesi, siyasi veya diğer dış etkenlerle aşınabilir.

Sonuç olarak, liyakat ve meritokrasi arasındaki bu ayrım, yalnızca bireysel atamalarda değil, aynı zamanda genel yönetim yapılarında da dikkatlice ele alınmalıdır. Türkiye özelinde, liyakat ilkesinin benimsenmesi her ne kadar yönetim reformları için bir temel oluşturabilse de bu ilkenin meritokratik bir sistemle desteklenmediği sürece etkili ve sürdürülebilir olması zordur. Günümüz Türk toplumunda, liyakat algısı oldukça karmaşıktır. Liyakat ilkesinin önemi genellikle kabul edilirken, aynı zamanda liyakat sisteminin adil bir biçimde işlemediği yönündeki yaygın bir kanaat de mevcuttur. Bu durum, toplumda güvensizlik ve memnuniyetsizlik duygularının yayılmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, liyakatin gerçek anlamda sağlanması ve adil bir şekilde uygulanması, toplumsal güven ve huzurun artırılması açısından kritik öneme sahiptir.

Meritokrasi, tarihsel kökenleri itibariyle adil ve yetkin bireylerin ön plana çıkmasını hedefleyen bir yönetim biçimi olarak ortaya çıkmış, özellikle modern toplumlarda çeşitli şekillerde uygulanmıştır. ABD, Çin ve Singapur gibi ülkelerde farklı biçimlerde uygulanmasına rağmen, her biri bu sistemi kendi kültürel ve politik dinamiklerine uyarlayarak başarıyla yönetim modellerini geliştirmişlerdir. Ancak bu uygulamalarda dahi, meritokrasinin mükemmel olmadığı ve çeşitli eleştirilerle karşılaştığı görülmektedir. Özellikle toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi, sistemin eleştirilen yönlerinden biridir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar liyakat kavramının teoride önemsenmesine rağmen, uygulamada yeterli başarı sağlanamamıştır. Özellikle modern Türkiye'deki uygulamalarda, liyakate dayalı sistemlerin çoğu zaman siyasi ve sosyal etkilerle zayıflatıldığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin gelişim süreçlerinde önemli engeller yaratmış ve meritokratik bir yönetim modeline geçişte başarısız olmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak, meritokrasi ideal bir yönetim biçimi gibi görünse de her toplumun kendi dinamiklerine uygun bir biçimde bu sistemi uygulaması gerektiği ve bu süreçte karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmenin, sürdürülebilir bir yönetim modeli için hayati önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin bu konuda başarılı olabilmesi için liyakatin yalnızca bir ilke olarak kalmaması, aynı zamanda etkin bir biçimde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2024). Türk modernleşmesinin istisna halinin sosyolojik değerlendirmesi. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (20), 292-322.
- Akçakaya, M. (2016). Weber'in bürokrasi kuramının bugünü ve geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 275-295.
- Akçetin, E. (2013). Civil Service Examinations, in Standen, N. (Ed.). *Demystifying China: New understandings of Chinese history*. Rowman & Littlefield Publishers, 117-127. <https://www.academia.edu/39760057>
- Aktan, C. C. (1999). *Kirli devletten temiz devlete*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Aktan, C. C. (2021). Patolojik meritokrasi: distopya'ya dönüşen bir imkânsız ideal. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 10-29.
- Al, H. (2004). Kamu yönetimi temel kanunu tasarısı. *Liberal Düşünce*, 33, 183-195.
- Albayrak, S. O. (2016). ABD kamu personel rejiminde esnek istihdam (At-Will Employment) eğilimi. *Mülkiye Dergisi*, 40(2), 43-66.
- Ali, S., Naeem, M., Mohyiddeen, G. (2024). Meritocracy and its discontents: Exploring alternatives for a more equitable political system. *Pakistan Journal of Law, Analysis and Wisdom*, 3(3), 146-153.
- Allen, A. (2011). Michael Young's the rise of the meritocracy: A philosophical critique. *British Journal of Educational Studies*, 59(4), 367-382.
- Altıntaş, T. (2020). Nepotizm ve örgütsel adalet ilişkisi üzerine bir araştırma. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 65-76.
- Alvarado L. A. (2010). Dispelling the meritocracy myth: Lessons for higher education and student affairs educators. *The Vermont Connection*, 31(1), 10-20. <https://scholarworks.uvm.edu/tvc/vol31/iss1/2>
- Anayasa. (1961). 1961 Anayasası. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi*. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- Arslan, M. (2012). Eski Türk ahlak ve siyaset felsefesine Konfüçyanizmin etkisi. *Felsefe Arkivi*, (28), 207-222.
- Bağcı, Ş. (2015). Decline of meritocracy: Neo-feudal segregation in Turkey. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 13(2), 348-370.
- Bandiera, O., Kotia, A., Lindenlaub, I., Moser, C., Prat, A. (2024). Meritocracy across countries. *National Bureau of Economic Research*. <https://www.nber.org/papers/w32375>
- Bayansar, R. (2024). Türk kamu personel yönetimi ve Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisinin beşeri sermayeye etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 35-60. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1333990>
- Bellows, T. J. (2009). Meritocracy and the Singapore political system, *Asian Journal of Political Science*, 17(1), 24-44.
- Bora, T. (2022). Plütokrasi. *Birikim Dergisi*. <https://birikimdergisi.com/haftalik/11152/plutokrasi>
- Chin, C. N. (2023). 'The rich out-train everybody else': How to keep meritocracy a driver of opportunity in schools?. *CNA*. <https://www.channelnewsasia.com/cna-insider/education-schools-arms-race-improve-meritocracy-singapore-rich-inclusive-3302586>
- Çakırtaş, Ö., Gülüşür, E. (2019). Arthur Miller'in death of a salesman adlı yapıtında Amerikan Rüyası ve çöküşü. *The Journal of Academic Social Science*, 1(1), 1-11.

- Çamurcuoğlu, G. (2022). Meritokrasi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26 (4), 269-312. DOI: 10.34246/ahbvuhfd.1174035
- Çelik, E. (2024). Toplumsal bozulmanın yönetsel parametreleri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 44-60.
- Dijk, H., Kooij, D., Karanika-Murray, M., Vos A., Meyer, B. (2020). Meritocracy a myth? A multilevel perspective of how social inequality accumulates through work. *Organizational Psychology Review*, 10(1). 1-30. DOI: 10.1177/2041386620930063. <https://www.researchgate.net/publication/342181430>
- Esen, A., Çığman, M. Z. (2024). İkinci yüzyılın eşiğinde yapısal sorunlar ve yeni sınamalar karşısında Türkiye Cumhuriyeti kamu personel yönetimi. *Avrasya Dosyası*, 14(2), 62-93.
- Eşki, H. (2010). Bugünü anlamak için Max Weber'i yeniden okumak, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (11), 187-198.
- Fox, A. (1956). Class and equality. *Socialist Commentary*, 11-13.
- Gan, H. (2008). Chinese education tradition: The imperial examination system in Feudal China. *Journal of Management and Social Sciences*, 4(2), 115-133.
- Gökdeniz, K., Aydemir, V. & Çağan, S. (2017). Cumhuriyet sonrası Türk kamu yönetimi'nde liyakat sistemi uygulamaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 200-215.
- Güç, A. (2001a). Konfüçyüsçülük'te kutsal metinler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 79-94.
- Güç, A. (2001b). Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 10(2), 43-65.
- Güneyi, A. (2024). Türk kamu personel sisteminin liyakatle ilgili problem sahaları üzerine değerlendirme (2): Kamuda istihdam şekilleri ve liyakat. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 1191-1226. <https://doi.org/10.26745/ahbvuhfd.1314445>
- Gür, A. (2021). Batı dünyasını sarsan eş-dost, ahbap-çavuş, kıyak-torpil virüsleri. *Tarih Dergi*. <https://tarihdergi.com/bati-dunyasini-sarsan-es-dost-ahbap-cavus-kiyak-torpil-virusleri/>
- Handa, S. (2021). Is America really a meritocracy?. *Discourse*. <https://www.discoursemagazine.com/p/is-america-really-a-meritocracy>
- Higgins, K. M. (2013). Loyalty from a Confucian perspective. *Nomos*, 54, s.22-38.
- Ilıman, T. & Tekeli, R. (2016). Dünya'da ve Türkiye'de Yolsuzluk Algısı. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2). 62-84.
- Işık, A., Güneş, E. (2017). Türk tarihinde özel yeteneklilerin eğitimi: Osmanlı Enderun Mektebi. *Journal of Gifted Education and Creativity*, 4(3), 1-13.
- İnalçık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu. *Belleten*, 28(12), 603-622.
- Kaçer, M. (2017). Çin bürokrasi sınavları: Patrimonyal bürokraside rasyonel bir gelenek. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 145-166.
- Kamu Yönetimi Araştırması Genel Rapor. (1991). *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Karayalçın, Y. (1976). *Meritokrasi ve yığınların aldatılması*. Türk Kadınları Kültür Derneği Yayınları, No;5, Ankara.
- Küçük, G. (2019). *Kamu hizmetine girişte liyakat ilkesi*. (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

- Little J. (2018). *Against Meritocracy: Culture, power and myths of mobility*. Routledge, New York.
- McNamee, S., Miller, R. (2004). The meritocracy myth. *Sociation Today*, 2(1). <http://www.ncsociety.org/sociationtoday/v21/merit.htm>
- Mihcioglu, C. (1958). Türkiye’de memuriyete girişte liyakat prensibi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13(01). DOI: 10.1501/SBFder_0000000345
- Nart, S. (2019). Kamu kurumlarının DNA’sı dijital dönüşüme hazır mı? Meritokrasi perspektifinden bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2834-2851.
- Öktem, M. K. (1992). Türk kamu personel yönetiminin gelişimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2), 85-105.
- Özdemiray, S. M., Gün, M. S. (2024). Kamuda yetenek yönetimi: Politika uygulama boşluğuna yönelik bir inceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (61), 343-360. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1370345>
- Özer, M. A. (2014). Weber’in bürokrasisi karşısında yönetimde yeniden yapılandırma arayışları. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(4), 43-57.
- Pekcan, C. (2017). Konfüçyüs felsefesinin dış politikaya etkisi bağlamında 2003-2013 yılları arası Çin-ABD ilişkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(4), 1127-1155.
- Resmî Gazete. (1982, 20 Ekim). Sayı: 17844. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>
- Resmî Gazete. (2010, 13 Mayıs). Sayı: 27580. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>
- Resmî Gazete. (2011, 2 Kasım). Sayı: 28103 (Mükerrer). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111102M1-6.htm>
- Resmî Gazete. (2012, 29 Haziran). Sayı: 28338. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6328.pdf>
- Sachs-Cobbe, B., Douglas, A. (2024). Meritocracy in the political and economic spheres. *Philosophy Compass*, 19(1), e12955. <https://doi.org/10.1111/phc3.12955>
- Sertdemir, İ. (2021). Çin düşünce geleneğinde insan doğası kuramı ve ahlaki davranış yöntemleri, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 28-53.
- Sezer, Y. (2003). Kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi açısından istisnai memurluklar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 173-193.
- Simit, M. E. (2019). Kapatılış sürecinde Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi. *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 318-353.
- Sür, B. (2022). Konfüçyanizmin temel değerleri üzerine bir analiz. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 3(1), 83-99.
- Şen, M. L. (1995). Liyakat sistemi ve Türk personel sistemindeki uygulaması. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 77-92.
- Şimşek, C. Z. (2019). Meritokrasi varsayımı eşitsizliği meşrulaştırıyor. *Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı*. <https://tyap.net/meritokrasi-varsayimi-esitsizligi-mesrulastiriyor>
- Taş, İ. & Korkmaz, H. (2023). Kamu yönetiminde etik kültürün geliştirilmesi ve kamu görevlileri etik kurulu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 301-324. 10.18074/ckuiibfd.1222927
- Torun, Y. (2009). Meritokrasi: Adaletin terazisi mi yoksa bir adalet illüzyonu mu?. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 7(26), 89-99.

- Trevisan, F., Rusconi, P., Hanna, P., Hegarty, P. (2021). Psychologising meritocracy: A historical account of its many guises. *Theory & Psychology*, 32(2), 1-22. <https://doi.org/10.1177/09593543211057098>
- Türk Dil Kurumu. (2024). Meritokrasi. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1924). 1924 Anayasası. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi*. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>
- Ulukman, M. (2020). Государственники Сингапура: меритократия как основа государственного строительства (Singapurlular: Devlet binasının temeli olarak meritokrasi). *Elkel*. <https://elkel.org/articles/singapore-meritocracy>
- Ün, L. (2022). Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesinin uygulanmasını denetleyici kurumların rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 459-475. DOI:10.18506/anemon.1056000
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite*. Adres Yayınları, Ankara.
- Weber, M. (2017). *Meşru egemenlik*. Yarı Yayınları, İstanbul.
- Wilkinson, R., Pickett, K. (2010). *The spirit level: Why equality is better for everyone*. Penguin UK. <https://www.researchgate.net>
- Yıldırım, M. (2013). Kamu yönetiminin kadim paradoksu: Nepotizm ve meritokrasi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(02), 353-380.
- Yıldız, G. (2017). Kayırmacılık olgusunun Türk kamu yönetimine yansımaları. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 62-76.
- Young, M. (1958). *The rise of the meritocracy*. Harmondsworth: Penguin
- Yung, B. (2014). In what way is Confucianism linked to public service motivation? Philosophical and classical insights. *International Journal of Public Administration*, 37(5), 281-287.
- Yücel, T. & Özmen, A. (2020). Meritokrasiyi kısıtlayan kayırmacılığın bir türü olarak nepotizm: 1982 Anayasası'nın 10. ve 70. maddeleri kapsamında bir değerlendirme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(39), 312-335.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1477418
Araştırma Makalesi/Research Article

ASYMMETRIC PASS-ON EFFECT OF REAL CURRENCY ON FOREIGN TRADE IN TURKISH ECONOMY: AN ANALYSIS OF THE MARSHALL-LERNER CONDITION

Hilal ŞEKER¹

Abstract

Article Info

Received:
03/05/2024

Accepted:
18/03/2025

One of the fundamental reasons for the Turkish Economy's current deficit problem is foreign trade deficit. Accurate demonstration of the effects of nominal currency increases or devaluations on foreign trade is crucial in terms of closure of these deficits in determination of practical policy set. Hence, the present study aimed to reveal whether the Marshall-Lerner Condition was satisfied for the Turkish economy. To that end, the Non-Linear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) method was employed for the analysis covering the period of 1980-2022. Our results suggested for the concerned period that the Marshall-Lerner Condition was not satisfied for the Turkish economy in terms of both short and long term. Accordingly, our suggestion was to reduce Türkiye's foreign trade deficit through different monetary and financial policy practices other than the currency rate-focused strategies.

Keywords: Marshall-Lerner Condition, Devaluation, Foreign Trade, NARDL

Jel Codes: F11, F14

¹ **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6188-1006,
hilal.seker@amasya.edu.tr

Atıf: Şeker, H. (2025) Asymmetric pass-on effect of real currency on foreign trade in Turkish economy: An analysis of the Marshall-Lerner condition. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 127-150.

1.Introduction

As a result of the liberalization swept all across the world along the 1980s, foreign free-trade deals, established trade pacts, free-trade territories and diversified economic integrations have steered countries to increase their foreign trade volumes. Thus, currency rates have gained a significant role in determining economic policies in both developing and developed countries due to its substantial weight on a country's competitiveness in foreign trade, which turns it into useful economic policy tool that could be utilized in balancing its foreign trade with others.

In the countries adopting fixed-currency rate policy, nominal local currencies are devalued whereas currency rates are steered through intentional market operations by central banks in interventional currency policy. Such currency policies exert determining effect on prices of import and export goods. As the economic theory describes the nominal value as the value of a unit of foreign currency in terms of a unit of local currency, a unit of increase in nominal currency rate results in certain devaluation in local currency, which makes the concerned country's goods cheaper for their trade partners and this consequently increase their export volume. On the contrary, prices of imported goods become more expensive for the locals, which results in decrease in domestic demand for imported goods (Dornbusch & Fischer, 1995: 153-161). Thus, foreign trade balances could be adjusted through changing currency rates.

The degree of increase in export and decrease in import through devaluation depends on the existence of the Marshall-Lerner Condition (MLC). Marshall (1923) and Lerner (1944) reveal in their studies that the emergence of expected effect of devaluation in local currency or increasing nominal currency value depends on price elasticity of export and import goods. According to this theory called as the Marshall-Lerner Condition in the literature, total of foreign demand elasticity of exported goods and domestic demand elasticity of imported goods are required to be greater than 1 in order to gain positive impact on foreign trade balance through depreciating nominal value of local currency by increasing the overall export volume and decreasing import.

In the broadest sense, the MLC could be given as the Equation (1) below:

$$e_{ex} + e_{im} > 1 \quad (1)$$

where, e_{ex} denotes foreign demand elasticity of export goods; e_{im} domestic demand elasticity of import goods. However, it is necessary to note that these effects tend to emerge on longer periods rather than short term such that consumers and suppliers may not accommodate

themselves to the changes in prices that occur as a result of currency change. Especially, import and export amendments cannot be implemented in short hand because of long-sighted foreign commercial contracts. Thus, “J”-shape curves emerge as a result of the fact that import goods becoming more expensive due to currency increases against export earnings bringing less foreign currency (Tragakes, 2012: 410-411). That is, the devaluation has negative effect on foreign trade balance on the short-term, but yet over the time, foreign trade balance is re-settled as the market accommodates with changing good prices. In this accommodation period, BP-curve is referred as “J”-curve by the economic literature because the foreign payments balance takes a “J” shape.

The Marshall-Lerner Condition, substantially important in terms of stability of currency markets, is a theory revealing import and export goods’ supply and demand elasticities; and provides us an estimate that whether devaluation could be effective in decreasing foreign trade deficits. Decreasing balance of payment deficit by means of increasing export volume, GDP and employment as a result of currency intervention is directly related with elasticities of import and export goods. In case supply and demand elasticities of import and export goods are high, supply and demand would accommodate the currency change in relatively shorter period of time; and slightest change in currency rate would be effective on re-settlement of supply-demand balance. However, if elasticity is low, this adjustment mechanism would not work sensibly enough and currency interventions would not yield an effect on foreign trade balance as desired. In this regard, it is important for policy makers to explore whether currency rate is an effective policy tool in obtaining foreign trade balance in terms of selection of accurate policy.

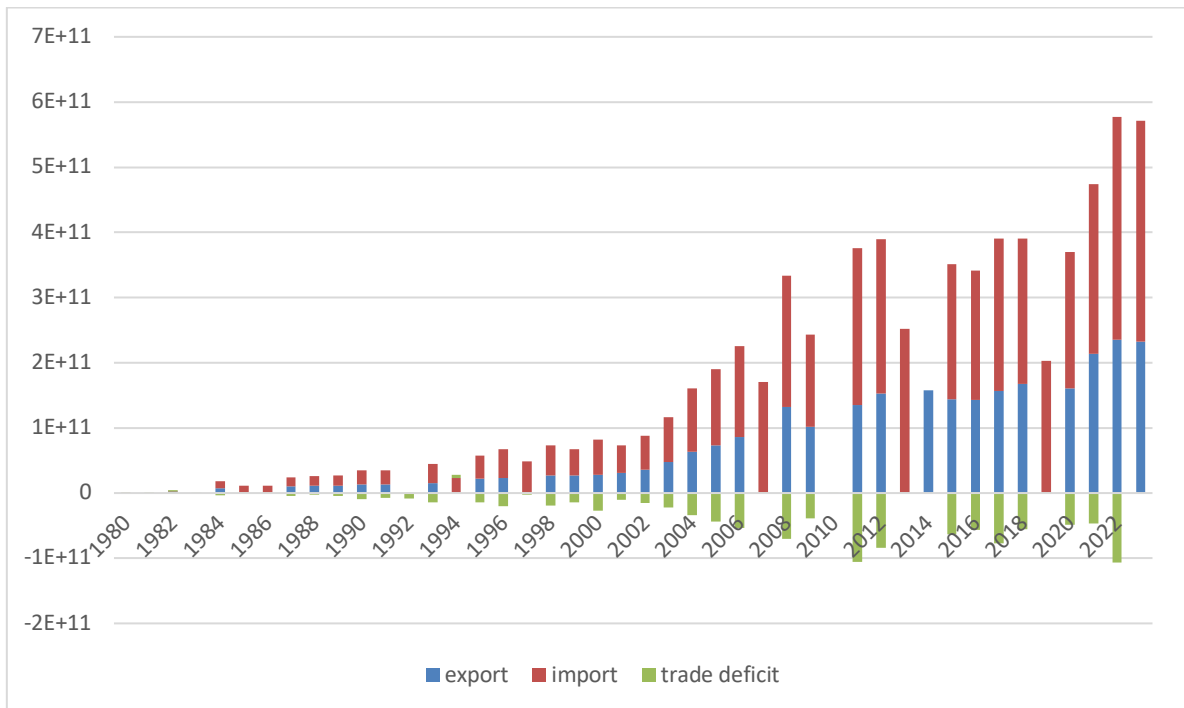
On the other hand, Alexander (1952) presented a critical perspective on the Marshall-Lerner condition by emphasizing that the massing condition is as important as trade elasticities and devaluation in achieving the trade balance of an economy. In his study, the term "massing" refers to the total expenditures made by domestic residents and emphasizes that the trade balance in an economy will improve if the output exceeds the massing capacity. In addition, he emphasizes that the economy should not be at full employment level in order to improve the trade balance through trade elasticities through devaluation. He stated that a devaluation based on the full employment level in an economy will not lead to an increase in production and thus export capacity, and that the balance of trade will be negatively affected by the continuation of imports (Vines, 2008:3).

The Turkish economy has been facing the problem of current account deficit for many years; throughout its history, it did not run a foreign trade deficit only between 1930 and 1946 (except for 1938). However, it has always faced a foreign trade deficit problem due to the fact that exports were higher than imports in other years (Mazlum, 2020:60).

While an import-substitution foreign trade policy was generally followed before 1980, after 1980, with a series of economic measures that entered the economic literature as the January 24 Decisions, a radical transformation was experienced in the Turkish economy, import-substitution policies were replaced by an export-oriented growth model and international capital movements were liberalized. Thus, with the increase in the volume of exports and imports, foreign trade deficits started to become inevitable, and especially with the Decree No. 32 of 1989, which ensured full liberalization of capital movements, the Turkish economy faced with foreign trade deficits that continued to increase and became almost chronic. Chart 1 presents data on exports, imports and foreign trade deficits of the Turkish economy between 1980 and 2023.

Chart 1

Foreign Trade Deficit between 1980-2023 (USD)

Source: Created by the author with data from TurkStat.

Chart 1 clearly shows the increase in foreign trade volume and the accompanying foreign trade deficits due to the liberalization of capital movements after 1980. For an economy that has faced the current account deficit problem for many years, it is very important to develop policies on how to close/reduce the current account deficit. Especially in an economy where one of the most important economic problems is the current account deficit, revealing the effect of exchange rates on foreign trade balance will form the basis for the foreign trade policies to be developed. First of all, if the relationship between exchange rates and foreign trade does not satisfy the Marshall-Lerner condition, exchange rates cannot be used as a policy tool to close the current account deficit. Devaluation cannot have the effect of closing the current account deficit by increasing competitiveness. This is the main motivation of this study and it is expected to contribute to the literature.

From this point, our study aims to demonstrate whether the Marshall-Lerner Condition is satisfied for the Turkish economy. In this regard, validity of the Marshall-Lerner Condition was tested for the period of 1980-2022 by means of the Non-Linear Auto-Regressive Distributed Lag (NARDL) method. The beginning of our analysis period was taken as 1980 because it was remarkable milestone of the Turkish economy, in which the liberalization period was launched.

Our study progresses as follow; the second chapter includes the literature review; the third section exhibits data, methodology and empirical analysis findings; and finally, the last chapter summarizes our results and suggestions.

2.Literature Summary

The relevant literature includes numbers of studies testing validity of the Marshall-Lerner Condition (MLC) and “J” curve hypothesis. It is inevitable to encounter different results from the studies conducted for diversified countries at different time intervals by employing various methods. Accordingly, some of these studies suggest validity of the MLC whereas some others indicate no any result. In the present study, Table 1 summarizes the studies from both domestic and foreign literature.

Table 1

Literature Review Summary

Study	Country-Period	Method	Result
Zhang (1999)	China 1986-1997	Johansen Co- Integration Analysis	Even though long term effects of currency changes in China is positive, they yield no “J” shape curve for the short term.

Wilson (2000)	S.Korea, Japan, the US 1970-1996	Granger Causality Analysis	No “J” shape curve exists with the bilateral trade relationship between S.Korea and the US.
Rehman and Afzal (2003)	Pakistan 1972-2002	ARDL-OLS Analysis	Even though short and long term effects support existence of “J”-shape curve, long term effect fails to display expected enhancement.
Mahmud et. al. (2004)	Austuralia:1966-1998, Germany;1960-1995, Japan;1960-1995, Norway;1966-1998, the UK;1957-1997, the US;1957-1997	Non-Parametric Kernel Estimator	The MLC is only satisfied with Norway; fixed currency regime display stronger effect.
Moura and Silva (2005)	Brazil 1990-2003	VAR Analysis	For the Brazil trade balance, the MLC and “J”-shape curve effect exist for the long term but not for short term.
Kimbugwe (2006)	Turkiye and 9 Trade Partner 1960-2000	ARDL and VAR Analysis	No fully supporting evidence is found for the “J”-shape curve effect with the Turkiye’s bilateral trade activities.
Ay and Özşahin (2007)	Turkiye 1995-2007	VAR Analysis	Real currency exchange rate is found to be major estimator of the export and import price indexes.
Hooy and Chan (2008)	China and Malaysia 1990-2008	ARDL Analysis	The MLC is satisfied; currency depreciation accelerates trade development on the long term; but import demand is appropriate with potential “J”-shape curve model only for short term.
Alptekin (2009)	Turkiye 1992-2009	VAR Analysis	A change in currency rate has no significant effect on foreign trade balance.
Vergil and Erdoğan (2009)	Turkiye 1989-2005	ARDL Analysis	Provides evidences on existence of the “J”-shape curve.
Hepaktan (2009)	Turkiye 1980-2008	Fragmented Co-Integration Analysis	The MLC does not exist for Turkiye for the long term.
Ratha and Kang (2012)	S.Korea 1988-2011	Co-Integration and error-correction model	Afterwards of the Asia crisis, the “J”-shape curve effect is found with some of the S.Korea’s trade partners.
Jamilov (2013)	Azerbaijan 2006-2009	Johansen Co-Integration	A real devaluation yields a significant positive effect on trade balance on the long term; but the “J”-shape curve is reported to be existed on the short term.
Cambazoğlu and Güneş (2016)	Turkiye and Germany 2010-2014	ARDL	Price elasticity of the trade between Turkiye and Germany is reported high; and therefore Turkiye’s trade balance is expected to enhance on the long term.
Tuncay and Üstüner (2017)	Turkiye, Poland, Bulgaria, Croatia, Romania, Ukraine,	FGLS	Currency increases have no positive effect on foreign trade balance of the relevant countries and the MLC is not existed.

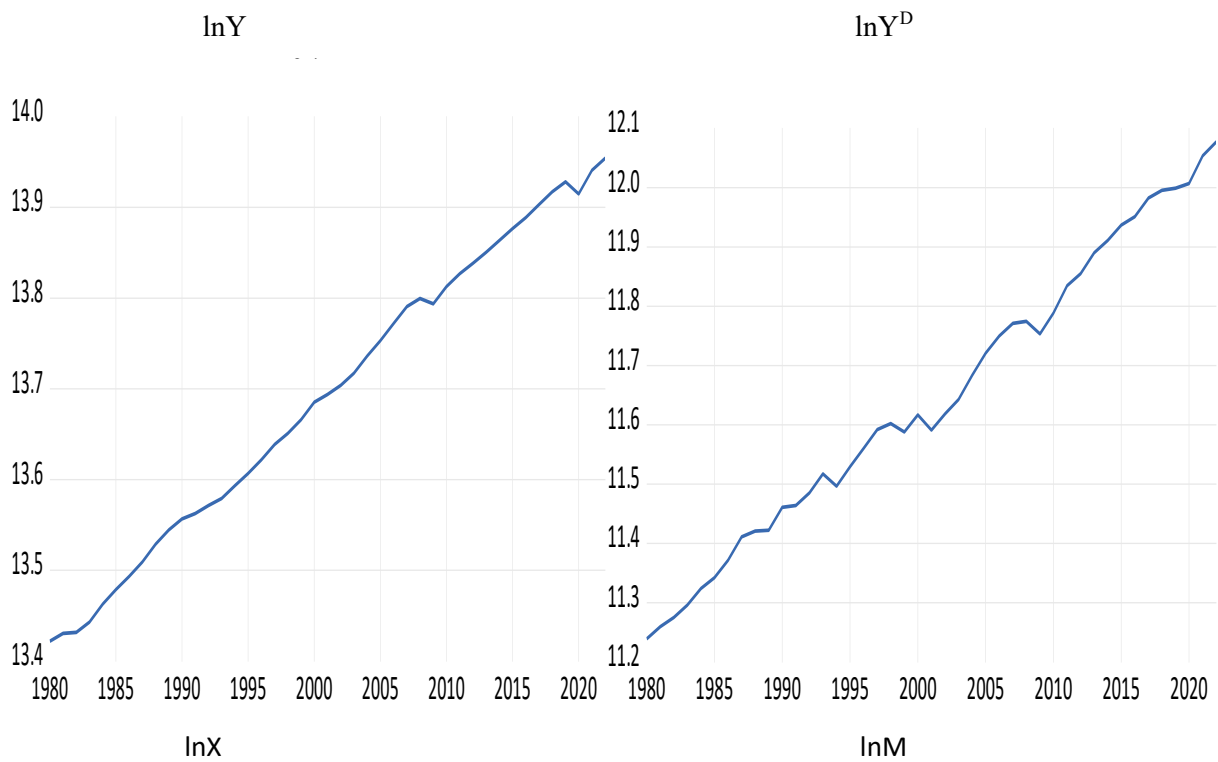
	Russia, Czech Republic and Hungary 2001-2015		
Uslu (2018)	80 Different Countries 1960-2016	Panel Data Analysis	The MLC is satisfied with the low income countries; real currency rate could be utilized as a policy tool to enhance foreign trade balance; but this effect is reported as weak with the high income countries.
Bakan and Akkaya (2018)	Turkiye 1950-2000	OLS	Even though the satisfaction level of the MLC is reported to be weak, elasticity of export goods is reported at lower level.
Guo (2020)	China 2008-2018	ARDL	The results show the validity of Traditional Marshal-Lerner Condition in China was investigated, while the Generalized Marshal-Lerner Condition cannot be satisfied during the sample period.
Ebadi (2020)	OECD and Asian Countries 2000-2017	DOLS, FMLS, and MLE	They found that the M-L condition holds for Asian countries but not for OECD countries and that there exist signals of J curves for Asian countries.
Akıncı (2021)	Turkiye 1992-2009	NARDL Analysis	Even though the MLC is existed on the short term, the similar finding is not valid on the long term. “J”-shape curve is found to be existed along the study period.
Altunöz (2022)	Turkiye 1993-2021	ARDL Analysis	The effect is valid for Turkish economy when both the MLC is satisfied and “J”-shape curve is existed.
Mike at all.(2022)	Turkiye 1998-2019	Fourier KPSS cointegration analysis	The findings show that the real effective exchange rate and the foreign income level have positive and statistically significant effects on the trade balance in Turkey.
Tomoiaga, Pop Sîlagh (2022)	Romanian 1999-2019	Panel data	Through the analysis carried out, we obtained the result that a depreciation of the RON will lead to an improvement in the Romanian trade balance.
Akardeniz at al. (2023)	Turkiye 1998-2022	Fourier Timeseris Analysis	Significant nominal exchange rate implies that the elasticity coefficients satisfy the Extended Marshall-Lerner condition.
Aslan (2023)	Turkiye, USA 2002-2020	ARDL	The findings suggest that the Marshall-Lerner rule may be valid for foreign trade between Turkey and the US
Karademir at al. (2023)	Turkiye 2010-2022	NARDL	The results of the study reveal that the J-curve hypothesis is valid in Turkey during the period under review.
Navarro (2024)	Philippine; 1972-2021	Canonical Cointegrating Regression	Long-run analyses indicate that the ML condition is unsatisfied within the Philippine Economy, implying that strategic PHP depreciation does not necessarily indicate improvement in the trade balance.
Oyadeyi (2024)	Nigeria 1981-2021	Autoregressive distributed lag and vector autoregressive causality tests	The findings suggested that while the Marshall-Lerner condition holds, the J-Curve phenomena and the Thirlwall hypothesis are not satisfied for Nigeria.

Francisco J. S. Rocha at all. (2024)	Brazil 2003-2019	BVAR Analysis	It was found that the Marshall-Lerner condition should not be rejected either.
Cheng (2024)	USA, Australia, Canada, France, UK 2003-2019	ARDL	In the study, a new Marshall-Lerner Condition is developed and found to be appropriate for the countries in question.

3.Data Set and Method

In the present study, the validity of the Marshall-Lerner Condition was tested for the period of 1980-2022 by analyzing annual data through the NARDL method. Our data employed in the study was obtained from the official World Bank data sources. They were included into the analysis process in logarithmic form. Chart 2 exhibits our time series employed in the study.

Chart 2
Time Series

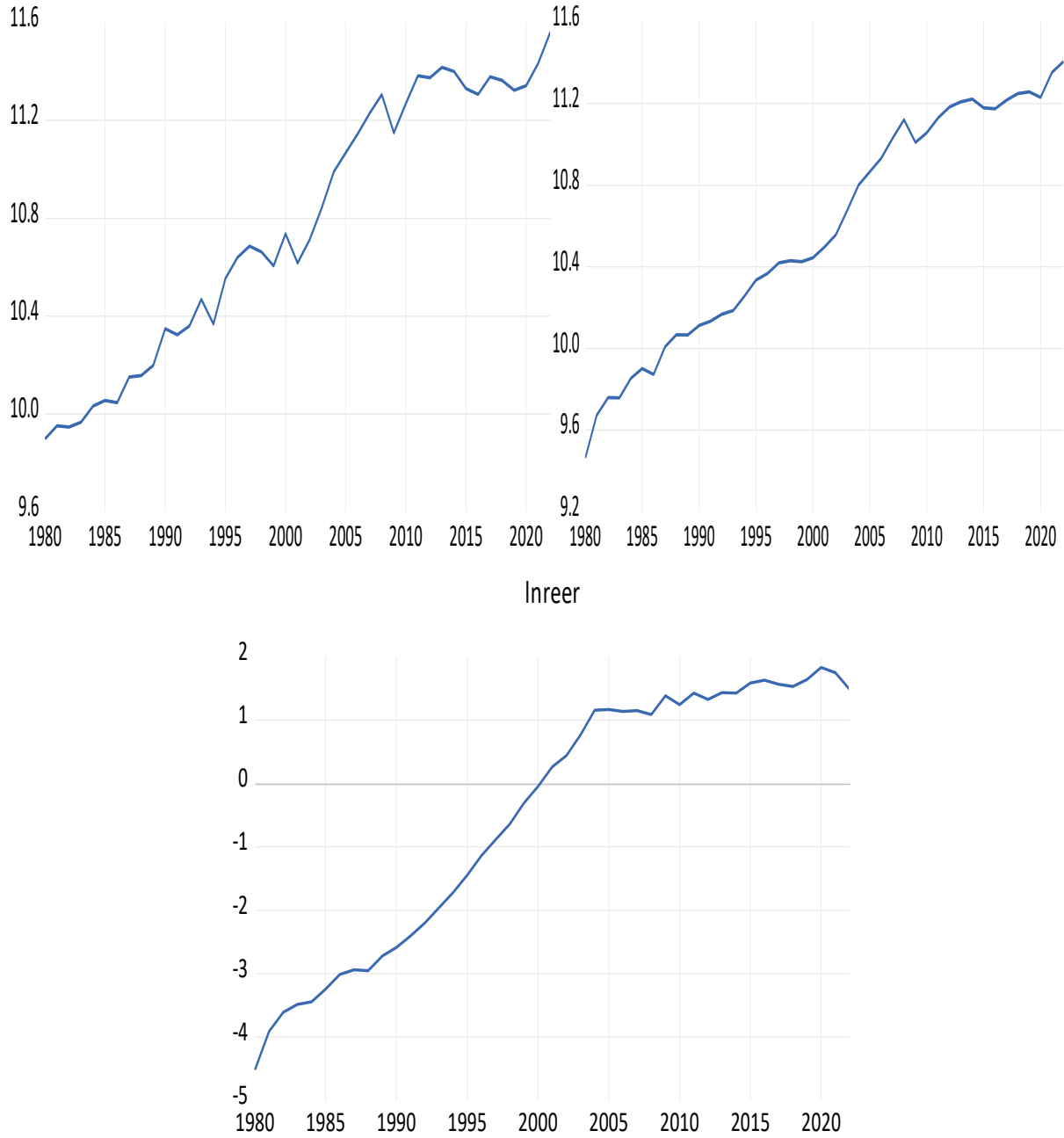

Table 2 exhibits explanations of the variables in our study. Our dependent variables were import and export figures in USD. Export variable was taken as dependent variable in the first model whereas import was dependent in the second model.

Table 2
Variables

Variables	Descriptive	Resources
Export	lnX	World Bank
Import	lnM	World Bank

Real Effective Currency Rate	lnReer	Estimated with the ratio of eP / P^*
Türkiye's GDP	lnY	World Bank
Global GDP	lnY ^D	World Bank

Real currency rate is the first independent variable which was estimated with the ratio of eP / P^* . In this ratio, e , P and P^* denote nominal currency rate, foreign price level and domestic price level, respectively. Price levels were described as consumer price index and the US price index was utilized as foreign price index. Another independent variable of our study was domestic and foreign income levels. Whereas the domestic income level was indicated with the Türkiye's GDP, the foreign income level was indicated average global GDP level. These variables included in our analysis were selected in line with the current literature. Table 3 summarizes the descriptive statistics of the variables.

Table 3
Descriptive Statistics

	lnX	lnM	lnReer	lnY	lnY ^D
Mod	10.58241	10.76930	-0.481281	11.64776	13.69187
Median	10.49602	10.71226	0.262314	11.61682	13.69391
Maximum	11.40516	11.56076	1.830886	12.07715	13.95422
Minimum	9.463893	9.898176	-4.515896	11.23888	13.42169
Standard dev.	0.560157	0.536928	2.045952	0.242973	0.164606
Skewness	-0.170631	-0.159417	-0.441550	0.093389	-0.058185
Kurtosis	1.710813	1.566948	1.635214	1.898530	1.746764
Jarque-Bera	3.186413	3.861566	4.734491	2.236220	2.838254
Probability	0.203273	0.145035	0.093739	0.326897	0.241925
Total	455.0437	463.0800	-20.69510	500.8538	588.7505
Tot.Stnd.Dev.	13.17857	12.108205	175.8085	2.479514	1.137998
# of Observation	43	43	43	43	43

According to Table 3, skewness was close to zero; and all variables displayed normal distribution; kurtosis value was less than 3 which kurtosis value of normal distribution. Moreover, all of time series displayed normal distribution. Thus, it could be concluded that the NARDL method is appropriate for our analysis.

Study models:

$$\ln X_t = \alpha_1 + \beta_1 \ln Reer_t + \beta_2 \ln Y_t + \quad (2)$$

$$\ln M_t = \alpha_1 + \beta_1 \ln Reer_t + \beta_2 \ln Y^D_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

where, $\ln X_t$ denotes export; $\ln M_t$ denotes import; $\ln Reer_t$ denotes real currency rate; $\ln Y_t$ denotes domestic income; $\ln Y^D_t$ foreign income; ε_t error term.

The NARDL model suggested by Shin *et al.* (2014) allows us analyze short and long term relationships among variables in a non-linear form. In the NARDL model, variables are separated into positive and negative constituents. This approach allows positive and negative shocks between variables to analyze. This method is superior than conventional co-integration tests in terms of analyzing whether there is an asymmetric effect. Moreover, stationarity of time series at different levels of I(0) or I(1) do not create a constraint for the NARDL method. The NARDL method is not applied if stationarity of time series is obtained at I(2).

For any x_t explanatory variable, x_0 ;

$$e_i^+ = \max(e_i, 0) \quad e_i^- = \min(e_i, 0) \quad (4)$$

$$x^+ = x_{t-1} + e_t^+ \quad e_t^+ = x_0 + \sum_{i=1}^t e_i^+ \quad e_i^+ = x_0 + \sum_{i=1}^t e_i^+ \quad e_i^+ + \sum_{i=1}^t e_i^- \quad (5)$$

$$x^+ = \sum_{i=1}^t e_i^+ \quad e_i^+ \quad ve \quad x^- = \sum_{i=1}^t e_i^- \quad e_i^- \quad (6)$$

Series in the Equations (5) and (6) were separated into positive and negative constituents. Positive and negative effects in the Equations (6) were denominated as x^+ and x^- , respectively. In the NARDL model, long term co-integration relationship could be given as in Equation 7.

$$y^t = \sigma^+ x_t^+ + \sigma^- x_t^- + u_t \quad (7)$$

Our null hypothesis suggesting there is no co-integration relationship among variables was given as $H_0: \delta = \vartheta^+ = \vartheta^- = 0$ whereas the alternative hypothesis was given as: $H_1: \delta \neq \vartheta^+ \neq \vartheta^- \neq 0$. As a result of the long term asymmetry test, long term multipliers were $L_{op}^+ = \vartheta^+ / -\delta$, $L_{op}^- = \vartheta^- / -\delta$; if $\delta = 0$, then it could be implied as that there is no long term

asymmetric relationship. Short term asymmetry is again tested with the Wald test as given by the Equation (8) below;

$$\sum_{i=1}^{m-1} \vartheta_{t-1}^+ = \sum_{i=1}^{m-1} \vartheta_{t-1}^- \quad (8)$$

Equations (9) and (10) below give the NARDL model including both positive and negative effects. (+) and (-) exponential symbols denotes separated positive and negative sections, respectively. Δ denotes difference; EC_{t-1} denotes one-period lagged value of error term series estimated co-integration relationship. In this regard, short term coefficients;

$$\ln M_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta \ln M_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_i \Delta \ln Reer^+_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_i \Delta \ln Reer^-_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta \ln Y_{t-i} + \alpha_2 EC_{t-1} \quad (9)$$

$$\ln X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta \ln X_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_i \Delta \ln Reer^+_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_i \Delta \ln Reer^-_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta \ln Y^D_{t-i} + \alpha_2 EC_{t-1} \quad (10)$$

Finally, Equations (11) and (12) below exhibits long term relationships among variables:

$$\ln M_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta \ln M_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_i \Delta \ln Reer^+_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_i \Delta \ln Reer^-_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta \ln Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$\ln X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta \ln X_{t-1} + \sum_{i=0}^n \beta_i \Delta \ln Reer^+_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_i \Delta \ln Reer^-_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta \ln Y^D_{t-i} + \varepsilon_t \quad (12)$$

3. Findings

In the time series analyses, the first step is to conduct stationarity test. In our study, Lee and Strazicich's (2003) unit root test with two breaks was implemented in addition to the conventional ADF and PP Unit Root analyses. Table 4 summarizes ADF and PP test results whereas Table 5 exhibits the results of Lee and Strazicich's (2003) unit root test with two breaks.

Table 4

Unit Root Test Results

VARIABLES	MODEL WITH CONSTANT		MODEL WITH CONSTANT AND TREND	
	LEVEL	FIRST DIFF.	LEVEL	FIRST DIFF.
ADF TEST RESULTS				

lnX	-1.8853	-6.4827***	-2.5283	-6.3999***
lnM	-0.7231	-7.2910***	-2.2374	-7.2074***
lnY	0.0899	-6.8039***	-2.6376	-6.7360***
lnY ^D	-0.4349	-6.6051***	-2.5944	-6.5584***
lnReer	-3.5637**	-2.5611***	0.4884	-5.2178***

PP TEST RESULTS

lnX	-0.7063	-7.2983***	-2.3074	-7.2152***
lnM	-1.8433	-6.4993***	-2.7133	-6.4092***
lnY	0.4137	-7.2846***	-2.6376	-7.2124***
lnY ^D	-0.6269	-7.2792***	-2.5944	-8.0981***
lnReer	-2.9801**	-4.4231***	0.3234	-5.2114

*, ** and *** indicate that the relevant variable is stationary at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

According to the ADF and PP Unit Root test results in Table 4, lnReer variable become stationary at the level whereas other variables become stationary when their first difference is taken at 1% significance level.

Table 5

Results of the LM Unit Root Test with Two Breaks: Model Crash A

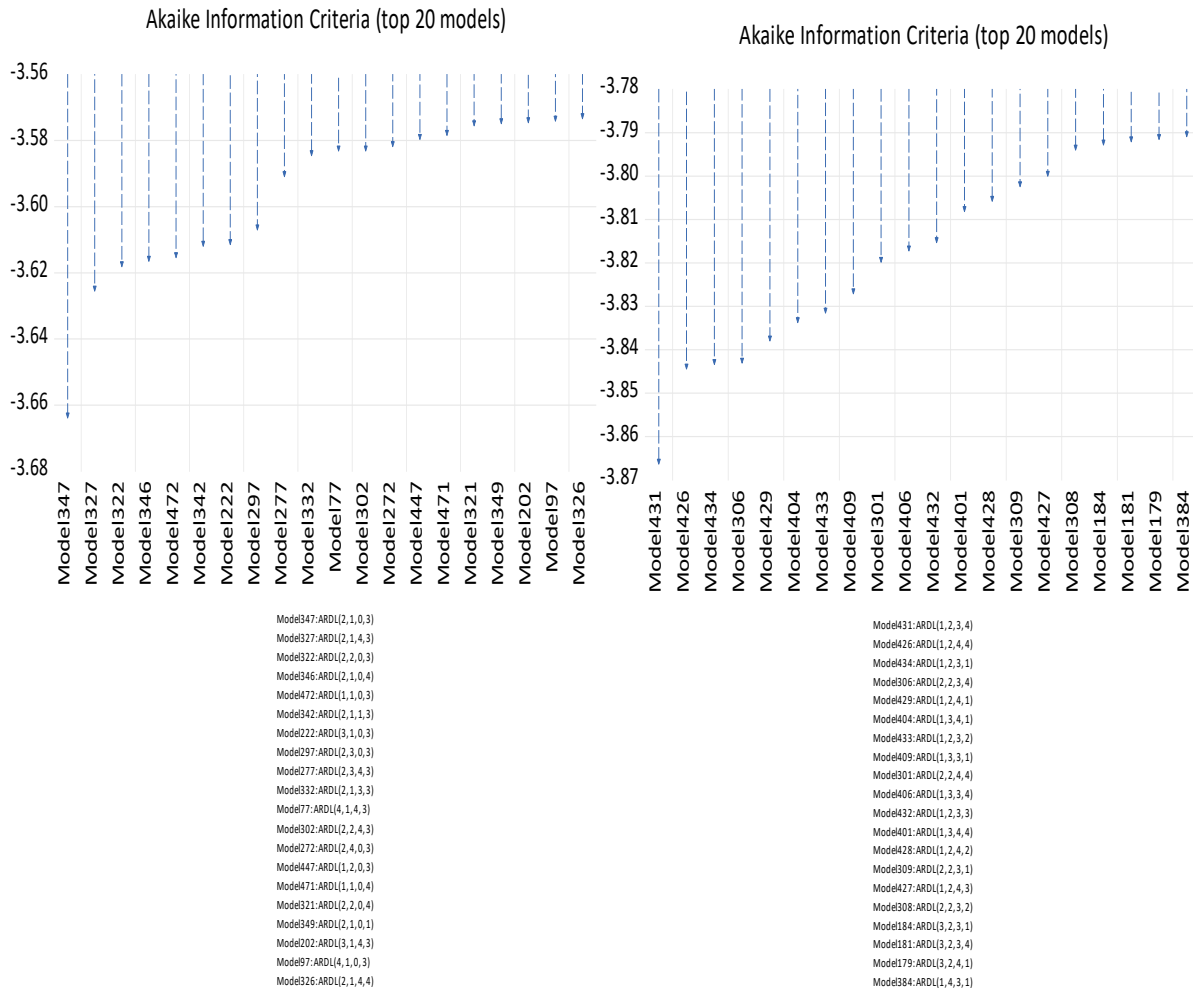
VARIABLES	S _(t-1)	T _B	K
lnX	-3,624**	2003; 2008	6
lnM	-3,867**	1994; 2002	8
lnY	-5,285***	1993; 1998	4
lnY ^D	-2,727	1999; 2003	0
lnReer	-2,217	2008; 2010	4

*, ** and *** indicate that the relevant variable is stationary at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively. S_(t-1) denotes critical values; T_B denotes break dates; and K denotes lag lengths.

According to Table 5, the results of the LM with two breaks on the Model A with constant suggested that all variables did not have unit root with structural break except lnReer and lnY^d. In this case, our results suggested that the NARDL test could be implemented because stationarity degrees of the variables were different.

The further section of our analysis was to explore whether there was long term co-integration relationship among variables. To that end, first it was required to determine appropriate lag length. Table 6 exhibits lag lengths estimated according to the Akaike information criterion for both models.

Table 6

Lag Lengths for the Model 1 and 2

According to Table 6, for the first model in which export variable was selected as dependent variable by the Akaike information criterion in determination of lag length, NARDL was found as (2,1,0,3); for the second model in which import variable was taken as dependent variable NARDL was found as (1,2,3,4). In order to reveal whether there is long term co-integration relationship among variables, F-test statistics value is required to be greater than the table value suggested in the study of Peseran *et al.* (2001). Table 7 exhibits F-test results.

Table 7
F-Test Results

MODEL 1: EXPORT (2,1,0,3)							
		1% critical value		5% critical value		10% critical value	
k	F stat.	Lower Limit	Upper Limit	Lower Limit	Upper Limit	Lower Limit	Upper Limit
3	4.285	4.29	5.61	3.23	4.35	2.72	3.77
MODEL 2: IMPORT (1,2,3,4)							
k	F stat.	Lower Limit	Upper Limit	Lower Limit	Upper Limit	Lower Limit	Upper Limit
3	10.597	4.29	5.61	3.23	4.35	2.72	3.77
Not: k denotes the number of independent variable in the model. Number of lag lengths is 4 according to the Akaike criterion of the Eviews 12.0 Software.							

Table 7 exhibits F-test results. F-test value was estimated as 4.285 for the first model, and 10.597 for the second model. Co-integration relationship was determined between variables at 10% significance level for the first model, and at 1% significance level for the second model. These findings allowed us to proceed with the further stages of our study analysis.

Table 8
NARDL Analysis Results

MODEL 1: EXPORT (2,1,0,3)				MODEL 2: IMPORT (1,2,3,4)			
VARIABLE	COEFFICIENT	T-STAT.	P	VARIABLE	COEFFICIENT	T-STAT.	P
Long term findings							
lnY ^D	3.087174**	2.239119	0.0327	lnY	2.581320***	4.716372	0.0001
lnReer ⁺	0.048673	0.590286	0.5594	lnReer ⁺	0.030473	0.730301	0.4720
lnReer ⁻	0.569633	1.536485	0.1349	lnReer ⁻	1.490187***	4.565320	0.0001
Short term findings							
C	-10.25310***	-4.340675	0.0001	C	-8.769289***	-6.914429	0.0000
DlnReer ⁺	-0.177922***	-3.073242	0.0045	DlnReer ⁺	0.084669	1.380976	0.1795

DlnReer ⁺ (1)	1.590798***	25.37167	0.0001	DlnReer ⁺ (-1)	-0.136366**	-2.166649	0.0400
DlnY ^D	2.894608***	3.213330	0.0031	DlnReer ⁻	-0.365093***	-3.010091	0.0059
DlnY ^D (-1)	-0.699158	-0.753495	0.4570	DlnReer ⁻ (-1)	-0.706129***	-2.932523	0.0071
DlnY ^D (-2)	-2.403254**	-2.660246	0.0124	DlnReer ⁻ (-2)	-0.768650***	-3.312857	0.0028
				DlnY	3.949139***	12.55151	0.0000
CointEq(-1)*	-0.324264***	-4.342248	0.0001	CointEq(-1)*	-0.452649***	-6.890324	0.0000
Diagnostic test statistics							
R ²	0.527219			R ²	0.865927		
D.W.	1.842736			D.W.	1.924926		
B.G.	0.598659 (0,5564)			B.G.	1.533849 (0,2370)		
ARCH	0.572784 (0,8084)			ARCH	0.470937 (0,9212)		
Ramsey-Reset	0.336850 (0,7387)			Ramsey-Reset	0.377870 (0,7088)		
Jarque-Bera	0,945281 (0,6233)			Jarque-Bera	0,266904 (0,8750)		
W _{UD}	-1.108048 (0,2761)			W _{UD}	-4.316860*** (0.0002)		
W _{KD}	-2.541297**(0,0161)			W _{KD}	-4.316860 *** (0.0002)		

D denotes the difference of the relevant variable. BG denotes Breusch-Godfrey auto-correlation test; ARCH denotes White variable variance test; Ramsey-Reset denotes the model specification test; Jarque-Bera denotes normality. The values in the parentheses next to aforesaid parameters indicate probability values. W_{UD} denotes long term asymmetry test; W_{KD} denotes short term asymmetry test.

Table 8 exhibits diagnostic test results as well as long and short term findings. The R-squared value is 0.52 for the first model and 0.86 for the second model. In this case, the R-squared value indicating the explanatory power of both models is higher for the second model and its explanatory power is higher. According to diagnostic test results, there is no autocorrelation or heteroscedasticity issue with both models. Our series displayed normal distribution; no specification error was found with the models as well. Moreover, as implied from the results of the Wald test, no asymmetry relationship between *reer* and *export* on the long term for the first model; but asymmetry relationships were found at 5% significance level on the short term. For the second model, our results revealed asymmetric relationships between *reer* and *import* on both short and long term at 1% significance level.

In the light of the findings concerning long term relationship, a positive and statistically significant relationship was determined between *foreign income* and *export* for the first model.

That is, a 1% increase in foreign income would result in a 3.02%-increase in export and vice versa. This finding was found to be accommodating with the economic theory. On the other hand, a 1% increase in *real effective currency rate* would result in a 0.04% increase in *export*; and but 1% decrease would result in 0.56% decrease. However, these two findings were not statistically significant.

In considerations of our results regarding long term relationships of the second model, a positive and significant relationship was determined between *domestic income* and *import* at 1% level. That is, 1% increase in *domestic income* would result in 2.58% increase in *import* and vice versa. There was no significant relationship determined between *real effective currency rate* and *import*. However, a 1% decrease in real effective currency rate would result in 1.49% decrease in import, which was statistically significant at 1% level. In order to satisfy the Marshall-Lerner Condition, total of export and import elasticities is required to be greater than 1. For the long term, this requirement was not satisfied ($0.048+0.030>1$); and accordingly the MLC was not valid for the long term.

In consideration of our findings regarding short term relationship, it was seen that a 1% increase in *reer* would result in 0.17% decrease in *export* on the short term for the first model. Increasing real currency rate mean a decrease in the nominal currency rate or an increase with the general price level of a host country, or a decrease with the general price levels of partner countries. Increases in *reer* result in weaker foreign competitive power due to decrease in export and increasing import volumes (Uslu, 2018:796). Therefore, it could be concluded for the short term that increases in *reer* could result in negative effect on foreign trade balance. Moreover, a positive and significant relationship was determined between *foreign income* increase and export at 1% significance level, which is in conformity with economic theory. Additionally, 1% increase in domestic income was found to increase export by 2.89%.

In consideration of our findings regarding the second model, a positive but statistically insignificant relationship was determined between *reer* increase and *import* on the short term. However, a significant and negative relationship was determined between *reer* decrease and *import* at 1% significance level. That is, a 1% decrease in *reer* would result in 0.36% increase in import. In both models, the ECT coefficient was found negative and statistically significant, which suggested that error-correction model was operating accurately. The requirement for satisfaction of the Marshall-Lerner condition is that total elasticities of export and import is to be greater than 1. For the short term, the MLC was not met because the total elasticity was less than the threshold ($-0,177+0,084>1$) for Turkish economy.

Finally, Figure 1 and 2 report the CUSUM test, cumulative sum of residuals, and the CUSUMQ test, cumulative sum of squares, for the first and second models, respectively. In both models, it was determined that cumulative residuals and cumulative sum of squares remained within 95% confidence interval, which supported the idea that model coefficients were consistent.

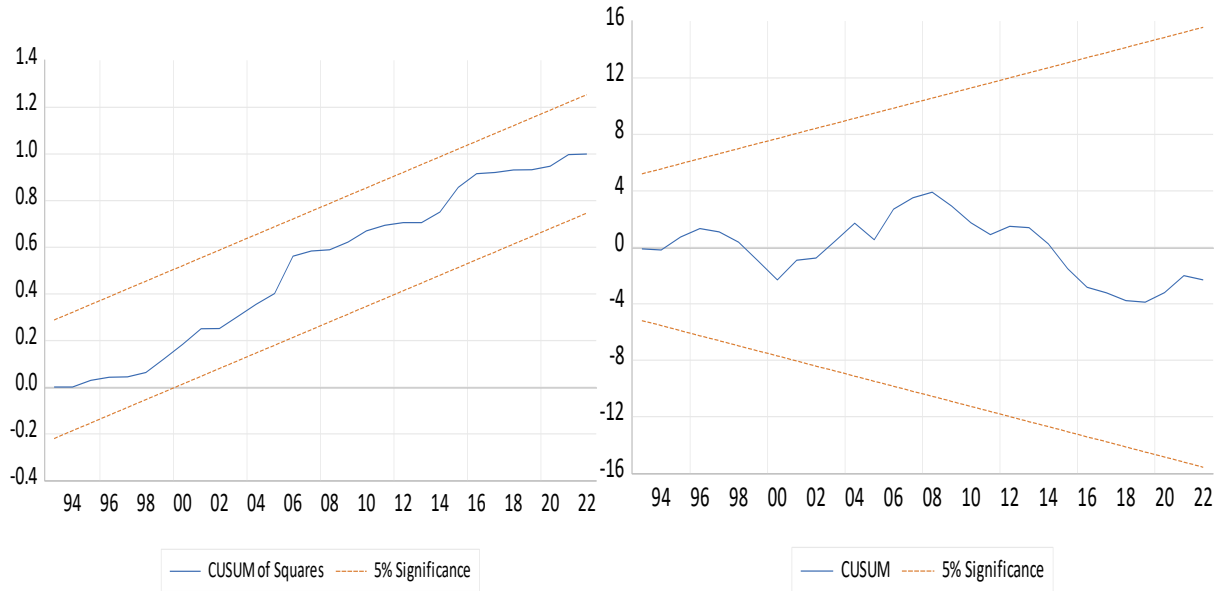

Figure: 1

Model 1 CUSUM² and CUSUM Test Results

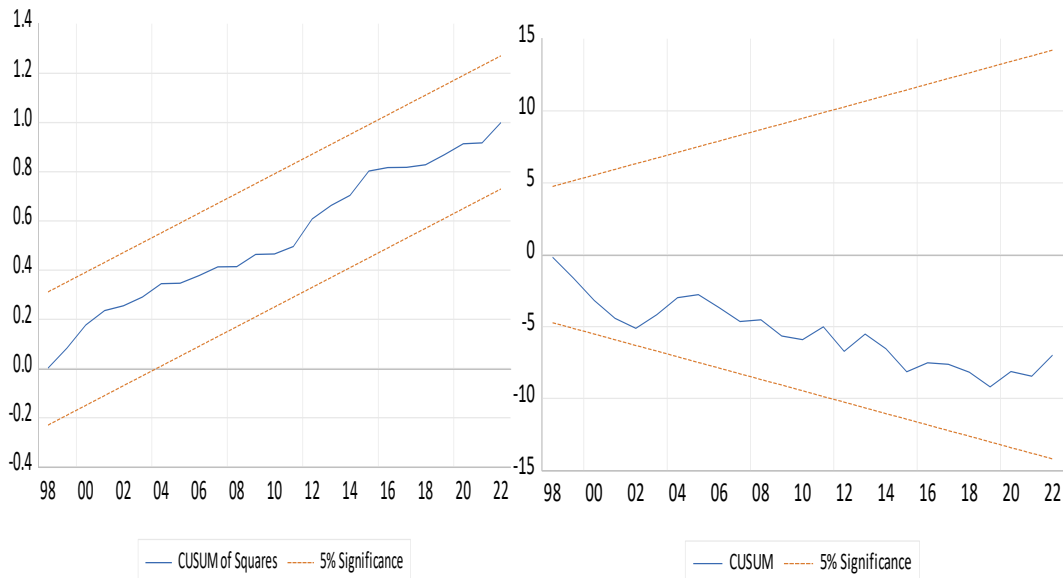

Figure: 2

Model 2 CUSUM² and CUSUM Test Results

4. Result

In the present study, validity of the Marshall-Lerner Condition was analyzed for Turkish economy covering the period of 1980-2022 by employing Non-Linear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) method. When our findings were considered as a whole, the effect of real currency increases on import was not found statistically significant in both short and long term. However, it was determined that real currency decreases were found to have increasing effect on import on the short term but this effect turned to opposite way on the long term and decreases import. Even though the effects of increases and decreases in real currency on export were not found statistically significant on the long term, increases in real currency displayed decreasing effect on export on the short term. Total elasticities of export and import is required to be greater than 1 to satisfy the Marshall-Lerner condition. Accordingly, it was concluded that the MLC was not satisfied for the Turkish economy for both short and long terms because total elasticities were less than 1, $(-0.177+0.084>1)$ and $(0,048+0,030>1)$, respectively. Moreover, our finding that long term coefficients were not statistically significant supported our conclusion that the MLC was not satisfied. In this case, it could be inferred for the Turkish economy that the public expectation which asserts real currency changes have enhancing effect on foreign trade balance on the long term by increasing export and decreasing import was not valid for study period. This finding, in the meantime, could also be interpreted as that “J”-shape curve was not valid for Turkish economy. In order to catch “J”-shape curve, real currency changes are expected to affect foreign trade negatively on the short term; but positively on the long term. Yet, in the present study, real currency rate changes were not found to affect import and export positively on the long term. Thus, statistically insignificant status of our finding supported this conclusion. Similarly, studies of Hepaktan (2009), Kemeç and Kösekahyaoğlu (2015), Tuncay and Üstüner (2017) report that the MLC is not satisfied for the Turkish economy, which are in conformity with our findings.

From this point, in an economy in which the MLC is not satisfied, it is not possible to utilize the currency rate as a policy tool to enhance foreign trade balance. In this regard, when foreign trade composition of Turkish economy was taken into consideration, it should be noted that any potential devaluation could result in serious economic issues. As a result of devaluation, especially increasing cost of imported goods could invite a shrink in manufacturing as well as a spark in inflation, one of the substantial economic problems of Türkiye, through resulting cost hikes. In parallel with decreasing trend of import, deteriorating effect of sensitive

dependency of Turkey's export to mediatory goods imported could widen foreign trade deficit on the contrary to what is expected in general.

Incapacity of currency rate policy as a remedy to foreign trade deficit brings different economic and financial policies into agenda for Turkish economy instead of devaluation. In this case, policies focusing on increasing domestic savings and offering incentives for direct foreign investments which could enhance consistent and long-term employment opportunities and export volume, rather than short-term hot money inflow could be suggested. Eventually, taking long-term and persistent measures such as improving quality of exported goods and initiating structural reforms enhancing composition of foreign trade rather than entering into price competition through devaluation would result in more solid positive solutions especially for a country like Türkiye yielding chronic foreign trade deficit. In sum, it could be concluded that “non-price competition” is the fundamental policy suggestion of the present study.

The sensitivity of the global economic climate faced by open emerging economies, coupled with the weakness in their financial structures, makes their economies more vulnerable, and fluctuations in the USD in particular pose downsides and serious risks due to foreign exchange dependence. Hence, another policy recommendation of the study could be to trade in local currencies to get out of this economic dilemma.

This is an issue that is being discussed and debated in many countries, especially in the BRICS countries. Russia is one of the first countries in the world to take the first step in this area, and its applicability for the Turkish economy has been explained and proposed in detail in the National Economy Model prepared by Baş (2005). In this model, it is emphasized that if countries trade with local currencies in international trade, they will be free from the negative effects of foreign currencies, especially the USD, on their economies. There are empirical studies in the literature that emphasize that trade in local currencies positively affects the economies of countries and can be considered as another policy recommendation for policy makers, especially in closing the foreign trade deficit.

Finally, as with any study, this study also has some limitations. Although the study does not have sufficient data set, methodology and time constraints, more data, more sophisticated methodologies and perhaps analysis on a peer group of countries (such as the fragile five) would enhance the contribution of the literature.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study

REFERENCES

- Akıncı M. (2021). Ticaret esneklikleri ve Marshall-Lerner koşulu üzerine: Türkiye ekonomisi için lineer olmayan ardl analizi, *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 9-36.
- Akardeniz E., Ertürkmen G., Bolat İ. (2023), Genişletilmiş Marshall-Lerner Koşulunun Türkiye için Fourier yaklaşımı ile incelenmesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2) 419-431
- Alptekin, V. (2009). Türkiye’de dış ticaret - reel döviz kuru ilişkisi: Vektör otoregresyon (var) analizi yardımıyla sınanması, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2, 2, ss.132-149.
- Alexander, S. S.(1952), Effects of devaluation on a trade balance, *International Monetary Fund Staff Papers*, 2, pp. 263-278.
- Altunöz U. (2022). Reel kur ve dış ticaret dengesi bağlamında Marshall -Lerner Koşulu ve J Eğrisi Hipotezi’nin geçerliliği: Türkiye ekonomisi için ekonometrik analiz, <https://www.researchgate.net/publication/361747699>, 22.03.2024.
- Aslan M.B. (2023). Türkiye ile ABD arasındaki dış ticarete Marshall Lerner Kuralının geçerliliği: Ekonometrik bir analiz, *Ekonomi Yönetim Politika*, 1(1) 11-22.
- Ay, A. & Özşahin, Ş. (2007). J Eğrisi hipotezinin testi: Türkiye ekonomisinde reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVI, 1, 1-23.
- Bakan S. & Akkaya O. (2018). Marshall-Lerner koşulunun Türkiye ekonomisinde incelemesi: 1950-2000 dönemi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 325-331.
- Baş, H. (2005). Milli ekonomi modeli. 1.b., Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi.
- Cambazoğlu, B., & Güneş, S. (2016). Marshall-Lerner condition analysis: Turkey case, *Economics Management, and Financial Markets*, 11(1), 272-283.
- Cheng, K.(2024). Ming, estimating trade elasticities with a new version of Marshall-Lerner Condition. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4889117> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4889117>
- Dickey, D.A. & W.A. Fuller (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unitroot, *Journal Of The American Statistical Association*, 74.
- Dornbusch, R. & Fischer, S. (1995), *Makroekonomi*, Akademi Yayınları, İstanbul
- Ebadi E.(2020). Comparison of the Marshall-Lerner Condition in OECD and Asian Countries: New evidence from pooled mean group estimation, *Economics Bulletin* 40, 2
- Francisco J. S. Rocha & Marcos R. V. Magalhães & Atila Amaral Brilhante, 2024. A BVAR Note on the J-Curve and the Marshall-Lerner Condition for Brazil, *International Journal of Economics and Finance, Canadian Center of Science and Education*, 16(3), 1-31.
- Guo G. (2020). Estimating the Marshall-Lerner condition of China, *Journal of Economics and Finance*, 12(2), 48-56
- Hepaktan C. (2009). Türkiye’nin Marshall- Lerner koşuluna ilişkin parçalı eşbütünleşme analizi, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16 (1).
- Hooy, C. & Chan, T. (2008). Examining exchange rates exposure, J curve and the Marshall-Lerner Condition for high frequency trade series between China and Malaysia, *Munich Personal Repec Archive*, No. 10916, 1-10.
- Jamilov, R. (2013). J-Curve dynamics and the Marshall-Lerner Condition: Evidence from Azerbaijan, *Transition Studies Review*,19(3),313-323.

- Karademir C., Yazgan Ş., Ceylan V. (2023). Döviz kuru ve dış ticaret dengesi; Türkiye örneği, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 361-372.
- Kemeç, A., & Kösekahyaoglu, L. (2015). J eğrisi analizi ve Türkiye üzerine bir uygulama, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1),1-29.
- Kimbugwe, H. (2006). The bilateral J curve hypothesis between Turkey and her 9 trading partners, *Munich Personal Repec Archive*, Paper no.4254.
- Kopuk E., & Beşer M.K. (2020). Is J-curve hypothesis valid in the Turkey manufacturing industry? Bound test approach, *International Conference on Economics* September 10-12, Eskisehir Osmangazi University.
- Lee, J. & Strazicizh, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks, *The Review of Economics and Statistics* 85(4):1082-1089.
- Lerner, A. P. (1944). *The Economics of Control*. New York, Macmillan.
- Mahmud, S. F., Ullah, A., & Yucel, M. E. (2004). Testing Marshall-Lerner condition: A non-parametric approach, *Applied Economics Letters*, 4(11), 231-236.
- Marshall, A. (1923), *Money, Credit and Commerce*, Macmillan, London.
- Mazlum N.(2020). 1980-2018 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretinin Gelişim Seyri, *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7(22), 54-71.
- Mike F., Özyaytürk G., Kızılkaya O. (2022), Türkiye ekonomisinde döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi: Fourier eşbütünleşme testinden yeni bulgular, *Sosyoekonomi*, 30(52), 313-331.
- Moura, G. & Silva, S. (2005). Is there a Brazilian J curve?, *Economics Bulletin*, 6(10), 1-17.
- Navarro A.M. (2024). The Marshall-Lerner Condition Deconstructed: Exploring Trade Impacts of Strategic PHP Depreciation ,Available: <https://ssrn.com/abstract=4815854> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4815854>
- Oyadeyi O(2024). Testing the j curve, Marshall-Lerner condition and thirwall hypothesis- empirical evidence from Nigeria, *International Journal of Business and Emerging Markets*, 16(3)
- Phillips P.C.B. & Perron P. (1988). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika*, 75(2), 335-46.
- Ratha, A. & Kang, E. (2012). Asian financial crisis and Korean trade dynamics, *Economics Working Papers*, 1-35.
- Rehman, H. & Afzal, M. (2003). The J curve phenomenon: An evidence from Pakistan, *Pakistan Economic and Social Review*, Volume XLI, No. 1-2, 45-58.
- Shin, Y., Yu, B. & Greenwood-nimmo, M., (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework, In: Sickles, R. C., Horrace, W.C (Eds.), *Festschrift in Honor of Peter Schmidt Econometric Methods and Applications*, 281-314.
- Tomoiağă, E., & Pop Silaghi, M. I. (2022). Testing the Marshall-Lerner condition for Romania. *Theoretical and Applied Economics*, 29(1(630)), 39-48.
- Tragakes, E. (2012), *Economics for the IB Diploma*, 2nd Ed., Cambridge University Press, Cambridge.
- Tuncay Ö. & Üstüner T.S. (2017). Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret dengesini belirleyen faktörlerin Marshall-Lerner Koşulu çerçevesinde analizi, *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 4 (12), 956-964.
- Uslu, H. (2018). Marshall - Lerner koşulu ve J eğrisi hipotezinin geçerliliği: Farklı gelir gurubu ülkeleri için karşılaştırmalı bir analiz, *Journal of Academic Value Studies*, 4 (20), 550-561 (ISSN:2149-8598).

Vergil, H. & Erdoğan, S. (2009). Döviz kuru-ticaret dengesi ilişkisi: Türkiye örneği, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 35–57.

Vines, D. (2008), Absorption approach to the balance of payments, Durlauf, S. N. and Blume, L. E. (Eds.), *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Palgrave Macmillan, London.

Wilson, P. (2000). Exchange rates and the trade balance: Korean experience 1970-1996, *Seoul Journal of Economics*, 13(2).

Zhang, Z. (1999). Foreign exchange rate reform, the balance of trade and economic growth: An empirical analysis for China, *Journal of Economic Development*, 24 (2), 143-136.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1537236
Araştırma Makalesi/Research Article

AKARYAKIT TALEP DİNAMİKLERİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ: ELAZIĞ ÖRNEĞİ

AN ECONOMETRIC ANALYSIS ON THE EXAMINATION OF FUEL DEMAND
DYNAMICS: THE ELAZIG CASE

İsmail KAVAZ ¹ Gökçen DOR ²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
22/08/2024

Kabul:
24/03/2025

Elazığ ili Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan ve hem nüfus hem de ekonomik açıdan giderek gelişen bir şehir olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla, Elazığ akaryakıt talebinin sürekli arttığı şehirler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, çalışmada 2000-2023 yıllarını kapsayan veri seti kullanılarak akaryakıt talep dinamikleri incelenmektedir. Yapısal Zaman Serileri Modelleme yöntemi kullanılarak yapılan analiz neticesinde elde edilen bulgulara göre esneklikler; kişi başına düşen gelir verisi için 0,078, fiyatlar için -0,083, nüfus için 3,57 ve kişi başına düşen araç sayısı için 1,049 olarak belirlenmiştir. Buradan hareketle, Elazığ için kişi başına düşen akaryakıt tüketiminde en etkili değişkenin nüfus artışı ve bu değişkenden sonra tüketimde en ciddi payın ise kişi başına düşen araç sayısındaki değişimlere ait olduğu gözlemlenmektedir. Kişi başına düşen gelir ve akaryakıt fiyatlarındaki artışların ise tüketimi önemli ölçüde etkilemediği sonucu çıkarılmaktadır. Öte yandan, Elazığ'ın bulunduğu bölge itibarıyla fazla göç alması ve bu nedenle nüfusunun artması sonucu hem ildeki araç sayısını hem de akaryakıt tüketimini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu da şehirdeki karbon salınımı oranlarının artmasına ve hava kirliliğine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla, Elazığ'da fosil yakıt tüketiminin azaltılması noktasında politika yapıcılarının şehre olan göçün kontrol altına alınması ve araç kullanım eğilimleri üzerine stratejiler geliştirmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akaryakıt Talebi, Yapısal Zaman Serileri Analizi, Elazığ

Jel Kodları: B21, C81, Q41

¹**Sorumlu Yazar:** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-mail: i.kavaz@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3044-795X

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-mail: gokceendor@gmail.com, ORCID: 0009-0007-4749-4035

Atıf: Kavaz, İ. & Dor, G., (2025). Akaryakıt talep dinamiklerinin incelenmesi üzerine ekonometrik bir analiz: Elazığ örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1) 151-171.

Abstract

Article Info

Received:
22/08/2024

Accepted:
24/03/2025

Elazığ, located in the Eastern Anatolia Region, is a city that has been experiencing significant growth in both population and economic terms. Therefore, Elazığ is among the cities where fuel demand is continuously increasing. In this sense, this study examines the fuel demand dynamics by using the data set covering the years 2000-2023. According to the empirical findings by using the Structural Time Series Modeling method, elasticities were determined as 0.078 for per capita income data, -0.083 for prices, 3.57 for population and 1.049 for the number of vehicles per capita. These findings indicate that population growth is the most effective factor in per capita fuel consumption in Elazığ, followed by changes in the number of vehicles per capita. Increases in per capita income and fuel prices appear to have a limited impact on consumption. However, the region's high migration rates and population growth affect the number of vehicles and fuel consumption in the city. This situation contributes to higher carbon emissions and air pollution in the province. Therefore, policymakers need to develop strategies to manage migration to the city and regulate vehicle usage to reduce fossil fuel consumption in Elazığ.

Keywords: Fuel Demand, Structural Time Series Analysis, Elazığ

Jel Codes: B21, C81, Q41

Extended Summary

Elazığ, located in the Eastern Anatolia Region, is a city that is both rapidly growing in population and developing economically. Consequently, Elazığ ranks among the cities with a continuously increasing demand for fuel. Therefore, identifying current fuel consumption trends and forecasting future demand dynamics in the city is of critical importance for policymakers.

In this context, the elasticities of per capita fuel consumption in Elazığ for the period 2000-2023 were analyzed in this study using the Structural Time Series Modeling (STSM) approach in conjunction with the Underlying Energy Demand Trend (UEDT) concept. The empirical findings indicate that all elasticity estimates are statistically significant. Additionally, diagnostic tests confirm the reliability and consistency of the results. According to the study's findings, the price and income elasticities of fuel demand were estimated at -0.083 and 0.078, respectively. The coefficients for population and per capita vehicle numbers were determined to be 3.573 and 1.049 at the 1% significance level. These results suggest that the price and income elasticities of per capita fuel demand in Elazığ are inelastic. In other words, changes in price and income do not significantly impact fuel demand. There is substantial evidence in economic theory that the price and income elasticities of essential goods are inelastic. In this context, the inelasticity of fuel elasticities is an expected outcome, given that fuel is considered a necessary good in today's world.

Moreover, the elasticities associated with population and per capita vehicle numbers were found to be positive and greater than 1. This implies that a 1% increase in population would lead to a 3.573% increase in fuel demand, while a 1% increase in the per capita number of vehicles would result in a 1.049% increase in fuel demand. Therefore, it can be concluded that increases in population and vehicle numbers have a substantial impact on fuel demand in Elazığ.

Based on these results, it can be concluded that the most influential variable on per capita fuel consumption in Elazığ is population growth, followed by changes in the per capita number of vehicles. In contrast, increases in per capita income and fuel prices do not significantly affect consumption. This outcome aligns with the economic theory assumption that products like gasoline and diesel fall into the category of necessary goods, where income and price have minimal impact on demand. Furthermore, due to the significant influx of migration into the region where Elazığ is situated, the increase in population has notably influenced both the number of vehicles in the city and fuel consumption. This, in turn, has contributed to rising carbon emission levels and air pollution in the city. Therefore, policymakers in Elazığ should focus on strategies to control migration to the city and address vehicle usage trends to reduce fossil fuel consumption.

In conclusion, analyzing the parameters that drive fuel demand and forecasting future demand trends are of paramount importance. It is believed that the findings and interpretations of this study provide policymakers with critical insights into developing sustainable and cost-effective solutions to address the challenges of meeting Elazığ's future fuel demand. The most influential factors affecting fuel demand in Elazığ are population and vehicle numbers. Consequently, local policymakers need to implement various measures related to the consumption of fossil fuels, on which Turkey is heavily dependent on external suppliers. To curb the excessive demand for this resource, it may be beneficial to control migration to Elazığ and to evaluate transportation trends in the city, such as public and private transport. In this regard, implementing controlled migration systems could positively contribute to managing population growth. Furthermore, promoting the use of electric vehicles instead of fossil fuels in public and private transportation, as well as encouraging alternative modes of transportation such as bicycles and scooters, is essential. This approach would not only reduce fuel consumption but also make significant progress in improving environmental and air quality.

1. Giriş

Enerji, günümüz modern yaşamının vazgeçilemez unsurları arasında yer almaktadır. Hem toplumsal hem de bireysel düzeyde enerji; ekonomik kalkınma, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi birçok alanda önemli bir rol oynamaktadır. Enerji kaynakları endüstriyel üretimden ulaşım sistemlerine kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. Bu bağlamda, benzin, motorin ve LPG gibi akaryakıt ürünleri dünyada en yaygın kullanılan enerji kaynakları arasında bulunmaktadır. Özellikle ulaşım sektöründe söz konusu akaryakıt çeşitlerinin kritik bir önemi vardır.

Akaryakıt çeşitlerinin talep miktarlarının belirlenmesi hususu hem mikro hem de makro ölçekte ciddi bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla, enerji ekonomisi literatüründe bu konu detaylı bir şekilde incelenmektedir. Söz konusu talep eğilimlerinin ana belirleyicilerini tahmin etmek ilgili alanda politika yapıcılara yol göstermek anlamında son derece önemlidir. Buradan hareketle, mevcut enerji talebini karşılayabilme ve arz güvenliği sürdürebilme misyonu, kuşkusuz enerji piyasalarının geleceğe dönük projeksiyonlarına bağlıdır. Dahası, bu projeksiyonlar yerel ve ulusal enerji politikalarının belirlenmesi noktasında rehberlik etmektedir.

Tahmin modellerinde, talebin fiyat ve gelir parametrelerini doğru bir şekilde öngörmek, bu projeksiyonların başarısı için kritik öneme sahiptir (Çatık & Deliktaş, 2016). Diğer taraftan, akaryakıt talebinin tam anlamıyla ve doğru bir şekilde analiz edilebilmesi için söz konusu teknik değişkenlerin yanı sıra zevk ve tercihler, ekonomik durum ve çevresel faktörler gibi bir takım dışsal değişimler de incelenmelidir. Zira, akaryakıt piyasası dinamik ve karmaşık bir yapıya sahip olduğundan dolayı piyasada oluşabilecek değişimler bağımsız veya birbirleriyle bağlantılı olabilecek çeşitli ekonomik ve teknolojik faktörlere bağlıdır (Bayraç, 2005). Bu nedenle, çalışmada, Hunt vd. (2000, 2003a, 2003b) tarafından literatüre kazandırılan Temel Enerji Talebi Eğilimi (Underlying Energy Demand Trend-UEDT) konsepti kullanılarak tüketici tercihleri ile ekonomik ve teknolojik yapıdaki değişimler incelenebilmektedir.

Çalışmanın inceleme alanı olan Elazığ ilinin coğrafi konumu, ulaşım altyapısı ve demografik yapısı akaryakıt tüketim alışkanlıklarını doğrudan etkilemektedir. Şehirdeki sanayi faaliyetleri, tarım ve ulaşım sektörleri akaryakıt talebini şekillendirmede başat rol oynamaktadır. Elazığ'ın bulunduğu bölge itibarıyla fazla göç alması ve bu nedenle nüfusunun artmasından dolayı hem ildeki araç sayısı hem de akaryakıt tüketimi önemli ölçüde artmaktadır.

Güncel verilere göre, Elazığ ilinin nüfusu 604.411 ve kayıtlı araç sayısı ise 151.057 olarak kayda geçmiştir (TÜİK, 2023a; TÜİK, 2023b). Dolayısıyla, ildeki akaryakıt talebi

azımsanmayacak kadar fazladır. Bu nedenle çalışmanın ana amacı Elazığ'ın akaryakıt talebi ile ilgili ana değişkenler kullanılarak bir talep modellemesi oluşturmaktır. Bu bağlamda, söz konusu araştırmaya literatürde rastlanmadığından dolayı alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, araştırmada elde edilen bulguların yerel idarecilerin ilgili alanda geliştireceği stratejilere yardımcı olabileceği varsayılmaktadır.

Bu çerçevede, mevcut çalışma şu şekilde düzenlenmiştir: 2. bölümde, konu ile ilgili literatür özetlemektedir. 3. bölümde, bu araştırma için benimsenen metodolojik yaklaşım ve kullanılan veri seti açıklanmaktadır. Sonraki bölümde, analizden elde edilen ampirik bulgular verilmektedir. Son olarak, çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmı sunulmaktadır.

2. Literatür Taraması

1973'teki ilk petrol krizinin ardından, petrol kaynaklarının ekonomik sistemlerdeki kritik rolünün hem bireyler hem de kurumlar arasında daha fazla kabul gördüğü bir süreç yaşanmaya başlanmıştır. İlerleyen dönemlerde ise enerji politikalarını şekillendirmeyi ve bu politikaların ekonomik etkilerini değerlendirmeyi amaçlayan enerji talebi araştırmaları alanında kayda değer ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, akaryakıt talebinin önemi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan teorik ve ampirik çalışmalarda odak noktası olmaya devam etmektedir. Son yıllarda, çok sayıda ampirik araştırma, bir dizi metodolojik yaklaşım kullanarak akaryakıt talebi ile ilgili değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmalardan bir seçki aşağıdaki bölümlerde tartışılacaktır.

Sterner vd. (1992), OECD ülkelerindeki benzin talebi üzerine yaptıkları çalışmalarında, benzin tüketiminin gelir esnekliğinin ortalama olarak 1'den büyük olduğu ve benzin tüketiminin gelirden meydana gelen değişimlere oldukça duyarlı olduğu sonucuna varmışlardır. Buradan hareketle, incelenen ülkelerdeki petrol tüketiminin gelir arttıkça artmaya devam edeceği vurgulanmaktadır. Öte yandan, tahmin edilen fiyat esnekliğinin (-0,8) 1'e yakın olması sonucunda, ülkelerde uygulanan vergi politikalarının başarılı olduğu çıkarımı yapılmaktadır.

Birol ve Guerer (1993), Türkiye'nin de aralarında olduğu altı gelişmekte olan ülkenin ulaşım sektörüne odaklanmaktadır. Çalışmada, bazı ekonometrik teknikler kullanılarak, bu ülkelerdeki karayolu taşımacılığı için petrol talebinin gelir, nüfus, benzin ve dizel fiyatları gibi bağımsız değişkenlere göre evrimi 1970-1990 dönemi için analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, seçili ülkelerin ekonomik büyümesinde itici gücün giderek artan petrol talebi olduğuna dikkat çekmektedir. Türkiye'nin benzin talebinin ise kısa vadeli fiyat ve gelir

esneklikleri sırasıyla -0,18 ve 0,39 ve uzun vadeli esneklikleri sırasıyla -0,75 ve 1,63 olarak tahmin edilmiştir.

Bayraç (2005), petrol piyasasının özelliklerini, küresel gelişimini ve artan petrol fiyatlarının ekonomiler üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların ekonomik performanslar üzerinde ciddi bir etkisinin olduğuna dikkat çekilen çalışmada, Türkiye gibi fosil yakıtlarda dış tedarikçilere yoğun bir şekilde bağımlı olan ülkelerin söz konusu fiyat hareketleri sonucunda ciddi bütçe açıkları verdiklerine dikkat çekilmektedir. Dahası, petrol ve dolayısıyla akaryakıt fiyatlarında meydana gelen artışların istihdamdan enflasyona, maliyetlerden üretime kadar birçok alanı etkilediği gözlemlenmektedir.

Basso ve Oum (2007), otomobil yakıt talebi üzerine yapılan araştırmaları sentezledikleri çalışmalarında, talep analizlerinde yoğunlukla kullanılan zaman serileri metodu yerine popüler olmayan diğer yöntemlerin sonuçlarını incelemişlerdir. Çalışmada, literatürde yeterince kabul edilmemiş, daha az popüler yaklaşımlar veya metodolojiler kullanan çalışmalar tarafından ortaya atılan diğer ilgili bulguların olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, eş-bütünleşme tekniklerini kullanan çalışmalar, araştırmacıların zaman serilerinin olası durağan olmayan doğasını analiz etmeleri ve hesaba katmaları gerektiğini göstermiştir. Diğer taraftan, ayrıştırılmış verilerden elde edilen sonuçların, farklı politikaların dağıtımsal etkilerini değerlendirmek için daha uygun olduğu iddia edilmektedir. Özetle, benzin tüketimi analizlerinde kullanılan yapısal modellerin, hanelerin ve bireylerin yakıt fiyatı ve gelirdeki değişikliklere nasıl tepki verdiklerinin anlaşılması noktasında ciddi katkılar sağladığı görülmüştür.

Karathodorou vd. (2010), 100 şehir için yatay kesit veri seti kullanarak 1995 yılına ait bir analiz yapmıştır. Çalışmada, kentsel alanlara yönelik bir yakıt talebi modeli tahmin edilerek kentsel yoğunluğa göre talep esnekliğinin doğrudan bir tahmini elde edilmektedir. Kişi başına yakıt talebi, kişi başına düşen araç stoğu, kilometre başına düşen yakıt tüketimi ve araç başına yıllık kat edilen mesafe değişkenlerinin kullanıldığı araştırmada, kentsel yoğunluğun yakıt tüketimi üzerinde kısıtlı bir etkiye sahip olduğu ancak bu değişkenin esas olarak araç stokunu ve araçla kat edilen mesafeleri etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Nişancı (2010), koentegrasyon ve hata düzeltme yöntemlerini kullanarak Türkiye'nin yakıt talebini incelemiştir. 1973-2003 yılları arasının analiz edildiği çalışmada, benzin tüketiminin gelir esnekliği uzun ve kısa vadede 1'den büyük, motorinin ise 1'den küçük olarak tahmin edilmiştir. Fiyat esnekliklerinin ise her iki akaryakıt çeşidi için 1'den küçük olduğu

belirlenmiştir. Sonuç olarak, benzin ve motorin tüketimi gelir değişimlerinden yüksek derecede, fiyat değişimlerinden ise oldukça sınırlı bir şekilde etkilenmektedir.

Sene (2012), ise Senegal'in toplam benzin talebini 1970 ile 2008 arası dönem için tahmin ettiği çalışmada, odak noktası olarak benzin fiyatları ve gelirle ilgili talep esnekliklerini değerlendirmektedir. Nüfus, fiyat, gelir ve toplu taşımaya ilişkin değişkenlerin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre nüfus (0,19) ve gelir (0,45) benzin talebini pozitif bir şekilde etkilerken, fiyat (-0,12) ve toplu taşımanın (-1,01) benzin talebi üzerindeki etkileri negatif olarak saptanmıştır. Sonuç olarak, Senegal için benzin talebi noktasındaki en fazla etkinin toplu taşıma sisteminde olduğu görülmektedir. Politika yapıcılarının bu bağlamda bir takım stratejiler geliştirmelerine ihtiyaç olduğu belirtilmektedir.

Solak (2013), Türkiye'deki ulaşım sektörü ve petrol talebini tahmin ettiği çalışmasında Otoregresif Entegre Hareketli Ortalama (ARIMA) yöntemini kullanarak 2012 ile 2020 arasındaki dönemi incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre 2020'de ülkenin toplam petrol talebinin 30,58 mtep olması ve ulaşım sektörü için bu miktarın 20,73 mtep olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür.

Şahin ve Kaya (2014), Çin, Norveç, ABD, İngiltere ve Rusya'nın 2001-2011 arasındaki dönem için petrol fiyatlarındaki değişimle tüketim arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Söz konusu ilişki araştırılırken doğal gaz tüketimi, kömür tüketimi ve GSYH parametreleri modele bağımsız değişkenler olarak eklenmiştir. Bu sayede, söz konusu değişkenlerin petrol tüketimi üzerinde bir etkilerinin olup olmadığı analiz edilmiştir. Sonuçlar, GSYH ve kömür tüketimindeki artışların petrol tüketimini artırdığı ancak doğal gaz tüketimindeki artışın petrol tüketimini sınırlı da olsa azalttığına işaret etmektedir. Ayrıca, fiyatların tüketim üzerindeki etkisinin de kısıtlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Bayraktutan ve Solmaz (2019), petrol fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisini en fazla petrol ithalatı gerçekleştiren 20 ülke üzerinden panel veri yöntemi ile incelemiştir. 1993 ile 2017 arasındaki veri setinin kullanıldığı çalışmada, petrol fiyatlarının enflasyon üzerinde artırıcı bir etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yalta ve Yalta (2016), zaman serisi analiz tekniklerini kullanarak dizel yakıt ve benzinin talep fonksiyonlarını aylık verilerle 2004:1 ile 2012:6 arasındaki dönem için ayrı ayrı tahmin etmişlerdir. Çalışmanın ilk kısmında sabit genişlikte kayan pencereler (fixed-width rolling window) yöntemi kullanılarak fiyat ve gelir esnekliklerinin dinamikleri analiz edilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise yasadışı yakıt faaliyetlerini tahmin etmek için bir yöntem önerilmiştir. Sonuç olarak, yakıt kaçakçılığı durumunun Türkiye'nin Irak, İran ve Hazar Denizi gibi petrol zengini bölgelere yakınlığı nedeniyle önemli bir endişe kaynağı olduğu sonucuna

varılmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de yasadışı yakıt kullanımının dizel yakıt için yaklaşık 4 ila 20 milyon litre, benzin için ise 0.5 ila 2.7 milyon litre arasında değiştiği ve toplam vergi kaybının 1.3 milyar ABD doları olduğu gözlemlenmiştir.

Görüş ve Türköz (2016), 1970-2013 arasını kapsayan veri setini kullanarak ARDL Sınır Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi yöntemleri ile Türkiye’nin petrol talebini incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, uzun vadede petrol talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin sırasıyla -0,17 ve 0,51 olduğu yönündedir. Diğer taraftan, kısa vadede gelir esnekliği 0,59 olarak bulunurken, fiyat esnekliği ise -0,08 şeklinde tahmin edilmiştir. Petrolün zorunlu bir tüketim malı olması hasebiyle, fiyat ve gelirden meydana gelen değişimlerin talep üzerinde ciddi bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Çatık ve Deliktaş (2016), Johansen eşbütünleşme tekniğini kullanarak yaptığı analiz ile Türkiye’deki petrol, kömür ve doğal gazın fiyat ve gelir esnekliklerini araştırmaktadır. 1960 ile 2012 yılları arasını inceleyen çalışmada, toplam petrol talebinin fiyat esnekliği anlamsız, gelir esnekliği ise anlamlı ve 1,71 olarak bulunmuştur. Buna göre, petrol talebinin fiyat değişimlerinden etkilenmediği ancak gelirden meydana gelen değişimden ise ciddi derecede etkilendiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Bayraktar (2023), Haziran 2012’den Eylül 2022’ye kadar olan dönem için aylık veri seti kullanarak Türkiye’deki akaryakıt tüketimi ile enflasyon arasındaki karşılıklı ilişkileri Toda-Yamamoto nedensellik testi yaklaşımı ile incelediği çalışmasında, enflasyondaki değişimlerin benzin tüketimi üzerinde paralel bir etkisinin olduğu sonucuna varmıştır. Daha açık bir ifadeyle, enflasyon arttığı zaman benzin tüketimini artırıcı, düştüğü zaman ise tüketimi azaltıcı bir etki yapabileceği öngörülmüştür. Bu bağlamda, benzin zorunlu bir tüketim malı olduğu için tüketimin fiyat hareketlerinden önemli ölçüde etkilenmeyeceği yönündeki iktisat teorisi desteklenmektedir.

Kilian ve Zhou (2024) ABD’de bulunan bazı eyaletlerdeki benzin talebinin fiyat esnekliklerini 1989 ile 2008 yılları arasında aylık veri seti kullanarak senaryolar üzerinden incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre incelenen bölgelerdeki benzin talebinin fiyata duyarlılığının dönemler itibarıyla küçük çaplı değişiklikler gösterse de genel olarak sifıra yakın seyrettiği belirlenmiştir. Buradan hareketle, günümüzde akaryakıtın zorunlu bir tüketim malı olduğu ve esnekliğinin sifıra yakın bulunmasının beklenen bir durumu işaret ettiği çıkarımı yapılabilir.

Daha güncel bir çalışmada, Zhang vd. (2025) makine öğrenmesi yöntemlerinden Genelleştirilmiş Rassal Orman (Random Forrest) yöntemini kullanarak ABD için benzin talebinin fiyat esnekliğini tahmin etmeye odaklanmışlardır. Çalışmanın ampirik bulguları ortalama -0,38 seviyesinde bir fiyat esnekliğini işaret ederken, bu sonuçlar benzin talebinin fiyat değişimlerinden fazla etkilenmediğini kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda, akaryakıt sektöründe bulunan tüketicilerin fiyat sinyallerine veya değişimlerine duyarlılığının neredeyse sıfır olduğu sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla, akaryakıtın fiyatı ne olursa olsun bu ürünün kullanılmaya devam edeceği anlaşılmaktadır.

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde, akaryakıt talebi üzerinde fiyat değişimlerinin etkilerinin oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Diğer taraftan, gelir, nüfus, toplu taşıma, araç sayısı ve gidilen mesafe gibi değişkenlerin akaryakıt talebini fiyattan daha fazla etkiledikleri söylenebilir. İncelenen literatürde de görülebileceği üzere, akaryakıt talebine ilişkin çalışmalar, çeşitli metodolojik yaklaşımlar, veri setleri ve ele alınan değişkenlere göre sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada ise analizler için daha güncel bir veri setinden yararlanılarak tahmin edilen esneklik tahminleri sunularak bu külliyyatın zenginleştirilmesi amaçlanmaktadır.

3. Metodoloji ve Veri Seti

3.1.Yapısal Zaman Serisi Modelleme Yaklaşımı

Bu çalışmada, Harvey'in (1989) Yapısal Zaman Serisi Modelleme (Structural Time Series Modelling-STSM) yaklaşımı Temel Enerji Talebi Eğilimi (Underlying Energy Demand Trend-UEDT) ile birlikte uygulanmaktadır. UEDT kavramı enerji talebi literatüründe ilk kez Hunt vd. (2000, 2003a, 2003b) tarafından tanıtılmış ve STSM yönteminin UEDT'yi modellemek için uygun bir yapı olduğu savunulmuştur. STSM metodolojisi UEDT'yi tahmin etmeyi sağladığından, talep eğilimindeki değişimler bu modelde kolayca gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla, STSM yönteminin stokastik UEDT'yi tahmin etmek için uygun bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Burada, tüketici tercihlerindeki ve ekonomik yapıdaki değişimler söz konusu yaklaşımla modellenenmektedir. Ayrıca, fiyat ve gelir esnekliklerinin geleneksel yöntemlere göre daha yansız olduğu ifade edilmektedir (Sa'ad, 2011).

STSM yöntemi bazı karakteristik özelliklerinde dolayı geleneksel eşbütünleşme yöntemlerinden ayrılmaktadır. İlgili yöntemde değişkenlerin bütünleşme derecesinin aynı olması ile ilgilenilmemektedir. Bu özellik sayesinde serinin durağanlığını doğrulamak zorunlu olmadığından birim kök testlerine olan ihtiyaç ortadan kalkmaktadır. Sonuç olarak, bu sayede ampirik analiz süreci daha basit ve verimli bir şekilde işletilebilir. Dahası, STSM yöntemi ile

aynı denklem üzerinden kısa ve uzun vadeli değişimleri inceleyebilme olanağı bulunmaktadır. Dolayısıyla, kısa ve uzun vade sonuçlarına ulaşmak için ayrı denklemler formüle etme ihtiyacı bulunmamaktadır. Ayrıca, bu yöntem incelenen serilerdeki yapısal kırılmaları dikkate almaktadır. Bu sayede, analiz edilen zaman serilerindeki yapısal kırılmalar belirlenerek, modelin doğru ve güvenli sonuçlar verebilmesi sağlanmaktadır. Burada bahsedilen özellikler sayesinde, STSM yönteminin çok yönlülüğü ve sağlamlığı öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu yöntemin geleneksel eşbütünleşme yöntemlerine göre oldukça avantajlı ve ergonomik olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

STSM yaklaşımı, gözlemlenemeyen bir eğilimle aşağıdaki modeldeki gibi formüle edilmektedir:

$$Y_t = \mu_t + Z_t' \delta + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada Y_t bağımlı değişken, μ_t trend bileşeni ve ε_t hata terimidir ($\varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2)$). Z_t açıklayıcı değişkenlerin $k \times 1$ vektörü ve δ bilinmeyen parametrelerin $k \times 1$ vektörüdür. Bu modelde, μ_t gözlemlenemeyen trend parametresini temsil eder ve aşağıdaki stokastik süreçte sahiptir:

$$\mu_t = \mu_{t-1} + \beta_{t-1} + \eta_t \quad \eta_t \sim NID(0, \sigma_\eta^2) \quad (2)$$

$$\beta_t = \beta_{t-1} + \xi_t \quad \xi_t \sim NID(0, \sigma_\xi^2) \quad (3)$$

Burada, μ_t ve β_t sırasıyla trendin seviye ve eğim bileşenleri olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, η_t ve ξ_t sırasıyla trendin seviye ve eğimindeki değişimin belirleyicileridir. Trendin şekli, hiper-parametreler olarak adlandırılan σ_η^2 ve σ_ξ^2 varyanslarına bağlıdır. STSM yaklaşımında, trendin stokastik olduğu, ancak ve ancak bu hiper-parametrelerin her ikisi de sıfırdan farklıysa söylenebilir. Aksi halde, model geleneksel bir deterministik zaman trend regresyonuna dönüşür. Ayrıca, Eşitlik 2 ve Eşitlik 3'te verilen seviye ve eğim bozukluklarının (η_t ve ξ_t) normal dağılımda olduğu varsayılır. Bu nedenle, bunlar yardımcı artıkların normallik niteliğinin sağlanmasının gerekli olduğu durumlarda modele dahil edilmelidirler.

Bu çalışmada kullanılan temel model şu şekildedir:

$$Q_t = f(Y_t, P_t, Pop_t, V_t, UEDT_t) \quad (4)$$

burada; Q akaryakıt tüketim miktarı, Y reel GSYİH, P reel akaryakıt fiyatı, Pop toplam nüfus ve V ise araç sayısıdır.

UEDT, akaryakıt talebindeki teknik değişiklikler (içsel ve dışsal) ile tercihler, zevkler, ekonomik yapı, çevresel sorunlar gibi diğer dışsal faktörleri içeren gözlemlenemeyen eğilimdir. Bu nedenle, Hunt vd. (2003a), gelir ve fiyat esnekliklerinin yanı sıra tahminlerinden kaçınmak için modelde doğru bir şekilde tahmin edilen UEDT'nin dahil edilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır.

UEDT ile uyarlanan talep modeline çeşitli müdahalelerin olması olasıdır. Bu bağlamda, UEDT μ_t , seviye müdahaleleri, eğim müdahaleleri ve düzensiz müdahalelerin toplamına eşittir (Harvey ve Koopman, 1992). Söz konusu müdahalelerin varlığında UEDT aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır;

$$UEDT = \mu_t + \text{seviye müdahaleleri} + \text{eğim müdahaleleri} + \text{düzensiz müdahaleler} \quad (5)$$

Eşitlik 5'te UEDT kavramı müdahalelerle birlikte sunulmaktadır. Bu müdahaleler tahminlenen modellerde belirli bir dönem için yapısal kırılmalar ve değişimler hakkında bilgi vermektedir. Seviye ve eğim müdahaleleri eğilim üzerindeki kalıcı etkileri temsil ederken, düzensiz müdahaleler geçici etkileri belirtir. Ek olarak, σ_η^2 , σ_ξ^2 ve σ_ε^2 olarak tanımlanan hiperparametreler UEDT'nin şeklini belirlemektedir. Kısacası, model istatistiksel olarak önemsiz değişkenleri ortadan kaldırmak ve tanı testlerini geçmek için bu müdahaleleri dikkate alarak tahmin edilmektedir.

3.2. Veri Seti

Bu çalışmada, Elazığ ilinin akaryakıt talebini modellemek için 2000-2023 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmaktadır. Bu bağlamda, bağımlı değişken kişi başına düşen akaryakıt tüketimi iken bağımsız değişkenler Elazığ ilinde kişi başına düşen gelir, akaryakıt fiyatlarının (benzin, motorin ve LPG) ortalaması, Elazığ ilinin toplam nüfusu ve ilde kişi başına düşen araç sayısı olarak belirlenmiştir. Tablo 1'de çalışmada kullanılan verilere ait açıklamalar bulunmaktadır.

Tablo 1.

Veri Seti

Değişken	Simge	Dönem	Alınan Kaynak
Kişi Başına Düşen Akaryakıt Tüketimi	Q	2000-2023	EPDK (2024)
Kişi Başına Düşen Gelir	Y	2000-2023	TÜİK (2024)
Akaryakıt Fiyat Ortalaması	P	2000-2023	OPET (2024)
Toplam Nüfus	Pop	2000-2023	TÜİK (2023a)
Kişi Başına Düşen Araç Sayısı	V	2000-2023	TÜİK (2023b)

Ekonometrik analizler sonucunda elde edilecek olan katsayıları esneklik olarak yorumlayabilmek için tüm değişkenler doğal logaritmik formlara dönüştürülmüştür. Ayrıca, nominal fiyatları reel fiyatlara dönüştürmek için tüketici fiyat endeksi verileri kullanılmıştır.

4. Ampirik Bulgular

STSM/UEDT yaklaşımında, seviye ve eğim bileşenleri dikkate alınarak, istatistiksel olarak anlamsız değişkenler elenerek ve modelin tanı testlerini geçmesini sağlanarak tahmin edilmektedir. Geleneksel eş-bütünleşme yaklaşımlarından farklı olarak, talebin kısa ve uzun vadeli esneklikleri STSM yönteminde tek bir denklemlerle tahmin edilebilmektedir.

Ekonometrik modellerde değişkenlere ait optimum gecikme uzunluklarını seçmek önemli bir konudur. Bu çalışmada, dinamik etkileri yansıtmak için iki yıllık bir gecikme seçilmiştir. Bu nedenle, polinom gecikme operatörü için iki yıllık bir gecikme belirlenmiştir. Ayrıca, değişkenlerin entegrasyon sırasının bir önemi olmadığından, STSM/UEDT yönteminde kullanılan serilerin birim kök testleri ile kontrol edilmesine gerek bulunmamaktadır. Dolayısıyla, birim kök testi sonuçları bu çalışmada sunulmayacaktır. Tanı testi sonuçları ile katsayılar ve seviye-eğim değerleri için ayrıntılı tahminler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2.

*Ampirik Bulgular***Bağımlı Değişken: Kişi Başına Düşen Akaryakıt Tüketimi**

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standard Hatalar	T-değer	Prob
<i>Kişi Başına Düşen Gelir (-1)</i>	0.07879	0.03731	2.11195	[0.04]
<i>Fiyat (-1)</i>	-0.08381	0.04729	-1.77225	[0.09]
<i>Nüfus</i>	3.57339	0.87791	4.07032	[0.00]
<i>Kişi Başına Düşen Araç Sayısı (-1)</i>	1.04916	0.28185	3.72242	[0.00]
<i>Eğim Break 2009</i>	0.09711	0.01410	6.88959	[0.00]
<i>Seviye Break 2018</i>	-0.36225	0.03709	-9.76777	[0.00]

UEDT₂₀₂₃ için Seviye ve Eğitim Bileşenleri

<i>Seviye</i>	-49.07710 [0. 00085]
<i>Eğim</i>	-0.09780 [0. 00011]

Arıklar**Yardımcı Artıklar****Düzensiz Seviye Eğitim**

<i>Std. Hata</i>	0.031776	<i>Std. Hata</i>	1.0057	0.95171	0.75051
<i>Normallik</i>	0.59361	<i>Normallik</i>	0.50886	1.3453	0.91204
<i>Çarpıklık</i>	0.050695 [0.8219]	<i>Çarpıklık</i>	0.12146	1.0149	0.54153
<i>Basıklık</i>	0.74893 [0.3868]	<i>Basıklık</i>	0.3874	0.33038	0.37052
<i>H(5)</i>	0.42487				
<i>R(1)</i>	-0.15049	Hiper-parametreler			
<i>R(5)</i>	0.15310	<i>Düzensiz</i>		0.0318557	

<i>DW</i>	2.2927	<i>Seviye</i>	0.000164735
<i>Q(5,3)</i>	4.4873	<i>Eğim</i>	0.00000000
Tahminleme Testi 2022-2028		Uyum Derecesi	
<i>Başarısızlık</i>	9.5070 [0.2183]	R^2	0.98963
<i>Cusum t(7)</i>	0.6815 [0.5174]	R_d^2	0.91926
		<i>P.E.V.</i>	0.0010
		$P.E.V./ (M.D.)^2$	0.00082811

Notlar: 1. Model tahmini STAMP 8.20'de yapılmıştır.

2. Modelde 2009 yılı için bir eğim kukla değişkeni ve 2018 yılı için bir seviye kukla değişkeni vardır.

3. Bowman-Shenton Normallik Testi, Eğrilik ve Kurtosis testlerinin hata normallik istatistikleri yaklaşık olarak χ^2 olarak dağıtılmıştır.

4. Modelin uyum derecesi Tahmin Hatası Varyansı (P.E.V), Tahmin Hatası Ortalama Sapması (P.E.V./ (M.D.)²), ve Katsayı Belirlemesi (R^2 and R_d^2).ile gösterilir.

5. $H(5)$ değişen varyans (heteroskedastisite) istatistiğidir.

6. $R(1)$ ve $R(5)$ sırasıyla 1. ve 5. gecikmedeki seri korelasyon katsayılarıdır

7. *DW*, Durbin-Watson istatistiğidir.

8. $Q(5,3)$, ilk 5 kalıntı otokorelasyonlarına dayanan ve $\chi^2(3)$ olarak dağıtılan Box-Ljung Q -istatistikleridir.

9. Tahmini test STAMP tarafından yapılır ve modeli 2016'ya kadar yeniden tahmin eder ve 2017 ile 2023 arasındaki dönemi tahmin eder. Başarısızlık, tahmini bir başarısızlık istatistiğidir ve Cusum, modelin kararlılık istatistiğidir.

10. Hiper-parametreler, UEDT'nin şeklini belirler.

Elazığ ilinin akaryakıt talebine ilişkin tahmin edilen eşitlik aşağıdaki gibidir:

$$Q_t = 0.078Y_{t-1} - 0.083P_{t-1} + 3.573Pop_t + 1.049V_{t-1} + UEDT_t \quad (6)$$

burada fiyat ve gelir esneklikleri %10 ve %5 anlamlılık seviyelerinde sırasıyla -0.083 ve 0.078 olarak tahmin edilmiştir. Nüfus ve kişi başına düşen araç sayısı katsayıları ise %1 anlamlılık seviyesinde sırasıyla 3.573 ve 1.049 olarak belirlenmiştir.

Elde edilen katsayılar iktisadi olarak şu şekilde yorumlanabilir. Bir önceki yılın kişi başına düşen gelirinde %1'lik bir artış olduğunda kişi başına düşen akaryakıt tüketiminde %0,07 oranında bir artış yaşanmaktadır. Diğer taraftan, akaryakıt fiyatında %1 seviyesinde bir artış meydana geldiğinde ise tüketimde %0,08'lik bir azalma görülmektedir. Nüfusta gözlemlenen %1'lik artış akaryakıt tüketimini %3,5 oranında artırırken, bir önceki dönemin

kişi başına düşen araç sayısındaki %1’lik artışın kişi başına düşen tüketimi % 1,04 oranında artırdığı gözlemlenmektedir.

Bu çıkarımlardan hareketle, Elazığ ilinde kişi başına düşen akaryakıt tüketimini en fazla nüfusta meydana gelen değişimlerin etkilediği görülmektedir. Akaryakıt tüketimi oransal olarak nüfustaki artıştan daha fazla artmıştır. Dolayısıyla, nüfus değişkeninin akaryakıt tüketimi üzerinde ciddi bir etkisinin olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, elde edilen bulgulara göre kişi başına düşen araç sayısındaki değişimlerin de akaryakıt tüketimini önemli ölçüde etkilediği çıkarımı yapılmaktadır. Son olarak, fiyat ve gelir seviyesinde meydana gelen değişimlerin akaryakıt tüketimi fazla etkilemediği görülmektedir. Akaryakıt günümüz dünyasında zorunlu bir tüketim malı olduğundan dolayı, fiyat ve gelirden meydana gelen değişimlerin talep üzerinde ciddi bir etkisinin olmadığı sonucu dikkat çekmektedir.

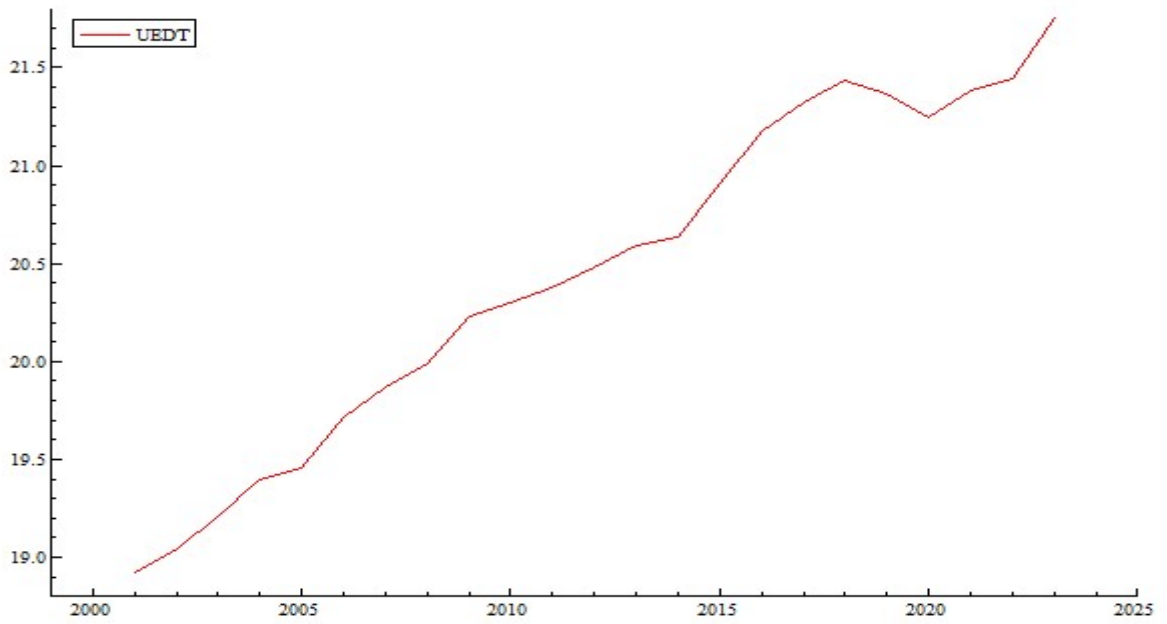
Ek olarak, eşitliğin UEDT’si, dönem sonunda -0.09780’lik eğimle -49.07710 olarak bulunmuştur. Trendin doğası yerel (local) seviye olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, modele yalnızca stokastik seviye bileşeninin dahil edildiği söylenebilir.

Ekonometrik bir analizde veri tutarlılığı, teorik tutarlılık, parametre tutarlılığı ve kapsayıcılık gibi ölçütlerin kontrol edilmesi elzemdir. Bu nedenle yapısal zaman serisi analizlerinde söz konusu ölçütlerin kontrol edilmesi amacıyla bir takım tanısal testler geliştirilmiştir. Bu çalışmada, Bowman-Shenton testi, regresyonun çarpıklık ve basıklık tahminlerini kullanan serinin normalliğini test etmek için kullanılır. Tahmin edilen Bowman-Shenton test istatistikleri kritik değerlerden düşük bulunmuştur. Bu nedenle, bu sonuçlar hata terimlerinin normal dağıldığını göstermektedir. Ekonometrik modellerde bir diğer önemli tanı testi, sabit varyans varsayımının geçerli olup olmadığını analiz eden artıkların değişen varyanstır. Parametrik olmayan F testinin (çift taraflı) olasılık değerine (0.42487) göre, değişen varyansın olmadığı sıfır hipotezi uygun anlamlılık düzeyinde reddedilebilir ve artıkların sabit varyansa sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca, Durbin-Watson ve Box-Ljung test istatistiklerine göre regresyonun hata terimleri arasında seri korelasyon veya otokorelasyon sorunu yoktur. Bu, hata terimlerinin korelasyonlu olmadığı anlamına gelmektedir. Sonuçlarla ilgili diğer açıklamalar Tablo 4’ün notlarında yer almaktadır.

Metodoloji bölümünde belirtildiği gibi, yardımcı artıkların normalliğini sağlamak için müdahale kukla değişkenlerinin modele eklenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, modele 2009 ve 2018 yılları için iki kukla değişkeni dahil edilmiştir. Model, 2009 için bir eğim müdahale kuklası ve 2018 için bir seviye müdahale kuklası ile tüm tanı testlerini geçmiştir. 2009 için eğim kukla değişkeni ilgili dönemde gerçekleşen ve etkilerinin devam ettiği küresel ekonomik krizi temsil

etmektedir. 2018 yılındaki seviye kukla değişkeni ise 2018 yılında Türkiye’de görülen döviz ve borç krizini yansıtmaktadır.

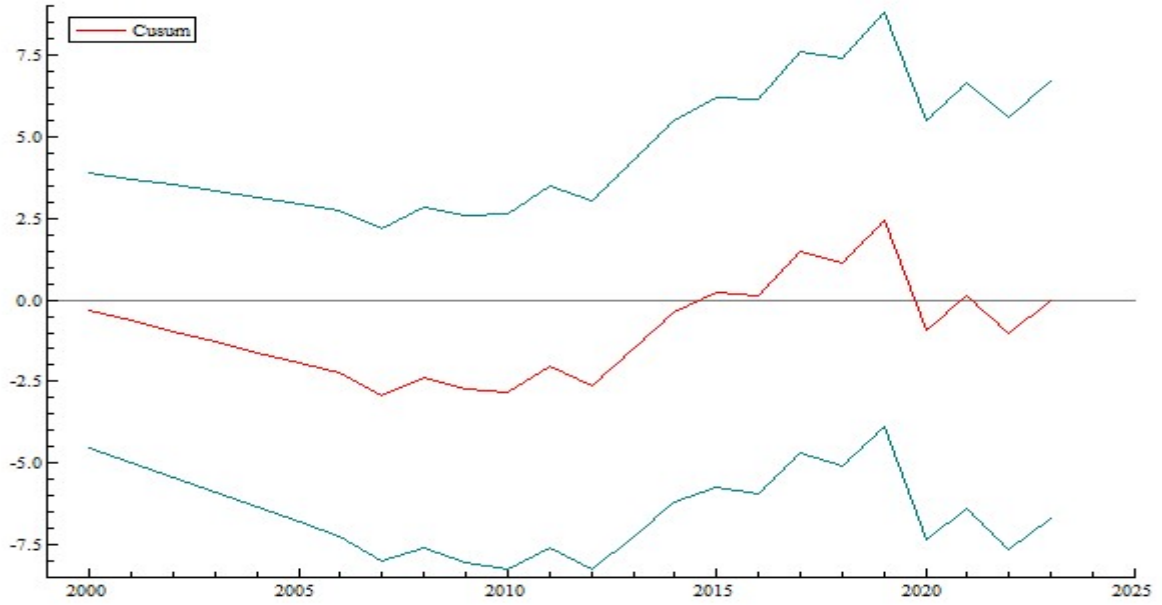
Burada bahse konu olan kukla değişkenlerinin varlığıyla tahmini stokastik eğilim (UEDT) Şekil 1’de gösterilmektedir. Grafikten, UEDT’nin tahmin süresi boyunca dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2020 yılında Covid-19 salgını ile birlikte küresel petrol tüketimindeki gerileme Elazığ ilinin akaryakıt tüketiminde de azalmayı beraberinde getirmiştir. Ancak, 2000 ile 2023 yılları arasında Elazığ ilinde akaryakıt talebindeki yukarı yönlü eğilim dikkat çekmektedir.

Şekil 1.

Elazığ İlinin Akaryakıt Talebi için UEDT (μ_1) (2000-2023)

Son olarak, parametrelerin kararlılığı kümülatif toplam (CUSUM) testleri kullanılarak kontrol edilmiştir. Şekil 2’de sunulan CUSUM testine ait grafiğe göre tüm katsayıların örneklem süresi boyunca kararlı oldukları sonucu çıkarılmaktadır.

Şekil 2.

Tahmin Edilen STSM/UEDT Modeli için CUSUM Grafiği

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, UEDT konsepti ile birlikte STSM yöntemi kullanılarak Elazığ ili için kişi başına düşen akaryakıt tüketiminin 2000-2023 dönemi için kişi başına düşen gelir, fiyat, nüfus ve kişi başına düşen araç sayılarına ilişkin esneklikleri analiz edilmiştir. Ampirik bulgular, tüm esneklik tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, tanı testleri bulguların güvenilir ve tutarlı olduğunu doğrulamaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, akaryakıt talebinin fiyat ve gelir esneklikleri sırasıyla -0.083 ve 0.078 olarak tahmin edilmiştir. Nüfus ve kişi başına düşen araç sayısı katsayıları ise %1 anlamlılık seviyesinde sırasıyla 3.573 ve 1.049 olarak belirlenmiştir. Söz konusu bulgular bağlamında, Elazığ ili için kişi başına düşen akaryakıt talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin inelastik olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, fiyat ve gelirden meydana gelen değişimlerin akaryakıt talebini etkilemediği görülmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar literatür ile karşılaştırıldığında, fiyat esneklikleri bakımından benzerlikler görülmektedir. Zira, incelenen çalışmalardaki bulgular da genel olarak negatif ve sifıra yakın şekilde tahmin edilmiştir (Sterner vd., 1992; Birol ve Guerer, 1993; Nşancı, 2010; Sene, 2012; Görüş ve Türköz, 2016; Kilian ve Zhou, 2024; Zhang vd., 2025). Diğer taraftan, akaryakıt talebinin gelir esnekliği hesaplamaları bakımından Birol ve Guerer (1993) ile Görüş ve Türköz (2016) tarafından tahmin edilen esneklikler ile bu çalışmanın

sonuçları paralellik gösterirken, Sterner vd. (1992), Nişancı (2010), Çatık ve Deliktaş (2016) çalışmalarındaki sonuçlar bu çalışmanın bulgularından oldukça büyüktür.

İktisat teorisinde zorunlu tüketim mallarının fiyat ve gelir esnekliklerinin inelastik oldukları yönünde birçok kanıt bulunmaktadır. Bu çerçevede, akaryakıt günümüz dünyasında zorunlu bir tüketim malı olduğundan dolayı esnekliklerin bu şekilde hesaplanması beklenen bir durumdur. Dahası, tüketicilerin akaryakıt talepleri sürecinde fiyat sinyallerine duyarlılıklarının yok denecek kadar az olması söz konusu ürünün tüketiminin bir yönüyle fiyattan bağımsız olması sonucunu doğurmaktadır.

Bunun yanı sıra, nüfus ve kişi başına düşen araç sayısı değişkenlerine ait esnekliklerin pozitif ve 1'den büyük oldukları tespit edilmiştir. Yani nüfusta meydana gelen %1'lik bir artışın akaryakıt talebini %3,573 ve kişi başına düşen araç sayısında meydana gelen %1'lik artışın ise akaryakıt talebini %1,049 oranında artıracak sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla, Elazığ ili için nüfus ve araç sayılarında meydana gelen artışların akaryakıt talebi üzerinde oldukça fazla bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, akaryakıt talebini hangi parametrelerin yönlendirdiğinin ve gelecekteki talebin nasıl değişebileceğinin analiz edilmesi son derece önemlidir. Bu çalışmanın bulguları ve yorumlarının, politika yapıcıların Elazığ'ın gelecekteki akaryakıt talebini karşılama sorunlarına sürdürülebilir ve maliyet açısından verimli çözümler bulmaları için bazı kritik bilgiler sağladığına inanılmaktadır.

Elazığ ili özelinde akaryakıt talebi üzerinde en etkili değişkenlerin nüfus ve araç sayıları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, hali hazırda Türkiye'nin yoğun bir şekilde dış tedarikçilere bağımlı durumda olduğu fosil yakıt çeşitlerinin tüketimi ile ilgili yerel politika yapıcıların çeşitli önlemler alması gerekmektedir. Söz konusu kaynağa olan aşırı talebin önüne geçilmesi için Elazığ'a olan göçün kontrol altına alınması ve toplu-şahsi ulaşım gibi ildeki ulaşım eğilimleri üzerine değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, nüfus artışının kontrol edilebilmesi için kontrollü göç sitemlerinin devreye alınması olumlu olabilir. Diğer taraftan, toplu ve şahsi ulaşımında fosil yakıtlar yerine elektrikli araçların kullanılmasının teşvik edilmesi ve bisiklet, scooter gibi alternatif ulaşım araçlarına yönelmenin teşvik edilmesi önemlidir. Böylece, akaryakıt tüketiminin azaltılmasının ötesinde çevre ve hava kalitesinin artırılması noktasında da ciddi ilerlemeler kaydedilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %70, Diğer yazar: %30.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: %70, Other author: %30.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Basso, L. J., & Oum, T. H. (2007). Automobile fuel demand: A critical assessment of empirical methodologies. *Transport Reviews*, 27(4), 449-484.
- Bayraç, H. N., (2005). Uluslararası petrol piyasasının ekonomik analizi, *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 42(499), 6-20.
- Bayraktar, N. T. (2023). Türkiye’de TÜFE’nin akaryakıt tüketimine olan etkisi: 2012-2022 nedensellik analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 27-40.
- Bayraktutan, Y., & Solmaz, A. R. (2019). Petrol fiyatları ve enflasyon ilişkisi: Seçilmiş petrol ithalatçısı ülkeler için panel veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 279-291.
- Birol, F., & Guerer, N. (1993). Modelling the transport sector fuel demand for developing economies. *Energy Policy*, 21(12), 1163-1172.
- Çatık, A. N., & Deliktaş, E. (2016). Türkiye’de petrol, kömür ve doğal gaz talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin tahmin edilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Ek1), 1-20.
- EPDK (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu) (2024). “Petrol Piyasası Yıllık Sektör Raporu”, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>, (Erişim Tarihi: 11.07.2024).
- Görüş, M. Ş., & Türköz, K. (2016). Türkiye’de petrol talebinin fiyat ve gelir esneklikleri: ARDL sinir testi ve nedensellik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 31-54.
- Harvey, A.C. (1989). *Forecasting, Structural Time Series Models and the Kalman Filter*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Harvey, A.C. and S.J. Koopman (1992). Diagnostic checking of unobserved-components time series models. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10 (4), 377-389.
- Hunt, L.C., G. Judge and Y. Ninomiya (2000). Modelling technical progress: An application of the stochastic trend model to UK energy demand. *Surrey Energy Economics Discussion Paper SEEDS*, No: 99.
- Hunt, L.C., G. Judge, and Y. Ninomiya (2003a). Modelling underlying energy demand trends, *Surrey Energy Economics Discussion Paper*, No. 105, 1-40. Surrey Energy Economics Centre (SEEC), Department of Economics, University of Surrey, Guildford, UK.
- Hunt, L.C., G. Judge, and Y. Ninomiya (2003b). Underlying trends and seasonality in UK energy demand: A sectoral analysis. *Energy Economics*, 25 (1), 93-118.
- Karathodorou, N., Graham, D. J., & Noland, R. B. (2010). Estimating the effect of urban density on fuel demand. *Energy Economics*, 32(1), 86-92.
- Kilian, L., & Zhou, X. (2024). Heterogeneity in the pass-through from oil to gasoline prices: A new instrument for estimating the price elasticity of gasoline demand. *Journal of Public Economics*, 232, 105099.
- Nişancı, M. (2010). Eşbütünleşme tekniği ile Türkiye’de yakıt talebinin analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 19-30.
- OPET (Öztürkler Petrol). (2024). “Elazığ İlının Benzin ve Motorin Satış Fiyatlarının Yıllık Ortalaması”, <https://www.opet.com.tr/akaryakit-fiyatları-arsivi>, (Erişim Tarihi: 13.07.2024).
- Sa’ad, S. (2011). Underlying energy demand trends in South Korean and Indonesian aggregate whole economy and residential sectors. *Energy Policy*, 39 (1), 40-46.
- Sene, S. O. (2012). Estimating the demand for gasoline in developing countries: Senegal. *Energy Economics*, 34(1), 189-194.

- Solak, A. O. (2013). Türkiye'nin toplam petrol talebi ve ulaştırma sektörü petrol talebinin ARIMA modeli ile tahmin edilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 131-142.
- Sterner, T., Dahl, C., & Franzen, M. (1992). Gasoline tax policy, carbon emissions and the global environment. *Journal of Transport Economics and Policy*, 109-119.
- Şahin, L., & Kaya, Z. (2014). GSYİH, kömür tüketimi ve doğal gaz tüketimi bağlamında petrol tüketimi-petrol fiyatları ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 189-198.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2024). “İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla”, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulusal-Hesaplar-113>, (Erişim Tarihi: 12.07.2024).
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023b). “Trafığe Kaydı Yapılan Taşıtların İllere Göre Dağılımı”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Motorlu-Kara-Tasitlari-Aralik-2023-49432>, (Erişim Tarihi: 12.07.2024).
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2023a). “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi”, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>, (Erişim Tarihi: 12.07.2024).
- Yalta, A. T., & Yalta, A. Y. (2016). The dynamics of fuel demand and illegal fuel activity in Turkey. *Energy Economics*, 54, 144-158.
- Zhang, Y., Li, H., & Ren, G. (2025). Data-driven exploration of heterogeneous gasoline price elasticities using generalized random forests. *Transportation*, 52(1), 215-237.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.1530979
Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİM OMBUDSMANLIĞINA YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ*

A MODEL PROPOSAL FOR LOCAL GOVERNMENT OMBUDSMANSHIP IN TURKEY

Ahmet TUNÇ¹ Fevzi CAN² Erhan GÜMÜŞ³

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
09/08/2024

Kabul:
24/03/2025

Mevcut denetim yöntemlerinin zamanın koşulları karşısında bazı yetersizlikler göstermesi, alternatif denetim yöntemlerini gündeme getirmiştir. Alternatif yöntemlerden en popüler olan ombudsmanlık denetimi, günümüzde oldukça yayılmıştır. Ombudsmanlık sisteminin göstermiş olduğu başarı, yerel yönetim ombudsmanlığı gibi alt türlerin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Sadece yerel yönetim kaynaklı şikâyetleri inceleyen yerel yönetim ombudsmanlığı da gittikçe yayılmaktadır. Türkiye’de yerel yönetimlerin denetiminde yaşanan sorunlar düşünüldüğünde yerel yönetim ombudsmanlığının fayda sağlayacağı söylenebilir. Çalışmanın amacı yerel yönetim ombudsmanlığının Türkiye’ye sağlayacağı katkıları ortaya koymak ve kurulacak bir yerel yönetim ombudsmanlığı için model önerisi getirmektir. Betimsel analiz yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada ayrıca tarihsel yöntemden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Yerel yönetimler, Ombudsmanlık, Ombudsman, Yerel yönetim ombudsmanlığı

Jel Kodları: H83, H70, H80

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda Doç. Dr. Ahmet TUNÇ danışmanlığında Fevzi CAN tarafından “Türkiye’de Yerel Yönetim Ombudsmanlığı: Bir Model Önerisi” başlığı ile tamamlanarak 31.08.2023 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

¹ **Sorumlu Yazar:** Prof. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBF SBKY, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0106-2599>, ahmet.tunc@comu.edu.tr, 05074453194

² YL, Bilim Uzmanı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBF SBKY, fevzican1996@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8507-0646>, 05313141617

³ Prof. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBF SBKY, erhang@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5113-1006>, 05353004424

Atıf: Tunç, A., Can, F. & Gümüş, E. (2025). Türkiye’de yerel yönetim ombudsmanlığına yönelik bir model önerisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 172-206.

Abstract

Article Info

Received:
09/08/2024

Accepted:
24/03/2025

The fact that existing control methods are inadequate against the conditions of the time has brought alternative control methods to the agenda. Ombudsman audit, which is the most popular alternative method, is widely spread today. The success of the ombudsman system has led to the creation of subtypes such as local government ombudsman. Local government ombudsmanship, which only examines complaints from local governments, is also becoming more widespread. Considering the problems in the control of local governments in Turkey, it can be said that local government ombudsman will be beneficial. The aim of the study is to reveal the contributions of the local government ombudsman to Turkey and to propose a model for a local government ombudsman to be established. In the study carried out with the descriptive analysis method, the historical method was also used.

Keywords: Audit, Local Governments, Ombudsmanship, Ombudsman, Local Government Ombudsmanship

Jel Codes: H83, H70, H80 .

Extended Summary

A Model Proposal for Local Government Ombudsmanship in Turkey

One of the important tools used to ensure that the state, which has evolved into a cumbersome structure today, operates more effectively and efficiently is auditing. Thanks to the audit, existing disorders are revealed and the management process is tried to be made more effective and efficient. The state structure, which is supervised by political, administrative and judicial bodies, is also kept under surveillance by the public. Since these methods were insufficient or could not fully keep up with the conditions of the time, the search for alternative control systems gave birth to the ombudsman system. The ombudsman system has become very popular today because it is easily accessible to citizens, requires a minimum of procedures, is a cheap method and resolves complaints quickly.

In its simplest definition, the ombudsman is a public representative who quickly resolves complaints from citizens and protects them against the government. The ombudsman institution, which citizens can easily reach and solve their problems, was established in Sweden in the early 18th century. Charles XII, King of Sweden, who is considered the creator of the institution, had the institution established in his country when he took refuge in the Ottoman Empire after the war with the Russians. The fact that the king had the institution established while he was taking refuge in the Ottoman Empire led to thoughts that he was influenced by the institutions of the Ottoman State. It is obvious that many foreign writers also express their opinions in this direction. In this respect, it can be said that the King was influenced by institutions in the Ottoman Empire such as the Imperial Council, Kazaskerlik, and Kadiship and created the ombudsman institution.

As the head of the ombudsman, the ombudsman is generally elected by the parliament to serve for a period of 4 to 7 years. The ombudsman, who must have at least a bachelor's degree, is expected to have a certain knowledge of law and a respected personality in society. Laws are also enacted specifically for the institution, which often derives its basis from the constitution. It has an independent status and acts separately from the executive. Applications to the institution are free and extremely easy. Before applying to the Ombudsman, complainants are required to have exhausted administrative remedies. Since its decisions are not binding, the ombudsman uses the method of persuasion as a result of its inspections, and in cases where it can not achieve results, it puts the relevant institutions under pressure by submitting its findings to the parliament in the form of a report.

The success of the Ombudsman has not only increased its spread but also revealed its subtypes. In this context, types of ombudsmanship such as children's ombudsman, women's ombudsman, and university ombudsman have emerged. Undoubtedly, the most prominent among these was the local government ombudsman. The local government ombudsman, whose jurisdiction falls only on local governments, deals with complaints from citizens originating from local governments and their affiliated unions and businesses.

In Turkey, the ombudsman system called KDK is currently implemented centrally. However, the problems experienced in the supervision of local governments, the inability of the KDK to deal with complaints effectively and efficiently due to its large surface area and large population, and the proportionally high number of complaints against local governments among the complaints received by the KDK, require the establishment of a local government ombudsman. As a matter of fact, it can be said that the workload of the KDK will decrease significantly with the establishment of the local government ombudsman.

A local government ombudsman to be established in Turkey should be a unique model. The local government ombudsman must be elected by the Turkish Grand National Assembly by secret ballot with a majority of 3 out of 4. A total of 7 local government ombudsmen should be appointed to be responsible for the 7 geographical regions in our country, namely the Marmara Region, Black Sea Region, Central Anatolia Region, Aegean Region, Mediterranean Region, Southeastern Anatolia Region and Eastern Anatolia Region.

The Ombudsman should resolve the problems using the persuasion method in a friendly manner. Complaints must be finalized within 6 months at the latest. The findings obtained during the complaint resolution process should be put on the agenda of the parliament in the form of a report and ensure that these are used to reform the administration, if necessary. In addition, all ombudsmen across the country should meet on a certain day of the year and develop suggestions that will solve existing problems. Local government ombudsmanship should be implemented in a selected pilot region at the first stage, instead of being implemented throughout the country. The Marmara Region, which has a high population density, can be chosen as the pilot region. In the first stage, the application should be tried by selecting 1 local government ombudsman who will work only in the Marmara Region and its continuation should be decided according to the results obtained.

1. Giriş

Belli bir düzen içerisinde yaşama ihtiyacı insanoğlunu örgütlü bir toplum halinde yaşamaya itmiştir. Bu yaşam biçiminin ortaya çıkardığı bir olgu olan devlet, zamanla büyümüş ve hantal bir yapı halini almıştır. Bu hantallığın üstesinden gelmek ve devleti daha etkin ve verimli bir yapıya kavuşturmak için farklı yol ve yöntemler üzerinde durulmuştur. Bu yöntemlerden biri de devleti denetim altında tutmaktır. Denetim yoluyla sapmalar ve eksiklikler ortaya çıkarılmakta, yerinde olan uygulamalar da pekiştirilmektedir.

Denetim; siyasal denetim, yönetsel denetim, yargısal denetim ve kamuoyu denetimi gibi yöntemlerle yapılmaktadır. Ancak bu yöntemlerin kendi içlerinde barındırdıkları eksiklik ve bozukluklar alternatif denetim yöntemlerini gündeme getirmiştir. Bu yöntemlerden en popüler olanlardan biri de daha çok tamamlayıcı bir denetim mekanizması olan ombudsmanlık denetimidir. Dünya genelinde günden güne popülerliği artan ombudsmanlık sisteminin gösterdiği başarı, bu sistemin alt türlerini ortaya çıkarmıştır. Bu türlerden birisi de yerel yönetim ombudsmanlığıdır. Yetki alanına sadece yerel yönetim birimlerinden kaynaklanan şikâyetlerin girdiği yerel yönetim ombudsmanlığının yayılımı günden güne artmaktadır. Yerel yönetim ombudsmanlığı, vatandaşların yerel yönetim birimlerinden kaynaklanan sorunlar karşısında taleplerini doğrudan iletebildiği, çözüm arayabildiği ve bunun hızlı, etkin ve hakkaniyetli şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Ayrıca yerel yönetim ombudsmanlığı demokratikleşme ve hesap verilebilirlik ilkelerine büyük katkı sağlamakta ve vatandaşların hem haklarını koruma hem yerel yönetime katılımlarını artırmada artırmaktadır. Bu sayede hem yerel yönetim birimlerinin sunduğu hizmetlerin etkili, nitelikli, kaliteli ve verimli olması sağlanmakta hem de birimlerin performanslarını artırmada önemli bir araç görevi görmektedir.

Hali hazırda siyasal, yönetsel, yargısal ve kamuoyu denetimi uygulanan Türkiye’de ayrıca merkezi bir ombudsmanlık kurumu da bulunmaktadır. Ancak mevcut denetim yöntemlerinde yaşanan sorunlar ve merkezi ombudsmanlığın daha etkin ve verimli bir yapıya kavuşturulması ihtiyacı yerel yönetim ombudsmanlığını gündeme getirmektedir. Yerel yönetimlerin denetiminde yaşanan sorunları gidermek ve daha etkin bir denetim sistemi oluşturmak için yerel yönetim ombudsmanlığının Türkiye’ye katkı sağlayacağı söylenebilir. Betimsel ve tarihsel yöntemle gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yerel yönetim ombudsmanlığının gerekliliğini ve kurulmasıyla elde edilecek katkıları ortaya koymak ve özgün bir model önerisi getirmektir.

2. Ombudsmanlık Kurumu

2.1. Ombudsman Kavramı ve Tanımı

Ombudsman kelimesinin kökeni İsveç'e dayanmaktadır. Ombudsman bu dilde "elçi", "vekil" veya "temsilci" anlamlarına gelmektedir (Özden, 2010: 24). Ombudsman, "man" sözcüğünün kadınlar aleyhine yorumlanmasının önüne geçebilmek için "ombudsperson" veya doğrudan "ombuds" olarak da ifade edilebilmektedir (Büyükcavcı, 2008: 10-11).

Farklı uygulamalara sahip olması sebebiyle ortak bir tanım yapılmakta zorlanılan (Parlak ve Sobacı, 2008: 279) ombudsman kavramı; halkın, bürokratik yapılar tarafından kendi iş ve işlemlerine karşı haksız uygulamalar konusundaki yakınmalarını götürdüğü özel bir büro ya da özel bir memuru anlatmaktadır. Yanlış yapılan yerde vuku bulan yönetim bozukluklarını ortaya çıkaran ombudsman, doğru yapılan uygulamaları ise güçlendirici bir rol oynamaktadır (Pickl, 1986: 37).

Erhürman (2000: 160) ombudsmanı dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlamaktadır. Dar anlamıyla *"ombudsman idarenin eylem, işlem ve davranışlarını denetleyen, fakat bağlayıcı kararlar alamayan bağımsız bir devlet organıdır"*. Daha kapsamlı bir tanımla *"ombudsman şikâyet üzerine veya re'sen harekete geçerek, idarenin eylemleri, işlemleri ve davranışları üzerinde hukuka aykırılık ve yerindelik denetimi yapmaya ve hukuka aykırı bulduğu veya yerinde bulmadığı işlemlerin geri alınması, kaldırılması veya bu işlemlerden veya eylemlerden doğan zararın giderilmesi ve yurttaşlara yönelik uygunsuz davranışların düzeltilmesi için idare nezdinde girişimlerde bulunmaya ve hukuken bağlayıcı nitelikte olmayan kararlar almaya yetkili olan bağımsız bir devlet organıdır"*.

Uluslararası Barolar Birliği'nin yaptığı tanıma göre ise ombudsman *"anayasa veya yasa tarafından kurulan, mağdur olan yurttaşların idareye ve kamu görevlilerine ilişkin şikâyetleri üzerine veya re'sen harekete geçip araştırma yapma, düzeltici tavsiyelerde bulunma ve rapor yayınlama yetkilerine sahip olan parlamentoya karşı sorumlu, yüksek düzeyde, bağımsız bir kamu görevlisi tarafından yönetilen bir bürodur"* (Erhürman, 1998: 89).

Hasan Tahsin Fendoğlu (Fendoğlu, 2017: 15-16) da geniş anlamıyla ombudsmanı, *"yönetimin mağdur ettiği kişilerin şikâyeti üzerine harekete geçen, hızlı, güvenli bir şekilde araştırma yetkisi ile donatılmış, yapılan haksızlıkları ortaya koymak, takdir yetkisinin kötüye kullanılmasını engellemek, mevzuata saygılı olmayı ve uygun hareket etmeyi temin etmek, hakkaniyet önlemlerini salık vermek ve nihayet kamu hizmetlerinin daha iyi görülmesi için*

gerekli reformları yapmak ve öneride bulunmak amaçlarını güden yetkin, tarafsız, atanmış veya seçilmiş bir kamu görevlisi” şeklinde tanımlamaktadır.

Ombudsman her ülkede farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Misal ombudsman, Hollanda’da “*Uluslararası Ombudsman (Nationale Ombudsman)*”; Fransa’da “*Hakların Savunucusu (Défenseur Des Droits)*”; Kanada’da “*Vatandaş Koruyucusu (Protecteur Du Citoyen)*”; İspanya’da “*Halk Savunucusu (Defensor Del Pueblo)*”; Avusturya ve Romanya’da “*Halkın Avukatı (Volksanwaltschaft) (Avocatul Popurului)*”; Portekiz’de “*Adalet Temsilcisi (Provedor De Justiça)*”; İngiltere’de “*Yönetim İçin Parlamento Komiseri (Parliamentary Comissioner For Administration)*” şeklinde adlandırılırken Türkiye’de “*Kamu Denetçisi*” (6328 Sayılı KDK¹ Kanunu, md.3) olarak adlandırılmaktadır (Tortop, 1998: 3-4; Zeren vd., 2020: 42).

2.2. Ombudsmanlık Kurumunun Tarihsel Gelişimi

Ombudsmanlığın kökenine dair temeller aranırken kimi kaynaklar Çin’deki Han Hanedanlığı (İ.Ö. 206- İ.S. 220) sırasında kurulan Yuan Control Kurumuna, Roma’daki Halk Tribünlerine ve 17. Yüzyıl Amerikan Kolonilerindeki Censosrs kurumlarına atıfta bulunurken; diğer bazıları da Hz. Muhammed’in vefatından sonra ikinci Halife olarak görev yapan Hz. Ömer’in (634-644), şikâyet sahibi bütün vatandaşların başvurabileceği bir idari denetim kurumu olarak oluşturduğu Muhtesip Kurumuna dikkatleri çekmektedir (Avşar, t.y.: 41).

Ombudsmanlık kurumunun İslam sisteminden etkilenmiş olduğu söylenebilir. Nitekim ilk ombudsmanlık kurumunun yaratıcısı olarak İsveç Kralı XII. Şarl bu kurumu, Ruslardan kaçarak sığındığı Osmanlı Devleti (Türkiye)’nde² 1709 yılında yayımlamış olduğu bir buyrukla ülkesinde kurdurmuştur.³ O dönemde İsveç’teki huzursuzluk ve düzensizliğe bir çare olarak ombudsmanlığı gören Kral, bu kurumla ülkesinde yasalara uyulmasını ve kamu görevlilerinin yükümlülüklerini yerine getirmesini güvence altına almak istemiştir. Bu tarihlerde Selçuklu Devleti’nde Kadilkuzat (kâdî’l-kudâtlık)⁴ diye bilinen Türk Başyargıcının bürosu

¹ Kamu Denetçiliği Kurumu.

² Demirbaş Şarl’ın ilk Ombudsmanı, sürgün/konuk olarak bulunduğu Edirne yakınlarındaki Demirtaş Paşa konağındaiken ataması, kurumu Osmanlı Devleti’nden görüp de kendi ülkesinde kurdurduğu yönündeki görüşlere yol açmıştır. Misal Paris Yerel Yönetim Ombudsmanı, yıllık raporunun Ombudsman tanımının yapıldığı bölümde “*kurum her ne kadar 18. yy. başında İsveç’te ortaya çıkmışsa da İsveç Kralı’nın Osmanlı Devleti’nde görüp kendi ülkesine uyarladığı bir kurumdur*” demektedir (Temizel, 1997a: 35).

³ Bir araştırmacıya göre Kralın, kurumu kurarken Osmanlılarda gördüğü kadılık sisteminden etkilenmiş olması, ombudsmanlık kurumunun esin kaynağının İslam hukuk sistemi olmasını olası kılmaktadır (Sezen, 2001: 73).

⁴ Victor Pickl burada Başyargıç bürosu olarak kâdî’l-kudâtlık kurumundan bahsetmektedir. Oysaki kâdî’l-kudâtlık kurumu Osmanlılarda değil, Selçuklularda uygulamasını bulan bir kurumdur. Osmanlılarda aynı işleve sahip olan bu kurumun adı Kazaskerliktir (Fendoğlu, 2019: 183-184). Pickl’in böyle bir hataya düşmesinin sebebi olarak yararlandığı arap kaynakları gösterilmektedir. Çünkü Osmanlı kaza sisteminde Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerinin kadıları atama ve görevden alma yetkilerini elinde bulundurması bu görevlilerin Arap kaynaklarında kâdî’l-kudât olarak geçmesine neden olmuştur (Coşkun ve Günaydın, 2015: 38).

bulunmaktaydı. Büro o zamanda İslam adalet sisteminin önemli bir parçası olarak görev yapmaktaydı. Başyargıcın görevi sultan dâhil memurlar ve halk arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde İslam hukukunun uygulanmasını güvence altına almaktı. Bu yolla başyargıç, halkın haklarını memurların adaletsizliğine ve gücü kötüye kullanmalarına karşı korumaktaydı (Pickl, 1986: 39). Osmanlı’da konakladığı süre boyunca Osmanlı Devleti ve toplum hayatını detaylı bir şekilde inceleyen İsveç Kralı XII. Şarl; kâdı’l-kudâtlık dışında Divan-ı Hümayun, Şeyhülislamlik, Kadılık, Muhtesiplik gibi kurul ve görevlilerin kamu görevlileri hakkında vatandaşlardan gelen şikâyetleri padişah adına inceleyerek hızlı bir şekilde karara bağladıklarını, resmi görevlilerin hatalı veya kasıtlı uygulamalarına karşı halkı koruduklarını ve halkın zararını tazmin etmek için çalıştıklarını gözlemlemiştir. İmparatorlukta geçirdiği dördüncü yılda da bir buyrukla ülkesinde benzer bir kurumu kurdurmuştur (Altuğ, 2002: 54).

Dünya’da genel olarak ombudsmanlık olarak bilinen bu kurumun Osmanlı Devleti’ndeki tam karşılığı birden fazla kuruma tekabül etmektedir. Ombudsmanlık kurumunun Osmanlı kökenli olduğu konusunda birçok kaynak arasında bir fikir birliği olmasına karşın⁵, ombudsmanlığın hangi Osmanlı kurumundan örnek alınarak kurulduğu noktasında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ancak Türk-İslam medeniyetinde, temelleri farklı kurum ve uygulamalara dayandırılabilen ombudsmanlık kurumunun en çok divan-ı mezalim (Osmanlı öncesi), kad’ıl-kudâtlık (Osmanlı öncesi), divan-ı hümayun, kazaskerlik (kadı’l-kudâtlık), kadılık ve sulh meclisine benzediği söylenebilir (Fendoğlu, 2019: 162-184; Aykanat, 2019: 95). Bilal Eryılmaz (1993: 91)’a göre ise İsveç Kralı, ombudsmanı kurarken Osmanlı Devleti’ndeki şeyhülislamlik kurumundan etkilenmiştir.

İsveç’te 1809⁶ yılında anayasal bir kurum olarak hata yapan yöneticiler ve yargıçlar hakkında yasal soruşturma yapmak üzere kurulup İsveç Anayasası’na girdikten sonra 100 yıl boyunca herhangi bir ülkenin gündeminde kendine yer bulamayan ombudsmanlık, ilk olarak hukuksal gelenekleri ile kültürleri benzer olan Finlandiya (1919), Danimarka (1954) ve Norveç (1963)’te kurulmuştur (Temizel, 1997a: 34-35). Danimarka’daki uygulamasıyla dünya çapında ünü artan ombudsmanlığın yayılmasında ikinci dalga, İngiliz Milletler Topluluğu

⁵ Bu kurumun menşeinin Osmanlı olduğunu, İsveçliler de diğer ülke temsilcileri de uluslararası toplantılarda sürekli dile getirmektedir. Örneğin uluslararası toplantılarda diğer bir AB Ombudsmanı Yunanistanlı Nikiforos, Fransız Ombudsmanı Jean Paul Delevoye, İspanya Ombudsmanı ve İsveç Parlamento Ombudsmanı gibi çoğu kişi, ombudsmanlığın Osmanlı’daki bir kuruma dayandığını birçok kez dile getirmiştir (Fendoğlu, 2012: 70). Nitekim 2013 yılında Türkiye’de gerçekleştirilen ombudsmanlık üzerine bir sempozyumda Avrupa Ombudsmanı N. Diamandouros (2013: 18) şöyle demiştir: “*Bayanlar ve baylar, Ombudsmanlık Kurumu, ‘Osmanlı geçmişiinden alınmış’ ve dünya çapında bir başarı haline gelmiş bir Avrupa icadıdır*”.

⁶ İsveç Ombudsmanlığı, 1809 yılında Justitieombudsmannen adıyla Anayasaya dâhil edilerek anayasal bir kurum haline getirilmiştir. Bundan dolayı birçok yazar ombudsmanlığın başlangıç tarihi olarak 1809 yılını kabul etmektedir (Avşar, t.y.: 45).

(Commonwealth) üyelerinin kurumu benimsemesiyle olmuştur. Ombudsmanlığın 1962 yılında Yeni Zelanda’da kurulmasıyla birlikte ilk kez bir İngiliz hukuk grubu ülkesi ombudsmanlık kurumunu kabul etmiş oldu. Daha sonra 1967 yılında İngiltere gibi kalabalık bir nüfusa ve geniş bir yüzölçümüne sahip bir ülkenin ombudsmanlığı benimsemesi kurumun yayılımını artırmıştır. Aynı şekilde 1973 yılında idari yargının beşiği olan Fransa’nın kurumu ihdas etmesi, idari yargı sisteminin bulunduğu bir ülkede ombudsmanlık denetiminin uygulanamayacağı düşüncesinin temelsizliğini ortaya koymuştur (Altuğ, 2002: 55-56). Takip eden yıllarda kurum hızla yayılmış ve 1962’de dünyada 3 ombudsman varken, 1972 yılına gelindiğinde sadece İngilizce konuşulan ülkelerde ombudsman sayısı 40’a ulaşmıştır (Kavili Arap, 2015: 66).

1975 yılına gelindiğinde ise Avrupa Konseyi, 457 sayılı Tavsiye Kararıyla üye devletleri ombudsmanlık kurumunu ülkelerinde oluşturmaya davet etmiştir. Ombudsmanlık 1976 yılında Avusturya, Avustralya ve Portekiz’de; 1981 yılında Hollanda ve İspanya’da kurulmuştur (Altuğ, 2002: 56). 1980 ve 1990’larda Doğu Avrupa’ya yayılan ombudsman, 7 Şubat 1992’de Maastricht’te imzalanan Avrupa Birliği Antlaşması’nda “Avrupa Ombudsmanı⁷” kurulmuştur (Parlak ve Sobacı, 2008: 283). Ombudsmanlık uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte ortak değerleri oluşturmak amacıyla birçok ombudsman birlik ve dernekleri kurulmuştur. Yerel ve ulusal bağlamda kurulan bu birlikler 2005 yılında Uluslararası Ombudsman Birlikleri (International Ombudsman Association) adıyla uluslararası alanda örgütlenmiştir (Birdişli, t.y.: 156).

2.3. Ombudsmanlık Kurumunun Türleri

Klasik anlamdaki ombudsmanlık kurumu günümüzde bazı dönüşümler geçirmiştir (Özden, 2010: 51). Dünyada 140’tan fazla ülkede ombudsmanlık kurumunun başarılı uygulamaları sonucunda kurumun görev ve yetki alanları zamanla genişlemiş ve ombudsmanlar uzmanlık alanlarına ayrılmıştır (Efe ve Demirci, 2013: 53). Zaman içerisinde ombudsmanlık kurumunun geçirdiği evrim yalnızca sayısal artışla sınırlı kalmamıştır. Ombudsmanın yetki alanı genişlemiş ve bu mekanizmayı kullanan aktörlerde de çeşitlenme söz konusu olmuştur. Bu gelişme paralelinde genel amaçlı, tek ya da özel amaçlı, uluslararası ya da uluslararası düzeyli, insan hakları ve özel sektör olmak üzere beş tür ombudsmanlık uygulamasından söz edilebilir (Gregory and Giddings, 2000: 8-11’den aktaran; Sezen, 2001: 74):

⁷ İsveç dilinde bu kuruma “ombudsmanlık” denildiği için Avrupa’ya da bu isimle yayılmıştır (Kestane, 2006: 132).

2.3.1. Genel Amaçlı Ombudsmanlık

Genel amaçlı ombudsmanlık, belirli bir hizmet alanıyla sınırlı olmaksızın yönetim düzeyi ne olursa olsun bütün yönetsel eylem ve işlemlerle ilgili şikâyetleri kabul eden bir türdür. Genel amaçlı ombudsmanlıklar ulusal düzeyde olabileceği gibi bölgesel veya yerel düzeyde de görev yapabilmektedir. Örneğin ulusal (federal) düzeyde ombudsmanlık kurumu bulunmayan ABD ve Kanada'da eyalet düzeyinde ombudsmanlık kurumu oluşturulmuştur. Aynı şekilde ulusal düzeyde bir ombudsmanlık kurumu oluşturmamış olan Almanya'da on altı eyaletten yalnızca üçünde ombudsmanlık kurumu vardır. Genel amaçlı ombudsmanlık kurumlarının en çok bilineni parlamento ombudsmanlığıdır. Parlamento ombudsmanlığı klasik ombudsmanlık türüdür. Bir başka genel amaçlı ombudsmanlık türü de yerel yönetim ombudsmanlığıdır (Tutal, 2014: 94).

2.3.2. Tek ya da Özel Amaçlı Ombudsmanlık

Tek ya da özel amaçlı ombudsmanlık ise yönetimin sadece belirli bir alanını denetimine alan ya da yalnızca bir şikâyetçi grubunun çıkarlarını korumakla sorumlu olan ombudsmanlık türüdür. Bu türdeki ombudsmanlıklar ya çevre, sağlık, silahlı kuvvetler, polis, hapishaneler gibi belirli bir kamusal alandan sorumlu olmakta ya da özürölüler, çocuklar, etnik azınlıklar gibi belirli bir grubun gereksinimleriyle ilgilenmektedir. Örneğin İsveç, Norveç, Almanya, Kanada ve İsrail'deki askeri ombudsmanlıklar; Kanada'daki hapishaneler ombudsmanlığı ve bilgi özgürlüğü ve özel yaşamı koruma komiseri; Kuzey İrlanda'daki polis ombudsmanlığı; Norveç ve İsveç'teki çocuk ombudsmanlığı bu türdendir.

2.3.3. Uluslararası ya da Uluslarüstü Düzeydeki Ombudsmanlık

Günümüzde ombudsmanlık kurumu, uluslararası ya da uluslarüstü kuruluşların da kullandığı bir denetim yoludur. Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve OECD gibi uluslararası kuruluşlarda görev alanı geniş ölçüde bu kuruluşlardaki çalışanların şikâyetleriyle sınırlı olan ombudsmanlıklar bulunmaktadır. Avrupa Birliği (AB) bünyesinde kurulan "Avrupa Ombudsmanlığı" ise uluslarüstü düzeydeki ombudsmanlık kurumuna örnek oluşturmaktadır. 1992'de imzalanan Maastricht Antlaşmasına istinaden 1995 yılında kurulan Avrupa Ombudsmanlığı, AB'ye üye ülkelerin vatandaşları ile bu ülkelerde yaşayan halkın birlik kurumlarındaki ve organlarındaki kötü yönetim iddialarıyla ilgili şikâyetleri inceleme altına almaktadır.

2.3.4. İnsan Hakları Ombudsmanlığı

Giderek önem kazanan bir başka ombudsmanlık türü de İnsan Hakları Ombudsmanlığı, Yurttaş Hakları Ombudsmanlığı ya da sorumluluk alanına insan haklarını boyutunun da eklendiği klasik ombudsmanlıkları niteleyen ve “melez” olarak adlandırılan ombudsmanlıklardır. Doğu ve Orta Avrupa’da, Latin Amerika’da ve Sahra-altı Afrika’da bu ombudsmanlıklar devletin uluslararası insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmek adına ulusal bir mekanizma olarak oluşturulmuştur. Genellikle yasama organı tarafından göreve getirilen insan hakları ombudsmanı, iki temel işleve sahiptir. Bunlardan birincisi insan haklarını korumak ve iyileştirmeye çalışmaktır. İkinci olarak ise devlet yönetimini gözetlemektir (Özden, 2010: 55).

2.3.5. Özel Sektör Ombudsmanlığı

Ombudsmanlık kurumunun görev günümüzde sadece kamu sektörüyle sınırlı kalmamış, özel sektör kuruluşları da bu mekanizmaya ilgi göstermiştir. Ticari ya da sınai alanlarda tüketici haklarını korumak amacıyla kurulan bu tür ombudsmanlıklar başta bankacılık ve sigortacılık olmak üzere farklı sektörlerde görev yapmaktadır. Ataması ilgili sektör temsilcilerince yapılan ve mali kaynakları da yine bu temsilciler vasıtasıyla sağlanan ombudsmanlıklar sektörde bir hakem rolü görmektedir. Örneğin okurlardan gelen şikâyetleri kabul eden ve bunları basın etiği ve temel kalite ölçütleri açısından inceleyerek çözüme bağlayan okuyucu temsilcisi bu türdendir.

2.4. Ombudsmanlık Kurumunun Özellikleri

Dünya genelindeki ombudsmanlık uygulamaları incelendiğinde ombudsmanlığın özellikleri bağımsız ve tarafsız olması; görünebilir ve kolay ulaşılabilir olması; geniş inceleme ve araştırma yetkisine sahip olması ve kararlarının bağlayıcı olmaması şeklinde dört başlık altında toplanabilir.

2.4.1. Bağımsızlık ve Tarafsızlık

Ombudsmanın en önemli özelliklerinden birisi onun bağımsız bir statüye sahip olmasıdır. Ombudsmanın parlamento tarafından atanması onun bağımsızlığı yanında otoritesinin de kaynağıdır. Ombudsmanın, adli bir denetimde diğer kamu kurumlarına ilişkin daha iyi bir performans ortaya koyduğu, yasal talepleri yönetme konusunda diğer kamu kurumlarına göre de daha avantajlı olduğu belirtilmektedir (Kirkham, 2018: 111). Ombudsmanı atayan kurum itibarını ombudsmana yansıttığından dolayı seçilme ve görevden alınma biçimleri de ombudsmanın statüsünün belirleyicisi olmaktadır. Ombudsman parlamento

tarafından seçilse bile gerek parlamentodan gerekse diğer yüksek seviyedeki kurum ve kuruluşlardan bağımsız olarak kararlarını alır ve hareket eder (Fendoğlu, 2011: 80-81). Ombudsman yalnızca kendisini atayan kuruma karşı değil, aynı zamanda denetimi altında bulunan kurum ve kuruluşlara karşı da bağımsız bir konumda bulunmaktadır (Sezen, 2001: 81).

2.4.2. Görünebilirlik ve Kolay Ulaşılabilirlik

Ombudsman herkesin, sıradan bir vatandaşın bile rahatlıkla ulaşabileceği bir konumdadır. Vatandaşlar diğer denetim yöntemlerinden olan yönetsel ve yargısal denetimde karşılaştıkları karmaşa, masraf ve ağır bürokratik iş takibi gibi zorlukları yaşamadan ombudsmana kolayca ulaşarak derdini anlatabilmektedir (Özden, 2007: 400). Ombudsmana başvurmak için ne herhangi bir ücret talep edilmekte ne de karmaşık bir prosedürü aşmak gerekmektedir. Şikâyetin nedenini ve ilgili belgeleri içeren doğrudan ombudsman adına yazılmış sıradan bir mektup yeterli olmaktadır. Başvuru şekli diğer mekanizmalara göre oldukça kolay ve masrafsızdır (Altuğ, 2002: 52). Ombudsmanlığın, yönetim ile sorun yaşayan tüm vatandaşların kuruma ulaşabilmesi üzerine tasarlandığını söylemek yanlış olmayacaktır (Şengül, 2013: 79-80).

2.4.3. Geniş İnceleme ve Araştırma Yetkisi

Ombudsmanın yetki alanına giren konu ve kuruluşlar, çok az bir sınırlama dışında, ona geniş bir manevra yeteneği kazandırmaktadır. Sınırlamalar daha önceden kanun ile ayrıntılı olarak belirlenmektedir (Akıncı, 1999: 301). Yönetimin işleyişinde herhangi bir bozukluk olduğu kuşkusuyla vatandaş başvurusu üzerine veya kendiliğinden harekete geçen ombudsmanın tek ama mutlak yetkisi inceleme yetkisidir. İncelediği konunun aydınlığa kavuşması ve bir sonuca ulaşması için gerekli her türlü incelemeyi yapabilmektedir. Herhangi bir şikâyete konu olmuş bir kamu kurumu, elindeki bilgi ve belgeleri ombudsmana vermekle yükümlüdür. O; belgeleri inceleyebilmekte, ilgilileri dinleyebilmekte ve her türlü araştırmayı yapabilmektedir. Ulaştığı sonucu ise ilgililere, yönetime ve kamuoyuna açıklamaktadır (Uler, 1990: 504; Akıncı, 1999: 289). Ombudsmanların yaptıkları inceleme ve araştırmaların amacı memurları cezalandırmak değil, onlara doğruluk ve adalet değerlerini aşılamaktır (Temizel, 1997a: 61-62).

2.4.4. Kararlarının Bağlayıcı Olmaması

Ombudsmanın idareyi bağlayacak bir şekilde karar alma yetkisi yoktur. Ombudsman ne bir idari işlemi iptal edebilir ne de idareyi tazminat ödemeye mahkûm edebilir. İdareye herhangi bir konuda emir de veremez. Dolayısıyla ombudsman kararlarını uygulamamak, kamu

kurumlarına ve kamu görevlilerine hukuksal veya cezai bir sorumluluk yüklemes. Bu yönüyle Letowska'nın ombudsmanı bir "bekçi köpeği"ne benzetmesi yerindedir: *"Ombudsman bir bekçi köpeği gibidir. Havlayabilir ancak ısırılmaz"* (Erhürman, 1998: 95). Disiplin cezası vermeye ve soruşturma açmaya yetkisi olmasa da ombudsmanın asıl gücü uyarma ve eleştirme yetkisinden gelmektedir (Avşar, 2007: 93). Bununla birlikte ombudsmanın bağlayıcı kararlar alamaması, bu kararların etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bulgularını kamuoyuyla paylaşan ombudsman, idareyi ve personelini baskı altında bırakarak daha dikkatli ve titiz davranmak zorunda bırakmaktadır. Bu bazen maddi yaptırımlardan daha etkili olabilmektedir (Ünal ve Erdoğan, 2016: 628).

2.5. Ombudsmanın Seçimi

Uygulamada farklı yollar izlense de genel olarak ombudsman, yasama organı olan parlamento tarafından seçilmektedir. Bu yöntem ombudsmanın demokratik yasallığını güçlendirmekte ve yürütmenin ombudsman üzerindeki etkisini kırmaktadır (Baylan, 1978: 165-166; Tortop, 1998: 5). Ombudsmanın görev süresi ise 4 ila 7 yıl arasında değişmektedir. Kimi ülkelerde yeniden seçilebilen ombudsman, bazı ülkelerde tek dönem olarak görev yapmaktadır (Akın, 1998: 524; Tunç, 2016a: 124).

Larry Hill'e göre ombudsman *"konusunda uzman ve bilirkişilerden seçilmeli; tarafsız olmalı; vatandaş odaklı olmalı fakat devlet karşıtı olmamalı; halkın beğenisini kazanmış, tarafsızlığına itimat edilebilecek güvene sahip olmalıdır"*. Ombudsmanın hukuki konulara ve görev yapacağı alanın mevzuatına hakim olması gerekmektedir (Özden, 2007: 402). Bununla birlikte ombudsmanın kamu yönetiminin işleyişini iyi bilmesi gerekmektedir (Küçüközyiğit, 2006: 100).

2.6. Ombudsmanın Statüsü ve Yetkileri

Dünya örnekleri göz önünde bulundurulduğunda ombudsmanlık kurumunun hukuksal dayanağı çoğunlukla anayasadır. Ancak bazı ülkelerde ombudsmanlık kurumları hukuksal dayanağını kendi kuruluş yasasından almaktadır. Ombudsmanlığın görev ve çalışma esasları ise genellikle yönetmeliklerle belirlenmektedir (Efe ve Demirci, 2013: 54-55).

Ombudsman, bağımsız bir statüye sahiptir. Bu bağımsızlık yürütme organına olduğu kadar kendisini seçen parlamento veya diğer organlara karşı da sağlanmaktadır. Böylece ombudsman, politik ve diğer sonuçlardan korkmaksızın gerçeği arama özgürlüğüne sahip olmaktadır (Temizel, 1997a: 56). Ombudsmanın yetki alanı içinde devlet kurumları, yerel yönetimler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kamu iktisadi teşebbüsleri ve kamu

görevi gören diğer kuruluşlar bulunmaktadır (Akıncı, 1999: 304). Ombudsman, yasalardan aldığı güçle çözümünde ihtiyaç duyduğu dosyaların tümüne erişim hakkına sahiptir. Bu yetki, idari gizlilik nedeniyle başkalarına verilmeyen bilgileri de kapsamaktadır (Fendoğlu, 2011: 84). Yetkiye ilişkin tüm hususlar bir bütün olarak düşünüldüğünde ombudsmanın en önemli silahı “moral yaptırım” olarak görülmektedir. Bunun araçları ise “ikna”, “eleştiri” ve “kamuoyuna açıklama” olarak belirmektedir (Parlak ve Sobacı, 2008: 288).

2.7. Ombudsmanın Görevleri

Ombudsmanın görevleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de onun ortak görevlerini belirlemek mümkündür (Fendoğlu, 2011: 65). Buna göre ombudsmanın ortak görevleri; hak ve özgürlükleri korumak, kötü yönetimi önlemek ve hakkaniyeti sağlamak şeklinde üç başlık altında toplanabilir.

2.7.1. Hak ve Özgürlükleri Korumak

Ombudsmanın temel görevlerinden birisi; devletin yaptırım tekeline karşı bir önlem olarak, bireylerin temel hak ve özgürlüklerine ilişkin olası tehdit ve sınırlamalara karşı bir güvence oluşturmaktır. Ombudsman; bireye, kamu otoritelerinin kendisinin hak ve özgürlüklerini çiğneyen tutumu karşısında çaresiz ve yalnız olmadığı hissini uyandırmaktadır. Özellikle yeni demokrasilerde insan hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla kurulmuş olan ombudsman, yargı organlarıyla beraber pozitif hukuk düzeninin bireylere sağladığı hukuksal imkanları kullanmalarına yardımcı olmaktadır. Hatta yargının; idarenin takdir yetkisine bağlı işlemlerini denetlemekten kaçınması, ombudsmanı harekete geçiren bir neden olabilmektedir. Böylece vatandaş, idare karşısında çifte siperli bir korumadan yararlanmaktadır (Akıncı, 1999: 284-285). Aslında ombudsmanlıkta çoğu zaman amaç idarenin kararlarını güçlendirmek yerine vatandaşlara da idare karşısında mahkemeler dışında dava açma imkanı sunmaktır (Magnet, 2003: 678).

2.7.2. Kötü Yönetimi Önlemek

Ombudsmanın temel görevlerinden bir diğeri, vatandaşları kötü yönetim uygulamalarına karşı korumaktır. Kamuda görev sahibi olan liyakatsiz yöneticilere geniş yetkiler tanındığında görevlerini kötüye kullanma ihtimali artmaktadır. Görevlilerin görevlerini kötüye kullanmalarının önlenmesinde hem yargı denetimi hem de bir yargı dışı denetim yolu olan ombudsmanlık denetimi kaçınılmaz bir hale gelmiş bulunmaktadır. Çünkü ombudsman, görevlinin keyfi tutumunu izler, kanunu yorumlar, hukuk ve hakkaniyet ilkelerine uygunluğunu denetler (Fendoğlu, 2011: 80).

2.7.3. Hakkaniyeti Sağlamak

Ombudsmanın önemli görevlerinden bir tanesi de hakkaniyete uygun çözüm önermektir. Yaptığı kapsamlı bir araştırma sonucunda elde ettiği bulgularla şikâyetçiye haklı bulursa ombudsman, somut duruma uygun bir çözüm önerisi getirmektedir (Akıncı, 1999: 304). Ombudsman salt hata bulmak amacıyla yönetimin gizlisini saklısını araştıran, yönetimin işlerine köstek olan biri gibi düşünülmemelidir. O, adaletin yerine getirilmesi adına kendisine sığınan şikâyetçi vatandaşlara yardımcı olacağı gibi doğru yapılmış yönetsel eylem ve işlemlerin savunmasını yaparak onları güçlendirmektedir. Kendisine gelen bir yakınmanın⁸ haksız olduğunu düşündüğünde ombudsman kesinlikle bir şey yapmaz. Böyle bir durum karşısında ombudsman; şikâyetçiye, yakındığı eylem veya işlemin adaletsiz veya yanlış bir şekilde tesis edilmediğini açıklar ve yönetim ile vatandaş arasındaki sorunu çözüme bağlar (Pickl, 1986: 42-43). Dolayısıyla ister vatandaş ister yönetim olsun, haklı kimse onun yanında olmasıyla ombudsmanın hakkaniyeti tesis etmek üzere çalıştığı söylenebilmektedir.

2.8. Ombudsmanın Çalışma Usulü

Ombudsman aldığı şikâyetler vasıtasıyla veya bir toplumsal olgudan yola çıkarak kendi inisiyatifıyla araştırma veya denetime başlayabilir. Araştırma ve denetimlerini yürütürken gerek duyduğu her türlü bilgi ve belge kendisine verilir. Hatta İsveç Ombudsmanı gizli resmi kayıtlara girme hakkına dahi sahiptir. Bununla birlikte genel olarak ombudsmana şikâyetle bulunabilmesi için diğer tüm idari başvuru yollarının tüketilmiş olması aranmaktadır. Ombudsmanlığı diğer idari denetim mekanizmalarından ayıran en büyük etken vatandaşların ombudsmana doğrudan başvurabilme imkânına sahip olması ve ombudsmana başvurunun son derece kolay ve ucuz olmasıdır (Babüroğlu ve Hatiboğlu, 1997: 17).

Kendisine gelen konularda öncelikle yönetimin davranışının doğru olup olmadığı üzerinde durur. Kanunlara, anayasa ve uluslararası antlaşmaların uyulması gereken ilkelerine uygun olup olmadığını gözetir. Yönetimde vuku bulan herhangi bir yanlış uygulama, insan hakları ihlali veya benzeri bir durum tespit ederse ombudsman, bu durumu son bulması ve gerekli düzenlemelerin yapılması için ilgili kurumu uyarır. Söz konusu durumla ilgili yasama ve yürütme organlarına olayı rapor eder. Ancak bunun ötesinde ombudsmanın herhangi bir kurumu bağlayıcı bir karar alması söz konusu değildir (Tortop, 1998: 7; Özden, 2007: 401).

⁸ Yakınmaların %90'ı haksız yakınmalardır (Pickl, 1986: 43).

Vatandaşların hiçbir şekil veya formalite olmaksızın başvuruda bulunabildikleri ombudsmanlık kurumu, başvuru için herhangi bir ücret veya harç talep etmez.⁹ Şikâyet başvurusu; şikâyet edilen tarafın adını, şikâyetin konusunu, şikâyet konusu olayın meydana geldiği gün ve şikâyetçinin adını ve adresini içeren bir mektup yoluyla veya sözlü olarak yapılmaktadır. Başvuru Avusturya'da olduğu gibi telefonla dahi yapılabilir. Bununla birlikte isimsiz ve toplu şikâyet başvuruları kabul edilmemektedir (Altuğ, 2002: 39).

Bazı ülkelerde ombudsmana başvurmak için süre şartı konulmuştur. Örneğin İspanya'da şikâyet konusu durumun ortaya çıkışından itibaren en az bir yıl geçmesi gerekmektedir. Hollanda ve Danimarka'da da aynı süre şartı bulunmaktadır (Tortop, 1998: 7). Vatandaşlar doğrudan (aracısız başvuru) ve dolaylı (aracılı başvuru) olmak üzere ombudsmana iki şekilde başvuruda bulunabilmektedir (Parlak ve Sobacı, 2008: 291).

Kendisine gelen şikâyet asılsız olsa bile ombudsman, şikâyetçiye asılsız başvurusunun nedenini açıklayan bir cevap verir. Şikâyet konusunun denetim alanı dışında kaldığı durumlarda şikâyetçiye alternatif başvuru yollarını gösterir (Babüroğlu ve Hatiboğlu, 1997: 25). Bazı milli güvenlik konuları haricinde her türlü bilgi ve belgeye ulaşabilen ombudsman, bunları gizlilik kuralı çerçevesinde saklamak zorundadır (Altuğ, 2002: 42-43). Ombudsmana gelen şikâyetler idarenin işleyişindeki bozukluklar ve karşılaşılan haksızlıklarla ilgilidir. Bunlar arasında sosyal sorunlar ve sosyal güvenlikle ilgili sorunlar; mali; askeri; hapisane; imar ve çevre konularıyla ilgili şikâyetler de olabilir. Ayrıca idare ile yabancı uyruklu kişiler arasındaki sorunlar da şikâyet konusu olabilmektedir (Tortop, 1998: 7).

Görevini yerine getirirken tam bir özgürlük ve otonomi içerisinde hareket eden ombudsmana parlamento tarafından hiçbir müdahalede bulunulamaz (Babüroğlu ve Hatiboğlu, 1997: 15). Haksız bulduğu şikâyetleri reddeden ombudsman, haklı bulduğu şikâyetleri mevcut prosedürlerle sonlandırır. Ancak herhangi bir bağlayıcı karar alamaz (Özden, 2010: 45).

Ombudsman denetimi sonucunda arzu ettiği sonuca ulaşamayan vatandaşların alternatif denetim yöntemlerini kullanma hakkı vardır. Bununla birlikte ombudsman, kararlarını uygulamayan idare karşısında bir üst yetkili kuruma ya da doğrudan hükümete başvurabilmektedir. Bu merciiler de ombudsman kararının uygulanmasını sağlayamazsa ombudsman, elindeki bulguları yasama organı olan parlamentoya sunar (Baylan, 1978: 178).

⁹ Genel olarak ombudsmana başvurunun ücretsiz ve şekle tabi olmaması ilkesinin bir istisnası Yeni Zelanda'dır. Bu ülkede ombudsmana yapılan başvurulardan harç alınmaktadır. Bununla birlikte başvurunun sadece yazılı olarak yapılması ve başvuru dilekçesinde delil ve belgelerin bulunması zorunlu tutulmaktadır. Bu yolla gereksiz başvuruları önlemek amaçlanmaktadır (Altuğ, 2002: 39).

3. Yerel Yönetim Ombudsmanlığı

Yerel yönetimler için ayrı bir ombudsmanlık kurumunun gerekli olup olmadığı, ombudsmanlığı benimseyen tüm ülkelerde tartışılan bir konu olmuştur. Nitekim bazı ülkelerde yerel yönetimler, ombudsmanın yetki alanı dışında tutulurken; diğer bazı ülkelerde merkezi ve yerel bütün kamu yönetimi için tek bir ombudsmanlığın görev yapması yolu benimsenmiştir. İspanya ve onun gibi bazı ülkelerde ise merkezi yönetim ombudsmanı ile yerel yönetim ombudsmanları arasında bağlantılar saptanarak birlikte çalışmaları sağlanmıştır. Ancak günümüzde yerel yönetimlerin üstlenmiş olduğu görevlerin gittikçe artması ve belirli özellikler taşıması sebebiyle, merkezi yönetim için oluşturulan ulusal ombudsmanlıkların yanında - merkezi ombudsmanlıkların iş yükü düşünüldüğünde- yerel yönetim ombudsmanlıklarının da kurulması artık benimsenen bir konudur (Temizel, 1997a: 65).

Günümüzde yerel yönetimlerin yerel demokrasiye uygun bir şekilde hizmet kalitesini artırması ve bu birimlerin denetiminin, yerel düzeyde yeni bir anlayışla oluşturulmuş etkin bir denetim mekanizmasını gerektirdiği ortadadır. Yerel yönetim ombudsmanlığı, hesap verilebilirliği artırmaya katkıda bulunurken aynı zamanda vatandaşın memnuniyetsizliğini gidermede alternatif bir yol görevi görerek etkin bir mekanizma haline gelmektedir . Bu açıdan yerel ombudsmanlığın ortaya çıkmasında etkili olan belli başlı faktörler bulunmaktadır (Kutlu vd., 2018: 21):

- Ulusal düzeydeki ombudsmanlıklara yapılan şikâyetlerin fazlalığının, kurumun iş yükünü oldukça artırması,
- Yerelleşmenin etkisiyle birlikte kamu hizmeti sunan yerel aktörlerin sayısal ve hacimsel artışı,
- Yerel yönetim sisteminin daha etkin bir şekilde işlemesine yardımcı olma ve yerel kamusal hizmetlerin geliştirilmesini sağlamaktır.

Yerel yönetim ombudsmanlığına sahip ülkeler genel olarak, ABD ve Kanada'da olduğu gibi, federal bir idari ve siyasal yapıya sahip olan ülkelerdir. Federal yapıya sahip ülkelerde, ABD'de eyalet (state) ve Kanada'da vilayet (province) adlarıyla anılan federe birimler; prensip olarak kendi işlerini bağımsız yasama, yürütme ve yargı organları eliyle bizzat kendileri düzenlemektedirler (Baylan, 1978: 50). Bununla birlikte yerel yönetim ombudsmanlıklarının genel olarak federal yapıya sahip ülkelerde kurulması, bu kurumun Türkiye gibi üniter bir yapıya sahip ülkelerde işlemeyeceği anlamına gelmemelidir. Nitekim karşımızda en önemli

örnek olarak İngiltere durmaktadır. Üniter bir devlet yapısına sahip olan İngiltere, yerel ombudsmanlık kurumunu ilk kez hayata geçiren ve başarıyla uygulayan bir ülkedir.

Yerel yönetim ombudsmanlığı, bir nevi parlamento ombudsmanlığının yetki alanı sınırlandırılmış biçimi olduğundan yetki, statü, görev vb. açıdan aralarında çok büyük bir fark bulunmamaktadır. Bundan dolayı burada yerel yönetim ombudsmanlığının ayrıca detaylı olarak ele alınmasının bir gereği yoktur. Bu bölümde ana hatlarıyla yerel yönetim ombudsmanlığının parlamento ombudsmanlığından ayrılan yönlerine değinilecek ve yerel yönetim ombudsmanlığı daha çok örnek ülke uygulamaları üzerinden ele alınacaktır.

3.1. Yerel Yönetim Ombudsmanlığının Tanımı

Yerel yönetim ombudsmanlıkları, parlamenter ombudsmanlıkların tüm özelliklerini taşımakla birlikte, belli bir bölgede ya da kentte görevlendirilen; yerel yönetimlerin kötü işleyişinden kaynaklanan sorunları çözmek, vatandaşların yerel yönetimlerdeki haklarını korumak ve yerel yönetimlerin daha iyi işlemesi amacıyla yönetimin düzeltilmesine yönelik önerilerde bulunmak üzere kurulan ombudsmanlıklardır. Yerel yönetim ombudsmanlıklarının daha sınırlı bir yetki ve sorumluluğa sahip olmasının nedeni, onların belirli bir bölgeyle sorumlu tutulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan daha kısa bir tanımla yerel yönetim ombudsmanlıkları, müdahale alanlarının ölçüsünde otorite ve etkileri sınırlandırılan ombudsmanlıklardır. Bundan dolayı yerel yönetim ombudsmanlıkları için ayrıca bir ombudsmanlık tanımı yapılmasına ve niteliklerinin belirtilmesine gerek yoktur (Temizel, 1997a: 65; Sander, 2013: 13).

3.2. Yerel Yönetim Ombudsmanlığının İlk Uygulaması Olarak İngiltere

İngiltere, federal bir devlet kadar yerel yönetimlerine özgürlük tanıyan bir devlettir (Fendoğlu, 2011: 95). Anglo-sakson ülkeleri üzerinde büyük etkisi bulunan İngiliz yerel yönetim sisteminin kökeni 1215 Magna Carta'ya kadar dayanmaktadır. Merkezi yönetim yerel yönetimleri kısıtlayabilmekte ancak tamamen ortadan kaldıramamaktadır. Geniş bir yetki ve hak devri olmasına rağmen yerel yönetim birimleri tamamen özerk değildir (Karakılçık, 2020: 100-101).

Yerel yönetim ombudsmanlığı dünyada ilk kez İngiltere'de 1974 yılında kurulmuştur. Yerel Yönetimler Kanunu'nun 23. Maddesine göre bir komisyon yerel ombudsman olarak atanmaktadır. Bu komisyon, halkın yerel yönetimlerden kaynaklanan sorunlarını incelemeye almaktadır. İngiltere'de üç, Galler'de bir, İskoçya'da bir yerel yönetim ombudsmanı görev yapmaktadır (Avşar, 2007: 98). İngiltere'de yerel yönetim ombudsmanlığının kurulmasında,

ulusal düzeyde görev yapan Parlamento Komiserinin çalışmalarının başarılı olmasının büyük payı vardır (Ünal, 2008: 157).

Yerel yönetim ombudsmanlığı kurumsal olarak, Yerel Yönetim Komisyonu, ombudsman ve diğer çalışanlardan meydana gelmektedir. Yerel Yönetimler Komisyonu, bağımsız bir örgüt olarak ombudsmanların faaliyetlerini desteklemek üzere kurulmuş olup, Parlamento Ombudsmanı ve Yerel Yönetim Ombudsmanı komisyon üyesidir. Komisyonun bütçesi, Yerel Yönetimler Bakanlığı tarafından devlet yardımı olarak sağlanmakta ve Komisyon biri her yıl diğeri üç yılda bir olmak üzere iki tip rapor yayınlanmaktadır (Kavili Arap, 2015: 69).

İngiltere’de yerel yönetim ombudsmanı, Yerel Yönetimler Bakanı’nın önerisi üzerine Kraliçe tarafından atanmaktadır. Yerel yönetim ombudsmanı, belirli bir süre görev yapmak üzere değil, 65 yaşına kadar görev yapmak üzere atanmaktadır. Ombudsman, kendi talebi üzerine Kraliçe tarafından görevden alınabilmekte ya da yetersizlik, uygunsuz davranışlar gibi nedenlerle Kraliçe tarafından görevden el çektirilmektedir. 65 yaşına ulaşarak hizmet süresini dolduran her üye ise görevden ayrılmak zorundadır. Bu sebepler dışında yerel yönetim ombudsmanının görevine hiçbir şekilde son verilememektedir (Ünal, 2008: 158-159).

İngiltere’de yerel yönetim ombudsmanlığı, parlamento ombudsmanlığı gibi vatandaşların kötü yönetim karşısındaki şikâyetlerini gidermekle ilgilenir (Özden, 2007: 405). Yerel yönetim ombudsmanlığının parlamento ombudsmanlığından farklı olarak parlamento veya bakanlarla bir ilgisi bulunmamaktadır. Görev alanlarında soruşturma raporlarını ilgili temsili organa göndermektedir (Ataman, 1997: 784).

İngiltere’de yerel ombudsmanın hizmet alanı geniş olup; kasaba ve köy (parish) dışındaki tüm yerel yönetim birimlerini, polisi, okul yönetimlerini ve yerel hizmet veren diğer birimleri denetlemektedir (Kavili Arap, 2015: 69). Görev alanına yerel yönetim birlikleri, şehrsel gelişme idaresi kurumu ve devlet bakanı dışında kalan polis otoriteleri de dâhildir. Nitekim İngiltere’de polis, istisnalar dışında yereldir (Ataman, 1997: 785).

Yerel yönetim ombudsmanının, yerel yönetim kademelerine yönelik şikâyetleri araştırmak ve iyi yönetim uygulamaları hakkında yerel yönetimlere tavsiyelerde bulunmak şeklinde iki amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar çerçevesinde ilgili yerel yönetim biriminin kanuna aykırı ve keyfi uygulamalarını ve hizmet kusurlarını incelemekle görevli yerel ombudsmanın görev konuları arasında yerel yönetimlerin barınma, eğitim, planlama, sosyal

yardım, ulaşım, çevre ve atık, belediye vergisi gibi konular bulunmaktadır (Kavili Arap, 2015: 69).

Yerel yönetim ombudsmanının yetki alanına giren kurum ve kuruluşların kötü yönetiminden zarar gören tüm bireyler ve tüzel kişilikler, ülkede yaşayan yabancılar da dâhil olmak üzere yerel yönetim ombudsmanına şikâyet başvurusunda bulunabilmektedir. Ancak yerel yönetimler adına çalışan kişi ve kurullar ile Kraliçe, Kraliyet Bakanları, Devlet Bakanlık yetkilileri ve maaşı parlamento tarafından karşılanan yetkililer ombudsmana başvuramamaktadır. Ombudsman, yüksek mahkeme ile aynı güce sahiptir. Ombudsmanın yaptığı tüm soruşturmalar gizlilik içerisinde yürütülür (Ünal, 2008: 170-178).

Ombudsmana şikâyet başvurusunda bulunmak ücretsizdir. Kişi yasal temsilcisi ve iznini aldığı kişiler adına başvuruda bulunabilir. Meclis üyesi ya da milletvekili, izinlerini almak koşuluyla yerel halk adına başvurabilir. Ombudsman gerekli görmediği hallerde şikâyeti incelemeye almamaktadır (Erdoğan, 2021: 1393-1394). Kendisine bir şikâyet gelmeden önce ilk olarak şikâyetin ilgili yerel yönetim birimine yapılmasını isteyen ombudsmanlık, acil durumlarda soruşturmayı kabul edebilmektedir (Özden, 2007: 406). Şikâyetçiler ombudsman kararlarına karşı yargıya başvurabilmektedir. Şikâyetleri sonuçlandırmada ideal süre en fazla 12 hafta olarak kabul edilmektedir (Kavili Arap, 2015: 69).

Yerel yönetim ombudsmanı, bireylerin ve özel hukuk tüzel kişilerinin kötü yönetim ihlal iddialarını incelemektedir. İdarenin zamanında basiretli bir tüccar gibi davranmaması, mevzuata uymaması, eşitliğe aykırı davranması, taraf tutması bir ihlal nedeni olarak değerlendirilmektedir (Fendoğlu, 2011: 95-96). Bir işlemin başlı başına hukuk dışı olması, şikâyetin kabulü için yeterli görülmemektedir. İşlemin, kötü yönetim sonucu bireyde maddi veya manevi bir kayba neden olması gerekmektedir. Bir şeyin yanlış bir biçimde yapılması; yapılmaması gereken bir şeyin yapılmış olması ya da yapılması gereken bir şeyin yapılmamış olması, kötü yönetime yol açan hususlar olarak görülmektedir. Gerekli prosedürlerin izlenmemesi, uygun politikaların uygulanmaması ve gereksiz gecikmeler ve yönetimdeki karmaşıklık, kötü yönetim örnekleri arasında sayılmaktadır (Akıncı, 1999: 344).

İngiltere’de yerel yönetim ombudsmanlığının müdahale edemeyeceği ve dolayısıyla soruşturma başlatamayacağı konular da vardır. Bunlardan ilki mahkemeye intikal eden ve halen mahkeme aşamasında olan konular; ikincisi toplumun genelini ilgilendiren hususlar; üçüncüsü mahkeme tutanakları ve son olarak dördüncüsü de şahsi meseleler ile okul ve kolejlerin kendi yönetimleriyle alakalı konulardır (Özden, 2007: 406).

Ombudsmanlığın aldığı kararlar tavsiye niteliğindedir. Kararlar alındıktan üç ay sonra kişilerin gerçek ismi kullanılmadan yayınlanmakta ve kararların rapor örneği medyaya gönderilmektedir. Bununla birlikte yapmış olduğu faaliyetlerle ilgili yıllık rapor hazırlamakta ve bunları yayınlanmaktadır. 2013-2019 yılları arasındaki yıllık raporları ve müşteri memnuniyet anketleri üzerine gerçekleştirilen bir incelemeye göre İngiltere Yerel Ombudsmanlığının şikâyetleri en kısa 13 ile en uzun 52 hafta arasında incelediği; şikâyetlerin tamamının incelenmesinin bir yıldan fazla sürmesinin başvurulara olumsuz yansıdığı; alınan kararlarda şikâyetçilerin kendi görüşünün dikkate alınmamasının ve kararların adil olmamasının vatandaşlar tarafından memnuniyetsiz karşılandığı ortaya konulmuştur. Bu sorunların çözümü olarak ise kurumun bütçe ve personel açısından desteklenmesi gerektiği öne sürülmüştür. Bununla birlikte uyma zorunluluğu olmamasına rağmen yerel ombudsmanlığın, yerel meclislere demokratik hesapverilebilirlikle ilgili bulunduğu önerilere uyulduğu belirtilmiştir (Erdoğan, 2021: 1394-1402).

Yerel yönetim ombudsmanlığı İngiltere’de diğer ombudsmanlara kıyasla halkın en çok başvuruda bulunduğu ombudsmanlıktır. Kurulduğu 1974 yılından itibaren yerel yönetim ombudsmanlığına yapılan başvurular günden güne artmıştır (Özden, 2007: 404). Buna istinaden yerel yönetim ombudsmanlığına ilişkin yasal mevzuat süreç içerisinde belirli değişikliklere uğramıştır. Buna göre gerçekleştirilen önemli değişikliklerden birisi, 1988 yılında şikâyetlerin yerel meclis üyesinin aracılığına gerek olmaksızın doğrudan yerel yönetim ombudsmanına başvuru imkanının getirilmiş olmasıdır. Bu değişiklikten sonra kuruma yapılan başvurular %50 oranında artış göstermiştir (Uyanık, 1994: 208). 2007 yılında kuruma yazılı başvuru zorunluluğu kaldırılmış ve açıkça görülen kötü yönetim uygulamalarını incelemek için başvuru koşulunun aranmayacağı hüküm altına alınmıştır (Kavili Arap, 2015: 69). 2017 yılında ise yapılan bir değişiklikle kurumun adı “Yerel Yönetimler ve Sosyal Bakım Ombudsmanı (The Local Government & Social Care Ombudsman)” olarak değiştirilmiştir (Önen ve Küçük, 2021: 94). Dolayısıyla bu düzenlemeyle birlikte yerel yönetim ombudsmanlığı ve sosyal bakım ombudsmanlığı, İngiltere Yerel Yönetim ve Sosyal Hizmet Ombudsmanlığı olarak birleştirilmiştir.

4. Türkiye’de Yerel Yönetim Ombudsmanlığına Yönelik Bir Model Önerisi

Türkiye’de yerel yönetim ombudsmanlığı; yerel yönetimlerin şeffaflık, vatandaş odaklılık, hesap verilebilirlik ve aynı zamanda sosyal adalet ilkelerine uygun şekilde hizmet sunmalarını sağlamaları açısından önemli bir modeldir. Bu model ile birlikte vatandaşların yerel yönetim hizmetlerinde yaşadıkları sorunlara karşı etkili, adil, hızlı, nitelikli, hakkaniyetli

ve kaliteli çözümler üretilmesi hedeflenmektedir. Yerel yönetim ombudsmanlığı modeli sadece anlaşmazlıkları çözen bir araç değil aynı zamanda yerel yönetim hizmetlerindeki sosyal adaletin ve mahalli ihtiyaçlara karşı yürütülen politikaların değerlendirilmesi açısından da önem arz etmektedir.

4.1. Türkiye’de Yerel Yönetim Ombudsmanlığına Dair Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de yerel yönetimler ombudsmanlığının gerekliliği, yerel yönetimlerin daha hesap verilebilir, şeffaf, etkin ve verimli bir yapıya kavuşturulması amacıyla sık sık gündeme gelmiş, somut olarak yerel yönetim ombudsmanlığı kurumu oluşturulmuş olmasa da bu minvalde birtakım yasal ve yönetsel düzenlemeler yoluna gidilmiştir. Türkiye’nin siyasi yapısına uygun bir yerel yönetim ombudsman modeli mevcut sorunların çözümünde ve ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir rol oynayacaktır.

4.1.1. 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun Tasarısı

2004 yılında kabul edilen 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun Tasarısının 42. maddesi ile “Mahallî İdareler Halk Denetçisi” adıyla yerel yönetimler üzerinde denetim yetkisine sahip bir halk denetçisi seçilmesi planlanmıştır. Her ilde, mahallî idareler ve bunlara bağlı kuruluşlar ile bu idareler tarafından kurulan birlik ve işletmelerin, kurum dışı gerçek ve tüzel kişilerle ilgili işlem ve eylemlerinden kaynaklanan anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olmak üzere düzenlenmiş olan “Mahalli İdareler Halk Denetçisi”, Türkiye’de yerel yönetim ombudsmanlığı konusunda tek girişim olmuştur. Ancak bu kanun tasarısının Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmesiyle birlikte bu düşünce hayata geçirilememiştir (Kocaoğlu ve Akman, 2015: 443; Karcı, 2018: 190; 5227 Sayılı Kanun Tasarısı md.42).

4.2. Yerel Yönetim Ombudsmanlığının Türkiye’de Oluşturulma Gerekçeleri

Türkiye’de yerel yönetim ombudsmanlığının oluşturulması belirli gerekçelere dayandırılabilir. Bu gerekçelerden birisi yüzölçümü ve nüfustur. Coğrafi açıdan büyük ve nüfusu çeşitli kültürleri barındıran bir ülkede merkezi ombudsmanlığın tüm sorunlara verimli ve etkin bir çözüm bulması olası değildir. Bu durum hiç kuşku yok ki yerel yönetim ombudsmanlığının oluşturulmasının en önemli gerekçesidir (Kavili Arap, 2015: 66). Hatta kimilerince ombudsmanlığın başarısının faaliyette bulunduğu ülkenin büyüklüğüne küçüklüğüne bağlı olduğu dile getirilmektedir. Küçük ülkelerde ombudsmanlığın idari-askeri-yargısal tüm mercileri denetleyebileceği ancak büyük ülkelerde bunun mümkün olmadığı

düşünülmektedir (Oytan, 1975: 214). Bu açıdan ombudsmanlığın beşiği olarak başarılı uygulama örneği gösteren İsveç'te merkezi ombudsmanlığın yeterli olduğu gerçeğinden hareket ederek Türkiye gibi yüzölçümü ve nüfusu daha fazla olan bir ülkede de merkezi bir ombudsmanlık kurumunun yeterli olacağını düşünmek rasyonel gözükmemektedir.

Türkiye'de bu sorunun üstesinden gelmek üzere ombudsman sayısını artırmak yerine yerel yönetim ombudsmanlığının oluşturulması daha yerinde olacaktır. KDK'nın 2013 ile 2018 yılları arasındaki raporları incelendiğinde, yerel yönetimlerin yürüttüğü hizmetlere ilişkin alınan şikâyetler yıllık olarak artış göstermektedir. Şikâyet edilen idareler temelinde yapılan değerlendirmelerde yerel yönetimlerin, toplam şikâyetlerin yaklaşık %8 ile %10'unu oluşturduğu ve şikâyet sıralamasında bazı yıllarda ilk sırayı aldığı ve genel olarak ise ilk üç idare içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında yerel yönetimlerin KDK için önemli bir meşguliyet alanı olduğu ortadadır (Yıldırım, 2019: 402). Dolayısıyla yerel yönetim ombudsmanlığının kurulmasıyla KDK'nın iş yükünün önemli oranda azalacağı söylenebilir.

Yerel yönetim ombudsmanlığının oluşturulmasına yönelik ikinci bir gerekçe yerel yönetimlerin denetiminde yaşanan sorunlardır. Uygulamada Türkiye'de yerel yönetimler çok sayıda denetime tabi tutulmasına rağmen bu denetim yöntemleri yeterli olamamaktadır (Demiral ve Demiral, 2012: 940). Siyasal, yönetsel, yargısal, uluslararası ve kamuoyu denetimi altında bulunan yerel yönetimler, bu denetim yöntemlerinin kendi içlerinde barındırdıkları belirli sıkıntılar sebebiyle etkin bir şekilde denetlenememektedir (Ekici ve Toker, 2005: 21).

Anti-bürokratik bir denetime olan ihtiyaç, üçüncü bir gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Ombudsmanlığa başvuruların ücretsiz, kolay ve daha az şekilci olması; denetim sürecini en az prosedürle gerçekleştirmesi, ombudsmana ulaşmanın son derece kolay olması vb. özellikler ombudsmanlık sisteminin anti-bürokratik yönünü göstermektedir. Bununla birlikte yerel yönetim ombudsmanlığının kurulmasıyla KDK'nın iş yükü azalacağından kurumsal büyümenin önüne geçilecek ve anti-bürokratik bir yapı yolunda olumlu bir adım atılmış olunacaktır. Hatta yerel yönetim ombudsmanlığının başarılı bir performans göstermesi sonucunda diğer ombudsmanlık türlerinin hayata geçirilmesiyle KDK'nın kırtasiyeci bir yapıya bürünmesi imkânsız bir hale gelecektir.

KDK'nın anti-bürokratik bir yapı halinde işlev görmesinde uzmanlaşma önemlidir. Uzmanlaşma sayesinde farklı ombudsmanlık türlerinin hayata geçirilmesi yoluyla KDK'nın hantal bir yapı haline gelmesi engellenecektir. Zaten yerel yönetimlerin ayırıcı özelliklere sahip olması ve görev ve yetkilerinde zamanla artış yaşanması bu kuruluşların daha uzman birimler

eliyle denetlenmesini gerektirmektedir (Ünal, 2008: 249). Yerel yönetim ombudsmanlığının kurulmasıyla hem KDK’da uzmanlaşma sağlanacak hem de iş yükünün azaltılması suretiyle koca bir bürokratik yapıya dönüşmesi engellenmiş olunacaktır.

Dolayısıyla yerel yönetim ombudsmanlığının hayata geçirilmesiyle birlikte KDK’nın iş hacmi azalacaktır. KDK’ya yerel yönetimlerle ilgili gelen şikâyetlerin doğrudan yerel yönetim ombudsmanlığına yapılmasıyla KDK, daha az şikâyetle uğraşacak ve böylece şikâyetleri sonuçlandırma süresi de kısılacaktır. Kurulacak yerel yönetim ombudsmanlığının yerel meselelerde uzman kişilerden oluşturulacağı düşünüldüğünde, yerel şikâyetlere ilişkin verilen kararlar daha isabetli ve sağlıklı olacaktır.

Yerel yönetim ombudsmanlığını gerekli kılan unsurların sonuncusu, vatandaşların yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerden aldıkları tatmin seviyesini artırmaktır. KDK’nın iş yoğunluğunun azalması sonucu ele aldığı şikâyet sayısı da azalacağından, kurumun şikâyetleri sonuçlandırma süresi de kısılacaktır. Demokrasinin önemli bir unsuru olarak yönetilen konumunda bulunan vatandaşların şikâyetlerini daha kısa sürede sonuçlandırmak onların yararına olacaktır. Özellikle vatandaşların yargı denetiminden kaçınmasının ve dolayısıyla KDK’yı tercih etmelerinin en önemli sebeplerinden birisi olan hızlıca çözüme ulaşma, yerel yönetim ombudsmanlığının kurulmasıyla birlikte daha da ön plana çıkmış olacaktır. Bunun sonucunda da vatandaşların, yerel yönetimlerden aldıkları hizmetlere karşı tatmin düzeyleri de artacaktır.

4.3. Yerel Yönetim Ombudsmanlığının Türk İdari Yapısına Sağlayabileceği

Katkılar

Yerel yönetim ombudsmanlığının kurulmasının Türk idari yapısına belirli katkıları söz konusudur. Bunlardan birincisi idari yargının iş yükünü hafifletmektir. Ombudsman hem yönetimi iyileştirme yönündeki katkıları sonucu daha az uyuşmazlık yaşanmasını hem de uyuşmazlıkların idari yargıya götürülmeden çözülmesini sağlayarak idari yargının iş yükünün azaltılmasına katkıda bulunmaktadır (Erhürman, 1998: 100-101).

Yerel yönetim ombudsmanlığının bir diğer katkısı vatandaşları ve kamu görevlilerini eğitmektir. Ombudsmanın bu işlevi özellikle yeni kurulmuş demokrasilerde etkindir (Sezen, 2001: 80). Ombudsman; insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve kamu yönetiminin rolü hakkında vatandaşları, politikacıları ve memurları eğitmektedir. Yayınladığı raporlar ve idareyle yaptığı iş birliği yoluyla vatandaşların ve kamu görevlilerinin hak ve sorumluluklarını öğrenmelerine yardımcı olmaktadır (Şahin, 2010: 148 145). Denetimleri sırasında ihtiyaç ve

sorunları yerinde tespit edebilen ombudsman, önerileriyle kamu görevlilerini eğitmekte ve onlara rehber olmaktadır. Verimliliği ön plana çıkaran anlayışla kamu yönetiminin basit, ucuz ve süratli çalışması amacıyla yönetime metot hizmeti sunmaktadır (Akın, 1998: 531).

Yerel yönetim ombudsmanlığı, katılımcı yönetim idealinin gerçekleştirilmesine de katkı sağlamaktadır. İnsan haklarını koruduğu kadar yerel halkın yönetime katılmasını ve demokratik bilincin geliştirilmesini de sağlamaktır (Önen ve Küçük, 2021: 91). Vatandaşlar ombudsmana yaptıkları şikâyetler aracılığıyla bir yandan kamu yönetiminde iyileştirilmeler yapılmasını sağlamakta diğer yandan hukuksuz veya yerinde olmayan eylem ve işlemlerin ortadan kaldırılmasına aracı olarak yönetime katılmaktadır (Erhürman, 1998: 102).

Ombudsman, idare ile vatandaş ilişkilerinin geliştirilmesine de çalışmaktadır. Zaten ombudsmanlık, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanması ihtiyacından doğmuştur (Ataman, 1997: 781-782). Ombudsman, kamu yönetimiyle vatandaşlar arasında bir köprü görevi görmektedir. Kendisine gelen yakınmaları yönetime aktaran ombudsman, yönetimin vatandaş istek ve düşüncelerini öğrenmesini ve yapılan hataları düzeltmesini sağlamaktadır (Akın, 1998: 544). Yönetimi halk odaklı bir yapıya kavuşturmasıyla vatandaşların sisteme yabancılaşmasını önlemektedir (Şahin, 2010: 145). Ombudsmanlık, bir denetim yöntemi olmasının yanında aynı zamanda idare ile vatandaşlar arasında arabuluculuk yaparak halkla ilişkiler işlevi de görmektedir (Parlak ve Doğan, 2016: 19). Yerel yönetim ombudsmanlığı, vatandaş ile yerel yönetimler arasındaki iletişimi daha etkili hale getirecek, köprü görevi sayesinde vatandaşların istekleri, talepleri, görüş ve önerilerini daha hızlı şekilde iletecek ve bu hususlarda yapılan geri dönüşleri de aynı hızla vatandaşa iletecektir.

Ombudsmanın önemli katkılarından bir diğeri kötü yönetimi önlemek ve iyi yönetimin gerçekleştirilmesine çalışmaktır. Ombudsmanlık kurumunun, vatandaşları kötü yönetim uygulamalarına karşı koruması kurumun dünyada popüler bir hale gelmesinde önemli bir etkidir. Birçok ülkede uygulanan ombudsmanlık kurumu, yönetimin hata ve eksikliklerinin düzeltilmesi yoluyla kötü yönetimin ortaya çıkmasında etkili olan yönetsel ilkelerin ve kamu görevlilerinin tutumlarının iyi yönetim yönünde evrimleşmesi üzerine çalışmaktadır (Şengül, 2005: 128-139). Yerel yönetim ombudsmanlığı da kurulduğu takdirde, yerel yönetimlerin eksik ve kusurlu hizmet sunumu durumunda bunu önlemek ve hakkaniyetli bir şekilde çözmek açısından önemli bir rol oynayacaktır.

Ombudsmanın bir diğer katkısı, vatandaş hak ve özgürlüklerinin hayata geçirilmesini sağlamaktır. Ombudsmanlığın, idarenin yanı sıra adalet sisteminin yargılama faaliyeti kapsamında olmayan idari faaliyetlerini de denetleyebilmesi kişi özgürlüklerinin korunması ve

garanti altına alınması açısından fayda sağlamaktadır (Demirkol, 2012: 99). Yerel yönetim ombudsmanlığı da yerel yönetimler ve halk arasında uzlaşmacı bir köprü görevi göreceğinden dolayı, vatandaşın hizmet süreçlerine etkin katılımını sağlayacaktır. Ayrıca sunulan hizmetler üzerinde denetim görevi üstlenmesi, yerel yönetimler hizmet sunumunda daha dikkatli davranmasını sağlayacaktır.

Ombudsman, iyi/demokratik yönetimin tesis edilmesindeki araçlardan birisidir (Şahin, 2010: 142). Ombudsmanla; yönetimin halkla ilişkilerini geliştirmek, halkın güven ve desteğini sağlamak, daha nitelikli ve halkın önceliklerini dikkate alan daha katılımcı hizmet sunmak amaçlananlar arasındadır. Böyle bir yaklaşımın demokratik yönetim anlayışının zorunlu bir sonucu olduğu da dikkate alınırsa, ombudsmanlık kurumunun günümüzde neden bu kadar popüler olduğu ve giderek yaygınlaştığı daha iyi anlaşılacaktır (Gölönü, 1997: 3). Yerel yönetim ombudsmanlığı da yerel yönetimlerde demokratikleşme ve iyi yönetimin sağlanması açısından etkin bir görev üstlenecek, demokratik değerlerin sürdürülmesine katkı sunacaktır.

Yerel yönetim ombudsmanlığını kurmanın Avrupa Birliği (AB)’ne üyelikte katkı sağlayacağı söylenebilir. 1992 yılında kabul edilen Maastricht Antlaşması’nda, birliğe dâhil olan veya olmak isteyen ülkelere ombudsmanlık kurumunun oluşturulması tavsiye edilmiştir (Efe ve Demirci, 2013: 63). Ayrıca AB, ombudsmana başvuruyu bir ‘vatandaşlık hakkı’ olarak kabul etmektedir. Nitekim AB’ye üye ülkelerin hepsinde, mevcut denetim mekanizmalarının yanında ombudsmanlık kurumu da oluşturulmuştur. Dolayısıyla ombudsmanlık kurumunu benimsemenin, AB üyesi olmanın sonuçlarından birisi olduğu söylenebilir (Ataman, 1997: 782; Kahraman, 2011: 371). Hâlihazırda KDK’yı kurma yoluyla ombudsmanlık sistemini benimseyen ve bu yönde olumlu bir adım atmış olan Türkiye’nin, yerel yönetim ombudsmanlığını kurmak suretiyle yerel özerkliğe büyük önem veren AB nezdinde prestiji artacaktır.

Tüm bunların neticesi olarak yerel yönetim ombudsmanlığının Türk idari yapısına sağlayabileceği en büyük katkı, yerel yönetimlerin denetimini iyileştirmektir. Var olan denetim sistemlerinin kendi içerisindeki eksiklikleri ve sorunları sebebiyle yerel yönetimlerin denetiminde etkinlik ve verimliliği sağlamak yerel yönetim ombudsmanlığının sağlayabileceği önemli bir katkı olacaktır.

4.4. Türkiye’de Oluşturulacak Yerel Yönetim Ombudsmanlığı İçin Bir Model

Önerisi

Birçok ülkede uygulamasını bulan ombudsmanlık kurumunda önemli bir husus, ombudsmanlık kurumunu oluşturacak olan her ülkenin; kurumu kendi sosyal, kültürel, siyasi, hukuki ve demografik yapısına uygun olarak tasarlamasıdır. Yani ombudsmanlık bir model olarak örnek ülkelerden doğrudan kopyalanmak suretiyle alınmamalı; ülke şartlarına uygun bir şekilde uyarlanmalıdır. Örneğin İsveç’te bakanların konumları idari nitelikten çok politik bir nitelik taşıdığından ombudsmanın siyasi tarafsızlığının zedeleneceği düşüncesiyle bakanlar doğrudan ombudsmanın denetim alanına girmezler. Fakat Finlandiya’daki uygulamaya bakıldığında bakanlar Finlandiya Ombudsmanının denetim alanı içerisindedir (Babüroğlu ve Hatiboğlu, 1997: 21). Dolayısıyla Türkiye’de oluşturulacak bir yerel yönetim ombudsmanlığı için farklı ülke örnekleri göz önünde bulundurulmakla birlikte Türkiye’nin siyasi, idari, sosyal, coğrafi, demografik ve kültürel yapısı ön planda tutulmalıdır. Ancak bu yapıldığı takdirde uygulamada başarılı sonuçlar elde edilebilecek ve kurumun Türkiye’de meşruiyet kazanması sağlanabilecektir.

4.4.1. Yerel Yönetim Ombudsmanının Seçimi ve Özlük Hakları

Türk Yerel Yönetim Ombudsmanı, KDK ombudsmanı gibi 4’de 3 gibi nitelikli çoğunlukla TBMM tarafından gizli oyla seçilmelidir. Nitekim yerel ombudsmanın gücü parlamentoya dayandırıldığında onun hem demokratik meşruiyeti güçlendirilmiş olacak hem de yerel ombudsman vatandaşların gözünde devlet otoritesi karşısında sığınılacak bir liman haline gelecektir (Parlak ve Doğan, 2016: 19).

Yerel ombudsman seçilirken kolaylık olması açısından, KDK ombudsmanı ile aynı zamanda ve aynı usullerle seçilebilir. Bunda herhangi bir sakınca gözükmemektedir. Aynı şekilde kanunun KDK ombudsmanının seçimi için belirlediği kriterler ve devlet memuru olmak için aranan koşullar yerel ombudsman için de geçerli kılınabilir. Sonuç itibarıyla yerel ombudsman ile KDK ombudsmanı arasındaki tek fark, onların yetki alanlarının sınıрыyla ilgilidir. KDK ombudsmanın denetim yetkisi ülkenin geneline yayılmış iken, yerel ombudsman sadece yerel yönetimlerle ilgili sorunlarla ilgilenecektir. Bu farktan ötürü de yerel ombudsman olarak seçilecek kişinin yerel yönetim konularıyla ilgili, bu konularda uzman kişiler arasından seçilmesi bir zorunluluk teşkil etmektedir. Aynı zamanda toplumda belli bir saygınlığı bulunan dürüst kişiler arasından seçilmesi, yerel ombudsmanın kararlarının meşruiyetini gerek vatandaşlar gerekse idare açısından artıracak bir unsurdur.

Yerel ombudsmanlar en az lisans seviyesinde bir eğitime sahip olmalıdır. Genel uygulamaya bakıldığında yerel ombudsmanların hukukçu olmaları kesinlikle aranan bir koşul olmasa da hukukçu bir yerel ombudsmanın faydaları olacaktır. Nitekim bir denetim sistemi olarak yerel ombudsmanlığın çoğu işi hukukla içli dışlıdır. Hukuk dışında yerel ombudsmanın siyasal bilgiler, iktisadi ve idarî bilimler, iktisat ve işletme fakülte mezunlarından seçilmesi uygun olacaktır. Yerel ombudsmanın yerel yönetim mevzuatına hâkim olması ise zorunlu bir koşuldur. Çünkü yerel yönetime ilişkin bilgi ve deneyim gerektiren bir faaliyet gerçekleştirildiğinden yerel ombudsmanın yerel yönetim kökenli olması avantaj (Kavili Arap, 2015: 76) sağlayacaktır.

Yerel ombudsman seçilebilmek için minimum yaş olarak KDK baş denetçisi için belirlenen 50 yaş sınırı isabetli gözükmetedir. Görev süresi olarak ise, dünya ortalamasının 4 ila 7 yıl arasında olduğu göz önünde bulundurulursa, 5 yıl olarak belirlenmesi uygun olacaktır. Seçilecek yerel ombudsman, görevden azledilme durumları kanunda belirtilecek şekilde, maksimum 65 yaşına kadar görevde kalabilme hakkına sahip olmalıdır.

Göreve getirilen yerel yönetim ombudsmanı, gerekli şartları kaybettiğinde veya başarısızlık, yetersizlik veya ihmal gibi nedenlerle görevini gereği gibi yerine getirmediği durumlarda görevden alınabilmelidir. Nitekim seçilecek ombudsman, bulunduğu konumu, görevde bulunacağı süre boyunca garanti olarak görmemelidir. Başarısız olduğunda görevden alınabileceğinin farkında olmalıdır. Ancak bu durumun, ombudsmanın yetki alanında bulunan merciler tarafından suiistimale açık bir hale getirilememesi için yerel ombudsmanın görevden alınabilmesi halleri kanunda açık bir şekilde sayılmalıdır.

Yerel yönetim ombudsmanının tekrar seçilebilmesi hususunda da dikkatli olunmalıdır. Misal ombudsmanın tekrardan seçilebilmesi için kanunla belirli şartlar konulmalıdır. Örneğin görevdeki yerel ombudsmanın gelecek dönemde tekrardan seçiminde, mevcut dönemini başarıyla bitirmiş olması; kurumun etkin ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlamış olması; vatandaşların memnuniyet düzeyini verilere yansımış haliyle artırmış olması gibi koşullar aranabilir. Bu koşullar sağlandığı takdirde görevde bulunan yerel ombudsman, 65 yaşı son görev süresi olacak şekilde 60 yaşına kadar tekrardan seçilebilme hakkına sahip olmalıdır. Başarının ödüllendirildiği bu yöntemle görevde bulunan yerel ombudsmanın daha şevkle çalışması sağlanmış olacaktır.

Yerel ombudsmanın sosyal statüsü ile alacağı ücret arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Kendisinden daha yüksek bir ücret alan kamu görevlilerinin ombudsman tarafından denetlenmesi isabetsiz olabilir. Bundan dolayı yerel ombudsmanın alacağı ücret en

yüksek maaşlı kamu görevlisiyle eş olarak saptanmalı ve daha sonradan hükümet veya parlamento tarafından düzenlenmesi yolu kapatılmalıdır (Baylan, 1978: 168). Bu açıdan yerel ombudsmanın alacağı ücret, mevcutta kamu yönetimimizin en yüksek dereceli memuru olan İdari İşler Başkanı'nın maaşına denk bir ücret olarak belirlenebilir.

4.4.2. Yerel Yönetim Ombudsmanının Statüsü, Denetim Alanı ve Yetkileri

Kurulacak bir yerel yönetim ombudsmanlığına da anayasanın 74. Maddesi'ne eklenecek bir hüküm ile anayasal bir statü kazandırılmalıdır. Ancak bunun yanında ayrıca bir Yerel Yönetim Ombudsmanlığı Kanunu çıkarılarak kuruma kanuni bir dayanak da sağlanmalıdır.

Yerel yönetim ombudsmanlığının denetim alanı, sorumlu olduğu yerel yönetim birimi ve bağlı kuruluşlarına yönelik vatandaşlardan gelen her türlü şikâyetlerle sınırlı olmalıdır. Bu anlamda yerel ombudsman, yerel yönetim bölgesindeki tüm kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik gelen şikâyetlerle ilgilenmemeli; sadece ilgili yerel yönetim birimi ve ona bağlı kurum ve kuruluşlara yönelik gelen şikâyetlerle sorumlu tutulmalıdır.

Yerel yönetim ombudsmanı, kendisine gelen şikâyetleri çözüme bağlamak üzere her türlü yetkiyle güçlendirilmelidir. Önüne gelen şikâyeti çözüme bağlamak üzere devlet çıkarı gereği saklı kalması gereken devlet sırrı ve ticari sır niteliğindeki bilgi ve belgeler dışındaki ihtiyacı olan her türlü bilgi ve belge kendisine verilmeli, ihtiyacı olan herkesle konuşabilmeli, arzu ettiği her zaman her mekâna girebilmeli ve hukuk sınırları içerisinde olmak kaydıyla soruşturmada fayda sağlayabilecek her türlü olanak kendisine sağlanmalıdır.

4.4.3. Yerel Yönetim Ombudsmanının Görevleri

Türkiye'de oluşturulacak bir yerel yönetim ombudsmanlığı, yerel yönetimler ve bunlara bağlı kuruluşlar ile yerel yönetimler tarafından kurulan birlik ve işletmelerin, gerçek ve tüzel kişilerle ilgili işlem ve eylemlerinden doğan kötü yönetime karşı halkın korunması ve yönetimin iyileştirilmesi ile görevli olmalıdır (Ünal, 2008: 263). Yerel ombudsman, yerel halktan gelen her türlü şikâyet üzerine vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumak üzere çalışmalıdır.

Yerel ombudsman, yereldeki vatandaşların şikâyetlerini sadece hukuki yönden değil aynı zamanda hakkaniyet yönünden ve sosyal adalet, kültürel duyarlılık ve çevresel etkiler açısından da incelemelidir. Hukuka uygun olup da hakkaniyet yönünden vicdanlara sığmayan eylem ve işlemlere karşı vatandaşların yakınmalarını gidermeye çalışmalı, bu yolla da adaletin tecelli etmesini sağlamalıdır.

Vatandaşların gerekli talepleri üzerine başlattığı araştırma ve incelemeler sonucunda tespit ettiği eksikliklerle ombudsman, yerel yönetim sisteminin iyileştirilmesi, etkin ve verimli çalışması adına adeta bir lokomotif görevi görmelidir.

4.4.4. Yerel Yönetim Ombudsmanının Çalışma Usulü

Yerel yönetim ombudsmanlığına, sorumlu olduğu yerel yönetim mahallindeki ilgili yerel yönetim biriminin kötü yönetimi sonucunda mağdur olan tüm vatandaşlar, kolay, hızlı ve ücretsiz bir şekilde başvurabilmelidir. Başvuru şekli olabildiğince basit tutulmalıdır. Başvurular sözlü veya yazılı olarak yapılabilirdir. Kuruma ait bir web sayfası oluşturulmalı ve KDK’da olduğu gibi web sayfasından çevrimiçi (online) başvurular kabul edilerek bu süreç hızlı ve şeffaf bir biçimde yürütülmelidir. Aynı şekilde KDK’da olduğu gibi illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da başvurular alınmalıdır. Dolayısıyla vatandaşın kuruma ulaşabilme noktasındaki bütün engeller ortadan kaldırılmalı ve kurumun olabildiğince kolay erişilebilir bir konumda bulunması sağlanmalıdır.

Yerel ombudsmanlığa başvurular en geç 1 yıl içerisinde yapılmalıdır. Ayrıca başvuru süresi geçmiş şikâyetleri kabul etme inisiyatifi yerel ombudsmanına verilmelidir. Bu, kurumun esnekliğine ve özgünlüğüne yakışır bir uygulama olacaktır.

Yerel ombudsman, araştırma ve incelemelerine herhangi bir vatandaş başvurusuyla veya resen (kendiliğinden) başlayabilmelidir. Karşılıklılık esasına dayanmak üzere yabancılar da kuruma başvurabilmelidir. Şikâyet konusuyla ilgili ombudsmanın ihtiyacı olan her türlü bilgi ve belge gerek şikâyetçi gerekse şikâyet edilen ilgili kurum tarafından ombudsmana verilmesi zorunluluğu kanunla düzenleme altına alınmalıdır.

Yerel yönetim ombudsmanına yapılan şikâyet başvurularından, belli bir konusu olmayanlar; yargı organlarında görülmekte olan veya karara bağlanmış olanlar; başvuru dilekçesinde gerekli bilgileri olmayanlar; sebepleri, konusu ve tarafları aynı olanlar ile daha önce sonuca kavuşturulan başvurular incelemeye alınmamalıdır (Ünal, 2008: 266). Ayrıca idari başvuru yollarının tüketilip tüketilmediği de göz önünde bulundurulmalıdır. İdari başvuru yolları tüketilmediğinde nasıl bir işlem yapılacağı konusunda ombudsmana inisiyatif verilmelidir. Yerel ombudsman, kendisine gelen başvurunun yetki alanına girip girmediğinin belirlenmesinde de söz sahibi olmalıdır. İlgili şikâyet konusu alanına giriyorsa araştırma ve incelemelerine başlamalı; eğer girmiyorsa da bunu reddetmemelidir.

Yerel yönetim ombudsmanı, herhangi bir şekil şartına bağlı olmaksızın uygun gördüğü zamanda, ilgili kuruluşlarda kötü yönetimi önleme amacıyla denetim gezilerine çıkabilmeli,

halkın şikâyet ve isteklerini dinleyerek yerinde inceleme ve denetim yapabilme imkânına sahip olmalıdır (Ünal, 2008: 264).

Süreç sonunda vereceği karar veya önerilerini şikâyetçiye ve ilgili kuruma en hızlı şekilde iletmelidir. Bununla da yetinmemeli, karar sonucunda idarenin nasıl bir aksiyon aldığını da kontrol ederek süreci etkin bir şekilde takip etmelidir. Her şeyden önce yerel ombudsman, sorunu idareyle dost yanlısı bir şekilde çözmelidir. Çünkü bu hem şikâyetçi hem idare hem de yerel yönetim birimleri açısından daha faydalı bir yoldur. Nitekim olası zaman kaybı ve maddi külfet önlenmiş olacaktır. Ancak yerel ombudsman ikna yöntemiyle ve iyi niyetle sorunu çözemiyor ve de idare, yerel ombudsmanın karar veya önerilerine uygun davranmıyorsa, kamuoyu ve parlamento harekete geçirilmelidir. Bu süreçte medyanın desteği göz ardı edilmemelidir.

Kurum, araştırma ve incelemelerini en geç 6 ay gibi bir sürede tamamlamalıdır. Bu süre en alt sınır değil en üst sınır olarak belirlenmelidir. Bunun anlamı şudur ki; kurum, araştırma ve incelemelerini 6 aydan kısa bir sürede bitirebilir ancak bu süreç 6 ayı aşamaz.

Yerel ombudsman, bir yılda yaptığı faaliyetlere yönelik bir rapor hazırlamalıdır. Hazırladığı bu raporunu, kendisini seçen parlamentoya sunmalıdır. Raporda karar ve önerilerine uymayan kurum ve kuruluşlar ifşa edilerek üzerinde önemle durulması sağlanmalıdır. Gerek bir bütün olarak parlamento gerekse de bir bütünün saç ayaklarını oluşturan parçaları olarak siyasal partiler, üzerlerine düşeni yaparak ilgili kurumlar hakkında gerekli işlemleri başlatmalıdır. Yerel ombudsman da bu sürecin takipçisi olmalı ve gerekirse kamuoyu aracılığıyla parlamentoya baskı uygulamalıdır.

Son olarak ülke genelinde gerek KDK gerekse Yerel Yönetim Ombudsmanlığı bünyesinde görev yapan tüm ombudsmanlar, yılın kendilerinin belirleyeceği bir gününde toplanmalıdır. İşleyişi kendileri tarafından belirlenecek olan bu toplantıda, üzerinde durulması gereken önemli konular masaya yatırılmalı ve sistemin önünü tıkayan sorunlar varsa bunlara çözüm aranmalıdır. Toplantı sonunda karara varılan hususlar bir rapor halinde düzenlenerek yasa koyucu olan parlamentonun gündemine sunulmalıdır.

5. Sonuç

İdarenin daha etkin ve verimli bir şekilde faaliyette bulunması gerekliliği ve arzusu onun denetimi olgusunu ortaya çıkarmıştır. Denetim sayesinde aksaklık ve eksiklikler düzeltilmekte ve daha arzu edilebilir bir yapı tesis edilmektedir. Devlet; siyaset, yönetim, yargı ve kamuoyu eliyle denetlenmektedir. Ancak bu denetim yöntemlerinin yeterli olduğunu söylemek zordur.

Bunun neden hem bu denetim yöntemlerinin kendi içerisinde ortaya çıkan eksiklikler hem de zamanın şartlarına ayak uyduramamalarıdır. Bu olgu, alternatif denetim yöntemlerini gündeme getirmiş ve dünya genelinde hızla yayılan ombudsmanlık denetimini ortaya çıkarmıştır. Gittikçe popüler bir hale gelen ombudsmanlık sisteminin zamanla alt türleri ortaya çıkmıştır. Çocuk ombudsmanlığı, kadın ombudsmanlığı gibi alt türleri bulunan ombudsmanlığın kuşkusuz en popüler alt türlerinden birisi yerel yönetim ombudsmanlığıdır. Yerel yönetimlerin dünya genelinde öneminin artmasına paralel olarak yayılımı artan yerel yönetim ombudsmanlığı, birçok ülkede faaliyette bulunmaktadır.

Hali hazırda KDK adıyla görev yapan bir merkezi ombudsmanlık kurumu oluşturulmuş olan Türkiye’de yerel yönetim ombudsmanlığının da kurulmasına ihtiyaç vardır. Türkiye’nin geniş bir yüzölçümüne ve fazla bir nüfusa sahip olması sebebiyle KDK’nın tüm şikâyetlerle yeterince ilgilenememesi bunun en temel sebeplerindendir. KDK’ya gelen şikâyetlerin ortalama olarak oransal bazda en fazla yerel yönetimlerden geldiği düşünüldüğünde yerel yönetim ombudsmanlığının kurulmasıyla KDK’nın iş yükünün hafifleyeceği söylenebilir. Ayrıca Türk ombudsmanlık sisteminde uzmanlaşmaya gidilmesi suretiyle şikâyetlerin alanında uzman kişilerce ele alınmasının sağlanarak daha etkin ve verimli bir yapının tesis edilmesi diğer önemli bir gerekçedir.

Türkiye’de kurulacak bir yerel yönetim ombudsmanlığı her şeyden önce özgün bir model olmalıdır. Yerel yönetim ombudsmanı 4’de 3 çoğunlukla TBMM tarafından gizli oy ile seçilmelidir. Ülkemizdeki 7 coğrafi bölge olan Marmara Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi’nde sorumlu olmak üzere toplam 7 tane yerel yönetim baş denetçisi görevlendirilmelidir.

Ombudsman olarak seçilecek kişi belli bir hukuk bilgisine, yerel yönetim konusunda uzmanlığa ve toplumda belli bir saygınlığa sahip olmalıdır. Ayrıca tercihen ombudsmanın siyasal bilgiler, iktisadi ve idarî bilimler, iktisat ve işletme fakülte mezunlarından seçilmesi uygun olacaktır. Ombudsman seçilebilmek için minimum yaş şartı 50 olmalı ve ombudsman görevinde başarılı olduğu takdirde emeklilik yaşı olan 65 yaşına kadar tekrar seçilebilme hakkına sahip olmalıdır. Ombudsman olarak seçilecek kişinin görev süresi 5 yıl olmalıdır. Ombudsmanın alacağı ücret ise en yüksek dereceli memur olan İdari İşler Başkanı’nın maaşına denk bir ücret olarak belirlenebilir.

Ombudsman, vatandaşlar tarafından kolay ulaşılabilir olmalı, faaliyetlerini etkin ve şeffaf biçimde yürütmeli; şikâyetlere karşı etkili çözümler üretebilmesi ve işlevlerini tam

anlamıyla yerine getirebilmesi adına yeterli finansman desteğine sahip olmalıdır. Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla geliştiği bir dönemde, şikâyetleri çevrimiçi şekilde alıp, aynı zamanda çözüm veya uzlaşma takibini yapabileceği güçlü bir teknolojik altyapıya sahip olmalıdır.

Anayasanın 74. Maddesine eklenecek bir hüküm ile yerel yönetim ombudsmanlığına anayasal bir statü kazandırılmalıdır. Ayrıca Yerel Yönetim Ombudsmanlığı Kanunu çıkarılarak kuruma kanuni dayanakta sağlanmalıdır. Ombudsmanlığın görevi sadece yerel yönetim ve ona bağlı birlik ve işletmelere yönelik gelen şikâyetleri çözüme bağlamak olmalıdır. Ombudsman şikâyetleri sadece hukuki yönden değil hakkaniyet yönünden de çözüme bağlamalıdır. Ombudsmana başvurular ücretsiz ve son derece kolay olmalıdır. Web sayfası aracılığıyla online (çevrimiçi) başvuru da kabul edilmelidir. Vatandaşların şikâyet konusu üzerine en geç 1 yıl içerisinde başvuruda bulunması aranmalıdır.

Ombudsman, sorunları dost yanlısı bir tutumla ikna yöntemini kullanarak çözüme bağlamalıdır. Önüne gelen şikâyetleri en geç 6 ay içerisinde sonuçlandırmalıdır. Şikâyetleri çözümleme sürecinde elde ettiği bulguları bir rapor halinde parlamentonun gündemine sokmalı ve bunların gerekirse yönetimin reforme edilmesi yolunda kullanılmasını sağlamalıdır. Ayrıca ülke genelinde tüm ombudsmanlar yılın belli bir gününde toplanarak var olan sorunları çözüme bağlayacak öneriler geliştirmelidir.

Yerel yönetim ombudsmanlığı ilk aşamada ülke genelinde uygulanmak yerine seçilecek bir pilot bölgede uygulanmaya başlanmalıdır. Pilot bölge olarak ise nüfus yoğunluğu fazla olan Marmara Bölgesi seçilebilir. İlk aşamada sadece Marmara Bölgesi'nde görev yapacak 1 yerel yönetim ombudsmanının seçimiyle uygulama denenmeli ve elde edilecek sonuçlara göre devamına karar verilmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: 34%, 2. yazar: 33%, 3. yazar: 33%

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: 34%, Author 2: 33%, Author 3: 33%

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Ataman, T. (1997). *Ombudsman ve temiz toplum. Yeni Türkiye Dergisi*, 14 (1), 783-802.
- Akın, C. (1998). Cumhuriyetimizin 75. kuruluş yıldönümünde yönetimin denetlenmesinde yeni bir denetim yolu: ombudsman (yüksek yönetim denetçisi. *Türk İdare Dergisi*, 421, 517-550.
- Akıncı, M. (1999). *Bağımsız idari otoriteler ve ombudsman*. Beta Yayın.
- Altuğ, Y. (2002). *Kamu denetçisi (Ombudsman)*. İ. Ü. Rektörlük Yayını.
- Avşar, B. Z. (2007). *Ombudsman iyi yönetilen Türkiye için kamu hakemi*. Asil Yayın.
- Avşar, B. Z. (t.y). *Ombudsman (kamu hakemi): Türkiye için bir model önerisi*. Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Aykanat, M. (2019). Ombudsmanlık kurumunun Osmanlı kökleri. *Turkish Studies*, 14(1), 91-110.
- Baylan, Ö. (1978). *Vatandaşın devlet yönetimi hakkındaki şikâyeti ve Türkiye için İsveç Ombudsman modeli*. İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- Babüroğlu, O. & Hatiboğlu, N. (1997). *Ombudsman (kamu hakemi) kurumu incelemesi: Devlette bir toplam kalite mekanizması örneği*. TÜSİAD.
- Birdişi, F. (2011). Yeni kamu yönetimi yaklaşımı bağlamında kamu denetçiliği ve bir denetim aracı önerisi olarak üniversite ombudsmanlığı. İçinde Y. Koçak, A. Cem Çiçek (Ed.). *Kamu Yönetimi*, (ss. 152-175). Gazi Kitabevi.
- Büyükcavcı, M. (2008). Ombudsmanlık kurumu. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 10-13.
- Coşkun, B. & Günaydın, H. (2015). Ombudsmanlığın kökeni meselesi bağlamında Türk İslâm devlet geleneğinde şikâyet hakkının kurumsal tekâmülü. *Ombudsman Akademik Dergisi*, 3, 9-60.
- Demiral, B. & Demiral, N. (2012). Yerel yönetimler ombudsmanlığının Türkiye’de uygulanabilirliği. II. Turgut Özal Uluslararası Siyaset ve Ekonomi Kongresi. Malatya.
- Demirkol, S. (2012). Kamu denetçisi (ombudsman) kurumunun etkinliğinin sağlanması ve yargıyla ilişkisi hakkında kıyaslamalı bir çalışma taslağı. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 15(2), 12-18.
- Diamandouros, N. (2013). Avrupa Ombudsmanı Nikiforos Diamandouros’un konuşması. I. uluslararası kamu denetçiliği (ombudsmanlık) sempozyumu. (ss. 12-18).
- Eryılmaz, B. (1993). Kamu bürokrasisinin denetlenmesinde yeni gelişmeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(6), 81-106.
- Erhürman, T. (1998). Ombudsman. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(3), 87-102.
- Erhürman, T. (2000). Türkiye için nasıl bir ombudsman formülü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 49(1-4) 155-180.
- Ekici, B. & Toker, M. C. (2005). Avrupa’da ve ülkemizde yerel yönetimlerin denetimi ve etkinliği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 14(1), 5-28.
- Efe, H. & Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık kavramı ve Türkiye’de kamu denetçiliği kurumundan beklentiler. *Sayıştay Dergisi*, 90, 49-72.
- Erdoğan, M. (2021). İngiltere Yerel Yönetim Ombudsmanlığının etkinliği üzerine bir değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 1383-1407.
- Fendoğlu, H. T. (2011). *Kamu denetçiliği (ombudsmanlık)*. Yetkin Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2012). Kamu denetçiliği (ombudsmanlık) ve Türkiye. İçinde N. Öktem ve N. Katmer (Ed.), *Uluslararası Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Sempozyumu*, (ss. 68-79). Doğu Üniversitesi Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2017). Cumhurbaşkanlığı sisteminde ombudsman denetimi: İdarenin kamu denetçiliği kurumu tarafından denetlenmesi. *Ombudsman Akademik*, 5, 13-36.

- Fendoğlu, H. T. (2019). Kamu denetçiliği kurumu ve Osmanlı. *Adalet Dergisi*, 62-63, 161-188.
- Gölönü, S. (1997). Ombudsman ve yönetimde halkla ilişkilerin gelişmesine etkisi. *Sayıştay Dergisi*, 27, 3-14.
- Kestane, D. (2006). Çağdaş bir denetim organizasyonu olarak ombudsmanlık (kamu denetçiliği). *Maliye Dergisi*, 151(2), 128-142.
- Küçüközyiğit, H. G. (2006). Ombudsmanlık kurumu: hukuksal ve siyasal bir inceleme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(5), 90-111.
- Kahraman, M. (2011). Hukuk devletine katkıları bakımından kamu denetçiliği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 355-373.
- Kavili Arap, S. (2015). 40. Yılında İngiltere'de Yerel Yönetim Ombudsmanı. *Ege Akademik Bakış*, 15(1), 65-80.
- Kocaoğlu, M. & Akman, Ç. (2015). *Türkiye’de yerel yönetimler ombudsmanlığı gerekli midir ?* İçinde M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu, H. Sağır ve M. Navruz (Ed.), *Kamu yönetiminde değişimin yönü ve etkileri* (Kayfor 13 bildiri kitabı), (ss. 437-454).
- Karcı, Ş. (2018). Türkiye’de mahalli idareler halk denetçisi düzenlemesi üzerine bir değerlendirme. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 184-198.
- Kirkham, R. (2018). Judicial review, litigation effects and the ombudsman. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 40(1), 110-125.
- Kutlu, Ö., Örselli, E. & Kahraman, S. (2018). Türkiye’de yerel ombudsmanlığın uygulanabilirliği: İtalya Yerel Ombudsmanlığı üzerinden bir analiz. *Ombudsman Akademik*, 8(15), 38.
- Karakılıçık, Y. (2020). Yeni yerel-bölgesel gelişmeler ışığında yerel yönetimler. Seçkin Yayınları.
- Magnette, P. (2003). Between parliamentary control and the rule of law: the political role of the Ombudsman in the European Union¹. *Journal of European Public Policy*, 10(5), 677-694.
- Oytan, M. (1975). Ombudsman eli ile idarenin denetimi konusunda kıyaslamalı bir inceleme. *Danıştay Dergisi*, 18-19, 193-214.
- Özden, K. (2007). Yerel demokrasi bağlamında Türkiye’de ombudsman denetimi. İçinde B. Eryılmaz, M. Eken ve M. L. Şen (Ed.), *Kamu yönetimi yazıları*, (ss. 384-410). Nobel Yayın.
- Özden, K. (2010). *Ombudsman ve Türkiye’deki tartışmalar*. Seçkin Yayıncılık.
- Önen, S. M. & Küçük, Ü. (2021). Yerel yönetim ombudsmanlığı sistemi: Türkiye’ye uygulanabilirliği. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 8(19), 88-111.
- Pickl, V. J. (1986). Ombudsman ve yönetimde reform. *Amme İdaresi Dergisi*, 19(4), 37-46.
- Parlak, B. & Sobacı, Z. (2008). *Kamu yönetimi*. Alfa Aktüel Yayınları.
- Parlak, B. & Doğan, K. C. (2016). Ombudsman: kavram ve tarihsel gelişim. İçinde B. Parlak ve K. C. Doğan (Ed.), *Karşılaştırmalı Ombudsman İncelemeleri*, (ss. 19-24). Seçkin Yayıncılık.
- Sezen, S. (2001). Ombudsman: Türkiye için nasıl bir çözüm? Kamu denetçiliği kanun tasarısı üzerine bir değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 4, 71-96.
- Şengül, R. (2005). Ombudsman Kurumu Kötü Yönetime Çare Olabilir mi? Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, (ss. 127-141).
- Şahin, R. (2010). Ombudsman kurumu ve Türkiye’de kurulmasının Türkiye’nin demokratikleşmesi ve Avrupa Birliği üyeliği üzerine etkileri. *Türk İdare Dergisi*, 468, 131-158.
- Sander, G. (2013). Ombudsman and local governments. International Local Governments Congress. Venice.

- Şengül, R. (2013). Kamu yönetimi ile birey ilişkilerinin dönüşümüne ombudsman kurumunun etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 71-88.
- Tavares, A. F., Pires, S. M., & Teles, F. (2022). Voice, responsiveness, and alternative policy venues: An analysis of citizen complaints against the local government to the national Ombudsman. *Public Administration*, 100(4), 1054-1072.
- Tayşi, İ. (1997). Ombudsman kurumu ve ülkemizde uygulanabilirliği. *Sayıştay Dergisi*, 25, 106-123.
- Temizel, Z. (1997). *Yurttaşın yönetime karşı korunmasında bağımsız bir denetim organı ombusman*. IULA-EMME.
- Tortop, N. (1998). Ombudsman sistemi ve çeşitli ülkelerde uygulanması. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1), 3-11.
- Tutal, E. (2014). *Dünyada ve Türkiye'de ombudsmanlık*. Adalet Yayınevi.
- Tunç, A. (2016). Kazakistan Cumhuriyeti Ombudsmanı. İçinde B. Parlak ve K. C. Doğan (Ed.), *Karşılaştırmalı Ombudsman İncelemeleri*, (ss. 123-136). Seçkin Yayınevi.
- Uler, Y. (1990). Ombudsman (kamu denetçisi). İçinde B. Aykaç, Ş. Durgun ve H. Yayman (Ed.), *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, (ss. 499-506). Nobel Yayın.
- Uyanık, S. (1994). İngiliz Yerel Yönetimlerinde ombudsman denetimi. *Türk İdare Dergisi*, 403, 205-210.
- Ünal, F. (2008). Türkiye'de yerel yönetimlerin denetimi ve yerel yönetim ombudsmanı. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünal, F., & Erdoğan, S. (2016). Kamu yönetiminin denetimi anlayışında dönüşüm ve ombudsmanlık kurumu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Afro Avrasya Özel Sayısı)*, 623-634.
- Yıldırım, K. E. (2019). Mahalli idarelerce yürütülen hizmetlere ilişkin şikâyetlerin incelenmesi ve yerel yönetimler kamu denetçisinin gerekliliği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 395-404.
- Zeren, H. E., Tekin, Y., & Özdek, F. (2020). Kamu yönetiminin dönüşümü bağlamında Türkiye'de kamu denetçiliği kurumunun faaliyetlerine ilişkin bir değerlendirme. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1(2) 34-49.
- 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu (2023, 19 Aralık). Erişim adresi: <https://www.ombudsman.gov.tr/Mevzuat/Kanun>
- 5227 Sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun Tasarısı (2023, 18 Kasım). Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5227.html>

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1611338
Araştırma Makalesi/Research Article

THE RELATIONSHIP AMONG CSR MOTIVES, PERCEIVED CSR AUTHENTICITY, CORPORATE CREDIBILITY, AND LEGITIMACY: AN EMPIRICAL STUDY

Abdülkadir AKTURAN¹

Abstract

Article Info

Received:
01/01/2025

Accepted:
24/03/2025

Today, corporations are reevaluating their influence on society and the environment, shifting their focus away from the conventional objectives of generating a profit. Instead, they are searching for methods to cultivate partnerships with stakeholders that are both good and sustainable. This study seeks to examine the relationship among the motives for Corporate Social Responsibility (CSR), the perceived authenticity of CSR, and the organizational credibility and legitimacy. For the purpose of the study, data was gathered from 392 participants through the use of a scenario-based survey approach. Research hypotheses were tested via SEM. The findings indicate that activities concerning CSR that are driven by intrinsic factors have a negative impact on authenticity, but authenticity has a favorable impact on legitimacy and credibility. But extrinsically motivated CSR actions have a positive impact on authenticity, which contributes to an increase in legitimacy and credibility.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Perceived CSR Authenticity, Corporate Credibility, Corporate Legitimacy

Jel Codes: M10, M14, M19

¹ **Corresponding Author:** Assistant Professor, Piri Reis Üniversitesi, ORCID: 0009-0008-9107-0333, e-mail: kakturan@yahoo.com

Cite: Akturan, A., (2025). The relationship among csr motives, perceived csr authenticity, corporate credibility, and legitimacy: An empirical study. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 207-227.

1. Introduction

Today, what makes corporations valuable or what creates a difference among them is not only the quality of the goods they produce or the services they provide, but also the value they add or provide to the society. For corporations, success is attainable by carrying out their obligations, tasks, and responsibilities to the society in which they work, particularly by striking a balance among the interests of their own, the interests of employees and the interests of society. Corporate Social Responsibility (CSR) recognizes the interconnectedness of business and society (Gedik, 2020, p.272). As a concept, CSR emerged from public concerns about the unfavorable outcomes of corporate actions, such as poor working conditions, child labor, environmental damage, and unpaid leave (Blowfield & Murray 2014, p. 90). Although there are numerous definitions, CSR is generally understood to mean that the company is accountable to all relevant stakeholders and institutions (Gedik, 2020, p.272). In light of evolving societal expectations regarding corporate social responsibility, Babiak and Trendafilova (2011 p.12) concluded that businesses are compelled, both morally and strategically, to enhance the well-being of their communities. Beyond that, CSR assists organizations in establishing a favorable reputation, attracting resources, enhancing performance, and securing an advantage (Fombrun, Gardberg, & Sever, 2000).

There are many types of CSR activities; like corporate giving, employee volunteering, marketing for a good cause and so on (Wut & Ng, 2023 p.800). Conversely, the causal drivers of the CSR activities are as important as the activities themselves. Aguilera, Rupp, Williams, and Ganapathi, (2007) differentiated between *substantive and symbolic CSR attributions*. Substantive attribution reflects genuine organizational values and a sincere commitment to social and environmental issues. Symbolic attribution, conversely, is motivated by strategic considerations, such as enhancing reputation, obtaining loyal customers or gaining competitive advantage. In other words, substantive attribution is value-driven and others-focused, while symbolic attribution is motivated by self-interest and involve superficial CSR activities that do not reflect the organization's core values (Moehl & Friedman, 2022 p.877). These attributions, referred to as extrinsic and intrinsic motivations, indicate that extrinsic or self-interested motives aim to enhance the brand's self-interest, in contrast to intrinsic or altruistic motives seek to promote good and/or fulfill societal obligations (Boğan & Saruşıık, 2020).

Stakeholders derive their understanding of a corporation's CSR performance from sources like social media, sustainability reports, and sustainability indexes. The success of CSR practices hinges on stakeholder perception, not just implementation (Boğan & Saruşıık, 2020 p.

58). In that regard, public opinion on a firm's CSR efforts is paramount for its success. Engaging in socially responsible practices is necessary but insufficient; the company must also convey a genuine commitment to these practices. (Alhouti, Johnson & Holloway, 2016). Studies show that people care about whether a company is genuine. Recent research highlights the significance of authenticity in CSR. While early-stage CSR initiatives may lack genuine intent (Debeljak, Krkač & Bušljeta, 2011), companies often progress towards a more authentic approach, integrating CSR into their core values and behaviors (Brousseau-Gauthier & Brousseau, 2013). This evolution is crucial, as authentic CSR distinguishes genuine commitment from mere superficial gestures (Alhouti et al., 2016). To avoid greenwashing, companies should prioritize genuine social and environmental impact over mere appearances (Sheel & Vohra, 2016). By aligning their CSR initiatives with their core values and long-term goals, businesses can build trust, enhance their reputation, and create lasting positive change (Brousseau-Gauthier & Brousseau, 2013).

A critical gap exists in the literature regarding how potential job applicants assess CSR authenticity and its subsequent impact on their evaluations of corporate credibility and legitimacy. This research aims to investigate the interconnections among intrinsic and extrinsic CSR motives, perceived CSR authenticity, corporate credibility, and corporate legitimacy.

This study provides three novel contributions to the literature. First, this study explores how CSR motives differentiates the perceived CSR authenticity and indirectly affects corporate credibility and legitimacy from the viewpoint of prospective employee candidates. Job seekers are external stakeholders, the causal pathway of the influence of the impact of CSR motives on the possible job applicants is important, because companies can develop strategies to recruit highly skilled and motivated individuals whose values are congruent with the company's. However, in the literature, in the majority of the studies, the perceived CSR authenticity is examined from the lens of the consumers (i.e. Alhouti et al., 2016; Kim & Stepchenkova, 2020; Safeer & Liu, 2023), and employees (i.e. Kim & Lee, 2022), and there are few studies on the perceptions of the job applicants pool (Kim, Hur & Lee, 2023). On that ground, this study explores the perceptions of the prospective employees. Secondly, this study introduces a new approach to corporate credibility and legitimacy by highlighting the impacts of CSR motives. Lastly, this study has practical implications for human resources managers by showing how prospective employee candidates develop a perception regarding CSR authenticity and how this perception affects their judgement about the credibility and the legitimacy of a company.

2. Theoretical Framework

2.1. Corporate Social Responsibility (CSR) Motives

CSR, as defined by McWilliams, Siegel & Wright, (2006), encompasses a company's sustainability initiatives like social and environmental contributions that extend beyond legal obligations. This definition highlights the moral and relational dimensions of CSR, emphasizing the importance of considering the expectations of different stakeholders (Kim et al., 2023). Consequently, organizations engaged in CSR are often perceived as morally upright and socially responsible (Shea & Hawn, 2019). Previous research indicates that the effectiveness of CSR initiatives is influenced by how stakeholders perceive their underlying motives (Jeon & An, 2019). According to the research, there are mainly two different types of motivations have been identified that can direct participation in CSR initiatives. Scholars have used various frameworks to classify CSR motives; substantive or symbolic (Alhouti et al., 2016); egoistic or altruistic (Menon & Kahn, 2003); public-serving/firm-serving (Forehand & Grier, 2003), and self-centered or other-centered (Ellen, Webb & Mohr, 2006). All those classifications mainly defined as *intrinsic or extrinsic motivations*.

Intrinsic motivations cover the substantive, altruistic, public-serving/other-centered motives. They stem from the organization's core values, ethical principles, and sense of moral obligation to address societal challenges (Boğan & Sarıışık, 2020). Companies, which have intrinsic motivations for CSR act with a sensitivity to social and environmental well-being and a desire to make positive contributions to society. Intrinsic CSR actions are seen as authentic, demonstrating a genuine commitment to environmental and social concerns (Vlachos, Epitropaki, Panagopoulos & Rapp, 2013). When a firm allocates resources to charity, stakeholders see the company's genuine dedication to the cause. This perceived moral character fosters trust among stakeholders, who view the company as genuinely caring and values-driven (Story & Neves, 2015).

On the other hand, *extrinsic motivations* consist of symbolic, egoistic, firm-serving/self-centered motives. In extrinsic motivation, behavior is guided by the influence of external sources such as others' influence, social norms, authority, or promises of rewards and is focused more on the benefits of the activity (Deci & Ryan, 2013). Companies having extrinsic motivations for CSR aim to enhance corporate image and reputation, increase competitiveness, or comply with regulations and stakeholder demands (Hansen, McDonald, & Hatfield, 2023; Mohammed & Al-Swidi, 2019). Extrinsic CSR practices are perceived as motivated by self-interest, such as gaining reputational benefits or avoiding negative public opinion (Vlachos et

al., 2013). While these practices can still have positive impacts, stakeholders may question the organization's genuine intentions and perceive them as egoistic or strategic rather than altruistic (Story & Neves, 2015).

2.2. Perceived CSR Authenticity

People are naturally curious about the underlying motives behind behaviors and that includes CSR initiatives (Gilbert & Malone, 1995). Unfortunately, there's a tendency to view CSR with skepticism, particularly when companies engage in practices that appear to be self-serving or superficial (Lange & Washburn, 2012). This is especially true when companies engage in greenwashing, where CSR activities are used to mask unethical or environmentally harmful practices. These inconsistencies hinder stakeholders' ability to accurately assess the company's true intentions.

The proliferation of CSR initiatives has intensified the examination of their reality. CSR authenticity is conceptualized as the perceived alignment between a company's CSR actions and its professed values and behaviors within a societal context that transcends legal obligations (Alhouti et al., 2016). In essence, CSR authenticity signifies the extent to which a company's CSR endeavors are congruent with its core principles, driven by genuine ethical considerations, and fulfill societal expectations (Vermeulen & Barkema, 2002). Research on CSR authenticity often focuses on the company's motivations, the authenticity of its actions, and the impact of these actions (Kim & Lee, 2022). Understanding perceived CSR authenticity is crucial as it directly impacts the effectiveness of CSR initiatives and the reputation of the company (Afzali & Kim, 2021). Pérez (2019) posits that consumer belief in the authenticity of CSR statements enhances source credibility by mitigating skepticism and fostering perceptions of business expertise and trustworthiness. Several factors have been identified as influencing the unique nature of a company's CSR authenticity, including the diversity of its CSR activities, their integration into the company's core business operations, the consistency of its CSR efforts over time, and the extent to which CSR initiatives are embedded within the company's work culture and values.

When the CSR team perceives the company's social responsibility as good, they can view the company as a reliable and reputable partner (Welbeck, Owusu, Simpson & Bekoe, 2020). Conversely, when stakeholders perceive CSR actions as futile or as an external, self-interested goal, this may lead to lack of doubt, suspicion and unfavorable assessment of the company's trustworthiness (Joo, Miller & Fink, 2019). Recent research suggests that stakeholders, including employees, consumers, investors, and job seekers, form positive (negative)

perceptions of a company when its CSR motives are perceived as genuine (inauthentic) (Kim et al., 2023; Wagner & Strulak-Wójcikiewicz, 2020; Cao, Yao & Zhang, 2023). On that ground, it was hypothesized that;

H1: (a) Intrinsic CSR motives negatively affect perceived CSR authenticity, while (b) extrinsic CSR motives positively affect perceived CSR authenticity for prospective employee candidates.

2.3. Corporate Credibility

Corporate credibility refers to the extent to which a company, its leadership and its practices are perceived by stakeholders as credible, reliable, and trustworthy (Fatma & Khan, 2020). It is a key element that can determine the relationship between the company and the stakeholder, thus being a kind of "social currency" for the organization (Welbeck et al., 2020). It is a fundamental component of an organization's reputation and reflects the degree of trust and confidence stakeholders place in the organization's capabilities, integrity, and reliability (Coombs, 2007). Credibility is essential for building genuine, long-lasting relationships with stakeholders and enables organizations to gain their support and legitimacy. The literature indicates that corporate credibility can be divided into two key dimensions (Gayatri, Gultom, Fransisca & Tiwow, 2023, p.150); *expertise* and *trustworthiness*.

Expertise exerts an influence on perceptions of stakeholders regarding the organization's knowledge, experience, and competence in performing its roles and responsibilities. Expertise is the proven knowledge and experience of the corporation on the subject as perceived by stakeholders and its environment (Balaban, Szambolics & Chirică, 2022, p. 403). *Trustworthiness* is related to the perceptions of stakeholders regarding the organization's honesty, integrity, and reliability in fulfilling its commitments and obligations. Trustworthiness demonstrates the source's reliability and honesty, and the organization's good faith and concern for its stakeholders (Jamal & Abu Bakar, 2017). A highly credible corporation is one that is perceived to have both strong expertise and high trustworthiness. (Alhouti et al., 2016; Afzali & Kim, 2021).

CSR has occurred as a key element for organizations looking to build and maintain trust with their stakeholders, something business leaders have begun to focus on (Vollero, Palazzo, Siano & Sardanelli, 2018). However, the effectiveness of CSR initiatives in increasing organizational trust does not depend solely on internal factors; it depends on factors that shape the group's perception of these efforts (Mason & Simmons, 2013). When used correctly, these

factors can increase the perceived positive effects of CSR and strengthen the trust, loyalty, and reputation of those responsible for the organization. Mazutis & Slawinski (2015) put forward that perceived authenticity in CSR programs strengthens stakeholder trust and loyalty. When stakeholders perceive CSR initiatives of a company as sincere and consistent with its core principles and practices, it improves the corporate reputation (Del Baldo, 2017). When companies are open about their CSR goals, processes, and outcomes (both positive and negative), stakeholders perceive them as more credible (Baraibar-Diez, Odriozola & Sánchez, 2017). Stakeholders value this insight because it allows them to evaluate how CSR initiatives are being implemented and whether they are generating meaningful change. On that ground it was hypothesized that,

H2: Perceived CSR authenticity positively affects corporate credibility.

2.3. Corporate Legitimacy

Legitimacy Theory posits that organizations operate within a dynamic 'social contract' with their surrounding societal context (Martínez-Falcó, Sánchez-García, Marco-Lajara & Millan-Tudela, 2024). Legitimacy, as conceptualized by Kaplan and Ruland (1991, p. 320), is a dynamic process through which entities strive to achieve social acceptance for their actions. Broadly defined, legitimacy represents a collective perception that an entity's conduct is desirable, appropriate, and aligned with prevailing social values, beliefs, norms, and definitions (Suchman, 1995, p.574). It is generally granted when an organization's practices align with social norms, legal requirements, ethical standards, and industry best practices (Amani, 2024). The perceptions of legitimacy held by internal and external stakeholders are shaped by their evaluations of the organization whether consciously or unconsciously (Deephhouse, Bundy, Tost & Suchman, 2017).

It is widely recognized as essential for an organization's survival and is considered a fundamental requirement for attracting resources and support from stakeholders (Ellerup Nielsen & Thomsen, 2018). It significantly influences a company's performance, success, and competitive position since it signals the company's reliability and trustworthiness (Amani, 2024). This is because it reflects the perception that an organization has earned the trust of its stakeholders and is viewed as credible and legitimate (Amani & Ismail, 2022). One of the vital factors affecting corporate legitimacy is the company's commitment to providing stakeholders accurate information (Chen, Chou & Lee, 2021). Transparency and accountability along with integrity and respect leads to legitimate corporate identity (Amani, 2024). There are mainly two primary components: stakeholders' perceptions of the organization and the effectiveness of the

organization's communication strategies. Corporations should consistently evaluate whether they are meeting the needs of their various stakeholders, as it is societal perception that ultimately determines an organization's value. This perception is shaped by the alignment between societal expectations and the organization's actual contributions (Martínez-Falco et al., 2024). On that ground it was hypothesized that,

H3: Perceived CSR authenticity positively affects corporate legitimacy.

Figure 1 shows the research model of this study.

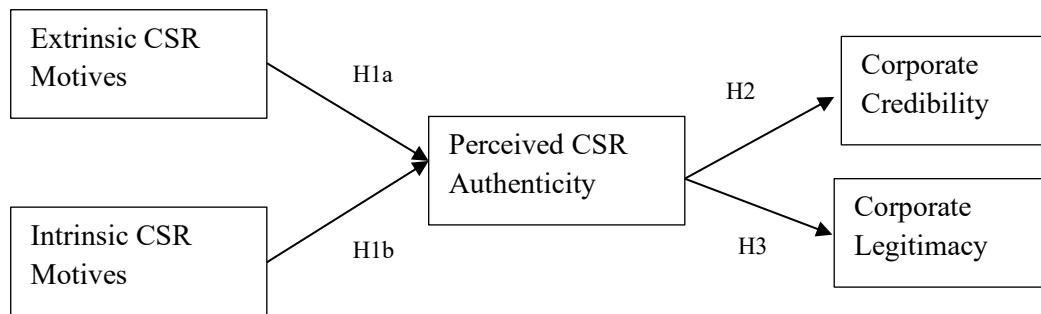

Figure 1:
Research Model

3. Method

3.1. Sampling, Data Collection and Design

This study focuses on university students aged 18-24 as a representation of prospective job applicants. The data is collected from 392 respondents. Ethical permission was obtained from Piri Reis University Scientific Publication Ethics Commission (2024/09).

For the Bosphorus Bank survey, the gender distribution is 42% female and 58% male, with a mean age of 21 years and a mean income of 32,005.34 TL. Regarding employment status, 27% of the participants are employed, while 73% are unemployed. For the NovaBank survey, the gender distribution is identical at 47% female and 53% male, with a mean age of 23 years and a mean income of 39,564.69 TL. In terms of employment status, 30% of the participants are employed, whereas 70% are not.

The design of the study is scenario-based survey. In the study, two kinds of CSR motives were measured, extrinsic and intrinsic. In order to eliminate the attitude bias, fictitious corporations were used (BosphorusBank for intrinsic CSR motivation; NovaBank for extrinsic CSR motivation), and CSR motives were manipulated via scenarios (see Appendix).

Respondents were asked to read a newspaper article on the CSR activities of the BosphorusBank/NovaBank and answer the questionnaire according to what they read.

Scales were modified from existing literature, using a five-point Likert scale (for assessment: extrinsic/intrinsic CSR motives was adopted from Vlachos et al. (2013), perceived CSR authenticity was adopted from Jeon & An (2019), corporate credibility was adopted from Jahn, Eichhorn & Brühl, (2020), corporate legitimacy was adopted from Jahn et al. (2020). To ensure accuracy, the scales were translated into Turkish and subsequently back-translated into English. The questionnaire form was pre-tested on 7 respondents, and applied after making corrections.

4. Research Findings

4.1. Measurement of Reliability and Validity

In the study, 392 valid questionnaires were obtained from 400 distributed questionnaires. Eight questionnaires were eliminated due the missing data. The assessment of normality was done by evaluating skewness and kurtosis fall within ± 2 standard errors of their respective measures (Hair, Black, Babin & Anderson, 2014). After normality was assured, in order to assess the accuracy of the measurement, Cronbach's alpha coefficient was applied to determine the reliability of the chosen multi-item scales, and exploratory factor analysis (EFA) was utilized to identify the validity of the scales. Both of these methods were utilized to validate the measurement of the scales. A presentation of the results of the reliability and validity evaluations may be found in Table 1.

Table 1:
The Reliability and The Validity of The Constructs

Construct	Intrinsic Motivations Model			Extrinsic Motivations Model		
	No. of Items	The Alpha Coefficient	Explained Variance (%)	No. of Items	The Alpha Coefficient	Explained Variance (%)
Intrinsic	3	0,821	73,8	NA	NA	NA
Extrinsic	NA	NA	NA	3	0,843	76,2
Authenticity	3	0,877	80,6	3	0,874	79,9
Credibility *	3	0,855	77,5	3	0,881	81,0
Legitimacy	5	0,876	66,9	5	0,861	65,3

* Cre2 was deleted as a result of reliability analysis. The number of items decreased from 4 to 3 in both of the samples.
NA: Not applicable.

As it is seen in Table 1, all of the constructs provide the required minimum level of Cronbach's Alpha Coefficient. Only one item deleted from Credibility to increase the internal consistency. Besides that, the explained variance is above 50%.

Confirmatory Factor Analysis (CFA) is a statistical method used to evaluate whether a collection of observed variables properly reflects a theoretical construct (Hair et al., 2014). This research used CFA to evaluate if the items intended to measure a certain notion consistently assess the same underlying construct. This is termed unidimensionality. Average Variance Explained (AVE) and Composite Reliability (CR) are two critical measures used to evaluate the validity of a measuring scale (Cheung, Cooper-Thomas, Lau & Wang, 2024). AVE quantifies the extent to which the variation in each observable variable is accounted for by its corresponding concept. An elevated AVE indicates a robust correlation between the items and the underlying concept. CR assesses the internal consistency of the scale. A higher CR indicates that the items within the scale exhibit strong intercorrelation, suggesting they assess the same underlying concept (Hair et al., 2014). According to Hair et al. (2014), the commonly accepted reference values for model fit indices in Structural Equation Modeling (SEM) indicate that a CMIN/df value below 5 is acceptable, with values below 3 considered a good fit. The GFI (Goodness-of-Fit Index) should ideally be above 0.90 for a good fit, though values above 0.80 are still acceptable. Similarly, IFI (Incremental Fit Index), TLI (Tucker-Lewis Index), and CFI (Comparative Fit Index) should be greater than 0.90 for an acceptable fit and exceed 0.95 for a good fit. The RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) should be below 0.08 for an acceptable fit, with values under 0.06 indicating a good fit. The fitness indices of CFA indicated acceptable levels for both models (For the intrinsic motivations (Bosphorus bank) model: CMIN/df = 4,847, GFI = 0,912, IFI = 0,944, TLI = 0,813, CFI = 0,944, and RMSEA = 0,072; for the extrinsic motivations (Nova Bank) model: CMIN/df = 4,632, GFI = 0,903, IFI = 0,924, TLI = 0,958, CFI = 0,923, and RMSEA = 0,070). In this study, the fitness indices suggest an overall acceptable model fit for both the intrinsic motivations (Bosphorus Bank) and extrinsic motivations (Nova Bank) models. The CMIN/df values of 4,847 and 4,632 fall within the acceptable range, while GFI, IFI, TLI, and CFI values exceed 0,90, indicating an acceptable to good fit. Additionally, the RMSEA values of 0,072 and 0,070 confirm an acceptable level of model fit. The CFA analysis findings, together with the AVE and CR values, are presumably shown in Table 2.

Table 2:

The Items' Loadings (A), Composite Reliability and AVE Values

Intrinsic Motivations Scenario	Extrinsic Motivations Scenario

Construct	Items	λ	C.R.	AVE	Square Root of AVE	λ	C.R.	AVE	Square Root of AVE
Intrinsic	This company engages in socially responsible initiatives to get more customers.	0,839							
	This company engages in socially responsible initiatives because it feels competitive pressures to engage in such activities.	0,87							
	This company hopes to increase its profits by engaging in socially responsible initiatives	0,898	0,903	0,756	0,869	NA	NA	NA	NA
Extrinsic	This company is genuinely concerned about being socially responsible.					0,60			
	This company engages in socially responsible initiatives because it feels morally obligated to help.					0,707			
	This company engages in socially responsible initiatives to get back something to the community.	NA	NA	NA	NA	0,819	0,647	0,510	0,714
Authenticity	The CSR actions of this company is well-being of society	0,808				0,823			
	The CSR actions of this company is genuine CSR actions	0,895				0,895			
	The CSR actions of this company is truly care for members of society	0,823	0,880	0,710	0,843	0,808	0,871	0,693	0,832
Credibility	The Bank is honest.	0,72				0,72			
	The Bank makes truthful claims.	0,831				0,831			
	I trust the Bank.	0,904	0,753	0,675	0,822	0,904	0,767	0,698	0,835
Legitimacy	 Bank makes an important contribution to the general public.	0,821				0,821			
	I do not want Bank to go bankrupt.	0,787				0,787			
	 Bank should be retained in Türkiye.	0,832				0,832			
	 Bank should be allowed to continue operations.	0,794				0,794			
	 Bank complies with the norms and values of Turkish society.	0,647	0,885	0,607	0,779	0,647	0,912	0,684	0,827

*NA: Not applicable

A further examination of discriminant validity was carried out in accordance with the standards that were given by Hair et al. (2014). In order to evaluate the discriminant validity of

the notions, the approach that was developed by Fornell & Larcker (1981) was used. Within the framework of this methodology, discriminant validity is considered to be established when the square roots of the AVE values of the variables are greater than the correlations that exist between the variables (Cheung et al., 2024). According to the findings shown in Table 3, the discriminant validity of the components investigated in this research was validated.

Table 3:
Discriminant Validity Test Among Constructs

Intrinsic Motivations Model (Bosphorus Bank)					
	Intrinsic	Extrinsic	Authenticity	Credibility	Legitimacy
Intrinsic	0,869*				
Extrinsic	NA**	NA			
Authenticity	-0,178	NA	0,843		
Credibility	0,002	NA	0,768	0,822	
Legitimacy	0,042	NA	0,733	0,700	0,779
Extrinsic Motivations Model (Nova Bank)					
	Intrinsic	Extrinsic	Authenticity	Credibility	Legitimacy
Intrinsic	NA	NA	NA	NA	NA
Extrinsic	NA	0,714			
Authenticity	NA	0,186	0,832		
Credibility	NA	0,050	0,800	0,835	
Legitimacy	NA	0,120	0,780	0,800	0,827

* The values in the grey cells are square root AVEs.

** NA: Not applicable.

4.2. Manipulation Check

Given the scenario-based data collection approach, intrinsic and extrinsic CSR motivations were manipulated. To verify whether the manipulation was effective and understood as intended, participants were asked to evaluate the likelihood of Bosphorus Bank's and Nova Bank's CSR motives being intrinsic or extrinsic on a 7-point scale (whereas 1: intrinsic; 7: extrinsic). The mean score for Bosphorus Bank was 3,12, whereas the mean score for Nova Bank was 5,05. These results indicate that the manipulation was successful and aligned with the study's objectives.

Other than manipulation check, the perception of intrinsic and extrinsic motivations was also measured via pre-established scales from the literature to include those constructs into the path analysis (Vlachos et al. 2013).

4.3. Hypothesis Testing

The research hypothesis was tested using path analysis, as depicted in the structural model presented in Figure 2. Since the relationships among variables were examined separately for two fictitious banks, two distinct path analyses were conducted. Prior to analyzing the relationships, the fitness of the data and the model was assessed. The fitness indices indicated acceptable levels for both models (For the intrinsic motivations (Bosphorus bank) model: CMIN/df = 3,127, GFI = 0,863, IFI = 0,920, TLI = 0,893, CFI = 0,919, and RMSEA = 0,079; for the extrinsic motivations (Nova Bank) model: CMIN/df = 3,286, GFI = 0,855, IFI = 0,909, TLI = .965, CFI = 0,908, and RMSEA = .076). According to Hair et al. (2014), in this study, the fitness indices suggest an overall acceptable model fit for both the intrinsic motivations (Bosphorus Bank) and extrinsic motivations (Nova Bank) models. The CMIN/df values of 3,127 and 3,286 fall within the acceptable range, while GFI values (0,863 and 0,855) are marginally below the recommended threshold of 0,90. However, the IFI, TLI, and CFI values exceed 0,90, indicating an acceptable to good fit. Additionally, the RMSEA values of 0,079 and 0,076 confirm an acceptable level of model fit.

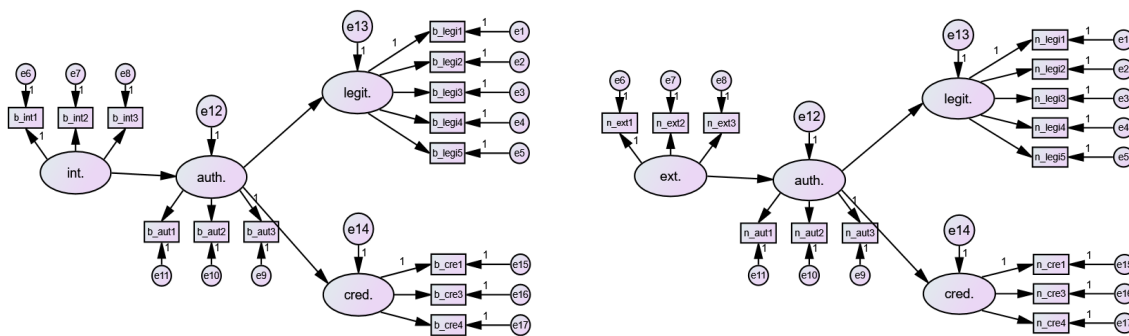

Figure 2:
Structured Models of Intrinsic and Extrinsic Motivations

As it is seen on Table 4, CSR actions directed by intrinsic motivations negatively affects authenticity ($\beta = -0,164$ $p < .005$) while authenticity positively affects both legitimacy ($\beta = 0,768$ $p < .000$) and credibility ($\beta = 0,808$ $p < .000$). On the other hand, CSR actions directed by extrinsic motivations positively affect authenticity ($\beta = 0,840$ $p < .005$) while authenticity positively affects both legitimacy ($\beta = 0,718$ $p < .000$) and credibility ($\beta = 0,814$ $p < .000$).

Table 4:
Results of The Hypothesis Testing

Intrinsic Motivations Model (Bosphorus Bank)							
			Estimate	S.E.	C.R.	sig.	
authenticity	<---	intrinsic	-0,164	0,072	-2,006	0,045	H1 supported
legitimacy	<---	authenticity	0,768	0,083	9,244	***	H2 supported
credibility	<---	authenticity	0,808	0,071	8,746	***	H3 supported
Extrinsic Motivations Model (Nova Bank)							
			Estimate	S.E.	C.R.	sig.	
authenticity	<---	extrinsic	,840	0,311	5,463	***	H1 supported
legitimacy	<---	authenticity	,718	0,066	11,45	***	H2 supported
credibility	<---	authenticity	,814	0,052	11,029	***	H3 supported

In sum, all of the hypothesis were fully supported. For intrinsic motivations model, the authenticity R^2 is calculated as 0,027, Legitimacy R^2 is calculated as 0,652; Credibility R^2 is calculated as 0,590. For extrinsic motivations model, authenticity R^2 is calculated as 0,706, Legitimacy R^2 is calculated as 0,663; Credibility R^2 is calculated as 0,515.

5. Discussion

This study examines the relationship between CSR motives, perceived CSR authenticity, corporate credibility, and legitimacy, particularly from the perspective of prospective job applicants. The data, collected through a scenario-based survey involving 392 university students aged 18-24, was analyzed using Structural Equation Modeling (SEM). The findings of the study highlight the distinct impacts of intrinsic and extrinsic CSR motives on stakeholders' perceptions, particularly prospective job applicants. These results hold significant theoretical and managerial implications.

The path analysis revealed that intrinsic CSR motives negatively affect perceived CSR authenticity. This unexpected finding might stem from stakeholder skepticism about motives that appear overly altruistic. In a competitive marketplace, actions perceived as purely selfless may invite doubt about the sincerity of the organization. This aligns with research indicating that stakeholders often scrutinize the alignment between corporate actions and declared values (Lange & Washburn, 2012). It underscores the importance of transparent communication and consistency in CSR practices to mitigate skepticism.

Conversely, extrinsic CSR motives positively impact perceived CSR authenticity. This result suggests that stakeholders recognize the practical realities of business operations and may

view strategically driven CSR initiatives as authentic if they align with societal benefits. This finding resonates with earlier studies that emphasize the strategic integration of CSR as a means to achieve organizational goals while addressing societal needs (Afzali & Kim, 2021). Therefore, corporations should not shy away from framing CSR activities as both value-driven and strategically advantageous.

Perceived CSR authenticity emerged as a critical determinant of corporate credibility and legitimacy. This reinforces existing literature emphasizing the pivotal role of authenticity in fostering stakeholder trust and securing organizational legitimacy (Sheel & Vohra, 2016). The strong positive relationships between perceived authenticity, credibility, and legitimacy highlight the cascading effects of authentic CSR practices. Authenticity, when perceived as genuine and consistent, enhances stakeholders' confidence in the organization's integrity and alignment with societal norms.

The theoretical contributions of this study significantly enhance the broader discourse on CSR. By examining the perspectives of prospective job applicants, this research extends the understanding of CSR's influence beyond traditional stakeholders such as consumers and current employees. It complements existing literature by illustrating how CSR authenticity shapes external stakeholders' perceptions, particularly within the context of the labor market. This novel focus presents fertile grounds for further exploration into the complex interplay between CSR, employer branding, and talent acquisition.

From a managerial standpoint, the findings emphasize the necessity of a dual approach. Human resources and marketing managers are encouraged to align CSR initiatives closely with the organization's core values while simultaneously communicating their strategic benefits effectively to stakeholders. Such a balanced approach has the potential to attract highly skilled job applicants who prioritize both ethical congruence and strategic acumen in their employment decisions.

6. Conclusion and Limitations

CSR has become one of the most important components of business strategy in the modern economy. Companies are increasingly expected to go beyond making profits and make positive contributions to society and the environment. This research contributes to the growing body of literature on CSR by exploring the mechanisms through which CSR motives influence perceptions of authenticity, credibility, and legitimacy. The findings emphasize that the perceived authenticity of CSR initiatives plays a pivotal role in shaping stakeholders'

evaluations of an organization. Unless they are accompanied by transparent communication, intrinsic motives, which are inherently value-driven, may be met with skepticism. Conversely, extrinsic motives, which are frequently perceived as self-serving, may be perceived as genuine if they demonstrably enhance societal well-being.

The practical implications for managers are evident: the perceived authenticity of CSR initiatives is the determining factor in their success. A strategic yet authentic approach to corporate social responsibility (CSR) should be implemented by organizations to guarantee that it is consistent with both societal expectations and corporate values. In doing so, they can establish a greater sense of legitimacy and credibility, which are crucial for the development of trust among stakeholders and the attraction and retention of talent.

This research does have several limitations, despite the fact that it has made some contributions. First, the study is based on a scenario-based survey approach, which, although helpful for controlling factors, may not be able to adequately reflect the intricacies of individuals' opinions of corporate social responsibility in the actual world. It is possible that future research may involve longitudinal designs or field experiments in order to investigate the dynamic character of stakeholder views throughout the course of time. In the second place, the sample is restricted to college students between the ages of 18 and 24, who are considered to be potential job seekers. In spite of the fact that this demography is significant for analyzing how people see corporate social responsibility in the labor market, it does not take into consideration the opinions of other important stakeholder groups, such as investors, customers, or existing workers. Expanding the sample to include a broader range of stakeholders would enhance the generalizability of the findings. Third, the study focuses on fictitious corporations to control for brand-related biases. While this approach ensures uniformity, it lacks the richness of real-world corporate contexts. Future research could explore how perceptions of authenticity vary across industries or organizational sizes. Lastly, cultural factors may influence stakeholders' evaluations of CSR motives and authenticity. Given that the study is conducted in a single national context, cross-cultural comparisons would provide a more comprehensive understanding of how cultural norms shape CSR perceptions.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Afzali, H., & Kim, S. S. (2021). Consumers' responses to corporate social responsibility: The mediating role of CSR authenticity. *Sustainability*, 13(4), 2224. <https://doi.org/10.3390/su13042224>
- Aguilera, R. V., Rupp, D. E., Williams, C. A., & Ganapathi, J. (2007). Putting the s back in corporate social responsibility: A multilevel theory of social change in organizations. *Academy of Management Review*, 32(3), 836-863. <https://doi.org/10.5465/amr.2007.25275678>
- Alhouti, S., Johnson, C. M., & Holloway, B. B. (2016). Corporate social responsibility authenticity: Investigating its antecedents and outcomes. *Journal of Business Research*, 69(3), 1242-1249. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.09.007>
- Amani, D., & Ismail, I. J. (2022). Investigating the predicting role of COVID-19 preventive measures on building brand legitimacy in the hospitality industry in Tanzania: mediation effect of perceived brand ethicality. *Future Business Journal*, 8(1), 13. <http://dx.doi.org/10.1186/s43093-022-00128-6>
- Amani, D. (2024). The mediating effects of perceived brand integrity on brand ethical behavior and corporate brand legitimacy in halal cosmetics. *Journal of Islamic Marketing*, 15(6), 1461-1478. <http://dx.doi.org/10.1108/JIMA-06-2023-0189>
- Babiak, K., & Trendafilova, S. (2011). CSR and environmental responsibility: Motives and pressures to adopt green management practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 18(1), 11-24. <https://doi.org/10.1002/csr.229>
- Balaban, D. C., Szabolcs, J., & Chirică, M. (2022). Parasocial relations and social media influencers' persuasive power: Exploring the moderating role of product involvement. *Acta Psychologica*, 230, 103731. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103731>
- Baraibar-Diez, E., Odriozola, M. D., & Sánchez, J. L. F. (2017). Storytelling about CSR: Engaging stakeholders through storytelling about CSR. In CSR 2.0 and the new era of corporate citizenship (pp. 209-230). *IGI Global*. <http://dx.doi.org/10.4018/978-1-5225-1842-6.ch011>
- Blowfield, M., Blowfield, M., & Murray, A. (2014). Corporate responsibility. *Oxford University Press*, USA.
- Boğan, E., & Sarıışık, M. (2020). Organization-related determinants of employees' CSR motive attributions and affective commitment in hospitality companies. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 58-66. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.07.004>
- Brousseau-Gauthier, F., & Brousseau, Y. (2013). A heritage economy: business model innovation for economic wealth, social well-being, and environmental health. *Technology Innovation Management Review*, 3(9), 32. <http://dx.doi.org/10.22215/timreview/726>
- Cao, S., Yao, H., & Zhang, M. (2023). CSR gap and firm performance: An organizational justice perspective. *Journal of Business Research*, 158, 113692. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113692>
- Chen, C. Y., Chou, Y. L., & Lee, C. S. (2021). Social innovation, employee value cocreation, and organizational citizenship behavior in a sport-related social enterprise: Mediating effect of corporate social responsibility. *Sustainability*, 13(22), 12582. <https://doi.org/10.3390/su132212582>
- Cheung, G. W., Cooper-Thomas, H. D., Lau, R. S., & Wang, L. C. (2024). Reporting reliability, convergent and discriminant validity with structural equation modeling: A review and best-practice recommendations. *Asia Pacific Journal of Management*, 41(2), 745-783.
- Coombs, W. T. (2007). Protecting organization reputations during a crisis: The development and application of situational crisis communication theory. *Corporate Reputation Review*, 10, 163-176. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1057/palgrave.crr.1550049>

- Debeljak, J., Krkač, K., & Bušljeta Banks, I. (2011). Acquiring CSR practices: from deception to authenticity. *Social Responsibility Journal*, 7(1), 5-22. <http://dx.doi.org/10.1108/17471111111114503>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2013). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. *Springer Science & Business Media*.
- Deephouse, D. L., Bundy, J., Tost, L. P., & Suchman, M. C. (2017). Organizational legitimacy: Six key questions. *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*, 4(2), 27-54
- Del Baldo, M. (2017). Authentic CSR and leadership: Towards a virtues-based model of stakeholder dialogue and engagement. *The Loccioni Group Experience. Stages of Corporate Social Responsibility: From Ideas to Impacts*, 179-203. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-43536-7_9
- Ellen, P. S., Webb, D. J., & Mohr, L. A. (2006). Building corporate associations: Consumer attributions for corporate socially responsible programs. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 34(2), 147-157. <https://doi.org/10.1177/0092070305284976>
- Fatma, M., Ruiz, A. P., Khan, I., & Rahman, Z. (2020). The effect of CSR engagement on e-wom on social media. *International Journal of Organizational Analysis*, 28(4), 941-956. <https://doi.org/10.1108/IJOA-10-2019-1895>
- Fombrun, C. J., Gardberg, N. A., & Sever, J. M. (2000). The reputation quotient sm: A multi-stakeholder measure of corporate reputation. *Journal of Brand Management*, 7, 241-255.
- Forehand, M. R., & Grier, S. (2003). When is honesty the best policy? The effect of stated company intent on consumer skepticism. *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 349-356. https://doi.org/10.1207/S15327663JCP1303_15
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal Of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Gayatri, A., Gultom, E., Fransisca, I., & Tiwow, T. F. (2023). The influence of branding credibility on word of mouth through customer satisfaction and customer satisfaction and customer loyalty at Indomaret Surabaya supermarket. *Indonesian Marketing Journal*, 2(2), 148-156. <http://dx.doi.org/10.19166/imj.v2i2.6852>
- Gedik, Y. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk: tanımları, tarihi, teorileri, boyutları ve avantajları üzerine kuramsal bir çerçeve. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 265-304.
- Gilbert, D. T., & Malone, P. S. (1995). The correspondence bias. *Psychological Bulletin*, 117(1), 21.
- Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J., and Anderson, R. E. (2014). Multivariate data analysis (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Hansen, J. M., McDonald, R. E., & Hatfield, H. (2023). Exploring market orientation versus finance orientation effects on perceived CSR motivations and outcomes using resource-advantage (RA) theory. *Journal of Business Research*, 164, 113977. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113977>
- Jahn, J., Eichhorn, M., & Brühl, R. (2020). How do individuals judge organizational legitimacy? Effects of attributed motives and credibility on organizational legitimacy. *Business & Society*, 59(3), 545-576. <https://doi.org/10.1177/0007650317717959>
- Jamal, J., & Abu Bakar, H. (2017). Revisiting organizational credibility and organizational Reputation—a situational crisis communication approach. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 33, p. 00083). EDP Sciences. <http://doi.org/10.1051/shsconf/20173300083>
- Jeon, M. A., & An, D. (2019). A study on the relationship between perceived CSR motives, authenticity and company attitudes: a comparative analysis of cause promotion and cause-related marketing. *Asian Journal of Sustainability and Social Responsibility*, 4, 1-14. <https://doi.org/10.1186/s41180-019-0028-4>

- Joo, S., Miller, E. G., & Fink, J. S. (2019). Consumer evaluations of CSR authenticity: Development and validation of a multidimensional CSR authenticity scale. *Journal of Business Research*, 98, 236-249. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.01.060>
- Kaplan, S. E., & Ruland, R. G. (1991). Positive theory, rationality and accounting regulation. *Critical Perspectives on Accounting*, 2(4), 361-374. [https://doi.org/10.1016/1045-2354\(91\)90008-2](https://doi.org/10.1016/1045-2354(91)90008-2)
- Kim, H., & Lee, M. (2022). Employee perception of corporate social responsibility authenticity: A multilevel approach. *Frontiers in Psychology*, 13, 948363. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.948363>
- Kim, K., Jhang, J., & Oh, S. H. Genuine CSR motive and organizational attractiveness: The effects of a company's inconsistent CSR behaviors on moral jobseekers. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*. <https://doi.org/10.1111/beer.12735>
- Kim, M. and Stepchenkova, S. (2020), "Corporate social responsibility authenticity from the perspective of restaurant consumers", *The Service Industries Journal*, Vol. 40 Nos 15/16, pp. 1140-1166.
- Kim, Y., Hur, W. M., & Lee, L. (2023). Understanding customer participation in CSR activities: The impact of perceptions of CSR, affective commitment, brand equity, and corporate reputation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103436. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103436>
- Lange, D., & Washburn, N. T. (2012). Understanding attributions of corporate social irresponsibility. *Academy Of Management Review*, 37(2), 300-326. <https://doi.org/10.5465/amr.2010.0522>
- Martínez-Falcó, J., Sánchez-García, E., Marco-Lajara, B., & Millan-Tudela, L. A. (2024). Do organizational commitment and consumer satisfaction mediate the relationship corporate social responsibility-sustainable performance? Assessing happiness management in Spanish wineries. *Management Decision*, 62(2), 643-664. <https://doi.org/10.1108/MD-02-2023-0217>
- Mason, C., & Simmons, J. (2013). Giving as good as they get? Organization and employee expectations of ethical business practice. *Business and Society Review*, 118(1), 47-70. <https://doi.org/10.1111/basr.12002>
- Mazutis, D. D., & Slawinski, N. (2015). Reconnecting business and society: Perceptions of authenticity in corporate social responsibility. *Journal of Business Ethics*, 131, 137-150. <http://dx.doi.org/10.1007/s10551-014-2253-1>
- McWilliams, A., Siegel, D. S., & Wright, P. M. (2006). Corporate social responsibility: Strategic implications. *Journal of Management Studies*, 43(1), 1-18. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2006.00580.x>
- Menon, S., & Kahn, B. E. (2003). Corporate sponsorships of philanthropic activities: when do they impact perception of sponsor brand?. *Journal of consumer psychology*, 13(3), 316-327. https://doi.org/10.1207/S15327663JCP1303_12
- Moehl, S., & Friedman, B. A. (2022). Consumer perceived authenticity of organizational corporate social responsibility (CSR) statements: A test of attribution theory. *Social Responsibility Journal*, 18(4), 875-893. <https://doi.org/10.1108/SRJ-07-2020-0296>
- Mohammed, A., & Al-Swidi, A. (2019). The influence of CSR on perceived value, social media and loyalty in the hotel industry. *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, 23(3), 373-396. <http://dx.doi.org/10.1108/SJME-06-2019-0029>
- Ellerup Nielsen, A., & Thomsen, C. (2018). Reviewing corporate social responsibility communication: a legitimacy perspective. *Corporate Communications: An International Journal*, 23(4), 492-511. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-04-2018-0042>
- Pérez, A. (2019). Building a theoretical framework of message authenticity in CSR communication. *Corporate Communications: An International Journal*, 24(2), 334-350. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-04-2018-0051>
- Safeer, A. A., & Liu, H. (2023). Role of corporate social responsibility authenticity in developing perceived brand loyalty: a consumer perceptions paradigm. *Journal of Product & Brand Management*, 32(2), 330-342.

- Shea, C. T., & Hawn, O. V. (2019). Microfoundations of corporate social responsibility and irresponsibility. *Academy of Management Journal*, 62(5), 1609-1642. <https://doi.org/10.5465/amj.2014.0795>
- Sheel, R. C., & Vohra, N. (2016). Relationship between perceptions of corporate social responsibility and organizational cynicism: the role of employee volunteering. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(13), 1373-1392. <https://doi.org/10.1080/09585192.2015.1072102>
- Story, J., & Neves, P. (2015). When corporate social responsibility (CSR) increases performance: exploring the role of intrinsic and extrinsic CSR attribution. *Business Ethics: A European Review*, 24(2), 111-124. <https://doi.org/10.1111/beer.12084>
- Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review*, 20(3), 571-610. <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9508080331>
- Vermeulen, F., & Barkema, H. (2002). Pace, rhythm, and scope: Process dependence in building a profitable multinational corporation. *Strategic Management Journal*, 23(7), 637-653. <https://doi.org/10.1002/smj.243>
- Vlachos, P. A., Epitropaki, O., Panagopoulos, N. G., & Rapp, A. A. (2013). Causal attributions and employee reactions to corporate social responsibility. *Industrial and Organizational Psychology*, 6(4), 334-337. <https://doi.org/10.1111/iops.12061>
- Vollero, A., Palazzo, M., Siano, A., & Sardanelli, D. (2018). Managing CSR communication: A study of legitimacy-seeking strategies adopted by service and product companies. *The TQM Journal*, 30(5), 621-637. <https://doi.org/10.1108/TQM-11-2017-0131>
- Wagner, N., & Strulak-Wójcikiewicz, R. (2020). Implementation of social responsibility tasks by collaborative platforms in the opinion of users. In CSR in contemporary Poland: Institutional perspectives and stakeholder experiences (pp. 237-256). Cham: Springer International Publishing. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-42277-6_17
- Welbeck, E. E. S., Owusu, G. M. Y., Simpson, S. N. Y., & Bekoe, R. A. (2020). CSR in the telecom industry of a developing country: employees' perspective. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 10(3), 447-464. <https://doi.org/10.1108/JAEE-01-2019-0017>
- Wut, T. M., & Ng, P. M. L. (2023). Perceived CSR motives, perceived CSR authenticity, and pro-environmental behavior intention: an internal stakeholder perspective. *Social Responsibility Journal*, 19(5), 797-811. <https://doi.org/10.1108/SRJ-08-2020-0350>

Appendix: Scenarios Used in The Study

Bosphorus Bank

One of Turkey's leading banks, Bosphorus Bank's investments in social responsibility projects are considered as part of the bank's strategy to increase its competitiveness.

It was reported that the bank has recently been sponsoring social projects and community events with the aim of expanding its customer base and increasing its profitability. Seeing that its competitors are involved in similar projects, Bosphorus Bank is moving quickly to counter this competitive pressure and is investing heavily in such projects. The goal is to always be one step ahead of its competitors.

Most recently, the bank has been in the spotlight with its support for renewable energy projects. This support seems to have turned into a significant financial gain opportunity for the bank. Today, such projects benefit from government incentives and are among the low-risk and high-return projects for investors.

Nova Bank

One of Turkey's leading banks, Nova Bank acknowledges and continuously strengthening its obligation to the community.

By means of a volunteer financial education initiative, Nova Bank encourages its staff to teach financial literacy to young people living in underprivileged regions and to women business owners in Anatolia on an annual basis. Employees of the bank intend to make a contribution to the advancement of society by fostering the financial literacy of young people and female entrepreneurs through the implementation of this initiative, which requires them to devote five hours each week.

In keeping with its commitment to providing a significant amount of support to reforestation initiatives, Nova Bank has adopted an ecologically responsible banking strategy. A considerable number of trees are planted in places that have been destroyed by fire in order to regenerate the environment. Nova bank makes a contribution to the recovery of nature by planting these trees.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1539894
Araştırma Makalesi/Research Article

REKLAMA YÖNELİK TUTUM VE SATIN ALMA NİYETİ İLİŞKİSİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI

RELATIONSHIP BETWEEN ATTITUDE TOWARDS ADVERTISING AND PURCHASE
INTENTION: A META ANALYSIS STUDY

İbrahim KİÇİR¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
28/08/2024

Kabul:
07/04/2025

Reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişki literatür içerisinde sıklıkla incelenen bir konuyu oluşturmakta fakat bu ilişkinin istatistiksel bir özetinin ortaya koyulmadığı görülmektedir. Bu çalışmada reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti arasındaki ilişkinin meta analiz yöntemiyle belirlenmesi amaçlanmıştır. Meta analize dahil edilen çalışmalar Türkiye’de ortaya konulan ulusal alan yazın ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda meta analiz çalışmasına dahil etme kriterlerine göre reklama yönelik tutum ile satın alma niyetine ilişkin Pearson Korelasyon katsayısı (r) değerini veya bu değere dönüştürülebilen değerler içeren 21 çalışma dahil edilmiştir. Araştırmada yayın yanlılığına, heterojenliğe ve ortalama etki büyüklüğüne yönelik analizler gerçekleştirilmiş ve analizlerin yapılmasında CMA 4.0 yazılımından faydalanılmıştır. Çalışmada yayın yanlılığının olup olmadığını tespit etmek için gerçekleştirilen analizler sonucunda yayın yanlılığının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan heterojenlik testi sonucunda verilerin heterojen bir dağılım sergilediği tespit edilmiş ve ortalama etki büyüklüğünün hesaplanmasında rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Çalışma bulgularına göre reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişki anlamlıdır ($z=6,353$; $p<0,05$) ve ortalama etki büyüklüğü 0,445’tir. Bu bulgular reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasında orta düzeyde ve pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, gelecekte yapılacak çalışmalara teorik bir temel sağlaması ve pratik açıdan reklamcılık ve pazarlama profesyonellerine stratejik ipuçları sunması açısından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Reklama yönelik tutum, Satın alma niyeti, Meta analiz, Reklamcılık

Jel Kodları: M30, M31, M37

¹**Sorumlu Yazar:** Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3346-4309, ibrahim.kicir@gmail.com.

Atıf: Kicir, İ. (2025). Reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti ilişkisi: Bir meta analiz çalışması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 228-250.

Abstract

Article Info

Received:
28/08/2024

Accepted:
07/04/2025

The relationship between attitude towards advertising and purchase intention is a frequently studied topic in the literature, but it is seen that a statistical summary of this relationship has not been presented. This study aims to reveal the relationship between attitude towards advertising and purchase intention using meta-analysis method. The studies included in the meta-analysis were limited to the national literature published in Turkey. In this context, according to the inclusion criteria for the meta-analysis study, analyses were applied on 21 studies. In the study CMA 4.0 software was used for the analyses. The analyses conducted to determine the presence of publication bias in the study concluded that there was no publication bias. As a result of the heterogeneity test, it was determined that the data were heterogeneous and therefore the random effects model was used to calculate the effect size. According to the study findings, the relationship between attitude towards the advertisement and purchase intention is significant ($z=6.353$; $p<0.05$) and the average effect size is 0.445. These findings show that there is a moderate and positive relationship between attitude towards the advertisement and purchase intention. The findings are considered important as they provide a theoretical foundation for future research and offer strategic insights for advertising and marketing professionals from a practical perspective.

Keywords: Attitude towards advertising, Purchase intention, Meta analysis, Advertising

Jel Codes: M30, M31, M37

Extended Summary

The predictive nature of attitudes regarding consumer behavior has sparked significant interest in the field of marketing and advertising research. Indeed, when examining the literature, studies focusing on various dimensions of attitudes, such as attitudes toward a specific product, brand, or advertisement, are frequently encountered. Among these studies, the concept of attitude toward advertising, which can be defined as a predisposition to exhibit either a positive or negative response to advertisements, holds a prominent place.

Purchase intention, as an observable outcome of attitudes toward advertising, is frequently explored in both international and national literature within the context of its relationship with attitudes toward advertising, with studies often testing the correlation between the two concepts. The diversity and abundance of studies on this topic not only make it fruitful to analyze the relationship between these two concepts using meta-analysis but also highlight the necessity of calculating the average effect size to provide a comprehensive summary of the related literature. By aggregating individual studies through meta-analyses, more meaningful conclusions can be drawn compared to the findings of individual studies, providing a statistical summary of the literature on a specific topic. This synthesis of individual research allows for a comprehensive assessment of the state of knowledge on the topic. In this context, although there are numerous studies examining the relationship between attitudes toward advertising and purchase intention, it has been concluded that a systematic review of these studies through a meta-analysis has not yet been conducted.

This study conducted a meta-analysis of national literature that examines the relationship between attitudes toward advertising and purchase intention. In this context, studies were identified through various combinations of keywords such as "attitude toward advertising," "attitude toward ads," and "purchase intention" across platforms like the National Thesis Center, Google Scholar, DergiPark, and library catalogs. These studies were then evaluated according to inclusion and exclusion criteria, resulting in the final sample for the meta-analysis. A total of 21 studies were included in the meta-analysis. The sample sizes in the studies included in the meta-analysis range from 216 to 776, with an average sample size of approximately 430. The total sample size across all studies in the meta-analysis is 9,028.

In order to determine whether there is publication bias in the study, methods such as Safe N Coefficient, rank correlation test, regression test, trim and fill test and funnel plot were used and it was concluded that there was no publication bias. Tests assessing the homogeneity of the studies revealed that the studies exhibited heterogeneity. Consequently, a random effects model was employed to calculate the average effect size. According to the average effect size values obtained from the random effects model, the average effect size of the relationship between attitudes toward advertising and purchase intention was found to be 0.445. Based on Cohen's classification of effect sizes, this result indicates a moderate and positive relationship between attitudes toward advertising and purchase intention.

This study is significant in that it provides a statistical summary of the relationship between attitudes toward advertising and purchase intention, a topic frequently addressed in the literature, thereby filling a gap in this area. By offering an average correlation value for this relationship, the study not only supports future academic research but also provides results that may have practical applications. However, it is important to acknowledge the limitations of this study. The first limitation is that the meta-analysis was conducted solely on studies within the national literature. Therefore, future research could expand this work to include international literature and publications in different languages. Another limitation is that the study focused on the effect size of the correlation between attitudes toward advertising and purchase intention. Future studies could incorporate meta-analyses that include mediating variables, such as demographic characteristics, to further explore this relationship.

1. Giriş

Tutumların tüketici davranışları hakkında önceden kestirimde bulunmayı mümkün kılabilen niteliği, pazarlama ve reklam araştırmalarında konuya yönelik ilgiyi beraberinde getirmiştir (Mitchell & Olson, 1981: 318). Nitekim literatür incelendiğinde belirli bir ürüne yönelik tutum, markaya yönelik tutum, reklama yönelik tutum gibi çeşitli boyutlarda tutum kavramı üzerine yapılan çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde reklama yönelik olumlu veya olumsuz bir tepki ortaya koymaya yönelik yatkınlık (MacKenzie & Lutz, 1989: 4) şeklinde tanımlanabilecek reklama yönelik tutumun önemli bir yer kapladığı görülmektedir.

Reklama yönelik tutumun gözlemlenebilir bir sonucu olarak karşımıza çıkan satın alma niyetinin ise gerek uluslararası (Kim & Han, 2014; Ko. vd., 2005; Goldsmith vd., 2000; Sallam & Algammash, 2016; Wardhani & Alif, 2019; Ho Nguyen vd., 2022; Darmawan vd., 2019; Wahid & Ahmed, 2011; Kaushal & Kumar, 2016; Ganesan vd., 2016) gerekse ulusal literatür (Başaran & Yıldız, 2022; Genç & Turna, 2023; Akdoğan, 2021; Kapukaya, 2021; Polat vd., 2020; Doğan & Erdoğan, 2020) içerisinde sıklıkla reklama yönelik tutum ile ilişkisi çerçevesinde ele alındığı ve iki kavram arasındaki korelasyonun test edildiği görülmektedir. Reklama yönelik tutumlar tüketicinin satın alma niyetini etkileyebilmekte (Laczniak & Carlson, 1989); reklama yönelik olumlu bir tutuma sahip olan tüketiciler reklam içerisindeki ürün veya hizmete yönelik satın alma niyetine sahip olabilmektirler (Oh & Jeong, 2015: 3).

Meta analiz çalışmaları ile bireysel olarak ortaya konulan araştırmalar derlenerek bu araştırmalarda ulaşılan bulgulardan daha anlamlı sonuçlara ulaşılabilen (Hunter & Schmidt, 2004); belirli bir konuda ortaya konulan literatürün istatistiksel bir özeti çıkarılabilmektedir (Lipsey & Wilson, 2001). Böylelikle bireysel araştırmalardan sentez yapılarak konu hakkında bir durum değerlendirilmesinin ortaya konulması da mümkün hale gelmektedir (Hunter & Schmidt, 2004). Bu bağlamda reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ele alan çalışma sayısının oldukça fazla olmasına rağmen konu hakkındaki çalışmaların sistematik değerlendirmesini yapan bir meta analiz çalışmasının ortaya konulmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Böyle bir sonuçtan hareketle bu çalışma, ulusal literatürde reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar üzerine bir meta analiz gerçekleştirerek iki değişken arasındaki ilişkinin ortalama etki büyüklüğünü tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Bu kapsamda çalışmada öncelikle reklama yönelik tutum ve satın alma niyetine yönelik kavramsal bir çerçeve sunulmakta; araştırmanın yöntemine ilişkin açıklamalar ortaya

konulmakta, araştırmanın güvenilirliğini test etmeye yönelik yapılan yayın yanlılığı analizlerinin sonuçlarına yer verilmekte ve araştırma bulguları sıralanmaktadır. Sonrasında ise araştırma bulguları tartışılarak gelecek araştırmalar için öneriler sunulmaktadır. Çalışma, teorik olarak literatürde sıklıkla ele alınan reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti arasındaki ilişkinin istatistiksel bir derlemesini sunması ve konuya ilişkin ulusal literatürün bir özeti ortaya koyması açısından önemli görülmektedir. Elde edilen bulguların reklamcılık pratiği açısından da başvurulabilecek bir niteliğe sahip olacağı düşünülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Reklama Yönelik Tutum

Fikir, mal veya hizmetlerin bedeli ödenerek, kaynağı belli olacak biçimde duyurulduğu kitlesel sunum olarak tanımlanabilecek reklam (Kotler & Armstrong, 2011: 435), geçmişten günümüze markaların hedef kitleleri ile kurduğu iletişimlerinde en fazla göz önünde bulunan iletişim etkinliği olarak kabul görmektedir (Tosun vd., 2018: 36). Ürün ve hizmetler hakkında bilgilendirici bir işlevi yerine getiren reklamlar, aynı zamanda tüketicilerin algıları ve tutumları üzerinde etkili olabilmektedir (MacKenzie & Lutz, 1989). Bu durum markaların pazardaki konumlarını ve rekabet koşullarını güçlendirmek ve tüketici davranışlarını etkilemek adına reklamın stratejik bir araç olarak önemini sürdürmesini sağladığı gibi pazarlama ve tüketici davranışı çalışmaları içerisinde reklama yönelik ilgiyi de beraberinde getirmektedir.

Bireyin davranışını yönlendiren temel faktörlerden biri olarak değerlendirilebilecek (Fishbein & Ajzen, 1975) tutum kavramı bireyin belirli bir psikolojik objeye yönelik düşünce, duygu ve davranışlarını oluşturan eğilim (Kağıtçıbaşı, 2014: 129-130) olarak tanımlanabilmektedir. Bir başka deyişle tutum, kişinin herhangi bir obje, kanı ya da ortama yönelik pozitif veya negatif bir şekilde tepki gösterme eğilimidir (Odabaşı & Barış, 2010: 157). “Bireyin kendine ya da çevresindeki herhangi bir nesne, toplumsal konu, ya da olaya karşı deneyim, bilgi, duygu ve güdülerine dayanarak örgütlediği zihinsel, duygusal ve davranışsal bir tepki ön eğilimidir” (İnceoğlu, 2010: 13). Birey sahip olduğu tutumlar vasıtasıyla objeleri veya düşünceleri zihninde olumlu veya olumsuz olarak değerlendirip sınıflandırabilmektedir (Yükselen, 2016: 123).

Tutumlar bilişsel ve duygusal bileşenlere sahip olan ve davranışsal bir eğilimi de barındıran kalıcı bir sistem olarak kabul edilmektedir (Freedman vd., 1998: 319.) Buradan hareketle bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden oluşan üç bileşenli bir tutum kavramından söz etmek mümkündür (Odabaşı & Barış, 2010: 159; İnceoğlu, 2010: 20; Kağıtçıbaşı, 2014: 131). Bilişsel bileşen kişinin herhangi bir kişi, durum, olay veya nesneye

yönelik sahip olduğu bilgi, deneyim, inanç ve düşünceyi kapsarken; duygusal bileşen sahip olunan duyguları ve duygusal tepkileri içerir. Davranış bileşeni ise tutumun konusuna yönelik davranış eğilimini içermektedir (İnceoğlu, 2010: 20-26; Odabaşı & Barış, 2010: 159). Görüldüğü gibi tutum kavramı farklı bileşenlerden oluşan karmaşık bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tutumlar gözlemlenememelerine rağmen gözlemlenebilen davranışları ortaya çıkarabilen eğilimlerdir. Bu davranışlar içerisinde tüketici davranışları da girmektedir. Bireylerin sahip oldukları tutumların satın alma davranışları üzerinde doğrudan etkili olduğu bilinmekte benzer şekilde satın alma kararı da belirli bir tutumun pekiştirilmesini veya değiştirilmesini sağlayabilmektedir (Odabaşı & Barış, 2010: 157). Tutumların tüketici davranışları hakkında önceden bilgi verebilme niteliği pazarlama ve reklam araştırmalarında önemli bir araştırma konusu olmasına neden olmaktadır (Mitchell & Olson, 1981: 318). Bu kapsamda tutum kavramının ilgili literatür içerisinde belirli bir ürüne yönelik tutum (örneğin Mizerski, 1995; Burton vd., 1998); markaya yönelik tutum (örneğin Gardner, 1985; Mittal, 1990; Adis & Jun, 2013), reklama yönelik tutum (örneğin MacKenzie vd, 1986; Holbrook & Batra, 1987; Phelps & Thorson, 1991; Mehta, 2000; Wang vd., 2002; Kaushal & Kumar, 2016) gibi farklı bağlamlarda ele alındığı görülmektedir.

Reklama karşı tutum belirli bir reklam uyarımına olumlu veya olumsuz yanıt verme eğilimi olarak tanımlanabilmektedir (MacKenzie vd., 1986: 49). Bu eğilim spesifik olarak belirli bir reklama yönelik yanıt verme eğilimi olabileceği gibi kategorik olarak tüm reklamlara yönelik bir eğilimi de ifade edebilmektedir (MacKenzie & Lutz, 1989: 49). Reklama maruz kalan tüketicilerin sahip olduğu duygu ve düşünceler reklama yönelik tutumlarını etkileyebildiği gibi (Mehta, 2000: 68), markaya ve reklama yönelik ilgilenim düzeyi de reklama yönelik tutumu etkileyebilmektedir. Buna göre yüksek düzeyde bir reklam ilgilenimi reklama yönelik tutumun daha kalıcı ve olumlu olmasıyla sonuçlanabilmektedir (Kim vd., 2009). Öte yandan reklamın algılanan içerik unsurlarının da reklama yönelik tutum üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ducoffe (1996) tarafından ortaya konulan çalışma, bilgilendiricilik ve eğlendiricilik gibi algılanan reklam içerik unsurlarının reklam değerini etkileyerek reklama yönelik tutum üzerinde pozitif bir etkide bulunduğunu göstermektedir.

2.2. Satın Alma Niyeti

Bir şeyi yapmayı isteyerek önceden tasarlamaya göndermede bulunan niyet kavramı, herhangi bir davranışı gerçekleştirmek için ortaya konulan iradenin önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmakta (Mutlu vd., 2011: 55), bireyin bir davranışı gerçekleştirmek için çaba

göstermesini gerekli kılan bilinçli bir çaba ve motivasyonu ifade etmektedir (Fitzmaurice, 2005: 913). Niyet kavramı tutum ve davranış ilişkisinde önemli bir konumda yer almakta; tüketicilerce ortaya konulan satın alma davranışı ile satın alma alternatiflerinin değerlendirilme süreci arasında bir yerde konumlanmaktadır (Kozak & Doğan, 2014: 65). Bu bağlamda bireyin satın alma davranışını ortaya koyma yönelimine göndermede bulunan (Rezvani vd., 2012: 206) satın alma niyeti ise; “tüketicilerin gelecekte belirli bir ürün satın almak için planlama ya da satın alma istekliliği” şeklinde tanımlanabilmektedir (Wu vd., 2011: 32).

Marka imajı, ürün kalitesi, ürün bilgisi, ürün niteliği ve marka sadakati gibi çok farklı değişkenlerin etkide bulunabildiği (Tariq vd., 2013: 141) satın alma niyeti, insanları belirli bir mal ve hizmeti satın almak için isteklendirme görevini yerine getiren reklamlarla da (Russel & Lane, 2011: 21) doğrudan ilişkilidir. Reklamların satın alma niyeti üzerindeki etkisinden söz edebilmek için her şeyden önce reklamın doğru bir zamanda ve doğru bir yerde tüketiciye ulaşması ve reklam mesajının tüketici tarafından fark edilmesi gerekmektedir (Jovanovic, vd., 2016: 36). Bunun yanında sayısız çalışma reklama yönelik tüketici tutumunun satın alma niyeti üzerinde etkiye sahip olduğunu göstermektedir (bkz. Tablo 1). Bu bağlamda çalışmanın bundan sonraki bölümünde reklama yönelik tutum ile satın alma ilişkisini konu alan ulusal literatür üzerinde gerçekleştirilecek olan meta analiz çalışması ile reklama yönelik tutumun satın alma niyeti üzerindeki ortalama etki büyüklüğü hesaplanacaktır.

3. Yöntem

Bu çalışmada reklama yönelik tutumun satın alma niyeti ile ilişkisini test etmek için meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Analizlerin analizi olarak da ifade edilen meta analiz (Glass, 1976: 3) “birden fazla çalışmanın sonuçlarının tek bir sonuca birleştirilmesi için kullanılan nicel bir yöntem” olarak tanımlanabilir (Şen & Yıldırım, 2020: 3). Meta analiz çalışmalarında amaç, yapılar üzerinde işlemler gerçekleştirerek etki büyüklüğü hakkında fikir edinmek için çeşitli araştırmalardan elde edilen verilerin kullanılmasıdır (Hedges, 1982: 11). Böylelikle ele alınan konu ile ilgili daha önce oluşan alan yazının bütünsel bir özeti istatistiksel olarak ortaya konulabilmekte (Lipsey & Wilson, 2001), sonuçların birlikte ele alınılmasıyla ortak bir yargıya varmak mümkün olabilmektedir (Dempfle, 2006).

Meta analiz yöntemine dayalı çalışmaların ortaya konulma sürecinde; (1) literatürün taranması, (2) dahil etme ve hariç tutma kriterlerine karar verilmesi, (3) dahil edilen çalışmaların etki büyüklüklerinin hesaplanması (4) temel meta analizin gerçekleştirilmesi, (5) yayım yanlılığı ve varsa moderatör değişken analizlerinin gerçekleştirilmesi ve (6) sonuçların yazılması adımlarının gerçekleştirilmesi önerilmektedir (Field & Gillett, 2010: 6661). Bu

kapsamda reklama yönelik tutumun satın alma niyeti ile ilişkisini tespit etmek amacıyla ilgili adımlara göre meta analiz işlemi gerçekleştirilmiştir. Böylelikle konu ile ilgili ulusal literatürde daha önce gerçekleştirilen çalışmaların bulgularının sistematik bir biçimde sayısallaştırılması ve birleştirilmesi yoluyla ortalama bir etki büyüklüğü değerinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır.

3.1. Verilerin Toplanması ve Dahil Etme Kriterleri

Araştırma kapsamında ortaya konulan meta analiz çalışması reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ele alan ulusal literatürdeki çalışmalar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda verilerin toplanması için DergiPark, ULAKBİM TR Dizin, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve Google Akademik gibi platformlar ve kütüphane veritabanları taranarak araştırma verilerine ulaşılmıştır. Söz konusu platformlarda “reklama karşı tutum”, “reklama yönelik tutum”, “satın alma niyeti” ve “satın alma eğilimi” şeklindeki anahtar kelimeler farklı dizilimlerle kullanılarak tarama işlemleri gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda çapraz referanslama yöntemi kullanılarak ulaşılan yayınların kaynakçaları incelenmiştir.

Araştırma kapsamında ulaşılan her bir çalışma detaylı olarak incelenerek dahil etme kriterleri kapsamında nihai çalışma listesine ulaşılmıştır. Bu kapsamda araştırmada kullanılan dahil etme/hariç tutma kriterleri aşağıdaki gibidir:

- (1) Çalışmaların ulusal literatür içerisinde yer alan makale, yüksek lisans tezi, doktora tezi şeklinde olması.
- (2) Çalışmaların dilinin Türkçe veya İngilizce olması.
- (3) Çalışmalara yönelik herhangi bir zaman kısıtının olmaması.
- (4) Reklama karşı tutum ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi nicel metodoloji ile incelemiş olması.
- (5) Meta analiz çalışması kapsamında korelasyona dayalı etki büyüklüğünün hesaplanabilmesi için çalışmalarda örneklem büyüklüğünün ve Pearson korelasyon katsayısının (r) veya korelasyon katsayısına dönüştürülebilecek t değeri gibi parametrelerin yer alması.

İlgili kriterler çerçevesinde meta analiz 21 çalışma üzerinde gerçekleştirilmiştir. Analize dahil edilen çalışmalarla ilgili detaylar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1.

Meta Analiz Yapılan Yayın Bilgileri

No	Yazar	Yayın Yılı	Yayın Türü	Yayın Dili
1	Karataş & Eti	2022	Makale	Türkçe
2	Doğan & Erdoğan	2020	Makale	Türkçe
3	Başaran & Yıldız	2022	Makale	Türkçe
4	Özata vd.	2023	Makale	Türkçe
5	Polat vd.	2020	Makale	Türkçe
6	Çiftçi & Yolcu	2023	Makale	Türkçe
7	Koçer & Özmerdivanlı	2019	Makale	Türkçe
8	Deniz & Tosun	2022	Makale	Türkçe
9	Ustaahmetoğlu & Toklu	2022	Makale	Türkçe
10	Karadağ & Ünal	2022	Makale	Türkçe
11	Semiz	2020	Makale	Türkçe
12	Erdoğan & Özcan	2020	Makale	Türkçe
13	Aksoy vd.	2021	Makale	Türkçe
14	Genç & Turna	2023	Makale	İngilizce
15	Aydoğan & Dinar	2019	Makale	Türkçe
16	Yamakoğlu	2022	Tez	Türkçe
17	Yıldız	2021	Tez	Türkçe
18	Kapukaya	2021	Tez	Türkçe
19	Akdoğan	2021	Tez	Türkçe
20	Atav	2021	Tez	Türkçe
21	Pourghaz	2019	Tez	Türkçe

3.2. Çalışmaların Kodlanması, Verilerin Analizi ve İstatistiksel Yöntemler

Meta analize dahil edilen çalışmalardaki gerekli bilgilerin kodlanması için Microsoft Excel programında kodlama cetveli oluşturulmuş ve tüm kodlamalar bu cetvel üzerinde

gerçekleştirilmiştir. Kodlama cetvelinde çalışmanın adı, yayınlanma yılı, türü, örneklem büyüklüğü (N), korelasyon katsayısı (r) gibi bilgilere yer verilmiştir. Doğrudan korelasyon katsayısını içermeyen çalışmalarda korelasyon kat sayısını hesaplamak için t değerinden faydalanılmış $r = \frac{t}{\sqrt{t^2+n-2}}$ formülü kullanılarak r değerine ulaşılmıştır. Kodlama güvenilirliğini sağlamak için çalışma alanı ile ilgili başka bir akademisyenden çalışmaları kodlaması istenmiş ve kodlama cetvelleri arasındaki kodlama uyumu incelenmiştir. Kodlama güvenilirlik oranını tespit etmek için Güvenirlik=GörüşBirliği/(Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı)×100 formülünden (Miles & Huberman, 1994) faydalanılmış ve kodlayıcılar arasındaki uyum indeksinin %100 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Meta analiz çalışmalarında temel birim olarak etki büyüklüğü kullanılmakta; etki büyüklüğünü hesaplamak için çalışılan verinin türüne göre olasılık oranı, standartlaştırılmış ortalama farkı ve korelasyon gibi yöntemler tercih edilebilmektedir. (Şen & Yıldırım, 2020; Lipsey & Wilson, 2001). Çalışma reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiye odaklandığından, etki büyüklüğünü hesaplamak için korelasyon yöntemi kullanılmıştır. Meta analize dahil edilen çalışmalar için teker teker etki büyüklükleri hesaplanarak ortalama etki büyüklüğüne ulaşılmıştır.

Korelasyon verileri içeren meta analiz çalışmalarında daha hassas kestirimler yapabilmek için korelasyon kat sayılarının Fisher's Z değerine dönüştürülmesi ve daha sonra meta analiz sonuçlarının yorumlanabilmesi için tekrar korelasyon katsayısına dönüştürülmesi önerilmektedir (Borenstein vd., 2009; Hunter & Schmidt, 2004). Bu kapsamda çalışmada da söz konusu dönüşüm gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada analizlerin gerçekleştirilmesinde Comprehensive Meta-Analysis (CMA) 4.0 yazılımı kullanılmış; yayın yanlılığına, heterojenliğe ve etki büyüklüklerine yönelik istatistiksel analizler yapılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Meta Analizde Kullanılan Çalışmalara Yönelik Betimsel Bulgular

Meta analize dahil edilen çalışmalardaki örneklem büyüklüğü sayısı 216 ile 776 arasında değişmekte olup ortalama örneklem büyüklüğü sayısı yaklaşık olarak 430'dur. Meta analiz çalışmasındaki toplam örneklem büyüklüğü sayısı ise 9028'dir. Meta analize dahil edilen çalışmaların korelasyon katsayıları ve Fisher's Z değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.

Meta Analizde Kullanılan Çalışmalara İlişkin Betimsel İstatistikler

Çalışma	N	r	Fisher's Z*
Karataş&Eti2022	216	0,473	0,514
Doğan&Erdoğan2020	513	0,312	0,323
Başaran&Yıldız2022	392	0,292	0,301
Özatavd2023	232	0,247	0,252
Polatvd2020	480	0,315	0,326
Çiftçi&Yolcu2023	502	0,559	0,631
Koçer&Özmerdivanlı2019	451	0,611	0,711
Deniz&Tosun2022	404	0,445	0,478
Ustaahmetoğlu&Toklu2022	99	0,043	0,043
Karadağ&Ünal2022	653	0,103	0,103
Semiz2020	266	0,123	0,124
Erdoğan&Özcan2020	370	0,311	0,322
Aksoyvd2021	405	0,562	0,636
Genç&Turna2023	402	0,413	0,439
Aydoğan&Dinar2019	405	0,660	0,793
Yamakoğlu2022	406	0,611	0,711
Yıldız2021	392	0,292	0,301
Kapukaya2021	430	0,521	0,578
Akdoğan2021	766	0,479	0,522
Atav2021	468	-0,026	-0,026
Pourghaz2019	776	0,840	1,221

* Fisher's Z dönüşümü, korelasyon katsayısını normal dağılıma yaklaştıran bir dönüşümdür ve korelasyon katsayılarının karşılaştırılmasını veya güven aralıklarının hesaplanmasını kolaylaştırır.

4.2. Yayın Yanlılığının Test Edilmesi

Yayın yanlılığı terimi belli bir araştırma konusunda yayınlanmış olan çalışmaların, o konuda yayımlanmamış çalışmaları da kapsayacak şekilde tamamlanmış tüm çalışmaları temsil edebilme karakterinin düşük olmasına göndermede bulunmaktadır (Card, 2011: 28).

İstatistiksel olarak anlamlı sonuçlar içermeyen araştırma sonuçlarının çalışmacılar tarafından yayınlanmak istenmemesi veya bilimsel dergilerce kabul edilmemesi gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkabilen yayım yanlılığının (Dickersin vd., 1992: 374; Makowski vd., 2019: 5-6) ortaya çıkması durumunda ortalama etki büyüklüğü etkilenmekte, olması gerekenden daha yüksek bir etki büyüklüğü değerine ulaşılabilir (Borenstein vd., 2009). Bu nedenle meta analiz çalışmasının güvenilirliğini test etmek için yayım yanlılığı test edilmiş; bunun için güvenli N katsayısı (Rosenthal, 1979; Orwin, 1983), sıra korelasyon testi (Begg & Mazmundar, 1994), regresyon testi (Egger vd., 1997) ve kırpma-doldurma testi (Duval & Tweedie, 2000) gibi yöntemlere başvurulmuştur.

Yayım yanlılığının olup olmadığını kontrol etmek için yapılan ilk analiz Rosenthal'ın güvenli N analizidir. Bu analizle p değerinin alfa değerinden büyük olması için gerekli olan yayım sayısı (hata koruma sayısı) tespit edilebilmektedir. Hata koruma sayısının yüksek olması yayım yanlılığının düşük olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmekte (Şen & Yıldırım, 2020); yayım yanlılığının olmadığı sonucuna ulaşabilmek için bu sayının $5k+10$ (k =gözlemlenen çalışma sayısı) formülü ile elde edilen değerden büyük olması gerekmektedir (Mullen vd., 2001; Fragkos vd., 2014). Hata koruma sayısı (284), ilgili formülle elde edilen 115 değerinden ($5 \times 21 + 10 = 115$) büyük olduğundan çalışmada yayım yanlılığının olmadığı söylenebilmektedir. Benzer şekilde Orwin'in güvenli N analizi verilerine de göre 0,488 olarak tespit edilen etki büyüklüğü değerinin 0,01 değerinin altına düşmesi için meta analiz çalışmasına eklenmesi gereken gözlenen çalışma sayısı 1006'dır. Bu değer çalışmada yayım yanlılığının olmadığını göstermektedir.

Tablo 3.

Rosenthal'in ve Orwin'in Güvenli N Analizi Verileri

Rosenthal'in Güvenli N Analizi Verileri	Gözlemlenen çalışmalara ait z değeri	43,41617
	Gözlemlenen çalışmalara ait p değeri	0,00000
	Alfa	0,05000
	Yön	2,00000
	Alfa için z değeri	1,95996
	Gözlemlenen çalışma sayısı	21
	p>alfa olması için gerekli çalışma sayısı (hata koruma sayısı)	284
	Gözlemlenen çalışmalara ait Fisher's Z değeri	0,48867

Orwin'in Güvenli N Analizi Verileri	Önemsiz bir Fisher's Z için ölçüt	0,01000
	Kayıp çalışmalar için ortalama Fisher's Z	0,00000
	Hata Koruma Sayısı	1006

Yayın yanlılığını tespit etmenin bir diğer yöntemi ise Begg ve Mazumdar'ın sıra korelasyonu yöntemidir. Bu yöntemde anlamlılık değerinin $p < 0,05$ olması yayın yanlılığının olduğunun bir göstergesidir (Şen & Yıldırım, 2020). Tablo 4'te yer alan analiz sonuçlarına göre Begg ve Mazumdar'ın sıra korelasyon testinde Kendall's Tau değeri -0,205 ve çift yönlü p değeri 0,183 olarak tespit edilmiştir. Sonucun anlamlı bulunmaması ($p > 0,05$) çalışmada yayın yanlılığının olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde yayın yanlılığını test etmek için uygulanan Egger'in regresyon testi sonuçlarına göre de tek yönlü ve çift yönlü p değerleri anlamlı bulunmamıştır (tek yönlü p değeri=0,063>0,05 ve çift yönlü p değeri=0,127>0,05). Sonuçlar çalışmada yayın yanlılığının olmadığını göstermektedir.

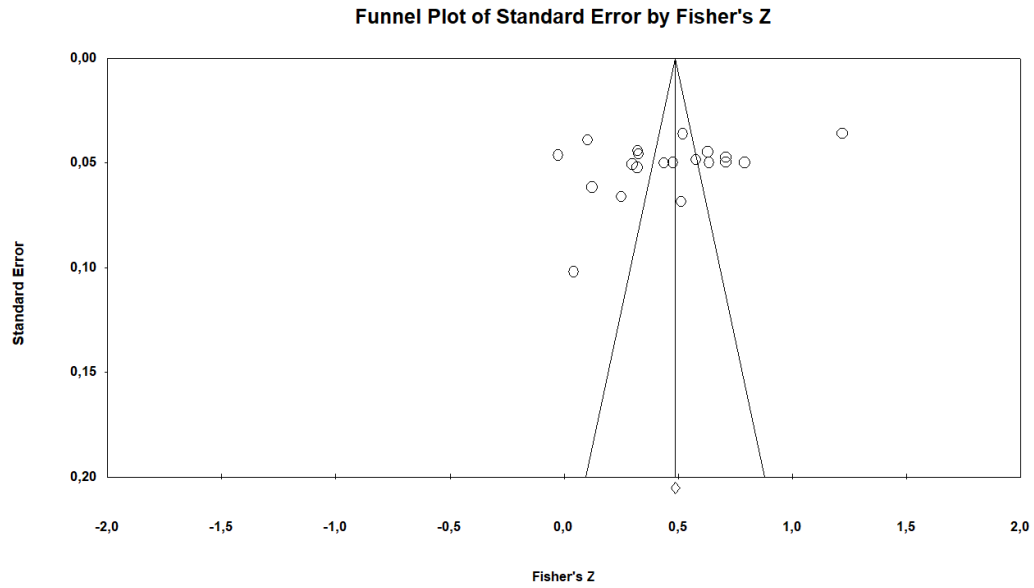
Tablo 4.

Begg ve Mazumdar'ın Sıra Korelasyonu ve Egger'in Regresyon Testi Verileri

Begg ve Mazumdar'ın Sıra Korelasyonu	Kendall'in S istatistiği (P-Q)	-44,00
	Tau Değeri (Devamlılık Düzeltmesi Öncesi)	
	Tau	-0,210
	Tau için Z	1,328
	P (tek yön)	0,091
	P (çift yön)	0,183
	Tau Değeri (Devamlılık Düzeltmesi Sonrası)	
	Tau	-0,205
	Tau için Z	1,298
	P (tek yön)	0,097
	P (çift yön)	0,194
Egger'in Regresyon Testi	Standart hata	7,122
	%95 alt limit (çift kuyruklu)	-26,243
	%95 üst limit (çift kuyruklu)	3,570
	t değeri	1,591

Serbestlik derecesi	19,000
P değeri (tek yön)	0,063
P değeri (çift yön)	0,127

Yayın yanlılığının olup olmadığını tespit etmek için araştırmaya dahil edilen çalışmaların etki büyüklüklerinin dağılımını gösteren Huni Saçılım Grafiği yöntemi de yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Meta analiz çalışmasında gözlemlenen çalışmaların çoğunun huni grafiğin alt kısmında veya dikey doğrunun sadece bir kısmında birikmesi çalışmada yayın yanlılığı olduğunu gösterir (Borenstein vd., 2009). Şekil 1’de yer alan Huni Saçılım Grafiği incelendiğinde gözlemlenen 21 çalışmanın çok büyük bir bölümünün grafiğin üst kısmında toplandığı ve etki büyüklüklerinin standart hata ekseninin her iki tarafında da simetriğe yakın bir görünüm sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Şekil 1.

Çalışmaların Etki Büyüklüklerine İlişkin Huni Saçılım Grafiği

Yayın yanlılığına ilişkin kullanılan son yöntem Duval ve Tweedie’nin (2000) kırp ve doldur yöntemidir. Bu yöntem kullanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre gözlenen değerler sırasıyla “0,488; 0,467; 0,509” düzeltilen değerler “0,488; 0,467; 0,509” ve kırılan çalışma sayıları 0’dır. Bu bulgular da çalışmada yayın yanlılığı olmadığına işaret etmektedir.

4.3. Heterojenliğin Test Edilmesi ve Meta Analiz Modelinin Belirlenmesi

Araştırmada ortalama etki büyüklüğü değerini hesaplamadan önce heterojenlik testi gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda kullanılacak meta analiz modeli belirlenmiştir. Çalışmada heterojenliği test etmek için Q, Df(q), p ve I² değerleri incelenmiştir. Q istatistiği sonucunda ulaşılan p değerinin anlamlı olması çalışmaların heterojen bir yapı sergilediğinin göstergesidir (Card, 2011). Tablo 5’te görüleceği üzere p değeri anlamlı olduğundan (p<0,05) çalışmaların heterojen yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Heterojenliği test etmek için kullanılan bir diğer yöntem ise I² istatistiği değerinin hesaplanmasıdır. I² değerinin %75 ve üzeri olması yüksek düzeyde heterojenliğin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Higgins vd., 2003). Test sonuçlarına göre I² değeri 97,699 olarak belirlenmiştir. Bu değer çalışmada yüksek düzeyde heterojenlik olduğunu göstermektedir.

Tablo 5.

Heterojenlik Testine İlişkin Bulgular

Q	Df(Q)	p	I ²
869,007	20	0,000	97,699

Heterojenlik testi araştırmada kullanılacak etki büyüklüğü modelinin belirlenmesini sağlamaktadır. Buna göre veriler heterojen bir dağılım gösteriyorsa rastgele etkiler modeli, homojen bir dağılım gösteriyorsa sabit etkiler modeli kullanılmalıdır (Ellis, 2010; Şen & Yıldırım, 2020). Heterojenlik testi sonuçları yüksek düzeyde heterojenliğe işaret ettiğinden genel etki büyüklüğünün hesaplanmasında rastgele etkiler modeli kullanılmıştır.

4.4. Reklama Yönelik Tutum ve Satın Alma Niyeti İlişkisine Yönelik Bulgular

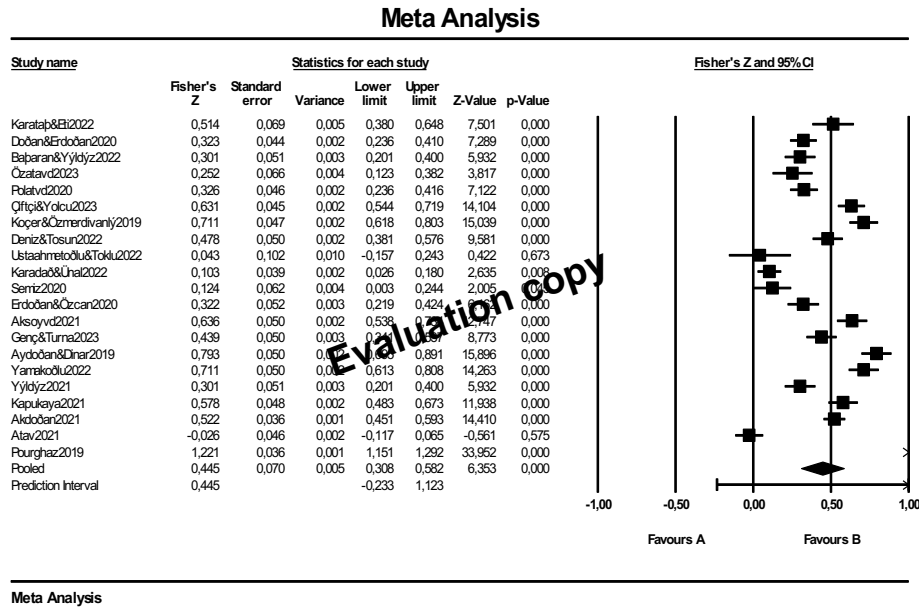
Tablo 6’da yer alan rastgele etkiler modeline göre oluşturulan ortalama etki büyüklüğü değerlerine göre reklama yönelik tutumun satın alma niyeti üzerindeki ortalama etki büyüklüğü değeri %95’lik güven aralığında, 0,308 ve 0,582 sınırları arasında 0,445 olarak tespit edilmiştir ve hesaplanan değer anlamlıdır (z=6,353; p<0,05). Korelasyona dayanan ortalama etki büyüklüğü değeri 0,00 ile 0,10 arasında ise çok zayıf düzeyde etkiden; 0,10 ile 0,30 aralığında ise zayıf düzeyde etkiden; 0,30 ile 0,50 arasında ise orta düzeyde etkiden; 0,50 ile 0,80 arasında ise yüksek düzeyde etkiden; 0,80’den yüksek ise çok yüksek düzeyde bir etkiden söz edilebilir (Cohen,1988; Cohen vd., 2007). Buna göre reklama yönelik tutum ile alma niyeti arasında orta düzeyde ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

Tablo 6.

Rastgele Etkiler Modeline Göre Ortalama Etki Büyüklüğü Değerleri

Çalışma Sayısı	Ortalama Etki Büyüklüğü	Standart Hata	Etki Büyüklüğü Güven Aralığı (%95)		z	p
			Alt Sınır	Üst Sınır		
21	0,445	0,070	0,308	0,582	6,353	0,000

Araştırmaya dahil edilen çalışmaların bireysel etki büyüklüklerine ve genel etki büyüklüklerine yönelik verileri içeren orman grafiği (forest plot) Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2.

Çalışmaların Etki Büyüklüğünü ve Yönünü Gösteren Meta Analiz Diyagramı (Forest Plot)

5. Sonuç

Tutum kavramı özünde davranışsal bir eğilim içermesi (Freedman vd., 1998: 319) ve çoğu zaman gözlemlenemeyen bir olgu olmasına rağmen gözlemlenebilen davranışların ortaya çıkmasına etki eden eğilimlere göndermede bulunması (Odabaşı & Barış, 2010: 157) açısından akademik olarak yoğun olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda reklamcılık ve pazarlama literatürü içerisinde reklama yönelik tutum kavramı önemli bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Reklama yönelik tutumun gözlemlenebilir bir sonucu olarak karşımıza çıkan satın alma

niyetinin ise literatür içerisinde sıklıkla reklama yönelik tutum ile ilişkisi çerçevesinde ele alındığı ve iki kavram arasındaki korelasyonun test edildiği görülmektedir. Bu konuda ortaya konulan çalışmaların çeşitliliği ve sayısının oldukça fazla olması iki kavram arasındaki ilişkinin meta analiz yöntemi ile analiz edilmesini verimli kıldığı gibi, ilişkinin ortalama etki büyüklüğünün hesaplanarak konu ile ilişkili literatürün bir özetinin ortaya konulmasını da gerekli hale getirdiği düşünülmektedir. Nitekim meta analiz çalışmaları belirli bir konuda ortaya konulan literatürün bütüncül bir istatistiksel özetini çıkarması (Lipsey & Wilson, 2001) açısından oldukça değerlidir.

Böyle bir amaçtan hareketle bu çalışmada reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ele alan ulusal literatürdeki çalışmalar meta analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu kapsamda “reklama yönelik tutum”, “reklama karşı tutum” ve “satın alma niyeti” gibi anahtar kelimelerin Ulusal Tez merkezi, Google Akademik, DergiPark ve kütüphane katalogları gibi platformlarda çeşitli kombinasyonlarda sorgulanmasıyla ulaşılan çalışmalar dahil etme ve hariç tutma kriterleri çerçevesinde değerlendirilerek meta analiz çalışmasının nihai örneğine ulaşılmıştır. Meta analiz çalışmasına toplam 21 çalışma dahil edilmiş ve çalışmalarla ulaşılan toplam örneklem büyüklüğünün 9028 olduğu tespit edilmiştir.

Meta analiz çalışması kapsamında yapılan yayın yanlılığı testleri sonucunda dahil edilen çalışmalarda yayın yanlılığına rastlanmamıştır. Çalışmaların homojenliğine yönelik yapılan testler sonucunda çalışmaların heterojen bir nitelik sergilediği sonucuna ulaşılmış ve bu nedenle ortalama etki büyüklüğünün hesaplanmasında rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Bu doğrultuda rastgele etkiler modeli ile elde edilen ortalama etki büyüklüğü değerlerine göre reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişkinin ortalama etki büyüklüğünün 0,445 olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç Cohen’in (Cohen,1988; Cohen vd., 2007) etki büyüklüğü sınıflamasına göre reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasında orta düzeyde ve pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç ulusal literatürdeki Ustaahmetoğlu & Toklu (2022) ile Atav (2021) dışındaki diğer ele alınan çalışmalarla örtüşmektedir.

Bu bulgunun teorik ve pratik açılarından önemli çıkarımları bulunmaktadır. Teorik açıdan, reklama yönelik tutumun tüketici davranışlarındaki belirleyici rolünü bir kez daha doğrulamakta ve bu ilişkinin ulusal literatür bağlamında genel geçer bir eğilim taşıdığını ortaya koymaktadır. Reklamcılık ve pazarlama literatüründe sıklıkla incelenen bu ilişkinin meta-analiz yöntemiyle değerlendirilmesi, gelecekte yapılacak çalışmalara daha sağlam bir teorik temel sunacaktır. Pratik açıdan bakıldığında, bulgular reklam verenler ve işletmeler için önemli

stratejik ipuçları sunmaktadır. Reklama yönelik olumlu tutumun satın alma niyetini artırdığı dikkate alındığında, işletmelerin etkili reklam stratejileri geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır. Özellikle hedef kitlenin beklenti ve ilgilerine uygun içerikler üreterek tüketicilerde olumlu bir algı oluşturmak, satın alma niyetini artırmada etkili bir yöntem olacaktır. Ayrıca, tüketicilerin reklamlara yönelik olumsuz tutum geliştirmelerinin, satın alma niyetlerini zayıflatabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, işletmeler yalnızca dikkat çekici reklamlar üretmekle kalmayıp aynı zamanda tüketicilerin güvenini kazanmaya ve marka sadakati oluşturmaya yönelik uzun vadeli stratejilere de odaklanmalıdır.

Çalışma literatürde oldukça sık ele alınan reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişkinin istatistiksel bir özetini sunması ve bu konudaki boşluğu doldurması açısından önemli görülmektedir. Böylelikle hem ilerleyen akademik çalışmalar için bu ilişkinin boyutuna yönelik bir ortalama korelasyon değeri sunulmakta hem de pratik anlamda faydalanabilecek bir sonuç barındırdığı düşünülmektedir. Fakat çalışmanın bazı sınırlılıklar içerdiğinin de vurgulanması gerekmektedir. Çalışmanın ilk sınırlılığı meta analizin ulusal literatürde yer alan çalışmalar üzerinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu bağlamda çalışma uluslararası literatürü ve farklı dillerdeki yayınları kapsayacak biçimde gelecek çalışmalarda tekrarlanabilir. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki korelasyonun etki büyüklüğü çerçevesinde ortaya konulmuş olmasıdır. Bu bağlamda ilerleyen çalışmalarda konu ile ilgili demografik özellikler gibi aracı değişkenlerin de dahil edildiği meta analiz çalışmaları ortaya konulabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study

KAYNAKÇA

- Adis, A. A. & Jun, K. H. (2013). Antecedents of brand recall and brand attitude towards purchase intention in advergames. *European Journal of Business and Management*, 5(18), 58-67.
- Akdoğan, L. (2021). *Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumun Yeşil Ürün Satın Alma Niyetine Etkisinde Çevresel Sorumluluğun Aracılık Rolü: Y Kuşağı Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep.
- Aksoy, H., Gür, A. & Celep, E. (2021). Sosyal medya reklamları etkili midir? Algının ve tutumun satın alma niyetine etkisinde ünlü desteğinin aracı rolü: y kuşağı üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2340-2355.
- Atav, E. (2021). *Tüketicilerin Ürün Yerleştirmeye Yönelik Tutumlarının Satın Alma Davranışına Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bartın.
- Aydoğan, S. & Dinar, N. (2019). Yeşil ürün satın almada yeşil reklam ve çevre bilincinin etkisi. *The Journal of Academic Social Science*, 90(90), 229-252.
- Başaran, Ü. & Yıldız, M. (2022). Reklam ilgilenimi, reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti arasındaki etkilerin analizi: Marka tutumunun aracılık rolü. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (40), 173-195.
- Begg, C. B. & Mazumdar, M. (1994). Operating characteristics of a rank correlation test for publication bias. *Biometrics*, 50(4), 1088-1101.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T. & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. John Wiley ve Sosns.
- Burton, S., Lichtenstein, D. R., Netemeyer, R. G. & Folse, J. A. G. (1998). A Scale for measuring attitude toward private label products and an examination of its psychological and behavioral correlates. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 26(4), 293-306.
- Card, N. A. (2011). *Applied meta-analysis for social science research: Methodology in the social sciences*. Guilford.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Lawrence Erlbaum.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research method in education*. Taylor & Francis e-Library.
- Çiftçi, H. & Yolcu, P. (2023). Sosyal medya reklamlarına karşı tüketici tutumlarının satın alma niyeti üzerindeki etkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir inceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 487-503.
- Darmawan, D., Mardikaningsih, R. & Hariani, M. (2019). The effects of endorser credibility, attitude toward ads, and brand attitude on purchase intention. *Relasi: Jurnal Ekonomi*, 15(2), 263-276.
- Dempfle, A. (2006). *Evaluation of methods for meta-analysis of genetic linkage studies for complex diseases and application to genome scans for asthma and adult height*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Philipps-University Marburg, Marburg.
- Deniz, A. A. & Tosun, N. Z. B. *Mutluluk Temalı Reklamların Tüketicinin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Rolü*. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(43), 49-71.
- Dickersin, K., Min, Y. I. & Meinert, C. L. (1992). Factors influencing publication of research results: Follow-Up of application submitted to two institutional review boards. *Jama*, 267(3), 374-378.
- Doğan, S. & Erdoğan, B. Z. (2020). Özdeşleşmenin reklama karşı tutum ve satın alma niyeti üzerindeki etkisinde ünlü-ürün uyumunun ılımlaştırıcı rolü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 603-624.

- Ducoffe, R. H. (1996). Advertising value and advertising on the web. *Journal of Advertising Research*, 36(5), 21-35.
- Duval, S. & Tweedie, R. (2000). Trim and fill: A simple funnel-plot-based method of testing and adjusting for publication bias in meta-analysis. *Biometrics*, 56(2), 455-463.
- Egger, M., Smith, G. D., Schneider, M. & Minder, C. (1997). Bias in meta-analysis detected by a simple, graphical test. *Bmj*, 315(7109), 629-634.
- Ellis, P. (2010). The essentials of effect sizes. Cambridge University Press.
- Erdoğan, H. & Özcan, B. M. (2020). Influencer pazarlaması kullanımının tüketicilerin satın alma niyetine etkisi: Instagram influencerları üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3813-3827.
- Field, A. P. & Gillett, R. (2010). How to do a meta-analysis. *British Journal of Mathematical & Statistical Psychology*, 63(3), 665-694.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1977). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Addison-Wesley.
- Fitzmaurice, J. (2005). Incorporating consumers' motivations into the theory of reasoned action. *Psychology and Marketing*, 22(11), 911-929.
- Fragkos, K. C., Tsagris, M. & Frangos, C. C. (2014). *Publication bias in meta-analysis: confidence intervals for Rosenthal's fail-safe number*. International Scholarly Research Notices Working Paper (No:2014:825383).
- Freedman, J. L., Sears, D.O. & Carlsmith, J. M. (1998). *Sosyal psikoloji*. (Çev. A. Dönmez). İmge Kitabevi.
- Ganesan, P., Sridhar, M. & Priyadharsani, S. (2016). Advertisement attitude, brand attitude and purchase intention-reciprocal and mediation effect study. *International Journal of Business Excellence*, 9(4), 488-510.
- Gardner, M. P. (1985). Does attitude toward the ad affect brand attitude under a brand evaluation set?. *Journal of Marketing Research*, 22(2), 192-198.
- Genç, R. & Turna, G. B. (2023). The mediating effect of attitude towards online advertising in the influence of social media addiction on online purchase intention. *Business & Management Studies: An International Journal*, 11(2), 511-531.
- Glass, G. V. (1976). Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational researcher*, 5(10), 3-8.
- Goldsmith, R.E., Lafferty, B. A. & Newell, S.J. (2000). The impact of corporate credibility and celebrity credibility on consumer reaction to advertisements and brands. *Journal of Advertising*, 29(3), 43-54.
- Hedges, L. V. (1982). *Statistical methodology in meta-analysis*. ERIC/TM Report (No: 83).
- Higgins, J. P., Thompson, S. G., Deeks, J. J. & Altman, D. G. (2003). Measuring inconsistency in meta-analyses. *Bmj*, 327(7414), 557-560.
- Ho Nguyen, H., Nguyen-Viet, B., Hoang Nguyen, Y. T. & Hoang Le, T. (2022). Understanding online purchase intention: the mediating role of attitude towards advertising. *Cogent Business & Management*, 9(1), 1-23.
- Holbrook, M. B. & Batra, R. (1987). Assessing the role of emotions as mediators of consumer responses to advertising. *Journal of Consumer Research*, 14(3), 404- 420.
- Hunter, J. E. & Schmidt, F. L. (2004), *Methods of meta-analysis: Correcting error and bias in research findings*. SAGE Publications.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum algı iletişim*. Beykent Üniversitesi Yayınevi.

- Jovanovic, P., Vlastelica, T. & Kostic, S. C. (2016). Impact of advertising appeals on purchase intention. *Management: Journal Of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, 21(81), 35-45.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar: sosyal psikolojiye giriş*. Evrim Yayınevi.
- Kapukaya, N. (2021). *Reklama Yönelik Tutum ve Marka Hatırlanırılığının Satın Alma Niyetine Etkisinin İkna Bilgi Modeli ile İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Karadağ, M., & Ünal, A. (2022). Etik olmayan çevrimiçi reklamlara yönelik tüketici tutumlarının satın alma niyetine etkisi. *Journal of Business Innovation and Governance*, 5(1), 1-21.
- Karataş, M., & Eti, H. S. (2022). Dijital pazarlama çağında Instagram fenomenlerinin tüketici satın alma davranışlarına etkisi. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 13(50), 184-219.
- Kaushal, S. K. & Kumar, R. (2016). Influence of attitude towards advertisement on purchase intention: exploring the mediating role of attitude towards brand using SEM approach. *IUP Journal of Marketing Management*, 15(4), 44-59.
- Kim, S., Haley, E. & Koo, G. Y. (2009). Comparison of the paths from consumer involvement types to ad responses between corporate advertising and product advertising. *Journal of Advertising*, 38(3), 67-80.
- Kim, Y.J. & Han J. Y. (2014). Why smartphone advertising attracts customers: A model of web advertising, flow and personalization. *Computers in Human Behavior*, 33(2014), 256-269.
- Ko, H., Cho, C. H. & Roberts, M.S. (2005). Internet uses and gratifications: A structural equation model of interactive advertising. *Journal of Advertising*, 34(2), 57-70.
- Koçer, L. L. & Özmerdivanlı, H. (2019). Kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tutumları etkileyen faktörlerle satın alma davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 19(2), 427-454.
- Kotler, P. & Armstrong, G. (2011). *Principles of marketing*. Pearson Prentice Hall.
- Kozak, M. A. & Doğan, M. (2014). Dinleme davranışının müşterinin satın alma niyeti ve satın alma davranışına etkisi: Seyahat acentası satış temsilcileri kapsamında bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 57-84.
- Laczniak, R.N. & Carlson, L. (1989). Examining the influence of attitude toward the ad on brand attitude. *Journal of Business Research*, 19(3), 303-311.
- Lipsey, M. W. & Wilson, D. B. (2001). *Practical meta-analysis*. SAGE Publications.
- Mackenzie, S. B. & Lutz, R. J. (1989). An empirical examination of the structural antecedents of attitude toward the ad in an advertising pretesting context. *Journal of Marketing*, 53(2), 48-65.
- Mackenzie, S. B., Lutz, R. J. & Belch, G. E. (1986). The role of attitude toward the ad as a mediator of advertising effectiveness: A test of competing explanations. *Journal of Marketing*, 23(2), 130-143.
- Makowski, D., Piraux, F. & Brun, F. (2019). *From experimental network to meta analysis: Methods and applications with R for agronomic and environmental sciences*. Springer.
- Mehta, A. (2000). Advertising attitudes and advertising effectiveness. *Journal of Advertising Research*, 40(3), 67-72.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.
- Mitchell, A. & Olson, J. (1981). Are Product Beliefs the Only Mediator of Advertising Effect on Brand Attitude?. *Journal of Marketing Research*, 32(18), 526-531.

- Mittal, B. (1990). The relative roles of brand beliefs and attitude toward the ad as mediators of brand attitude: A second look. *Journal of Marketing Research*, 27(2), 209-219.
- Mizerski, R. (1995). The relationship between cartoon trade character recognition and attitude toward product category in young children. *Journal of Marketing*, 59(4), 58-70.
- Mullen, B., Muellerleile, P. & Bryant, B. (2001). Cumulative meta-analysis: A consideration of indicators of sufficiency and stability. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(11), 1450-1462.
- Mutlu, H., Çeviker, A. & Çirkin, Z. (2011). Tüketici etnosentrizmi ve yabancı ürün satın alma niyeti: Türkiye ve Suriye üzerine karşılaştırmalı analiz. *Sosyoekonomi*, 14(14), 51-74.
- Odabaşı, Y. & Barış, G. (2010). *Tüketici Davranışı*. MediaCat.
- Oh, J. S. & Jeong, D. Y. (2015). The effects of consumers' beliefs about TV home shopping advertising on attitude and purchase intention. *Indian Journal of Science and Technology*, 8(14), 1-7.
- Orwin, R. G. (1983). A fail-safe N for effect size in meta-analysis. *Journal of Educational Statistics*, 8(2), 157-159.
- Özata, F. Z., Erol, F. & Tanyolu, S. (2023). Femvertising uygulamalarının tüketici tutum ve davranış niyetlerine etkisi: Kendini feminist tanımlamanın düzenleyici rolü. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (44), 46-72.
- Phelps, J. & Thorson, E. (1991). Brand familiarity and product involvement effects on the attitude toward an ad-brand attitude relationship. *Advances in Consumer Research*, 18(1), 202-209.
- Polat, S. T., Ayar, B. & Erdil T.S. (2020). İzleyici algısı bileşenlerinin reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (27), 105-122.
- Pourghaz, E. (2019). *Sms Reklamlara İlişkin Faktörlerin Tüketicilerin Tutumları ve Satınalma Niyetleri Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Rezvani, S., Dehkordi, G. J., Rahman, M. S., Fouladivanda, F., Habibi, M. & Eghtebasi, S. (2012). A conceptual study on the country of origin effect on consumer purchase intention. *Asian Social Science*, 8(12), 205-215.
- Rosenthal, R. (1979). The file drawer problem and tolerance for null results. *Psychology Bulletin*, 86(3), 638-641.
- Russel, J. T., Lane, W. & Kleppner, O. (1990). *Kleppner's advertising procedure*. Prentice Hall.
- Sallam, M. A. & Algamash, F. A. (2016). The effect of attitude toward advertisement on attitude toward brand and purchase intention. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 4(2), 509-520.
- Semiz, B. B. (2020). Sosyal medya fenomenleri tarafından yapılan reklamlara yönelik tüketici şüpheciliğinin tutumlar ve satın alma niyeti ile ilişkisinin incelenmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(2), 115-136.
- Şen, S. & Yıldırım, İ. (2020). *CMA ile meta-analiz uygulamaları*. Anı Yayıncılık
- Tariq, M. I., Nawaz, M. R., Nawaz, M. M., & Butt, H. A. (2013). Customer perceptions about branding and purchase intention: a study of FMCG in an emerging market. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 3(2), 340-347.
- Tosun, N. B., Uraltaş, N. T., Nas, A., Özkaya, B., Güdüm, S., Ertürk, B., . . . Kiçir, İ. (2018). *Reklam yönetimi*. Beta Yayınları.
- Ustaahmetoğlu, E. & Toklu, İ. T. (2022). Sağlık bilinci, reklama yönelik kuşku ve iknanın tutuma etkisi: çift yanlı gıda reklam mesajı üzerine araştırma. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 1203-1216.

- Wahid, N. A. & Ahmed, M. (2011). The effect of attitude toward advertisement on yemeni female consumers' attitude toward brand and purchase intention. *Global Business & Management Research*, 3(1), 21-29.
- Wang, C., Zhang, P., Choi, R., & D'Eredita, M. (2002). Understanding consumers attitude toward advertising. *AMCIS 2002 proceedings*, 158, 1143-1148.
- Wardhani, P.K. & Alif, M.G. (2019). *The effect of advertising exposure on attitude toward the advertising and the brand and purchase intention in Instagram*. 3rd Asia-Pacific Research in Social Sciences and Humanities Universitas Indonesia Conference. (pp. 196-204). Atlantis Press.
- Wu, P. C., Yeh, G. Y. Y. & Hsiao, C. R. (2011). The effect of store image and service quality on brand image and purchase intention for private label brands. *Australasian Marketing Journal*, 19(1), 30-39.
- Yamakoğlu, G. (2022). *Deneyimsel Pazarlamada Sosyal Medya Reklamlarının Tüketici Tutum ve Satın Alma Niyetleri Üzerinde Etkisinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıldız, M. (2021). *Reklam İlgilenimi, Reklama Yönelik Tutum ve Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişkilerin Analizi: Markaya Yönelik Tutumun Aracılık Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Yükselen, C. (2016). *Pazarlama ilkeler-yönetim-örnek olaylar*. Detay Yayıncılık.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1611199
Araştırma Makalesi/Research Article

MEDYADA YER ALAN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME

AN INVESTIGATION ON HUMAN RIGHTS VIOLATIONS IN THE MEDIA

Mehmet Emin BABACAN² Mehmet ULAŞ¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
01/01/2025

Kabul:
07/04/2025

Medyada yaşanan gelişmeler ve dönüşümler medya organlarının ve bu organlar üzerinden sunulan içeriklerin erişim ve etki hinterlandını da arttırmıştır. Medyanın hem öznesi hem de nesnesi konumunda olan bireye dair medyanın sunmuş olduğu içerikler farklı işlevsel özellikler taşımaktadır. Medyada sunulan içerikler bireylerin haklarını koruyan bir işlevsel özellik taşıyabileceği gibi hak ihlallerine sebebiyet verebilecek bir işlevsel özellikte taşıyabilir. Medyada sunulan haber içerikleri bu işlevsel farklılığın ortaya konulduğu önemli argümanlardan birini oluşturmaktadır. Haber içeriklerinde dilin kullanım stratejileri, sıfatların anlamsal arka planı haberin hangi işlevsel özelliğe hizmet ettiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın amacını 2023 medyada yer alan hak ihlalleri ile ilgili haber içeriklerin hangi başlıklar üzerinde yoğunlaştığını ve bu içeriklerin hangi söylemler üzerinden servis edildiğini ortaya çıkarmak oluşturmaktadır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden eleştirel söylem analizi tekniği ile yapılandırılmış olup temel yaklaşım olarak sosyal inşacı yaklaşım doğrultusunda tasarlanmıştır. Çalışmada 2023 yılı içerisinde medyada yer alan hak ihlallerinin ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve İsrail-Filistin savaşı şeklinde dört başlıkta yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışma sonucunda medya üzerinden kurgulanmış gerçeklik ile oluşturulan haber içeriklerinin söylem dilinin manipülatif olarak siyasetten ekonomiye, sağlıktan spora kadar sosyal yaşam alanının büyük bir bölümüne sirayet ettiği ve bu durumun da bireyler, topluluklar ve gruplar üzerinde bir hak ihlalinin oluşmasına zemin hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı, İsrail-Filistin savaşı, hak ihlalleri

Jel Kodları: Z0, Z10, Z19

¹**Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6131-7509, e-mail: mehmet.ulas@inonu.edu.tr

²Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0469-0075, e-mail: emin.babacan@marmara.edu.tr

Atıf: Babacan, M. E., & Ulaş, M., (2025). Medyada yer alan insan hakları ihlallerine yönelik bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 251-277.

Abstract

Article Info

Received:
01/01/2025

Accepted:
07/04/2025

The rapid evolution of the media has expanded its influence, making it a powerful tool in shaping public perception. The media plays a dual role regarding individuals, portraying them both as subjects and objects. This representation can either protect or violate individual rights. News content is a key area where these functions become clear, with language and semantics offering insights into how the media serves these roles. This study examines how rights violations are framed in the media in 2023, focusing on the discourses that shape these narratives. Using discourse analysis within a social constructivist approach, the research explores how media coverage influences perceptions of rights violations. The study finds that in 2023, media coverage of rights violations predominantly revolves around racism, Islamophobia, xenophobia, and the Israel-Palestine conflict. The results suggest that the media's framing of these issues through language has a significant and manipulative impact, extending across various sectors, including politics, economics, health, and sports. This framing can lead to rights violations for individuals, communities, and groups. Ultimately, the media does not just reflect reality but actively shapes it, potentially undermining the protection of individual and collective rights.

Keywords: Racism, Islamophobia, xenophobia, Israel-Palestine war, rights violations

Jel Codes: Z0, Z10, Z19

Extended Summary

The developments and transformations experienced in the media have also increased the reach and influence hinterland of media outlets and the content presented through these outlets. The content presented by the media to the individual, who is both the subject and the object of the media, offers different functional features. While the content presented in the media may have a functional feature that protects the benefits it will provide, it does not have sufficient functional features according to possible rights violations, either conservatively or unconsciously. In particular, the news content presented constitutes one of the significant residues where this functional difference emerges. Language usage strategies in news content provide important clues about which functional distribution service of adjectives and metaphors in meaningful background news. Therefore, the aim of the study is not to determine the countries or individuals that have caused rights violations in 2023, but to reveal which titles the news content about rights violations in the media focuses on and through which narratives this content is served. The study was developed with strategy analysis technology, one of the qualitative research methods, and the social construction plan plan was designed as the basic approach. The study shows that human rights violations in the media in 2023 are concentrated under four headings: racism, Islamophobia, xenophobia and the Israeli-Palestinian war.

The most important reality that emerged as a result of the study is that the media is an important social phenomenon that has a manipulative effect, is controlled by certain power groups, and leads to rights violations through discourses. In addition, in the study regarding the determined categories, it was seen that racist discourses have increased and become commonplace in Western media. It was seen that this ground of discrimination created through the media has also spread to social life and the opposition towards black people has been reinforced. It was seen that the discourse language of many news content that includes the Muslim identity has been constructed in a way that can serve Islamophobia and presented to the public. It was seen that refugees migrating to the Western geography, especially from the Middle East and underdeveloped countries, are subjected to othering both through discourses and practices, and this paves the way for xenophobia in the eyes of society. It was seen that the Palestinian-Israeli tension, which flared up again with the airstrikes carried out by Hamas from the Gaza Strip with the “Al-Aqsa Flood Operation” on October 7, 2023, was served through discourses as a reality constructed through Western media and the practice of taking sides based on an ideological background. In the fictional news, an active use of language was used to conceal the subject of the crime, and the killing of many innocent civilians, especially children, as a result of the attacks carried out by Israel was presented with the discourse of “justified defense.” An atmosphere of uncertainty was attempted to be created with statements such as “died,” “a conflict broke out,” and “it is unknown which side is guilty,” and an attempt was made to legitimate the killing of civilians in particular with expressions such as “conflict,” “attack.” Individuals, groups, artists, and states that took a contrary stance against this human tragedy were accused of being anti-Semitic and were subjected to a social lynching through media outlets.

In the study, it was concluded that the discourse language of the news content created with fictional reality through the media has manipulatively spread to a large part of the social life area from politics to economy, from health to sports, and this situation paves the way for a violation of rights on individuals, communities and groups.

1. Giriş

Modern toplumda bireyin anlam arayışı çabasına en önemli karşılığın hiç kuşkusuz medyadan ve medya içeriğinden sağlandığı ifade edilebilir. Teknolojinin merkezinde olduğu bireysel ve toplumsal değişimin çerçevesi, mahiyeti, geleceğe izdüşümü, medya içeriklerine bakılarak yorumlanabilir. Zira günümüzde bireysel, kurumsal, küresel hemen her ölçekte enformasyon akışı medya araçları ve içerikleri üzerinden sağlanmaktadır. Bu anlamda bireysel ve toplumsal ölçekte gerçekleşen hak ihlallerine ilişkin önemli başlıklarından birinin de medya alanında gerçekleşen hak ihlalleri olduğu belirtilebilir.

Medyanın bireysel, toplumsal ve küresel ölçekte etkili olduğu 20. yy boyunca isminin hak ihlalleri ile sürekli birlikte anılması olağan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Fakat özellikle son çeyrek yüzyılda yeni medya teknolojilerinin gelişimi ile söz konusu olağan durumun sınırları çok fazla aşınmış ve hak ihlallerinin bireysel ölçeklere indirgenecek kadar mikro alanlarda gerçekleşmeye başladığı söylenebilir. Sosyal yaşam alanları içerisinde yeni iletişim teknolojilerinin her geçen gün bireyler tarafından daha fazla karşılık bulması ve kullanımının artması, bireyler üzerinde yeni medya teknolojilerinin etki düzeyini arttırmaktadır (Tosyalı & Sütçü, 2016: 9). Sonuç olarak tek yönlü asimetric bir iletişim sürecini temsil eden 20. yy geleneksel medya anlayışında da, çift yönlü daha yatay bir iletişim biçimine geçişi sağlayan yeni medya formunun da hak ve hak ihlalleri konusu her dönem ön plana çıkmaktadır (Güngör, 2021: 19-20). Zira birey bu alanları enformasyon kaynağı olarak kullanırken bu alanlarda üretilen enformasyonun profesyoneller tarafından belirli filtrelerden geçirilerek bilinçli bir şekilde oluşturulması, bireylerin ve toplumların hak ihlalleri ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Geleneksel medya ve özellikle günümüzde yeni medya araçlarında yer alan yaralayıcı, karalayıcı, hakaret edici, ötekileştirici ve kötü olanı olumlayıcı içerikler hem medya da yer alan hak ihlallerini oluştururken hem de medyanın biziatihi zeminini hazırladığı ihlalleri oluşturmaktadır. Bu anlamda geleneksel medya organları da yeni medya araçları da profesyoneller tarafından bilinçli ve ideolojik bir arka plan ile oluşturulan haberler ve içeriklerle hak ihlallerine neden oldukları ifade edilebilir.

Literatürde insan hakları ihlalleri ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Çimke ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan çalışmada dijital mecralarda ebeveynler tarafından çocukları ile ilgili yapılan paylaşımların mahremiyet temelli hak ihlallerine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çobaner (2015) tarafından yapılan çalışmada ulusal basında yayımlanan dört farklı gazetenin Suriyeli çocukların hak ihlallerinin oluşmasına neden olan eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi imkânların kısıtlı olmasına yeterince yer verilmediği ve genellikle

çocukların konu olduğu haberde olumsuz yaklaşımların olduğu sonucu elde edilmiştir. Serin (2019) tarafından yapılan çalışmada özellikle dijital teknolojinin gelişimine bağlı bireyler tarafından sıklıkla kullanılan dijital platformların çeşitli hak ihlallerine neden olduğu belirtilmiştir. Buradan hareketle özellikle yeni medya aracılığıyla oluşan hak ihlallerinin önüne geçebilmek adına ebeveynlere ve öğretmenlere önerilerde bulunulmuştur. Çalışma sonucunda ebeveynler ve öğretmenlerin bu konuda farkındalık düzeylerinin arttırılmasının olası hak ihlallerinin önlenmesi açısından öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Brandle (2018) tarafından yapılan çalışmada Amerika ve İngiltere basınının hak ihlallerine haber metinlerinin içeriğinde ne ölçüde yer verildiğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda hak ihlalleri ile ilgili haberlere basın yayın organlarının yeterince ilgi göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Subramani vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada medyanın insani değerleri yok sayan temel hak ihlalleri ile ilgili içeriklere yer vermekten kaçındığı ve ihlale sebep olan konuları görmezden geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde çocuklara yönelik özellikle yeni medya üzerinden gerçekleşen hak ihlallerin ele alındığı görülmüştür. Ayrıca literatürdeki çalışmalarda hak ihlallerinin medyada yer almadıkları, medyada yer alan içeriklerin ise oldukça kısıtlı olduğunu ortaya çıkaran çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Mevcut literatürden farklı olarak yapılan bu çalışmanın amacını, 2023 yılında hak ihlallerine sebebiyet veren kurumları veya kişileri belirlemek değil, medyada yer alan hak ihlalleri ile ilgili haber içeriklerin hangi başlıklar üzerinde yoğunlaştığını ve bu içeriklerin hangi söylemler üzerinden servis edildiğini ortaya çıkarmak oluşturmaktadır. Medyanın merkezinde olduğu 2023 yılında gerçekleşen bütün hak ihlallerine çalışmada yer verebilmek mümkün olmadığından bu çalışma temsil değeri yüksek olan başlıklar üzerinden hazırlanmıştır. Bu bağlamda 2023 yılı içerisinde medyada yer alan hak ihlalleri incelendiğinde hak ihlallerinin **ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve İsrail-Filistin savaşı** şeklinde dört başlık altında yoğunlaştığı görülmektedir. Yapılan bu çalışma nitel araştırma paradigması doğrultusunda yapılandırılmış olup araştırmanın temel yaklaşımını sosyal inşacı yaklaşım oluşturmaktadır. Enformasyon kaynaklarını ve bu kaynakların gerçekliklerinin açıklanmasında tercih edilen bu yaklaşıma göre nitelikli bir çalışma dil odaklı bir inceleme ile mümkündür. Bu incelemelerin gerçekleşmesine yardımcı olan analiz biçimleri ise; anlatı analizi, konuşma analizi ve söylem analizi gibi farklı odak noktaları bulunan analiz teknikleridir (Baltacı, 2023: 186). Buradan hareketle yapılan bu çalışma metodolojik olarak nitel araştırma yöntemlerinden eleştirel söylem analizi tekniği ile yapılandırılmış olup temel yaklaşım olarak da sosyal inşacı yaklaşım doğrultusunda tasarlanmıştır. Yapılan bu çalışmada

ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve İsrail-Filistin savaşı temaları kapsamında haber içerikleri amaçlı örneklem ile seçilmiştir. Amaçlı örnekleme, enformasyon kaynakları sınırlı olan içerikler için enformasyon açısından en zengin kaynakların belirlenmesini gerekli kılan bir nitel araştırma yöntemleri tekniğidir (Yağar & Dökme, 2018: 4). Çalışmanın bulgular bölümünde **ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve İsrail-Filistin savaşı** başlıkları ile ilgili hak ihlali olduğu düşünülen içerikler sunulmaktadır. Çalışmanın son bölümünü ise sonuç kısmı oluşturmaktadır. Sonuç bölümünde ise 2023 yılı içerisinde belirlenen dört başlık üzerinde gerçekleştiği düşünülen hak ihlallerine yönelik genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. Medya ve Temsil

Temsil bireylerin ve toplumsal yapının zihin dünyasında dil aracılığıyla anlam üretim sürecini ifade etmektedir. Temsil pratiği üzerinden inşa edilen anlam dünyası dizayn edilen bir gerçeklik perspektifi sunmaktadır. Sunulan gerçeklik perspektifinin dilin yanı sıra görüntüler ve işaretler ile desteklenmesi oluşturulan temsil düzeyinin daha fazla kabul görmesini sağlayan diğer etkenleri oluşturmaktadır (Hall, 2017: 23-30). Bireysel ve toplumsal ölçekte temsil aracılığıyla inşa edilmesi planlanan gerçekliğin oluşturulması ve sunulması bakımından en önemli aracı argümanın medya olduğu söylenebilir. Medyanın hangi konu başlıklarını ele aldığı, içeriklerin hangi kavramlar çerçevesinde oluşturulduğu ve medyanın ekonomi politik yapısı gibi parametreler medyanın temsil pratiğinin yönünün tayin edilmesi açısından önemlidir (Dahlgren, 1995: 15). Medya temsilleri genel olarak mevcut egemen söylemin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda medyanın temsil yönünün egemen ideolojik yapının söylem pratikleri ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

Medyada yer alan içerikler genel anlamda temsil yönü hakkında ipuçları vermesine rağmen bu yönün en görünür şekilde kamusal alana sirayet ettiği kısmın haber metinleri olduğu söylenebilir. Haber metinleri üzerinden egemen ideolojinin perspektifini sunan içeriklerin inşa edilmesi ideolojik bir örgütlenmenin medyatik dışı vurumu şeklinde kabul edilebilir. Bu durum haber metinleri ile gerçeklik/hakikat denkleminin sağlanma pratiği açısından önemli bir paradoks oluşturmaktadır. Oluşan paradoksun temelini haber metinlerinin gerçeği aktarma işlevinin egemen ideolojik söylemin popülerliğini artırma işlevine evrilmesi oluşturmaktadır. Egemen ideoloji süzgecinden geçirilerek oluşturulan haber içerikleri toplumsal gerçekliğinin yönünün hakikat perspektifinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Fenomenolojik yaklaşımın ısrarla önemini vurguladığı toplumsal gerçekliğin inşası bu denkleme dayanmaktadır. Fenomenolojik yaklaşıma göre haber kuruluşlarının işleyiş pratiği haberin perspektifini oluşturmaktadır. Oluşturulan bu perspektif ise anlam dünyasının çerçevesini çizmekte ve sonuç

olarak belirli sınırlar ile çerçevelenen anlam dünyası toplumsal gerçekliğin hangi düzlemde inşa edileceği ve yönünün nasıl olacağını tayin etmektedir (Dursun, 2004: 43).

Medyada yer alan haber içerikleri üzerinden sunulan ideolojik bakış açısı genel olarak örtük bir anlam üzerinden servis edilmektedir. Bu örtük kodlar fark edilmediği sürece gerek içeriği oluşturan gerekse bu içeriğe muhatap kalan tarafından içerikte yer alan bilgilerin gerçek/hakikat olduğu izlenimi oluşmaktadır. Bu gerçeklik inşasında belirli ifadelerin sıklıkla tekrar edilmesi veya içerikte görünürlüğünün ön plana çıkarılması örtük anlamın meşrulaştırılma çabasını temsil etmektedir (Croteau & Hoynes, 2012: 154). Bu nedenle egemen ideoloji tarafından kabul görmeyen durumlar, olaylar ve aktörler ile ilgili içerikler sıklıkla tekrarlanarak hem egemen ideolojinin bakış açısının hakikat olduğu hem de olası eşitsizliklerin meşrulaştırılarak egemen ideolojinin haklı olduğu düşüncesi inşa edilmektedir (Golding & Murdock, 2008: 53).

Medyada yer alan içerikler eşitsizliklerin ve ötekileştirmenin inşa edilerek ve meşrulaştırılarak kamusal alana sunulması noktasından önemli bir rol üstlenmektedir. Bu içeriklerinde yer alan “bizler ve onlar”, “vatandaşlar ve yabancılar” ve “Batı dünyası ve geri kalanlar” gibi “öteki” vurgusu yapan söylemler toplum tarafından olası bir ayrışmanın alt yapısını oluşturmaktadır (Cottle, 2000: 2). Söylemler sonucunda toplumsal yapının düşünce pratiklerinin hâkim ideolojik söylem ile paralel hale getirildiği ve toplumun olası eşitsizlikler karşısında hakikat yanılgısından ötürü savunmasız bir hale geldiği söylenebilir. Bu durumun medyada yer alan içeriklerin olumsuz söylemler üzerinden inşa edilmesi toplumsal yapının öteki konumunda yer alan bireylere yönelik önyargılar geliştirmesine ve bilişsel düzeyde bir karşıtlık reaksiyonunun oluşması neden olduğu söylenebilir.

Fairclough’a (2001) göre medyada yer alan içerikler gizli bir gücü temsil etmektedir. Bu güç toplumsal yapının hakikat/gerçeklik algısı üzerinde önemli olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Toplumsal yapının medyada yer alan içeriklerin nedenselliğine ve olaylara sebep olan ana aktörlere yönelik sorgusuz bir kabul pratiği göstermesi içerik inşasında bulunan hâkim ideolojinin temel amacını oluşturmaktadır. Özellikle modern toplumlarda medyada sunulan içeriklerin sorgusuz bir şekilde hakikat/gerçek olarak algılanması bireysel ve toplumsal ölçekte bir dışlanmanın ve ötekileştirmenin arka planını oluşturan ana aktördür (Kearney, 2012: 56).

3.İrkçılık, İslamofobi, Yabancı Düşmanlığı ve İsrail-Filistin Savaşı

Medyada yer alan hak ihlalleri incelendiğinde hak ihlallerinin ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve İsrail-Filistin savaşı şeklinde dört başlık altında yoğunlaştığı görülmektedir.

3.1.İrkçılık

İrkçılık kavramı etimolojik açıdan birden fazla kavramın birlikteliğini temsil etmektedir. Genetik, kültürel, biyolojik, sosyal, eski, yeni, elit, pozitif ve neo-ırkçılık gibi birçok ırkçılık türünün olması ırkçılık kavramının etimolojik çeşitliliğini göstermektedir. İrkçılık kavramının bu etimolojik çeşitlilikten ötürü genel olarak kabul görmüş bir tanımlaması yoktur (Reisigl & Wodak, 2001: 4-8). Ancak ırkçılık kavramının genelde siyasi ve ahlaki tartışmaların zeminini oluşturduğu görülmektedir. Özellikle 20.yüzyılın son çeyreği ve 21.yüzyılın ilk çeyreğinde hem gündelik yaşamı oluşturan söylem dilinde hem de sosyolojik teoride önemli bir başlık haline gelen ırkçılık, toplum tarafından olumsuz bir politik ve ahlaki çağrışıma sebep olmaktadır (Miles, 1989: 1-5).

Biyolojik farklılıkların olduğu düşüncesinden hareketle meşru bir zemine dayandırılan eski ırkçılık anlayışı yerini farklı formlarda ortaya çıkan yeni biçimlerine bırakmıştır. Monolitik ve özcü ırk anlayışına dayandırılan klasik ırkçılık anlayışının bu değişiminde toplumsal yapının dönüşümü etkin rol oynamaktadır. Bu dönüşüm neticesinde kültürel ve stratejik açıdan oluşabilecek olan her türlü ayrımcılığın konjonktürel olarak araçsallaştırıldığı yeni bir ırkçılık formu karşımıza çıkmaktadır (Çoban Keneş, 2018: 39-40). Gerek klasik ırkçılık anlayışı gerekse yeni bir form ile karşımıza çıkan ırkçılık anlayışı bir ötekileştirme ile başlamaktadır. Modern tarih boyunca bir kimlik inşası ve yükselme çabası içerisinde olan Batı uygarlığı, bu çabasını gerçekleştirebilmenin temel stratejik yol haritasını kendinden olmayan kültürlerle, değerler üzerinden öteki muamelesi yapmak şeklinde kurgulamıştır. Batı uygarlığının bu tutumu, kendi toplumu içerisindeki farklılıklar üzerinde de öteki olana yönelik olumsuz ve ötekileştirmeye dayalı bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur. Çok kültürlü bir yapıya sahip olan Batı toplumları söz konusu bu bakış açısından ötürü sıklıkla ırkçılık problemi ile karşı karşıya kalmaktadır (Ar, 2023: 499).

Batı uygarlığının toplumsal, siyasi ve ekonomik açıdan küresel ölçekte bir cazibe merkezi olma isteği ile bu cazibe merkezine dışardan bir kabulün olmasına müsaade edilmemesi isteği önemli bir paradoksu oluşturmaktadır. Bu paradoksun temel argümanı Batı toplumlarına yönelik olası bir göç hareketinde toplumsal ve kültürel yapının bozulacağı ve ulusal bütünlüğün

zarar göreceği düşüncesinin yer aldığı söylenebilir. Özellikle Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden göç edenlerin toplumsal yapıya yönelik bir tehdit unsuru olarak algılanmasının, ırkçılığın en önemli meşru söylemini ürettiği söylenebilir.

3.2.İslamofobi

Yunan mitolojisinde dehşet tanrılarının ismi olan phobos kelimesinden türetilen fobi sözcüğü korku duyulan nesne veya durumları tasvir etmek için kullanılmaktadır. Sözcüğün etimolojik kökenini oluşturan korku olgusu farklı kavramlar ile birleştirilerek o kavrama yönelik hissedilen korkuyu veya çekinceyi yansıtmaktadır. İslam ile Yunanca phobos (korku) kelimelerinin birleşiminden medyada gelen İslamofobi kavramsallaştırması ise anlamsal olarak İslam korkusunu ifade etmektedir. (Budak, 2009: 291).

İslam kavramı ile birleşerek ortaya çıkan İslamofobi daha çok Batı toplumlarında Müslüman kimselere ve İslamiyet'e yönelik önyargıya dayalı nefret, korku, aşağılama ve suçlama gibi duyguları kapsamaktadır. Bireylerin farklı türden fobilere neden olan korkularında olduğu gibi İslamiyet'in de özünün anlaşılmasına yönelik önyargılı bir tutumun olması bu duygunun her geçen gün artarak pekişmesine neden olmaktadır (Allen, 2004: 23). Özellikle yakın tarihte Batı Avrupa'ya yönelik artan mülteci ve sığınmacı göçleri bu duygunun pekişmesini sağlamaktadır. Bunun en önemli nedenselliği ise Batı Avrupa toplumlarının bu göç dalgası neticesinde kendi uygarlık ve kültürel yapılarına yönelik olası bir zararın oluşabileceği endişesidir (Ar, 2023: 508).

Batı Avrupa toplumlarında oluşan bu endişe zamanla yerini İslamofobi'ye ve bu korku üzerinden şekillenen ayrımcılığa, ötekileştirmeye ve ırkçılığa bırakmıştır. Bu evrilme sürecinin neticesinde özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarında radikal bir İslam karşıtlığı, hoşgörüsüzlük ve yabancı düşmanlığı ortaya çıkmıştır. İslamiyet'e ve İslam coğrafyasına yönelik önyargılar ve düşmanca tavırlar İslam'ın özünün anlaşılmasını engellemiş ve bu sürecin neticesinde sosyal yaşam alanlarında ayrışma ve nefret merkezli bir söylem dili ortaya çıkmıştır. Bu coğrafyalardan gelen bireylerin toplumun herhangi bir alanında ülkeye fayda sağlama kapasitesine sahip olmadıkları düşüncesi ise ayrışma ve nefret dilinin artarak devam etmesini sağlayan temel dayanak noktası olmuştur (Lean, 2012: 4-7).

3.3 Yabancı Düşmanlığı

Türk Dil Kurumunun online sözlüğünde mülteci kavramı, “başka bir ülke veya yere sığınan kişi” veya “yabancı bir ülkede iltica etmeden önce belirli bir süre kalan kimse” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Mülteci kavramı, yabancı kişilerin yaşadıkları çeşitli sorunlar

veya gelişen durumlar neticesinde farklı bir ülkede yaşamak durumunda kalması şeklinde de tasvir edilebilir. Genellikle zorunlu bir yer değişikliği halinin neticesinde ortaya çıkan mültecilik durumu mülteci konumunda yer alan kişilerin sosyal yaşamlarını devam ettirdikleri coğrafyada sosyal alana dair bazı sıkıntılar ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Sosyal yaşama uyum sağlayamama, kültürel farklılıklardan oluşan ayrışmalar, iktisadi anlamda yaşanan sıkıntılar ve toplum tarafından kabul görmeme durumunun yansıması olan ötekileştirme mültecilerin karşı karşıya kaldıkları sorunlardan bazılarıdır. Bu sorunlar zamanla toplumun üyelerinde bir mülteci karşıtlığı yani yabancı düşmanlığı hissiyatının oluşmasına neden olmaktadır (Uzun & Şeker, 2023: 78).

Göçmenlere veya mültecilere yönelik karşıtlığın dışavurumu ise bazı dönemlerde eylemsel bazı dönemlerde ise söylemsel bağlamda olmaktadır. Özellikle mültecilere yönelik söylem merkezli karşıtlık medya mecraları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bazı dönemlerde gerçekleştirilen bu karşıtlığın toplumu mültecilere karşı konsolide hale getirdiği görülmektedir. Bu nedenle mülteci ya da göçmen karşıtlığının medyadaki yansıması toplumsal bir tavrın ortaya çıkması açısından birleştirici bir güce sahiptir (Kurt, 2019: 1-3).

3.4. İsrail-Filistin Savaşı

Medya araçları toplumun önemli bir enformasyon kaynağını oluşturmaktadır. Ancak bu kaynak üzerinden elde edilen enformasyon ile gerçeklik arasında çoğu kez farklılıklar yer almaktadır. Bu farklılığın temeli ise medyada yer alan ve ötekileştirmenin temelini oluşturan biz ve onlar söylemedir (İçin Akçalı, 2006: 13). Medyada biz söylemi olumlu bir arka plana dayandırılırken, onlar söylemi öteki, çaresiz, hastalıklı ve zayıf gibi stereotiplerle olumsuz bir tasvir için kullanılmaktadır. Medyadaki temsiller biz ve onlar şeklinde ortaya çıkan sosyal haritalar çizmekte ve bu iki kavramın sınırlarını ortaya koymaktadır (Akdağ & Sarı, 2022: 1-3). Medyanın kavramlar üzerinden sınırlarını belirleyen temel etken ise ideolojik arka plandır. Medya mecraları kendi ideolojik konumlanmaları çerçevesinde haber içerikleri inşa ederken olayları tanımlama ve nitelendirme biçimleri de bu ideolojik yatkınlığa göre şekillenmektedir. Bir medya kuruluşu tarafından yaşanan bir olay çatışma olarak tasvir edilirken, başka bir medya kuruluşu tarafından katliam olarak tasvir edilebilir. Olaya konu olan kişiler terörist, sempatizan şeklinde tanımlanabileceği gibi, protestocu veya destekçi şeklinde de tanımlanabilir. Olayın ve olaya konu olan kişilerin tanımlanmasındaki bu farklılıklar ideolojik farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Devran, 2010: 167). Van Dijk (2001: 11-12) medya mecraları tarafından üretilen içeriklerin ve söylem dilinin ideolojiden bağımsız olamayacağını belirtmektedir.

Ortadoğu coğrafyasında yer alan Filistin toprakları tarihin birçok döneminde önemli mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadelelerin yaşandığı dönemlerde medyada yer alan söylemler ise bu mücadelenin ideolojik boyutunun görünürlüğünü temsil etmektedir. Filistin topraklarındaki mücadelelerin temel arka planını Yahudi toplumların bu toprakları ilk mabet olarak kabul etmelerinin neticesi olan burada hâkimiyet sağlama hedefi oluşturmaktadır. Bu hedefine ulaşan İsrail, Arap-İsrail savaşları ile ulaşılan bu hedefin sona ermesi tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle oluşabilecek her tehlikeyi bertaraf etmek İsrail'in yeni hedefini oluşturmaktadır. Bu hedefi gerçekleştirme sürecinde üç semavi dinin doğduğu merkez olan Kudüs'e sahip olma düşüncesi taraflar için mücadelenin odak noktası haline geldiği söylenebilir. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması ve 1967 Arap-İsrail savaşının gerçekleşmesi İsrail'in bölgede işgallerini genişleterek Filistin halkına yönelik sertliğini arttırmasına neden olmuştur. Bu durum Filistin halkının yurtlarından edilmesi ve canlarını kaybetmesi gibi birçok insan hakkı ihlalinin de beraberinde getirmiştir (Köylü, 2019: 72).

4. Yöntem

Nitel araştırma yöntemleri gözlem, doküman analizi ve görüşme gibi farklı veri toplama tekniklerinin kullanıldığı ve algıların, bakış açıların, olayların ve olguların doğal ortamlarında gerçekçi ve kolektif şekilde sunulmasına yönelik nitel süreçlerin izlendiği araştırmalardan oluşmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016: 41-42).

Nitel araştırma yöntemleri gerçekliklerin farklı teknikler üzerinden ortaya konulması sürecini içermektedir. Enformasyon kaynaklarını ve bu kaynakların gerçekliklerinin açıklanmasında tercih edilen nitel araştırma yöntemi yaklaşımına göre nitelikli bir çalışma dil odaklı bir inceleme ile mümkündür. Bu incelemelerin gerçekleşmesine yardımcı olan analiz biçimleri ise; anlatı analizi, konuşma analizi ve söylem analizi gibi farklı odak noktaları bulunan analiz teknikleridir (Baltacı, 2023: 186). Bu analiz biçimlerinden biri olan söylem analizi, teorik ve pratik iş birliğine dayanan bir yaklaşımdır. Söylem analizi yalnızca söylenen ve yazılan içeriklere değil, bu içeriklerin hangi kelimeler ve sıfatlar üzerinden oluşturulduğuna da odaklanmaktadır (Jonall & Rimmel, 2010: 311-312). Sosyal yaşam alanlarında ortaya çıkan gelişmelerin dikkatli bir şekilde incelemesi de dil odaklı incelemeler gibi enformasyon kaynaklarının gerçekliğinin incelenmesinde önemlidir. Enformasyon kaynaklarının gerçekliğinin incelenmesinde sosyal inşacı yaklaşımda söylem analizi tekniği gibi önemlidir. Sosyal inşacı yaklaşım toplumsal yaşam alanında ortaya çıkan gelişmeleri sosyolojik bakış açısı doğrultusunda incelenmesini içermektedir (Weinberg, 2014: 20-21). Gergen'e (1985) göre sosyal inşacı yaklaşıma göre dil kullanımı gerçekliğin inşa edilme sürecindeki en önemli

argümanı oluşturmaktadır. Dilin kullanıldığı ve etki aracı olarak ortaya çıkmasını sağlayan unsur ise söylemdir. Söylemler dil ile inşa edilen gerçekliğin hedef kitleye sunumunu sağlamaktadır.

Buradan hareketle yapılan bu çalışma metodolojik olarak nitel araştırma yöntemlerinden eleştirel söylem analizi tekniği ile yapılandırılmış olup temel yaklaşım olarak da sosyal inşacı yaklaşım doğrultusunda tasarlanmıştır. Çalışmanın amacını, 2023 yılında hak ihlallerine sebebiyet veren kurumları veya kişileri belirlemek değil, medyada yer alan hak ihlalleri ile ilgili haber içeriklerin hangi başlıklar üzerinde yoğunlaştığını ve bu içeriklerin hangi söylemler üzerinden servis edildiğini ortaya çıkarmak oluşturmaktadır. Medyanın merkezinde olduğu 2023 yılında gerçekleşen bütün hak ihlallerine çalışmada yer verebilmek mümkün olmadığından bu çalışma temsil değeri yüksek olan başlıklar üzerinden hazırlanmıştır. Bu bağlamda 2023 yılı içerisinde medyada yer alan hak ihlalleri incelendiğinde hak ihlallerinin **ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve İsrail-Filistin savaşı** şeklinde dört başlık altında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve İsrail-Filistin savaşı temaları kapsamında haber içerikleri amaçlı örneklem ile seçilmiştir. Amaçlı örnekleme, enformasyon kaynakları sınırlı olan içerikler için enformasyon açısından en zengin kaynakların belirlenmesini gerekli kılan bir nitel araştırma yöntemleri tekniğidir (Yağar & Dökme, 2018:4).

5. Bulgular

5.1. Irkçılık ile İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ulusal ve küresel basında ırkçılık temasının yer aldığı haber içeriklerinin eleştirel söylem analizi tekniği ile elde edilen bulguları sunulmaktadır.

Paris yakınlarındaki Nanterre bölgesinde 17 yaşındaki Kuzey Afrika kökenli Nahel'in polis tarafından yakın mesafeden açılan ateş sonucunda hayatını kaybetmesi ülkede sistematik ırkçılık tartışmalarının yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Fransa'da yaşayan birçok göçmenin bu olayı ABD'deki siyahi George Floyd'un polis tarafından boğazına basılarak öldürülmesi ile eşdeğer olarak değerlendirmeleri ülke genelinde ırkçılığa karşı çeşitli gösterilerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Uluslararası Af Örgütü tarafından daha önce polislerin kimlik denetimlerinde etkin fişleme yaptığı gerekçesi ile Fransa polisine dava açmış olması Nahel'in öldürülmesinde ırkçı bir yaklaşımın olabileme ihtimalini güçlendiren etkenlerdendir. Ayrıca Nahel'in öldürülmesinden sonra gerçekleştirilen protesto gösterileri ile ilgili polis sendikası olan "Ulusal Polis İttifakı" tarafından yapılan açıklamada göstericilerin "haşere"

kelimesi ile tasvir edilmesi de yaşanan olaya söylemler üzerinden ırkçı bir perspektiften yaklaşıldığı şeklinde yorumlanabilir (Euronews, 2023).

Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (FRA) tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre Avrupa Birliği ülkelerinde yaşayan insanların yaklaşık olarak yarısının sosyal yaşamlarında ırkçılık ve ayrımcılık ile karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. Raporda “ötekileştirici dil kullanımının neden olduğu ırkçılık” söyleminin yer alması ırkçılığın temel dayanak noktasını gösteren söylem niteliğindedir. Ayrıca raporun sonuçların da Avrupa’da ırkçılığın artarak devam ettiği belirtilmektedir (FRA, 2023).

Irkçılık ile ilgili sorunsal belirli bir coğrafyadan ziyade küresel ölçekli bir soruna işaret etmektedir. Ayrıca ırkçılık farklı alanlarda yapılan ayrımcılıklar ile karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Florida Üniversitesi’nden Prof. Dr. Charles Ellis’in Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamada ABD’de çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan en etkili çözümlerin siyahilere sunulmadığını belirtmesi insani ve ahlaki bir gereklilik olan sağlık alanında dahi yaşanan ırkçılığın göstergesi niteliğindedir. Belirli bir etnik grup olan kişilerin “siyahi” söylemi üzerinden tanımlandığını belirtmesi ABD’de de etnik grupların tasvir edilmesinde ırkçı bir söylem pratiğinin ortaya konulduğunun göstergesi niteliğindedir. Sağlık Hizmetleri Araştırma ve Kalite Ajansı (AHRQ) tarafından yayımlanan “Ulusal Sağlık Hizmetleri Kalitesi ve Eşitsizlikler Raporunun” da siyahilerin sağlık hizmetleri alımında bir eşitsizlik ile karşı karşıya kaldığını belirtmesi sağlık alanında ırkçılığın var olduğunu göstermektedir (Anadolu Ajansı, 2023).

Toplumlar veya bireyler bazen ABD’de yapıldığı gibi çeşitli uygulamalar ile ırkçılığa maruz kalırken bazen de çeşitli söylemler ile ırkçılık ile karşı karşıya kalmaktadır. Fransız CNews kanalının ünlü sunucularından Pascal Praud’un ülkedeki tahtakurularının artmasını göçmenler ile ilişkilendirmesi söylem dilindeki ırkçılığa örnek teşkil etmektedir. Pascal Praud internet sitesi yöneticisi olan Nicolas Roux ile yapmış olduğu bir programda “ülkede artan tahtakurularının hijyenle alakası yok, göçün artması bunda önemli bir etken” şeklindeki söylem dili ırkçılığın ulaştığı boyutların göstergesi niteliğindedir. Bu ötekileştirici söylem pratiklerinin yer aldığı açıklamalardan sonra ülkedeki göçmenlerin ve birçok siyasetçinin Fransa’da televizyon ve radyo programlarını denetleyen tek yetkili kuruluş Arcom’u ırkçılık yapıldığı gerçekçisi ile soruşturma başlatmaya davet etmiştir (Euronews, 2023).

14 Ekim’de Londra’da Filistinlilere destek amacı ile düzenlenen protesto yürüyüşünde emekli öğretmen ve eski belediye meclis üyesi olan 68 yaşındaki Robert Mackenzie’nin toplanan göstericileri “hayvanlar” şeklinde tasvir etmesi ve ülkelere dönmeleri noktasında

onlara telkinde bulunması ırkçılığın söylemlere yansıdığını gösteren örneklerden bir diğeridir (BBC NEWS, 2023).

ABD'nin Tennessee eyaletinde 7 Ocak'ta polisler tarafından durdurulan ve biber gazı sıkılarak şok tabancısı ile vurduktan sonra polislerce dövülen 29 yaşındaki siyahi Tyre Nichols'un kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetmesi ve bu haberin ülke genelinde "siyahi" söylemi ile servis edilmesi ülkede ırkçılığın önemli bir kesim tarafından uygulandığını göstermektedir. Bir başka örnekte ise ABD Adalet Bakanlığı tarafından altı beyaz polisin arama izni olmamalarına rağmen girdikleri evde iki siyahiye saatlerce işkence yaptıklarını kabul eden polislerin açıklanması da "çünkü onlar siyahi" şeklindeki söylemleri ABD'de ırkçılığın kronik bir sorun olduğunu gösteren önemli bir söylem dilini teşkil etmektedir (Euronews, 2023).

Ünlü Fransız yazar Victor Hugo'nun heykelinin restorasyon çalışması Fransa'da ırkçı söylemlerin oluşmasına neden oldu. 2002 yılında Senegalli heykeltıraş Ousmane Sow tarafından yapılan ve zamanla yıpranan heykelin restorasyonunun yapılması ve restorasyon sonucundan heykelin renginin siyaha yakın olması ırkçı yaklaşımların söylemlere sirayet etmesine neden oldu. 2016 yılında hayatını kaybeden Sow'un eşi Soule'nin heykelin restorasyonu ile ilgili "Zenci Victor Hugo" söyleminde bulunması Fransa'da yaşayan siyahi vatandaşlar tarafından ırkçı bir söylem olarak algılandı ve ülke genelinde geniş katılımlı bir protesto gerçekleştirildi (The New York Times, 2022).

Spor alanında yaşanan ırkçılığa yönelik örnek ise Real Madrid oyuncusu Vinicius Junior'a Valencia ile oynanan karşılaşmada taraftarlarca yapılan ırkçı söylemlerdir. Fransız haber ajansı France24'e göre hakemlerinin maç sonu raporlarında Vinicius'a yönelik olarak taraftarların "maymun" ifadesini kullandıkları belirtilmiştir. Bu söylem pratiği ırkçılık sorununun ülke genelinde sosyal yaşam alanının farklı formları üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir (France24, 2023).

Fenerbahçe'nin UEFA Avrupa Konferans Ligi 3. Ön eleme turu rövanş maçında deplasmanda Sloven temsilcisi Maribor ile karşılaştığı futbol müsabakasında taraftarın ırkçı söylemlerde bulunmaları da spor alanında yaşanan ırkçılığa yönelik bir diğer örnektir. Sloven tribünlerinin "Türlere ölüm" şeklindeki tezahüratları üzerine karşılaşmaya 30 dakika ara verilmiş ve daha sonra Fenerbahçe taraftarlarının stadyumdan çıkarılması ile birlikte karşılaşma devam ettirilerek tamamlanmıştır. Sloven tribünlerinin "Türlere ölüm" söylemi önemli bir ırkçılık göstergesidir (Sporx, 2023).

5.2. İslamofobi ile İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ulusal ve küresel basında İslamofobi temasının yer aldığı haber içeriklerinin eleştirel söylem analizi tekniği ile elde edilen bulguları sunulmaktadır.

30 Mayıs 2023 tarihinde “Fransa Ulusal İstatistik Kurumu (INSEE)” tarafından X hesabı üzerinden yayımlanan ve kadın göçmenlerin istihdama katılım oranlarının yer aldığı raporda (Insee, 2023) Türkiye ve Orta Doğu’dan gelen kadınların istihdama katılımının %45 ile en düşük seviyeye sahip olduğuna yer verilmiştir. Aynı raporda Türk kadınlarının %46’sının başörtülü olduğu ve dindarlık seviyesinin yüksek olduğunun belirtilmektedir. Raporda “başörtülü” ve “dindar kadınlar” söylemleri Türk göçmenlerin İslamofobi üzerinden ötekileştirildiği şeklinde yorumlanabilir. Raporda ayrıca göçmenlerin daha zor şartlarda ve düşük ücretler karşılığında çalıştırıldığı belirtilirken ciddi bir ayrımcılık ile karşı karşıya kaldıklarının belirtilmesi de yukarıdaki çıkarımı destekler niteliktedir (France24, 2023).

Toplumsal yaşam içerisinde özellikle de Batı ülkelerinde İslam karşıtlığı birçok hak ihlaline yol açmıştır. Örneğin Belçika’da Liege kentinde bulunan Ans Belediyesinde çalışan bir kadın başörtüsü nedeniyle ayrımcılık ile karşı karşıya kaldığını ve din özgürlüğünün ihlal edildiği gerekçesi ile Liege İş Mahkemesine başvuru yapmış ve mahkemenin net bir hüküm verememesi üzerine konu Avrupa Birliği’nin en üst yargı mercii olan Avrupa Birliği Adalet Divanına taşınmıştır. Adalet Divanı kararında “konu ile ilgili tarafsızlık gereği dini veya ideolojik simgeler taşınmasının yasak olduğu” şeklinde söylemler ile savunma yapan Ans Belediyesini haklı bulmuştur. Başörtüsünün ideolojik bir simge olarak değerlendirilmesi ve mahkeme tarafınca bu değerlendirmenin kabul edilmesi İslamiyet’e yönelik karşıtlığın “ideoloji” söylemleri üzerinden meşrulaştırıldığı şeklinde yorumlanabilir (Perspektif, 2023).

Hollanda’da 22 Kasım’da yapılan genel seçimlerde seçimi kazanan aşırı sağcı ve İslam karşıtı Özgürlük Partisinin (PVV) lideri Geert Wilders’ının seçim vaatlerinin aleni bir İslam düşmanlığını yansıttığı söylenebilir. Wilder’ın “İslam coğrafyalarından göçmen veya sığınmacı alımı durdurulacak, İslam totaliter bir rejimdir, camilerin kapatılacak ve Kur’an-ı Kerim’in yasaklanacak” şeklindeki söylemler üzerinden sunduğu seçim vaatleri Wilders’ın İslam düşmanlığını yansıtan vaatlerden bazılarını oluşturmaktadır. İnsanların inandıkları dinin gerekliliklerini oluşturan eylemlerde bulunmasının yasaklanmasını vaat etmek ve söylemler üzerinden inandıkları dine yönelik yargıda bulunmak yapılan eylemlerden ziyade bu eylemlerin yapılmasını gerekli kılan dine yönelik bir karşıtlığı yansıttığı söylenebilir (Anadolu Ajansı, 2023).

Fransa’da Le Figaro’da yer alan haberin ‘‘Müslüman öğrencilerin eğitim aldıkları ve üniversiteye yerleştirme başarısı %90 olan Özel Averroes (İbni Rüşd) okuluna yönelik kamu desteğinin kesilmesi kabul edildi’’ şeklinde servis edilmesi Müslüman söylemi üzerinden yapılan İslam karşıtlığı örneklerinden bir diğerini oluşturmaktadır (Le Figaro, 2023).

ABD’nin eski Başkanı Barack Obama döneminde danışmanlık görevini yürüten ve ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde birçok farklı pozisyonda göre alan Stuart Seldowitz New York’ta Mısırlı bir satıcıya defalarca İslam düşmanlığını yansıtan söylemlerde bulunmuştur. Seldowitz’in ‘‘bu kişi Hamas’ı destekliyor, burada sizden kimse yok, terörist, cahil, Filistin’de öldürülen 4 bin çocuk yetersiz daha fazla olmalı’’ şeklindeki söylemleri İslam düşmanlığının söylemler üzerinden nasıl gerçekleştirildiğine yönelik örneklerden biridir (Anadolu Ajansı, 2023).

ABD’de bulunan Stanford Üniversitesinde Arap asıllı Müslüman bir öğrenciye kimliği belirsiz kişilerin çarpıp kaçması sonucunda Müslümanlara yönelik ‘‘nefret suçu’’ kapsamında soruşturma açılmıştır. Stanford Üniversitesinin Rektörü tarafından yapılan açıklamada ‘‘İsrail’in Gazze’ye yönelik 7 Ekim’de başlattığı saldırıdan sonra Müslüman öğrencilere yönelik ayrımcılık ve nefret arttı’’ şeklinde bir söylem pratiğinin kullanılması İslam karşıtlığının küresel ölçekte yaşanan gelişmelere bağlı olarak arttığının göstergesidir (Anadolu Ajansı, 2023).

İngiltere İşçi Partisi Lider Keir Stamer’in LBC radyosuna konuk olduğu programda İsrail’in Gazze saldırılarından ötürü Gazze’ye gıda, enerji ve su girişlerini kesmesi ile ilgili soruya, ‘‘İsrail’in bunu yapmaya hakkı var’’ şeklinde yanıt veren Stamer’in söylemler üzerinden olası saldırılara meşruluk kazandırmaya çalıştığı söylenebilir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Britanya Müslümanlar Birliği yaptığı açıklamada İşçi Partisinin İslam merkezlerinde ve camilerde protesto edilmesi gerektiği belirtildi. Bu durum İslam karşıtlığının insanların temel haklarının dahi önüne konularak oluşan hak ihlallerinin meşru görülmesini sağlayan bir argüman olarak algılandığı şeklinde yorumlanabilir (BBC NEWS, 2023).

ABD merkezli televizyon kanalı MSNBC tarafından Hamas’ın İsrail’e karşı başlatmış olduğu Aksa Tufanı harekâtından sonra 3 Müslüman yayıncının programlarına ara verilmesine kamuoyu İslam karşıtlığı yapıldığı gerekçesi ile tepki gösterdi. MSNBC kanalı tarafından yapılan açıklamada ‘‘tarafsız ilkesi gereği’’ şeklindeki söylem pratikleri tarafsızlık ilkesinin tek bir tarafa özgü olduğu şeklinde bir paradoksun oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca Mahmud Abbas’ın sözcüsü ile röportaj yapan Müslüman gazeteci Ali Velshi’nin de işine son verilmesi tarafsızlıktan ziyade İslam karşıtlığından oluşan ideolojik bir ötekileştirmenin neticesi olduğu

şeklinde yorumlanabilir (Anadolu Ajansı, 2023). Fransa’da oturduğu binada çalışan işçileri “selamünaleyküm” diyerek selamlayan bir kadının komşuları tarafından şikâyet edilmesi ve kadının polisler tarafından gözaltına alınması da İslam düşmanlığının toplumsal yapının derinliklerine kadar sirayet ettiğinin ve söylem dilinin dahi karşıtlığa neden olabileceğinin göstergesi niteliğindedir (Anadolu Ajansı, 2023).

Paris Olimpiyat Oyunlarında başörtüsünün yasaklanması İslam karşıtlığının toplumsal yapının tüm alanlarına sirayet ettiğini göstermektedir. Fransa Spor Bakanı Amelie Oudea-Castera’nın 24 Eylül’de Paris Olimpiyat Oyunları sırasında “başörtüsünün” yasaklandığını açıklaması hem söylem dilinde hem de pratik uygulamalarda bir İslam karşıtlığının olduğu şeklinde yorumlanabilir. Uygulanacak olan bu yasağa sadece Fransa’da yaşayan Müslümanlar tarafından değil farklı inançlara sahip ve farklı ülkelerden olan vatandaşlarında tepki gösterdiği görülmektedir. Fransa’da yaşayan Hristiyan Moses Kisoke yaptığı açıklamada bir Hristiyan olarak alınan bu kararı anlayamadığını belirtirken, İngiltere’den Paris’e gelen Nana Kufuor ise bu yasağın “Fransa için bir utanç kaynağı” olduğunu belirtti (Anadolu Ajansı, 2023).

Fransız hükümetinin giyim üzerinden İslam karşıtlığı oluşturdu tek uygulama Olimpiyat oyunlarındaki bu yasak ile sınırlı değildir. Eğitim Bakanı Gabriel Attal’ın France Inter radyosuna konuk olduğu programda “abaya ve entarinin laiklik ilkesine aykırı” şeklindeki söylemleri ve bu aykırılık gerekçesi ile okullarda giyilmesinin yasaklanacağını açıklaması ve Danıştay’ın bu karara yönelik yapılan itirazları reddederek Eğitim Bakanlığının kararını onaylaması da giyim üzerinden bir İslam karşıtlığının yapıldığı şeklinde yorumlanabilir (Anadolu Ajansı, 2023).

5.3. Yabancı Düşmanlığı ile İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ulusal ve küresel basında yabancı düşmanlığı temasının yer aldığı haber içeriklerinin eleştirel söylem analizi tekniği ile elde edilen bulguları sunulmaktadır.

Yunanistan’ın Meriç Bölgesinde çıkan orman yangını, medya mecraları tarafından “mültecilerin neden olduğu yangın” şeklinde ki haber söylemleri mülteci ve göçmenlere yönelik nefret söylemlerinin aktarılmasında medyanın aracı olarak kullanılması medyanın toplumu mülteci karşıtlığı noktasında konsolide etmesinin örneğini oluşturduğu söylenebilir. Yunanistan’da ortaya çıkan ve Avrupa Birliği topraklarında gerçekleşen en geniş çaplı yangın olarak kayda geçen Meriç Bölgesi yangınında bölgede yaşayan bir kişinin “mültecileri ve göçmenleri Yunanlıları yakmaya çalıştıkları için tutukladığını” belirtmesi ve mültecileri ve göçmenleri bir aracın arkasına kilitlediği anları kayda alarak sosyal medya hesabı üzerinden

paylaşımına sunması da söylemler üzerinden yabancı karşıtlığının meşru bir zemine dayandırılma çabası şeklinde yorumlanabilir. Bu durum toplumun yangınları mültecilerin ve göçmenlerin çıkardığı algısı etrafında konsolide olmasına neden olmuştur. Olay ile ilgili ana muhalefet partisi SYRIZA tarafından yapılan açıklamada ‘‘mültecilerin ve göçmenlerin günah keçisi olarak seçildiğinin’’ vurgulanması yaşanan olay üzerinden dezenformasyonun neden olduğu bir yabancı karşıtlığının yaşandığı şeklinde yorumlanabilir (BBC NEWS TÜRKÇE, 2023).

Mülteciler ve göçmenler ile ilgili karşıtlık söylemler üzerinden oluşturulduğu gibi eylemler üzerinden de oluşturulmaktadır. The New York Times gazetesinde yer alan haberde Yunan Sahil Güvenliği tarafından ‘‘sığınmacıların göçmen botlarına bindirilerek denizin ortasında terk edildiği’’ şeklindeki içerik ile sunduğu haber ve bu anları gösteren görüntüleri yayınlaması da medya yer alan ‘‘sığınmacılar’’ gibi söylemler üzerinden yabancı düşmanlığına yönelik örneklerden birini oluşturmaktadır (Euronews, 2023).

ABD’nin eski başkanı ve 2024 yılında yapılacak olan seçimde ise başkan adayı olan Donald Trump’ın seçim vaadi olarak ‘‘mülteci ve göçmenler için seyahat yasağı uygulamasını tekrar yürürlüğe koyacağım’’ şeklindeki söylemleri de mülteci ve göçmen karşıtlığını göstermektedir. Ayrıca Trump tarafından mülteci ve göçmenlere yönelik detaylı bir ‘‘ideolojik tarama’’ yapılacağına açıklanması da bir diğer Trump’ın mülteci ve göçmen karşıtı olduğunu gösteren söylem dilini oluşturmaktadır (Oksijen, 2023).

UNHCR Sözcüsü Olga Sarrado’nun Birleşmiş Milletler Dünya Mülteciler Gününde, ‘‘Ukraynalı mültecilere karşı gösterilen şefkatin ve kararlılığın dünyanın dört bir yanındaki mültecilere karşı gösterilmesi gerekir’’ şeklindeki söylemleri mülteci ve göçmenlere yönelik etnik ve coğrafi özellikler açısından bir ayrımın yapıldığını göstermektedir (BBC NEWS TÜRKÇE, 2023).

5.4. İsrail-Filistin Savaşı ile İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ulusal ve küresel basında İsrail-Filistin savaşı temasının yer aldığı haber içeriklerinin eleştirel söylem analizi tekniği ile elde edilen bulguları sunulmaktadır.

İngiltere’nin Başkenti Londra’da Filistin’e destek amacı ile gerçekleştirilen dayanışma yürüyüşü ile Birinci Dünya Savaşı’nın bitişinin anıldığı gün yapılan etkinliklerin aynı güne denk gelmesi sonucunda iki grup arasında 126 kişinin gözaltına alındığı ve dokuz polis memurunun yaralandığı olaylar yaşanmıştır. İçişleri Bakanı Suella Braverman’ın Birinci Dünya Savaşı’nın bitişinin anılması ile ilgili yapılan etkinliklere yönelik bir söylemi bulunmazken, yapılan destek yürüyüşünü ‘‘nefret yürüyüşü’’ söylemi üzerinden tanımlaması ideolojik ve

ötekileştirici bir bakış açısını yansıtmaktadır. Londra Belediye Başkanı Sadiq Khan'ın ortaya çıkan bu çatışma durumunun İçişleri Bakanı Suella Braverman'ın yaptığı açıklamalardan kaynaklandığını belirtmesi de yukarıdaki çıkarımı destekler niteliktedir (BBC NEWS TÜRKÇE, 2023).

İsrail-Filistin savaşına yönelik kişilerin, kurum ve kuruluşların, ülkelerin, bürokratların ve sivil toplum kuruluşlarının tutumunun çeşitli hak ihlallerinin oluşmasına da neden olduğu görülmektedir. Meksikalı oyuncu Melissa Barrera'nın Filistin'e destek içerikli paylaşımlarından sonra *Scream 7* (Çılgık) filminin kadrosundan çıkarılması yaşanan hak ihlallerine örnek oluşturmaktadır. Filmin prodüksiyon şirketi Spyglass yetkilileri tarafından yapılan açıklamada Barrera'nın paylaşımlarının "anti-semitik" olduğu gerekçesi ile bu kararın alındığının belirtilmesi taraflı ve hak ihlaline neden olan bir tutum sergilendiğinin göstergesi niteliğindedir (BBC NEWS TÜRKÇE, 2023).

ABD'de Filistin asıllı 6 yaşındaki bir çocuğun ve annesinin bıçaklı saldırıya uğraması bir diğer hak ihlali örneğini oluşturmaktadır. 6 yaşındaki çocuk hayatını kaybederken annesinin durumunun ağır olduğu açıklanmıştır. Saldırıyı gerçekleştiren kişinin ifadesinde "Hamas-İsrail savaşına tepki olarak ve Müslüman oldukları için" saldırıyı gerçekleştirdiğini söyleminde bulunması ötekileştirmenin neden olduğu hak ihlaline yönelik örnek olaylardan bir diğerini oluşturmaktadır (Euronews, 2023).

Gazze'de el-Ehli Baptist Hastanesine İsrail tarafından düzenlenen ve yüzlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olan hava saldırısının medya kuruluşları tarafından hangi söylemler çerçevesinde ele alındığı medyadaki ötekileştirmenin, ideolojik bakışın ve taraf olmanın nasıl uygulandığının göstergesi niteliğindedir. New York Times gazetesi gerçekleştirilen saldırıyı "Biden'in, İsrail'i ziyarete hazırlandığı esnada Gazze saldırısında 500 kişi öldü" şeklinde duyurdu. Haberin açıklama kısmında ise "Filistinli yetkililer tarafından İsrail'in hava saldırısının neden olduğunun belirtildiği patlamada en az 500 kişinin öldüğü" söylemine yer verildi. Ancak kısa bir süre sonra gazete haberin açıklama kısmında yer alan bu ifadeyi "Filistin Sağlık Bakanlığı tarafından İsrail'in gerçekleştirdiği hava saldırısı sonucunda Gazze'de hastaneyi vurduğunu ve 500 kişiyi öldürdüğünün açıklandığı" şeklinde değiştirdi. Washington Post gazetesi ise gerçekleştirilen saldırı ile ilgili olarak "Filistinli yetkililere göre, Gazze'deki hastane saldırısında yüzlerce kişinin öldüğünden endişe ediliyor" ifadesini kullandı. Haberin açıklama kısmında ise "İsrail ve Filistinli yetkililer yaşanan ölümcül saldırıda suçu birbirlerine atıyor" ifadesine yer verildi. Reuters ajansı ise yaşanan saldırı ile ilgili haberinde İsrail ile ilgili bir bilgiye yer vermezken haberi "Yerel yetkililer, Gazze'de bombalanan

hastanede yüzlerce kişinin öldüğünü belirtiyor” şeklinde bir başlık ile duyurdu. Associated Press ise saldırı haberini “ Hamas yönetimindeki Sağlık Bakanlığı, İsrail’in hastaneye yönelik saldırıda yüzlerce kişiyi öldürdüğünü belirtti” şeklinde duyurdu. Ancak daha sonra bu başlık gazete tarafından “İsrail, Gazze’deki hastane patlaması ile ilgili yalanlama yaptı ve patlamanın Filistin kaynaklı olduğunu açıkladı” şeklinde güncellendi. İngiliz The Guardian gazetesi ise saldırı haberini “ Hamas’ın kontrolü altındaki Sağlık Bakanlığı’na göre 200-300 kişi saldırıda öldü” manşeti ile duyurdu. Daha sonra haberin başlığı “Gazze Sağlık Bakanlığına göre, Gazze’deki hastaneye gerçekleştirilen hava saldırısında yüzlerce insan öldü” revize edildi. CNN, saldırı ile ilgili haberi “Yetkililer, İsrail’in Gazze’deki hastaneye yönelik saldırısında yüzlerce kişinin öldüğünü belirtiyor” şeklinde duyurdu. Ancak daha sonra haberin başlığından İsrail ifadesi çıkarılarak “Filistinli yetkililer yüzlerce kişinin öldüğünü belirtiyor” şeklinde güncellendi. BBC saldırı haberini “Filistinli yetkililer: Gazze’deki hastaneye İsrail saldırısından sonra yüzlerce kişi öldü” şeklinde duyururken daha sonra haberin başlığı “İsrail saldırıyı reddederken, saldırıda yüzlerce kişinin öldüğünden korkuluyor” şeklinde yeniden düzenlendi (Anadolu Ajansı, 2023).

Gazze’de el-Ehli Baptist Hastanesine İsrail tarafından düzenlenen ve yüzlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olan hava saldırısının farklı medya kuruluşları tarafından taraflı ve ötekileştirici bir söylem dili ile servis edildiği görülmektedir. Öldürüldü yerine “öldü” ve insan yerine “kişi” ifadelerinin kullanılması da söylem dilindeki taraftarlığı gösterdiği söylenebilir. Ayrıca “ Hamas’ın kontrolü altındaki Sağlık Bakanlığı” tarafından yapılan açıklamada “yüzlerce kişinin öldüğünden endişe ediliyor”, “yüzlerce kişinin öldüğü söyleniyor”, “yüzlerce kişinin öldüğü belirtiliyor” gibi varsayım ifadelerinin kullanılması da bir ötekileştirmenin göstergesi niteliğindedir.

Söylemler üzerinden gerçeklerin nasıl çarpıtıldığına yönelik bir diğer örnek ise; Avusturya’daki "Palestine Solidarity Austria" (Filistin Dayanışması Avusturya) topluluğunun destekçilerinden akademisyen-yayıncı Gerhard Hertenberger’in Filistin ile dayanışma gösterilerinin medyada “Avusturya’da antisemitizmin yükselişi” ve “Filistin’e değil teröre destek veriliyor” şeklinde taraflı ve ayrıştırıcı bir söylem dili ile yer aldığını belirtmektedir. Bu açıklama haber içerikleri üzerinden söylem dili ile taraflı bir bakış açısının sunulduğunun göstergesi niteliğindedir (Anadolu Ajansı, 2023).

İsrail-Filistin savaşında taraflı ve ideolojik bir tutumun olduğu ve ötekileştirmenin merkeze alındığı alanlardan biri de spor alanında gerçekleştirilen uygulamalardır. Belçika Süper Ligi (Pro League) takımlarından AA Gent’in iki oyuncusunun Anderlecht

karşılaşmasında taktıkları Filistin bayraklı kol bantlarının maçın hakemi tarafından “siyasi sembol özelliği olması neden ile” zor kullanılarak çıkartılması hak ihlallerinin sosyal yaşamın her alanına sirayet ettiğini göstermektedir. Hakemin söyleminin verilen taraflı kararın meşrulaştırılması çabası olarak değerlendirilebilir. Belçikanın önemli gazetelerinden De Standaard ve De Morgen tarafından yapılan bu uygulamanın “çifte standart” olarak değerlendirilmesi de eşitsizliğin göstergesi niteliğindedir (BBC NEWS TÜRKÇE, 2023).

Bristol’daki Arnolfini galerisi Filistin Film Festivali etkinliğini “siyasi bir faaliyet olabileceği ve etkinlikteki söylemlerin bir tartışma çıkarabileceği” gerekçesi ile iptal etmesi söylem dilindeki ikiliği temsil eden önemli göstergelerden biridir. Alınan bu karar ile ilgili 1574 kişinin kararı eleştiren mektup yazmaları da bu çıkarımı destekler niteliktedir (BBC NEWS, 2023).

İngiliz The Guardian gazetesi ise İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu’nun karikatürünü çizen 42 yıllık karikatüristi Steve Bell’in çizdiği karikatürün “anti-semitik” olduğu gerekçesi ile işine son vermesi de ideolojik filtrelemeden kaynaklanan hak ihlaline dair önemli bir örneği oluşturmaktadır (Medyascope, 2023).

Almanya İçişleri Bakanı Nancy Faeser’in “ülkelerinde yer alan Hamas destekçileri sınır dışı edilecek ve bunun için tüm yasal süreçlerin başlatılacak”, İngiliz Başbakanı Rishi Sunak’ın “İsrail’in kazanmasını istiyoruz”, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron’un “ABD öncülüğünde terör örgütü DEAŞ’a karşı yürütülen çalışmaların Hamas’a karşı da yürütülmesini teklif ediyoruz”, İtalya Başbakanı Giorgia Meloni’nin “İsrail’in kendisini savunmaya hakkı var ve İsrail’i destekliyoruz”, Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis’in “alıkonulan İsraili vatandaşların derhal serbest bırakılması gerekiyor” şeklindeki söylemleri insani ve ahlaki değerlerin devlet yönetimleri tarafından hiçe sayıldığını ve ideolojik bir bakışın bu değerlerin önüne geçtiğini göstermektedir (TRT Haber, 2023).

Yahudi Gücü Partisinin Milletvekili Limor Son Har-Melech’in sosyal medya platformu üzerinden yaptığı açıklamada “Gazze’nin dümdüz edilmesi gerekiyor” şeklindeki söylemi insan haklarının göz ardı edildiği gerçekliğini gösteren bir diğer örneği oluşturmaktadır (BBC NEWS TÜRKÇE, 2023).

Kanada Başbakanı Justin Trudeau’nun İsraili desteklemek amacı ile yapılan bir toplantıda “Hamas’ı desteklemek amacı ile ülkemizde yapılan ve yapılacak olan gösterileri şiddetle kınıyorum” söylemi göstericilerin düşünce özgürlüklerine yönelik hak ihlali örneklerinden birini oluşturmaktadır (Euronews, 2023).

İsrail-Filistin savaşı başlığı altında hak ihlallerinin her türlüüne sayısız örnek vermek mümkündür. Fakat özellikle çalışmamızın ‘medya’ alanındaki ihlallere odaklanması nedeniyle 7 Ekim 2023 tarihinden bu yana, İsrail tarafından öldürülen medya mensuplarına değinilmesi hak ihlalleri açısından son derece önem arz etmektedir. İsrail’in 7 Ekim sonrası başta elektrik ve interneti yasaklaması, Gazze sınırlarından içeri herhangi bir medya mensubunu sokmaması ve bu dönemde 100 ü aşkın medya mensubunu öldürmesi, hak ihlalleri açısından tarihe geçecek niteliktedir (CPJ, 2023).

6.Sonuç

Medya/Yeni medya bireylerin salt bir izleme gerçekleştirdiği, enformasyon kaynağı olarak kullandığı ve belirli düzeylerde takip ettiği bir alandan, bireylerin izlenildiği, takip edildiği, kimliklerinin inşa- ifşa edildiği, algı ve manipölasyonun oluşturulduğu, yönlendirmenin yapıldığı bir alana dönüşmüştür.

Teknolojinin sağladığı imkânlar medya üzerinden üretilen içeriklerin hayatın bütün alanlarına hızlı ve somut bir sınıra bağlı olmadan aktarımını sağladığından ötürü içerikler dünyanın her bir yanına hızlı bir şekilde ulaşmakta ve bu durum konsolide bir etkinin oluşmasını sağlamaktadır. Oluşturulan bu konsolide etki özellikle medya mecralarının kontrol gücünü elinde bulunduran kesim için “haklı” algısı oluştururken, öteki için “haksız” algısını oluşturmaktadır. Oluşturulan bu haksız algısı medyanın manipölatif etkisi ile zamanla yerini “suçlu” algısına bırakmakta ve bu durum oluşan mağduriyetin göz ardı edilerek hak ihlallerinin oluşmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada medyanın manipölatif etki ile zeminini hazırladığı hak ihlalleri ve başka medya mecralarında habere konu olan hak ihlalleri, 2023 yılını kapsayan temsili haberler üzerinden eleştirel söylem analizi ile anlaşılmaaya çalışılmıştır.

Günümüzde medya temelinde hak ihlallerini ırkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve İsrail-Filistin arasında yaşanan gerginlikler şeklinde kategorize edebiliriz. Çalışma sonucunda ortaya çıkan en önemli gerçekliğin, medyanın manipölatif etkiye sahip, kontrolü belirli güç odaklarınca sağlanan, söylemler üzerinden hak ihlallerine yol açan önemli bir toplumsal fenomen olduğu şeklindedir. Ayrıca belirlenen kategorilere ilişkin çalışmada Batı medyasında ırkçılık söylemlerinin arttığı ve sıradanlaştığı görölmüştür. Medya üzerinden oluşturulan bu ayrımcılık zemini sosyal hayata da sirayet etmiş ve siyahilere yönelik karşıtlığın pekiştirildiği görölmüştür. Müslüman kimliğinin yer aldığı birçok haber içeriğinin söylem dilinin İslamofobi’ye hizmet edebilecek şekilde kurgulandığı ve kamuoyuna sunulduğu görölmüştür. Özellikle Orta Doğu ve az gelişmiş ölkelerden Batı coğrafyasına göç eden mültecilerin ise hem

söylemler üzerinden hem de uygulamalar üzerinden ötekileştirilmeye maruz bırakıldıkları ve bunun da toplum nazarından bir yabancı düşmanlığına zemin hazırladığı görülmüştür. 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas'ın "El Aksa Tufanı Operasyonu" ile Gazze şeridinden İsrail'e karşı düzenlediği hava saldırısı ile yeniden alevlenen İsrail-Filistin gerginliğinin Batı medyası üzerinden kurgulanmış gerçeklik ve ideolojik arka plana bağlı taraf olma pratiğinin söylemler üzerinden servis edildiği görülmüştür. Kurgulanan haberlerde etken bir dil kullanımı ile suçun öznesinin gizlenmeye çalışılmış ve İsrail tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucu başta çocuklar olmak üzere birçok masum sivil vatandaşın öldürülmesi ise "haklı bir savunma" söylemi ile servis edilmiştir. "öldü", "çatışma çıktı", "hangi tarafın suçlu olduğu meçhul" gibi söylemler ile bir belirsizlik ortamı oluşturulmaya çalışılmış ve "çatışma", "saldırı" gibi ifadeler ile de özellikle sivil vatandaşların katledilmesi meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Yaşanan bu insanlık dramına yönelik karşıt bir duruş sergileyen kişiler, gruplar, sanatçılar ve devletler ise anti-semitik olmak ile suçlanmış ve medya mecraları üzerinden toplumsal bir linç ile karşı karşıya bırakılmıştır.

Çalışmada medya üzerinden kurgulanmış gerçeklik ile oluşturulan haber içeriklerinin söylem dilinin manipülatif olarak siyasetten ekonomiye, sağlıktan spora kadar sosyal yaşam alanının büyük bir bölümüne sirayet ettiği ve bu durumun da bireyler, topluluklar ve gruplar üzerinde bir hak ihlalinin oluşmasına zemin hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %50, Diğer yazar: %50.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: %50, Other author: %50.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

Akdal, T., & Sarı, G. (2022). Yeni medyada öteki kimliklerin inşası: ‘Ragnarok internet dizisi üzerine bir inceleme. T. Akdal içinde, *İçinde Medya ve Öteki* (s. 11-32). Konya: Eğitim Yayınevi.

Allen, C. (2004). Justifying ıslamophobia: a post- 9/11 consideration of the european union and british context. *American Journal of Islamic Social Sciences* , 1-25.

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/abd-saglik-sisteminde-siyahilere-ayrimcilik-uygulandigi-belirtiliyor/1818556> (Erişim Tarihi: 22.12.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/obamanin-eski-danismani-misirli-satici-yi-defalarca-musulman-karsiti-sozlerle-taciz-etti/1818190> (Erişim Tarihi: 11.12.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musulman-karsitligi/abd-medyasi-musulman-gazetecilere-karartma-uyguluyor/1817464> (Erişim Tarihi: 12.13.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musulman-karsitligi/avusturya-basininin-filistin-gosterilerine-provokatif-yaklasimi-musulman-karsitligini-korukluyor/1817969> (Erişim Tarihi: 20.12.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musulman-karsitligi/fransada-selamunaleykum-diyen-kadin-gozaltina-alindi/1817404> (Erişim Tarihi:13.12.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musulman-karsitligi/paris-olimpiyat-oyunlarindaki-basortusu-yasagi-musulman-karsitligi-olarak-degerlendiriliyor/1817311> (Erişim Tarihi:14.12.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/musulman-karsitligi/stanford-universitesinde-bir-kisi-musulman-ogrenciye-arabasiyla-vurup-kacti/1817946> (Erişim Tarihi: 12.12.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ap-milletvekili-wallace-israile-gitmek-filistin-halkina-zulmedilmesi-icin-acik-cek-vermek-demek/3024521> (Erişim Tarihi:22.12.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-danistay-okullarda-uzun-elbise-yasagini-onayladi/2986221> (Erişim Tarihi: 15.12.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazetedeki-hastane-saldirisi-dunya-basininda-mansetlere-tasindi/3024043> (Erişim Tarihi:20.12.2023)

Anadolu Ajansı. (2023) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hollandada-musulmanlar-genel-secimlerden-islam-dusmani-wildersin-onde-cikmasi-nedeniyle-endiseli/3063348> (Erişim Tarihi:08.12.2023)

Ar, M. (2023). Kültürel ırkçılık bağlamında İslamofobi ve antisemitizm ilişkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 499-522.

Ardıç Çobaner, A. (2015). Çocuk hakları bağlamında Suriyeli mülteci çocukların haberlerde temsili. *Marmara İletişim Dergisi*, 27-54.

Baltacı, S. (2023) Türkiye’de gazete haberlerinde ortaya çıkan bağımlılık söyleminin psikanalitik bir bakış ile incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182-198.

BBC NEWS. (2023) <https://www.bbc.com/news/articles/c72j9xpv52xo> (Erişim Tarihi:04.12.2023)

BBC NEWS. (2023) <https://www.bbc.com/news/uk-england-bristol-67496228> (Erişim Tarihi:23.12.2023)

BBC NEWS. (2023) <https://www.bbc.com/news/uk-politics-67144203> (Erişim Tarihi:12.12.2023)

BBC NEWS TÜRKÇE. (2023) <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0vrrrex2p0o> (Erişim Tarihi:18.12.2024)

BBC NEWS TÜRKÇE. (2023) <https://www.bbc.com/turkce/articles/c72kxrzjx1o> (Erişim Tarihi:19.12.2023)

BBC NEWS TÜRKÇE. (2023) <https://www.bbc.com/turkce/articles/ce5nn4x2p32o> (Erişim Tarihi:18.12.2023)

BBC NEWS TÜRKÇE. (2023) <https://www.bbc.com/turkce/articles/cj5dq48pdpdo> (Erişim Tarihi:18.12.2023)

BBC NEWS TÜRKÇE. (2023) <https://www.bbc.com/turkce/articles/clkjkmzl1j4o> (Erişim Tarihi:22.12.2023)

BBC NEWS TÜRKÇE. (2023) <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn0px24kyrdo> (Erişim Tarihi:20.12.2023)

BBC NEWS TÜRKÇE. (2023) <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgpl017330o> (Erişim Tarihi:19.12.2023)

Brandle, S. (2018). Media coverage of human rights in the USA and UK: the violations still will not be televised (or published). *Springer Nature Link*, 167-191.

Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Cottle, S. (2000). Media reserach and ethnic minorities: mapping the field. s. cottle içinde, *Ethnic Minorities and Media: Changing Cultural Boundaries, Philadephia* (s. 1-30). Philadelphia: Open University Press.

CPJ. (2023) <https://cpj.org/2023/12/journalist-casualties-in-the-israel-gaza-conflict/#:~:text=As%20of%20December%202023%2C%202023,and%201%2C200%20deaths%20in%20Israel> (Erişim Tarihi:19.12.2023)

Croteau, D., & Hoynes, W. (2012). *Media / Society: Industries, Images, and Audiences*. London: SAGE Publications Ltd.

Çimke, S., Yıldırım Gürkan, D., & Polat, S. (2018). Sosyal medyada çocuk hakkı ihlali: Sharenting. *Güncel Pediatri*, 261-267.

Çoban Keneş, H. (2018). İdeolojik bir inşa olarak yeni ırkçılık: günümüz ırkçılığını tartışmak, anlamak, adlandırmak. Ü. Doğanay içinde, *Ayrımcılığın Yüzleri* (s. 39-62). Ankara.

Dahlgren, P. (1995). *Television and The Public Sphere: Citizenship, Democracyand The Media*. İngiltere: SAGE Publications Ltd.

Devran, Y. (2010). *Haber Söylem İdeoloji*. Bursa: Başlık Yayın Grubu.

Dursun, Ç. (2004). “Haberde Gerçekliğin İnşa Edilmesi Ne Demektir?”, *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi*. Ankara: Elips Kitap.

Euronews. (2023) <https://tr.euronews.com/2023/01/28/tyre-nichols-adli-siyahi-surucunun-polislerce-dovuldugu-ani-gosteren-goruntuler-yayimlandi> (Erişim Tarihi:06.12.2023)

Euronews. (2023) <https://tr.euronews.com/2023/05/19/yunanistan-aralarinda-cocuklarin-da-bulundugu-gocmenleri-denizin-ortasina-birakti> (Erişim Tarihi:18.12.2023)

Euronews. (2023) <https://tr.euronews.com/2023/07/05/nahelin-olumu-fransada-irkciligi-tartismak-mumkun-mu> (Erişim Tarihi:30.11.2023)

Euronews. (2023) <https://tr.euronews.com/2023/09/30/fransada-tv-sunucusunun-gocmenlerle-tahtakurusu-arasinda-baglanti-kurmasina-tepki-buyuyor> (Erişim Tarihi:03.12.2023)

Euronews. (2023) <https://tr.euronews.com/2023/10/10/trudeau-kanadada-hamasi-destekleyen-ve-siddeti-yucelten-gosterileri-kinadi> (Erişim Tarihi:22.12.2023)

Euronews. (2023) <https://tr.euronews.com/2023/10/16/abdde-nefret-sucu-filistin-asilli-6-yasindaki-bir-cocuk-olduruldu-annesi-yaralandi> (Erişim Tarihi:19.12.2023)

Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. London: Longman.

- FRA. (2023) <https://fra.europa.eu/en/publication/2023/being-black-eu> (Erişim Tarihi:30.11.2023)
- France24. (2023) <https://www.france24.com/en/live-news/20230526-vinicius-out-for-madrid-valencia-racism-punishment-cut> (Erişim Tarihi:08.12.2023)
- Gergen, K. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 266-275.
- Golding, P., & Murdock, G. (2008). İdeoloji ve kitle iletişim araçları: Belirlenim sorunu. L. Yaylagül, & N. Korkmaz içinde, *Medya, Popüler Kültür ve İdeoloji* (s. 23-58). Ankara: Dipnot .
- Güngör , A. (2021). Sosyal medyada çocuk hakları ihlali ve çocuk istismarı: Instagram anneleri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1-24.
- Hall, S. (2017). *Temsil Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- İçin Akçalı, S. (2006). *Gündelik Hayat ve Medya: Tüketim Kültürü Perspektifinden Okumalar*. İstanbul: Ebabail Yayınları.
- Insee.(2023).https://twitter.com/InseeFr/status/1641455772768022529?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Eetweetembed%7Ctwterm%5E1641455772768022529%7Ctwgr%5Eafae318078f8f81ddef6541ac555d48ae323c57%7Ctwcon%5Es1 &ref_url=https%3A%2F%2Ftr.euronews.com%2F2023%2F03%2F31%2 Fransa (Erişim Tarihi:30.11.2023)
- Jonall, K., & Rimmel, G. (2010). Ceo letters as legitimacy builders: Coupling text to numbers. *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, 307-328.
- Kearney, R. (2012). *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar: Ötekiliği Yorumlamak*. (B. Özkul, Çev.) İstanbul: Metis.
- Köylü, M. (2019). İsrail'in Kudüs ve Filistin'e yerleşim faaliyetleri ve Filistin halkının geleceği. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 72-97.
- Kurt, G. (2019). Yeni medyada nefret söylemi: Youtube'da Suriyeli mültecilere karşı üretilen nefret söylemi üzerine bir araştırma. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 1-20.
- Le Figaro. (2023) <https://www.lefigaro.fr/actualite-france/lycee-musulman-averroes-la-resiliation-du-contrat-declenche-une-guerre-ouverte-avec-la-prefecture-de-lille-20231210> (Erişim Tarihi:13.12.2023)
- Lean, N. (2012). *The Islamophobia Industry: How The Right Manufactures Fear of Muslims*. London: Pluto Press.
- Medyascope. (2023) <https://medyascope.tv/2023/10/17/guardian-netanyahu-cizimi-nedeniyle-42-yillik-karikaturistini-kovdu/> (Erişim Tarihi:22.12.2023)
- Medyascope. (2023) <https://medyascope.tv/2023/10/20/starbucks-filistine-destek-mesaji-paylasan-sendikasinadava-aciyor/> (Erişim Tarihi:22.12.2023)
- Medyascope. (2023) <https://medyascope.tv/2023/11/06/new-york-times-magazine-editoru-filistine-destek-bildirisine-imza-attigi-icin-istifaya-zorlandi/> (Erişim Tarihi:20.12.2023)
- Miles, R. (1989). *Malcolm Brown Racism*. New York: Routledge.
- Oksijen. (2023) <https://gazeteoksijen.com/dunya/trump-gocmenlere-yonelik-ideolojik-taramalar-yapilacak-192532> (Erişim Tarihi:19.12.2023)
- Perspektif. (2023) <https://perspektif.eu/2023/11/29/ab-adalet-divaninin-basortusu-karari-ne-anlama-geliyor/> (Erişim Tarihi:08.12.2023)
- Reisigl, M., & Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination: Rhetoric of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Serin, H. (2019). Sosyal medyada çocuk hakları ihlalleri: Ebeveynler ve öğretmenler farkında mı? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-27.

- Sporx. (2023) <https://www.sporx.com/maribor-fenerbahce-macinda-irkcilik-skandali-SXHBQ1031530SXQ> (Erişim Tarihi:08.12.2023)
- Subramani, R., & Rodrigues, A. (2012). Media coverage of crime, public perceptions and human rights violations. *Media Watch*, 57-61.
- TDK. (2023). <https://sozluk.gov.tr/>. 12 16, 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/>: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- The New York Times. (2023) <https://www.nytimes.com/2022/12/31/world/europe/victor-hugo-france.html> (Erişim Tarihi:07.12.2023)
- Tosyalı, H., & Sütçü, C. S. (2016). Sağlık iletişiminde sosyal medya kullanımının bireyler üzerindeki etkileri. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3-22.
- TRT Haber. (2023) <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israile-destek-icin-siraya-girdiler-806669.html> (Erişim Tarihi:22.12.2023)
- TRT Haber. (2023) <https://www.trthaber.com/haber/spor/filistine-destek-verdigi-icin-sozlesmesini-feshettiler-804584.html> (Erişim Tarihi:22.12.2023)
- Uzun, B., & Şeker, H. (2023). Sosyal medyada milliyetçilik ve mülteci karşıtlığının yemek kültürüne yansıması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 75-88.
- Van Dijk, T. (2001). Discourse, ideology and context. *Folia Linguistica*, 11-40.
- Weinberg, D. (2014). *Contemporary Social Constructionism*. Philadelphia: Temple University.
- Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1-9.
- Yeni Şafak. (2023) <https://www.yenisafak.com/dunya/ingiliz-the-economistten-israilin-cocuk-katliamina-kilif-gazgede-normalden-cok-cocuk-var-4572327> (Erişim Tarihi:22.12.2023)
- Yeni Şafak. (2023) <https://www.yenisafak.com/video-galeri/dunya/irlandada-sporcu-cocuga-irkcilik-skandali-4562360> (Erişim Tarihi:07.12.2023)
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1453997
Araştırma Makalesi/Research Article

RUSYA FEDERASYONU SİYASAL SİSTEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE POLITICAL SYSTEM OF THE RUSSIAN FEDERATION

Fatih TEKİN¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
16/03/2024

Kabul:
10/04/2025

Bu makale, Rusya Federasyonu'nun siyasal sistemini tarihsel evrimi, kurumsal yapısı ve güç dinamikleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1991'de bağımsızlaşan Rusya Federasyonu, 1993 Anayasası ile yarı-başkanlık sistemini benimsemiştir. Ancak, özellikle Vladimir Putin'in 1999'da iktidara gelmesinden itibaren yürütme erkinin güçlenmesiyle sistem, "güçlendirilmiş başkanlık" olarak tanımlanabilecek bir yapıya evrilmiştir. Başkanın geniş yetkileri, yasama ve yargı organlarının etkinliğini sınırlamaktadır. 2020 anayasa değişiklikleriyle bu yetkiler daha da artmıştır. Tarihsel olarak merkeziyetçi ve lider odaklı bir siyasi kültüre sahip olan Rusya, demokratik kurumların yerleşmesini zorlaştıran bir yapıya sahiptir. Sonuç olarak, Rusya'nın siyasal sistemi, anayasal olarak yarı-başkanlık modeli olsa da süper başkanlık modeli olarak ifade edilebilecek şekilde yürütme erkinin güçlü olduğu bir hükümet sistemi görünümündedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Siyasal Sistem, Yarı Başkanlık Sistemi, Siyasi Kültür.

Jel Kodları: H83, F52, R5

¹**Sorumlu Yazar:** Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-2227-0784, fatihtekin@inonu.edu.tr.
Atıf: Tekin, F. (2025). Rusya federasyonu siyasal sistemi üzerine bir değerlendirme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 278-299.

Abstract

Article Info

Received:
16/03/2024

Accepted:
10/04/2025

This article evaluates the political system of the Russian Federation within the framework of its historical evolution, institutional structure, and power dynamics. Following the dissolution of the Soviet Union, the Russian Federation gained independence in 1991 and adopted a semi-presidential system under the 1993 Constitution. However, especially since Vladimir Putin's rise to power in 1999, the strengthening of the executive branch has transformed the system into a structure that can be described as a "super-presidential" model. The extensive powers of the president significantly constrain the effectiveness of the legislative and judicial branches. These powers have been further expanded through the 2020 constitutional amendments. Historically, Russia's centralized and leader-oriented political culture has impeded the establishment of democratic institutions. Consequently, although Russia's political system is constitutionally framed as a semi-presidential model, it functions as a government system characterized by a strong executive authority, which can be identified as a super-presidential model.

Keywords: Russian Federation, Political Regime, Semi-Presidential System, Political Culture

Jel Codes: H83, F52, R5

Extended Summary

This study aims to provide a comprehensive analysis of the political system of the Russian Federation, focusing on the evolution, institutional structure, and power dynamics between the executive, legislative, and judicial branches. Following the dissolution of the Soviet Union in 1991, the Russian Federation emerged as an independent and sovereign state adopting a semi-presidential system as outlined in the 1993 Constitution. However, political developments over the past three decades have led many scholars to argue that the Russian political system has transformed into a more centralized and authoritarian regime, often described as a “super-presidential” system. Understanding the institutional framework and historical evolution of Russia’s political system is essential for comprehending its contemporary domestic and foreign policy orientations. Analyzing these aspects offers valuable insights into the mechanisms through which political authority is distributed and exercised within the country.

The primary research question addressed by this study is: To what extent does the political system of the Russian Federation reflect the characteristics of a semi-presidential system, and how has the concentration of power within the executive branch influenced the overall governance structure of the country? Additionally, the study aims to explore how Russia’s political culture, shaped by historical legacies and societal attitudes towards authority, interacts with the formal institutional arrangements to produce a distinct model of governance.

This research employs a qualitative approach based on document analysis, examining historical, legal, and political sources to construct a thorough understanding of the Russian political system. The study applies descriptive and historical analysis techniques to evaluate the institutional transformations that have taken place since the early 1990s. It also considers scholarly works, official documents, constitutional texts, and relevant academic articles to analyze the evolution and operation of Russia’s political institutions. The methodological approach is designed to provide a comprehensive understanding of the formal and informal dimensions of governance in Russia, including the role of political culture and leadership in shaping institutional practices.

The findings reveal that the political system of the Russian Federation, while constitutionally structured as a semi-presidential model, has deviated significantly from this framework due to the concentration of power within the executive branch. This transformation has been particularly pronounced under Vladimir Putin’s leadership, who first came to power in 1999. Putin’s presidency has been characterized by efforts to consolidate authority within the central government, diminishing the autonomy of regional governments and restricting the influence of political opposition.

The 1993 Constitution, which established the Russian Federation as a federal, democratic, and law-based state, introduced a system that formally balances powers between the president, prime minister, parliament, and judiciary. The Federal Assembly, comprising the Federation Council and the State Duma, serves as a bicameral legislative body tasked with passing laws, approving budgets, and exercising oversight functions. However, the president’s ability to dissolve the Duma, issue decrees with the force of law, and exert control over key appointments effectively undermines the legislature’s capacity to act as a counterbalance to executive power.

The judiciary, though theoretically independent, faces significant challenges in maintaining impartiality. Political interference, particularly in high-profile cases with political implications, has been documented by various scholars and international observers. While the Russian Constitution grants the judiciary powers of constitutional review and dispute resolution between federal and regional authorities, the practical implementation of these powers is often compromised by external pressures and institutional weaknesses.

Furthermore, the 2020 constitutional amendments marked a significant shift in the distribution of power within the Russian political system. These changes included extending the presidential term limits, enhancing the president’s authority over the judiciary, and formalizing the precedence of Russian law over international law. The amendments have been widely criticized for entrenching the dominance of the executive branch, further diminishing the prospects for political pluralism and institutional accountability. The study also examines the role of political culture in shaping Russia’s governance model. Historically, Russian society has exhibited a preference for strong, centralized authority, a pattern that can be traced back to the Tsarist and Soviet eras. This cultural predisposition towards authoritarianism has contributed to the consolidation of power within the executive branch and has hindered the development of independent institutions capable of challenging presidential authority..

1. Giriş

Hükümet sistemleri, esasen devletin temel organlarının nasıl yapılandırılacağı, bu organların birbirleriyle olan ilişkilerinin ne şekilde tesis edileceği ve aralarındaki bağların hangi kurallara dayanarak işleyeceği sorularına verilen yanıtlar doğrultusunda şekillenir. Bu bağlamda, söz konusu temel organların hangi aktörler tarafından oluşturulacağı, hangi yöntemlerle kullanılacağı ve aralarındaki ilişkilerin hangi normlarla düzenleneceği, hükümet sistemlerinin belirlenmesinde temel rol oynar. Başka bir deyişle, hükümet sistemleri, bir devletin içindeki yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin güç dağılımı, işleyişi ve aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesi açısından oluşturulan anayasal çerçevenin bütününe ifade eder (Hekimoğlu, 2009: 5).

Demokrasinin uygulanmasına imkân tanıyan siyasal sistemler başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve son olarak meclis hükümeti sistemi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemi kuvvetler ayrılığına dayalı sistemlerdir. Meclis hükümeti sistemi ise kuvvetler birliğine dayalı bir siyasal sistemdir.

Kuvvetler ayrılığına dayalı sistemlerde yasama, yürütme, yargı kuvvetlerinin ilişkisine göre; kuvvetlerin sert ayrılığı başkanlık sistemini, kuvvetlerin yumuşak ayrılığı parlamenter sistemi son olarak yasama ve yürütme birbirinden ayrıldığı yürütme görev ve yetkilerinde başbakan yerine devlet başkanına ağırlık verildiği sistem de yarı başkanlık sistemini meydana getirmiştir. Yani yarı başkanlık sistemi, hem halk tarafından seçilen bir devlet başkanına hem de yasama organına karşı sorumlu bir başbakana sahip olan bir sistemdir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak varlığını sürdüren Rusya Federasyonu, bağımsız bir devlet statüsüne kavuşmuş ve uluslararası sistemde egemen bir aktör olarak yeniden konumlanmıştır. Devlet başkanının yani merkezi otoritenin etkisi Rusya'nın her köşesine kadar hissedilmektedir. Özellikle Vladimir Putin'in yönetime gelmesiyle devlet başkanının etkinliği daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Rusya Federasyonu'nun anayasasında yarı başkanlık sistemine benzer bir yapı öngörülse de, Putin'in yönetimi altında uygulamada merkeziyetçi bir başkanlık sistemine evrilen bir yapı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma Rusya Federasyonu'nun siyasal sistemini inceleyerek Rusya Federasyonu'nda devlet başkanının iç ve dış politikanın belirlenmesindeki gücünü değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda öncelikle gücünü halktan alan hükümet sistemleri kısaca tanıtılmıştır. Daha sonra Rus siyasi tarihi kısaca özetlenmiş, Rusya Federasyonu

hakkında temel veriler ortaya konulmuş ve Rusya Federasyonu'nun günümüzdeki siyasi yapısı yasama, yürütme ve yargı organları çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi kullanılmış, tarihsel ve betimsel analiz tekniklerinden yararlanılmıştır.

2. Demokrasinin Uygulanmasına Olanak Veren Sistemler

Hükümet sistemleri tasnif edilirken yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişki hesaba katılmaktadır. Yargı erkinin, kural olarak gücünü halktan alan her sistemde yasama ve yürütmeden ayrı olduğu veya olması gerektiği varsayılmaktadır. Buna göre, hükümet sistemleri öncelikle kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı sistemleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Kuvvetler birliği sistemleri de kendi içinde kuvvetlerin yürütmede toplandığı sistemler ve kuvvetlerin yasamada toplandığı sistemler olarak ikiye ayrılmaktadır. Kuvvetlerin yürütmede toplandığı sistemler mutlak monarşiler veya diktatörlüklerdir. Kuvvetlerin yasamada toplandığı sistemler ise meclis hükümeti sistemi olarak anılır. Kuvvetler birliği sistemleri içinde demokrasinin uygulanmasına olanak tanıyan yani bir başka ifadeyle gücünü halktan alan tek sistem, meclis hükümeti sistemidir. Diğer yandan kuvvetler ayrılığı sistemleri ise kuvvetlerin sert ayrılığı ve kuvvetlerin yumuşak ayrılığı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kuvvetlerin sert ayrılığı başkanlık sisteminde, kuvvetlerin yumuşak ayrılığı ise parlamenter sistemde görülmektedir (Gözler, 2012: 75-76). Yasama ve yürütme birbirinden ayrıldığı yürütme görev ve yetkilerinde başbakanıdan ziyade devlet başkanına ağırlık verildiği sisteme ise yarı başkanlık sistemi adı verilmektedir.

2.1. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemi demokrasinin uygulanmasına imkân veren temsili demokrasinin türlerinden biridir ve özelliği ise yasama, yürütme, yargı erklerini sert bir biçimde ayırmasından kaynaklanmaktadır (Teziç, 1998: 421). Yürütmenin başı olan devlet başkanı belirli bir zaman dilimi için halkın oylarıyla seçildiği (bu bazen halkın oylarıyla seçilen seçicilerin başkanı seçtiği bir seçim sistemi ile uygulanabilir ki bu halkın oylarıyla seçilmediği anlamına gelmez) ve yasama organının yürütmeyi yani başkanı fesih edemediği görevinden el çektiremediği bir sistemdir. Aynı şekilde yürütme de yasamayı feshedemez (Onar, 2005: 72).

Yasama ve yürütme birbirinden kesin olarak ayrılmış ve her ikisi de halk tarafından ayrı ayrı seçilir. Yürütme organındaki bakanlar meclis içerisinden çıkmaz, başkan tarafından görevlendirilir veya görevden alınır (Yayla, 2017: 69). Başkanlık sisteminin en önemli örneği Amerika Birleşik Devletleri'nde görülmektedir. Amerikan sistemini kuranlar, kuvvetli bir merkezi yönetimin ortaya çıkarabileceği tehlikelerden endişe duymuşlardır. Bu sebeple

kuvvetler ayrılığı prensibini keskin bir şekilde ortaya koyan başkanlık sistemi modelini geliştirmişlerdir (Erdoğan, 2005: 32). Philadelphia’da 1787 Anayasası oluşturulurken İngiltere’de uygulanmakta olan sınırlı monarşi göz önüne alınmış ve buradan yola çıkan bu kurucu babalar, geleneksel monarkın yerine seçimle iş başına getirilen bir başkanın yönettiği bir sistem tasarlamıştır (Teziç, 1998: 423).

Başkanlık sistemi modelinde yürütme ve yasama erkleri sahip olduğu yetki ve görevler anlamında ayrılmış, bu görev ve yetkiler birbirinden farklı ve bağımsız organlarca yürütülmektedir (Erdoğan, 2005: 32). Başkanlık sistemi uygulamada parlamenter sistemden daha kolaydır. Çünkü yasama ve yürütme organları hem birbirinden ayrıdır hem de seçildikleri süreler boyunca görevinin başında bulunmalarından doğan güven vardır (Teziç, 1998: 423). Başkanlık sistemi uygulamalarında başkan halk tarafından seçildiği için yasama erki başkanın görevine son veremez başkan görev süresi boyunca yürütmeyi tek elden yürütür. Bu nedenle yürütmenin işleyişinden tamamen sorumlu olan başkandır. Oluşabilecek tüm olumlu sonuçların da oluşabilecek tüm olumsuz sonuçlarında sorumlusu tek başına başkandır.

2.2. Yarı Başkanlık Sistemi

Yarı başkanlık sistemi, başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında karma bir modeldir. Yarı başkanlık sisteminde parlamento ve devlet başkanı ayrı ayrı halk tarafından seçilir. Bir parti parlamento içinde çoğunluğu sağlamışsa başkan tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilir. Başbakan parlamento içerisinde seçeceği kişilerle hükümeti kurar (Yayla, 2017: 72).

İlk defa Almanya’da Weimar Cumhuriyeti döneminde uygulanan bu sistem, “iki kutuplu yürütme” (*bipolar executive*), “bölünmüş yürütme” (*divided executive*), “parlamenter başkanlık cumhuriyeti” (*parliamentary presidential republic*), “yarı-başkanlık” (*semipresidential government*), “yarı-parlamenter sistem” (*quasi parliamentary*) gibi değişik adlarla anılmakla birlikte, yaygın olarak “yarı-başkanlık sistemi” olarak ifade edilmektedir (Yazıcı, 2002: 91).

Yarı-başkanlık sisteminin özellikleri şunlardır (Sartori, 1994 akt. Erdoğan, 2005: 35-36): Devlet başkanı belirli bir süre için seçilir. Yürütmedeki yetkiyi devlet başkanı ve başbakan birlikte paylaşır. Devlet başkanı parlamentodan bağımsızdır. Ancak tek başına hükümet etmeye yetkisi yoktur. Bakanlar kurulu parlamentoya bağımlı ancak başkana bağımlı değildir. Yürütmenin iki başlılığı birimlerin bağımsızlıkları devam etmek şartıyla, yürütme içinde güç ağırlıklarının değişmesine müsaade eder.

2.3. Parlamenter Sistem

Parlamenter hükümet sistemi hakkında birçok tanım mevcuttur ancak bunlardan Leon D. Epstein'in tanımı en özlü tanımlardan biri olarak hafızalarda yer etmiştir. Epstein parlamenter sistemi, *“yasama erkinin içinden çıkan bir yürütmenin yasamaya karşı sorumlu olduğu bir anayasal demokrasi tipi”* olarak tanımlanmıştır (Epstein, 1968: 419).

Parlamentarizm, devleti oluşturan kuvvetlerin *“yumuşak ayrılığı”* ile şekillendirilmiş bir siyasal sistemdir. Yani, parlamenter hükümet sisteminde yasama ve yürütmeyi oluşturan organlar yani meclis ve kabine hukuken ayrıdır. Buna rağmen yürütmenin yasamanın içinden doğması, bakanların yasamaya karşı siyasi sorumluluğunun olması, başbakanın mutlaka yasama içinden çıkması gibi kurallar göz önüne alındığında parlamentarizm kuvvetleri katı bir şekilde ayırmaz ve devletin idaresinde uyum ve işbirliğini arar (Erdoğan, 2005: 29).

Genel bir kaniya göre; Norman kralı Johan ile İngilizler arasında gerçekleştirilen uzlaşmayla yani Magna Carta ile parlamenter sistemin doğuş sürecine girdiği kabul edilmektedir. Bunu takip eden süreçte zaman içinde kralın yetkileri kısıtlanmaya başlar ve parlamenter sistem ortaya çıkmaktadır (Arslan, 2004: 42). Parlamenter hükümet sistemi, uzun bir süreç boyunca meydana gelen gelişmeler sonucu 18.yüzyıl'da İngiltere'de doğmuştur (Teziç, 1998: 399).

Teziç (1998: 400)'e göre, *“Geleneksel olarak, parlamenter rejimin dört özelliği vardır: Yürütmenin iki başlılığı, devlet başkanının siyasi açıdan sorumsuzluğu, bakanların yasama organına karşı siyasi sorumlulukları ve yürütmenin yasamayı fesih yetkisi.”*

Yani sonuç olarak parlamenter sistem kuvvetlerin yumuşak bir biçimde ayrıldığı ve kuvvetlerin dengesi hususunda yasamanın daha çok güçlendirildiği bir sistemdir. Siyasi kültürü açısından koalisyonların başarısız olduğu ülkelerde yürütmenin istikrarsız bir seyir izlemesine sebep olmaktadır. Böyle ülkelerde istikrarın sağlanabilmesi için bir parti mecliste büyük çoğunluğu elinde bulundurmak zorundadır.

2.4. Meclis Hükümeti Sistemi

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin yasama organında birleştiği meclis hükümeti sisteminde; yasama, hem kanunları yapmak hem de uygulamakla görevlidir. Meclis hükümeti sisteminin teorik kökenleri, Jean Jacques Rousseau tarafından savunulan egemenliğin tekliği ve bölünmezliği teorisine dayanmaktadır (Gözler, 2012: 78).

3. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurucu ve en büyük cumhuriyeti olan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti olarak varlığını sürdürmüştür.

SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte, Rusya Federasyonu bağımsız ve egemen bir federal devlet statüsü kazanarak uluslararası sistemde müstakil bir aktör olarak yerini almıştır. Aynı zamanda, Ortodoks Hristiyanlığın tarihsel ve kültürel merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ruslar, Batı dünyasının kendilerine karşı önyargılı tutuma sahip olduğunu düşünür aynı zamanda Batı karşıtı eğilimlerin toplumun belli kesimlerinde güçlü olduğu millettir (Yayla, 2017: 143).

Rusya Federasyonu 1993 Anayasasına göre demokratik, federatif, hukuk temelli bir devlettir. Cumhuriyet ile yönetilmekte olan Rusya Federasyonu'nun hükümet sistemi, anayasada her ne kadar yarı başkanlık sistemi ifadesi bulunmasa da hem halk tarafından seçilen bir devlet başkanına hem de yasama organına karşı sorumlu bir başbakana sahip olması nedeniyle ve federal bir devlet olması nedeniyle federal yarı-başkanlık sistemi olarak ifade edilebilir. Ancak bu sistemin işleyişi itibariyle güçlendirilmiş başkanlık sistemi veya süper başkanlık sistemi olduğu söylenmektedir (Ağır, 2015; Erdem, 2014). Hali hazırda devlet başkanı güçlü bir siyasi figür olan Vladimir Putin, başbakan Mikhail Mishustin'dir.

Yüz ölçümü bakımından dünyanın en büyük ülkesi konumuna sahip olan Rusya'nın yüz ölçümü 17.125.191 kilometrekaredir. Devletin resmi istatistik kurumu olan Rosstat'a göre (The Federal State Statistics Service) 2024 itibariyle Rusya'nın nüfusu 146.150.789'dır (rosstat.gov.ru). Resmi dili Rusça ve Başkent Moskova'dır. Rusya'da etnik yapısı çeşitli olmakla birlikte genel ağırlığı Rus halkının oluşturmaktadır. Nüfusun %80.9'u Rus, % 3.9'u Tatar, %1.5'i Ukraynalı, %1.4'ü Başkurt, %1.2'si Çuvaşistan, %1'i Çeçen ve %10.1'i diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Atasoy, 2011: 19-20; Kemaloğlu, 2016: 3).

Dini yapı ise Rus Ortodoksu % 15-20, Müslüman % 10-15, diğer Hristiyan % 2 olmakla birlikte Rus halkı uzun yıllar Sovyet egemenliği altında kaldığı için dini inancı olmayan insanlar da bir hayli fazladır. Ancak Rusya Federasyonu Ortodoks Hristiyanlık, İslam, Yahudilik ve Budizm dinlerini resmi olarak tanımaktadır (CIA, 2024).

3.1. Rus Siyasal Sisteminin Tarihsel Evrimi

10. asrın sonlarında Vikinglerin mi yoksa Rusların mı kurduğu tartışmalı başkenti Kiev olan siyasi varlık Rus siyasi tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ruslar Ortodoks Hristiyanlığı benimsemişler ve bu durum Rus tarihine yön veren en önemli faktörlerden biridir. Hristiyanlığın kabul edilmesi ile Ruslar ve Bizans arasında karşılıklı ticaret ve etkileşimler yoğunlaşmış ve Ruslar Bizans'ın kültürel etkilerine açık hale gelmiştir (Engel & Martin, 2015: 1; Yayla, 2017: 145; Cavlak & Doğan, 2019: 27-28; Sadioğlu & Erdinçler, 2018: 64).

972-1237 yılları arasındaki yaklaşık 250 yıllık süreç, Rusların orman ve bozkır arasındaki mücadelesinin belirleyici olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Karadeniz'e ulaşım yollarını kaybeden Ruslar, güney bozkırlarının Peçenekler ve daha sonra Kumanlar tarafından istilasına uğramıştır. Her ne kadar Ruslar, orman-bozkır kuşağının orta kesimini koruyabilmiş olsalar da, ekonomik ve stratejik açıdan büyük ölçüde orman bölgelerine bağımlı hale gelmişlerdir. Türk boylarının sınır bölgelerine düzenlediği akınlar, Ruslara önemli kayıplar verdirmiştir; ancak bu süreçte Türkler, Rus toplumunun varlığını tehdit edecek bir güç seviyesine ulaşamamıştır. 13. yüzyılın başlarında Ruslar ile Kumanlar arasında daha dostane ilişkiler gelişmiştir. Bu dönemde Kiev, Rusya'nın siyasi ve dini merkezi olarak yükselmiş, Bizans kültürü ile yoğun bir etkileşim sağlanmıştır. Roma ve Bizans kiliseleri arasındaki dini ayrılıklar ise Rusların Batılı komşuları olan Macarlar, Çekler, Lehler ve Almanlar ile ilişkilerine ciddi bir zarar vermemiştir. 1237 yılında başlayan dönemde Moğollar, Altın Orda Devleti'ni kurarak Rusya'yı farklı prenslikler üzerinden denetim altına almışlardır. Batı Rusya, Moğol hâkimiyetinden daha erken kurtulmuş ve Polonya-Litvanya hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak Doğu Rusya, yüzyıllar boyunca Altın Orda'nın denetiminde kalmış ve giderek Moskova etrafında merkezileşmiştir. Moskova knazları, Altın Orda'nın zayıflama sürecini avantajlarına çevirerek kendi hâkimiyetlerini güçlendirmişlerdir. Altın Orda'nın çeşitli hanlıklara bölünmesi, Moskova'nın siyasi ve askeri gücünü pekiştirmesine olanak tanımıştır. Bu süreçte Moğolların tesis ettiği iç barış, Rusların toparlanmalarına ve güçlü bir devlet yapısı kurmalarına zemin hazırlamıştır. Ekonomik anlamda, özellikle tarım faaliyetlerinin genişlemesi ve uluslararası ticaretin devam etmesi önemli gelişmeler olmuştur. Moğol yönetimi altındaki sert vergi politikaları ve mutlak itaat talebi, Rusların geleneksel idari yapılarını değiştirmesine neden olmuştur (Vernadsky, 2009: 32-33).

Rusya'nın Moğol boyunduruğundan kurtuluşu, bozkırla olan mücadelesinde mühim bir dönüm noktası olmuştur. Çar IV. İvan, 16. yüzyılda Kazan (1552) ve Astrahan (1556) hanlıklarını fethederek Rusya'nın güney ve güneydoğusunda stratejik öneme sahip Volga Nehri havzasının tamamını kontrol altına almayı başardı. Bu fetihler, Altın Orda'nın dağılmasının ardından ortaya çıkan ve bağımsızlıklarını sürdürmeye çalışan hanlıkların Rusya tarafından egemenlik altına alınması anlamına geliyordu. IV. İvan'ın bu askeri başarılarıyla birlikte, Rus Devleti'nin sınırları önemli ölçüde genişlemiş oldu. Aynı dönemde, bu genişlemenin yarattığı yeni fırsatları değerlendirmek isteyen Rus halkı arasında, tarıma elverişli güney ve güneydoğu topraklarına doğru bir kolonizasyon hareketi de hız kazandı. Özellikle Volga çevresindeki verimli arazilere erişim imkânı bulan Rus köylüleri, yeni yerleşim yerleri kurarak bölgeyi tarımsal üretime açmaya başladılar. Böylece, IV. İvan'ın fetihleri sadece siyasi ve askeri alanda

değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal anlamda da kalıcı etkiler yarattı (Vernadsky, 2009: 116).

I. Peter'in dönemi, Rusya tarihini derinden etkileyen köklü dönüşümlerin başlangıcını temsil etmektedir. Bu dönem, modernleşme sürecinin Rusya'ya girişini sembolize etmekle birlikte, mutlakiyetçi yönetimin katı uygulamalarıyla da eleştirilmiştir. Kimi yaklaşımlar Peter'in yenilikçi reformlarını geleneksel Rus kimliğine ihanet olarak değerlendirirken, bazıları bu reformları Muskovit geçmişten radikal bir kopuş olarak görmüştür. Bununla birlikte, Peter'in dönüştürücü rolüne dair görüşler farklılık gösterse de, onun Rusya'yı modern bir ulus-devlete dönüştürme sürecindeki etkisi genel olarak kabul görmektedir (Riasanovsky & Steinberg, 2019: 185-186).

Büyük Peter'in reformları, Rusya'yı modern bir ulus-devlet ve imparatorluk haline getirme amacıyla askeri, idari, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda köklü dönüşümleri kapsamaktadır. Bu reformlar, özellikle Büyük Kuzey Savaşı'nın gerektirdiği zorunluluklardan doğmakla birlikte, Batılılaşma ve modernleşme hedeflerine yönelik sistematik bir dönüşüm sürecini de içermektedir. Askeri alanda, düzenli ve profesyonel bir ordu kurma amacıyla genel askerlik yükümlülüğü getirilmiş, aristokratlar ve köylüler de dâhil olmak üzere geniş bir kesim askeri hizmete dâhil edilmiştir. Flintlock tüfekler, süngüler, topçuluk alanındaki ilerlemeler ve Baltık Denizi'nde modern bir donanmanın inşası gibi yenilikler, Rusya'nın askeri kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. İdari reformlar ise, merkezi otoriteyi güçlendirme amacıyla 1711'de Senato'nun kurulması ve kolej sisteminin oluşturulması gibi düzenlemeleri içermiştir. Devlet işlerinin daha etkin yürütülmesini hedefleyen bu yapısal değişiklikler, geleneksel boyar dumasının etkinliğini sınırlamış ve merkezi yönetimin otoritesini artırmıştır. Ancak, yerel düzeyde yetkililerin inisiyatif eksikliği ve bürokrasinin karmaşıklığı gibi faktörler, reformların etkili bir şekilde uygulanmasını engellemiştir. Ekonomik alanda ise, devlet gelirlerini artırmak amacıyla çeşitli vergiler konulmuş, haneden vergisi yerine bireysel baş vergisi (poll tax) getirilmiş ve bu düzenleme kölelik ile serflik arasındaki farkları ortadan kaldırarak tüm köylü nüfusunu kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ayrıca, madencilik, metalurji ve tekstil gibi sektörlerin gelişimine öncelik verilmiş, ticaretin artırılması ve yerel sanayilerin korunması amacıyla merkantilist politikalar benimsenmiştir. Kültürel ve sosyal reformlar, Batı tarzı eğitim kurumlarının kurulması, bilim ve teknolojinin teşvik edilmesi, kilisenin etkisinin sınırlandırılması ve Batılı yaşam tarzının yaygınlaştırılması gibi unsurları içermiştir. Özellikle teknik eğitimi destekleyen okulların açılması, bilim akademisinin kurulması ve kadınların toplumsal hayata katılımını teşvik eden düzenlemeler, bu modernleşme sürecinin temel göstergeleri arasında yer almıştır. Bununla birlikte, geleneksel kesimlerin bu değişimlere

yönelik tepkileri ve toplumsal direnç, reform sürecinin başarıya ulaşmasında önemli bir engel teşkil etmiştir. Büyük Peter'in reformları, Rusya'yı modern bir devlet yapısına kavuşturmayı amaçlayan kapsamlı bir dönüşüm sürecinin başlangıcını simgelerken, toplumsal ve ekonomik maliyetler reform sürecinin başarısını kısmen gölgeleyen unsurlar olmuştur (Riasanovsky & Steinberg, 2019: 200-204).

Çar Alexander 19. Yüzyıl'da bazı önemli reformlar gerçekleştirdi. Bu reformlardan biri olan 1861'deki Kurtuluş Fermanı ile serfler kölelikten kurtuldu. Bu reformlar devam ederken ortaya yeni bir aydın sınıf çıktı ve güçlendi. Çarlık bu hareketleri sert bir biçimde bastırmaya çalıştı. 1905'te Rus-Japon Savaşı'nın neticesinde alınan yenilgi Rusya'da deprem etkisi yarattı (Engel & Martin, 2015: 75-91; Yayla, 2017: 148; Macar & Oğuz, 2022: 244).

Çarlık hükümeti, savaştan hem prestij hem de askeri açıdan önemli ölçüde zayıflamış olarak çıktı. Savaşın yarattığı zorluklara halkın tepkisi gecikmedi. Önce yeraltında faaliyet gösteren örgütlerin ayaklanmasıyla birlikte gerçekleşen protestolar sonucu bir tür devrim sayılabilecek bir gelişmeyle Duma Meclisi kuruldu. Ancak monarşi Batı'daki gibi anayasal monarşiye dönüşmedi. 1905'te yaşananlar henüz tazeyken Birinci Dünya Savaşı'na giren Rusya hem insani kayıp olarak hem de ekonomik çöküntü ile büyük yaralar aldı. 1905 Devrimi, 12 yıl sonra gerçekleşecek olan Bolşevik Devrimi'nin kapısını araladı (Sander, 2011: 267).

1905 Rus-Japon Savaşı'nda alınan yenilginin yaraları henüz tazeyken Birinci Dünya Savaşı, Rusya'nın belini bük müştür. 1917 yılına gelindiğinde Rusya'da tam bir kargaşa hâkimdi ve bu yıl ılımlı bir grup yönetimi ele geçirdi. Ancak bu hükümetin savaşa kalma tercihi kaos ve kargaşanın devam etmesine yol açtı. Bolşevikler 1917 Kasım'ında Lenin önderliğinde Petrograd ve Moskova'nın yönetimlerini ele geçirdiler. Bir çeşit hükümet darbesi olarak nitelendirilebilecek devrim sonucunda Rusya'da Beyaz Ordu'yu yenilgiye uğratarak Rusya'ya hâkim oldular. Bolşevikler, Rusya'yı savaştan çıkarmak amacıyla Almanya ile görüşmelere başladı. Ancak Almanya, Batı Rusya'dan geniş araziler talep etti ve Ukrayna'nın bağımsız olmasını istedi. Mart 1918'de Lenin, Alman diktasını istemeyerek kabul etti. Kasım 1918'de Almanya'nın yenilmesiyle Brest-Litovsk Antlaşması geçersiz kaldı (Roskin & Berry, 2015: 73).

Bolşevikler yavaş yavaş sosyalist bir sistem kurdular. Neticede Sovyetler Birliği (1917-1991) kuruldu. Her ne kadar ideolojik birlikteliğe dayandığını iddia etse de Rus milliyetçiliğine hizmet etmekteydi (Yayla, 2017: 150-151). Sovyetler Birliği 20. Yüzyıl'da iki süper güçten biri konumuna geldi. Savaş uçaklarına, tanklara, nükleer füzelere hatta uzaya uydu yollayan bir teknolojiye sahipti. Ancak Soğuk Savaş ortamındaki silahlanma yarışı Rus halkının refahına yönelik ekonomi politikalarının ikinci plana itilmesine sebep oldu. Belki de güvenliğe verdiği

önemi ve masrafları halkın refah seviyelerinin artırılması için harcayan bir ekonomi politikasına sahip olsaydı halen ayakta olabilirdi. Bu durumu fark eden Gorbachev, 1985'te Perestroika (ekonomik yenileşme) ve Glasnost (politik açıklık) diye isimlendirilen iki reform görüşünü ortaya koydu. Bu girişim SSCB'nin ömrünü uzatmak yerine bir tür çözülmeye gitmesine sebep oldu (Sander, 2013, 492-493; Yayla, 2017, 151; Best vd., 2008: 484; Cavlak & Doğan, 2019: 29).

Önce Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya'nın bulunduğu Doğu Avrupa ülkeleri sosyalizmden firar ettiler. Ordu içindeki bir grup darbe girişiminde bulundu ancak Boris Yeltsin darbeye karşı direndi. Sovyetler Birliği 1991'de dağıldı ve Boris Yeltsin liderliğinde Rusya modern bir devlet olarak ortaya çıktı (Yayla, 2017: 151).

Rusya, Sovyetler Birliği döneminde federasyona dönüşmüştür. Sovyetler Birliği 1922 yılında ilan edildiğinde Rusya, "federasyon içinde federasyon" haline gelmiştir. Nitekim 1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldığında da egemenliğini kazanmış ve Rusya Federasyonu doğmuştur (Şahin, 2016: 20).

Boris Yeltsin'in başkanlık dönemi, anayasal düzenlemeler ile siyasi gerçeklik arasındaki uyumsuzlukların belirginleştiği bir süreç olarak dikkat çekmiştir. Bu dönemde, merkezi planlamaya dayalı ekonomik modelin terk edilip piyasa ekonomisine geçiş süreci, toplumsal refahı hedefleyen beklentilerin aksine, geniş halk kitleleri için ciddi ekonomik sıkıntılara ve hiperenflasyon krizine neden olmuştur. Radikal ekonomik reformların uygulanışı sırasında ortaya çıkan bu sorunlar, devletin ekonomik süreçler üzerindeki kontrolünü yitirmesine ve kamusal kaynakların belirli grupların elinde yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 1990'ların ortalarında hız kazanan özelleştirme politikaları, yalnızca ekonomik yapıyı dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi güç dengelerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu süreçte, servetlerini kısa sürede olağanüstü ölçüde artıran oligarklar, yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmayan bir nüfuz alanı yaratmışlar ve siyasi karar alma mekanizmalarını kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeye başlamışlardır. Oligarkların demokratik meşruiyetten yoksun bir biçimde güç kazanması, Yeltsin yönetiminin uyguladığı politikaların eleştirilen yönlerinden biri haline gelmiştir. Yasal düzenlemeler ile fiili uygulamalar arasındaki tutarsızlıklar, hem ekonomik istikrarsızlıkları hem de siyasi yapının kırılganlığını daha da derinleştirmiştir (Galkin, 1999).

1999 yılında Boris Yeltsin koltuğunu genç bir politikacı Vladimir Putin'e devretti ve Putin liderliğinde Rusya Federasyonu yeniden dünyada söz sahibi güçlü bir ülke konumuna geldi. Putin'in Yeltsin'in halefi olarak başlayan düşük profilli başkanlık kariyerinde, ona geniş bir popülarite kazandıracak olan öncelikli adımı ekonomik alana ilişkin müdahaleleri olmuştur.

Putin, güç kaybı içindeki Rusya'nın başına geçtiğinde izlediği stratejisi öncelikle içeride ekonomiyi güçlendirme, otoriter bir yapı ile devletin merkezi kontrolünü sağlama ve dış politikada kâğıt üstünde kalan çok vektörlü dış politika yaklaşımı ile ittifak kümesini çeşitlendirerek Rusya'nın etkinliğini artırma şeklinde olmuştur (Engel & Martin, 2015: 126; Güneş, 2014: 484; Şahin, 2016: 22-23). Rusya, Vladimir Putin dönemiyle birlikte yeniden süper güç olma iddiasına sahip olmuş ve bu da Ruslar tarafından kabul görmüştür (Ağır & Baharççek, 2015: 51).

3.2. Rus Siyasi Kültürü

Rus siyasi kültüründe siyasi partilerin etkin olmadığı görülmektedir. Çünkü Rus siyasi hayatında köklü bir siyasi parti kültürü bulunmamaktadır. Çarlık döneminde toplum şiddet yoluyla baskılanmış ve bu dönemlerde demokrasi tecrübesi bulunmadığı için siyasi parti tecrübesi de yaşanmamıştır. Sovyetler Birliği döneminde ise Komünist Parti tek söz sahibi konumdadır. Komünist Parti politikalarına karşı çıkmak vatan hainliği olarak görülmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında çok partili siyasi hayat tecrübesi yaşayan Ruslar, demokratik siyasi kültürden uzak olduğu için siyasi partiler yerine liderlerin daha etkili olduğu bir siyasi yapıya sahiptir (Ağır & Baharççek, 2022: 55-56).

Rusların otokrasiye hayran olmalarının sebeplerinden biri, onların güçlü bir otorite olmazsa sistemin anarşiye dönüşeceği korkusu yaşamalarıdır. Bu durum 17. Yüzyılın başında 'Sıkıntı Devri'nde gerçekleşmiştir. Bu dönemde güçlü bir çarın yokluğunda, huzursuzluk, eşkıyalık, iç savaş ve Polonyalı istilası ülkenin başına dert olmuştur. Bu nedenle Ruslar, kendilerini güçlü bir devlete hizmet etmek zorunda oldukları fikrini kabullendiler (Roskin, 2012: 322). Ruslar itaat kültürüne sahip bir millettir. Ruslar arasında uzun bir tarihsel süreç içinde devlete itaat etmeyi büyük bir şeref olarak gören bir toplum haline gelmiştir (Onay, 2002: 38).

Napolyon'un 1812'de Rusya'yı işgal etmesi, Rus entelektüellerin, Rusya'nın geriliğinden haberdar olmalarını sağladı. Bu entelektüellerin bir bölümü çarın otokratik yetkilerini sınırlayacak bir anayasal monarşi de dâhil olmak üzere batıdaki politikaların ve kurumların getirilmesinin yollarını aramaya başladılar. Bunlar batıcılarıdır. Bu entelektüellerin diğer bölümü ise Batı'yı manevi açıdan sığ ve maddeci görüyordu. Onlara göre Rusya'nın sorunlarının çözümü, kendi Slav köklerinin beslenmesi, Batı'ninkilerden farklı ve üstün olan kendi kurumlarının ve tarzlarının geliştirilmesiydi. Bu Slavcılar, Batı Avrupa kültürünü küçük gören romantik milliyetçilerdi. Günümüzde halen bu ayırım devam etmektedir. Liberal reformcular

yine Batı yanlısıdır, muhafazakâr otoriteriyenler ise Batı karşıtı milliyetçilerdir (Roskin, 2012: 323).

Slavcılar, bütün slav toplumlarını tek bir siyasi birlik altında toplama hedefine sahip olan Panslavizm düşünce akımını savunmaktadırlar. Günümüzde de Ruslar, Rusya dışındaki slavlara yönelik bir sorumluluk duygusu taşımaktadırlar (Birdişli, 2022: 32).

4. Rusya Federasyonu Siyasal Sisteminin Günümüz Yapısı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde Rusya'nın ekonomik ve siyasi bakımından yeniden yapılandırılması gerekiyordu (Şen, 2004: 73) Boris Yeltsin ve Rus parlamentosu arasında yeni anayasanın yapılması süreci birtakım problemlere sebep olmuştur. Yeltsin reformları çoğaltmaya çalışırken parlamento buna engel olmaya çalıştı. Nihayet orduyu arkasına almış olan Yeltsin galip gelerek 1993 Anayasası'nı hazırlattı (Yayla, 2017:153).

Federasyona dayalı demokratik bir anayasa hazırlanarak 12 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe konuldu. Oldukça kısa olan ve sade bir dil kullanılan yeni anayasa %54,8 oyla kabul gördü (Parlak & Caner, 2013: 221). Böylece Ruslar, 1993 sonunda yeni bir parlamento için oy kullanmakla, De Gaulle'ün 1958 Fransız Anayasası'ndan örnek alınan, tümüyle yeni ve farklı bir anayasayı onayladılar (Roskin, 2012: 350). Birinci maddesi "*Rusya Federasyonu – Rusya, hükümet şekli cumhuriyet olan demokratik federatif hukuk devletidir.*" şeklinde başlar (The Constitution of the Russian Federation, md.1). Ulusal egemenliğe vurgu yapan anayasa demokratik, parlamenter federasyon sistemine bağlı bir devletten bahseder (Parlak & Caner, 2013: 222). Bu anayasa yürürlüğe girdikten sonra çeşitli dönemlerde önemli değişikliklere uğramıştır. Özellikle 2020 yılında yapılan büyük revizyonlar, federal yapı başta olmak üzere birçok alanda kapsamlı düzenlemeleri içermektedir. Anayasa'nın 3. bölümünde yer alan 65. madde ile 79. madde arasındaki 15 maddenin 10'unda değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır (Gedik & Serdaliyeva, 2022: 786-787).

4.1. Rusya Federasyonu'nda Yasama

Rusya'da yasama organı Federasyon Konseyi ve Halk Meclisi (Devlet Duması) şeklinde iki parlamentodan oluşmaktadır (Parlak & Caner, 2013: 223). Yasama organı, parlamenter sistemlerde güçlü hükümetlerin parlamentoyu etkisi altına aldığı sistemlere benzer çünkü yasama kelimenin tam anlamıyla yürütmenin etkisi altındadır (Yayla, 2017: 154).

Federasyon Konseyi'ne üst meclis ve Halk Meclisi (Duma)'ne alt meclis denilmesinin bir önemi bulunmamaktadır çünkü aralarında anayasal statü bakımından böyle bir durum söz konusu değildir. Yalnızca görevlerinde bir takım farklılıklar vardır (Şen, 2004: 88; Akhundova, 2014: 98).

Rusya’da her federal bölge-idari birim, Federasyon Konseyi’nde iki üye ile temsil edilir ve Kırım ve Sivastopol’ün katılımıyla 85 Federe birim bulunmaktadır. Her federe birimde yerel hükümet bir kişiyi ve yerel parlamento bir kişiyi seçerek Federasyon Konseyi’ne gönderir ve Federasyon Konseyi 170 kişiden oluşur (Erdem, 2014: 190). Federasyon Konseyi’ne seçilen üyeler beş yıllığına ve otuz yaşını doldurmuş kişiler içinden seçilir. Federasyon Konseyi’nin amacı, federal seviyede bölgesel talepleri dile getirmek olduğu için Duma’da olduğu gibi siyasal partiler Federasyon Konseyi’nde bulunmamaktadır (Şen, 2004: 91).

Federasyon Konseyi, çoğu kâğıt üzerinde kalmakla birlikte devlet başkanı tarafından yapılan Anayasa Mahkemesi atamalarını, uluslararası anlaşmaları, silahlı kuvvetlerin başka bir ülkeye gönderilmesi gibi durumları onaylamak ya da reddetmek yetkisine sahiptir. Ayrıca bütçe ve vergilemeyle ilgili kanunları onama yetkisine Duma ile birlikte sahiptir. Bu hususta Duma ile ya uzlaşmak zorundadır ya da Duma üçte iki çoğunlukla Federasyon Konseyi’nin vetosunu etkisiz kılar (Yayla, 2017: 155-156).

Devlet Duma’sında 450 milletvekili bulunur (The Constutiton of the Russian Federation, md.95). Bu milletvekilleri 5 yıllık süre için seçilir (The Constutiton of the Russian Federation, md.96). 21 yaşını doldurmuş ve seçimlere katılma hakkına sahip olan her Rusya Federasyonu vatandaşı, Devlet Duma’nın milletvekili seçilebilir. Bir kişi hem Duma hem de Federasyon Konseyi üyesi olamaz. Duma üyesi ya da Federasyon Konseyi Üyesi bir vekil suç alanında tutukluluk halleri dışında dokunulmazlık hakkına sahiptir ve hiçbir surette tutuklanamaz, gözaltına alınamaz, aranamaz (The Constutiton of the Russian Federation, md.97).

2016 Duma seçimlerinde 2014 yılının başında kabul edilen kanunla, 2007 yılında kaldırılan tek-isimli çoğunluk sistemi tekrar getirilmiştir. Yeni sisteme göre, Duma üyelerinin yarısı parti listelerine dayalı nispi temsil, diğer yarısı tek isimli çoğunluk sistemine göre seçilecektir. Partiler için seçim barajı %7’den %5’e çekilmiştir. Seçimlere katılabilecek siyasi partilerin ya 200.000 seçmenin imzalı desteğine ya da bir önceki seçimlerde %3 oy alan bu da yoksa federe birimlerin yasama organlarından en az bir tanesinde temsil edilmesi gerekmektedir (Erdem, 2014: 188-189).

Duma’nın yetki ve görevleri Rusya Federasyonu Anayasası’nın 103. Maddesine göre; devlet başkanının atadığı başbakana onay vermek, hükümete güvenoyu vermek, merkez bankasının başkanını göreve atama ya da azletmek bulunur. Ayrıca Sayıştay üyelerinin (buna Sayıştay başkanı dâhildir) yarısını göreve atama ya da azletme, insan hakları görevlisini göreve atama ya da azletme, genel af ilan edebilme, Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı hakkında

görevinden uzaklaştırmayı kapsayan suç isnadında bulunmak yetkilerine sahiptir (The Constutiton of the Russian Federation, md.103).

64 siyasi partinin bulunduğu Rusya Federasyonu'nda 2021 seçim sonuçlarına göre Birleşik Rusya Partisi, %49.82 oy oranı ile 324 milletvekiline sahiptir, Rusya Federasyonu Komünist Partisi, %18,93 oy oranı ile 57 milletvekiline sahiptir. Rusya Liberal Demokrat Partisi, %7,55 oy oranı ile 21 milletvekiline sahiptir. Adil Rusya Partisi, %7,46 oy oranı ile 27 milletvekiline sahiptir. Yeni İnsanlar Partisi, %5,3 oy oranı ile 13 milletvekiline sahiptir. Rodina %0,8 oy ile 1 milletvekiline, Büyüme Partisi %0,5 oy ile 1 milletvekiline, Sivil Platform Partisi, %0,2 ile 1 milletvekiline sahiptir ve 5 tane de bağımsız milletvekili bulunmaktadır.

4.1. Rusya Federasyonu'nda Yürütme

Rusya'da yürütme devletin idaresinde en güçlü organdır. Anayasa yasama, yürütme, yargı kuvvetleri arasında bir hiyerarşi belirtmemiş olsa da yürütme bu iki erki gölgelemektedir (Parlak & Caner, 2013: 225). Başkan siyaset içinde en kuvvetli aktördür. Anayasaya göre devletin başıdır. Başkan kendi atadığı başbakanla yetkilerinin bir kısmını paylaşır gözüke dahi aslında ipler başkanın elindedir (Yayla, 2017: 153).

Anayasaya göre Rusya'da başkan olmak için son on yılı Rusya'da ikamet etmek, 35 yaşını doldurmuş olmak ve Rusya Federasyonu vatandaşı olmak gerekir. Bir kişi arka arkaya en fazla iki kez başkan olabilir ancak iki dönemin sonunda başka biri başkanlık yaptıktan sonra yeniden aynı kişi seçilebilir (The Constutiton of the Russian Federation, md.81).

Başkanlık seçimleri, seçmenlerin en az yarısının sandığa gitmesi durumunda geçerlilik kazanır. Bir aday oylamada salt çoğunluğu kazanırsa ilk turda başkan seçilir. Ancak ilk turda bu rakama ulaşılammış ise en çok oyu alan iki aday ikinci tura kalır ve en çok oyu alan aday başkan seçilir (Şen, 2004: 126-127).

Rusya Federasyonu Anayasası'nın 83. maddesi, devlet başkanına yargı organları üzerindeki etkili bir yetki alanı tanımaktadır. Bu maddeye göre, devlet başkanının Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi, Rusya Federasyonu Yüksek Mahkemesi ve Rusya Federasyonu Yüksek Tahkim Mahkemesi yargıçlarının atanması için adayları Federasyon Konseyi'ne sunma yetkisi bulunmaktadır. Ayrıca, devlet başkanı, federal yargı sisteminin diğer mahkemelerine yargıç atama yetkisini doğrudan elinde bulundurmaktadır. Buna ek olarak, Rusya Federasyonu Başsavcılığı görevini üstlenecek adayları belirleyip Federasyon Konseyi'nin onayına sunmak da devlet başkanının görevleri arasında yer almaktadır (The Constutiton of the Russian Federation, md.83). Bu atama süreçlerinde devlet başkanına tanınan geniş yetkiler, yargının üst düzey organları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmasını

sağlamaktadır. Devlet başkanının yargı atamalarını gerçekleştirme yetkisi, yalnızca aday belirleme sürecinde değil, aynı zamanda federal mahkemelerin yapısının şekillendirilmesinde de doğrudan etkili olmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, yürütme erkini temsil eden devlet başkanının, yargı organları üzerinde önemli bir nüfuza sahip olduğunu göstermekte ve yargının bağımsızlığı konusunda tartışmalara yol açmaktadır.

Anayasaya göre Rusya Federasyonu devlet başkanı; dış politikayı yönetir, uluslararası görüşmeleri yapar ve uluslararası anlaşmaları imzalar (The Constitution of the Russian Federation, md.86). Ayrıca Başkan Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek başkomutanıdır. Anayasa'da öngörülen hallerde ve biçimde Rusya Federasyonu topraklarının tamamında ya da bir kısmında Federal Meclisi bilgilendirerek sıkıyönetim uygular (The Constitution of the Russian Federation, md.87). Yine sıkıyönetim uygulaması gibi olağanüstü hal uygulama yetkisine sahiptir (The Constitution of the Russian Federation, md.88). Ayrıca Anayasaya ve federal kanunlara aykırı olmamak koşuluyla Rusya Federasyonu genelinde bağlayıcı kararname çıkarma yetkisi vardır (The Constitution of the Russian Federation, md.90).

Yani kısaca devlet başkanı, temel politikayı oluşturur, başbakanı ve diğer üst düzey görevlileri atar, yasa tasarılarını veto edebilir ve parlamentoyu feshedebilir. Birçok alanda, başkan sadece kararnamelerle ülkeyi yönetebilir (Roskin, 2012: 350).

Rusya Federasyonu Anayasası'nın ilgili maddeleri incelendiğinde, devlet başkanının yürütme üzerindeki güçlü konumu açıkça görülmektedir. Devlet başkanına, dış politikanın yürütülmesi, uluslararası anlaşmaların müzakere edilmesi ve imzalanması gibi kritik yetkilerin verilmesi, onu ülkenin dış ilişkilerinde merkezi bir aktör haline getirmektedir. Benzer şekilde, silahlı kuvvetlerin yüksek başkomutanı olarak görev yapması ve gerektiğinde sıkıyönetim ya da olağanüstü hal ilan edebilmesi devlet başkanına güvenlik politikalarında geniş bir müdahale alanı tanımaktadır. Ayrıca, anayasa ve federal yasalarla uyumlu olmak kaydıyla bağlayıcı kararnameler çıkarabilmesi devlet başkanının icra yetkisini doğrudan kullanabilmesine imkan vermektedir. Bu yetkiler bütünü, yürütme erkinin büyük ölçüde devlet başkanında toplandığını ve onun anayasal çerçevede güçlü bir konumda olduğunu göstermektedir. Başkanın bu geniş yetkileri, Rusya'daki siyasi sistemin temel dinamiklerini ve yürütme organının merkezileşme eğilimini açıkça ortaya koymaktadır.

2020 Anayasa değişiklikleri, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı'nın güvenlik, savunma, içişleri, adalet, dışişleri, olağanüstü durumlar ve kamu güvenliği gibi kritik alanlarda faaliyet gösteren federal icra kurumları üzerindeki yetkilerini önemli ölçüde genişletmiştir. Bu değişiklikler, kurum başkanlarının doğrudan Devlet Başkanı tarafından atanmasını sağlamış ve yürütme gücünün merkezileşmesini pekiştirmiştir. Özellikle Devlet Konseyi'nin anayasal

statüsünün güçlendirilmesi ve merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetiminin artırılması, Devlet Başkanı'nın hükümet sistemi içindeki etkisini daha da güçlendirmiştir (Henderson, 2022).

Putin'in iktidara gelişiyle birlikte Rusya'da merkeziyetçi yönetim anlayışının güçlendirilmesi amacıyla çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, özellikle valilik seçimlerine yönelik yapılan değişiklikler, Kremlin'in bölgesel yönetimler üzerindeki kontrolünü artırmaya yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. 2004 yılındaki Beslan okul saldırısının ardından, güvenlik endişeleri gerekçe gösterilerek Putin yönetimi tarafından valilik seçimleri doğrudan halk tarafından yapılmaktan çıkarılmıştır. Bunun yerine, bölge yöneticilerinin başkan tarafından atanması sistemi getirilmiştir. Bu değişiklik ile başkanın bölgesel meclisler üzerindeki yetkisi de genişletilmiş, atanan valilerin meclisler tarafından onaylanmaması durumunda başkanın meclisi feshedip kendi belirlediği kişiyi geçici olarak görevlendirebilmesi sağlanmıştır (DeBardeleben & Zhrebtssov, 2014). Böylece, Putin yönetimi, bölgesel yönetimler üzerindeki etkisini pekiştirmiş ve federal düzeydeki merkeziyetçi kontrolünü artırmaya yönelik yeni bir yönetim modeli benimsemiştir. Bu düzenlemeler, bölgesel yönetimlerin özerkliğini sınırlayan ve Kremlin'in gücünü pekiştiren yapısal bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

2012 yılında Putin'in üçüncü kez başkanlık görevine gelmesiyle birlikte, valilik seçimlerinde yeniden doğrudan halk oylamasına geçilmiştir. Ancak bu değişiklik, demokratikleşme yönünde bir adım olarak görülse de, Kremlin'in merkeziyetçi kontrolünü devam ettirme arzusunun da yansıtmaktadır. Özellikle 2013 yılında yapılan düzenlemeyle, bölgesel meclislere doğrudan seçimleri kaldırma ve başkan tarafından atanmayı kabul etme hakkı tanınmıştır. Böylece bazı bölgelerde halk tarafından seçilmek yerine valilerin başkan tarafından atanması uygulaması geri dönmüştür. Bu durum, merkezi hükümetin kontrolünü sürdürebilmek amacıyla tasarlanmış bir araç olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Putin döneminde federal medya üzerinde uygulanan kontrol mekanizmaları, seçim kampanyalarının sunumu üzerinde etkili olmuş ve merkeziyetçi yönetim anlayışını pekiştirmiştir (DeBardeleben & Zhrebtssov, 2014). Putin'in merkeziyetçi kontrolü sürdürme çabaları, bölgesel yönetimlerin bağımsızlıklarını sınırlandırmak ve Kremlin'in politikalarını daha etkili bir şekilde uygulamak amacıyla farklı alanlarda kurumsal düzenlemelerle desteklenmiştir.

Rusya'da devlet başkanının baş idarecisi olarak görev yapan bir başbakan bulunur. Ancak başkan, Duma onayladığı takdirde başbakanları istediği zaman atayabilir veya görevinden alabilir. Ancak başkan önerdiği adayı Duma'nın üç kere reddetmesi halinde Duma'yı feshedip parlamento seçimlerini yenileyebilir (Roskin, 2012: 350).

4.1. Rusya Federasyonu'nda Yargı

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'da güçlü bir hukuk sistemi kurulamadı. Bu durum Rusya'da suç örgütlerinin ve mafyanın önünü açtı. Ruslar bu durumdan kurtulmak için herkesin kanun önünde eşit bir şekilde hesap vereceği bir hukuk sistemi kurmaya çalışıyor veya bunu arzu ediyor (Yayla,2017:156).

Rusya'da yargılama yetkisi yalnızca mahkemelere aittir ve anayasa olağanüstü mahkemelere izin vermemektedir (The Constutiton of the Russian Federation, md.118). Rusya Federasyonu'nda her Rusya vatandaşı hukuk alanında yükseköğrenim gördükten ve en az beş yıl avukatlık mesleğini icra ettikten sonra hakim olma hakkına sahiptir. Buna ek olarak Federal kanunla hâkimlerde aranan ek nitelikler belirlenebilir (The Constutiton of the Russian Federation, md.119). Anayasa, hâkimleri dokunulmaz kılar ve hâkimlerin görevleri federal kanunla belirlenen usul ve esaslar haricinde sona erdirilemez, hâkimler değiştirilemez ve yine federal kanunla belirlenen durumlar haricinde hâkimlere ceza kovuşturması yapılamaz (The Constutiton of the Russian Federation, md.121-122).

Rusya Federasyonu'nun en üst yargı kurumu 'Anayasa Mahkemesi'dir (Parlak & Caner, 2013: 231). Kanunların, kanun kuvvetindeki kararların, devletin imzaladığı uluslararası anlaşmaların hem soyut hem somut olarak anayasaya uygunluğunu denetler (Parlak & Caner, 2013: 232). Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi devletin federal organları arasındaki uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması, federe devletlerin kanunları ve yasalarını anayasaya uygunluğunu inceleme gibi yetkileri yanı sıra başkanın görevden alınması konusunda yetkisi vardır. Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi üye sayısı 19 olup, başkan tarafından önerilir Federasyon Konseyi tarafından onanır ömür boyu görev yaparlar. (Yayla, 2017: 156).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1993 Anayasası ile kurulan yeni Rusya, kağıt üzerinde demokratik, federatif ve cumhuriyet ilkelerine dayalı bir yarı başkanlık sistemi olarak tanımlanmıştır. Özellikle yürütme erkinin, bilhassa devlet başkanının, yasama ve yargı karşısında anayasal yetkileri ve fiili gücü itibarıyla orantısız bir biçimde güçlendiği görülmektedir. Devlet başkanının hükümeti kurma ve görevden alma, kararname ile ülkeyi yönetme, dış politikayı belirleme, Federal Meclis'i (Devlet Duması ve Federasyon Konseyi) feshedebilme gibi geniş yetkileri, sistemi yarı başkanlık modelinin ötesine taşıyarak “süper başkanlık” veya “güçlendirilmiş başkanlık” olarak tanımlanabilecek bir yapıya yaklaştırmaktadır (Ağır, 2015: 42; Erdem, 2014).

Federal Meclis'in yasama ve denetim fonksiyonları anayasal olarak mevcut olsa da, yürütme karşısındaki etkinliğinin sınırlı kaldığı, denge ve denetleme mekanizmalarının zayıf işlediği anlaşılmaktadır. Bu durumun temelinde, yalnızca kurumsal tasarım değil, aynı zamanda Rusya'nın özgün siyasi kültürü de yatmaktadır. Çarlık döneminden Sovyetler Birliği'ne uzanan güçlü merkezi otorite geleneği, lider kültü ve devlete itaatin öncelendiği siyasi kültür, Batı tipi liberal demokrasinin kurum ve pratiklerinin yerleşmesini zorlaştırmaktadır. Siyasi partilerin ve sivil toplumun görece zayıflığı, lider odaklı siyaset anlayışını pekiştirerek gücün başkanlık makamında merkezileşmesine olanak tanımıştır. Tarihsel süreçte gözlemlenen Slavcılık ve Batıcılık akımları arasındaki gerilimler de, günümüz Rus siyasal kimliğinin ve dış politika yönelimlerinin şekillenmesinde etkili olmaya devam etmektedir.

Rusya Federasyonu siyasal sistemi, formel olarak demokratik ve federal unsurları barındırmakla birlikte, fiili işleyişinde yürütme erkinin aşırı güçlendiği, erkler ayrılığının zayıfladığı ve otoriter eğilimleri besleyen köklü bir siyasi kültürün etkisi altında olan, kendine özgü dinamiklere sahip bir “melez rejim” olarak nitelendirilebilir. Anayasal çerçeve ile siyasal gerçeklik arasındaki bu gerilim, Rusya'nın hem iç politikadaki güç dengelerini hem de uluslararası alandaki rolünü anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir..

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Ağır, O. & Baharçiçek, A. (2015). Rusya Federasyonu'nda demokrasinin yerleş(e)memesinin nedenleri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6 (1), 45-63.
- Ağır, O. (2015). Rusya Federasyonu'nun siyasal rejiminin adlandırılması üzerine. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2 (3), 25-44.
- Akhundova, J. (2014). *Karşılaştırmalı kamu yönetimi reformları Türkiye ve Rusya örneği*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Atasoy, E. (2011). *Demografi, jeopolitik ve etnoğrafya ışığında Rusya*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Best, A., Hanhimaki, J. M., Maiolo, J.A. & Schulze, E. K. (2008). *International history of the twentieth century and beyond*. New York: Routledge.
- Birdişli, F. (2022). Rusya'nın stratejik kültürü. İçinde Osman Ağır ve Ainur Nogayeva (Editörler), *Rusya Federasyonu'nun dış politikası* (ss.25-42). Ankara: Orion Kitabevi.
- Cavlak, H. & Doğan, M. (2019). Siyasal kültür ve yönetim şekli: Putin dönemi Rusya. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (2), 25-34.
- CIA. (2024). World Factbook Russia. (2024, Mart 16). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/#people-and-society>.
- DeBardeleben, J. & Zherebtsov, M. (2014). The Reinstated Gubernatorial Elections in Russia: A Return to Open Politics?. *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, 3(1), 3-36. <https://doi.org/10.1353/reg.2014.0007>.
- Engel, A. B. & Martin, J. (2015). *Russia in world history*. New York: Oxford University Press.
- Epstein, L.D. (1968). Parliamentary government. İçinde David L. Sills (Editör), *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Macmillian and Free Press.
- Erdem, K.(2014). Yarı-başkanlık ya da süper başkanlık: rusya federasyonu örneği. İçinde H. Y. Kaya (Editör), *Karşılaştırmalı hükümet sistemleri yarı başkanlık sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri)* (ss. 173-229). Ankara: TBMM Araştırma Merkezi.
- Erdoğan, M. (2005). *Anayasa hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Federal State Statistics Service. (2025, Nisan 15). *Russia population*. rosstat.gov.ru.
- Galkin, A. (1999). *Authoritarianism in Russia: dangers for democracy*. Moskova: The Gorbachev Foundation.
- Gedik, Ö. & Serdaliyeva, A. (2022). Rusya Federasyonu Anayasası'nda 2020 yılında "federal devlet" başlığı altında yapılan değişikliklerden hareketle federal yapının incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 783-818.
- Gözler, K. (2012). *Anayasa hukukuna giriş genel esaslar ve Türk anayasa hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Güneş, H. (2014). Rusya Federasyonu dış politikasının çeyrek yüzyılı. İçinde F. Sönmezoglu & Ö. Erler Bayır (Editörler), *Dış politika karşılaştırmalı bir bakış* (ss. 465-486). İstanbul: Der Yayınları.
- Hekimoğlu, M. M. (2009). *Anayasa hukukunda karşılaştırmalı demokratik hükümet sistemleri ve Türkiye*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Henderson, J. (2022). *The constitution of the Russian Federation: A contextual analysis*. New York: Hart Publishing.

- Kemaloğlu, İ. (2016). 21. Yüzyılın başında Rusya Federasyonu. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 1-14.
- Macar, O. D. & Oğuz, B. K. (2022). Dünden bugüne Rusya ve Arktik: Devamlılık, dönüşüm ve eğilimler. İçinde Osman Ağır ve Ainur Nogayeva (Editörler), *Rusya Federasyonu'nun dış politikası* (ss.241-264). Ankara: Orion Kitabevi.
- Onar, E. (2005). Türkiye'nin başkanlık veya yarı-başkanlık sistemine geçmesi düşünülmeli midir?. İçinde T. Ergül (Editör). *Başkanlık sistemi* (ss.71-104). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Onay, Y. (2002). *Rusya ve değişim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Parlak, B. & Caner, C. (2013). *Karşılaştırmalı siyasal ve yönetsel yapılar*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Riasanovsky, N. V. & Steinberg, M. D. (2019). *A history of Russia*. New York: Oxford University Press.
- Roskin, M. G. & Berry, N. O. (2015). *IR: The new world of international relations*. Boston: Pearson.
- Roskin, M. G. (2012). *Çağdaş devlet sistemleri: Siyaset, coğrafya, kültür*. (Çev: M. B. Seçilmişoğlu). Ankara: Adres Yayınları.
- Sadioğlu, U. & Erdinçler, R. E. (2018). Tarihsel perspektiften geleceğe, yerel yönetimler bağlamında rus kamu yönetiminde güncel reformların analizi. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 13 (29), 61-82.
- Sander, O. (2011). *Siyasi tarih ilk çağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sander, O. (2013). *Siyasi tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şahin, L. (2016). Rusya Federasyonu'nun etnik ve dinsel yapısı. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 15-32.
- Şen, İ. G. (2004). *Rusya Federasyonu siyasal sistemi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Teziç, E. (1998). *Anayasa hukuku (genel esaslar)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- The Constitution of the Russian Federation. (2024, Ocak 15). <http://www.constitution.ru/en/10003000-01.htm>.
- Vernadsky, G. (2009). *Rusya tarihi*. (Çev. D. Mızrak ve E. Ç. Mızrak). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yayla, A. (2017). *Karşılaştırmalı siyasal sistemler*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yazıcı, S. (2002). *Başkanlık ve yarı-başkanlık sistemleri, Türkiye için bir değerlendirme*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1532153
Araştırma Makalesi/Research Article

ASKERİN DEMOKRATİK GEÇİŞLERDEKİ ROLÜ: MISIR VE TUNUS ÖRNEKLERİ

THE ROLE OF THE MILITARY IN DEMOCRATIC TRANSITIONS: THE CASES OF
EGYPT AND TUNISIA

Ali SARIHAN¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
12/08/2024

Kabul:
16/04/2025

Otokrat rejimlerin yıkılmasında ve sonrasında yaşanan demokratik geçişlerde halkın ve protestoların rolü çok büyük olmakla beraber, rejimlerin yıkılmasına veya halk ayaklanmalarının ne şekilde sonuç vereceğine karar veren genelde ülkelerin silahlı yapıları, yani askerler olmaktadır. Bu makalenin ana konusu, askerin güçlü olmasının da, zayıf olmasının da sağlıklı bir demokratik geçiş için tehlike arz ettiğini göstermektir. Mısır örneğiyle açıklandığı gibi güçlü askeri yapılar, demokrasinin gelmesini var olan gücünün elden gitmesi olarak algılayıp, sahip olduğu gücün verdiği güvenle iktidardan desteğini çekip dolaylı olarak veya doğrudan askeri bir darbe gerçekleştirerek, geçişin demokrasiye doğru değil antidemokratik bir yöne doğru evrilmesine neden olabilmektedir. Fakat Mısır'ın tam tersi, zayıf bir askeri yapıya sahip olan Tunus örneği de askerin zayıf olmasının demokrasi adına bir avantaj olmadığını göstermiştir. Çünkü askerin zayıflığı, askerin geçiş sürecindeki antidemokratik gelişmelere karşı müdahale etme veya engelleme yeteneğinden yoksun olmasına, dolayısıyla demokratik geçiş sürecinin durmasına sebep olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Mısır, Otokrasi, Demokratikleşme, Sivil-Asker İlişkileri

Jel Kodları: N45, F50

¹ **Sorumlu Yazar:** Dr., St Mary's College of Maryland, ORCID: 0000-0002-4136-4404, asarihan@smcm.edu.

Atıf: Sarihan, A. (2025). Askerin demokratik geçişlerdeki rolü: Mısır ve Tunus örnekleri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 300-335.

Abstract

Article Info

Received:
12/08/2024

Accepted:
16/04/2025

The people and protests significantly influence the collapse of autocratic regimes and the subsequent democratic transitions, but ultimately it is the armed structures of the countries, particularly the military, that often determine the outcome. This article aims to illustrate how both the strengths and weaknesses of the military can pose a threat to a successful democratic transition. For instance, in the case of Egypt, a powerful military may view the advent of democracy as a threat to its established authority, leading it to withdraw support from the government and potentially instigate a military coup, thereby obstructing the transition to democracy. Conversely, Tunisia's experience demonstrates that a weak military also presents challenges for democracy. In this context, a feeble military may lack the capacity to intervene or deter anti-democratic developments during the transition process, thereby stalling the democratic transition.

Keywords: Tunisia, Egypt, Autocracy, Democratization, Civil-Military Relations

Jel Codes: N45, F50

Extended Summary

The main subject of this article is to show that both the strengths and weaknesses of the military in antidemocratic regimes pose a danger to a healthy democratic transition. Because robust military structures perceive democracy as a threat, in order to protect their existing power, they can withdraw their support from the current government with confidence in the power they have and carry out a military coup directly or indirectly, causing the transition to turn in an antidemocratic direction rather than towards democracy. However, it should not be forgotten that this study does not claim that the structure and attitude of the military is the only factor in realizing a democratic transition. It is not ignored that each country's social, political, and economic history and structural differences will affect the democratic transition. However, this study only aims to reveal the effect of the structure and role of the military in a democratic transition process.

However, the vulnerability of a country's military can hinder the process of democratization. A weak military lacks the capability to lead or safeguard a smooth transition towards democracy. It also lacks the authority to resist individuals, including civilians, who support dictatorship rather than democracy during the transition. In countries with a weak military, the risk of a coup by the elected leadership is significantly higher than in those with a strong military, as indicated by Grewal (2023). Weak militaries may seek the support of transitional governments to address their previous exclusion and lack of influence under the former authoritarian regime, which may not prioritize democracy. This contrasts with strong militaries, less likely to prioritize such concerns. An example of this behavior is observed in the actions of the Tunisian army in 2010-2011 and 2021. Consequently, having a solid military integrated into an antidemocratic system and a weak military alienated from the system can hinder democratic transition and potentially lead to the persistence of autocracy or even civil conflict.

The contribution of this study to the civil-military literature will be to measure the effect of the military on democratization by examining the active and passive stances played by weak and robust military structures in the democratization process in countries. Another contribution of the study to the literature will be the similar effects of the opposing armies of two countries that have recently entered the democratization process but have not been able to conclude this process with democracy. The hypothesis that we can derive from these two case analyses is that the military should neither be too strong to stage a coup nor too weak to be a deterrent force. The most important conclusion that we can derive from the cases of this study is that in order for a democratic transition to be carried out smoothly and healthily by the state and society, the military should be a force that believes in democracy and the necessity of democratic principles (Barany, 2012: 11-12). In other words, it can be argued that even if the military is not a democrat, believing in democracy is quite crucial for democratization. In the first part of this article, we will examine the types of democratic transitions. In the second part, we will examine the similar results that emerged from the role played by the military in Tunisia and Egypt, which have different military structures.

The theoretical framework of this study is that in countries experiencing a democratic transition process after an authoritarian regime, the military being too strong to be controlled by the civilian administration or too weak to be taken into account can disrupt the democratic transition processes of authoritarian regimes (Grewal, 2023). In this study, the three primary variables monitored while evaluating the strong military are how much say the military has in the country's governance regarding structure and economy, whether it has a political or apolitical character, and finally, what meaning it gives to professionalism. Although the position of the military is not the only factor that prevents democratic transition, the attitude of the military emerges as one of the critical factors in the transition of authoritarian countries to democracy. While the military being too strong causes it to see democracy as a threat and take a stance against democracy, not to lose what it has, the military being weak can cause it to lack the ability to intervene or prevent antidemocratic developments in the transition process. While the first situation can be called the negative effect of uncontrolled armed force on democracy, the second situation can be called the ineffectiveness of a marginalized military structure on democracy.

1. Giriş

Demokratikleşme, otoriter bir rejimden daha demokratik bir siyasi rejime doğru gerçekleşen yapısal rejim geçişidir (Tilly, 2000). Bu geçiş, bir süreci kapsamakla beraber, demokratikleşmeden beklenen yeni rejimin kapsayıcı, eşitlikçi ve katılımcı olmasıdır. Demokratikleşme süreci genellikle otoriter yönetimlerin sona ermesi veya dönüşmesiyle ortaya çıkar. Demokratik olgunluk ise demokratik geçişin başarılı olduğu toplumlarda görülen bir sonraki aşamadır. Dolayısıyla, demokrasinin işlediği toplumlar demokratik olgunluğa erişmiş, geçişin değil, işleyişin egemen olduğu toplumlardır.

Geçmişten günümüze demokratik geçiş sürecini yaşayan örneklerle bakıldığında bu sürecin genel olarak iki şekilde yaşandığı görülmektedir. İlki şiddet barındırmayan, demokrasiye geçişin barışçıl bir şekilde gerçekleştiği süreçtir. 1989 yılında Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra demokratik bir rejime geçiş yapan Macaristan buna örnek olarak gösterilebilir. Diğer geçiş süreci ise ilkinin tersine şiddet barındıran ve kanlı bir mücadeleye sahne olan geçiş şeklidir. Buna örnek olarak, 1980’lerde İspanya’nın krallıktan demokrasiye geçiş sürecinde yaşadığı zorlu ve kanlı çatışmalar gösterilebilir (Maxwell, 1991; Özel Özcan, 2022). Teknolojinin gelişmesi, insanların birbirleriyle olan iletişimlerinin ve beraber hareket etme yeteneklerinin artmasıyla birlikte halk ayaklanmaları 21. yüzyılda insanların rejime olan tepkilerini ortaya koymak için kullandıkları en yaygın türlerden biri haline gelmiştir (Leach vd., 2024; Tilly & Wood, 2019). Arap ayaklanmaları, Arap isyanları veya Arap Baharı olarak adlandırılan sosyal hareketler de halk ayaklanması ile demokratik geçişin başladığı en önemli örneklerden bir tanesi olarak literatüre geçmiştir.

Demokratik geçişlerde halkın ve protestoların rolü çok büyük olmakla beraber, rejimlerin yıkılmasına veya halk ayaklanmalarının ne şekilde sonuç vereceğine karar veren genelde otoriter ülkelerin silahlı yapıları olmaktadır. Bunun sebebi, bu silahlı yapıların sahip olduğu silahlı güce sivil toplum kuruluşları (STK) ve siyasi partiler gibi kurumların sahip olmamasıdır (Allen, 2019). Çünkü otoriter rejimlerde güç, kurumların değil kişilerin kontrolünde olduğu için başta asker olmak üzere polis, rejim milisleri ve özel kuvvetler gibi silahlı kuvvetler bu ortamın koruyucusu veya ortağı olarak varlığını sürdürmektedir (Bellin, 2004). Fakat halkın ayaklanıp otoriter rejimin değişmesini talep ettiği bir zamanda bu silahlı güçler rejimin yanında yer alarak halk isyanlarını bastırabileceği gibi, halkın yanında yer alarak rejimin değişmesini ve demokratik bir sisteme geçilmesini de talep edebilir.

Bu makalenin ana konusu antidemokratik rejimlerde askerin güçlü olmasının da, zayıf olmasının da sağlıklı bir demokratik geçiş için tehlike arz edebileceğini göstermektir. Fakat

unutulmamalıdır ki bu çalışmada demokratik bir geçişin gerçekleşebilmesi için askerin yapısının ve tutumunun tek faktör olduğu iddia edilmemektedir. Her ülkenin sahip olduğu sosyal, siyasal ve ekonomik durumunun ve yapısal farklılıklarının demokratik geçişe olan etkisi yok sayılmamakta; fakat bu çalışmada sadece askerin yapısının ve oynadığı rolün demokratik bir geçiş sürecindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

İlk olarak güçlü orduların demokratikleşme sürecine zarar vermelerinin başlıca nedeni, bu askeri yapıların demokrasiyi bir tehdit olarak görmeleri ve mevcut güçlerini korumak ya da artırmak amacıyla askeri bir darbe gerçekleştirmeleridir. Bu durum, demokratik geçişin antidemokratik bir yöne kaymasına yol açmaktadır. Diktatörlükten demokrasiye geçiş sürecinde olan ülkelerdeki bu sorun, güçlü orduların demokratik bir seçimle iş başına gelen iktidarların desteğini değil, seçilen iktidarların güçlü ordunun desteğini almak zorunda olmalarıdır. Bu demokratik bir işleyiş tarzı olmadığı için sonuçları da demokratik olmamaktadır. 1946-2010 yılları arasında demokratikleşme sürecine giren otoriter rejimlerin yüzde kırkı hegemonik bir güce sahip olan askeri yapının darbe yapması sonucu demokrasiye geçiş yapamamıştır (Grewal, 2023: 51). 2013 yılında, güçlü Mısır ordusunun seçimle göreve gelen Müslüman Kardeşler yönetimini devirmesi de, bu şekilde kesintiye uğrayan demokratikleşme sürecine bir örnek teşkil etmektedir.

Güçlü askerin antidemokratik yapısı ve duruşu demokratik geçiş sürecinde sorun olabileceği gibi, askerin zayıf olması da demokratikleşme adına sorun olabilmektedir. Çünkü zayıf bir askeri yapı, sağlıklı bir geçişin öncüsü veya koruyucusu olamayacağı gibi, sonraki süreçte de demokratik bir rejim yerine antidemokratik bir düzeni isteyenleri, siviller de dâhil olmak üzere, durdurabilecek caydırıcı bir güç olamaz. Grewal'e (2023) göre ordunun zayıf olduğu bir ülkede yaşanan demokratikleşme sürecinde, seçilen gücün darbe yapma ihtimali, güçlü bir ordunun bulunduğu bir devlete göre çok daha fazladır. Başka bir deyişle, ordunun zayıf olması, diktatörlük döneminin ardından seçimle göreve gelen iktidarın, henüz inşa edilmekte olan demokratik düzeni sona erdirmeye olasılığını yükseltmektedir. Ayrıca güçlü ordularda görülen durumun tersine, zayıf ordular yıkılan otoriter rejim tarafından yaşadıkları dışlanmışlık ve marjinalleştirilme durumuna son verebilmek ve gücünü arttırabilmek adına geçiş dönemi iktidarının desteğini almak istemektedir. Bu iktidar, demokratik bir seçimle iş başına gelmiş olabilir; ancak zayıf ordunun önceliği, demokrasiden ziyade dışlanmışlık ve etkisiz kalma durumunu sona erdirmek olabilir. Buna vereceğimiz örnek ise Tunus ordusunun 2010-2011 ve 2021 yıllarındaki pratik ve politik tercihleri olacaktır. Bu nedenle, otokrat bir rejim döneminde güçlü bir yapıya sahip olan ordular, demokratikleşme sürecinde sahip

oldukları gücü korumak veya artırmak amacıyla demokrasiye karşı engeller oluşturabilirken; otokrat bir rejim tarafından dışlanan zayıf ordular ise demokratikleşme sürecinde antidemokratik gelişmelere müdahale edemeyerek veya güç kazanma çabasıyla müdahale etmekten kaçınarak sürecin olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır Her iki durumda demokrasinin değil, otokrasinin sürmesine ya da olası bir iç savaşın patlak vermesine yol açabilmektedir.

Bu çalışmanın asker-sivil ilişkileri literatürüne katkısı, otoriter rejimlerin askeri yapılarının demokrasiye geçiş sürecinde oynadıkları aktif ve pasif duruşları inceleyerek, askerin demokratikleşme sürecine olan etkisini göstermektir. Özellikle yakın zamanda demokratikleşme sürecine girip, bu süreci demokrasi ile sonuçlandıramayan iki ülkenin sahip olduğu birbirine zıt yapıdaki orduların sonuç üzerindeki benzer etkileri, çalışmanın literatüre olan diğer bir katkısı olacaktır. Ayrıca, askerin ne darbe yapacak kadar güçlü, ne de caydırıcı bir güç olamayacak kadar zayıf olmaması gerektiği, bu iki durumu temel alarak geliştirebileceğimiz bir hipotez olacaktır. Bu çalışmanın vakalarından çıkarabileceğimiz diğer bir önemli sonuç, demokratik bir geçişi devletin ve toplumun pürüzsüz ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için askerin demokrasiye ve demokratik ilkelerin gerekliliğine inanan bir güç olması gerektiğidir (Barany, 2012: 11-12). Diğer bir ifade ile askerin demokrat olmasa bile demokrasiye inanmasının, demokratikleşme adına oldukça önemli olduğu iddia edilebilir. Bu makalenin ilk kısmında demokratik geçiş türleri, ikinci kısmında ise askeri yapıları birbirinden farklı olan Tunus ve Mısır'da askerlerin demokratikleşme sürecinde oynadıkları rolün ortaya çıkardığı benzer sonuçlar incelenecektir.

2. Demokrasiye Geçiş Sorunu: Demokratikleşememe

Demokrasi, bir topluma var olan rejimin evrilmesi ile gelebileceği gibi, var olan rejimin yıkılıp yerine adı demokrasi olan yönetim şeklinin kurulması ile de gelebilir. Dolayısıyla demokrasi, bir topluma mevcut antidemokratik rejimin demokrasiye evrilmesi veya tamamen devrilmesi ile gelebilir. Demokrasinin bir topluma yerleşme süreci genel olarak iki şekilde gerçekleşir: Birincisi, elitlerin öncülük ettiği bir süreç; ikinci olarak ise tabandan başlayarak tüm topluma yayılan bir süreçtir (Welzel, 2019).

Welzel'e göre halk temelli (tabandan) olan demokratikleşme, aşağıdan başlayıp toplumu saran ve topluma hitap eden bir yapıya sahipken, elit önderliğinde gerçekleşen demokratikleşme hareketi ise halkın desteğini almadan, sadece elitlerin liderliğinde ve tepeden inmeci bir süreçle, halktan kopuk olarak gerçekleşmektedir. Halk temelli demokratikleşmenin daha sağlam ve güçlü olacağını öne süren Welzel, elitlerin öncülük ettiği demokratikleşme sürecinin ise halk

desteğinden yoksun olduğu için demokrasinin gerçekleşmesi ve sürdürülebilmesi açısından oldukça tehlikeli olduğunu ifade etmektedir (2019). Welzel, elit önderliğinde gerçekleşen demokratikleşme süreçlerinin halka rağmen tamamlansa bile güçlü bir demokrasiyle sonuçlanamayacağını, halk destekli süreçlerin ise daha güçlü bir demokratik sistemle sonuçlanabileceğini ileri sürmektedir (2019).

Elit önderliğinde ortaya çıkabilecek olan demokratikleşme türlerinin ilki ve en ideali aydınlanmış demokratikleşme türüdür. Bu demokratikleşme süreci, elitlerin gönüllü olarak ve demokrasiye inanarak ülkelerinde demokratik bir rejimi inşa edebilmek adına süreci başlatmaları olarak açıklanabilir. Buradaki kritik nokta, bu demokratikleşme türünde elitlerin arkasında büyük kitlelerin desteğinin olmasına gerek olmamasıdır. Buna örnek olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman elitlerin önderliğindeki Nazi Almanyası'ndan demokratik Almanyaya geçiş verilebilir.

Fırsatçı demokratikleşme, yine kitle desteğinden yoksun ve elitlerin önderliğinde gerçekleşen bir tür olmasına rağmen, ilkinden farkı burada elitlerin demokrasiyi çıkarları için bir fırsat ve araç olarak görmeleridir. Dolayısıyla amaç, demokrasiye geçiş izlenimi altında elitlerin uluslararası arenada demokratik ülkelere destek almasını sağlamaktır. Bu duruma örnek olarak, Mübarek dönemindeki Mısır ve Bin Ali dönemindeki Tunus gösterilebilir.¹

Elit temelli üçüncü demokratikleşme türü ise dayatılmış demokratikleşme olarak literatüre girmiştir (Welzel, 2019: 36-38). Bu türde, dışarıdan bir demokrasi ihracıyla otoriter rejimin yıkılarak yerine demokrasinin kurulması amaçlanmaktadır. Ancak bu tür bir demokratikleşme sürecinde kitle desteği bulunmadığı için, sonunda demokrasinin tesis edilmesi oldukça güçtür. 11 Eylül ikiz kule saldırılarından sonra Amerika Birleşik Devletleri tarafından Afganistan ve Irak'a yapılan müdahaleler ve sonrasında yaşanan başarısızlıklar, yakın zamanda demokrasi inşası iddiası ile başlayıp başarısızlıkla sonuçlanan türlere verilebilecek örneklerdir.

Elit temelli değil de tabandan başlayıp büyük kitlelerin desteğini alarak gerçekleşen kitlesel duyarlı demokratikleşme süreci ise demokrasi adına çok daha sağlıklı ve olumlu sonuçlar verebilmektedir (Welzel, 2019). Welzel'in de belirttiği gibi "Kitlesel duyarlı demokratikleşme, demokrasinin toplumun temelinde güçlü bir şekilde yerleştiği ve bu sayede sosyal açıdan sürdürülebilir bir nitelik kazandığı tek demokratikleşme biçimidir" (2019: 36). Kitlesel duyarlı demokratikleşme süreci için öncelikle kitlelerin bir araya gelme ve kolektif

¹ Bazı araştırmacılar bu tür rejimleri demokrasi olarak değil, seçimli otokrasi olarak adlandırmışlardır (Levitsky & Way, 2010).

hareket etme yeteneğine ve kapasitesine sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca, demokratik bir sistemin kurulabilmesi için gerekli motivasyonların yanı sıra, bu süreci başlatabilecek bir olayın da gerçekleşmesi büyük önem taşımaktadır (Tilly, 1978; Welzel, 2019: 37-38).

Askerin sahip olduğu silahlı yapıdan dolayı demokratik geçiş süreçlerinde oynadığı rol, şüphesiz önemli bir nokta teşkil etmektedir. Siviller gibi seçimle yönetilen ve seçmene hesap veren bir yapıya sahip olmadığı için demokratik bir yapıya sahip olması mümkün olmayan askerin, ülkenin demokrasiye geçiş aşamasında demokrasiye destek veren ve karşısında durmayan bir tavır sergilemesi şüphesiz demokratik bir geçiş için önemli bir nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Her ülkenin kendine özgü bir durumu olmakla beraber bir askeri gücün genel olarak demokratik bir geçişi iki şekilde sekteye uğratabileceği kabul edilmektedir. İlk olarak, asker doğrudan yönetime darbe yoluyla el koyarak demokratik geçiş sürecini sonlandırabilir (Kuehn & Croissant, 2023: 14). İkinci olarak, doğrudan müdahale etmek yerine izleyici veya destekleyici bir rol üstlenerek, demokratik geçişin siviller tarafından tersine çevrilmesine katkıda bulunabilir (Finer, 1985; Kuehn & Croissant, 2023: 14).

Huntington'ın askere biçtiği demokratik geçişi sağladıktan sonra kışlasına dönen taşıyıcı (*midwife*) rolünün aksine, askerin demokrasinin bir gereği olarak seçilmiş siviller tarafından kontrol edilmeleri gerektiği tarihsel bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır (Huntington, 1968: 203; Kuehn & Croissant, 2023). Geçiş sürecinde sivillerin askeri kontrol etme şekillerinden ilki, askerin güçlü ve alternatifinin olmadığı ülkelerde bu gücün başka (paralel) bir güçle dengelenmesi ve kontrol edilmesi olmaktadır (Feaver, 2003). İkinci kontrol stratejisi, askerin sivillere itaatsizlik etmesi veya bir darbe girişiminde bulunması halinde, siviller tarafından caydırıcı bir yöntem olarak cezalandırılmasıdır (Kuehn & Croissant, 2023: 40). Diğer kontrol mekanizmaları arasında, askerin siviller tarafından dikkatle izlenmesi, demokratik değerlerin askeri yapıya entegre edilmesi, askeri karar alma süreçlerinin kritik aşamalarına demokrasiye inanan askerlerin atanması ve nihayetinde askerin demokrasiyi desteklemesinin hem bireysel hem de kurumsal düzeyde ödüllendirilerek teşvik edilmesi yer almaktadır (Barany, 2023; Kuehn & Croissant, 2023: 40-42).

Demokratikleşme ve rejim değişikliklerine Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) özelinden baktığımızda, bölgede antidemokratik rejimlerin değiştiği en sık senaryonun askeri darbeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Be'eri'nin de belirttiği gibi, "Mart 1949'dan 1980'in sonuna kadar [Arap dünyasında] toplam 55 askeri darbe gerçekleşti. Bu darbelerin yaklaşık yarısı başarılı olurken, diğer yarısı ise başarısızlıkla sonuçlandı" (1982: 70). Svolic'in aktardığı verilere göre, iktidarını kaybeden 303 liderden sadece 32'si halk ayaklanmasıyla görevini

bırakırken, 30 lider kamuoyunda ortaya çıkan demokratikleşme baskısı nedeniyle, 20 lider bir darbe veya halk ayaklanmasıyla ilgisi olmayan suikast sonucu, 16 lider dış müdahaleyle, 205 lider ise diğer hükümet üyeleri veya ordu ya da güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen bir darbe ile görevlerini bırakmak zorunda kalmıştır (Svolik, 2009: 477-478). Bu veriler, askeri darbelerle devrilen liderlerin toplam sayı içinde üçte iki gibi büyük bir orana sahip olduklarını göstermektedir.

Askeri darbe, askerin yönetime yaptığı illegal müdahalenin adıdır. Askerin buradaki amacı genel olarak çıkarlarını korumak veya arttırmak olmaktadır.² Bu çıkarlar ideolojik olabileceği gibi, maddi çıkarlar şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla askeri güçler, rejimi demokratik olmayan bir darbe ile devirerek demokrasiye değil, genelde kendi inandıkları doğrulara hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Bu askeri yapılar, devletin değil, belirli bir ideolojik grup veya grupların kontrolünde olup, ülkenin sahibi olarak yalnızca kendilerini gören yapılar olarak tanımlanabilir. Türkiye’de meydana gelen 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 askeri müdahaleleri bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Sosyal Hareketler ile otoriter rejimlerin devrilmesi ise 21. yüzyılda çok daha fazla yaygın hale gelmiştir. Örnek olarak, 2010-2011 yıllarında gerçekleşen Arap ayaklanmaları ile Mübarek, Bin Ali ve Kaddafi gibi diktatörler devrilmiştir. Sosyal hareketleri askeri darbelerden ayıran en önemli fark, sosyal hareketlerin silahlı güçle değil, halkın desteğiyle hareket etmesidir. Fakat askerin de halk hareketlerine destek vermesi, hareketin başarıya ulaşabilmesi için önemli kriterlerden biridir. Askerin halk hareketinin karşısında durması halinde Bahreyn’de olduğu gibi halk ayaklanması sonuçsuz kalabileceği gibi, askerin bölünmesi durumunda da Libya da olduğu gibi bir iç savaş çıkabilir. Fakat askerin halk ayaklanmalarına destek vermesi, Tunus ve Mısır’da olduğu gibi, otoriter rejimlerin yıkılmasına neden olabilmektedir. Halkın öncülüğünde başlatılan ve devam ettirilen bir ayaklanma ile mevcut rejimin yıkılması ve halkın talep ettiği bir yönetim sisteminin kurulması amaçlanmaktadır. Welzel’in belirttiği gibi, “Kitlesele duyarlı demokratikleşme, demokrasiye giden tek yol değildir. Çünkü demokrasi, yabancı güçler tarafından dayatılabilir veya tek taraflı olarak seçkinlerin eylemleriyle benimsenebilir. Ancak kitlesele duyarlı demokratikleşme, toplum tarafından

² Ozan Varol tarafından demokratik darbe teorisi ortaya atılmış olmasına rağmen, MENA bu teörinin pratiğe dönüşmediği bölgelerden biri olmuştur (Daha fazlası için: Varol, Ozan O. The democratic coup d'état, Oxford University Press, 2017).

desteklenen ve sürdürülebilir olan demokratik bir yönetim sistemi oluşturmaının en etkili yoludur” (2019: 38).

Otoriter bir rejiminin askeri bir darbe ile veya sosyal hareketler ile devrilmesinden sonra ki geçiş sürecinde rejim, demokratik bir yapıya kavuşabileceği gibi, tekrar eski düzene veya çok daha antidemokratik bir yapıya da dönüşebilir. Bu askeri bir darbe ile olabileceği gibi, seçimle iş başına gelen bir iktidarın demokratik bir geçişi engellemesi şeklinde de olabilir. 1991 yılında demokratik seçimleri kazanarak iktidara gelen İslami Selamet Cephesi (FIS), Cezayir ordusu tarafından gerçekleştirilen bir askeri darbe ile yönetimden uzaklaştırılmıştır. Bu durum, askerin demokratik geçişe yönelik silahlı bir müdahalede bulunmasına önemli bir örnek teşkil etmektedir. Benzer bir şekilde, Peru’da seçilen devlet başkanı ve ziraat mühendisi Alberto Fujimori, 1992 yılında olağanüstü hal ilan ederek parlamentoyu feshetmiştir. Bu olay, seçilmiş sivil bir liderin demokrasiye karşı gerçekleştirdiği sivil bir darbe olarak tarihe geçmiştir Burada askerin rolü, antidemokratik bir girişimde bulunan gücün, seçilmiş olsa bile, asker tarafından engellenmemesi ve dolayısıyla darbenin, seçilmiş bir sivil-politik aktörün liderliğinde ama askerin desteğiyle gerçekleşmiş olmasıdır.

Demokrasi adına yaşanan yukarıdaki olumsuz örneklerin aksine, Portekiz’de 1974 yılında meydana gelen Karanfil Devrimi, asker ve halkın iş birliğiyle bir diktatörlüğün sona erdirilip demokrasiye geçiş yapıldığı demokratik bir devrim örneği olarak literatüre girmiştir. Bu makalenin konusu olan Mısır ve Tunus’ta ise otoriter rejimler halkın öncülüğünde fakat ordunun da desteğini alarak devrilmesine rağmen her iki ülkede de demokrasiye geçiş sağlanamamıştır. Mısır’da asker darbe yaparak geçişi engellerken, Tunus’ta ise seçilen sivil lider demokratik geçişin önündeki engel olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, demokrasiye geçişin askeri bir darbe ile engellenebileceği gibi, sivil müdahalelerle de sona erdirilebileceği görülmüştür.

3. Teorik ve Metodolojik Çerçeve

Tarihsel gelişmeler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki otoriter rejimlerin kurulması, sürdürülmesi ve yıkılmasında askerin kritik bir rol oynadığını göstermektedir (Bellin 2004, 144-146). Rejim karşıtı halk ayaklanmalarının yaşandığı ve rejimin yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu dönemlerde askerin bu rolü daha fazla öne çıkmaktadır. Çünkü asker, rejimi korumak adına halk ayaklanmalarını bastırabileceği gibi, halkın yanında yer alarak rejimin yıkılmasına da katkıda bulunabilir. Askerin protestoların yanında yer alarak rejimin yıkılmasına neden olması, demokratikleşme adına olumlu bir gelişme olmakla beraber, askerin rolü burada bitmemekte, demokratikleşme sürecinin devam ettiği dönemde devam etmektedir. Otokrasi

sonrası dönemde askerin alabileceği roller, askerin ve ülkenin yapısına göre değişebilmekle beraber, genel olarak şu senaryolara şahit olunmaktadır. Öncelikle asker, demokratik bir davranış sergileyerek demokratikleşme sürecini tamamen sivillere bırakarak kışlasına dönebilir. Fakat asker, antidemokratik bir tutum benimseyerek kışlasına dönmek yerine siyasetin merkezinde kalmayı ve süreci doğrudan yönetmeyi de seçebilir. Askerin geçiş sürecini doğrudan yönetmek yerine dışarıdan kontrol etmeyi tercih etmesi ise diğer bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın teorik çerçevesini, otoriter bir rejim sonrası demokratik bir geçiş süreci yaşayan ülkelerde, askerin sivil yönetim tarafından kontrol edilemeyecek kadar güçlü veya dikkate alınamayacak kadar zayıf olmasının, otoriter rejimlerin demokratikleşme süreçlerini olumsuz etkileyebileceği argümanı oluşturmaktadır (Mansfield & Snyder, 2002; Wright & Escribà-Folch, 2012; Grewal, 2023). Güçlü asker değerlendirmesi yapılırken referans alınan temel 3 değişken askerin yapı ve ekonomik olarak ülkenin yönetiminde ne kadar söz sahibi olduğu, bununla ilişkili olarak da politik veya apolitik bir karaktere sahip olup olmadığı ve son olarak da profesyonelliğe nasıl bir anlam yüklediğidir. Bu çalışma, demokratik geçişi engelleyen tek faktör olarak askerin alacağı pozisyonu görmemekle beraber, otoriter ülkelerin demokrasiye geçişlerinde askerin tutumunu önemli faktörlerden biri olarak değerlendirmektedir.

Askerin güçlü olması, demokrasiyi bir tehdit olarak algılamasına ve sahip olduklarını korumak amacıyla demokrasiye karşı bir tutum sergilemesine yol açabilirken; askerin zayıf olması ise geçiş sürecindeki antidemokratik gelişmelere müdahale etme veya bunları engelleme kapasitesinden yoksun kalmasına neden olabilir. Dolayısıyla demokrasinin gerekliliğini ve değerlerini benimsemeyen çok güçlü veya çok zayıf bir askeri yapının demokratik geçişlerdeki rolü demokrasi adına olumsuz bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, askerin demokratik geçişlerdeki rolünün aktif mi yoksa pasif mi olması gerektiği sorusunu ele alırken, askerin demokrasinin gerekliliğine inanmadığı durumlarda, hem aktif hem de pasif tutumlarının demokrasiyi olumsuz yönde etkileyebileceğine dair yeni bir teorik çerçeve sunmaktadır. Başka bir ifadeyle, etkili bir demokratik geçiş süreci için ordunun, süreci engelleyecek kadar güçlü ya da tamamen müdahale edemeyecek kadar zayıf olmaması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, askerin demokrasiye ve demokratik değerlere inanması ve bunları koruması da büyük bir önem taşımaktadır.

Metodoloji olarak farklı sistem tasarımı olarak adlandırılan aynı sonucu veren farklı iki vakanın karşılaştırılma yöntemi seçilmiştir (Mill, 1843; King, Keohane & Verba, 2021). Bu

karşılaştırmada bağımsız değişken olarak ülkelerin askeri yapıları incelenirken, bağımlı değişken olarak ise demokratikleşme sürecinin devam edip etmediği incelenmektedir. Farklı değişkenler Mısır ve Tunus ordularının sahip oldukları güç, politik yapı ve profesyonellikleri olurken, Arap Baharı ve özellikle de sonrasında geliştirdikleri pozisyonda güçlenmek ve/ya var olan güçlerini arttırmak istemeleri farklı iki ordunun ortak noktaları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu değişkenlerin incelenebilmesi için 2010-2011 Arap ayaklanmaları, 2013 Sisi darbesi ve 2021 Said darbesi örneklem olarak seçilmiştir. İki farklı vakanın farklı değişkenlere rağmen ortak bir noktayla benzer sonuçlara katkı sağladıkları bu vaka gözlemleriyle gösterilerek, karşılaştırmalı vaka çalışması literatürüne katkıda bulunulması amaçlanmaktadır (bkz. Tablo 1).

Tablo 1.

Metodolojik Çerçeve

Bağımsız Değişkenler	Ordunun Davranışının Gözlemlendiği Vakalar	Bağımlı Değişkenler	Sonuç
Mısır Ordusu • Gücü • Politik yapısı • Profesyonelliği	- Arap Ayaklanmaları - 2013 Askeri Darbe	Demokratikleşme Süreci	• Süreç devam etmiyor
Tunus Ordusu • Gücü • Politik yapısı • Profesyonelliği	- Arap Ayaklanmaları - 2021 Sivil Darbe	Demokratikleşme Süreci	• Süreç devam etmiyor

Kaynak: King, Keohane & Verba, 2021.

Çalışmanın ilk kısmında Mısır ordusunun gücü, siyasi karakteri ve profesyonel yapısı incelenerek bu faktörler ile ordunun Arap Baharı sürecinde ve 2013 darbesindeki davranışı arasındaki nedensellik gösterilmektedir. Çalışmanın ikinci kısmında ise Mısır'ın tersi bir örnek olarak karşımıza çıkan Tunus ordusu incelenmekte ve Tunus ordusunun Arap Baharı sürecinde ve 2021 yılında izlediği strateji açıklanmaktadır. Bu karşılaştırma, farklı iki vakanın sahip olduğu farklı değişkenlere rağmen benzer güç arzularının demokratikleşme sürecini olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

4. Mısır Ordusu: Güçlü, Politik ve Profesyonel

Mısır, 1922 yılında Birleşik Krallıktan tek taraflı olarak bağımsızlığını elden etmeyi başarırken, uzun yıllar monarşi ile yönetilmek zorunda kalmıştır (Jankowski, 2002). 1953 yılında Yüzbaşı Cemal Abdülnasır ve General Muhammed Necip'in liderliğindeki Özgür

Subaylar darbesiyle devrilen krallığın ardından Mısır'da kurulan rejim cumhuriyet olarak adlandırılrsa bile, Cook'un (2007) belirttiği gibi askerler aslında kontrolü elinde bulunduran, ancak yönetim işlevini üstlenmeyen bir konumdaydı. Abdülnasır, darbeden sonra askerin kışlasına dönmesi gerektiğini savunan arkadaşı General Necip'i saf dışı bırakarak Mısır'da askerin kontrol ettiği fakat yönetmediği bir rejim inşa etmiştir (Grewal, 2023: 94). Nasır'ın asker kökenli olması askerin yönetimde yer almasını kolaylaştırırken, askere verilen başta ekonomik olmak üzere siyasi ve sosyal ayrıcalıklar da askerin bu yeni rejimi desteklemesini sağlamıştır. Abdülnasır asker olarak geldiği devlet başkanlığında, benzer bir askeri darbe ile karşılaşmamak adına askeri güçlendirerek darbe yapmasını engellemek istemiştir. Askerin, devletin dışında değil, içinde ve devletin kendisi olduğu zaman kendisini devirmek için bir kalkışma içine girmek istemeyeceğini düşünmüştür.

Mısır'da askerin önemi ve gücünün kökenleri tarihsel olarak incelendiğinde, bu durum daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Osmanlı himayesinde olduğu zamanlarda bile vali Muhammed Ali, Mısır'da bölgenin en güçlü ordusunu kurarak Mısır'ın askeri bir devlete doğru yol almasında önemli bir rol oynamıştır (Hashim, 2011a: 63-64; Matthews, 1992: 118). Sharp'a göre, 1830 yılında Mısır'da 100.000 kara, 25.000 donanma olmak üzere oldukça güçlü bir askeri yapı mevcuttu (Matthews, 1992: 64). Osmanlı'nın zayıflamasıyla birlikte, Birleşik Krallığın etkisine giren Mısır, bağımsızlığını Birleşik Krallığa karşı verdiği askeri bir mücadeleyle değil, yaklaşık 3 yıl süren halk ayaklanmasıyla elde etmiştir (Kechichian & Nazimek, 1997: 125; Koehler, 2016: 44). Mısır halkı, uzun yıllar sonra kazanılan ulusal bağımsızlığın korunması için, askeri en önemli aktör olarak görmüş ve her zaman güçlü olmasını desteklemiştir. Bu olumlu imaj yıllar sonra bile etkisini sürdürmüş ve 2000 yılında halk arasında yapılan ankette ordu halkın en çok güvendiği kurumların başında gelmiştir (Aclimandos, 2011).

Tablo 2.

Mısır Silahlı Kuvvetleri (2010)

Silahlı Kuvvetler	Acemi	Profesyonel	Toplam
Kara Kuvvetleri	220,000	120,000	340,000
Hava Kuvvetleri	10,000	20,000	30,000
Donanma	10,000	8,500	18,500
Toplam	240,000	148,500	388,500

Kaynak: IISS, 2010: 248

2010 yılında, yaklaşık 80 milyon nüfuslu Mısır’da silahlı kuvvetlerin sayısı 388,500 gibi önemli sayılabilecek bir sayıya sahipti (bkz. Tablo 2). Bu fiziksel gücün yanı sıra, 2000’li yıllarda, Mısır silahlı kuvvetleri Mısır’ın 210 milyar dolarlık ekonomisinin yaklaşık yüzde 40’ını kontrol ediyordu (Brooks, 1998; Lutterbeck, 2013; Nassif, 2013). Bu miktar aslında Mısır ordusunun kendisine yapılan ekonomik harcamaları değil, doğrudan sahip olduğu ve kontrol ettiği ekonomik imkanlarla, *milbus* (askeri ticaret) olarak tabir edilen, ticari bir yapıya kavuştuğunu gösteriyordu (Siddiqa, 2007: 1). Hashim bunu şöyle özetlemiştir, “İlk olarak, devletten karşılanmasını bekledikleri *kurumsal çıkarları* vardı: Düzenli maaşlar, makul konutlar, düşük faizli krediler ve özel alışveriş kolaylıkları gibi yan haklar. İkincisi, askeri girişimler kamu sektöründekilerden daha verimli ve düzenli olma eğilimindeydi. Ancak, özel sektör şirketlerinin daha verimli olduğunun anlaşılması durumunda, asker, devletin özelleştirme ve liberal ekonomi çabalarını engelleyebilmekteydi” (Hashim, 2011b: 109).

Mübarek döneminin son savunma bakanı olan ve 2011 yılında kritik bir rol oynayarak, Muhammed Mursi tarafından 2012 yılında görevden alınan Mareşal Muhammed Tantavi ise hem Savunma Bakanı hem de Askeri Üretim Bakanı olarak görev yapıyordu (Springborg, 2012: 95). Bu da aslında Tantavi’nin hem yetkili bir asker, hem de CEO olarak büyük bir ekonomik imparatorluğun içine dahil edildiğinin göstergesiydi. Stier’e göre, “Askerin kontrol ettiği şirketler: Gıda (zeytinyağı, süt, ekmek ve su); çimento ve benzin; araç üretimi (Cherokees ve Wranglers üretmek için Jeep ile ortak girişimler); ve askerlerin hizmetlerinin son altı ayında konuşlandırıldıkları inşaat sektörü. Ordunun anlatılmamış servetinin bir başka kaynağı da, bu yoğun nüfuslu ülkenin en değerli mallarından biri üzerindeki hakimiyetleridir: Yerleşim yerlerine ve tatil beldelerine dönüştürülen kamu arazileri. Ordunun diğer ekonomik avantajı da ordu vergi ödemiyor ve özel sektörü boğan bürokrasi ile uğraşmak zorunda da değildi” (Stier, 2011).

Mübarek döneminde askere sunulan ekonomik çıkarların diğer boyutu ise askeri elitlere sunulan devletin yetkili konumlarıydı. Bunu, ordunun etkili ve yetkili kısmında bulunan kişilere ödül olarak sunan Mübarek, diğer bir ifadeyle askere ikinci bir kariyer fırsatı sunuyordu. Bunun en büyük göstergesi, Mübarek’in 30 yıllık iktidarında atadığı 156 valinin 63 tanesinin asker kökenli olmasıydı (Nassif, 2013: 516). Diğer valilerin 34 tanesi polis, 59 tanesi ise sivil kökenliydi (Nassif, 2013: 517). Bu da yüzde kırk gibi büyük bir orana tekabül etmekteydi. Ayrıca Abdülnasır döneminde başlayan kabinede askerlerin yer alması (kabinenin yaklaşık üçte ikisinin asker kökenli olması) geleneği, Sedat ve Mübarek dönemlerinde azalsa da devam

etmiştir (Tusa, 1989: 119). Bunun, Mısır ordusu üzerindeki en büyük etkisi, ordunun siyasallaşması ve siyasi bir hareketin hem parçası hem de en güçlü koruyucusu haline gelmesidir. Diğer bir ifade ile Mısır’da askerin darbe ile elde edebileceği güç, rejim tarafından kendisine darbe yapmadan verilmiştir (bkz. Tablo 3).

Tablo 3.

Mısır Silahlı Kuvvetlerinin Cumhurbaşkanı Tarafından Kontrol Edilme Mekanizmaları

Dönem	Kıdemli Memurların Maddi Çıkarlarını Teşvik Etmek	İdeolojik Bağlantılar	Subay Birliğindeki Tasfiyeler	Silahlı Kuvvetler Komutanlarının Yer Değiştirmeleri
Abdülnasır (1952–1970)	Evet	Evet	Evet	Hayır
Sedat (1970–1981)	Evet	Evet	Hayır	Evet
Mübarek (1981–2011)	Evet	Hayır	Hayır	Hayır

Kaynak: Nassif, 2013: 516

Mısır ordusunun profesyonel yapısı, Huntington’ın (1957) belirttiği gibi devlete ve topluma karşı sorumluluk taşıyan, siyasetten uzak duran ve liyakat esasına dayanan bir kurum olmasından değil; ordunun duygusal bir bağdan ziyade, *esprit de corps* olarak adlandırılan bir kurumsal kimlik içinde hareket etmesinden ve kendisini devletin asli ve sürekli koruyucusu ve sahibi olarak görmesinden kaynaklanıyordu. Diğer bir ifade ile Mısır ordusu kendisini Mısır’ın sahibi olarak görmüş ve siyasi bir profesyonellik göstermiştir. Kurumsal çıkarlarını korumak amacıyla, oportünist bir şekilde zamanın ve koşulların gereklerine uygun hareket ederek elde edilen ayrıcalıkları ve kazançları sürdürmeyi hedeflemiştir.

Mısır ordusu emir komuta zinciri içinde olayların duygusallığına kapılmadan kendi birlikteliği ve kuralları içinde hareket etmiştir. 1948, 1956, 1967 ve 1973 savaşlarında Arap

dünyasının lideri olarak İsrail, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı verdiği savaşlarda zafer kazanamamasına rağmen, ordu dağılmadan ve kurumsal olarak bir zafiyete uğramadan devam etmiş; bu da kurumsal kimliğini güçlendirdiği gibi, halkın gözünde de askerin kahramanlaşmasını sağlamıştır (Springborg, 2012: 94). Ordu içinde istifalar olmamış, yenilginin sorumlusu olarak emir komuta zincirinde yer alan komutanlardan kimse suçlanmamıştır.

Sonrasında ise aynı ordunun İsrail, ABD ve Birleşik Krallık ile anlaşılan Mısır yönetimini desteklemesi, yıllar süren düşmanlıktan çıkarları gereği ortaklığa geçmesi de aslında ordunun ne kadar profesyonel ve duygusal olmadan hareket ettiğini göstermiştir. 1978 Camp David antlaşmasından sonra, Amerika tarafından her yıl 1.3 milyar dolarlık yardım Mısır'a gönderilmiş, bu paranın yarısına yakını askerin teçhizatı ve modernleştirilmesi adı altında asker için kullanılmıştır (Cook, 2007: 146; Demmelhuber, 2011). 1993 yılında, Al-Sha'b gazetesi Mısır ordusunun Amerikan şirketlerinden askeri malzeme almak şartıyla yaklaşık olarak 2.7 milyon dolarlık komisyon ücreti aldığını iddia etmiştir (Cassandra, 1995: 22). Bu iddianın ardından, Mübarek gazeteyi yayınlayan Sosyalist İşçi Partisi liderini tutuklatmış, iddiaların üzeri de kapatılmıştır (Cassandra, 1995: 23).

4.1. Arap Ayaklanmalarında Mısır Ordusu

Ekmek, özgürlük ve eşitlik sloganlarıyla ortaya çıkan ve Arap ayaklanmaları olarak bilinen isyan günlerinde de askerin geliştirdiği strateji, askerin sahip olduğu ekonomik gücü, devletin merkezinde yer alarak siyasallaştığını ve bunları korumak içinde profesyonel bir tutum sergilediğini göstermiştir. Mısır halkının sokaklara çıkmasının üzerinden 17 gün geçmesine rağmen aktif bir tavır ortaya koymayıp bekle-gör stratejisini uygulayan Mısır ordusu, Mübarek'in ve kurduğu rejimin değil, devletin bir iç karışıklık veya iç savaşa sahne olmadan devam etmesinin kendi çıkarları için daha uygun olacağına karar verdiği zaman Mübarek'e ve rejimine olan 30 yıllık desteğini çekmiş, Mübarek'i ülkeyi terk etmek zorunda bırakan süreci başlatmıştır. Silahlı Kuvvetler Yüksek Kurulu (SCAF), Savunma Bakanı Muhammed Tantavi'nin liderliğinde yönetimi devralırken, bu hareketteki amacın halkın talebi olan otoriter rejimin yıkılıp yerine demokratik bir rejimin kurulması değil, aslında var olan asker destekli devlet otokrasisinin devam etmesinin olduğu, Mübarek sonrası yaşanan gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Öncelikle SCAF yönetimi hemen devretmemiş ve Haziran 2012 cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar ülkenin yönetimini elinde tutmuştur. Sonrasında ise laik Mısır ordusunun istemediği Müslüman Kardeşler ve adayları Muhammed Tantavi'nin seçimi kazanması sebebiyle, asker 2013 yılında gerçekleştirdiği bir darbe ile yönetimi almıştır. Daha sonrasında

darbeyi gerçekleştiren General Sisi, cumhurbaşkanı olarak Mısır'da gücü ele geçirmiş, Mübarek sonrası otokrasinin yeni ismi olarak ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler Arap Baharı sürecinde askerin rejimin devam edebilmesi için Hüsnü Mübarek'ten desteğini çektiği, aslında demokratik bir rejim kurulmasının askerin önceliği olmadığı iddialarını haklı çıkarmıştır.

Asker, ülkede bir iç savaş veya karışıklık yaşanmaması, devam eden protestoların uzayıp devletin, dolayısıyla da askerin ekonomik olarak zarar görmemesi adına Mübarek'ten desteğini çekerken, sahip olduğu siyasi güç, ekonomik imparatorluk ve profesyonel yapısından vazgeçmemiştir. Halkla bir çatışmaya girmemiş, tarihten gelen kahraman ve ülkenin koruyucusu imajını devam ettirmiştir. Henry ve Springborg'un da belirttiği gibi, "Sivillerin tamamen kontrolü ele geçirmesi durumunda himaye ağının ve ekonomik etkisinin kuruyacağını bilen ordu için bu kabul edilemezdi" (2011). Dolayısıyla, SCAF Savunma Bakanı Muhammed Tantavi'nin liderliğinde Mübarek olmadan toplanmış ve yönetimi devralmıştır. **Askerin bu davranışı**, halkın sokaklardan çekilmesine ve muhtemel bir iç savaşın önünün kesilmesine ciddi manada katkıda bulunmuştur.

Asker, Mısır'da sahip olduğu ekonomik ve siyasi gücü korumak için Mübarek sonrası geçiş döneminin yine kendi kontrolünde gerçekleşmesini, sahip olduğu profesyonel yapı ve güçlü konumuyla sağlamıştır. Mısır'da hiçbir kurumun ve sokaklara çıkan milyonların sahip olmadığı bu kontrol etme ve organize olabilme gücü, askere Mübarek sonrası geçişin ilk gününden itibaren Mübarek sonrası dönemi kontrol edebilme kabiliyeti vermiştir. Milyonların ekmek, özgürlük ve eşitlik taleplerine Mübarek'ten desteğini çekerek dolaylı olarak hayır demeyen ordu, aslında bu taleplerin değil, kendi çıkarlarının korunması için Mübarek'in gitmesini halkı bastırmayarak sağlamıştır. Aslında değişen otoriter rejim değil, sadece liderin kendisi yani Hüsnü Mübarek olmuştur.

Mısır ordusunun Mübarek'ten desteğini çekmeyip halkı bastırmak için gireceği muhtemel bir silahlı hareket, halkın gözündeki imajını zedeleyeceği gibi halk isyanlarının daha da artarak ve şiddete bürünerek devam etmesine neden olabilirdi. Bu da ordunun kontrol ettiği devletin zayıflamasına ve Mısır'da uzun yıllar sürebilecek bir belirsizliğe neden olabilirdi. Ordunun istediği ise Mısır'da belirsizliğin değil, istikrarının devam etmesiydi. Çünkü 1946 yılından beri sadece üç asker kökenli liderin antidemokratik yönetimine şahit olunan Mısır'da tarih göstermiştir ki istikrarlı yönetim, ordunun da çıkarlarının istikrarı anlamına gelmiştir.

4.2. 2013 Sisi Darbesi ve Mısır Ordusu

Nordlinger’e (1977) göre “Darbelerin büyük çoğunluğu kısmen, esas olarak veya tamamen ordunun kurumsal çıkarlarının savunulması veya geliştirilmesinden kaynaklanmaktadır” (78). Ayrıca Grewal’a (2023) göre demokrasiye geçişin güçlü bir askeri yapı için sorun olmasının başlıca nedenleri olarak şunlar gösterilebilir. Demokratik seçimlerle iktidara gelen ve halka karşı bir sorumluluğu olan sivillere, askerin itaat etmesinin gerekmesi; bunda askerin siyasi gücünü kaybetmesine sebep olurken kaybedilen siyasi gücün askerin sahip olduğu maddi olanaklar için risk teşkil etmesi; son olarak da orduya alım ve terfi süreçlerinde daha kapsayıcı, şeffaf ve liyakat esaslı bir sisteme geçilecek olmasının askerin bireysel ve kurumsal menfaatleri için risk teşkil etmesi (34-35). Bu nedenle, antidemokratik bir sistemde pek çok fırsat elde eden ve hesap vermeyen bir ordu, demokrasiye geçişle birlikte bu ayrıcalıklarını yitireceğinden, demokrasiyi istemeyebilir. Otokrat bir rejimde, rejim tarafından güçlendirilen bir ordu için demokrasi teorik olarak tehdit teşkil etmektedir. Ancak, geçiş hükümetine yönelik halk desteği ve uluslararası desteğin güçlü olması halinde, ordunun bir askeri darbeye kalkışma ihtimali azalır. Yine de ordu, ülkede meydana gelebilecek bir siyasi veya ekonomik kriz sonucunda ortaya çıkan memnuniyetsizliği kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan çekinmez.

Cumhurbaşkanı Mursi, Mübarek rejimi sonrası ülkede var olan ekonomik krizi çözememiş bu da Mursi’nin kendisine karşı var olan ön yargıların ve tepkilerin artmasına sebep olmuştur. 2012’nin ilk çeyreğinde yüzde 12.6 olan işsizlik oranı, 2013’ün ilk çeyreğinde artarak yüzde 13.2 olmuştur (AfDB, 2013). Mübarek’in gitmesiyle ülkede beklenen ekonomik refahın yerine daha derin bir ekonomik krizin gelmesi, Müslüman Kardeşlere şüpheyile bakan Mısırlıların ve askerin Mursi karşıtlığını arttırmıştır.³

Ekonomik sorunlar ile beraber Mursi siyasi olarak da laik Mısır ve laik ordunun tepkisine neden olan politikalara imza atmıştır. Ekim 2012’de Cumhurbaşkanı Mursi, 1973 zaferini kutlarken, eski Cumhurbaşkanı Enver Sedat’ın suikastinde rol oynadığı iddia edilen cihatçıları ‘savaş kahramanları’ olarak etkinliğe katılmaya davet etmiştir. Bu karar birçok kesimden özellikle de laik kesimden ve askerden ciddi eleştiriler almıştır. Dahası, Mayıs 2013’te kimliği belirsiz teröristler Sina Yarımadası’nda 7 Mısır askerini kaçıırken, teröristlerin yakalanmadan ve tespit edilemeden kaçmayı başarmaları, Mısır ordusunun prestijini zedelemiştir (Al-Arabiya,

³ Mursi’nin cumhurbaşkanlığını kazandığı 2012 seçiminde, rakibi Ahmet Şefik, Mübarek döneminde başbakanlık yapan önemli bir aktörken yüzde 49 gibi önemli bir oy oranı almıştır. Bu aslında Mısır’daki Müslüman Kardeşler karşıtlarının ve Mübarek yanlılarının Mısır’da ne kadar önemli bir orana sahip olduklarını göstermiştir.

2023). Askeri yetkililer bu olayın sorumluluğunu Müslüman Kardeşler yönetimine yüklemişlerdir (Al-Arabiya, 2023). Çünkü bu olay ordunun güçlü ve karizmatik imajına hem ulusal hem de uluslararası arenada ciddi zarar vermiştir.

Bununla birlikte, Mayıs 2023'te Mursi, Mısır'ın dört bir yanındaki İslamcılar Kahire stadyumunda toplamış ve Suriye'de uluslararası cihat ilan ettiğini açıklamıştır (Grewal, 2023: 162). Hatta Suriye'yi Esad rejiminden kurtarmak için Mısır askerlerini Suriye'ye gönderme sözü bile vermiştir. Ancak Mursi, bu kararı daha önce orduya iletmediği gibi, böyle bir adım atmak için askerin onayını da almamıştı. Mursi'nin İslamcı gündemini ileriye taşımadaki aceleciliği, askerin tepkisini ciddi manada çekmiştir. Mursi'nin Sina Yarımadası'nda faaliyet gösteren İslamcı cihatçılarla diyalog kurmak istemesine karşın, Mısır ordusunun askeri operasyonlara devam etmesi, Mursi ile asker arasındaki çatışmanın diğer bir örneğiydi (El-Dine, 2016: 193). Ağustos ayında İsrail sınırında kimliği belirsiz teröristler tarafından 16 Mısır askerinin öldürülmesi, hem Mısır ordusunun hem de halkın Mursi'ye tepki göstermesine neden olurken darbeye giden yolun da kaldırım taşlarından biri olmuştur (Al-Ahram, 2012).

Müslüman Kardeşlerin sahip oldukları İslamcı kimlik, uluslararası arenada da çok fazla destek bulmamış ve kendilerine şüpheyle bakılmasına sebep olmuştur. Laik Mısır ordusunun ise 1950'lerden beri Avrupa ve Amerika'dan destek görmesi, askerin darbe yapma motivasyonunu artıran bir diğer faktör olmuştur. Özellikle Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşlerin seçilmesinden sonra devrilmesi için ciddi bir lobi çalışmasında bulunduğu ve muhalifleri, askerler de dahil olmak üzere, ekonomik olarak desteklediği iddia edilmiştir (Riedel, 2013).

2013 Haziran ayında çok sayıda kişi, Mursi ve Müslüman Kardeşler iktidarının son bulmasını istediklerini dile getirmiştir.⁴ Müslüman Kardeşler iktidarının ülkenin ekonomik sorunlarına çözüm üretememesi, siyasi kutuplaşmanın artması ve halkın demokrasiden beklediği hızlı çözümlerin gerçekleşmemesi, Mısırlıların sokaklara dökülmesine yol açmıştır. Bu durumu bir fırsat olarak değerlendiren ordu, ideolojik olarak karşısında olduğu ve kendi çıkarları ile ayrıcalıkları için tehdit olarak gördüğü Müslüman Kardeşlere iki ultimatoma sunmuştur; bunlar arasında Mursi'nin istifası ve halkın taleplerine yanıt olarak erken cumhurbaşkanlığı seçimlerinin planlanması vardı. Bu taleplere Müslüman Kardeşler tepkisiz

⁴ Askeri darbeden önce, Mursi'nin istifası için, yaklaşık 20 milyon imzanın toplandığı iddia edilmiştir (El-Dine, 2016: 185). Şüphesiz bunun da Mursi tarafından atanan General Sisi'yi darbeye götüren sürece katkısı olmuştur.

kalmıştır. Sonuç olarak, Sisi 3 Temmuz 2013'te Mursi ve Müslüman Kardeşler iktidarına son veren bir darbe gerçekleştirmiştir.

Bu gelişmeler şunu göstermiştir ki hükûmet karşıtı protestolar, demokrasinin bir parçası bile olsa, antidemokratik bir gelişme olan askeri bir darbeyi tetiklemiştir. Mısır ordusunun kendisini ülkenin sahibi olarak görmesi ve sahip olduğu ekonomik ve siyasi gücün de bunu güçlendirmesi, askerin sadece 1 yıl önce demokratik bir seçimle iş başına gelen bir hükûmeti devirmesi için yeterli olmuştur (Croissant vd., 2018). Mısır ordusu, Müslüman Kardeşlerin temsil ettiği İslam yanlısı hükûmetin, laik bir yapıya sahip olan ordunun siyasi ve ekonomik çıkarlarını tehlikeye atacağını düşündükten sonra Müslüman Kardeşlere karşı böyle bir darbe gerçekleştirmiştir (Feldman, 2020; El-Dine, 2016: 193). Dolayısıyla 2013 darbesi, Mısır ordusunun 2011'de olduğu gibi 2013'te de çıkarlarını güvence altına almak için yaptığı bir hamle olarak değerlendirilebilir. Grewal ve Kureshi'nin belirttiği gibi, "General Sisi, ordunun kurumsal ayrıcalıklarının güçlendiren yeni bir anayasayı, parlamentonun ordunun üzerindeki denetimini sınırlayarak değiştirmiştir... ayrıca orduya önümüzdeki sekiz yıl için Savunma Bakanı seçimini veto etme yetkisi de vermiştir" (2019: 1024).

Halk, Mübarek sonrası dönemde ekonomik sorunların devam etmesinin ve hayatlarında bekledikleri olumlu gelişmelerin olmamasının sorumlusu olarak geçiş dönemi hükûmetini, yani Müslüman Kardeşleri sorumlu tutmuştur. Mısır'da Mübarek yanlısı bürokratlar, iş adamları ve sivil toplum kuruluşları da Müslüman Kardeşleri güçsüz göstermek adına devletin işleyişini yavaşlatarak demokrasiye başkaldırının mimarları olarak ön plana çıkmışlardır. Örneğin, çöplerin görevliler tarafından kasıtlı bir şekilde zamanında toplanmaması, Müslüman Kardeşler yönetiminin olumsuz bir şekilde algılanmasına ve halkın gözünde kötü bir imaj oluşturmaya yönelik bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Nasır döneminden beri ekonomik, siyasi ve kurumsal olarak çok güçlü ve rejim yanlısı bir duruş sergileyen ordu, "demokrasiyi kendi çıkarlarına ve kimliğine yönelik bir tehdit olarak görmüş ve kayıpları gerçekleştiğinde, geçiş sürecini sona erdirmek için devreye girmiştir" (Grewal, 2023: 73).

Mübarek sonrası gelişmeler, Mısır ordusunun 2010-2011 ayaklanmalarında halk yanlısı bir davranış sergilemesinin nedeninin, rejimi sürdürebilmek adına Mübarek'in istifasını sağlayabilmek olduğunu göstermiştir. Bunu başaran asker, geçiş döneminde demokratik seçimlerle iş başına gelen fakat kendi çıkarları ile çatışan bir iktidarı askeri bir darbe ile devirerek rejimin ve çıkarlarının bekçiliğini yapmaya devam etmiştir. Dolayısıyla güçlü, politik ve profesyonel bir yapıya sahip olan Mısır ordusu, demokrasinin değil, antidemokratik rejimin sahibi olarak hem yöneten hem de kontrol eden güç olmayı 2013 yılı itibarıyla başarmıştır.

Askerin 2011 yılında kışlasından çıkarak başlamasında önemli rol oynadığı demokratikleşme süreci, yine askerin kışlasından çıkması ile 2013 yılında başarısızlığa uğramıştır.

5. Tunus Ordusu: Zayıf, Apolitik ve Profesyonel

Tunus askeri yapısı, Mısır örneğinin tam tersi bir özellik gösteriyordu. Bağımsızlığını savaşa değil, masada diplomatik bir yolla Fransızlardan alan Tunus'ta ordu, Mısır'da olduğu gibi halkın gözünde kahramanlık hikayeleri barındıran bir kurum değildi. Koehler'in de belirttiği gibi, "Tunus, büyük bir askeri müdahale olmaksızın bağımsızlığını kazanan ve bağımsızlık sonrası bir rejim oluşturabilen tek otoriter Arap cumhuriyetidir" (Koehler, 2016: 39). Bağımsızlık sonrası dönemin ilk Cumhurbaşkanı Habib Burgiba ve kendisini 1987 yılında saray darbesi ile deviren Muhammed Bin Ali, askerin darbe yapmasından çekinmiş ve askerin güçlenmesini planlı olarak engellemişlerdir. Özellikle MENA gibi askeri darbelerin çok görüldüğü bir bölgede, her iki lider de askeri marjinalleştirip etkisiz kılma politikasını seçmişlerdir. Barany'nin belirttiği gibi, "Birçok Kuzey Afrika ülkesinin şahit olduğunun aksine, Tunus ordusu hiçbir zaman darbe girişiminde bulunmamış, siyasi kararların alınmasında yer almamış, bir 'ulus inşası' aracı olmamış ve ekonomik kalkınma programlarına katılmamıştır" (2011: 27).

Tunus ordusu, bağımsızlıktan itibaren siyasi gücün izlediği marjinalleştirme politikasının sonucu olarak apolitik ve profesyonel bir karaktere sahip olmuştur. Örnek vermek gerekirse, askeri personellerin herhangi bir siyasi partiye üye olmalarına izin verilmediği gibi, askerlerin aktif görevde oldukları sürece cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimlerinde oy kullanma hakları da yoktu (Hopkins, 1989). Bu durum, askerin siyasi bir kimlik kazanmasını ve siyaseti etkileyebilecek bir konumda olmasını engellediği gibi, siyasi grupların da askerin bu etkisizliğinden dolayı askeri destek arayışını gereksiz kılmıştır.

Tunus ordusunun profesyonel yapısı, Mısır ordusunun aksine, kendisini ülkenin sahibi ve koruyucusu olarak görmemesi ve siyasi bir kimlik taşımamasıyla öne çıkmıştır (Grewal, 2023: 90). Ordunun siyasetin dışında kalarak kendisi için belirlenen sınırlar içinde görevini yerine getirmesi de bu tanımın bir parçasıdır (Grewal, 2023: 90). Tunus ordusu ülkedeki siyasi olaylarda taraf tutmamayı ve yöneten değil yönetilen olmayı da sahip olduğu profesyonelliğin bir gereği olarak görmüş ve tarih boyunca böyle davranmıştır. Ware, 1985 yılında yaptığı çalışmada Tunus'un bu özelliğini şu şekilde ifade etmiştir, "Arap dünyasındaki askeri kuruluşlar arasında Tunus neredeyse benzersizdir. Silahlı bir güç olarak asla devlete karşı darbe yapmayan veya devrimi teşvik etmeyen, asla doğrudan Arap-İsrail krizine karışmayan, hiçbir

zaman ulusal çıkarların aracı ve pretoryen olmayan, son derece profesyonel bir askeri yapıdır” (47).

Ayrıca Ware’e göre, “Ordu, karar verme sürecine hiçbir zaman siyasi seçkinler olarak katılmadı. Ordunun bir ulusun modernleştiricileri gibi tarihsel bir rol oynama fırsatı da olmadı. Aksine, yalnızca ulusal egemenliğin ve statükonun savunucuları sıfatıyla ve birliğin sembolü ve ulus inşa etme girişiminde insanları hükümete bağlayan bir araç olarak hizmet etti” (1985: 47). Barany de Ware ile benzer bir görüşü dile getirerek, Tunus ordusunun apolitik yapısına ışık tutmuştur. Barany’e göre, “Bin Ali’nin selefi Habib Burgiba, cumhurbaşkanı olduğu otuz yıl boyunca (1957-87) askerleri kasıtlı olarak siyasetin dışında tutmuş, hatta iktidar partisine katılmalarını yasaklamış ve oy kullanma haklarını ellerinden almıştır. Bin Ali de selefi gibi silahlı kuvvetleri siyasetin dışında tutma politikasını kararlılıkla sürdürmüştür” (2013: 60).

Askerin siyasi güç tarafından planlı olarak marjinalleştirilmesinin bir sonucu olarak, 2010 yılında, yaklaşık 10 milyon nüfuslu Tunus’ta askeri güç sadece 35,800 olarak kayıtlara geçerken, bunun 23,400’ünü acemiler, 12,400’ünü ise profesyonel askerler oluşturuyordu (bkz. Tablo 4) (IISS, 2010: 274). Silahlı kuvvetlerin yaklaşık yüzde 70’inin acemi askerlerden oluşması, Tunus hükümetinin silahlı kuvvetlerde hizmeti profesyonel bir kariyer meslek olarak değil, kısa vadeli bir sorumluluk olarak gördüğünü gösteriyordu.

Kapasite ve yapı olarak zayıf tutulan bu ordunun karşısına, Bin Ali tarafından desteklenen ve kontrol edilen polis güçleri kurulmuştur. Böylece Tunus’ta meydana gelebilecek muhtemel bir iç karışıklıkta kullanılmak üzere Bin Ali tarafından Tunus, bir polis devleti olarak dizayn edilmiştir. Tunus polis güçleri “Bin Ali rejiminin ajanları,” veya “siyasi polis güçleri” olarak da isimlendiriliyordu (Lutterbeck, 2015; Droz-Vincent, 2014). Tablo 5’te görüldüğü gibi, 2010 yılında Tunus’ta polis ve paramiliter güçlerin sayısı yaklaşık olarak 160,000 civarındaydı. Bu sayının silahlı kuvvetlerde sadece 35,800 olması, Bin Ali’nin polise ne kadar güvendiğinin ve kurduğu sistemde güçlü bir askeri yapıya yer olmadığının açık bir göstergesiydi. Çünkü Bin Ali için, askerin silahlı bir darbe yapma ihtimalinden dolayı zayıf ve daima izlenen, polis güçlerinin ise daha güvenilir olduğu için güçlü ve izleyen olmasını istediği tartışılmaz bir gerçektir. Özellikle polis darbesinin bu bölgede hiç görülmemesi ve polislerin çok rahat kontrol edilebilen İçişleri Bakanı’na bağlı olmaları, Bin Ali’nin polislere güven duymasının nedenlerinden biri olmuştur.

Tablo 4.

Tunus Silahlı Kuvvetlerinin Büyüklüğü (2010) ⁵

	Acemiler	Profesyoneller	Total
Kara Kuvvetleri	22,000	5,000	27,000
Donanma	700	4,100	4,800
Hava Kuvvetleri	700	3,300	4,000
Total	23,400	12,400	35,800

Kaynak: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (IISS), 2010.

Tablo 5.

Polis ve Paramiliter Güçlerin Sayısı (2010) ⁶

	Polis	Ulusal Muhafızlar	Cumhurbaşkanlığı Muhafızları
Toplam	130,000-150,000	12,000	5,000-6,000

Kaynak: Brooks, 2013; Lutterbeck, 2015.

Siyasi olarak devletin dışında bırakılan orduya, ekonomik olarak da çok küçük bir bütçe ayrılarak askerin güçlenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Tablo 6’ta da görüldüğü gibi, 2010 yılında Tunus ordusu için ayrılan GSYİH oranı sadece yüzde 1.3’tü. Bu da aslında geçmişten itibaren ordunun donanım ve harcama olarak güçlenmemesi için ordunun sistemli olarak ekonomik anlamda zayıf tutulduğunu göstermektedir. 2002 yılında genelkurmay başkanının bir helikopter kazasında ölmesinden sonra, 30 yıllık Tunus askeri helikopterlerinin *uçan tabutlar* olarak adlandırılması bu politikanın bir sonucuydu (Jebnoun, 2014: 303). Teçhizat ve donanım olarak geri bırakılmış bu askeri yapının darbe yapması çok zor olduğu gibi devlette söz sahibi

⁵ Tunus devlet arşivinin belirsizliği nedeniyle, araştırmacılar arasında silahlı kuvvetlerin büyüklüğü konusunda bir fikir birliği yoktur. Örneğin, Henry ve Springborg (2011) ordunun 45.000 kişiden oluştuğunu belirtirken, Barany (2013) sayıların 30.000’e yakın olduğunu iddia etmiştir. Haziran 2015 yılında görüştüğüm Emekli Albay Ben Nasr, sayının 30.000 ile 35.000 arasında değiştiğini iddia etti. Görüşülen eski Muhammed Ganuşi hükümet yetkilisi Nejip Jeridi’ye göre ise silahlı kuvvetler 20.000 askerden oluşuyordu (Haziran 2015).

⁶ Silahlı kuvvetlerin büyüklüğü gibi, araştırmacılar polis gücünün, başkanlık muhafızlarının ve ulusal muhafızların büyüklüğü konusunda da hemfikir değildir. Örneğin, Schraeder ve Redissi’ye (2011) göre, başkanlık muhafızları 8.000 askerden, ulusal muhafızlar ise 20.000 askerden oluşuyordu. Henry ve Springborg’a (2011) göre, güvenlik güçlerinin geri kalanı yaklaşık 120.000-180.000 idi. Brooks (2011), sayıların 120.000 ile 200.000 arasına düştüğünü iddia etti. Barany (2013), polis gücünün 150.000 kişiyi içerdiğini iddia etti. Mülakat yapılan Ben Nasr, başkanlık muhafızlarının sayısının 5.000-6.000’e yakın olduğunu ve ilginç bir şekilde polisin maksimum 10.000 olduğunu belirtti (Haziran 2015). Görüştüğüm Jeridi, polis kuvvetlerinin 130.000 değil, 30.000-35.000 arasında olduğunu ve başkanlık teşkilatının sadece askerlerden oluştuğunu belirtti (Haziran 2015).

olması da zordu. Dolayısıyla Tunus ordusu siyasi güçler tarafından marjinalleştirilmiş fakat bunun sonucu olarak da apolitik ve profesyonel bir yapıya kavuşmuştur.

Tablo 6.

Tunus Devletinin Askeri Harcamaları

Yıl	Milyon (Tunus Dinarı)	GSYİH Payı (%)
1988	200	2.3
1989	222	2.3
1990	218	2
1991	241	2
1992	256	1.9
1993	277	1.9
1994	300	1.9
1995	324	1.9
1996	387	2
1997	396	1.9
1998	417	1.8
1999	424	1.7
2000	456	1.8
2001	483	1.7
2002	491	1.7
2003	525	1.7
2004	554	1.6
2005	608	1.5
2006	662	1.4

2007	629	1.3
2008	713	1.3
2009	763	1.3
2010	818	1.3

Kaynak: SIPRI Askeri Harcamalar (1988-2010) 2014. Erişim tarihi: 30 Haziran 2015

5.1. 2010 Arap İsyanlarında Tunus Ordusu

Tunus, Arap isyanları meşalesinin ilk yakıldığı yerd. 26 yaşındaki sokak satıcısı Muhammed Buazizi, 17 Aralık 2010'da bir devlet görevlisinin kendisinden rüşvet talep etmesi üzerine, bu isteği reddettiği için dayak yediğini iddia ederek kendini ateşe vermiştir. Bu ateş, adalet, ekmek ve özgürlük isyanlarının fitilini ateşlemiştir. Bin Ali'nin isyanları bastırmak için bakanların ve başbakanın değişikliği dahil bir çok müdahalesine rağmen, isyanlar artarak devam etmiştir. Sadece Tunus'u değil, MENA bölgesini de etkisi altına alan bu isyan hareketi sonucunda Bin Ali, 14 Ocak 2011 tarihinde eşi Leyla Trabelsi ile beraber ülkeyi terk ederek Suudi Arabistan'a kaçmak zorunda kalmıştır.

Bir polis devleti olan Tunus'ta polis güçleri, sokak hareketinin hemen hemen tüm ülkeyi sarmasını ve giderek artan bir şekilde devam etmesini engellemekte yetersiz kalmıştır. Polisin görev alanına girmesine rağmen yetersiz kaldığı bu noktada, askerin rolü kritik bir önem kazanmıştır. Örneğin, General Râşit Ammar'ın Bin Ali veya Savunma Bakanı tarafından protestolara ateş açılması talimatı aldığı, ancak bu talimatı yerine getirmediği öne sürülmüştür (Taylor, 2014).

General Ammar, ayaklanmanın üçüncü haftası olan 9 Ocak'ta devlet kurumlarını savunmak amacıyla askeri güç konuşlandırarak kurumsal ve profesyonel kimliğini korumuştur (Albrecht & Bishara, 2011). Askeri güçler, hükümet binalarını protestocuların saldırılarına karşı korumuş, fakat binaları savunmak için protestoculara saldırmamışlardır. Asker çok kritik bir şekilde polis güçleri ile protestocular arasında arabulucu rolü oynamış ve protestocuların polis tarafından şiddet görmesinin önüne geçmiştir (Chabir, 2015). Polisin şiddetli bir müdahalesi, protestoların muhtemel bir iç savaşa sürüklenmesine veya protestoların büyümeden bitmesine neden olabilirdi. Dolayısıyla, asker arabulucu rolüyle protestoların büyümesine planlı olmasa da önemli bir katkıda bulunmuştur.

General Ammar ile yakın ilişkileri olan araştırma katılımcılarına göre, Bin Ali General Ammar'a protestocuları vurması için hiçbir zaman doğrudan bir emir vermemiş, böyle bir emri

polis kuvvetlerine vermiştir (Chabir, 2015; Nasr, 2015). Hangi iddianın gerçek olduğunun kesin olarak belirlenememesiyle birlikte, kanıtlanan bir gerçek vardır ki, General Ammar, Tunus ordusuna üst düzey komutanların izni olmadan hiçbir askerin protestoculara ateş açmaması talimatını veren bir telgraf göndermiştir (Nasr, 2015; Jebnoun, 2014: 305). General Ammar, bu emri Tunus ordusunun apolitik ve profesyonel kimliğini korumak amacıyla vermiş olabilir; fakat, Bin Ali rejimiyle olan mesafeli ilişkilerinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Başka bir deyişle, Bin Ali'nin bir politikası olan zayıf ve apolitik Tunus ordusu, rejimi korumak uğruna protestocularla çatışmaktan uzak durmuştur.

Bin Ali, 12 Ocak 2011 tarihinde sokağa çıkma yasağı ilan etmesine rağmen, protestocular buna uymamış sokağa çıkmışlardır (Murphy, 2011: 301). Ordunun, sokağa dökülen protestocuları bastırmak yerine bu isyana tepkisiz kalması, Bin Ali rejimi için kritik bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü daha öncede belirtildiği gibi Tunus anayasasına göre cumhurbaşkanı ordu da dahil olma üzere bütün devlet kurumlarının başıydı (1959 Tunus Anayasası: Madde 44). Ancak ordu, cumhurbaşkanına karşı yapılan bu itaatsizliği protestoculara ateş açmayarak kabul etmiş ve rejimin hatırı için halkı karşısına almamıştır.

General Ammar, Nouredine Jebnoun ile yaptığı röportajda, Bin Ali'nin güvenlik şefi Ali Şeriatî'nin Leyla Trabelsi'nin ailesinin evlerinin korunması yönünde kendilerinden talepte bulunduğunu, fakat askerin görevinin özel konutları değil, devlet binalarını ve halka açık yerleri korumak olduğunu belirterek reddettiğini söylemiştir (Jebnoun, 2014). Bin Ali'nin güvenlik şefine karşı yapılan bu tepki, ordu ile rejim arasındaki önemli bir ayrılık işareti olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca Bin Ali, Kartaca Havalimanı'nda kaçmak üzereyken Terörle Mücadele Tugayı (BAT) tarafından tutuklanan Trabelsi aile üyelerinin BAT personellerini öldürmek dahil her türlü yola başvurularak ordu tarafından bir an önce kurtarılması emrini vermesine rağmen, General Ammar BAT ile çatışmak yerine güvenli ama daha uzun bir yol olan müzakereyi tercih etmiştir (Jebnoun, 2014: 307).

Yukarıda bahsedilen gerginlikler Bin Ali rejimi ile ordu arasında farklılıklar oluştursa da, bu hareketler Bin Ali rejimi tarafından ordunun açık bir sadakatsizliği olarak yorumlanmamıştır. Bin Ali, 14 Ocak günü saat 14.00'te General Ammar'ı İçişleri Bakanlığı'ndan yönetmesi için güvenlik güçleri ve silahlı kuvvetler koordinatörü olarak görevlendirmiş ve Askeri Güvenlik Direktörü Ahmet Chabir, 2 Şubat 2011'e kadar geçici olarak Savunma Bakanlığı'nda General Ammar'ın görevini üstlenmiştir (Chabir, 2015). Bin Ali'nin General Ammar'ın yerine Askeri Güvenlik Direktörü Ahmet Chabir'i getirip, General Ammar'ı ev hapsine gönderdiği söylentilerinin aksine, aslında General Ammar, Bin Ali Suudi

Arabistan'a gittikten sonra da İçişleri Bakanlığı'nda kalmış ve Bin Ali'nin uçağını Suudi Arabistan'dan geri çağıran konsey üyelerinden biri olarak yer almıştır (Chabir, 2015; Jeridi, 2015).

Tunus ordusunun Bin Ali rejimi karşıtı protestoları karşısına almayan tavrı, Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesinden sonra da devam etmiştir. Çünkü Bin Ali cumhurbaşkanlığından ayrılrsa da, protestolar sona ermemiştir. 24 Ocak'ta General Ammar, gösterileri yatıştırabilmek için bir konuşma yapmış ve "Sizin devriminiz bizim devrimimizdir. Devriminizi koruyacağız,"⁷ diyerek protestoların dinmesi için ilk defa açıktan çaba sarf etmiştir. Bu açık desteğe rağmen, Tunus ordusu Bin Ali döneminde olduğu gibi Bin Ali sonrası dönemde de siyasetin dışında kalmış ve siyasete doğrudan müdahaleden kaçınmıştır. 24 Haziran 2013 tarihinde bir televizyon röportajında Ammar, "15 Ocak 2011'de cumhurbaşkanı olmaya çağrıldım ama ülkem uğruna bunu reddettim," diyerek orduyu siyasetin dışında tuttuğunu açıkça belirtmiştir.⁸

2011 parlamento seçimlerinden önce, 22 yıldır sürgünde olan El-Nahda (Rönesans) hareketinin lideri Raşit Ganuşi'nin Tunus'a dönmesi ve liderlik ettiği ılımlı İslamcı parti El-Nahda'nın parlamento seçimlerini kazanması sivil-asker ilişkileri için yeni bir test alanı olarak ortaya çıkmıştır. El-Nahda'nın adayı Hammadi Cibali başbakanlık görevini üstlenirken, Cumhuriyet Kongresi (CPR) lideri Moncef Marzouki Tunus Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olmuştur (Arieff, 2012). Tunus ordusu, seçim sonuçlarına saygı duyarak ve El-Nahda iktidarına karşı bir müdahalede bulunmayarak demokratik geçiş sürecine olumlu katkıda bulunmuştur.

Tüm bu gelişmeler, devrim sonrası dönemin kilometre taşlarını oluşturmuştur. Çünkü Tunus ordusu, Tunus'un laik tarafında yer alırken, El-Nahda ılımlı İslamcı bir hareketi temsil ediyordu. Ordu, Bin Ali sonrası El-Nahda'nın kazandığı seçim sonuçlarını iptal edebilir veya El-Nahda'nın tekrar yasaklanmasını ve seçimlerin yenilenmesini isteyebilirdi. Tüm bu beklentilerin aksine, ordu seçim sonuçlarına saygı göstererek kışlasına çekilmiştir. Bu arada, El-Nahda'nın lideri Ganuşi, ordunun ve toplumun duyarlılıklarını göz önünde bulundurarak İslami bir devlet kurma niyetinde olmadıklarını net bir şekilde belirtmiştir (Bayat, 2013: 591). Ganuşi, Kahire'de yaptığı bir konuşmada bunu şöyle dile getirmiştir, "Toplumların çeşitli ve farklı gruplardan oluştuğu gerçeği göz ardı edilmeden, bu farklı gruplar arasında güç dengesi

⁷ "Raşit Ammar: Tunus ordusu devrimi koruyacaktır," Ocak 25, 2011, <http://www.youtube.com/watch?v=AsHs-Kn--oc#t=11>, erişim tarihi Mart 18, 2013.

⁸ "Raşit Ammar'ın TV programı," Haziran 25, 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=rEYzxSHFd4M>, erişim tarihi Eylül 7, 2014.

oluşturulmalıdır. Aksi takdirde, çatışma ve kaos toplumun kaçınılmaz sonu olur” (Shaker, 2013).

25 Temmuz 2013 tarihinde Tunus’un önde gelen solcu siyasetçilerinden Muhammed Brahmi’ye düzenlenen suikast sonucu, Ağustos ayında yüzlerce kişi El-Nahda liderliğindeki troyka koalisyonunu (İslamcı, solcu ve laiklerin birleşimi) protesto etmek için bir araya gelmiştir (Boubekur, 2015; Feldman, 2020). Halkın bir kısmı, demokratik olarak seçilmiş hükümetin meşruiyetini kaybettiğini ve yönetimi teknokrat bir hükümete devretmesi gerektiğini dile getirirken, bir kısmı ise hükümetin istifasının yanı sıra ordunun da müdahalesini istemiştir (Grewal, 2023: 73). Bu protestoların sonucu olarak 6 Ağustos 2013’te Meclis Başkanı Mustafa Ben Jafaar, meclisi geçici olarak askıya almış, 28 Ocak 2014’te ise El-Nahda hükümetinin Cıbalı’dan sonra göreve gelen Başbakanı Ali Larayedh istifa ederek, iktidarı Teknokrat Başbakan Mehdi Joma’ya devretmiştir (Marks, 2015).

Özet olarak ordu hem protestolar devam ederken hem de Bin Ali sonrası dönemde kendisine yapılan açık ve gizli müdahale çağrılarına cevap vermemiştir. Özellikle 2013 yılı Tunus ordusu için bir dönüm noktası olabilir ve bir askeri darbe ile yönetimi devralabilirdi. Çünkü Tunus’un en güçlü silahlı birlikleri olan polis güçleri ve başkanlık muhafızları dahil, halkın laik ve cumhuriyetçi kısmı, İslamcı El-Nahda liderliğinde kurulan hükümete karşı yapılacak olan bir müdahalede muhtemelen askerin yanında yer alacaklardı. Çünkü halkın laik kısmı ve devletin silahlı ve silahsız güçleri, İslamcı bir partinin seçimlerden birinci parti olarak çıkmasından memnun değildiler. 2013 yılında Mısır’da meydana gelen Sisi darbesi gibi Tunus’un da aynı kaderi paylaşma ihtimaline karşı, Tunus ordusunun Mısır ordusunun tam tersi olarak tarih boyunca hiçbir askeri darbeye bulunmamış olması,⁹ teknik ve insan kapasitesi olarak bir devleti yönetebilecek kapasiteye sahip olmaması, kurum olarak devleti yönetmek gibi bir misyonu kendisinde görmemesi ve devleti yönetme sorumluluğunu almak istememesi, askerin 2013 yılında muhtemel bir darbe girişiminde bulunmasını engellemiştir (Grewal, 2023: 86-87).

Apolitik, zayıf fakat kurumsal bir kimliğe sahip olan Tunus ordusu, 2010-2011 protestolarında protestoculara ateş etmeyerek, polisin de ateş etmesine dolaylı yoldan engel olarak öncelikle Bin Ali’nin gitmesinin sebeplerinden biri olmuştur. Bin Ali sonrası dönemde ise iktidara talip olmayarak, daha da önemlisi iktidara gelen İslamcı El-Nahda’yı askeri bir darbe ile devirmeye çalışmayarak, Tunus’un demokratikleşme sürecine katkıda bulunmuştur.

⁹ 1987 yılında asker kökenli Bin Ali’nin kansız saray darbesi, askerin ülkeye hükmetmesini değil Bin Ali’nin selefi Habib Burgiba gibi Tunus’u polis devleti olarak inşa etmesini sağlamıştır.

Zayıf ve apolitik bir yapıya sahip olması siyasete ve yönetime ilgi duymasını engellerken, ülkeyi yönetme kapasitesinden yoksun olması da askeri darbe yapmaktan alıkoyan muhtemel sebeplerden biri olmuştur. Fakat bu zayıf yapı ve pasif duruş, Tunus'un demokratikleşmesi adına sonraki süreçte dezavantaj olarak ortaya çıkmıştır.

5.2. 2021 Kays Said Darbesinde Tunus Ordusu

Bin Ali sonrası yönetime gelen İslamcı, teknokrat ve seküler hükümetlerin Tunus'ta demokrasi, ekonomi ve insan hakları adına beklentileri karşılayamaması, halkın memnuniyetsizliğinin artmasına sebep olmuştur. 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bağımsız aday olarak seçime giren hukuk profesörü Kays Said, ikinci turda yüzde yetmiş gibi yüksek bir oranla seçilerek Tunus'un yedinci cumhurbaşkanı olmayı başarmıştır. Hukukçu olması, hiçbir siyasi parti ile bağlantısının olmaması ve yeni bir yüz olması, halk arasında özellikle de gençler arasında popüler olmasını sağlamıştır.

Fakat Cumhurbaşkanı Said, 25 Temmuz darbesi olarak adlandırılan bir darbe ile 2021 yılında demokratik seçimler ile göreve gelen parlamentoyu dağıtmış ve başbakanı görevden almıştır. El-Nahda önderliğinde 2019 yılında yapılan meclis seçimleriyle kurulan hükümeti dağıtan Said, bu kararı, hükûmet karşıtı gösterilerin ortaya çıkmasından sonra almıştır. Şubat 2022 yılında da Anayasa Mahkemesini dağıtan Said, Temmuz 2022 yılında başkanın yasama, yürütme ve yargı güçleriyle donatıldığı yeni bir anayasanın yapılmasını sağlamış ve bu anayasa, yüzde otuz gibi düşük katılımlı bir referandumda, yüzde doksan gibi bir oranla kabul edilmiştir (Kashina, 2022; Huber & Pisciotto, 2023: 371). Yeni anayasa, daha önceki anayasada mevcut olan güçler ayrılığına son vermiş ve tüm yetkiyi devlet başkanına vermiştir. 2014 yılında özgürlükleri ve hakları güvence altına almayı hedefleyen ve siyasi partiler ile halk arasında oluşan büyük bir koalisyonla ortaya çıkan Bin Ali sonrası yenilikçi anayasa böylece değiştirilmiştir.

Cumhurbaşkanı Said'in seçtiği komisyon üyelerinin hazırladığı yeni anayasaya göre, cumhurbaşkanı başbakanı seçiyor, yasaları parlamentoya sunuyor ve yargıçları atıyordu (Grewal vd., 2022). Daha da önemlisi parlamentonun eskisi gibi cumhurbaşkanını görevden alma yetkisi kaldırılıyordu (Grewal vd., 2022). Hiper başkanlık sistemi kuran bu anayasa, devlet başkanının hiçbir siyasi ve bürokratik engelle karşılaşmadan yasama, yürütme ve yargıyı kontrol etmesini amaçlamıştır. Artık cumhurbaşkanı yasal olarak devletin güçler birliğinin en güçlü sahibiydi. Gücün fazla, denetimin ise az olduğu bu yeni sistem, Tunus'un Bin Ali sonrası dönemde yaşadığı demokratik geçişin durmasına sebep olmuştur.

Sivil bir darbe ile siyasi partilerin ve meclisin yetkilerini eline alan Said, halkın çıkarlarını korumak adına bunları yaptığını söylerken, bu değişiklikleri ise “demokrasiyi aşağıdan inşa etmek” olarak nitelendirmiştir (Koehler, 2023: 1). Meclisi dağıtmaması halinde hükûmet karşıtı protestoların şiddete dönüşebileceğini belirten Said, halkın memnuniyetsizliğine cevap vermek zorunda olduğunu belirtmiştir (Al Arabiya News, 2021). Meclisin ve siyasi partilerin ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal olarak gelişmesine engel teşkil ettiğini, bunun da Bin Ali sonrası dönemde seçilen ve kurulan hükümetlerle kanıtlandığını iddia eden Said, seçimle geldiği başkanlık makamını güçler birliği ile güçlendirmek için demokratik geçiş sürecini askıya almıştır.

Ülkenin mevcut durumundan memnun olmayanlar bu kararı kutlarken, askerın tepkisi ise en çok merak edilenler arasındaydı (Ebel, 2021). Asker, apolitik karakterini bozmadan kendisine verilen emri, emir komuta zinciri çerçevesinde yerine getirerek feshedilen meclisi kimsenin girmemesi için kuşatmış ve Said’in başkanlığına ve kararlarına olan bağlılığını göstermiştir. Meclis başkanı ve El-Nahda hareketinin lideri Raşit Ganuşi meclise girmek isterken ordunun engeli ile karşılaşmış ve meclise girememiştir (CBS, 2021). Ordu, demokrasinin değil, devletin ordusu olarak hareket ederek, devletin en başında bulunan başkanın emirlerini yerine getirmiştir. Şüphesiz ordunun zayıf ve kapasite olarak yetersiz olması, Said’in kararına karşı durmasını ve demokrasi adına meclisi korumasını engelleyen faktörlerden biri olmuştur. Fakat bu ordunun demokratik seçimlerle seçilen ve milyonlarca insanın oyunu alarak milletvekilliğini kazanan vekillerin temsil yeteneğinin gasp edilmesine tepki göster(e)mediği gerçeğini değiştirmemiştir. Ganuşi, “Siyasal İslamcıların, solcuların ve El-Nahda hareketinin dışlandığı bir Tunus’ta iç savaş çıkar,” sözleri nedeni ile 17 Nisan 2023 tarihinde gözaltına alınmış ve yargılama sonucu 22 yıl hapis cezasına mahkum edilmiştir (Tommasi, 2023; Middle East Eye, 2025). Tunus’un en köklü hareketlerinden biri olan El-Nahda hareketinin lideri ve feshedilen meclisin başkanı için verilen bu karar, Tunus’ta demokrasi adına önemli bir kırılma noktası olarak tarihe geçmiştir.

Tunus ordusu 2010-2011 protestoları sonrasında gösterdiği pasif tavrı, 2021 yılında Kays Said’in sivil darbesinde de göstermiştir. Demokrasinin savunucusu olmaktan çok, kuralların uygulayıcısı rolünü üstlenen ordu, pasif bir tutum sergileyerek mevcut düzenin yanında yer almıştır. Halkın bir kısmının Said’in bu kararlarını takdirle karşılaması da orduyu kimseyi karşısına almadan görevine devam etmeye itmiştir. Meclisi savunması ve Said’in kararının karşısında durması halinde hem hükûmet karşıtı ve Said taraftarları ile çatışmaya girme riski hem de Said’in (devletin) tepkisini çekme ihtimali oldukça yüksekti. Burgiba döneminden beri

marjinalleştirilen ordu, Said'in tarafında yer alarak dışlanan değil, kazanan olmak istediğini gösteren pragmatist bir davranış sergilemiştir.

Özetle, Tunus ordusunun zayıf, apolitik ve profesyonel bir yapıya sahip olması, demokratik bir seçimle göreve gelen Cumhurbaşkanı Said'in, kendisi gibi demokratik seçimle göreve gelen parlamentoyu, başbakanı ve bakanlar kurulunu feshetmesine katkıda bulunarak demokratikleşme sürecine zarar vermiştir. Ordu, siyasete girmeden kurumsal yapısını ve imkânlarını güçlendirmek ve yıllardır maruz kaldığı dışlanmışlık pozisyonuna son vermek için potansiyel olarak kazanma ihtimali daha fazla olan Cumhurbaşkanı Said'in emirlerine uymuştur. Ordunun tarihten gelen zayıflığı, kendisine verilen emirlere itaat etme ve isyan etmeme şeklinde bir kez daha ortaya çıkmıştır. Demokrasinin askeri olmayı başaramayan Tunus ordusu, düzenin (demokratik veya değil) ordusu olarak tarihe geçmiştir. Askerin kışlasından çıkmaması ile 2011 yılında başlayan demokratikleşme süreci, 2021 yılında yine askerin kışlasından çıkmaması sonucu başarısızlığa uğramıştır.

6. Sonuç

Bu makalede ilk olarak askerin otokrasi sonrası demokratik geçişlerdeki rolünün sağlıklı bir geçiş adına önemli olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, askerin demokratik süreci desteklemesinin veya engellememesinin tek önemli faktör olmamakla beraber, demokratikleşme sürecinin demokrasi ile sonuçlanabilmesi adına önemli olduğu gösterilmiş; aksi bir tutumun da geçişin demokrasi adına sekteye uğramasına sebep olabileceği tartışılmıştır. Mısır ve Tunus'un 2010-2011 yıllarında yaşadığı demokratik sokak hareketlerinde asker, protestoları bastırmayarak Bin Ali ve Mübarek yönetimlerinin sona ermesinde ve demokratik geçiş sürecinin başlamasında önemli bir rol oynamıştır. Fakat 2013 yılında Mısır'da General Sisi'nin askeri darbesi, 2021 yılında ise Tunus'ta Cumhurbaşkanı Said'in sivil darbesi, demokratik geçiş süreçlerinin durmasına sebep olmuştur.

Mısır'ın güçlü ordusu, sahip olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal gücü kaybetmemek adına 2011 yılında Mübarek rejiminden desteğini çekerken, 2013 yılında demokratik bir seçimle yönetime gelen Cumhurbaşkanı Mursi'yi, çıkarlarına tehdit olarak gördüğü için devirmiştir. Mısır ordusunun gücü, politik ve profesyonel yapısı darbe yapmasına ve Mısır siyasetinde önemli bir rol oynamasına sebep olmuştur. Güçlü ve politik Mısır ordusunun aksine, Tunus'un zayıf, apolitik ve profesyonel ordusu da 2011 yılında desteklediği demokratik geçiş sürecinin 2021 yılında sivil bir darbe ile durdurulmasına sergilediği pasif tutumla katkıda bulunmuştur. Burgiba döneminden beri gücün merkezinden dışlanan Tunus ordusu, Said'in tarafında yer alarak dışlanan değil, bu kez kazanan taraf olmak istediğini gösteren bir tutum sergilemiştir.

Tunus ordusunun güce yakın olabilmek adına sergilediği bu tutum, sivil darbeyi kolaylaştırırken demokrasinin de darbe almasına sebep olmuştur. Sonuç olarak, Mısır ve Tunus örneklerinde görüldüğü gibi, askerin güçlü olması demokratik geçiş adına dezavantaj oluşturabildiği gibi, zayıf olması da aynı şekilde demokrasinin aleyhine olmuştur. Güçlü asker gücünü kaybetmemek adına demokrasinin karşısına çıkarken, zayıf asker ise zayıflığın getirdiği yetersizlikten ya da güç elde edebilmek adına demokrasi karşıtı bir tutum sergileyebilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Aclimandos, T. (2011). Armée populaire. *Outre-Terre*, (3) 29, 316-332.
- African Development Bank Group (AfDB). (2013). Egypt Economic Quarterly Review. *Economic Quarterly*, (4), June.
- Al Arabiya News. (2021). Ousted Tunisian PM under house arrest. 26 Temmuz 2021. <https://english.alarabiya.net/News/north-africa/2021/07/26/Ousted-Tunisian-PM-not-under-house-arrest-Sources->
- Albrecht, H., & Bishara, D. (2011). Back on horseback: The military and political transformation in Egypt. *Middle East Law and Governance*, 3(1-2), 13-23.
- Allen, N. (2019). Authoritarian armies and democratizing states: how the military influences African transitional politics. *Democratization*, 26(2), 247-268.
- Arief, A. (2012). Political transition in Tunisia. Washington, D.C.: Congressional Research Service.
- Barany, Z.D. (2011). Comparing the Arab revolts: The role of the military. *Journal of Democracy*, 22(4), 24-35.
- Barany, Z. D. (2012). *The soldier and the changing state: Building democratic armies in Africa, Asia, Europe, and the Americas*. Princeton University Press.
- Barany, Z. D. (2013). Reforming Defense: Lessons for Arab Republics. *Strategic Studies Quarterly*, 7(4), 46-69.
- Bayat, A. (2013). The Arab Spring and its surprises. *Development and Change*, 44(3), 587-601.
- Be'eri, E. (1982). The waning of the military coup in Arab politics. *Middle Eastern Studies*, 18(1), 69-128.
- Bellin, E. (2004). The robustness of authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in comparative perspective. *Comparative politics*, 139-157.
- Boubekeur, A. (2015). Islamists, secularists and old regime elites in Tunisia: bargained competition. *Mediterranean Politics*, 21(1): 107-127.
- Brooks, R. (2013). Political-military relations and the stability of Arab regimes. *Adelphi papers*, (324).
- Brooks, R. (2013). Abandoned at the palace: Why the Tunisian military defected from the Ben Ali regime in January 2011. *Journal of Strategic Studies*, 36(2), 205-220.
- Cassandra, S. (1995). The impending crisis in Egypt. *The Middle East Journal*, 49 (1): 9-27.
- CBC. (2021). Tunisia on edge after president imposes curfew, suspends parliament. 27 Temmuz 2021, <https://www.cbc.ca/news/world/tunisia-politics-unrest-july26-1.6117180#:~:text=World-,Tunisia%20on%20edge%20after%20president%20imposes%20curfew%2C%20suspends%20parliament,economic%20troubles%20and%20coronavirus%20crisis>
- Chabir, Ahmed. "Tunus ayaklanmalarında ordunun rolü neydi?" (Görüşmeci: Ali Sarihan, Ses Kaydı, Görüşme 17 Temmuz 2015).
- Cook, S. A. (2007). *Ruling but not governing: The military and political development in Egypt, Algeria, and Turkey*. JHU Press.
- Croissant, A., Kuehn, D., & Eschenauer, T. (2018). Mass protests and the military. *Journal of Democracy*, 29(3), 141-155.
- Demmelhuber, T. (2011). The Mubarak System without Mubarak. *Qantara*.

- Droz-Vincent, P. (2014). The Military amidst Uprisings and Transitions in the Arab World. İçinde F. Gerges (Ed.), *The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World*, (ss. 180-208). Cambridge University Press.
- Ebel, F. (2021). Tunisia's Popular Coup? 28 Temmuz 2021. <https://newlinesmag.com/reportage/tunisias-popular-coup/>
- El-Dine, C. C. (2016). Egypt: From Military Reform to Military Sanctuarization. İçinde H. Albrecht, A. Croissant ve F. H. Lawson (Ed.), *Armies and Insurgencies in the Arab Spring*, (ss.185-202). University of Pennsylvania Press.
- Feaver, P. D. (2003). *Armed servants: Agency, oversight, and civil-military relations*. Harvard University Press.
- Feldman, N. (2020). *The Arab Winter: A Tragedy*. Princeton University Press.
- Finer, S. E. (1985). The Retreat to the Barracks: Notes on the Practice and the Theory of Military Withdrawal from the Seats of Power. *Third World Quarterly*, 7(1), 16-30.
- Frisch, H. (2013). The Egyptian army and Egypt's 'spring'. *Journal of Strategic Studies*, 36(2), 180-204.
- Grewal, S. (2023). *Soldiers of Democracy?: Military Legacies and the Arab Spring*. Oxford University Press.
- Grewal, S., & Kureshi, Y. (2019). How to sell a coup: Elections as coup legitimization. *Journal of Conflict Resolution*, 63(4), 1001-1031.
- Grewal, S., Satouri, S.D. ve DeHaven I. (2022). Tunisia's new constitution will only worsen its political crisis. 10 Eylül 2023. <https://www.brookings.edu/articles/tunisias-new-constitution-will-only-worsen-its-political-crisis/>
- Hashim, A. S. (2011a). The Egyptian military, part one: From the Ottomans through Sadat. *Middle East Policy*, 18(3), 63-78.
- Hashim, A. (2011b). The Egyptian military, part two: From Mubarak onward. *Middle East Policy*, 18(4), 106-128.
- Henry, C. M., ve Springborg, R. (2011). A Tunisian Solution for Egypt's Military: Why Egypt's Military Will Not Be Able to Govern. 10 Ocak 2021 <https://www.foreignaffairs.com/articles/egypt/2011-02-21/tunisian-solution-egypts-military>
- Hopkins, M. (1989). Tunisia to 1993: Steering for Stability. *Economist Intelligence Unit*.
- Huber, D., & Pisciotta, B. (2023). From democracy to hybrid regime. Democratic backsliding and populism in Hungary and Tunisia. *Contemporary Politics*, 29(3), 357-378.
- Huntington, S. P. (1957). *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*. Harvard University Press.
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. Yale University Press.
- International Institute for Strategic Studies (IISS). (2010). *The Military Balance*. Routledge.
- Jankowski, J. P. (2002). *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Lynne Rienner Publishers.
- Jebnoun, N. (2014). In the shadow of power: Civil-military relations and the Tunisian popular uprising. *The Journal of North African Studies*, 19(3), 296-316.
- Jeridi, Nejib. "Bin Ali rejiminin 2010-2011 protestolarına karşı tutumu." (Görüşmeci: Ali Sarihan, Ses Kaydı, Görüşme 17 Temmuz 2015).
- Kashina, A. (2022). Tunisia. Revolution of Ballot Boxes? İçinde L. Issaev, ve A. Korotayev (Ed.), *New Wave of Revolutions in the MENA Region*, (ss.137-167). Springer.

Kechichian, J., & Nazimek, J. (1997). Challenges to the Military in Egypt. *Middle East Policy*, 5(3), 125-139.

King, G., Keohane, R. O., & Verba, S. (2021). *Designing social inquiry: Scientific inference in qualitative research*. Princeton University Press.

Koehler, K. (2016). Officers and regimes: The historical origins of political-military relations in Middle Eastern republics. İçinde H. Albrecht, A. Croissant, ve F. H. Lawson (Ed.), *Armies and insurgencies in the Arab Spring*, (ss. 34-53). University of Pennsylvania Press.

Koehler, K. (2023). Breakdown by disengagement: Tunisia's transition from representative democracy. *Political Research Exchange*, 5(1), 2279778.

Kuehn, D., & Croissant, A. (2023). *Routes to Reform: Civil-Military Relations and Democracy in the Third Wave*. Oxford University Press.

Levitsky, S., & Way, L. A. (2010). *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.

Lutterbeck, D. (2013). Arab uprisings, armed forces, and civil-military relations. *Armed Forces & Society*, 39(1), 28-52.

Lutterbeck, D. (2015). Tool of rule: the Tunisian police under Ben Ali. *The Journal of North African Studies*, 20(5), 813-831.

Mansfield, E. D., & Snyder, J. (2002). Democratic transitions, institutional strength, and war. *International organization*, 56(2), 297-337.

Marks, M. (2015). How Egypt's coup really affected Tunisia's Islamists. 7 Eylül 2023. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2015/03/16/how-egypts-coup-really-affected-tunisias-islamists/>

Matthews, R. G. (1992). Egyptian defense industrialization. *Defense Analysis*, 8(2), 115-132.

Maxwell, K. (1991). Spain's Transition to Democracy: A Model for Eastern Europe?. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 38(1), 35-49.

Middle East Eye (2025). Ghannouchi and other Tunisians handed further long prison sentences. 5 Şubat 2025. <https://www.middleeasteye.net/news/tunisia-ghannouchi-sentences-prison-long-more>

Mill, J.S. (1843). *The System of Logic*. Cambridge University Press.

Nasr, Mokhtar Ben. "Tunus askeri yapısı ve Tunus ayaklanmalarındaki rolü." (Görüşmecisi: Ali Sarihan, Ses Kaydı, Görüşme 15 Temmuz 2015).

Nassif, H. B. (2013). Wedded to Mubarak: the second careers and financial rewards of Egypt's military elite, 1981–2011. *The Middle East Journal*, 67(4), 509-530.

Nordlinger, E. A. (1977). *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*. Prentice-Hall, Inc.

Özcan, M. S. Ö. An Analysis of Poland and Hungary as Examples of mehter democratization. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (55), 187-202.

Shaker, N. (2013). In Cairo, Al-Ghannouchi warns against 'democracy of the majority. <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/73167/World/Region/In-Cairo,-AlGhannouchi-warns-against-democracy-of-.aspx>

Siddiqi, A. (2007). *Military Inc.: Inside Pakistan's military economy*. Pluto Press.

SIPRI. (2014). Military Expenditure Database. İçinde Stockholm International Peace Research Institute (Ed.). Stockholm International Peace Research Institute.

Springborg, R. (2012). Learning from failure-Egypt. İçinde T.C. Bruneau, ve F. C. Matei (Ed.), *The Routledge Handbook of Civil-Military Relations*, (ss. 93-110). Routledge.

Stier, K. (2011). Egypt's military-industrial complex. <https://content.time.com/time/world/article/0,8599,2046963,00.html>

Svolik, M. W. (2009). Power sharing and leadership dynamics in authoritarian regimes. *American Journal of Political Science*, 53(2), 477-494.

Taylor, W. C. (2014). The Tunisian Military's "Ambitious Support" of the Arab Awakening. In *Military Responses to the Arab Uprisings and the Future of Civil-Military Relations in the Middle East: Analysis from Egypt, Tunisia, Libya, and Syria* (pp. 57-82). New York: Palgrave Macmillan US.

Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Random House.

Tilly, C. (2000). Processes and mechanisms of democratization. *Sociological Theory*, 18(1), 1-16.

Tilly, C., & Wood, L. J. (2019). Social movements enter the twenty-first century. In *Social Movements, 1768-2018* (pp. 99-127). Routledge.

Tommasi, A. (2023). Rached Ghannouchi's Arrest: The end of the Tunisian exception. <https://www.resetdoc.org/story/ghannouchi-arrest-end-of-tunisian-exception/>

Tusa, F. (1989). The Army and Egypt. *Royal United Services Institution Journal and Brassey's Defense Yearbook* (99), 117-129.

Varol, O. O. (2017). *The democratic coup d'état*. Oxford University Press.

Ware, L. B. (1985). The Role of the Tunisian Military in the Post-Bourgiba Era. *The Middle East Journal*, 27-47.

Welzel, C. (2019). Theories of Democratization. İçinde C.W. Haerpfer, P. Bernhagen, C. Welzel, R. F. Inglehart (Ed.), *Democratization* (ss.21-39), Oxford University Press.

Wright, J., & Escribà-Folch, A. (2012). Authoritarian institutions and regime survival: Transitions to democracy and subsequent autocracy. *British Journal of Political Science*, 42(2), 283-309.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1617987
Araştırma Makalesi/Research Article

TUTUNDURMADA YAPAY ZEKÂ VE POSTMODERNİZM: KURGUSAL GERÇEKLİKLERİN BULUŞMASI

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND POSTMODERNISM IN PROMOTION: THE CONVERGENCE OF FICTIONAL REALITIES

Ebru ÇİL¹ İsmail ERKAN²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
11/01/2025

Kabul:
10/05/2025

Yapay zekâ teknolojisi yeni olmamakla birlikte, pazarlama alanındaki kullanımı son on yılda önemli ölçüde artmıştır. Markalar, özellikle imajlarını geliştirmek, tüketicinin dikkatini çekmek ve onlarla etkileşimlerini artırmak amacıyla tutundurma faaliyetlerinde yapay zekâ teknolojisinden yararlanmış ve bu kullanımı açıkça ifade etmiştir. Bu çalışmada, modern tutundurma faaliyetleri ile yapay zekâ uygulamalarının birleşiminin, modern yaklaşımın ötesine geçerek postmodernizmin bir göstergesi olarak değerlendirildiği ortaya konmuştur. Bu bağlamda, araştırma yapay zekâ ile güçlendirilmiş tutundurma faaliyetlerini, postmodernizmin ayırt edici unsurları çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, internet üzerinde yayımlanan beş yapay zekâ ile güçlendirilmiş tutundurma faaliyeti içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve postmodern özellikler referans alınarak analiz edilmiştir. Bulgular, bu faaliyetlerde hiper gerçeklik, parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği unsurlarının odak özellikler olduğunu göstermektedir. Bu unsurları takiben, öznenin merkezleşmesi de gözlemlenmiştir. Üretim ve tüketimin yer değiştirmesi ise en az gözlemlenen ayırt edici unsur olarak belirlenmiştir. Araştırma sonunda işletmelere ve gelecekteki çalışmalara yönelik öneriler bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Postmodern Pazarlama, Postmodern Tutundurma Faaliyetleri, Yapay Zekâ, Yapay Zekâ Destekli Tutundurma Faaliyetleri

Jel Kodları: M310, M370, M300

¹Sorumlu Yazar:, Doktora Öğrencisi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-8748-3548, ebru1901@gmail.com.

² Doç. Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1271-3481, ismail.erkani@ikcu.edu.tr.

Atıf: Çil, E. ve Erkan, İ. (2025). Tutundurmada yapay zeka ve postmodernizm: kurgusal gerçekliklerin buluşması. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 336-361.

Abstract

Article Info

Received:
11/01/2025

Accepted:
10/05/2025

Although artificial intelligence (AI) technology is not new, its use in the field of marketing has significantly increased over the past decade. Brands have utilized AI technology in promotional activities, particularly to enhance their image, capture consumer attention, and increase engagement, and they have explicitly stated this use. This study demonstrates that the combination of modern promotional activities and AI applications transcends the modern approach and is considered an indicator of postmodernism. In this context, the research aims to examine AI-powered promotional activities within the framework of the distinctive elements of postmodernism. As part of the study, five AI-powered promotional activities published online were analyzed using content analysis, with reference to postmodern characteristics. The findings indicate that hyperreality, fragmentation, and the coexistence of opposites are the focal features of promotional activities created with AI. Following these, the decentering of the subject was also observed. The least observed characteristic was the reversal of production and consumption. Upon the conclusion of the study, recommendations were provided for businesses and future research.

Keywords: Postmodern Marketing, Postmodern Promotional Activities, Artificial Intelligence, Artificial Intelligence-Powered Promotional Activities

Jel Codes: M310, M370, M300 .

Extended Summary

Andrew Ng's statement in 2017, "AI is the new electricity. Just as electricity transformed nearly everything 100 years ago, I find it hard to think of an industry that AI won't transform in the next several years" (Lynch, 2017), highlights the transformative potential of artificial intelligence. This profound transformation has also been observed in promotional activities (Ford et al., 2023: 1). Spanning from social media marketing professionals to the promotional strategies of brands, this shift forms the foundation of our study, which examines the impact of artificial intelligence on promotional activities and the resulting evolution of marketing approaches from a postmodern perspective.

The study reveals that AI-supported promotional activities exhibit features such as realistic AI designs, the integration of multiple marketing channels, and an experience-focused consumer approach, all of which align with the core attributes of postmodernism. In this context, five AI-supported promotional activities were analyzed based on the distinctive elements of postmodern marketing described by Fırat and Venkatesh (1993) and the sub-characteristics of these elements elaborated by Fırat and Dholakia (2006). Video and image-focused AI-generated promotional activities from online platforms were examined using content analysis. The analysis findings indicate that all AI-supported promotional activities reflect key postmodern elements, including hyperreality, fragmentation, and the coexistence of opposites. These elements are prominently followed by the decentralization of the subject, while the least observed characteristic is the reversal of production and consumption.

It has been found that the construction feature dominates the hyperreality element, one of the distinguishing features of postmodern marketing, in all five promotional activities. Through symbolism-focused promotional activities, which are one of the characteristics of the postmodern era, brands aim to develop their brand image rather than adopting a purchase-focused approach. Consumers' perception of the realism of AI-generated visuals, the presentation of experiences as reality through consumer interaction, and the implementation of brand image-focused promotional activities emphasize the feature of hyperreality. Future research could examine the effects of AI-generated visual-focused promotional activities on consumer perception, brand image, customer experience, and brand awareness by considering factors such as perceived anthropomorphism, perceived authenticity, and perceived visual consistency.

The fragmentation element observed in promotional activities was found to complement the element of the coexistence of opposites. This situation supports the view that the element of the coexistence of opposites is an extension of fragmentation (Fırat et al., 1995). Consumers' interaction with promotional activities through different channels was explained by the navigation and pervasion characteristics of the fragmentation element. The implementation of different promotional activities for various target audiences reflects the features of complexity, the simultaneous use of contradictions, and inconsistency. The characteristic of loss of commitment was not observed in the examined promotional activities. Loss of commitment, explained by the state of consumer inertia, could not be observed due to the research being conducted using the content analysis method. In future studies, this feature could be explored by considering factors such as technostress, perceived risk, fear of missing out, and decision fatigue.

The feature of the reversal of production and consumption was found to be related to the decentralization of the subject. This was explained by the consumer playing a more active role in the production and marketing process, with the subject being displaced from the center and giving way to the promotional activity. Three of the examined promotional activities occurred in both physical and virtual environments. Interactive activities were carried out, such as consumers designing campaign posters that were later displayed in physical environments, asking consumers questions about the campaign via social media, creating exhibitions in virtual universes, and launching digital art galleries. These activities can be explained by the features of originality, multiplicity, and evolution within the decentralization of the subject. However, the features of disorder and objectification, which are also part of the decentralization of the subject, were not observed. AI-supported promotional activities focusing on these characteristics could be examined in future research.

Postmodernism is an increasingly important concept in an era of constant development through technology. The effects of the postmodern era are observed in the methods brands use to reach consumers and in marketing activities, particularly in promotional strategies. Promotional activities evolving with artificial intelligence reflect the distinctive characteristics of the postmodern era. In this study, the analysis of AI-supported promotional activities through a postmodern approach revealed that these activities are creative-based, consumer experience-focused, and aimed at developing brand image through symbolism. These features align with the most prominent attributes of postmodern marketing.

1. Giriş

Yapay zekâ, yeni elektriktir. Tıpkı elektriğin 100 yıl önce neredeyse her şeyi dönüştürdüğü gibi, bugün de yapay zekânın önümüzdeki birkaç yıl içinde dönüştürmeyeceğini düşündüğüm bir sektörü düşünmekte zorlanıyorum.

Andrew Ng

Teknolojik gelişmeler, insanlık tarihinde önemli dönüm noktalarını oluşturmuştur. Bu bağlamda, elektriğin bulunması, internetin yaygınlaşması ve dijitalleşme, teknolojik gelişmelerin işaret ettiği dönüm noktaları arasında yer almaktadır. Yapay zekâ, kavramsal olarak 1956 yılında adlandırılmış olmasına rağmen (Peyravi vd., 2020: 828), günümüzde yapay zekâ alanındaki gelişmeler, insanlık için yeni bir dönüm noktasına ulaşıldığının habercisi olmuştur. Yapay zekâ terimi, “*bilince, sezgiye ve zihne sahip makineler*” (Siau & Yang, 2017: 1) olarak tanımlanmaktadır. Bu özellikler kapsamlı bir şekilde incelendiğinde, yapay zekânın; anlama, yorumlama, problem çözme ve deneyimlerle öğrenme (Davenport, Guha, Grewal, & Bressgott, 2020: 26-27) gibi insani özellikleri taklit eden bir teknoloji olarak açıklanabileceği görülmektedir (Huang & Rust, 2021: 31). Son teknolojik gelişmelerle birlikte bu özellikler, işletmeler, tüketiciler ve pazarlamacılar tarafından kolaylıkla erişilebilen ve kullanılabilen bir teknoloji haline gelmiştir.

Andrew Ng (2017)’nin yılında ifade ettiği (Lynch, 2017) köklü değişim, tutundurma faaliyetlerinde de gözlemlenmiştir (Ford vd., 2023: 1). Bu değişimler, sosyal medya pazarlama uzmanlarından markaların tutundurma faaliyetlerine kadar geniş bir alanı etkilemiştir. Hootsuite (2024)’in raporuna göre, sosyal medya pazarlama uzmanlarının %82’si fikir geliştirme, %85’i içerik metni yazma ve %52’si görsel oluşturma süreçlerinde yapay zekâdan yararlanmaktadır. Ayrıca, aynı raporda, tüketicilerin çoğunluğunun yapay zekâ ile oluşturulan metin ve görselleri ayırt etmekte zorlandığı tespit edilmiştir. 2024 yılına ait bu veriler, 2025 yılındaki rapora da yansımıştır. Pazarlamacıların %83’ü, yapay zekâ uygulamaları sayesinde daha fazla içerik üretebildiklerini ifade etmiştir (Hootsuite, 2025). Aynı şekilde, markalar bu dönemde yapay zekâ uygulamalarını etkili bir şekilde kullanmıştır. Markalar, tutundurma faaliyetlerinde yapay zekâ teknolojisini kullandıklarını belirtmiş, reklam filmlerinde “yapay zekâ ile tasarlandı” ve “yapay zekâyâ sorduk” gibi ifadelerle yer vermiştir. Ayrıca, yapay zekâ destekli dijital platformlar oluşturarak kişiselleştirilmiş tüketici deneyimleri sunmuşlardır. Sanal evrenler ile gerçek dünya arasında bir köprü kurulmuş ve yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetleri her iki ortamda da gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler aracılığıyla markalar, tüketicilerle etkileşimlerini artırmayı, onların zihninde olumlu bir yer edinmeyi ve tüketici deneyimini geliştirmeyi hedeflemiştir.

Yapay zekânın tutundurma faaliyetleri üzerindeki etkisi ve bunun sonucunda değişen pazarlama yaklaşımı, çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen araştırma, yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerinde gözlemlenen değişimi postmodern bir bakış açısıyla açıklamayı amaçlamaktadır. Yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerinde gözlemlenen yapay zekâ tasarımlarının gerçekçiliği, çoklu pazarlama kanallarının birlikte kullanılması ve deneyim odaklı tüketici yaklaşımı gibi özelliklerin postmodern yaklaşımla benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Araştırma kapsamında seçilen beş yapay zekâ destekli tutundurma faaliyeti, Fırat ve Venkatesh (1993)'in postmodern pazarlamanın ayırt edici unsurları ile Fırat ve Dholakia (2006)'nın açıkladığı bu unsurların alt özellikleri doğrultusunda incelenmiştir. İçerik analizi yöntemiyle ele alınan örnek yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetleri aracılığıyla, değişen dönemin postmodern yaklaşımıyla açıklanması amaçlanmıştır.

2. Literatür

2.1. Postmodern Pazarlama Bağlamında Tutundurma Faaliyetleri

Postmodern kavramı modernin ötesi anlamını taşımaktadır (Odabaşı, 2009: 12). Bu bağlamda postmodernizmi ve pazarlamaya olan etkisini ortaya koymadan önce modern pazarlamanın açıklanması gerekmektedir. Modern kavramı yaşanan döneme uygun olması şeklinde açıklanmıştır (Odabaşı, 2009: 12). Modern dönemi yansıtan modernizm dönemde pazarlama faaliyetleri insan odaklıdır (Addis & Podesta, 2005: 394; Odabaşı, 2009: 15). Rasyonel düşünce ve akıl odaklı yaklaşımla (Addis & Podesta, 2005: 395), şirketler verimlilik ve kâr üzerine yoğunlaşmıştır (Odabaşı, 2009). Toplumsal refah ve ilerlemenin rasyonel yaklaşımla gerçekleşeceği ileri sürülmüştür (Shams, 2013: 47). Bunun sonucunda kitle üretimi, kitle tüketimi ve kitle kültürü kavramları ön plana çıkmıştır (Odabaşı, 2009: 29). Modern dönemin eleştirisi 1960'larda başlamıştır (Addis & Podesta, 2005: 39; Odabaşı, 2009: 22). Modernite dönem olarak adlandırılan dönemde, akılcı yaklaşımın refah getirmediği, kültürün geri planda bırakıldığı, sınıflandırmanın ve kategorize etmenin tüketiciyi tam olarak açıklamadığı vurgulanmıştır (Addis & Podesta, 2005: 396; Odabaşı, 2009: 21-22). Postmodern döneme zemin hazırlayan modernite döneminde, tüketim odaklı yaklaşım reddedilmiş ve toplumsal sorunları göz önünde bulunduran, özgürlükçü bir bakış açısı benimsenmiştir (Odabaşı, 2009: 22).

Postmodern dönemde, temel olarak modern dönemin eleştirisi yapılmıştır (Brown, 2012: 17; Shams, 2013: 396), ancak modern dönemde yer alan kavramlar reddedilmemiştir (Odabaşı,

2009: 24-25). Modern dönemi tanımlayan düzen ve sınıflandırma kavramları, postmodern dönemde kaos ve belirsizlikle yer değiştirmiştir (Addis & Podesta, 2005: 396). Modern dönemde tüketici odaklı bir yaklaşım sergilenmiş olsa da, pazarlama iletişimi tek yönlüydü. Dijitalleşmenin gerçekleşmesi ve tüketicinin şirketin pazarlama süreçlerinde söz sahibi olması, iki yönlü etkileşimin sağlanmasına ve postmodern dönemin temelini atılmasına olanak tanımıştır (Goneos-Malka vd., 2013: 125; Odabaşı, 2021: 24). Pazarlama faaliyetlerini sorgulayan bakış açısıyla yaklaşan tüketici (Kitchen & Proctor, 2015: 34), belirli bir kategoriyi temsil etmemektedir. Postmodern tüketici, bireysel ve dinamik yapısından (Alhassan, 2020: 11-12) dolayı, her ürün ve hizmette farklı bir benliğini ortaya koymaktadır (Odabaşı, 2009: 53). Tüketicinin ürün ve hizmet aracılığıyla kendisine yansıttığı imaj, üründen sembolik beklentilerini işaret etmektedir (Lin, 2011: 213-214). Bu özelliklerin yanı sıra, postmodern tüketicinin deneyim odaklı olduğu da gözlemlenmiştir (Alhassan, 2020: 11; Fırat vd., 1995: 244; Fırat & Dholakia, 2006: 140-141). Pazarlama faaliyetlerindeki aktif rolü, özellikle dijitalleşmenin etkisiyle sosyal medya üzerinden desteklenmiştir (Erkan, 2020: 589; Kitchen & Proctor, 2015: 35; Taş vd., 2019: 2014). Sosyal medya paylaşımlarıyla markayla ilgili olumlu/olumsuz tüketici yorumlarının, markanın imajını önemli ölçüde etkilediği gözlemlenmiştir. Bu durum, tüketicinin üretim sürecinden marka imajına kadar olan etkilerini ortaya koymaktadır.

Odabaşı'nın (2009: 159-200) araştırmasında, tüketici eğilimlerine göre şekillenen postmodern pazarlama iletişiminin reklam, halkla ilişkiler ve doğrudan pazarlama faaliyetleri üzerindeki etkilerinin olduğu görülmüştür. Postmodern dönemde gerçekleştirilen reklam faaliyetlerinde, tüketici deneyimine odaklanma ve hikâye anlatıcılığı ön plana çıkmıştır (Odabaşı, 2009, s. 170). Deneyim ve hikâye anlatıcılığı aracılığıyla marka, tüketiciyle duygusal etkileşim kurarak uzun vadeli müşteri ilişkileri inşa etmeyi amaçlamaktadır. Tüketici deneyimi, markayla etkileşim odaklı olup, gerçek dünyanın yanı sıra sanal dünya ve dijital ortamda da gerçekleşmektedir. Postmodernizmin sahip olduğu ironi, yaratıcılık, parodi ve sinematik özellikler (Brown, 2012: 18), görsel odaklı reklam faaliyetlerine yansımış ve tüketicinin bu reklamlardaki anlamı kendi farkındalığıyla keşfetmesi hedeflenmiştir (Odabaşı, 2009: 183). Halkla ilişkiler faaliyetleri de postmodern dönemin özelliklerinden etkilenmektedir. Odabaşı (2009)'na göre, değişken yapısından kaynaklanan farklılık ve çeşitliliğin benimsenmesi, düzensizlik özelliğinden yansıyan esnek yönetim anlayışı, postmodern halkla ilişkiler anlayışını ortaya koymaktadır. Ayrıca, modernite döneminin etkisiyle etik dışı davranışların reddedilmesi ve tüm paydaşlarla ilişkilerde paydaşların duygu ve fikirlerine değer veren bir yapı

benimsenmesi, markanın imajını olumlu yönde desteklemektedir. Bu doğrultuda, halkla ilişkiler faaliyetlerinde marka imajı temel unsurlardan biri olarak kabul edilebilir. Postmodern pazarlamanın dijitalleşme yoluyla önemli ölçüde etkilediği bir diğer tutundurma faaliyeti de doğrudan pazarlamadır. Postmodern dönemde görülen kişiselleştirilmiş pazarlama faaliyetleri ve hedef pazarlama stratejileri, tüketiciyle etkileşimli olarak yürütülmesini sağlamaktadır. Böylece, tüketicinin eğilimleri doğrultusunda anlık geri bildirimler göz önünde bulundurularak tutundurma faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Sonuç olarak, postmodern pazarlama iletişimi faaliyetlerinde gözlemlenen farklılıkların benimsenmesi ve bu doğrultuda pazarlama stratejilerinin oluşturulması, dijitalleşme etkisiyle hem sanal hem de gerçek dünyada tüketici etkileşimi, çoklu kanallar aracılığıyla etkileşim ve tüketicinin pazarlama süreçlerinde aktif rol alması gibi özelliklerin postmodern dönemin ayırt edici unsurlarını ortaya koyduğunu göstermektedir.

2.2. Postmodern Pazarlamanın Ayırt Edici Unsurları

Postmodern dönemde gerçekleştirilen pazarlama faaliyetlerinin önceki döneme nazaran farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler birçok araştırmacı tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Bu özellikler Goneos-Malka, Grobler ve Strasheim (2013)'in araştırmasında özetlenmiştir (Bakınız Tablo 1).

Tablo 1.

Postmodern Pazarlamanın Ayırt Edici Unsurları

Fırat ve Venkatesh (1993)	Brown (1994, 1995)	Fırat vd. (1995)	Berthon ve Katsikeas (1998)	Fırat ve Dholakia (2006)
Hiper Gerçeklik	Hiper Gerçeklik	Hiper Gerçeklik	Hiper Gerçeklik	Hiper Gerçeklik
Parçalanma	Parçalanma	Parçalanma	Parçalanma	Parçalanma
Üretim ve Tüketime Yer Değiştirmesi	Farklılaştırmanın Giderilmesi	Üretim ve Tüketime Yer Değiştirmesi	Farklılaştırmanın Giderilmesi	Merkezsizleşme
Öznenin Merkezsizleşmesi	Pastiş	Öznenin Merkezsizleşmesi	Paradoks	Birliktelikler
Karşıtların Birlikteliği	Kronoloji	Karşıtların Birlikteliği	Zaman ve Uzay	Farklılık
	Kurumsalcılık Karşıtlığı	Bağılılık Kaybı	Kurumsalcılık Karşıtlığı	
	Çoğulculuk			

Kaynak: Brown, 1994; 1995; Berthon & Katsikeas, 1998; Fırat & Dholakia, 2006; Fırat & Venkatesh, 1993; Fırat vd., 1995; akt. Goneos-Malka vd., Suggesting new communication tactics using digital media to optimise postmodern traits in marketing, 2013: 128; akt. Odabaşı, 2009: 42-68

Hipergerçeklik ayırt edici unsuru, '*gerçekten daha gerçek*' olarak algılanmasıdır (Çalık & Aaktaş, 2018: 228). Gerçek dünya boyutunda, hipergerçeklik özelliği markanın imajını semboller üzerinden inşa etmesi ve tüketicinin bu imajı kendisine yansıtması şeklinde

gerçekleşmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, gerçek ile sanalın birbirinden ayırt edilememesi, tüketici deneyiminin çoklu kanallarla gerçekleşmesi ve bu deneyimin gerçekle ayırt edilememesi, hipergerçeklik özelliğinin dijital boyutunu ortaya koymaktadır. Fırat ve Dholakia (2006: 129) araştırmasında, hipergerçeklik özelliğini simülasyon, inşa, anlamlandırma, hayal oyunları ve görüntüler gibi özelliklerle açıklamıştır. Markaların, tüketici memnuniyeti ve deneyimi için simülasyon ve taklit görüntüler oluşturmaları (simülasyon), semboller aracılığıyla anlam üretmesi (inşa), sembollerle ve işaretlerle iletişim kurması (anlamlandırma), hayal gücüne dayalı görsellerle çağrışımda bulunması (hayal oyunları) ve gerçek dünyayı yansıtan ortamlar oluşturmaları (görüntüler), hipergerçeklik özelliğinin farklı yönlerini yansıtmaktadır.

Parçalanmışlık özelliği, postmodern dönemin düzensizliği ve kaos özelliğini yansıtmaktadır (Goneos-Malka vd., 2013: 127; Odabaşı, 2009: 51). Ancak, yapılardaki düzensizlik ve parçalanmışlık birbirleriyle bağlantılı olup, alt yapılar oluşturur veya yeni yapılar meydana getirmektedir (Goneos-Malka vd., 2013: 127). Pazarlama alanında farklılara saygı ifadelerinin kullanılması (Odabaşı, 2009: 51), tüketicinin farklı benliklerine özel pazarlama faaliyetlerinin (kişiselleştirilmiş, mikro ve niş pazarlama) oluşturulması ve farklı tüketici segmentlerine yönelik çok kanallı pazarlama taktiklerinin uygulanması gibi örnekler, parçalanmışlık özelliğini işaret etmektedir (Odabaşı, 2009: 53). Fırat ve Dholakia (2006: 129), parçalanmışlık özelliğini brikolaj, karmaşıklık, hız, gezinme, uyumsuzluk ve kuşatma gibi özelliklerle açıklamıştır. Lüks mağazanın sokak modasını yansıtan ürünlerini belirli noktalarda pop-up mağazalar aracılığıyla satışa sunması (brikolaj), farklı tüketici segmentlerine göre özelleştirilmiş pazarlama faaliyetlerinin oluşturulması (karmaşıklık), kampanya sürelerinin kısalması (hız), çoklu kanallar aracılığıyla pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi (gezinme), modern ve eski akımların bir arada kullanılması (uyumsuzluk) ve belirli bir kültürün ortama yansıtılması (kuşatma) gibi postmodern tutundurma faaliyetleri, parçalanmışlık özelliğini yansıtmaktadır.

Karşıtların birlikteliği özelliği, düzensizliğe, belirsizliğe ve farklılıklara karşı hoşgörü bir yaklaşım sergilenmesini ve karşıt unsurların birlikte kullanılmasını içermektedir (Alhassan, 2020: 10; Odabaşı, 2009: 61; Odabaşı, 2021: 12). Bu özellikte yer alan hiyerarşi sınırlarının belirsizleşmesi ve karşıtlıkların birlikte kullanılması etkenleri, Brown (1994; 1995)'un çalışmaları ile Berthon ve Katsikeas (1998)'ın farklılaşmayı giderme özelliğiyle benzerlik göstermektedir. Brown (1994; 1995)'un çoğulculuk özelliği ve Berthon ve Katsikeas (1998)'ın paradoks özelliğinde, farklılıklara karşı hoşgörü yaklaşma unsuru bulunmaktadır. Karşıtların

birlikteliği kapsamında, yerel mağazaların uluslararası pazarlarda yer alması, vintage moda ile modern modanın bir arada kullanılması, lüks mağazaların yerel mahallelerde mağaza açması gibi pazarlama faaliyetleri değerlendirilmiştir. Karşıtların birlikteliği özelliği, tamamlayıcılık, paradoks, muhalefet ve bağlılık kaybı gibi unsurları barındırmaktadır (Fırat & Dholakia, 2006: 130). Sanal ile gerçek dünyanın birbirini tamamlaması (tamamlayıcılık), yazlık ürünlerin kışın kullanılması (paradoks), lüks markaların sahte ürünler üzerine mağaza açması (muhalefet) ve tüketicinin sınırlı stoklu ürünler arasında kararsızlık yaşaması (bağlılık kaybı) gibi örnekler, karşıtların birlikteliği özelliklerine örnek teşkil etmektedir.

Modern dönemde üretim ve tüketim, birbirleriyle zıt kategorilerde değerlendirilirken (Fırat & Venkatesh, 1995: 245-246), postmodern dönemde bunların birbirini desteklediği vurgulanmıştır (Alhassan, 2020: 9-10; Odabaşı, 2009: 57; Patterson, 1998: 70). Modern dönemde pasif konumda olan tüketici, postmodern dönemde aktif bir konumda yer almıştır (El Kamel & Rigaux-Bricmont, 2011: 80). Postmodern tüketici, pazarlama faaliyetlerinde yer alarak markanın üretim süreçlerini etkilemeye başlamıştır (Brown, 2012: 21). Etkileşimli olarak gerçekleştirilen pazarlama faaliyetleri sonucunda prosumer (üretici-tüketici) ve ortak üretim kavramları ortaya çıkmıştır (Odabaşı, 2009: 105; Odabaşı, 2021: 13). Gerçekleştirilen pazarlama faaliyetleri, üretim ve tüketimin yer değiştirmesi özelliğiyle açıklanmıştır.

Modern dönemde tüketici merkezlilik, postmodern dönemde yerini nesneye bırakmıştır (Odabaşı, 2009: 32). Tüketici dinamik bir yapıya sahip olup, ortama göre değişkenlik göstermektedir (Odabaşı, 2009: 32). Bu durum, öznenin merkezsizleşmesi özelliğiyle açıklanmaktadır. Belirli segment ve kategori sınırlarının bulanıklaştığı tüketici, çoklu bir yapıya sahiptir. Fırat ve Dholakia (2006: 129-130), öznenin merkezsizleşmesi özelliğini beş unsur altında açıklamıştır. Bu beş unsur; özgünlük, düzensizlik, nesneleştirme, çokluluk ve evrilmedir. Özgünlük, tüketicinin merkezden ayrılarak farklı bir role bürünmesidir. Tüketicinin sanal evrende avatar yoluyla etkileşim kurması veya pastanede kendi tatlısını kendisinin oluşturması gibi örnekler, özgünlük özelliğini işaret etmektedir. Düzensizlik ise, lüks mağazaların alışılmadık yerlerde pop-up mağazalar açması gibi, ürün veya hizmetin beklenen konumda yer almamasıdır. Nesneleştirme, özne olan insan vücudunun tutundurma faaliyetleriyle nesne olarak sunulmasıdır. Çokluluk, özne veya nesnenin birçok farklı özelliği barındırmasıyken, evrilme ise, özne veya nesnenin ortama göre değişkenlik göstermesidir. Bir aracın, ulaştırma temel işlevinin yanı sıra statü özelliği taşıması (çokluluk) ve çay reklamlarının tüketicinin sıradan sohbetini yoğun ve anlamlı bir sohbeğe dönüştürmesi (evrilme) gibi örnekler, öznenin merkezsizleşmesini ifade etmektedir.

2.3. Postmodern Tutundurma Faaliyetlerinde Yapay Zekâ Kullanımı

Yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetleri üzerinde yapılan araştırmalarda postmodern dönemin etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Bu alanda gerçekleştirilen araştırmalar tutundurma faaliyetlerinde oluşturulan yapay zekâ çıktılarının (metin, görsel) tüketici algısı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Campbell, Plangger, Sands ve Kietzmann (2022) araştırmasında tüketicilerin yapay zekâ tabanlı kampanyalarındaki reklam manipülasyonuna nasıl tepki verdiğini araştırmaktadır. Kavramsal model oluşturan Campbell, Plangger, Sands ve Kietzmann (2022), manipülasyon gelişmişliğinin algılanan yaratıcılığı ile algılanan gerçekliği olumlu yönde etkilediği bunun sonucunda olumlu yönde tüketici ikna edildiği görülmüştür. Ayrıca yapay zekâ tabanlı reklamlarda algılanan gerçekliğin artması sahtelik farkındalığını azalttığı vurgulanmıştır. Bu tür reklamlardaki sahteliğin farkındalığına varan tüketicilerin ise ikna edilmediği görülmektedir. Bu durumun algılanan yaratıcılığın artmasıyla ikna üzerindeki olumsuz azaltacağı saptanmıştır. Sivathanu, Pillai ve Metri (2023) çalışmasında ise yapay zekâ tabanlı deepfake videolarının müşteri çevrimiçi satın alma niyeti üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu araştırma doğrultusunda medya zenginliği teorisi ve bilgi manipülasyonu teorisini kullanan araştırmacılar, kavramsal model geliştirmiştir. Araştırma kapsamında algılanan medya zenginliği, algılanan aldatma, bilişsel yük, bilgi manipülasyon taktikleri, kişiselleştirme ve algılanan güvenin yapay zekâ tabanlı deepfake videolar tarafından müşteri çevrimiçi satın alma niyeti oluşturması incelenmiştir. Analiz sonucunda bilişsel yük dışındaki değişkenlerin çevrimiçi satın alma niyetini etkilediği gözlemlenmiştir. Sadece algılanan aldatma satın almayı olumsuz yönde etkilediği bulunmuştur. Reklam çekiciliğinin yüksek olmasından kaynaklı bilişsel yük oluşmadığını vurgulayan araştırmacılar, deepfake videolarının manipüle ettiğini ve gerçek olmadığını (algılanan aldatma) ifade edilen videolara karşı müşterin satın alma niyeti oluşturmadığını belirtmiştir.

Arango, Singaraju ve Niininen (2023) araştırmasında yapay zekâ ile oluşturulan bağış kampanya görsellerinin tüketici cevabı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Deneysel olarak gerçekleştirilen çalışmada potansiyel bağışçıların yapay zekâ tarafından oluşturulan çocuk yüzlerinin bulunduğu bağış kampanyaların karşı verdiği tepkiler incelenmiştir. Üç aşamada gerçekleştirilen deneyde ilk aşamada yapaylığı fark eden potansiyel bağışçıların bağış yapmasını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. İkinci deney ortamında bu olumsuzluğun nedenleri araştırılmıştır. Farklı ve olağanüstü koşullara sahip üçüncü deney ortamında ise potansiyel bağışçıların bu kampanyalara daha ılımlı yaklaştığı gözlemlenmiştir. Araştırma sonunda yapay zekâ tarafından üretilen görsel-mesajların kampanyalarda dikkatli bir şekilde

hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bir diğer araştırma olan González, Bautista ve López (2023) araştırmasında durum analizi yöntemiyle ödüllü yapay zekâ ile üretilmiş reklam kampanyasını incelemektedir. Deepfake yöntemine başvuran İspanyol markası ölen şarkıcı Lola Flores'ı bu yöntemle canlandırarak reklam kampanyası oluşturmuştur. Duygusal etkileşim yoluyla tüketicilerin marka farkındalığını etkileme, marka karşı olumlu tutum geliştirilmesini amaçlayan markanın reklamın uygulanma şeklinin uygunluğu araştırılmıştır. Araştırma sonunda reklamın tüketicinin markaya karşı olan tutumu olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Fakat marka imajı ve satın alma niyeti üzerinde herhangi bir etki gözlemlenmemiştir.

3. Metodoloji

Ülkemizde ve uluslararası alanda, yapay zekâ ile oluşturulan çeşitli tutundurma faaliyetleri bulunmaktadır. Bu çalışmada, postmodernizm bağlamında bu faaliyetlere örnek olarak beş tutundurma faaliyeti içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İçerik analizi, *“belirli bir olguyu açıklamak için yazılı, sözlü ve görsel verilerden anlamlı çıkarımlar oluşturmaya yarayan objektif ve sistematik bir araştırma yöntemi”* olarak tanımlanmıştır (Downe-Wamboldt, 1992: 314; akt. Çil & Nardalı, 2022: 416). Araştırma kapsamında, Fırat ve Venkatesh (1993)'in postmodern pazarlamanın beş ayırt edici unsuru (hipergerçeklik, parçalanma, üretim ve tüketimin yer değiştirmesi, öznenin merkezsizleşmesi, karşıtların birlikteliği) temel alınmıştır. Ayrıca Fırat ve Dholakia (2006)'nın ayırt edici unsurlarının özellikleri dikkate alınarak; hipergerçeklik (simülasyon, inşa, anlamlandırma, hayal oyunları, görüntüler), parçalanmışlık (brikolaj, karmaşıklık, hız, gezinme, uyumsuzluk, kuşatma), karşıtların birlikteliği (tamamlayıcılık, paradoks, muhalefet, bağlılık kaybı) ve öznenin merkezsizleşmesi (özgünlük, düzensizlik, nesneleştirme, çokluluk, evrilme) unsurları doğrultusunda içerik analizi yapılmıştır.

Bu doğrultuda, internet üzerinden yapay zekâ ile oluşturulduğu belirtilen video ve görsel odaklı tutundurma faaliyetleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda tutundurma faaliyetlerinin belirli tema ve kalıplarda olduğu saptanmıştır. Markaların postmodern dönem içerisinde yapay zekâ ile oluşturdukları tutundurma faaliyetleri temaları nostalji, birlikte yaratma, yaratıcılık, yapay zekâyı referans gösterme ve ironi/mizah odaklı olduğu görülmüştür. Nostalji temasında vefat eden ünlü bireyler dijital olarak (görüntü, ses) yapay zekâ yardımıyla canlandırılmıştır. Birlikte yaratma teması, tüketicilerle markanın birebir etkileşimde bulunduğu tutundurma faaliyetleridir. Bu tutundurma faaliyetlerinde “yapay zekâ tarafından tasarlandı” ifadeleriyle ürün tasarımları tüketicinin oylamasına sunulduğu gibi, markanın reklam kampanya afişlerini tüketicinin tasarlamasını sağlayacak yapay zekâ tabanlı platformlar da oluşturulmuştur.

Yaratıcılık odak noktası olan tutundurma faaliyetlerinde sanatın ön planda olduğu ve sanat eserlerinin canlandırıldığı tutundurma faaliyetleridir. Bu dönemde birçok tutundurma faaliyetinde “yapay zekaya sorduk” ifadeleriyle (referans göstererek) markaların kendilerini yapay zekâ aracılığıyla imajını vurguladığı gözlemlenmiştir. Son tema olan iron/mizah odaklı tutundurma faaliyetlerinde, markalar yapay zekâ tarafından oluşturulan görüntü ve seslerdeki deformasyon bilinçli olarak yayınlanmıştır. Bu tutundurma faaliyetlerinde asıl mesaj, metinde yer almış ve mizah özelliği vurgulanmıştır. İnternet incelemesi sonucunda, beş tutundurma faaliyeti kapsam dahilinde değerlendirilmiş ve örnek olarak seçilmiştir. Tutundurma faaliyetlerinin yapay zekâ tarafından oluşturulduğu belirtilmesi, yukarıda belirtilen temalardan her birini temsil etmesi, tüketici etkileşiminin yüksek olması ve son beş yıl içerisinde yayınlanmış olması seçilme kriterlerini oluşturmuştur. Böylelikle, seçilen yapay zekâ ile oluşturulan postmodern tutundurma faaliyetleri farklı bakış açıları sunan, güncel ve konuya uygun örnekler olarak belirlenmiştir. Tablo 2’de, örnek olarak seçilen tutundurma faaliyetlerinin detayları sunulmaktadır.

Tablo 2.

Araştırma Kapsamında İncelenen Tutundurma Faaliyetleri ve Özellikleri

Marka	Tutundurma Faaliyetinin Adı	Yıl	Kullanılan Yapay Zekâ Teknolojisi
Ziraat Bankası	Sen Hep Gülümse	2020	Deepfake
Coca Cola	Create Real Magic	2023	ChatGPT ve Dall-E
Coca Cola	Coca-Cola® Masterpiece	2023	OpenAI ve Bain & Company
Heinz	Heinz A.I. Ketchup	2022	Dall-E
KitKat	#haveAIBreak	2023	Dall-E

Örnek 1: Ziraat Bankası– Sen Hep Gülümse

2020 yılında yayınlanan Ziraat Bankası’nın Sen Hep Gülümse reklamında deepfake teknolojisi kullanılmıştır (Sunal & Kara, 2021: 79). Hedef kitlesi, Kemal Sunal filmlerini izlemiş ve bu filmlerle büyümüş olan genç, orta yaşlı ve yaşlı bireylerden oluşmaktadır, bu da geniş bir tüketici segmentine hitap etmektedir. Reklam, günümüzde bir parkta gülümseme üzerine tartışan iki çocukla başlamaktadır. Tartışmanın ortasında, görsel ve ses olarak deepfake teknolojisiyle dijital olarak canlandırılmış Kemal Sunal, ikonik gülümsemesi ve replikleriyle konuşmaya katılmaktadır. Diğer çocuklar tarafından tanınan Kemal Sunal, reklamda gülümsemenin ve gülümsetmenin önemini vurgulamaktadır. Bu tutundurma faaliyetinde, Kemal Sunal’ın halk tarafından sevilen bir karakter olması, olumlu duygular uyandırması ve güven duygusu yaratması gibi özelliklerinin, markayla özdeşleştirilmesi amaçlanmıştır. Kemal Sunal’ın bu özelliklerinin, Ziraat Bankası’nın müşterilerine vaat ettiği değerlerle örtüştüğü görülmektedir. Yeşilçam’ın önemli bir figürü olan Kemal Sunal’ın dijital olarak ses ve

görüntüsünün canlandırılması, markanın geçmişe olan bağlılığını vurgulamak ve tüketiciyle bağ kurma çabasının bir örneğidir. Marka, geçmişten günümüze varlığını sürdürdüğünü göstererek ortak değerler ve kültürle iç içe olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, deepfake teknolojisinin kullanımı, markanın yenilikçi, özgün ve ileriye gören yapısını yansıttığını ortaya koymaktadır.

Postmodern pazarlamanın ayırt edici unsurları açısından reklam incelendiğinde, hipergerçeklik, öznenin merkezsizleşmesi, parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği özelliklerinin bulunduğu görülmektedir. Reklam filminde hipergerçekliği işaret eden birçok etken bulunmaktadır. En belirgin göstergesi, hipergerçekliğin ana özelliklerinden olan simülasyon ve görüntüler özelliklerinin baskın olmasıdır. Bu durum, vefat etmiş ünlü Kemal Sunal'ın gerçeği taklit edilerek, deepfake teknolojisiyle dijital olarak canlandırılmasıyla belirginleşmiştir. Ayrıca, markanın Kemal Sunal üzerinden güven ve mutluluk gibi sembolik özellikleri kendisine yönlendirmesi ve geçmişi hatırlatarak tüketiciyle duygusal bir bağ kurması (İnşa) gibi markanın imajını güçlendirmeye yönelik stratejiler de örnek olarak gösterilebilir.

Reklam filminde öznenin merkezsizleşmesi, evrilme ve çokluluk özellikleri üzerinden işaret edilmektedir. Bankanın temel finansal hizmet sunma özelliğinin yanı sıra, yenilikçi, mutluluk ve güven duygusu veren, ortak kültür ve değerleri paylaşan özellikleriyle özdeşleşmesi, çokluluk özelliğini yansıtmaktadır. Reklamda, Kemal Sunal'ın sembolik özelliklerinin yanı sıra, Türkiye'de ilk kez deepfake teknolojisinin kullanılması, markanın yenilikçi ve güncel yönlerinin öne çıkarılması, öznenin merkezsizleşmesinde yer alan evrilme özelliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, marka geniş bir tüketici segmentine hitap ederek sosyal sınıf ve demografik yapı ayrımı yapmamıştır; bu da dinamik ve değişken tüketici yapısını işaret ederek merkezsizlik özelliğini pekiştirmektedir.

Parçalanmışlık özelliğinin, karşıtların birlikteliği özelliğine zemin hazırladığı görülmektedir. Nostaljik bir karakterin yapay zekâ ile dijital olarak canlandırılması, karakterin günümüz koşullarında çocuklarla konuşması ve selfie çekmesi gibi geçmiş ile günümüzün birlikte sunulması, parçalanmışlık özelliğinin göstergesidir. Normal yaşamda bulunan tutarlılığın reklam filminde yer almaması ise parçalanmışlığın uyumsuzluk özelliğini işaret etmektedir. Aynı zamanda bu özellikler, karşıtların birlikteliği özelliğini de yansıtmaktadır. Ek olarak, yapay zekâ ve nostalji temasının birlikte yer alması gibi çelişkili kavramların birleşimi (paradoks) ve sanal görüntüler ile gerçek görüntülerin birbirini tamamlaması (tamamlayıcılık), karşıtların birlikteliği özelliklerini reklam filminde yansıtmaktadır.

Örnek 2: Coca Cola- Create Real Magic

20 Mart 2023'te tanıtılan Coca Cola'nın 'Create Real Magic' kampanyası (The Coca Cola Company, 2024), tüketici ile marka arasındaki etkileşime odaklanan bir tutundurma faaliyetidir. Kampanya kapsamında Coca Cola, ChatGPT ve DALL-E altyapısını kullanarak markaya özgü bir yapay zekâ platformu oluşturmuştur. Kampanyada, 31 Mart 2023'e kadar 'www.createrealmagic.com' web sayfası üzerinden oluşturulan Coca Cola kampanya afiş tasarımlarından seçilenlerin, New York'un Times Meydanı ve Londra'nın Piccadilly Circus'unda yayınlanacağı açıklanmıştır (The Coca Cola Company, 2024). Dijital sanatçılara çağrıda bulunulmuş olmasına rağmen, platform tüm tüketiciler tarafından kolaylıkla kullanılabilir hale getirilmiştir. Bu sayede, kampanya aracılığıyla tüketiciyle etkileşim odaklı bir marka deneyimi yaratılması amaçlanmıştır.

Ayırt edici unsurlar açısından kampanya incelendiğinde, hipergerçeklik, üretim ile tüketimin yer değiştirmesi, öznenin merkezsizleşmesi, parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği özelliklerinin bulunduğu görülmektedir. Bu tutundurma faaliyetinde hipergerçeklik özelliği, tüketiciyle birlikte deneyimi inşa etmek için kullanılmaktadır. Tüketici, web sitesinde Coca Cola'nın uygulaması aracılığıyla yapay zekâ teknolojisi yardımıyla yaratıcılığını kullanarak kampanya tasarımı yapmaktadır. Bu etkileşim sayesinde, sembolik olarak hem tüketiciye hem de markaya yaratıcılık özellikleri atfedilmektedir. Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojisiyle inşa edilen imaj ve deneyim, sembolik anlamlar aracılığıyla tüketicinin sahteyi değil, gerçeği algılamasını sağlamaktadır.

Tüketicinin hem üretim hem de tüketim alanında yer alması, öznenin merkezsizleşmesi, üretim ve tüketimin yer değiştirmesi ve parçalanmışlık özelliklerini etkilemektedir. Öznenin merkezsizleşmesi açısından tutundurma faaliyeti incelendiğinde, dijital sanatçıların tasarımlarını oluşturduğu kampanyalar, bu etkileşim sayesinde tüketiciler tarafından da şekillendirilmektedir. Tüketicinin yaratıcılığını ortaya koyması, özgünlük özelliğini desteklemektedir. Ayrıca, markadan tüketiciye doğru olan akışın tek yönlü değil, bütünleşik etkileşim şeklinde olduğu gösterilmektedir. Burada, tüketici satın alan ve tüketen konumundan, üreten, yaratan ve oluşturan konumuna evrilmiştir. Bu değişim, üretim ve tüketimin yer değiştirmesi özelliğini vurgulamaktadır. Tüketici, pasif alıcı olmaktan çıkarak, üretim sürecine aktif katılımcı rolünü üstlenmiştir. Parçalanmışlık özelliği açısından incelendiğinde ise, tüketicinin farklı ortamlarda (kampanya oluşturma ve içerik üretme süreci) farklı benliklerini sergilemesi gözlemlenebilir. Modern zamanda tüketicinin belirli kalıplarda değerlendirilmesi —sosyal statü, sınıf, kullanım alışkanlıkları, cinsiyet, yaş ve benzeri— postmodern yaklaşımda

uygulanmamaktadır. Bu, tüketicinin herhangi bir teknoloji veya içerik üretimi uzmanlığı olmasa da yaratıcı benliğini ortaya koyarak reklam kampanyaları oluşturabilmesiyle örneklendirilebilir. Tüketicinin yaşam tarzı ve demografik özellikleri göz önünde bulundurulmamıştır.

Tutundurma faaliyetinin süreci incelendiğinde, parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği özelliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Tanıtım süreci sosyal medyada gerçekleştirilmiş ve link aracılığıyla web sitesine yönlendirme yapılmıştır. Web sitesinde tasarlanan kampanya afişleri, ünlü meydanlarda sergilenmektedir. Çoklu kanallı pazarlama stratejisiyle yürütülen tutundurma faaliyeti, parçalı olmasına rağmen bütünleşik bir yapıya sahiptir. Sanal ile fiziksel iki zıt dünyanın bir arada kullanılması ve bütünleşik tüketici deneyimi sunulması, karşıtların birlikteliği ve parçalanmışlık özelliklerini işaret etmektedir.

Örnek 3: Coca Cola-Masterpiece

OpenAI ve Bain & Company iş birliğiyle oluşturulan Create Real Magic platformu üzerinden tasarlanan Coca Cola Masterpiece reklamı, 2023 yılında yayınlanmıştır (The Coca Cola Company, 2024). Reklam filmi, müzede ilhamın gelmesini bekleyen bir gençle başlamaktadır. Ardından, müzede yer alan sanat eserlerindeki figürler canlanarak Andy Warhol'un 1962 tarihli Coca-Cola tablosundaki Coca Cola'yı alıp birbirlerine iletmektedirler. "İnci Küpeli Kız," çeşitli sanat akımlarını dolaşan kolayı açarak gencin bankının yanına bırakmaktadır. Reklam filminin sonunda, kolayı içtikten sonra ilham gelen genç, çizimlerini yapmış ve hocası tarafından onaylanmıştır. Masterpiece kampanyası kapsamında üç boyutlu reklam panoları ve dijital galeriyle reklam filmi desteklenmiştir. Bütünleşik tutundurma iletişimi açısından incelendiğinde, teknoloji destekli yaratıcılık temasının baskın olduğu görülmektedir. Tüketicile çoklu kanal pazarlama stratejisiyle etkileşimi artırmak amaçlanmıştır. Böylece kampanya sadece internet kullanan bireylerle sınırlı kalmamıştır. Reklam filmi açısından marka aracılığıyla sembolik anlam taşıyan canlandırıcı ve yaratıcı özellikler tüketiciye yönlendirilmiştir. Ayrıca, 1962'de çizilen Coca Cola tablosunun ve sanat eserlerinin gösterilmeye başlanması, Coca Cola'nın uzun süredir piyasada var olduğunu vurgulamaktadır. Yapay zekâ teknolojisinin kullanılması ise markanın günceli yakaladığını göstermektedir. Genel olarak tutundurma faaliyetleri, sembolik anlamlarla marka imajını destekleme ve bunu yaymak için tüketiciyle çoklu kanallarda etkileşime girme çabalarını içermektedir.

Tutundurma faaliyeti incelendiğinde, hipergerçeklik, öznenin merkezleşmesi, parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği gibi ayırt edici unsurların bulunduğu görülmüştür. Hipergerçeklik unsuru, reklam filminde gerçeği taklit eden sanat eserlerinde, üç boyutlu reklam panolarıyla artırılmış gerçeklik uygulamalarında (görüntüler), reklam filminin sonunda kolanın açılış sesiyle gerçek kola sesinin Coca Cola ile özdeşleştirilmesinde (anlamlandırma) ve ilham vermesi temasıyla Coca Cola içen tüketicilerde yaratıcılık özelliğinin yansıtılmasında (inşa) kendini göstermektedir. Coca Cola, hipergerçeklik özelliğini kullanarak tutundurma faaliyetleri aracılığıyla marka imajını teknolojiyle desteklemiştir. Öznenin merkezleşmesi ise tutundurma faaliyetinde Coca Cola'nın içecek olma işlevinin yanı sıra, yaratıcılık özelliğinin vurgulanmasında ve bu özelliğin tüketiciye yansıtılmasında görülmüştür. Coca Cola içen tüketicilere canlılık hissiyle ilham vereceği ve yaratıcılıklarını sergileyeceği mesajı verilmek istenmiştir.

Parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği özelliklerinin ortak şekilde vurgulandığı tutundurma faaliyetleri gözlemlenmiştir. Parçalanmışlık özelliği, bütünleşik pazarlama stratejisi kapsamında parçalı ve birbirinden farklı tutundurma faaliyetlerinin (reklam filmi, 3D billboard, dijital galeri) uyumlu bir şekilde sunulmasında kendini göstermektedir. Ayrıca, çoklu kanal pazarlama stratejisinin kullanılması (gezme), hem dijital ortamda (dijital galeri) hem de gerçek dünyada (3D billboard) tüketici deneyimi ortamı oluşturulması (kuşatma), reklam filminde yer alan sanat eserlerinin dijital ortamda canlandırılmasıyla somut olarak var olan sanat eserlerinin dijitalde yer alması (uyumsuzluk) gibi parçalanmışlık özellikleri de bulunmaktadır. Diğer yandan, tutundurma faaliyetlerinin tarihsel öneme sahip sanat eserlerini dijital olarak canlandırması ve hem dijital hem de gerçek dünyada yürütülmesi, karşıtların birlikteliği özelliğini vurgulamaktadır. Tutundurma faaliyetlerinde genellikle zıt olarak düşünülen yapıların birbirini tamamlayacak şekilde bütünleşik olarak kullanılması, tüketici deneyimi ve marka imajının olumlu yönde artırılmasını amaçlamaktadır.

Örnek 4: Heinz- Heinz A.I. Ketchup

2022 yılında yayınlanan Heinz A.I. Ketchup reklam kampanyası, Dall-E Beta teknolojisi odaklı olarak oluşturulmuştur (Heinz, 2024). Reklam filmi, yapay zekâyla ilgili haberlerin kısa bir gösterimiyle başlamaktadır. Ardından, Dall-E üzerinden çeşitli yazılar yazarak, bu metinlerin görsele dönüştürülmüş hali gösterilmiştir. Bu süreçle, metnin görsele dönüştürülmesinin doğruluğu vurgulanmak istenmiştir. Bir sonraki aşamada, Dall-E'in arama butonuna 'ketçap şişesi' yazılmakta ve Heinz şişesine benzer görsel sonuçlar elde edilmiştir. Ketçapla ilgili alakasız kelime gruplarıyla da 'ketçap' yazıldığında, sonuçların aynı olduğu

gösterilmiştir. Bu sonuçlarla, global bir kampanya oluşturulmuş, billboard’larda yayınlanmış, sosyal medyada tüketicilerin fikirleri alınmış, Metaverse ortamında sonuçlar sergilenen bir sanat galerisi oluşturulmuş ve gerçek dünyada bir sergi düzenlenmiştir. Ayrıca, sonuçlardaki etiket tasarımları ürün paketine yansıtılmıştır (Ads of the World, 2024). Reklam filminin sonunda, yapay zekânın bile 'ketçap' denildiğinde aklına Heinz markasının geldiği, yani ketçap ile Heinz markasının özdeşleştiği vurgulanmıştır.

Hipergerçeklik ayırt edici unsuru açısından tutundurma faaliyeti incelendiğinde, Heinz A.I. kampanyasının hayal oyunları ve inşa özelliklerini barındırdığı görülmektedir. Hayal oyunları özelliği, kampanyanın Metaverse evreninde bir sanat galerisi oluşturulmasında kendini göstermektedir. İnşa özelliği ise, markanın gerçek ketçabın Heinz ketçabı olduğuna dair yaptığı çalışmalarda belirginleşmektedir. Reklam filminde, yapay zekâyâ 'ketçap' yazıldığında, çıktıda Heinz şişesinin görselinin oluşturulması, yani yapay zekânın bile aklına ilk gelenin Heinz olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, farklı anlamlı ve anlamsız kelime gruplarıyla 'ketçap' kelimesi yazıldığında da aynı sonuçların elde edilmesi dikkat çekmiştir.

Öznenin merkezsizleşmesi ve üretim-tüketimin yer değiştirmesi özellikleri, tüketicinin süreç içerisindeki aktifliği ve etkileşimiyle açıklanabilir. Öznenin merkezsizleşmesi açısından değerlendirildiğinde, markanın çoklu kanal pazarlama stratejisi kullandığı gözlemlenmiştir. Tüketicilerin Metaverse’deki Heinz ketçap sonuçlarının sanat galerisinde sergilenmesi ve avatarları aracılığıyla sanal ortamda markayla etkileşimde bulunması, özne olan tüketicinin, nesne olan Heinz’e göre hareket ettiğini göstermektedir. Bu durum, merkezde yer alan tüketici konumunun nesneye bırakıldığını işaret etmektedir. Ayrıca, tüketicilerin sosyal medya paylaşımları aracılığıyla tutundurma faaliyetine katılımları, özgünlük özelliğini vurgulamaktadır. Üretim ve tüketimin yer değiştirmesi özelliği ise, kampanya kapsamında Heinz’in tüketicilerden sonuçlar hakkında fikirler alması ve tüketicilerin pazarlama sürecine katılımı ile kendini göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, markanın tek taraflı bir kampanya yürütmek yerine, tüketiciyle etkileşimli bir kampanya tercih ettiği gözlemlenmiştir. Bu durum, tüketicinin merkezinin nesneyle yer değiştirdiği ve kampanyadaki fikir üretimi aşamasında aktif destek sağladığı ile açıklanabilir.

Parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği unsurlarının görüldüğü tutundurma stratejilerinin ortak olduğu saptanmıştır. Tutundurma faaliyetinde parçalanmışlık özelliği, çoklu kanal pazarlama stratejilerinde gözlemlenmektedir. Parçalı tutundurma faaliyetleri (reklam, sosyal medya pazarlama, sanal sanat galerisi oluşturulması, sergi alanında tanıtım,

görsellerin ürün paket tasarımına yansıtılması) bütünleşik pazarlama stratejisiyle yürütülmüştür. Böylece iç içe geçmiş, ancak birbirini tamamlayan bir süreç oluşturulmuştur. Bu süreç genel olarak ele alındığında, tutundurma faaliyeti kuşatma, gezinme, karmaşıklık ve brikolaj gibi parçalanmışlık özellikleriyle açıklanabilir. Çoklu kanal pazarlama faaliyetleri, aynı zamanda karşıtların birlikteliği özelliğini de vurgulamaktadır. Hem sanal hem de gerçek dünyada yürütülen tutundurma faaliyetlerinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olması, bu özelliği pekiştirmektedir.

Örnek 5: KitKat- #haveABreak

Have a Break, Have a KitKat' kampanyası altında Dall-E 2 yapay zekâ teknolojisi kullanılarak, 2023 yılında #haveABreak etiketiyle yayınlanmıştır (VML, 2024). Sosyal medya platformları (TikTok, YouTube, Instagram) üzerinden paylaşılan reklam kampanyasında, hedef kitlenin Z jenerasyonu olduğu belirtilmiştir (VML, 2024). Reklam filmi, yapay zekâya “bize reklam yap, biz de ‘have a break’ (ara verelim)” şeklinde seslenilerek başlar. Yapay zekâ analize başlarken KitKat barını görür ve robot (ısırık sesi efektiyle) yemeye başlar. Reklam, yapay zekânın bile ara vermeye ihtiyacı olduğunu vurgular ve KitKat’ın ‘Have a Break, Have a KitKat’ sloganıyla sona erer. Aynı kampanya altında oluşturulan diğer reklam filmi de benzer şekilde başlar. Yapay zekânın oluşturduğu reklam filminde Z jenerasyonundan gençlere odaklanılmıştır. Gençlerin iş ve sorumluluklardan yorulduğu ve ara vermeleri gerektiği ifade edilmiştir. KitKat (ısırık sesi efektiyle) gösterilerek, hayatın kaosundan kaçmanın KitKat ile olacağı anlatılmıştır. KitKat ürün içeriği tanıtımı yapılarak ve gençlerin ara vermeye ihtiyacı vurgulanarak devam eden reklamın sonunda, Z jenerasyonunun KitKat’a ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Reklam, KitKat’ın ‘Have a Break, Have a KitKat’ sloganıyla son bulmaktadır. Bu tutundurma faaliyetinde, önceki kampanyalardan farklı olarak belirgin bir tüketici segmenti (Z jenerasyonu) hedef alınmıştır. Ayrıca, yapay zekâ tarafından üretilen görsellerde deformasyonlar gözlemlenmiştir. Kampanyada, markaya ait unsurlar—özellikle ürünün ısırık sesi, slogan ve jenerik—ön plana çıkarılmıştır. Marka, ‘Have a Break, Have a KitKat’ sloganını Z jenerasyonu ve yapay zekâyla özdeşleştirerek, sloganın esnekliğini ve güncelliğini vurgulamaktadır.

Tutundurma faaliyetinde hipergerçeklik, parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği özellikleri bulunmuştur. Hipergerçeklik ayırt edici unsuru, KitKat kampanyasında gençlerin ve robotun yapay zekâ ile yaratılmasında (görüntüler) gözlemlenmektedir. Anlamlandırma özelliği ise çikolatanın ısırık sesi ile KitKat’ı özdeşleştirmede görülmüştür. Aynı zamanda KitKat, “rahatlama” ve “kaçış” gibi hedonik duygulara hitap ederek gençlere ulaşmayı (inşa)

amaçlamıştır. Bir başka özellik olan parçalanmışlık ise, KitKat'ın sosyal medya üzerinden yürüttüğü #haveAIbreak kampanyasında karmaşıklık ve hız unsurlarıyla açıklanabilir. Sosyal medyada paylaşılan videoların kısa olması ve görsellerin hızlı bir şekilde akması, hız özelliğini işaret ederken; birbiriyle farklı görsellerin bir bütün oluşturuyormuş gibi bir akışta yer alması ise karmaşıklık özelliğini yansıtmaktadır. Karşıtların birlikteliği özelliği, tutundurma faaliyetinde kaos içindeki gençlerin KitKat ile ara verip sakinleşmesi ile vurgulanmaktadır. Bu durum, karşıtların birlikteliğinin muhalefet özelliğiyle açıklanabilir ve yapay zekânın çikolata yemesinde de benzer şekilde gözlemlenmektedir.

4. Tartışma ve Bulguların Değerlendirilmesi

Dijital ortamda gerçekleştirilen beş yapay zekâ destekli tutundurma faaliyeti, postmodern yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir. Yapay zekâ yardımıyla oluşturulan tutundurma faaliyetleri, içerik analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Bu kapsamda, incelenen faaliyetlerde postmodern pazarlamanın ayırt edici unsurları ve bu unsurların özellikleri dikkate alınmıştır. Analiz sonucunda, tüm yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerinde hipergerçeklik, parçalanma ve karşıtların birlikteliği gibi ayırt edici unsurların bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu unsurları takip eden öznenin merkezileşmesi de belirgin bir ayırt edici unsur olarak ortaya çıkmıştır. En az gözlemlenen ayırt edici unsur ise üretim ve tüketimin yer değiştirmesi olmuştur. Tablo 3'de yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerinde gözlemlenen postmodern ayırt edici unsurlar ve özelliklerinin dağılımı verilmiştir.

Tablo 3.

Postmodern Ayırt Edici Unsurlar ve Özelliklerinin Faaliyetlere Göre Dağılımı

Ayırt Edici Unsurlar ¹	Alt Özellik ²	Sen Hep Gülümse	Create Real Magic	Masterpiece	Heinz A.I. Ketchup	#haveAI breake	N ²	N ¹
Hipergerçeklik	İnşa	✓	✓	✓	✓	✓	5	5
	Görüntü	✓		✓		✓	3	
	Anlamlandırma			✓		✓	2	
	Simülasyon	✓					1	
	Hayal Oyunları				✓		1	
Parçalanmışlık	Gezinme		✓	✓	✓		3	5
	Karmaşıklık		✓		✓	✓	3	
	Uyumsuzluk	✓		✓			2	
	Kuşatma			✓	✓		2	
	Brikolaj				✓		1	
	Hız					✓	1	
Karşıtların Birlikteliği	Tamamlayıcılık	✓	✓	✓	✓		4	5
	Paradoks				✓		1	
	Muhalefet					✓	1	
Öznenin Merkezileşmesi	Evrilme	✓	✓	✓			3	4
	Özgünlük		✓		✓		2	
	Çokluluk	✓					1	

Düzensizlik	✓	1	
Üretim ile Tüketimin Yer Değiştirilmesi	✓	✓	2 2

Beş tutundurma faaliyetinde de yapay zekânın postmodern pazarlamanın ayırt edici unsurlarından biri olan hipergerçeklik unsurunda, inşa özelliğinin baskın olduğu bulunmuştur. Postmodern dönemin özelliklerinden biri olan sembolizm odaklı tutundurma faaliyetleriyle markalar, satın alma odaklı yaklaşımdan ziyade marka imajı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ziraat Bankası reklam filminde güven ve mutluluk gibi duygusal bağların kurulması, Coca Cola'nın 'Create Real Magic' kampanyasıyla tüketici deneyimiyle yaratılan yaratıcılık, Coca Cola 'Masterpiece' tutundurma faaliyetiyle yaratıcılık özelliğinin ürüne yansması, Heinz A.I. kampanyasıyla pazar liderliğinin vurgulanması ve KitKat sosyal medya pazarlamasıyla rahatlama ve kaçış gibi hedonik yararların ön plana çıkması inşa özelliğini göstermektedir. Diğer özellikler açısından incelendiğinde, tutundurma faaliyetlerinde yapay zekâ uygulamalarının kullanılması, görüntü özelliğini pekiştirdiği bulunmuştur. Ziraat Bankası reklam filminde dijital olarak görüntü ve sesi canlandırılan Kemal Sunal'ın simülasyonu, Heinz A.I. kampanyasında Metaverse sanat galerisi hayal oyunlarını ve Coca Cola'nın açılış sesinin gerçek kola vurgusuyla Coca Cola ile özdeşleşmesi anlamlandırma özelliğini yansıtmaktadır. Tüketicinin yapay zekâ ile oluşturulan görüntülerin gerçekçiliğini algılaması, markaların tüketici deneyimi yoluyla deneyimi gerçek olarak sunması ve marka imajı odaklı tutundurma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, hipergerçeklik özelliğini vurgulamaktadır. Gerçeği taklit etme yönü baskın olan hipergerçeklik unsurunun, tüketicilerin yapay zekâ tarafından oluşturulan görüntüleri gerçekçi (Campbell vd., 2022: 6; Miller vd., 2023: 1400) ve özgün (Bui vd., 2024: 7) olarak algılaması nedeniyle olumlu tutum geliştirmelerinde etkili olduğu görülmektedir (Bui vd., 2024: 7; González vd., 2023: 148). Yapay zekâ üretimi görsellerin giderek daha gerçekçi hale gelmesi, Sivathanu vd. (2023) ile Arango vd. (2023) araştırmalarında gözlemlenen olumsuz tüketici tutumlarının zamanla azalabileceğine işaret etmektedir.

Tutundurma faaliyetlerinde gözlemlenen parçalanmışlık unsuru ile karşıtların birlikteliği unsuru, birbirini destekler nitelikte olduğu saptanmıştır. Bu durum, karşıtların birlikteliği unsurunun, parçalanmışlık unsurunun bir uzantısı olduğu görüşünü desteklemektedir (Fırat vd., 1995). Ziraat Bankası reklam filminde geçmiş ile geleceğin birlikte kullanılması, Kemal Sunal'ın selfie çekirtmesi gibi parçalı ve karşıt durumların iç içe geçmesini göstermektedir. 'Create Real Magic', Heinz A.I. ve Masterpiece kampanyalarının sanal ve fiziksel ortamda birlikte kullanılması, çoklu pazarlama taktiklerinin parçalı ama bütünleşik şekilde yürütülmesi bu özelliklerin birbirine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Tüketicinin farklı kanallar aracılığıyla

tutundurma faaliyetleriyle etkileşime geçmesi, parçalanmışlık unsurunun gezinme ve kuşatma özellikleriyle açıklanmıştır. Farklı hedef kitleler için farklı tutundurma faaliyetlerinin yürütülmesi ise karmaşıklık, zıtlıkların birlikte kullanılması ve uyumsuzluk özelliklerini göstermektedir. Aynı zamanda gerçekleştirilen farklı tutundurma faaliyetlerinin birbirini tamamlaması (tamamlayıcılık), zıt unsurların birlikte uyumlu şekilde sunulması (paradoks, muhalefet) gibi özellikler, karşıtların birlikteliği unsurunun bir yansımasıdır. İncelenen tutundurma faaliyetlerinde bağlılık kaybı özelliği gözlemlenmemiştir. Tüketicide oluşan eylemsizlik durumu ile açıklanan bağlılık kaybı, araştırmanın içerik analizi yöntemiyle yürütülmesinden dolayı gözlemlenememiştir. Araştırma bulgularında, tutundurma faaliyetlerinde gözlemlenen parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği unsurlarının çoklu kanal pazarlamasına işaret ettiği görülmüştür. Calvo, Franco ve Frassetto (2023)'in çalışmasında da, yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerinde farklı kanalların farklı tüketici deneyimleri oluşturduğu; tüketicilerin ise tek bir ürün ya da markaya ait belirli bir kanalı takip etmediği belirtilmiştir. Söz konusu bulgular, araştırma bulgularını desteklemesinin yanı sıra, postmodern tüketici özelliklerinden biri olan bağlılık kaybına da işaret etmektedir.

Üretim ve tüketimin yer değiştirmesi unsurunun, öznenin merkezsizleşmesi unsuru ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Tüketicinin üretim ve pazarlama sürecinde daha aktif bir rol oynaması, öznenin merkezden uzaklaşarak yerini tutundurma faaliyetine bırakmasıyla açıklanmıştır. İncelenen tutundurma faaliyetlerinin üçü de hem fiziksel hem de sanal ortamda gerçekleşmektedir. Bu faaliyetlerde, tüketicinin kampanya afişi tasarlaması ve bu afişin fiziksel ortamda yayınlanması, sosyal medya üzerinden tüketicilere kampanya hakkında sorular sorulması, sanal evrende sergiler oluşturulması ve dijital sanat galerilerinin hayata geçirilmesi gibi etkileşimli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler, öznenin merkezsizleşmesinde özgünlük, çokluluk ve evrilme özellikleriyle açıklanabilir. Ancak, öznenin merkezsizleşmesi unsurunun özelliklerinden olan düzensizlik ve nesneleştirme özellikleri gözlemlenmemiştir. Kısacası üretim ile tüketimin yer değiştirmesi ve öznenin merkezsizleşmesi unsurları, tüketici ile marka arasındaki etkileşimin postmodern tutundurma dinamikleri içinde kilit bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ teknolojilerinin etkisiyle dönüşen tüketici profili, etkileşim temelli müşteri katılımı ve memnuniyet düzeyini arttırdığı (Gao vd., 2023: 10); bunun marka sadakati (Chen, 2024: 34), olumlu tutum geliştirme ve satın alma niyeti (Farrukh vd, 2024: 305-306) üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğu araştırmalara temel oluşturmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Postmodernizm, teknoloji yardımıyla sürekli gelişen bir dönemde giderek daha önemli hale gelen bir kavramdır. Postmodern dönemin etkileri, markaların tüketicilere ulaşma

yöntemleri ve pazarlama faaliyetlerinde, özellikle tutundurma stratejilerinde gözlemlenmektedir. Yapay zekâ ile evrimleşen tutundurma faaliyetleri, postmodern dönemin belirgin özelliklerini yansıtmaktadır. Yapılan araştırmada, yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerinin postmodern yaklaşımla incelenmesi sonucu, bu faaliyetlerin yaratıcı temelli, tüketici deneyimi odaklı ve sembolizm aracılığıyla marka imajı geliştirmeye yönelik olduğu bulunmuştur. Bu özellikler, postmodern pazarlamanın en belirgin özellikleriyle paralellik göstermektedir.

Postmodern pazarlama faaliyetlerinin işletmeler tarafından benimsenmesi, tüketicilere ulaşmada önemli ve geliştirilmesi gereken bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Araştırma kapsamında, postmodern ayırt edici unsurlardan hipergerçeklik, parçalanmışlık ve karşıtların birlikteliği, incelenen tüm yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerinde gözlemlenmiştir. Bu unsurlar bağlamında özellikle inşa, görüntü, gezinme, karmaşıklık ve tamamlayıcılık özelliklerinin baskın olduğu görülmüştür. Bu durum, farklı benlik ve kimliklere hitap eden hem farklı hem de bütünleşik yapıda kurgulanan tutundurma faaliyetlerinin, markaların sürdürülebilirliğine katkı sağladığını göstermektedir. Buna karşın, üretim ve tüketimin yer değiştirmesi unsurunun yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerinde sınırlı düzeyde yer aldığı tespit edilmiştir. Aktif ve katılımcı özelliklere sahip postmodern tüketici ile markalar arasındaki etkileşim, kritik bir rol oynamaktadır. Öznenin merkezsizleşmesi unsurunun evrilme özelliğinden faydalanarak, tüketiciye yalnızca pasif bir alıcı değil; aynı zamanda marka ortağı, pazarlama uzmanı ve tasarımcı gibi rollerin benimsetilmesi, tüketicinin aktif katılımcı rolünü üstlenmesini sağlayabilir. Bu bağlamda markaların, parçalı ancak bütünleşik yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerini farklı tüketici deneyimleri oluşturacak biçimde tasarlamaları önemlidir. Deneyim odaklı yürütülen bu faaliyetlerde sembolik faydaların ön plana çıkarılması, marka imajının güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Böylece markaların rakiplerinden ayrışması mümkün hale gelebilir. Tüketicilerin, ürün veya hizmet tasarımı ile tutundurma faaliyetlerinin yürütülme sürecine dâhil edilmesi, marka ile bağ kurmalarına ve marka imajını içselleştirmelerine olanak tanıyabilir. Özellikle fiziksel ve dijital ortamlarda gerçekleştirilen tutundurma faaliyetleri aracılığıyla, markalar tüketicilerle daha güçlü bir etkileşim kurabilir ve marka imajının gelişmiş teknolojiyle bütünleşmesine katkı sunabilir.

Araştırma bulguları, ileride yapılacak araştırmalara temel oluşturabilecek yeni araştırma alanlarını işaret etmektedir. Öncelikle araştırmada incelenen tutundurma faaliyetlerinde, hipergerçeklik unsuru inşa, görüntü ve anlamlandırma özellikleriyle birlikte baskın olduğu görülmüştür. Bu durum markaların sembolizm ve görsel odaklı yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetleri yürüttüklerini işaret etmektedir. Gelecek araştırmalar, algılanan antropomorfizm, algılanan otantiklik ve algılanan görsel tutarlılık gibi faktörlerle, yapay zekâ ile oluşturulan görsel

odaklı tutundurma faaliyetlerinin tüketici algısı, marka imajı, müşteri deneyimi ve marka farkındalığı üzerindeki etkilerini inceleyebilir. Bir diğer önemli araştırma ise incelenen tutundurma faaliyetlerinde bağlılık kaybının araştırmanın içerik analiziyle yürütülmesinden dolayı gözlemlenememiş olmasıdır. İleride yapılacak araştırmalarda bu özellik, teknostress, algılanan risk, kaçırma korkusu ve karar yorgunluğu gibi faktörler göz önünde bulundurularak araştırılabilir. Buna ek olarak araştırmada öznenin merkezleşmesi unsurunun özelliklerinden olan düzensizlik ve nesneleştirme özellikleri gözlemlenmemiştir. Gelecek araştırmalarda nesneleştirme kavramı beden nesneleştirme veya kültürel nesneleştirme (etnik köken, yaşam tarzı) odaklanan yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetleri incelenebilir. Düzensizlik kavramı ise deneyimsel tüketim altında gerçekleştirilen tutundurma faaliyetlerinde (kahve mekanlarında sabah partisi, sanal influencerların ürün/hizmet tanıtımı) yapay zekâ kullanımını vaka çalışmaları veya deney odaklı çalışmalar yardımıyla derinlemesine araştırılabilir. Son olarak araştırmada üretimle ile tüketimin yer değiştirmesi unsuru beş örnekten ikisinde görülmüştür. Araştırmacılar ileriki çalışmalarında yapay zekâ odaklı birlikte yaratım sürecini inceleyebilirler. Tüketicilerin bu etkileşim sonucunda oluşan deneyimin öncülleri ve sonucullarını araştırılabilir.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, araştırma kapsamında yalnızca beş tutundurma faaliyeti incelenmiştir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, farklı örneklemeler kullanarak araştırmanın genellenebilirliğini artırabilir. Ayrıca, yapay zekâ uygulamalarının sürekli gelişmesi nedeniyle, bu örneklerin bazı özellikleri açıklamada yetersiz kalmış olabilir. Gelişen yapay zekâ teknolojileriyle desteklenen tutundurma faaliyetlerine odaklanan çalışmalarla araştırma daha da geliştirilebilir. Araştırmada içerik analizi yöntemiyle keşifsel bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda, gelecekteki araştırmalarda görüşme ve odak grup gibi nitel araştırma yöntemleri kullanılarak tüketicinin bu tutundurma faaliyetlerine yönelik yaklaşımı incelenebilir. Nicel yöntemler aracılığıyla ise kavramsal bir çerçeve oluşturulabilir. Son olarak, araştırma yalnızca yapay zekâ destekli tutundurma faaliyetlerine odaklanmıştır. Gelecek araştırmalarda, tüketici perspektifinden bu faaliyetlere karşı tutumlar incelenebilir ve postmodern tüketici segmentlerinin çerçevesi oluşturulabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %60, Diğer yazar: %40.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: %60, Other author: %40.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Addis, M., & Podesta, S. (2005). Long life to marketing research: a postmodern view. *European Journal of Marketing*, 39(3/4), 386-412.
- Ads of the World. (2024, Aralık 22). Heinz A.I Ketchup. Erişim adresi: <https://www.adsoftheworld.com/campaigns/a-i-ketchup>
- Alhassan, Y. M. (2020). The Concept of Postmodernism and Consumption: An Analysis of Existing Literature. *3rd International Student Social Science Congresses*.
- Arango, L., Singaraju, S. P., & Niininen, O. (2023). Consumer Responses to AI-Generated Charitable Giving Ads. *Journal of Advertising*, 52(4), 486-503.
- Brown, S. (1994). Marketing as multiplex: Screening postmodernism. *European Journal of Marketing*, 28(8/9), 27-51.
- Brown, S. (1995). *Postmodern marketing*. London: Routledge.
- Brown, S. (2012). Postmodern marketing: everything must go!, In M. J. Baker (Eds.), *The Marketing Book (5. Edition)* (s. 16-31). London: Routledge.
- Bui, H. T., Filimonau, V., & Sezerel, H. (2024). AI-thenticity: Exploring the effect of perceived authenticity of AI-generated visual content on tourist patronage intentions. *Journal of Destination Marketing & Management*, 34, 100956.
- Campbell, C., Plangger, K., Sands, S., & Kietzmann, J. (2022). Preparing for an Era of Deepfakes and AI-Generated Ads: A Framework for Understanding Responses to Manipulated Advertising. *Journal of Advertising*, 51(1), 22-38.
- Çalık, D., & Aaktaş, Ü. N. (2018). Postmodern Advertising New Advertising Approaches in the Postmodern Era. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 227-239.
- Calvo, A. V., Franco, A. D. & Frasquet, M. (2023). The role of artificial intelligence in improving the omnichannel customer experience. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 51(9/10), 1174-1194.
- Chen, Y. (2024). Advertising in the Era of Artificial Intelligence. *Communications in Humanities Research*, 39, 31-38.
- Çil, E., & Nardalı, S. (2022). Dijital Çağda Öne Çıkan Etkileşimli E-Gerilla Pazarlama Uygulamaları. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(2), 407-428.
- Davenport, T., Guha, A., Grewal, D., & Bressgott, T. (2020). How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 24-42.
- Downe-Wamboldt, B. (1992). Content analysis: Method, applications, and issues. *Health Care for Women International*, 13(3), 313-321.
- El Kamel, L., & Rigaux-Bricmont, B. (2011). The Contributions of Postmodernism to the Analysis of Virtual Worlds as a Consumption Experience. The Case of Second Life. *Recherche et Applications en Marketing (English Edition)*, 26(3), 71-92.
- Erkan, İ. (2020). Tüketicilerin Covid-19 Döneminde Yayımlanan Birlik Beraberlik ve Motivasyon Temalı Reklamlara Yönelik Algıları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 585-600.
- Farrukh, M., Rafi, S., & Chand, P. (2024). Unlocking consumer behavior in age of artificial intelligence: A study on tailored data, privacy reservations, and purchase intentions. *Journal of Social Research Development*, 5(2), 297-308.

- Firat, A. F., & Venkatesh, A. (1995). Liberatory postmodernism and the reenchantment of consumption. *Journal of consumer research*, 22(3), 239-267.
- Firat, F. A., & Dholakia, N. (2006). Theoretical and philosophical implications of postmodern debates: Some challenges to modern marketing. *Marketing Theory*, 6(2), 123-162.
- Firat, F. A., Dholakia, N., & Venkatesh, A. (1995). Marketing in a postmodern world. *European Journal of Marketing*, 29(1), 40-56.
- Ford, J., Jain, V., Wadhvani, K., & Gupta, D. G. (2023). AI advertising: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 166, 1-15. 114124.
- Gao, B., Wang, Y., Xie, H., Hu, Y., & Hu, Y. (2023). Artificial Intelligence in Advertising: Advancements, Challenges, and Ethical Considerations in Targeting, Personalization, Content Creation, and Ad Optimization. *SAGE Open*, 13(4). <https://doi.org/10.1177/21582440231210759> (Original work published 2023)
- Goneos-Malka, A., Grobler, A., & Strasheim, A. (2013). Suggesting new communication tactics using digital media to optimise postmodern traits in marketing. *Communicatio*, 39(1), 122-143.
- González, S. A., Bautista, P. S., & López, C. S. (2023). Neuromarketing e inteligencia artificial: el caso de la campaña'con mucho acento'de Cruzcampo. *Index. comunicación: Revista científica en el ámbito de la Comunicación Aplicada*, 13(2), 147-169.
- Heinz. (2024, Aralık 22). Heinz A.I. Ketchup. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=LFmpVy6eGXs>
- Hootsuite. (2024). *Social Trends 2024*. Hootsuite.
- Hootsuite. (2025, Ocak 03). *Social Media Trends 2025*. Erişim adresi: <https://bit.ly/3WcmWz6>
- Huang, M. H., & Rust, R. T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49, 30-50.
- Kitchen, P. J., & Proctor, T. (2015). Marketing communications in a post-modern world. *Journal of business strategy*, 36(5), 34-42.
- Lin, C.-H. (2011). Personality, value, life style and postmodernism consumer behavior: a comparison among three generations. *International Journal of Organizational Innovation*, 3(3), 203-230.
- Lynch, S. (2017, Mart 10). *Andrew Ng: Why AI Is the New Electricity*. Stanford Graduate School of Business. Erişim adresi: <https://www.gsb.stanford.edu/insights/andrew-ng-why-ai-new-electricity>
- Miller, E. J., Steward, B. A., Witkower, Z., Sutherland, C. A. M., Krumhuber, E. G., & Dawel, A. (2023). AI Hyperrealism: Why AI Faces Are Perceived as More Real Than Human Ones. *Psychological Science*, 34(12), 1390-1403.
- Odabaşı, Y. (2009). *Postmodern Pazarlama (3. Baskı)*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Odabaşı, Y. (2021). *Postmodern Pazarlamayı Anlamak - Değişimler, Yönelimler, Esintiler (2. Baskı)*. İstanbul: The Kitap Yayınları.
- Patterson, M. (1998). Direct marketing in postmodernity: neo-tribes and direct communications. *Marketing Intelligence & Planning*, 16(1), 68-74.
- Peyravi, B., Nekrošienė, J., & Lobanova, L. (2020). Revolutionised technologies for marketing: Theoretical review with focus on artificial intelligence. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 827-834.
- Shams, S. M. (2013). Modernism to Postmodernism: The Transdisciplinary Mode-2 Knowledge Production of Relationship Marketing. *International Journal of Customer Relationship Marketing and Management*, 4(3), 44-56.

Sivathanu, B., Pillai, R., & Metri, B. (2023). Customers' online shopping intention by watching AI-based deepfake advertisements. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 51(1), 124-145.

Sunal, G., & Kara, A. S. (2021). Sen Hep Gülümse Reklam Filminin Göstergebilimsel Çözümlemesi Üzerinden Eleştirel Bir Değerlendirme. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 34

Taş, E., Ünal, S., & Erkan, İ. (2019). Tüketicilerin sivil toplum kuruluşlarına yönelik farkındalıkları üzerinde viral pazarlama uygulamalarının etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 2013-2036.

The Coca Cola Company. (2024, Aralık 22). Coca-Cola Brings Together Iconic Andy Warhol Painting with Illustrious Roster of Master Classics and Contemporary Works in New Global ‘Masterpiece’ Campaign. Erişim adresi: <https://www.coca-colacompany.com/media-center/coca-cola-launches-masterpiece-campaign>

The Coca Cola Company. (2024, Aralık 22). Coca-Cola Invites Digital Artists to ‘Create Real Magic’ Using New AI Platform. Erişim adresi: <https://www.coca-colacompany.com/media-center/coca-cola-invites-digital-artists-to-create-real-magic-using-new-ai-platform>

VML. (2024, Aralık 22). KitKat let AI do the marketing work so that we could 'Have AI Break'. Erişim adresi: <https://www.vml.com/work/have-ai-break>

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1629620
Araştırma Makalesi/Research Article

THE RISE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FRIEND OR FOE OF ECONOMIC GROWTH?

Aras YOLUSEVER¹

Abstract

Article Info

Received:
30/01/2025

Accepted:
12/05/2025

Artificial Intelligence (AI) is fundamentally altering the global economic landscape, unveiling both remarkable growth opportunities and significant challenges. As a pivotal technology of the 21st century, AI is set to revolutionize productivity, catalyze innovation, and spawn entirely new sectors within the economy. Its applications extend across various industries—including healthcare, manufacturing, finance, and logistics—where it streamlines operations and enables advancements that were previously inconceivable. However, the transformative power of AI is accompanied by critical concerns. Potential job displacement resulting from automation, the exacerbation of economic inequality, and ethical considerations surrounding AI deployment remain pressing issues. This analysis delves into the complex and dualistic impact of AI on economic growth, focusing on its ability to enhance productivity and drive innovation while also examining the implications for the labour market and the regulatory framework needed to address these challenges. This discussion evaluates AI's dual role in driving economic prosperity and posing risks to inclusive, sustainable growth. Ultimately, it questions whether AI will be an ally or adversary in achieving equitable economic development.

Keywords: Artificial Intelligence, Economic Growth, Productivity, Innovation, Labor Market

JEL Codes: O31, O40, J01

¹**Sorumlu Yazar:** Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-9810-2571, arasyolusever4@gmail.com.

Atıf: Yolusever, A. (2025). The rise of artificial intelligence: Friend or foe of economic growth. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 362-390.

1. Introduction

The rapid evolution of Artificial Intelligence (AI) is emerging as a pivotal disruptor in the 21st century. It is significantly transforming various sectors, redefining labor dynamics, and challenging established economic paradigms. Innovations such as autonomous vehicles, optimized logistics through automated supply chains, and advanced AI algorithms for healthcare diagnostics and financial modeling illustrate the profound impact of AI on operational efficiency and decision-making processes.

The technology holds substantial promise for enhancing productivity and fostering innovation, and there is considerable optimism surrounding its potential to catalyze a new phase of economic growth. However, this progress is accompanied by legitimate concerns regarding workforce displacement, exacerbation of economic inequality, and the ethical ramifications of AI applications, necessitating a nuanced discourse on its implications for sociotechnical systems.

AI represents a double-edged sword for economic growth. On one hand, it offers unmatched opportunities to enhance efficiency, create new industries, and tackle global challenges such as climate change and public health. On the other hand, its disruptive nature raises important questions about its impact on labor markets, wealth distribution, and regulatory frameworks. Will AI widen the gap between the rich and the poor? Can economies adapt quickly enough to meet the changing demands of an AI-driven future? How can policymakers ensure that AI acts as a force for inclusive and sustainable growth rather than exacerbating existing disparities?

This article analyzes the intricate dynamics between artificial intelligence and economic growth, focusing on the transformative impact of AI on productivity and innovation. It critically evaluates the challenges associated with AI adoption, including labor market disruptions, socioeconomic disparities, and ethical considerations. By integrating a nuanced perspective that balances aspirational potential with practical concerns, we seek to ascertain whether AI will act as a catalyst or hinder economic expansion. Strategies to leverage AI's capabilities to maximize its benefits for society are also explored.

2. Theoretical Perspectives on AI and Economic Growth

Understanding the multifaceted impact of Artificial Intelligence (AI) on economic structures requires more than empirical observations and policy analysis; it demands a grounding in foundational theoretical frameworks. This section explores relevant perspectives

from political economy, labour economics, and Science and Technology Studies (STS) to provide a deeper conceptual analysis of AI's role in shaping economic growth, labor markets, and institutional structures.

2.1. Political Economy: Innovation, Inequality, and Technological Dependency

From a political economy perspective, AI represents a new chapter in the capitalist logic of accumulation and transformation. Building on Joseph Schumpeter's concept of creative destruction, technological revolutions are endogenous to capitalist evolution, where innovation disrupts established modes of production and creates new industries (Schumpeter, 1942). AI embodies such a transformation, simultaneously displacing labor-intensive sectors and fostering knowledge-intensive domains.

However, critical political economy traditions offer a more skeptical view of these transformations. Drawing from neo-Marxist analyses, technologies like AI are not neutral forces but are embedded in capitalist relations of production that privilege capital owners over labor. For instance, David Harvey's theory of the spatial-temporal fix suggests that technological innovation, is a tool to resolve crises of overaccumulation by opening new profit frontiers (Harvey, 2001). In this light, AI may temporarily boost productivity and growth but at the cost of deepening class inequalities.

At the global scale, dependency theory highlights how AI reproduces core-periphery divisions. According to Samir Amin (1976) and Andre Gunder Frank (1967), the benefits of technological innovation accrue to advanced economies, while less developed nations are relegated to roles as raw data providers, consumers of foreign-made software, or passive users of surveillance systems (Amin, 1976; Frank, 1967). Without deliberate technology transfer and institutional support, the Global South risks becoming structurally locked out of the AI value chain. Moreover, regulation theory underscores that the outcomes of technological revolutions are not preordained but mediated by institutional arrangements—such as labor regulations, welfare states, and education systems (Boyer, 2010).

Recent analyses indicate that artificial intelligence (AI), regarded as a transformative general-purpose technology, has the potential to profoundly reshape production processes and economic frameworks. According to Trammell and Korinek (2023), the integration of AI into various industries could lead to increased efficiency, innovation, and productivity, while also challenging traditional economic models. This shift may result in significant changes in workforce dynamics, the nature of work itself, and the distribution of economic value across

different sectors, ultimately influencing both local and global economies (Trammell & Korinek, 2023).

However, critical perspectives highlight potential exacerbation of global inequalities. Dependency theorists argue that AI development predominantly benefits advanced economies, potentially marginalizing emerging markets. A 2023 IMF study indicates that while advanced economies exhibit higher AI exposure due to a concentration in professional occupations, emerging markets face challenges in integrating AI technologies effectively (Pizzinelli et al., 2023).

2.2. Labour Economics: Displacement, Complementarity, and Polarization

AI's disruptive effect on employment has been a major focus in labour economics, particularly through the task-based model and the theory of skill-biased technological change (SBTC). These frameworks move beyond simplistic predictions of job loss to explore how and which types of tasks are transformed.

In the task-based approach, developed by Autor, Levy, and Murnane (2003), technological change is understood in terms of its ability to substitute or complement human tasks (Autor et al., 2003). Routine cognitive and manual tasks—those that follow explicit rules—are most susceptible to automation. By contrast, non-routine tasks that require judgment, interpersonal interaction, or creative problem-solving are more resilient and may even be complemented by AI. For example, an AI system may process patient data, but the interpretation and relational care still demand human expertise.

Complementing this is the SBTC framework, which argues that technology increases the relative demand for high-skilled workers, widening wage gaps (Acemoglu & Autor, 2011). Empirical studies have confirmed that AI is accelerating labor market polarization: demand is growing for top-tier professionals in AI-related fields, while middle-skilled jobs—such as clerical or manufacturing roles—are declining. Meanwhile, low-paid service jobs persist but with little mobility. This “hollowing out” of the labor market risks intensifying both income and opportunity inequality (Goos et al., 2014; Bessen, 2019).

Furthermore, the skill-biased technological change (SBTC) framework posits that AI disproportionately benefits high-skilled workers, intensifying wage disparities. Marguerit (2025) finds that automation AI negatively impacts employment and wages in low-skilled occupations, while augmentation AI enhances outcomes for high-skilled workers (Marguerit, 2025).

Regional analyses also reveal nuanced effects. Huang (2024) reports that U.S. regions with higher AI adoption experienced declines in employment-to-population ratios, particularly affecting manufacturing and low-skill service sectors. Similarly, Qiao et al. (2024) observes that freelancers in translation and localization faced reduced work volume post-AI adoption, whereas web development professionals saw increased demand.

2.3. Science and Technology Studies (STS): Sociotechnical Systems and Ethical Considerations

While political economy and labor economics emphasize distributional and institutional dynamics, Science and Technology Studies (STS) offer a cultural and epistemological critique of how technologies are designed, legitimated, and deployed. STS challenges the assumption that technology is autonomous or exogenous, highlighting how it is socially constructed and contested.

Langdon Winner's seminal essay, *Do Artifacts Have Politics?*, argues that technological systems can embody specific forms of power and authority (Winner, 1980). For example, urban infrastructure (like bridges too low for buses carrying minority passengers) may seem neutral but reflect and enforce political agendas. Likewise, AI systems can encode and reinforce social hierarchies through biased training data, opaque algorithms, and asymmetrical access.

Building on this, Sheila Jasanoff's (2004) concept of co-production posits that science and social order evolve together. AI technologies are not only shaped by technical goals but also by social norms, regulatory institutions, and public values (Jasanoff, 2004). Bias in facial recognition, algorithmic discrimination in hiring, and opaque predictive policing systems illustrate how AI can reproduce structural injustices if not designed with inclusivity and accountability in mind (Buolamwini & Gebru, 2018).

Moreover, STS scholars emphasize reflexivity in technological development (Stilgoe et al., 2013). Rather than treating AI governance as a technical challenge, they advocate for participatory, interdisciplinary, and value-sensitive design processes. This includes the involvement of marginalized communities in algorithmic auditing, transparent impact assessments, and deliberative public forums. In doing so, STS offers a normative vision of technology that is democratic, pluralistic, and socially embedded.

3. The Potential of AI to Drive Economic Growth

Artificial Intelligence (AI) is increasingly acknowledged as a pivotal technology with significant ramifications for economic advancement. Its capabilities in task automation, large-

scale data processing, and fostering innovation position it as a crucial catalyst for productivity and development. The transformational potential of AI across various industries draws parallels to historical industrial revolutions, which fundamentally altered economic frameworks and interactions. This chapter delves into AI's potential to stimulate economic growth through enhancements in productivity, catalyzing innovation, and transitioning labor market dynamics, supported by empirical research and theoretical frameworks.

3.1. Productivity as the Foundation of Economic Growth

At the core of economic growth is productivity, which is defined as the efficiency with which inputs like labor and capital are transformed into outputs. AI technologies have proven their capacity to significantly boost productivity by automating repetitive and time-consuming tasks, minimizing errors, and optimizing decision-making processes. For instance, in the manufacturing sector, AI-driven automation technologies have streamlined production lines, allowing companies to produce goods at lower costs and with increased speed (Brynjolfsson & McAfee, 2016). Likewise, in logistics, AI algorithms optimize supply chains by forecasting demand, identifying inefficiencies, and enhancing inventory management (McKinsey Global Institute, 2024).

The potential productivity enhancements associated with AI integration are considerable. According to a PwC report from 2017, AI has the capacity to inject up to \$15.7 trillion into the global economy by 2030, potentially translating to an average GDP increase of 26% across local economies (PwC, 2017). These productivity improvements are particularly pronounced in sectors historically characterized by stagnant growth, such as healthcare and public administration. For example, the implementation of AI in healthcare—spanning diagnostic algorithms and predictive modeling—not only optimizes operational workflows but also enhances patient outcomes. This dual advantage manifests as both cost efficiency and improved societal welfare, as highlighted in the OECD report. (OECD, n.d.).

3.2. AI as a Catalyst for Innovation

The potential of artificial intelligence (AI) to catalyze innovation is a fundamental aspect of its economic impact. Innovation serves as a key driver of sustained economic growth by facilitating the creation of novel products, services, and business paradigms. AI technologies are transforming established industries and pioneering emergent sectors, including robotics, autonomous systems, and AI-enhanced biotechnology (Cockburn, Henderson, & Stern, 2018).

This dynamic interplay between AI and innovation is reshaping the economic landscape, leading to new competitive advantages and operational efficiencies.

In the healthcare sector, artificial intelligence (AI) has revolutionized the drug discovery process by significantly reducing both the time and financial investment required to develop new medications. One prominent example is the work done by companies like DeepMind, which has employed advanced machine learning techniques to accurately predict protein structures. This capability not only accelerates the pace of scientific research but also enhances the understanding of various diseases at the molecular level, ultimately leading to more effective treatments (Jumper et al., 2021).

Meanwhile, in the financial sector, AI-driven tools have transformed operations in several critical areas. For instance, these technologies have greatly improved fraud detection mechanisms by analyzing vast datasets in real-time to identify suspicious activities and patterns that may indicate fraudulent behavior. Additionally, AI algorithms have optimized trading strategies by analyzing market trends and executing trades at speeds unattainable by human traders, thus maximizing profit opportunities. Moreover, customer service has seen a notable enhancement through the implementation of chatbots and virtual assistants powered by AI, which efficiently address customer inquiries and concerns. This not only improves the customer experience but also allows financial institutions to operate more effectively and allocate resources more judiciously (World Economic Forum, 2023).

The integration of artificial intelligence (AI) with other cutting-edge technologies like blockchain and the Internet of Things (IoT) has paved the way for significant synergistic opportunities that can drive economic development. For example, in the context of smart cities, the collaboration between AI and IoT has revolutionized urban planning and management. Additionally, the combined forces of AI and IoT play a crucial role in energy management within urban environments. Smart grids can use AI algorithms to forecast energy demand, automate usage adjustments, and integrate renewable energy sources more seamlessly into the existing infrastructure. This leads to a significant reduction in energy consumption and carbon emissions, addressing critical issues associated with climate change (OECD, n.d.).

Moreover, the implementation of these technological advancements informs better decision-making in public services. For instance, predictive analytics powered by AI can help municipalities anticipate maintenance needs for infrastructure, leading to proactive rather than reactive measures. This not only ensures the longevity of urban infrastructure but also maximizes resource efficiency. Overall, these innovations foster economic growth by

contributing positively to gross domestic product (GDP) while simultaneously tackling pressing global challenges such as rapid urbanization and environmental sustainability (OECD, n.d.).

3.3. Transforming the Labor Market

The impact of AI on the labor market presents a complex dynamic of both disruption and opportunity. While AI is frequently linked to automation and job displacement, it also holds the potential to create new roles and transform the nature of work. According to the World Economic Forum's Future of Jobs Report 2023, an estimated 69 million new jobs will be generated by 2027, driven by emerging technologies and the green transition. However, it is projected that 83 million jobs will be displaced, resulting in a net loss of 14 million jobs worldwide. The report emphasizes that professions such as data analysts, AI and machine learning specialists, and digital transformation experts are among the fastest-growing, underscoring the increasing demand for digital skills in the evolving job market (World Economic Forum, 2023).

The transition to an AI-driven economy necessitates a concentrated effort on workforce development and reskilling initiatives. Both governments and organizations play a crucial role in this transformation and must commit substantial resources to establish comprehensive education and training programs. These programs should aim to equip workers with the specific skills required to thrive in an increasingly automated and technology-focused job market. A particular emphasis on STEM (science, technology, engineering, and mathematics) education is essential, as these fields will be foundational to a future where technological proficiency is paramount. However, it is equally important to incorporate training in soft skills, such as creativity, critical thinking, communication, and emotional intelligence. These competencies will become increasingly valuable as machines take over more routine tasks, requiring human workers to bring unique, innovative, and emotionally perceptive contributions to their roles.

By fostering a balanced approach that prioritizes both technical and interpersonal skill development, we can better prepare the workforce to navigate the challenges of this evolving job landscape and ensure that individuals are not only employable but also capable of adapting to ongoing changes in the marketplace (Brynjolfsson & McAfee, 2017).

The integration of AI into hybrid work models optimizes collaboration between humans and AI systems, ultimately enhancing productivity. In the healthcare sector, for example, sophisticated AI algorithms analyze intricate datasets, thereby enabling physicians to concentrate on clinical decision-making and patient engagement. This synergy underscores the

complementary nature of human expertise and AI functionality, advocating for the incorporation of AI into workforce dynamics rather than positioning it merely as a replacement for human labor (Dwivedi et al., 2021).

3.4. Summary

In sum, Artificial Intelligence (AI) stands as a pivotal innovation with the potential to significantly transform the global economic landscape. Its capabilities in task automation, large-scale data analysis, and facilitating innovation position AI as a crucial catalyst for economic advancement in the 21st century. Across diverse sectors, AI has effectively enhanced productivity through operational streamlining, inefficiency reduction, and improved decision-making frameworks. In manufacturing, AI-driven systems optimize production lines, while in supply chain management, predictive analytics enhance logistics and inventory control. The healthcare sector benefits from AI advancements in diagnostic accuracy and personalized treatment protocols, while financial services leverage machine learning for risk assessment and algorithmic trading.

Moreover, AI acts as a catalyst for innovation by facilitating the development of advanced products, services, and business models. It has driven progress in various sectors, including biotechnology, renewable energy, and urban planning, tackling urgent global challenges such as climate change and resource management. The combination of AI with other emerging technologies, like blockchain and the Internet of Things (IoT), has further enhanced its transformative capabilities. For instance, smart city initiatives powered by AI are optimizing energy consumption, minimizing waste, and improving urban mobility, showcasing AI's potential to promote sustainable development. These innovations not only contribute to economic growth but also enhance the quality of life for individuals and communities.

AI fundamentally disrupts traditional labor markets by not only driving innovation and enhancing productivity but also by redefining job roles and skill requirements. Concerns regarding job displacement due to automation are pertinent; however, the advancement of AI technologies concurrently opens avenues for new employment in fields such as AI engineering, data science, and related disciplines that demand higher levels of specialization. As the labor demand shifts towards skill sets emphasizing creativity, complex problem-solving, and advanced technical competences, we are observing a transformation in job structures that prioritize collaborative dynamics between humans and AI systems. This hybrid workforce model enhances operational efficiency and precision, allowing for more adaptable organizational frameworks.

Nevertheless, to unlock the full potential of AI in the economy, substantial investments in education and workforce development are essential. It is crucial to cultivate a labor pool equipped with the necessary skills to navigate and excel in these evolving, AI-driven environments.

While AI has the potential to transform various sectors, it also presents several challenges. Key issues include workforce displacement, economic inequality, and ethical concerns related to bias, privacy, and accountability. To ensure that the benefits of AI are shared equitably, it is essential to address these concerns proactively. Without such measures, the advantages of AI may be concentrated among a small group, worsening existing disparities and leaving vulnerable populations further behind. Policymakers, businesses, and academic institutions must collaborate to create frameworks that emphasize fairness, transparency, and inclusivity in the development and implementation of AI.

To effectively leverage AI's transformative potential for sustainable economic growth, it is crucial for societies to prioritize the development of resilient infrastructure, cultivate innovation-centric ecosystems, and implement inclusive policy frameworks. Education systems must be recalibrated to prioritize lifelong learning paradigms, equipping the workforce with the skills necessary to navigate the complexities of evolving job requirements. Strategic investments in digital infrastructure, particularly in high-speed broadband and AI research facilities, are essential to ensure equitable access for all regions, including rural and underdeveloped areas, to fully engage with and derive benefits from the AI-driven economy. Concurrently, fostering international collaboration will be vital in tackling cross-border issues, including data governance, intellectual property management, and the formulation of regulatory standards for AI technologies.

In conclusion, artificial intelligence (AI) has immense potential to boost productivity, foster innovation, and transform labor markets, making it a crucial driver of future economic growth. However, to fully realize this potential, societies must proactively address the associated challenges with foresight and determination. By investing in education, infrastructure, and inclusive policies, we can ensure that AI becomes a force for sustainable and equitable growth, benefiting not just businesses and governments, but also individuals and communities around the globe. The journey toward an AI-powered future presents both an opportunity and a responsibility, requiring a collective commitment to creating a world where technology serves the greater good.

4. Challenges and Risks of AI in Economic Growth

Artificial Intelligence (AI) presents significant opportunities for enhancing productivity, fostering innovation, and transforming labor markets. However, its deployment also introduces a multitude of challenges and risks that must be critically assessed. These challenges encompass ethical and social implications, potential economic disruptions, and the need for robust regulatory frameworks. If these issues are not effectively addressed, there is a risk of deepening inequalities, eroding public trust, and compromising the prospective benefits associated with AI-driven advancements. This chapter delves into the principal challenges linked to AI implementation, such as labor market disruptions, escalating economic inequality, ethical dilemmas, and governance frameworks, bolstered by pertinent literature and empirical evidence and a cross-national comparison.

4.1. Labor Market Disruption

A significant concern regarding artificial intelligence is its capacity to disrupt labor markets through the automation of a wide array of occupational roles. Advanced AI systems are increasingly adept at undertaking tasks traditionally reserved for human employees, encompassing fields such as data analytics, customer service, and even sophisticated decision-making processes. For example, research by Frey and Osborne (2017) suggests that nearly 47% of jobs in the United States are vulnerable to automation in the foreseeable future, with particular susceptibility observed in sectors such as manufacturing, retail, and transportation. This trend raises important questions about the future of work and the potential need for strategies to address workforce displacement.

The displacement of workers as a result of advancing technologies, particularly artificial intelligence (AI), presents substantial economic and social challenges. One major concern is the potential increase in unemployment rates, which can lead to significant income polarization within society. Although the rise of AI is expected to generate new types of jobs—such as AI specialists, data scientists, and machine learning engineers—these positions typically require specialized and advanced technical skills. Unfortunately, many current workers may not possess these qualifications, highlighting a pressing need for comprehensive reskilling and upskilling initiatives tailored to equip the workforce for the demands of an AI-driven economy (World Economic Forum, 2023).

Moreover, the effects of AI on employment are not uniform across different regions and industries. The disparity in job creation and loss may exacerbate existing economic inequalities,

as certain areas will experience a greater impact than others. Rural regions and less-developed areas, which traditionally depend on low-skilled labor, find themselves particularly at risk of significant disruptions. These communities may lack the resources and infrastructure necessary to transition into new, technology-oriented job markets, thereby increasing the susceptibility of their populations to job displacement. It is crucial to address these challenges proactively to ensure that the benefits of AI advancement are equitably distributed, so as not to further deepen the divisions within our economy (Acemoglu & Restrepo, 2017).

4.2. Economic Inequality

The proliferation of AI technologies may exacerbate economic inequality both domestically and globally. At the national level, entities that have access to advanced AI systems—be they corporations or individuals—are poised to reap disproportionate rewards. This phenomenon aligns with the "winner-takes-all" dynamic articulated by Brynjolfsson and McAfee (2017), wherein organizations that adeptly leverage AI capabilities secure a competitive edge, enabling them to assert dominance over their respective markets. Consequently, this trend poses a significant threat to the viability of small and medium-sized enterprises (SMEs) and fosters conditions conducive to monopolistic practices.

The disparity in artificial intelligence (AI) adoption between developed and developing countries presents a substantial challenge on the international stage. High-income countries, characterized by their advanced technological infrastructure and extensive research ecosystems, are strategically positioned to harness and benefit from the transformative potential of AI. These nations typically have better access to cutting-edge tools, skilled labor, and substantial funding, which facilitates innovation and implementation of AI technologies.

In contrast, low-income countries encounter significant barriers that hinder their ability to adopt AI solutions effectively. One major obstacle is the limited access to digital infrastructure, which includes reliable internet connectivity, computing resources, and modern technologies necessary for implementing AI initiatives. Additionally, these countries often grapple with inadequate education systems that do not equip their workforce with the necessary skills and knowledge to engage with AI and related technologies. Furthermore, insufficient funding for AI research and development constrains local innovation efforts and limits opportunities for collaboration with international research communities (OECD, n.d.)

The consequences of this digital divide are profound, as it may deepen existing global economic inequalities. Developing nations, unable to adopt AI at the same pace as their

developed counterparts, risk falling further behind in a world that is increasingly driven by artificial intelligence. This imbalance not only stifles their ability to compete economically but also restricts their potential to participate fully in a global economy that is progressively shaped by technological advancements. Unless addressed, these disparities could become entrenched, perpetuating a cycle of disadvantage for low-income countries in an AI-empowered future (OECD, n.d.).

4.3. Ethical and Social Concerns: Discrimination, Surveillance, and Global Inequality

Ethical debates surrounding Artificial Intelligence (AI) cannot be reduced to abstract calls for fairness and transparency. As AI systems increasingly mediate access to work, credit, healthcare, and political representation, concerns about algorithmic discrimination, techno-authoritarianism, and global digital divides have become central to scholarly and policy discourse.

Algorithmic bias occurs not merely from flawed data, but from social hierarchies embedded in data collection, labeling, and modeling processes. Scholars such as Noble (2018) and Eubanks (2017) have demonstrated how algorithmic systems used in search engines and welfare services reinforce structural racism and class exclusion. For example, automated hiring systems have systematically downgraded applicants based on gendered or racialized patterns in historical datasets (Raji & Buolamwini, 2019). These systems are not just technically flawed—they reproduce historical inequalities under the guise of objectivity.

Moreover, predictive policing and recidivism algorithms, such as COMPAS, have faced criticism for disproportionately flagging Black individuals as high-risk, even when controlling for offense type and criminal history (Angwin et al., 2016). These developments call for not only technical solutions (e.g., fairness metrics) but structural audits and participatory governance in AI development.

AI-driven surveillance has become a defining feature of techno-authoritarian regimes, particularly where facial recognition and predictive analytics are integrated into public security frameworks. China's *Social Credit System* is emblematic of how AI can be used to consolidate state power, automate repression, and restrict civil liberties (Zuboff, 2019). However, similar dynamics are emerging in liberal democracies through the deployment of AI in migration control, public housing, and protest surveillance—raising questions about the creep of authoritarian logic under digital capitalism.

This convergence between corporate surveillance (via data monopolies) and state surveillance (via biometric AI systems) underscores the concept of “surveillance capitalism” (Zuboff, 2019), in which human experience becomes raw material for behavioral prediction and control. The erosion of anonymity, consent, and due process in these systems signals a pressing need for constitutional-level protections and democratic oversight.

AI also exacerbates global digital inequalities, as innovation clusters in a few data-rich countries and platforms extract value from users across the Global South without reciprocity. Scholars have termed this phenomenon “data colonialism”—the appropriation of personal and communal data from low-regulation environments to fuel AI systems based in the Global North (Couldry & Mejias, 2019).

Most developing countries remain at the periphery of the AI value chain, contributing data but lacking infrastructure, legal capacity, or market power to govern its use. This imbalance mirrors older patterns of resource extraction and dependency, suggesting that AI governance must also address issues of digital sovereignty, data localization, and equitable access to algorithmic infrastructure.

4.4. Governance and Regulatory Challenges

The swift advancement of artificial intelligence technologies has surpassed the capacity of governmental and regulatory entities to implement thorough oversight frameworks. This regulatory void poses significant risks, including the potential for misuse, market manipulation, and inadequate ethical governance. Notably, instances of AI-fueled misinformation campaigns and sophisticated deepfake technologies have underscored their capability to compromise political integrity and threaten democratic processes (Hao, 2019).

The governance of artificial intelligence (AI) necessitates international collaboration, given the inherently transnational characteristics of the technology. Key challenges include managing cross-border data flows, establishing intellectual property rights, and navigating competition policy, all of which require harmonized actions between governments, international organizations, and private sector players. However, reaching a consensus on global AI governance frameworks is complicated by the diverse priorities and cultural values of different nations (UNESCO, 2021)

Regulatory frameworks must achieve a delicate equilibrium between promoting innovation and managing associated risks. Excessive regulation risks hindering advancements in AI research and development, whereas insufficient regulation may result in instances of

unchecked exploitation and potential harm. It is imperative for policymakers to collaborate with researchers, industry stakeholders, and civil society to develop regulatory structures that are both flexible and adaptive. These structures should effectively address emerging challenges while simultaneously facilitating technological advancement.

4.5. Cross- National Comparison: AI Adoption and Labor Disruption in the US and South Korea

While global discussions on Artificial Intelligence (AI) often focus on generalized effects, the real-world implications of AI adoption vary significantly across national contexts. This part provides a cross-national comparison between the United States and South Korea, two advanced economies with distinct labor market structures, innovation ecosystems, and policy responses.

The United States represents a liberal market economy characterized by decentralized governance, flexible labor markets, and innovation driven primarily by private actors. In this environment, AI development is dominated by a handful of powerful tech conglomerates—such as Google, OpenAI, and Microsoft—which leverage substantial capital, data resources, and global influence to pioneer machine learning and natural language processing tools (OECD, 2023; Stanford AI Index, 2025). The U.S. has maintained global leadership in AI R&D investment, scholarly publication volume, and venture capital intensity. However, it has lacked a coherent national AI policy until recent initiatives like the AI Bill of Rights (OSTP, 2022), which remain advisory rather than enforceable.

In contrast, South Korea exemplifies a coordinated market economy where the state plays a proactive role in shaping technological trajectories. The Korean government launched a comprehensive National AI Strategy in 2019 and updated it in 2023 to include human-centric and ethical AI objectives (KISDI, 2023). The strategy involves public investments in AI research institutes, incentives for AI adoption among SMEs, and integration of AI education into the national curriculum. Unlike the US, where market incentives dictate technological rollouts, Korea's state-led planning provides a more inclusive and structured path for AI dissemination, particularly in public health, education, and logistics sectors.

These contrasting pathways reflect underlying Varieties of Capitalism theory (Hall & Soskice, 2001), which argues that institutional complementarities in liberal and coordinated economies produce distinct patterns of innovation and adaptation. The US prioritizes disruptive

innovation and first-mover advantage, while Korea emphasizes systemic diffusion, coordination, and incremental upgrading.

On the other way, labor disruption from AI is occurring in both countries, but in structurally distinct ways. In the United States, the effects of AI are disproportionately felt in high-wage, information-intensive sectors. According to Eloundou et al. (2023), roughly 19% of the U.S. workforce is in occupations where over 50% of tasks could be affected by large language models (LLMs). Occupations such as legal services, software development, and financial analysis are particularly exposed. This disruption is consistent with findings from the task-based model in labor economics (Autor et al., 2003), wherein AI automates routine cognitive tasks but complements non-routine analytical and interactive tasks. However, the displacement is uneven, as access to upskilling opportunities is correlated with income and geographic location—deepening digital divides and contributing to labor market polarization (Bessen, 2019; Huang, 2024).

Meanwhile, South Korea's AI-induced labor disruption is concentrated in medium-skill occupations, particularly in manufacturing, transportation, and public administration—sectors historically central to its export-driven growth model. The Korea Labor Institute (2024) found that more than 30% of logistics and production jobs in metropolitan areas are being partially automated via AI-enabled robotics and predictive analytics systems. However, Korea's corporatist industrial relations model—where the government, firms, and unions regularly coordinate—has facilitated smoother transitions through state-supported retraining programs and digital inclusion initiatives. For instance, Korea's K-Digital Platform offers AI bootcamps and microcredentials for displaced workers, significantly reducing the risk of long-term unemployment (NIA, 2020).

The ethical governance of AI also diverges significantly between the two countries. In the United States, regulatory approaches are fragmented across jurisdictions and industries, often lagging behind private innovation. The Federal Trade Commission (FTC) and Equal Employment Opportunity Commission (EEOC) have issued guidelines on algorithmic accountability, but enforcement remains limited. The White House's 2022 Blueprint for an AI Bill of Rights articulated values such as fairness, privacy, and transparency, yet its voluntary nature reflects the U.S. tradition of limited government intervention in technology policy (OSTP, 2022).

By contrast, South Korea has formalized its AI ethics agenda through binding national frameworks. The AI Ethics Framework developed by the National Information Society Agency

(NIA) in 2023 mandates transparency, non-discrimination, and data minimization principles for all public AI deployments. Additionally, Korea is finalizing its AI Basic Act, a legislative framework that will establish independent algorithmic audit mechanisms and national AI ethics committees. These developments reflect Korea's broader tradition of anticipatory governance and technology foresight planning.

This comparative analysis reveals that AI's impacts are neither monolithic nor deterministic. Instead, they are structured by institutional design, labor market policies, and political priorities. The United States, with its entrepreneurial dynamism, excels in rapid innovation but faces challenges in equitable adaptation and regulation. South Korea, with its coordinated planning and labor-market interventions, demonstrates that state capacity and policy alignment can mitigate the adverse effects of automation while enabling inclusive innovation.

4.6. Summary

The complexities and risks inherent in Artificial Intelligence (AI) involve an interplay of economic, ethical, and governance dimensions that are increasingly intricate. As AI technologies continue to reshape various sectors, they present not only remarkable opportunities but also significant uncertainties that require meticulous scrutiny. Key challenges include labor market disruptions stemming from automation, exacerbated economic inequality, ethical considerations linked to algorithmic bias and data privacy, as well as regulatory voids stemming from the accelerated pace of AI innovation. Collectively, these factors highlight the pressing necessity for preemptive and strategic frameworks to ensure the responsible and equitable deployment of AI systems, optimizing their advantages while mitigating potential adverse impacts.

Labor market disruptions represent a critical economic challenge associated with the proliferation of artificial intelligence. As automation increasingly supplants human labor across a spectrum of roles—from routine manufacturing processes to sophisticated decision-making functions—workers in impacted sectors face significant displacement risks. Such disruptions are likely to intensify income polarization and unemployment rates, especially among low- and middle-skilled laborers who may lack the requisite retraining to transition into emerging job markets.

Conversely, the rise of AI has fostered the emergence of highly specialized professions, such as data scientists and AI engineers, which are experiencing substantial demand. This

shifting employment landscape underscores the urgent need for targeted reskilling and upskilling initiatives that equip the workforce with the competencies necessary for thriving in an AI-centric economy. By proactively investing in educational frameworks and workforce development programs, societies can better navigate the challenges of economic exclusion and facilitate more seamless transitions for individuals affected by rapid technological advancements.

Economic inequality poses a significant challenge with AI deployment. The benefits often concentrate in large corporations and advanced sectors, leaving smaller businesses and less tech-savvy regions at a disadvantage. This gap is further widened globally between developed and developing nations in AI infrastructure and digital literacy. Without targeted interventions, AI could entrench these disparities, hindering inclusive growth. Policymakers need to ensure equitable access to AI technologies and promote inclusive innovation.

AI also raises ethical concerns, particularly around bias, transparency, and accountability. Many AI systems use historical data that can perpetuate societal biases, leading to unfair outcomes in hiring, lending, and criminal justice. The opacity of these "black box" algorithms complicates understanding decision-making and accountability for errors. To address these issues, it's crucial to incorporate fairness and transparency in AI design, fostering collaboration among technologists, ethicists, and policymakers to uphold human rights and promote social good.

Governance and regulatory hurdles present significant challenges in the evolving AI landscape. The rapid acceleration of AI development has consistently outpaced the capacity of many nations to formulate cohesive regulatory frameworks, leading to a disjointed landscape of AI governance. This regulatory gap raises concerns regarding the potential for misuse, including the application of AI technologies for nefarious purposes and the risk of monopolistic behavior within AI-centric markets. Furthermore, the inherently global nature of AI necessitates collaborative international efforts to tackle cross-border issues, such as data governance, intellectual property rights, and the ethical ramifications of AI applications. Striking a balance between fostering innovation and ensuring adequate oversight demands a sophisticated and adaptive regulatory paradigm capable of evolving with technological progress.

5. AI: Friend or Foe?

The rapid expansion of artificial intelligence (AI) within contemporary economies and societies has initiated a contentious discourse regarding its dualistic role as both an ally and a potential adversary to humanity. On one side, AI offers exceptional prospects for transformative

advancements across various sectors, enhancing human capabilities and addressing intricate global challenges effectively. Conversely, it also introduces significant risks, encompassing ethical quandaries, exacerbation of economic disparities, social upheavals, and environmental repercussions. A nuanced understanding of this duality is essential for steering AI towards being a conduit for collective advancement rather than a catalyst for detrimental outcomes. This chapter delves into both dimensions, bolstered by insights from recent empirical research, to critically assess AI's ramifications for societal structures and economic frameworks.

5.1. AI as a Friend: Advancing Innovation and Progress

Artificial Intelligence has emerged as a pivotal force in driving innovation, economic expansion, and enhancements in quality of life across various sectors. Its unparalleled data processing capabilities facilitate significant advancements in fields such as healthcare, education, environmental science, and research. In the realm of healthcare, AI-driven methodologies have fundamentally transformed disease diagnosis, pharmaceutical development, and tailored therapeutic strategies. For example, AI algorithms have demonstrated superior accuracy and efficiency in analyzing medical imaging for cancer detection compared to seasoned professionals (Esteva et al., 2017). Furthermore, the development of AI platforms like AlphaFold has addressed critical challenges in protein structure prediction, thereby opening new avenues for understanding pathologies and devising targeted therapeutic interventions (Jumper et al., 2021).

In the realm of economic productivity, artificial intelligence (AI) serves as a pivotal enabler, significantly enhancing efficiency and driving down costs for businesses. By leveraging advanced algorithms and machine learning capabilities, companies are able to streamline their operations in multiple ways. For example, AI is instrumental in optimizing supply chains, where it analyzes vast amounts of data to anticipate demand fluctuations, manage inventory levels effectively, and minimize delays in delivery. This results in not only reduced operational costs but also an improved ability to respond to evolving market conditions.

Furthermore, AI automates a variety of repetitive tasks across different sectors, from administrative duties to complex manufacturing processes. This automation not only liberates employees to focus on more strategic initiatives but also improves accuracy and productivity in execution. In e-commerce, AI technologies are utilized to personalize the shopping experience; algorithms analyze consumer behavior to recommend products tailored to individual preferences, thereby enhancing customer engagement and loyalty. This personalized approach

can lead to increased sales, as customers are more likely to purchase items that resonate with their interests.

A recent report by McKinsey & Company (2023) highlights the profound economic impact of generative AI, estimating that it could contribute an astonishing \$2.6 trillion to \$4.4 trillion annually across a diverse range of applications. This potential underscores AI's critical role in driving economic progress and innovation.

In addition to boosting productivity in traditional business sectors, AI technologies are also at the forefront of advancing sustainable solutions. In the realm of renewable energy, for instance, AI optimizes energy consumption patterns and enhances efficiency in production methods. In smart agriculture, AI tools help in precision farming by analyzing soil health and weather patterns to maximize yield while minimizing resource waste. Urban planning has also benefited, with AI-driven models that analyze data to create more efficient transportation systems and reduce urban congestion. Ultimately, these advancements help tackle pressing global challenges such as climate change and food security, demonstrating that AI is not just a tool for economic gain but also a crucial ally in addressing some of the most urgent issues facing humanity today.

Artificial intelligence (AI) also enhances inclusivity and accessibility in innovative and transformative ways. In the educational sphere, AI-driven tools enable personalized learning pathways, allowing students from various backgrounds to tailor their learning experiences to their individual paces and styles. Additionally, AI-powered assistive technologies have significantly improved outcomes for individuals with disabilities; for instance, advanced screen reading software enhances accessibility for visually impaired users, while sophisticated speech recognition systems aid those with hearing impairments (Amershi et al., 2019). These advancements underscore the potential of AI, when implemented with intentionality and foresight, to foster equity and enhance social welfare.

5.2. AI as a Foe: Risks and Challenges

While artificial intelligence offers significant advantages, it also poses risks that warrant careful consideration. A major concern is its impact on the labor market, with automation threatening to displace numerous jobs, especially in repetitive and manual labor sectors. The World Economic Forum's Future of Jobs Report 2025 predicts a net gain of 78 million jobs by 2030, with around 170 million new jobs created but 92 million existing jobs displaced (World Economic Forum, 2025). This highlights the complex dynamics of job creation and loss.

Additionally, the potential displacement of 85 million jobs could lead to economic instability, particularly affecting marginalized communities and exacerbating existing socio-economic disparities (Acemoglu & Restrepo, 2017).

The ethical concerns around artificial intelligence (AI) highlight its potential dangers. A significant issue is bias in AI algorithms, which can lead to discrimination in fields like hiring, lending, and criminal justice. For example, a study by Buolamwini and Gebru in 2018 found that facial recognition technologies often have higher error rates for women, particularly those of color and individuals with darker skin tones. This raises important questions about the fairness and accountability of AI systems, especially in high-stakes decision-making contexts (Buolamwini & Gebru, 2018).

The use of AI in surveillance and misinformation threatens public trust in democracy. AI-driven platforms enable the spread of disinformation, which can manipulate electoral processes. Research by Hao highlights how targeted AI campaigns distort public perception and hinder democratic engagement. This underscores the urgent need for strong frameworks to ensure AI systems are developed with fairness, accountability, and transparency (Hao, 2019).

The environmental implications of artificial intelligence warrant critical examination. The substantial energy consumption associated with AI training processes leads to considerable carbon emissions, which stands in stark contrast to global sustainability objectives. For example, the carbon footprint of training a single large AI model can equate to that of five automobiles over their entire lifespans (Strubell et al., 2019). This environmental toll highlights the urgent need for the adoption of sustainable AI practices aimed at mitigating the technology's ecological impact.

The deployment of AI faces significant governance challenges that hinder effective integration. The absence of cohesive regulatory frameworks has led to a fragmented approach to AI governance, increasing risks of misuse and monopolistic behavior in the industry. Given the global nature of AI development, international collaboration is crucial for addressing issues like data sharing and intellectual property rights. Without strong governance, AI risks exacerbating existing power imbalances. In response, UNESCO launched an open consultation in 2024 to gather insights for developing effective AI legislation (UNESCO, 2024).

5.3. Balancing AI's Dual Nature

The dual nature of AI as both an ally and a potential adversary underscores the necessity for meticulous oversight in its development and implementation. To ensure that AI functions

as a beneficial agent, it is imperative to adopt proactive strategies that mitigate associated risks while enhancing its advantages. A collaborative approach involving policymakers, technologists, and representatives from civil society is essential to create robust ethical frameworks, foster transparency in AI systems, and allocate resources toward education and reskilling initiatives. This preparation is vital for equipping the workforce to thrive in an AI-enhanced economy.

In addition, fostering international collaboration will be essential for the development of harmonized regulatory frameworks that effectively tackle transnational challenges associated with artificial intelligence. According to a recent UNESCO report (2024), it is crucial to cultivate a global ethos concerning AI ethics. This shared understanding is not only important for addressing and mitigating potential risks tied to AI technologies but also plays a significant role in encouraging innovation. By establishing these ethical standards, we can create an environment that promotes equitable development and ensures that the benefits of AI are accessible to all, thereby fostering a more inclusive and sustainable future.

In conclusion, the characterization of AI as either an ally or adversary depends on the frameworks societies establish for its integration and oversight. AI has the capacity to facilitate substantial advancements and address critical global issues; however, it simultaneously presents considerable risks that necessitate response through collaborative efforts, informed regulation, and continued innovation. By navigating the intricacies of these dual perspectives, societies can leverage AI's transformative capabilities to foster a more equitable, sustainable, and prosperous future.

5.4. Mapping AI's Opportunities and Risk Across Policy Domains

The debate over whether Artificial Intelligence (AI) is a "friend or foe" to economic and societal development, while rhetorically compelling, tends to oversimplify a highly nuanced reality. AI technologies are neither inherently beneficial nor harmful; rather, their outcomes are shaped by the policy environments, institutional readiness, and socio-technical configurations in which they are deployed. To bring analytical precision to this duality, this section offers a comparative mapping of AI's opportunities and risks across five key policy domains: labor, education, healthcare, governance and ethics, and the environment. A comprehensive analysis can be seen at Table 1.

Table 1.

Opportunities and Risks of AI Across Key Policy Domains

Policy Domain	Opportunities	Risks
Labor & Employment	Automation of dangerous and repetitive tasks; creation of new tech-based roles (e.g., AI trainers, data ethicists); hybrid human-AI systems enhancing productivity.	Displacement of middle-skill jobs; skill-biased technological change; increasing regional and class inequality
Education	Personalized and adaptive learning tools; AI-supported assessment; increased scalability of tutoring services	Risk of algorithmic bias; data privacy concerns in ed-tech platforms; widening digital divide
Healthcare	Improved diagnostic accuracy (e.g., radiology, dermatology); accelerated drug discovery; pandemic forecasting.	Lack of transparency in clinical decision-making; liability concerns; bias in medical datasets
Governance & Ethics	Algorithmic impact assessments; inclusion of AI in digital rights charters; use of AI for public-sector optimization	Surveillance capitalism; opaque algorithmic decision systems; limited regulatory capacity
Environment	Smart grids and optimized energy use; AI-enhanced climate modeling; resource-efficient agriculture	High energy consumption of large models; risk of greenwashing; uneven global access to sustainable AI tools

This comparative mapping reveals that AI's transformative capacity spans multiple domains, yet its benefits and dangers are unequally distributed. In labor markets, the same technologies that augment high-skill occupations may erode employment in routine-intensive roles, exacerbating income inequality unless matched with inclusive reskilling strategies (Acemoglu & Restrepo, 2018). In education, AI can democratize access to learning but may also reinforce exclusion if ed-tech infrastructures are unevenly deployed or algorithmically biased.

Healthcare demonstrates one of the clearest examples of AI's dual-use character: while AI improves diagnostics and streamlines medical workflows, it also raises critical concerns about accountability, especially in clinical decisions made by opaque models. Governance and

ethics emerge as cross-cutting concerns, with increasing attention to algorithmic audits, impact assessments, and anticipatory regulation (Stilgoe et al., 2013).

Environmental implications have only recently gained attention. While AI contributes to climate research and emissions tracking, training large-scale AI models (e.g., GPT-3) consumes staggering amounts of energy, raising concerns about sustainable AI development (Strubell et al., 2019).

This reframing encourages policymakers to move from binary judgments to multidimensional analysis, identifying leverage points for mitigation, investment, and governance. Ultimately, whether AI supports inclusive development or exacerbates global disparities will depend less on its technical design and more on the institutional structures and democratic choices that shape its deployment.

6. Conclusion

Artificial Intelligence (AI) is a key technological advancement of the 21st century with the potential to drive economic growth, improve productivity, and address global challenges. Its applications span various sectors, including healthcare, education, and agriculture, transforming efficiencies and service delivery. AI also fosters innovation and new research avenues. However, its equitable impact on prosperity depends on the strategic decisions made by governments, businesses, and society. Addressing ethical concerns and promoting inclusivity will be crucial for sustainable growth.

Realizing the inclusive potential of AI requires acknowledging the institutional fragmentation that limits coherent governance. National governments often lack technical capacity, regulatory agility, or legal mandates to effectively oversee fast-moving AI technologies. Moreover, global asymmetries in data, capital, and compute power—concentrated in a few tech giants and high-income countries—skew the benefits of AI and diminish the bargaining power of the Global South (Couldry & Mejias, 2019; Zuboff, 2019).

Thus, international AI governance must account for uneven institutional development and offer capacity-building tools (e.g., policy toolkits, AI sandboxes, shared infrastructures). As Rodrik (2011) argues, governance reforms must align with institutional capabilities rather than impose one-size-fits-all norms (Rodrik, 2011).

In short, here is the important question: Who Should Do What? . To ensure accountability and coordinated action, we must delineate actor-specific responsibilities:

- National governments should:
 - Establish independent AI regulatory bodies.
 - Integrate algorithmic audits into procurement standards.
 - Mandate impact assessments for high-risk AI system.
- Multilateral institutions (e.g. UNESCO, OECD) must:
 - Facilitate cross-border data governance agreements.
 - Support governments through technical assistance and regulatory harmonization.
 - Champion ethical benchmarks and global standards with enforcement mechanism.
- Tech corporations must:
 - Adhere to “ethics by design” principles.
 - Fund independent algorithmic audits and publish transparency reports.
 - Cease exploitative data practices in low-regulations environments.
- Civil society and academia should:
 - Participate in public oversight mechanisms.
 - Co-develop inclusive design standards.
 - Educate the public about algorithmic risks and rights.

Finally, any call for “inclusive AI” must be grounded in political feasibility. Policy reforms must navigate real-world constraints: lobbying power of tech giants, geopolitical rivalry over AI supremacy, and uneven public awareness. Following Thelen’s (2014) institutionalist analysis, change occurs not through wholesale overhauls but through layered reforms, policy drift, and institutional conversion.

In sum, the future of AI will not be decided by algorithms alone, but by institutional configurations, actor coalitions, and political negotiation. Realizing the promise of AI will require not only innovation—but also deliberation, redistribution, and regulation.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Acemoglu, D., & Autor, D. (2011). Skills, tasks and technologies: Implications for employment and earnings. In D. Card & O. Ashenfelter (Eds.), *Handbook of Labor Economics* (Vol. 4, pp. 1043–1171). Elsevier.
- Amershi, S., Inkpen, K., Teevan, J., et al. (2019). *Guidelines for Human-AI Interaction. Proceedings of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. ACM Press.
- Amin, S. (1976). *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*. New York: Monthly Review Press.
- Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). *Machine Bias*. <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>
- Autor, D., Levy, F., & Murnane, R. J. (2003). The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1279–1333.
- Bessen, J. E. (2019). AI and Jobs: The Role of Demand. In A. Agrawal & J. Gans & A. Goldfarb (Eds.), *The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda* (pp. 291-307). University of Chicago Press.
- Boyer, R. (2010). Is a Finance-Led Growth Regime a Viable Alternative to Fordism? A Preliminary Analysis. *Economy and Society*, 29(1), 111–145.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2016). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company.
- Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification. *Proceedings of Machine Learning Research*, 81, 77-91.
- Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). *The Costs of Connection: How Data is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*. Stanford University Press.
- Dwivedi, Y. K., Hughes, D. L., Ismagilova, E., et al. (2021). Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice, and policy. *International Journal of Information Management*, 57.
- Eloundou, T., Manning, S., Mishkin, P., & Rock, D. (2023). *GPTs are GPTs: An Early Look at the Labor Market Impact Potential of Large Language Models*. arXiv:2303.10130.
- Esteva, A., Kuprel, B., Novoa, R. A., Ko, J., Swetter, S. M., Blau, H. M., & Thrun, S. (2017). Dermatologist-level classification of skin cancer with deep neural networks. *Nature*, 542(7639), 115–118.
- Frank, A. G. (1967). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. Monthly Review Press.
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
- Goos, M., Manning, A., & Salomons, A. (2014). Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring. *American Economic Review*, 104(8), 2509–2526.
- Hall, P. A., & Soskice, D. (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. London: Routledge.
- Huang, Y. (2024). *The Labor Market Impact of Artificial Intelligence: Evidence from US Regions*. IMF Working Paper No. 2024/199.
- Jasanoff, S. (2004). *States of Knowledge: The Co-Production of Science and the Social Order*. Routledge.

- Jumper, J., Evans, R., Pritzel, A., et al. (2021). Highly Accurate Protein Structure Prediction with AlphaFold. *Nature*, 596(7873), 583–589.
- Korea Information Society Development Institute (KISDI). (2023). *South Korea's National AI Strategy Update*. <https://www.kisdi.re.kr>
- Marguerit, D. (2025). *Augmenting or Automating Labor? The Effect of AI Development on New Work, Employment, and Wages*. arXiv preprint arXiv:2503.19159.
- National Information Society Agency (NIA). (2020). *The National Guidelines for AI Ethics*. <https://ai.kisdi.re.kr/eng/main/contents.do?menuNo=500011>
- OECD. (2023). *Science, Technology and Innovation Outlook 2023*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-science-technology-and-innovation-outlook-2023_0b55736e-en.html
- OECD. (n.d.). *Artificial Intelligence*. <https://www.oecd.org/en/topics/artificial-intelligence.html>
- Office of Science and Technology Policy (OSTP) (2022). *Blueprint for an AI Bill of Rights*. <https://www.whitehouse.gov/ostp/ai-bill-of-rights>
- Pizzinelli, C., Panton, A. J., Mendes Tavares, M., Cazzaniga, M., & Li, L. (2023). *Labor Market Exposure to AI: Cross-country Differences and Distributional Implications*. IMF Working Paper No. 2023/216.
- PwC. (2017). *Sizing the prize*. <https://www.pwc.com/gx/en/issues/artificial-intelligence/publications/artificial-intelligence-study.html>
- Qiao, D., Rui, H., & Xiong, Q. (2024). *AI and Jobs: Has the Inflection Point Arrived? Evidence from an Online Labor Platform*. arXiv preprint arXiv:2312.04180.
- Raji, I. D., & Buolamwini, J. (2019). *Actionable Auditing: Investigating the Impact of Publicly Naming Biased Performance Results of Commercial AI Products*. Conference on AI, Ethics, and Society.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Brothers.
- Stanford HAI. (2024). *AI Index Report 2024*. <https://hai.stanford.edu/ai-index/2025-ai-index-report>
- Stilgoe, J., Owen, R., & Macnaghten, P. (2013). Developing a Framework for Responsible Innovation. *Research Policy*, 42(9), 1568–1580.
- Strubell, E., Ganesh, A., & McCallum, A. (2019). Energy and Policy Considerations for Deep Learning in NLP. *Proceedings of the 57th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 3645–3650.
- Trammell, P., & Korinek, A. (2023). *Economic Growth under Transformative AI*. NBER Working Paper No. 31815.
- Winner, L. (1980). Do Artifacts Have Politics? *Daedalus*, 109(1), 121–136.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. PublicAffairs.
- Rodrik, D. (2011). *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. W. W. Norton.
- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2017, March). Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets. *Nber Working Paper No 23285*.
- Cockburn, I. M., Henderson, R., & Stern, S. (2018, March 18). The Impact of Artificial Intelligence on Innovation. *National Bureau of Economic Research*.

Hao, K. (2019, October 10). *The biggest threat of deepfakes isn't the deepfakes themselves*. <https://www.technologyreview.com/2019/10/10/132667/the-biggest-threat-of-deepfakes-isnt-the-deepfakes-themselves/>

World Economic Forum. (2023, April 30). *The Future of Jobs Report*. <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/>

McKinsey Global Institute. (2023, June 14). *The economic potential of generative AI : The next productivity frontier*. https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/the-economic-potential-of-generative-ai-the-next-productivity-frontier?utm_source=chatgpt.com

McKinsey Global Institute. (2024, May 21). *A New Future of Work : The race to deploy AI and raise skills in Europe and beyond*. <https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/a-new-future-of-work-the-race-to-deploy-ai-and-raise-skills-in-europe-and-beyond>

UNESCO. (2024, August 19). *UNESCO launches open consultation to inform AI governance*. https://www.unesco.org/en/articles/unesco-launches-open-consultation-inform-ai-governance?utm_source=chatgpt.com

UNESCO. (2024, September 24). *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. <https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence>

World Economic Forum. (2025, January 07). *Future of Jobs Report 2025: 78 Million New Job Opportunities by 2030 but Urgent Upskilling Needed to Prepare Workforces*. https://www.weforum.org/press/2025/01/future-of-jobs-report-2025-78-million-new-job-opportunities-by-2030-but-urgent-upskilling-needed-to-prepare-workforces/?utm_source=chatgpt.com

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1525870
Araştırma Makalesi/Research Article

ÇEVRESEL SORUMLULUK ÇERÇEVESİNDE KARBON AYAK İZİ BİLİNCİNİN ÖLÇÜLMESİ: ISPARTA'DAKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

MEASUREMENT OF CARBON FOOTPRINT AWARENESS WITHIN THE
FRAMEWORK OF ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY: A RESEARCH ON
UNIVERSITY STUDENTS IN ISPARTA

Mahmut Sami ÖZTÜRK¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
31/07/2024

Kabul:
14/05/2025

Çevresel sorumluluk, doğal kaynakların sürdürülebilirliği ve gelecek kuşakların yaşam kalitesinin korunması açısından hayati bir gerekliliktir. Çevresel sorumluluk gereği günlük hayatta çevre konusunda duyarlı olmak son zamanlarda daha önemli hale gelmiştir. Karbon ayak izi bireylerin ya da kurumların sera gazı emisyonu kapsamında çevrede oluşturdukları etkiyi temsil etmektedir. Salgılanan sera gazı emisyonları gibi bileşenler nedeniyle karbon ayak izi çevre maliyetlerine sebebiyet vermektedir. Çevre maliyetleri çevre muhasebesi açısından temel etken bileşen konumundadır. Aynı zamanda çevre muhasebesi bünyesinde karbon ayak izi aracılığıyla çevreye verilen etki daha iyi ölçülebilmekte ve analiz edilebilmektedir. Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi konusundaki bilinç düzeylerinin araştırılmasıdır. Likert tipi ölçek yardımıyla bireylerdeki karbon ayak izi farkındalığının ölçülmesi konusunda literatürdeki eksikliğin giderilmesi çalışmayı ön plana çıkarmakta ve çalışmanın özgün değerini yansıtmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Isparta'da lisans düzeyinde eğitim gören toplam 427 üniversite öğrencisine yönelik bir anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen araştırmadan elde edilen temel sonuçlara göre, üniversite öğrencilerinin çevreye yönelik zarar vermekten kaçındıkları, çok fazla su kullanmamaya dikkat ettikleri ve gerekmedikçe fotokopi kullanmamaya çalıştıkları dolayısıyla da karbon ayak izi farkındalıklarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Sorumluluk, Karbon Ayak İzi, Çevresel Maliyetler, Çevre Muhasebesi

Jel Kodları: M41, O13, P18

¹**Sorumlu Yazar:** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-7657-3150, samiozturk@sdu.edu.tr.

Atıf: Öztürk, M.S. (2025). Çevresel sorumluluk çerçevesinde karbon ayak izi bilincinin ölçülmesi: Isparta'daki üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 391-416.

Abstract

Article Info

Received:
31/07/2024

Accepted:
14/05/2025

Environmental responsibility is a vital necessity for the sustainability of natural resources and the preservation of the quality of life for future generations. Being sensitive about the environment in daily life due to environmental responsibility has recently become more important. Carbon footprint represents the impact that individuals or institutions create on the environment within the scope of greenhouse gas emissions. Carbon footprint causes environmental costs due to components such as greenhouse gas emissions. Environmental costs are the main active component in terms of environmental accounting. At the same time, the impact given to the environment through carbon footprint within the scope of environmental accounting can be better measured and analyzed. The aim of this study is to investigate the awareness levels of university students about carbon footprint. Eliminating the deficiency in the literature on measuring carbon footprint awareness in individuals with the help of likert-type scale brings the study to the forefront and reflects the original value of the study. In line with the purpose of the study, a survey was conducted for a total of 427 university students studying at the undergraduate level in Isparta. According to the basic results obtained from the research, it was determined that university students avoid harming the environment, are careful not to use too much water and try not to use photocopiers unless necessary, thus their carbon footprint awareness is high.

Keywords: Environmental Responsibility, Carbon Footprint, Environmental Costs, Environmental Accounting

Jel Codes: M41, O13, P18

Extended Summary

Environmental problems and environmental costs and the resulting concept of environmental responsibility are becoming increasingly important. Carbon footprint is also one of the basic components of environmental costs and environmental accounting. In order to reduce the impact of carbon footprint, individuals need to increase their awareness of carbon footprint. It is thought that gaining carbon footprint awareness at a young age, especially while studying, is important. In this context, the aim of the research was determined as investigating the awareness levels of university students about carbon footprint.

In order to achieve the purpose of the study, the survey method, which is one of the quantitative research methods, was used in the study. As a result of the literature research, it was determined that there was a deficiency in the literature regarding the measurement of carbon footprint awareness in individuals with a likert-type scale. In the preparation of the survey questions created to investigate the awareness of university students about carbon footprint with the help of a likert-type scale, the study conducted by Li et al. in 2015 on the mathematical calculation of carbon footprint and other studies on the subject in the literature were used. The survey application was carried out as a result of face-to-face interviews with university students. The answers given by the students to the applied surveys were coded and the data were analyzed using a statistical program used in social sciences.

As a result of the analysis of demographic data in the scale, it is seen that there are more female participants than male participants. It has been determined that the distribution of students studying in social sciences, science, health sciences and educational sciences is very close to each other. Participants living in the city center are more than other participants. The distribution of students according to their ages is close to each other. Participants with an income level of 5000 TL and above are more than participants with an income level of less than 5000 TL. Finally, it has been seen that participants who are informed about carbon footprint are more than participants who are not informed about carbon footprint. When the statements that university students agreed with the most on the scale were analyzed, it was determined that they avoided harming the environment, were careful not to use too much water, and tried not to use photocopiers unless necessary. However, when the statements they agreed with the least were analyzed, it was understood that they did not compromise on going on vacation, using technological devices, and traveling, even though it caused greenhouse gas emissions.

According to the results of the hypothesis test, the following conclusions were reached: The opinions of university students on energy consumption awareness show significant differences according to the gender of the students. Female participants have higher awareness levels of energy consumption than male participants. There is a difference between students studying in health sciences and students studying in educational sciences in terms of both energy consumption awareness and carbon emission awareness. Students studying in educational sciences have higher energy consumption awareness and carbon emission awareness than students studying in health sciences. There is a difference in carbon emission awareness between students living in villages/towns and students living in city centers and metropolitan cities. Students living in villages or towns have higher carbon emission awareness than students living in city centers and metropolitan cities. University students' opinions on unnecessary consumption awareness show significant differences according to the students' ages. Participants who are relatively older have higher awareness levels of unnecessary consumption than those who are younger. University students' opinions on carbon emission awareness show significant differences according to the students' income status. Participants with relatively lower income levels have higher carbon emission awareness than participants with higher income levels. The views of university students on water and environmental awareness show significant differences depending on whether the students have knowledge about carbon footprint. Participants who have knowledge about carbon footprint have higher water and environmental awareness than those who do not have knowledge about carbon footprint.

In summary, as understood from the hypothesis tests; women, those studying in educational sciences, those living in villages or towns, those who are older, those with lower income levels and those who have knowledge about carbon footprint have higher carbon footprint awareness than others. As a result of the study, the recommendations presented are that awareness-raising activities, public service announcements, trainings and consultancy activities can be made widespread in order to increase the level of awareness about carbon footprint. Courses and modules on carbon footprint can be added to the course curricula at universities. More academic studies can be conducted on carbon footprint awareness and the literature can be enriched.

1. Giriş

Günümüzde sanayileşme, nüfus ve şehirleşmenin artması sonucu çevresel sorunlar hızlı bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle kurumların, toplumların, bireylerin ve kanun yapıcıların çevresel sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekmektedir. Çevresel sorumluluğa sahip olan bireyler, üretim ve tüketime yönelik olarak hareketlerinde çok titiz davranan bireyleri ifade etmektedir. İklim değişikliği, çevresel sorumluluk anlayışını küresel ölçekte yeniden tanımlamayı gerektiren; çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla insanlığın karşı karşıya olduğu en kapsamlı sorunlardan biridir. Doğal iklim değişiklikleri, tarih boyunca yaşanmış olsa da Sanayi Devrimi'nin ardından doğal iklim değişikliklerine ilave olarak insan faaliyetlerinin iklimi daha çok etkilediği bir dönem başlamıştır (Kumaş vd., 2018: 108). İklim değişikliğiyle ilgili olarak atmosferik sıcaklık artışı, deniz seviyesi yükselmesi, buzulların erimesi, okyanus asitlenmesi ve sera gazı yoğunluğu gibi birçok çevresel gösterge bulunmaktadır. Bu göstergeler, iklimsel değişimlerin bilimsel olarak izlenmesini ve değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda, bireylerin ve kurumların çevresel etkilerini ölçmek amacıyla geliştirilen karbon ayak izi göstergesi de son yıllarda iklim değişikliğiyle mücadelede sıkça başvurulan önemli çevresel ölçütlerden biri hâline gelmiştir. Karbon ayak izi, bireylerin ve kuruluşların faaliyetlerinin, ulaşım ve enerji tüketimi gibi etkinliklerinin sonucunda doğrudan veya dolaylı olarak atmosfere salınan sera gazı miktarını karbondioksit cinsinden belirtebilmek amacı ile kullanılmaktadır (Çolak & Türkmen, 2023: 199). Karbon ayak izi aynı zamanda, bireylerin ya da kurumların çevresel etkisini azaltma çabalarını yönlendirmek için de kullanılmaktadır. Karbon ayak izi ve çevre muhasebesi, çevrede meydana gelen etkileri ölçmeyi ve değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu kavramlar birbirleriyle çok yakından ilişkilidir. Çevre muhasebesi, faaliyetlerin çevresel etkilerini ölçme, raporlama ve analiz etme sürecini temsil eder. Bu süreç içerisinde, çevresel maliyetler, kaynakların tüketimi, sera gazı emisyonları ve atıklar gibi etkiler incelenmektedir. Belirtilen durumların neticesinde görülmektedir ki bireylerin ya da kurumların çevreye olan etkilerini değerlendiren karbon ayak izi, çevre muhasebesinin önemli bir bileşeni konumundadır. Çevre muhasebesi ve çevresel maliyetler kapsamında çevresel sorumluluğun artabilmesi için karbon ayak izi farkındalığı son derece önemlidir. Özellikle bireylerdeki karbon ayak izi farkındalığı erken yaşlarda ve öğrenim aşamasında kazanılmalıdır. Bundan dolayı üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin karbon ayak izi farkındalıkları önem arz etmektedir. Literatürde yapılan araştırmada bireylerde karbon ayak izi farkındalığı konusunda yapılmış çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Tüm bu temel nedenlerden ötürü bu çalışmanın amacı lisans düzeyinde okuyan üniversite öğrencilerin karbon ayak izi konusundaki

farkındalıklarının araştırılması olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Isparta ilinde öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerinde bir anket çalışması yapılarak öğrencilerin karbon ayak izi farkındalıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Küreselleşme bir süreç olarak insanlığa yeni imkânlar tanısa da yeni sorunların meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu sorunların başında ise çevre sorunları yer almaktadır. Çevre sorunlarının doğal bir sonucu olarak bozulan ekolojik denge insanların ve diğer canlıların hayatlarını tehdit altına almaktadır. İnsanlığın doğayı bilinçsizce tüketmesi çevrenin tehdit altında olduğu anlamına gelmektedir. Dünya ekonomisindeki sanayileşme ile beraber daha çok büyümeye çaba harcanması, aşırı ve bilinçsiz üretim ve tüketim, doğal kaynakları sınırlandırarak çevre sorunlarına yol açarken ekonomiyle çevre arasındaki dengesizliği ortaya çıkarmaktadır. Üretim faaliyetlerinin ve dünya nüfusunu her geçen gün daha çok artış göstermesi dünyanın geleceğini tehdit edebilecek şekilde doğal kaynakların daha çok azalmasına sebep olmaktadır (Kaypak, 2013: 18). Bu nedenle çevresel sorunların çözüme kavuşturulmasında ve çevresel farkındalıkların artırılmasında insanların çevre hakkında daha çok bilinçlendirilmesi büyük bir öneme sahiptir. İnsanlar dünyadaki sorunların farkına vararak bu sorunlarla nasıl baş edebileceğini bilen bireyler yetiştirmeyi hedefleyen çevre eğitimi de önemseyerek kendilerini geliştirmeleri gerekir. Çevre eğitimi, insanların çevre sorunları hakkında duyarlılık kazanıp daha çok bilinçli davranmasını ve bireylerin çevre hakkında temel bilgi sahibi olmalarını sağlayarak kontrol edilme sürecini ifade etmektedir (Erdem vd., 2019: 22-23). Çevresel sorumluluk ise bireylerin ekonomik yönden çıkarlarının çevresel sorunların çözülmesine yönelik olarak tutum ve davranış sergilemesini ifade etmektedir. Bireylerin çevresel bilince sahip olması çevresel kirliliklere karşı daha duyarlı davranarak çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla çevresel sorumluluğa sahip olan bireyler üretimde, tüketimde ve davranışlarında daha bilinçli davranış sergileyen bireylerdir (Değirmenci, 2022: 1705). Çevresel sorumluluk faaliyetleri son yıllarda daha çok; çevrenin korunması, ağaçlandırma ve yeşillendirme, sıfır atık, gelecek nesillere daha çok yaşanabilir bir dünya bırakılması, üretim ve hizmet kaynaklı olarak işletme faaliyetlerinde geri dönüştürülebilir malzemelerin daha çok kullanılarak azami hassasiyetin gösterilmesi gibi konuları kapsamaktadır (Değirmenci, 2022: 60). Dolayısıyla, teknoloji, bilim ve sanayideki yaşanan hızlı gelişmelerin etkisi ile her geçen gün daha çok artan dünya nüfusu, insanların ortalama yaşam sürelerinin uzaması, üretimden tüketim topluluğuna geçiş ile beraber doğal

ekosistemlerinin insanlığın gereksinimleri ve isteklerindeki artışa hızlıca cevap verememesi dünyayı olumsuz etkilemektedir (Binboğa & Ünal, 2018: 193).

İkinci dünya savaşından sonra pozitivist felsefeye kadar dayanan modernizmin daha çok sorgulanması yaşanan çevre felaketleri çevre sorunlarına olan duyarlılığın artmasında etkili olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma için dünya düşük karbonlu ekonomilerin oluşturulmasının gerekli olduğu konusunu vurgulayarak adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu nedenle insanlardan kaynaklı olarak küresel ısınmayla ilişkili olan iklim değişikliklerine neden olan sera gazı emisyonlarının daha çok azaltılarak çevreye yönelik tehlikeli etkilerin dengelenmesi amacı ile karbon ayak izi literatürde yer almaya başlamıştır (Danışman & Özalp, 2016: 100). Ayak izi, bir insan ayağının yerde bıraktığı iz anlamına gelmektedir. Karbon ayak izi ise, doğada insanların bıraktıkları ayak izleridir. Yani ulaşımdan ısınmaya, yeme içme gibi yaşamımızda yaptığımız tüm faaliyetlerimizle ürettiğimiz ve tükettiğimiz ürünler sayesinde meydana gelen karbon toplamı karbon ayak izimizin oluşmasını ifade etmektedir. İnsanın küresel ısınmadaki kişisel olarak payının bir ölçüsü karbon ayak izidir. Bir kişinin, işletmelerin veya herhangi bir ürünün doğaya salmış olduğu sera gazlarının genel toplamı içerisindeki payıdır. Karbon ayak izi, hükümetlerin, toplumların, bütün bireylerin, örgütlerin, süreçlerin, endüstriyel sektörlerin dolayısıyla herkesin yaptıkları faaliyetleri kapsamaktadır (Kaypak, 2013: 155). Karbon ayak izi insanların elektrik tüketimi, ulaşım, ısınma, yakıt tüketimi, su tüketimi gibi aktiviteleri gibi meydana gelen sera gazı emisyonlarının toplamından oluşmaktadır. Dünyada daha yaşanılabilir bir çevre için karbon emisyonlarının daha az olduğu ekonomilere yönelik adımlar atılması önemlidir. Bu nedenle insanlardan kaynaklı olan sera gazı emisyonlarının azaltılarak çevresel etkilerini dengelemek karbon ayak izini ortaya çıkarmıştır (Kumaş vd., 2019: 114). Karbon ayak izi birincil ve ikincil olmak üzere iki ana bileşenden meydana gelmektedir. Birincil veya doğrudan karbon ayak izi, ulaştırma ve enerji tüketimi faaliyetleri tüketimi (araba ve uçak) dahil olmak üzere fosil yakıtların yanması sonucunda meydana gelen karbondioksit (CO₂) emisyonlarının ölçümünü ifade etmektedir. İkincil veya dolaylı karbon ayak izi ise, kullanmış olduğumuz ürünlerin üretim aşamasından bozulmasına kadar olan bütün yaşam döngüsü aşamasında meydana gelen karbondioksit (CO₂) emisyonlarının ölçüsüdür. (Bıyık & Civelekoğlu, 2018: 157). Birincil karbon ayak izi ikincil karbon ayak izinin içinde yer almaktadır. Yurtdışından ithal edilen gıdaların veya ürünlerin tüketicilere ulaşım sağlayana kadar kara, hava, demiryolu ve denizyolu ile taşınmasını sağlamaktadır. Bu ürünlerde meydana gelen bozulmalardan ya da tüketimden kaynaklanan atıkların tekrar aynı ulaşım yolları ile depolama ve bertaraf alanlarına götürüldüğü göz önünde bulundurulursa ikincil karbon ayak izi çok önemlidir (Argun vd., 2019: 288).

3. Literatür Taraması

Li vd. (2015) araştırmalarında ortalama bir öğrencinin kişisel karbon ayak izini tahmin etmek için öğrencilerin enerji tüketimlerini, davranış eğilimlerini ve enerji tasarrufuna katılma isteklerini belirlemek için Şanghay'daki bir üniversite öğrencilerine anket yapmışlardır. Anket sonuçları ile yapılan analiz sonucunda ankete katılanların %87'nin enerji tasarrufu davranışında bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca, yemekhanelerde yemek yiyenlerin, kütüphaneleri kullananların düşük karbon izine yol açtığı belirlenmiştir.

Binboğa ve Aylin (2018) çalışmalarında Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nin karbon ayak izini hesaplayarak kaynakların sürdürülebilir kullanılmasına ve küresel iklim değişikliğiyle mücadele ederken nelere dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çekmek için ve üniversitelerin sorumluluklarını ortaya koymayı hedeflemişlerdir. Bu nedenle üniversitenin birincil karbon ayak izi IPCC Metodolojisi Tier 1 yaklaşımı ile hesaplanmıştır. Ayrıca 2016 yılında 8.953,906 ton karbondioksit emisyonunda bulunduğu belirlenmiştir.

Gökçek vd.(2019) yapmış oldukları araştırmalarında çevre bilincini artırmak için Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi kampüsünde dokuz farklı fakültedeki öğrencilere anket yaparak karbon ayak izi hesaplamalarını yapmışlardır. Yapılan analizler sonucunda karbondioksit emisyonunun fakültelere göre azaldığı ve arttığı görülmüştür. Fakat erkek öğrencilerin karbondioksit emisyonunun kız öğrencilere nispeten daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Ghosh vd. (2020) araştırmalarında karbon ayak izi ve sürdürülebilir tedarik zinciri arasındaki ilişkiyi araştırmak için Scopus veri tabanından 37 makale taranarak analiz edilmiştir. Araştırmacıların çoğunluğunun sürdürülebilir bir tedarik zinciri için sürdürülebilirliğin boyutları (sosyal, ekonomik ve çevre) arasındaki çevresel etkiye öncelik verdiklerine ulaşılmıştır.

Karwacka vd. (2020) çalışmalarında tarım-gıda sektöründe karbon ayak izi, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel ayak izleri konuları açıklanarak gıda ürünlerinin karbon ayak izi ile ilişkisini araştırmışlardır. Hayvansal kaynaklı gıdalar bitkisel bazlı ürünlere göre daha zararlı olduğu için karbon ayak izlerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Bülbül vd. (2020) yapmış oldukları araştırmalarında hane halkının çevre bilinci, satın alma, ev içi uygulamalar ve karbon ayak izi arasındaki ilişki araştırılarak demografik özelliklerin bu değişkenler üzerindeki etkisi araştırılarak analiz yapılmıştır. Analiz çevresel farkındalığın duyarlılık boyutunun birkaç çevresel davranış değişkeniyle ilişkisi olduğunu isteklilik boyutunun ise tüm değişkenlerle ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Valls-Val ve Bovea (2021) çalışmalarında emisyon kaynakları, emisyon faktörleri, hesaplama araçları ve azaltım planları gibi farklı temel unsurları analiz ederek akademik kurumlarda karbon ayak izi değerlendirmesinin sistematik durumunu incelemeyi amaçlamışlardır. Mart 2021' e kadar yayınlanan makaleleri inceleyerek değerlendirmişlerdir. İncelenen makalelerin 35 'i yükseköğretim kurumlarının karbon ayak izini hesaplarken, diğer makalelerin inceleme, faaliyete özel karbon ayak izi değerlendirmesi ya da sera gazı emisyon azaltım makalelerinden oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Ahmed vd. (2022) çalışmalarında nükleer enerjinin, teknolojik gelişmelerin, yenilenebilir enerjinin, yenilenemeyen enerjinin ve doğal kaynakların karbon ayak izi üzerindeki etkisini araştırmayı hedeflemişlerdir. Asya Pasifik Bölgesi'ndeki Çin, Hindistan, Japonya, Pakistan ve Güney Kore tüketim açısından ilk beş nükleer enerji ülkesi seçilerek bu ülkelerin verileri çağdaş ekonomik yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Verilere göre nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması çevre kalitesinin iyileşmesine önemli katkı sağladığı, teknolojiye ilerlemeler ve kendi kendini yenileyemeyen enerji kaynaklarının kullanımı çevresel sürdürülebilirliği ise önemli ölçüde azalttığı tespit edilmiştir.

Güven (2023) yapmış olduğu çalışmada ülkelerde uygulanan çevresel inovasyonların karbon ayak izi üzerindeki etkilerini araştırmak için 1992-2018 dönemine ait çevreyi korumak açısından teknoloji patent sayıları ve kişi başı karbon ayak izi yıllık verileri ele alınarak TAR analizi yapmıştır. Analiz sonucunda çevresel inovasyonlar kısa sürede karbon ayak izini düşürmeye yardım etse bile uzun süreli olarak teknolojinin gelişmesi ve azalan karbon ayak izinin maliyetlerini de azaltmasından dolayı karbon ayak izi oranının yükselerek üretiminde artmasına neden olduğu belirlenmiştir.

Vienazindiene vd.(2023) araştırmalarında sürdürülebilir bir çevre için Türkiye ve Litvanya ulusal basketbol liglerinde yer alan takımların 2021-2022 sezonunda yaptıkları seyahatleri baz alarak karbon ayak izlerini hesaplamayı amaç edinmişlerdir. Veri olarak araştırmada her iki ülkedeki takımların 2021-2022 basketbol sezonundaki seyahat mesafeleri kullanılarak hesaplamalar yapılarak toplam karbon ayak izinin 53.029 ton olduğu belirlenmiştir. Her iki ülke içinde spora dayalı seyahatleri azaltarak, kulüp yöneticilerinin bilinçlendirilerek, yeşil ve temiz enerji üreten araçlar kullanılarak, özel çevresel değerlendirme politikaları geliştirilerek ve eğitim faaliyetleriyle işbirliklerinin artırılması ile daha sürdürülebilir çevrenin mümkün olduğuna vurgu yapmışlardır.

Breth-Petersan vd. (2024) çalışmalarında anesteziistlerin anestezinin karbon ayak izine ilişkin bakış açılarını ve uygulamalarını çevresel açıdan daha sürdürülebilir olan seçeneklere kaydırma yönünden görüşlerini anlayabilmeyi amaçlamışlardır. Veriler davranış değişikliğinin

yetenek, fırsat, motivasyon modeline göre düzenlenerek 28 anestezi uzmanlarıyla görüşme yapılarak çevreye yönelik zararların nasıl önlenbilmesine yönelik bilgiler edinilmiştir. Daha sonra Avusturalya hastanelerinde anestezi uzmanlarının karbon ayak izini sistem düzeyinde ve bireysel davranış değişikliği yoluyla azaltmaya yönelik fırsatlar ve zorluklar belirlenmiştir.

Bark ve Bommu (2024) araştırmalarında bulut bilişim ortamlarında veri aktarımı ile ilişkili olan karbon ayak izini azaltmak için stratejileri araştırmayı amaçlamışlardır. Enerji tasarruflu donanım rolünü, veri yönlendirme algoritmalarının optimizasyonunu, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını ve karbon dengeleme girişimlerinin uygulamaları araştırılarak bulut ilişimdeki karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

4. Üniversite Öğrencilerinde Karbon Ayak İzi Bilincinin Araştırılması

Çalışmanın uygulama kısmında üniversite öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen karbon ayak izi farkındalığı konusundaki anket araştırmasına ait bilgiler sunulmaktadır.

4.1. Araştırmaya Ait Genel Bilgiler

Araştırmaya ait genel bilgiler kısmında öncelikle araştırmanın amacına ardından araştırmada kullanılan yöntem, evren ve örnekleme ait bilgilere ve son olarak araştırmanın sınırlılıklarına yer verilmektedir.

Çevre sorunları ve çevre maliyetleri ile neticesinde ortaya çıkan çevresel sorumluluk kavramı giderek daha önemli hale gelmektedirler. Karbon ayak izi de çevresel maliyetlerin ve çevre muhasebesinin temel bileşenlerinden biridir. Karbon ayak izinin etkisinin azaltılabilmesi için bireylerin karbon ayak izi konusundaki farkındalıklarının artması gerekmektedir. Karbon ayak izi farkındalığının genç yaşlarda özellikle öğrenim görürken kazanılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi konusundaki farkındalık düzeylerinin araştırılması olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın amacına ulaşılabilmesi için çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden olan anket yöntemi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen literatür araştırma neticesinde, bireylerde karbon ayak izi farkındalığının likert tipi ölçekle ölçülmesi konusunda literatürde eksiklik olduğu tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi konusundaki farkındalıklarının likert tipi bir ölçek yardımı ile araştırılması için oluşturulan anket sorularının hazırlanmasında Li ve diğerlerinin 2015 yılında karbon ayak izinin matematiksel olarak hesaplanması konusundaki yapmış oldukları çalışmadan ve literatürde yer alan konu ilgili diğer çalışmalardan yararlanılmıştır. Anket çalışması Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik

Kurulu'nun 20.05.2024 tarihli ve 149/18 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur. Üniversite öğrencileri ile yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Uygulanan anketlere öğrenciler tarafından verilen cevaplar kodlanarak sosyal bilimlerde kullanılan bir istatistik program aracılığıyla veriler analiz edilmiştir.

Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi verilerine göre 2023-2024 öğretim yılı itibarıyla Isparta'da lisans düzeyinde eğitim gören öğrenci sayısı 34.101'dir (YÖK, 2024). Belirtilen istatistik değeri araştırmanın evrenini temsil etmektedir. Tespit edilen evrenden hareketle en az ne kadar örnekleme ulaşılması gerektiği aşağıdaki formül yardımı ile hesaplanmıştır:

$$n = \frac{[N \times t^2 \times p \times q]}{[d^2 \times (n-1)] + [t^2 \times p \times q]} \quad (1)$$

Formülde n: belirli bir anlamlılık seviyesinde ulaşılması gereken en az örneklem sayısını, N: evrendeki popülasyon sayısını, p: ele alınan olayın gerçekleşme ihtimalini, q: olayın gerçekleşmeme ihtimalini, t: belirli bir anlamlılık seviyesinde t tablosunda yer alan değeri, d: olayın görülme sıklığına göre tespit edilen sapma seviyesini temsil etmektedir. Formül, araştırma verilerine uygulandığında %5 anlamlılık seviyesinde ulaşılması gereken minimum örneklem sayısı yaklaşık 380 olarak hesaplanmıştır. Çalışma kapsamında 427 üniversite öğrencisine anket uygulanmıştır. Dolayısıyla çalışmada, minimum ulaşılması gereken örneklem sayısından daha fazla kişi üzerinde araştırma gerçekleştirildiği görülmektedir.

Gerçekleştirilen anket çalışması Isparta ilinde lisans düzeyinde öğrenim gören üniversite öğrencilerine uygulanmıştır. Çalışmanın Isparta ilinde lisans düzeyinde öğrenim gören üniversite öğrencilerine uygulanması araştırmanın sınırlılıkları kapsamında değerlendirilebilir.

4.2. Araştırmadan Elde Edilen Bulgular

Üniversite öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen anket çalışmasına ait verilerin analiz edilmesi neticesinde elde edilen bulgular bu bölümde yer almaktadır.

4.2.1. Araştırmaya Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistikler kapsamında öncelikle demografik verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler elde edilmiştir.

Araştırmaya katılım sağlayan üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre dağılımları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1.
Cinsiyete Göre Dağılım

	Frekans	Yüzde
Kadın	227	53.2
Erkek	200	46.8
Toplam	427	100.0

Tablo 1’deki sonuçlara göre kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarına göre dağılımları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2.
Eğitim Alanına Göre Dağılım

	Frekans	Yüzde
Sosyal Bilimler	96	22.5
Fen Bilimleri	94	22.0
Sağlık Bilimleri	131	30.7
Eğitim Bilimleri	106	24.8
Toplam	427	100.0

Tablo 2’deki sonuçlara göre öğrencilerin eğitim alanlarına göre dağılımlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin ikametgah yerlerine (ailelerinin yaşadıkları yerlere) göre dağılımları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3.
İkametgâh Yerine Göre Dağılım

	Frekans	Yüzde
Köy/Kasaba	74	17.3
İlçe	87	20.4
Şehir Merkezi	183	42.9
Büyükşehir	83	19.4
Toplam	427	100.0

Tablo 3’deki sonuçlara göre şehir merkezinde yaşayan katılımcıların diğer katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin yaşlarına göre dağılımları Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4.
Yaşa Göre Dağılım

	Frekans	Yüzde
22 yaş ve altı	217	50.8
23 ve üzeri	210	49.2

Toplam	427	100.0

Tablo 4’deki sonuçlara göre öğrencilerin yaşlarına göre dağılımlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin gelir durumlarına göre dağılımları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5.
Gelir Durumuna Göre Dağılım

	Frekans	Yüzde
5000 TL altı	159	37.2
5000 TL ve üzeri	268	62.8
Toplam	427	100.0

Tablo 5’deki sonuçlara göre 5000 TL ve üzerinde gelir düzeyine sahip katılımcıların 5000 TL altında gelir düzeyine sahip katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi konusunda bilgi sahibi olup olmamalarına göre dağılımları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6.
Karbon Ayak İzi Bilgisine Göre Dağılım

	Frekans	Yüzde
Evet	296	69.3
Hayır	131	30.7
Toplam	427	100.0

Tablo 6’daki sonuçlara göre karbon ayak izi konusunda bilgi sahibi olan katılımcıların karbon ayak izi konusunda bilgi sahibi olmayan katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Demografik verilere ait tanımlayıcı istatistiklerin ardından ölçekte yer alan ifadelerle ait tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Bu kapsamda ölçekteki ifadelerin ortalama ve standart sapma değerleri ile Skewness ve Kurtosis değerleri elde edilmiştir. Skewness ve Kurtosis değerleri ile ölçeğin normallik testi sonuçlarına ulaşılmıştır.

Tablo 7’de karbon ayak izi farkındalığı ölçeğine ait tanımlayıcı istatistikler ve ölçeğin normal dağılım sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7.
Ölçeğe Ait Tanımlayıcı Bilgiler ve Normal Dağılım Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	Skewness	Kurtosis
Çok fazla su kullanmamaya dikkat ederim.	3.993	.9531	-1.097	1.109
Su içerken gereksiz su tüketiminden kaçınıyorum.	3.550	1.2387	-.592	-.697

Gerekmedikçe teknolojik aletleri kullanmam.	3.122	1.2138	-.220	-.982
Ders çalışırken enerji tüketimine dikkat ederim.	3.540	1.0745	-.566	-.273
Kütüphaneye gittiğim zamanlarda enerji tüketimine dikkat ederim.	3.599	1.1221	-.744	-.162
Gerekmedikçe dışarıda yemek yememeyi tercih ederim.	3.486	1.1713	-.428	-.708
Sınıflarımızdaki ısı tüketimi benim için önemlidir.	3.634	1.0242	-.668	.049
Okul kütüphanesindeki ısı tüketimi benim için önemlidir.	3.671	1.0278	-.741	.185
Okula gidip gelirken ulaşım araçlarının çevreye verdikleri etki benim için önemlidir.	3.547	1.1254	-.728	-.155
Gerekmedikçe seyahat etmemeye çalışırım.	3.131	1.2970	-.090	-1.166
Çevreye yönelik zarara vermekten kaçınırım.	4.216	.9619	-1.589	2.599
Gerekmedikçe fotokopi kullanmamaya çalışırım.	3.716	1.1055	-.687	-.214
Enerji tüketimi ve atık yönetimi için genellikle okulun yemekhanesini tercih ederim.	3.300	1.2348	-.309	-.914
Çevre konusunda kişisel araçlardan ziyade genellikle otobüs ile seyahat etmeyi tercih ederim.	3.347	1.2988	-.453	-.913
Teknolojik aletleri kullanırken enerji tüketimine dikkat ederim.	3.462	1.1926	-.545	-.577
Gerekmedikçe tatile gitmemeye çalışırım.	2.885	1.3369	.035	-1.213

Tablo 7’de ölçekteki ifadelerin ortalama değerlerine göre üniversite öğrencilerinin en fazla katıldıkları ifadeler şunlardır:

- Çevreye yönelik zarar vermekten kaçınırım.
- Çok fazla su kullanmamaya dikkat ederim.
- Gerekmedikçe fotokopi kullanmamaya çalışırım.

Üniversite öğrencilerinin en az katıldıkları ifadeler ise şunlardır:

- Gerekmedikçe tatile gitmemeye çalışırım.
- Gerekmedikçe teknolojik aletleri kullanmam.
- Gerekmedikçe seyahat etmemeye çalışırım.

Araştırmalarda örneklem sayısının 100’den büyük olması durumunda Mayers’e göre verilerin normal dağılıma sahip olması için Skewness ve Kurtosis değerlerinin -3,29 ile +3,29 aralığında olması gerekmektedir (Mayers, 2013: 53). Çalışmada ölçekte yer alan ifadelerin Skewness ve Kurtosis değerlerinin -3,29 ile +3,29 aralığında olduğu görüldüğü için ifadelerin normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Ölçek normal dağılıma uygun olduğu için hipotez testlerinde parametrik testlerden bağımsız örneklem t testinden ve tek yönlü anova testinden yararlanılmıştır.

4.2.2. Araştırmaya Ait Güvenilirlik Sonuçları

Ölçeğin güvenilirliğinin ölçülebilmesi için Cronbach’s Alpha değeri hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri Tablo 8’de yer almaktadır:

Tablo 8.
Ölçeğin Güvenilirlik Sonucu

Ölçeğe Ait Cronbach's Alpha değeri
0,893

Tablo 8’de görüldüğü üzere ölçeğin Cronbach’s Alpha değerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ölçeğin güvenilir olduğunu temsil etmektedir.

4.2.3. Araştırmaya Ait Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekte yer alan sorulara verilen cevaplar neticesinde ulaşılan verilerden elde edilen çok sayıdaki değişkenin daha az sayıda ve belirli değişkenler ile ifade edebilmek için veya diğer bir ifadeyle üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi konusundaki algılarının ve bilinç düzeylerinin belirli başlıklar altında toplanarak daha kolay analiz edilebilmesi için faktör analizlerinden yararlanılmıştır. Literatürde karbon ayak izi algısına ait likert tipi ölçeğin eksikliği nedeniyle araştırma kapsamında bir ölçek oluşturulmuş ve ölçekte öncelikle açıklayıcı faktör gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır:

Tablo 9.
Ölçeğe Ait Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör Yükleri	Özdeğer	Varyans Açıklama Oranı	Ortalama	Güvenilirlik
Faktör 1: Enerji Tüketim Farkındalığı		3.308	20.675	3.5755	.860
Okul kütüphanesindeki ısı tüketimi benim için önemlidir.	.781				
Sınıflarımızdaki ısı tüketimi benim için önemlidir.	.732				
Kütüphaneye gittiğim zamanlarda enerji tüketimine dikkat ederim.	.707				
Ders çalışırken enerji tüketimine dikkat ederim.	.658				
Okula gidip gelirken ulaşım araçlarının çevreye verdikleri etki benim için önemlidir.	.558				
Teknolojik aletleri kullanırken enerji tüketimine dikkat ederim.	.520				
Faktör 2: Karbon Emisyon Farkındalığı		2.464	15.400	3.1660	.736
Gerekmedikçe tatile gitmemeye çalışırım.	.829				
Gerekmedikçe seyahat etmemeye çalışırım.	.666				
Çevre konusunda kişisel araçlardan ziyade genellikle otobüs ile seyahat etmeyi tercih ederim.	.627				
Enerji tüketimi ve atık yönetimi için genellikle okulun yemekhanesini tercih ederim.	.498				
Faktör 3: Su ve Çevre Farkındalığı		2.215	13.844	3.8688	.682
Çok fazla su kullanmamaya dikkat ederim.	.716				
Çevreye yönelik zarara vermekten kaçınırım.	.686				
Su içerken gereksiz su tüketiminden kaçınırım.	.651				

Gerekmedikçe fotokopi kullanmamaya çalışırım.	.546				
Faktör 4: Gereksiz Tüketim Farkındalığı		1.783	11.144	3.3040	.590
Gerekmedikçe teknolojik aletleri kullanmam.	.803				
Gerekmedikçe dışarıda yemek yememeyi tercih ederim.	.545				
Kaiser-Meyer-Olkin(KMO) Değeri: 0.884; Bartlett's Test of Sphericity Değeri: 2829.832; Significance Değeri: 0.000					

Tablo 9’da görüldüğü üzere KMO değeri 0,884 olarak tespit edilmiş ve faktör analizine dahil edilen ölçekteki ifadelerle ait veri setinin faktör analizi için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca önemlilik değerinin 0,05’den küçük olması sebebiyle yapılan testin anlamlı olduğu görülmektedir. Açıklayıcı faktör analizi neticesinde 4 faktör yani boyut elde edilmiştir. Elde edilen faktörler enerji tüketim farkındalığı, karbon emisyon farkındalığı, su ve çevre farkındalığı ve gereksiz tüketim farkındalığı şeklinde isimlendirilmiştir. Faktörlerin ortalama değerleri incelendiğinde katılımcıların yüksek düzeyde katıldıkları faktörün su ve çevre farkındalığı olduğu görülmüştür.

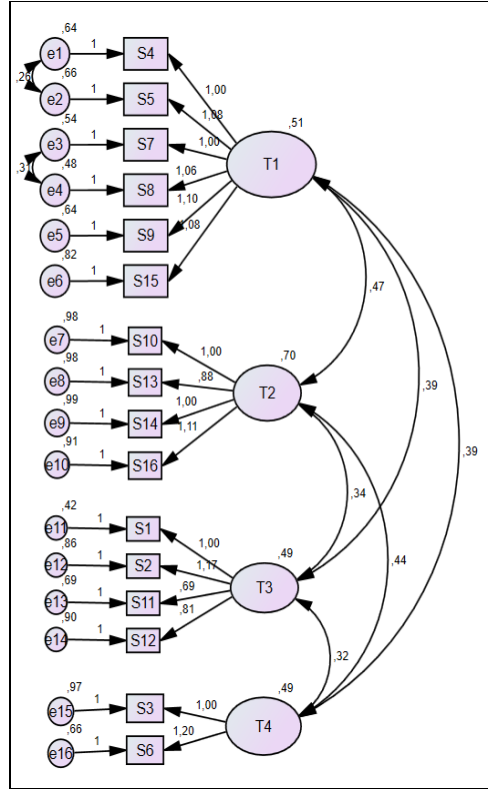
Açıklayıcı faktör analizinden ardından elde edilen faktörler üzerinde doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 10’da yer almaktadır:

Tablo 10.

Ölçeğe Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	x ² Değeri	df	x ² /df	GFI	CFI	RMSEA
Karbon Ayak İzi Algısı Ölçeği	351,906	96	3.666	0.909	0.907	0.079
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri (Joreskog ve Sörbom, 1993; Kline, 1998; Anderson ve Gerbing, 1984)			≤5	>0.85	>0.90	<0.08

Tablo 10’da görüldüğü üzere gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi neticesinde sonuçların kabul edilebilir uyum değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Karbon ayak izi farkındalık ölçeği dört boyut altında doğrulanmıştır. Bununla birlikte ölçeğin geçerli olduğu da görülmüştür. Ölçeğe ait doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarını gösteren program çıktısı şekil 1’de gösterilmektedir:

Şekil 1.

Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli

4.2.4. Araştırmaya Ait Hipotez Testleri ve Sonuçları

Araştırmaya katılım sağlayan bireylerin karbon ayak izi konusundaki farkındalık düzeylerinin katılımcıların demografik verilerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini ölçmek için hipotezler oluşturulmuştur. Her bir demografik değişken için bir ana hipotez belirlenmiştir. Ana hipotezlerin yanı sıra katılımcıların karbon ayak izi konusundaki farkındalıklarının daha detaylı bir şekilde analiz edilebilmesi için faktör analizi neticesinde elde edilen dört boyut kapsamında alt hipotezler oluşturulmuştur.

Oluşturulan ana ve alt hipotezler ile hipotez testleri sonuçları aşağıda yer almaktadır:

H₁ Hipotezi: Üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi hakkındaki görüşleri öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁ ana hipotezi altında ölçekte yer alan dört faktör kapsamında H_{1a}, H_{1b}, H_{1c} ve H_{1d} olmak üzere dört ayrı alt hipotez oluşturulmuştur. Diğer her bir hipotez bünyesinde de benzer şekilde dörder farklı alt hipotez yer almaktadır.

H₁ Alt Hipotezleri: Üniversite öğrencilerinin;

- (H_{1a}) enerji tüketim farkındalığı

- (H_{1b}) karbon emisyon farkındalığı
- (H_{1c}) su ve çevre farkındalığı
- (H_{1d}) gereksiz tüketim farkındalığı

hakkındaki görüşleri öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek için bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen t testi sonuçları Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11.

H₁ Hipotezi İçin T Testi Sonuçları

Faktörler	Cinsiyet				Önemlilik	Hipotez Sonucu
	Kadın		Erkek			
	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma		
Enerji	3.6681	.73623	3.4704	.93671	.017	Kabul
Emisyon	3.1377	.92891	3.1982	1.00710	.519	Ret
Su ve Çevre	3.8756	.74459	3.8612	.79197	.847	Ret
Gereksiz Tüketim	3.3216	.99228	3.2841	1.02042	.701	Ret

H₁ ana hipotezinin ve alt hipotezlerin test edilmesi sonucunda emisyon, su ve çevre ile gereksiz tüketim faktörlerine ait alt hipotezler reddedilmiştir. Enerji faktörüne ait alt hipotez ise kabul edilmiştir. Buna göre üniversite öğrencilerinin enerji tüketimi bilinci konusundaki görüşleri öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Grupların ortalama değerleri analiz edildiğinde görülmektedir ki, kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre enerji tüketimi konusundaki bilinç düzeyleri daha yüksektir.

H₂ Hipotezi: Üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi hakkındaki görüşleri öğrencilerin eğitim alanlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂ Alt Hipotezleri: Üniversite öğrencilerinin;

- (H_{2a}) enerji tüketim farkındalığı
- (H_{2b}) karbon emisyon farkındalığı
- (H_{2c}) su ve çevre farkındalığı
- (H_{2d}) gereksiz tüketim farkındalığı

hakkındaki görüşleri öğrencilerin eğitim alanlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek için tek yönlü anova testi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen anova testi sonuçları Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12.

H₂ Hipotezi İçin Anova Testi Sonuçları

Faktörler	Eğitim Alanı				F Değeri	Önemlilik	Hipotez Sonucu
	Sosyal	Fen	Sağlık	Eğitim			
	Ortalama Değerler						
Enerji	3.6640	3.5514	3.4211	3.7075	2.756	.042	Kabul
Emisyon	3.2153	3.1729	2.9864	3.3373	2.740	.043	Kabul
Su ve Çevre	3.8644	3.8989	3.7920	3.9410	.801	.494	Ret
Gereksiz Tüketim	3.3731	3.2606	3.1527	3.4670	2.148	.094	Ret

H₂ ana hipotezinin ve alt hipotezlerin test edilmesi sonucunda su ve çevre ile gereksiz tüketim faktörlerine ait alt hipotezler reddedilmiştir. Enerji tüketim farkındalığı ile karbon emisyon farkındalığına ait alt hipotezler ise kabul edilmiştir.

Kabul edilen alt hipotezler için yani ulaşılan sonucun anlamlı olduğu durumlarda ortaya çıkan anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit edebilmek için Post-Hoc testlerinden faydalanılmaktadır. Post-Hoc testlerinden hangilerinin seçileceğini tespit etmek için ise varyansların homojenliği test edilmektedir. Tablo 13'te iki faktör için gerçekleştirilen homojenite testi sonuçları yer almaktadır:

Tablo 13.

H₂ Hipotezi İçin Homojenite Testi Sonuçları

	Önemlilik Değeri
Enerji Tüketim Farkındalığı	.955
Karbon Emisyon Farkındalığı	.795

Homojenite testi sonuçlarına göre her iki faktör için hesaplanan önemlilik değerleri 0.05'in üzerinde olduğu için varyansların homojen dağıldığı söylenebilir. Varyanslar homojen olduğu için Post-Hoc tekniklerinden İleri Düzey Tukey Testinden yararlanılmıştır. H₂ hipotezi için gerçekleştirilen Tukey testi sonuçları Tablo 14'te yer almaktadır.

Tablo 14.

H₂ Hipotezi İçin Tukey Testi Sonuçları

Faktörler	Eğitim Alanı	Ortalama Farkı	Önemlilik
Enerji	Sosyal	Fen	.11256
		Sağlık	.24286
		Eğitim	-.04357
	Fen	Sosyal	-.11256
		Sağlık	.13030
		Eğitim	-.15613
	Sağlık	Sosyal	-.24286
		Fen	-.13030

Emisyon	Eğitim	Eğitim	-,28643*	.045
		Sosyal	.04357	.983
	Fen	Fen	.15613	.552
		Sağlık	,28643*	.045
	Sosyal	Fen	.04240	.990
		Sağlık	.22885	.287
	Fen	Eğitim	-.12199	.804
		Sosyal	-.04240	.990
	Sağlık	Sağlık	.18645	.477
		Eğitim	-.16439	.621
	Eğitim	Sosyal	-.22885	.287
		Fen	-.18645	.477
Emisyon	Sağlık	Eğitim	-,35084*	.027
		Sosyal	.12199	.804
	Eğitim	Fen	.16439	.621
		Sağlık	,35084*	.027

Tukey testi sonuçlarına göre önemlilik seviyesi 0,05'in altında olan gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre hem enerji hem de emisyon faktörleri için sağlık bilimlerinde okuyan öğrenciler ile eğitim bilimlerinde okuyan öğrenciler arasında farklılık bulunmaktadır. Eğitim bilimlerinde okuyan öğrencilerin sağlık bilimlerinde okuyan öğrencilere göre enerji tüketim farkındalıkları ve karbon emisyon farkındalıkları daha yüksektir.

H₃ Hipotezi: Üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi hakkındaki görüşleri öğrencilerin ikametgâh yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₃ Alt Hipotezleri: Üniversite öğrencilerinin;

- (H_{3a}) enerji tüketim farkındalığı
- (H_{3b}) karbon emisyon farkındalığı
- (H_{3c}) su ve çevre farkındalığı
- (H_{3d}) gereksiz tüketim farkındalığı

hakkındaki görüşleri öğrencilerin ikametgâh yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₃ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek için tek yönlü anova testi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen anova testi sonuçları Tablo 15'de yer almaktadır.

Tablo 15.

H₃ Hipotezi İçin Anova Testi Sonuçları

Faktörler	İkametgâh Yeri				F Değeri	Önemlilik	Hipotez Sonucu
	Köy/Kasaba	İlçe	Şehir Merkezi	Büyükşehir			
	Ortalama Değerler						
Enerji	3.7690	3.5287	3.5419	3.5261	1.596	.190	Ret
Emisyon	3.5597	3.1753	3.0984	2.9545	5.928	.001	Kabul
Su ve Çevre	3.8748	3.7644	3.9317	3.8343	1.007	.389	Ret
Gereksiz Tüketim	3.5313	3.2931	3.3142	3.0904	2.551	.055	Ret

H₃ ana hipotezinin ve alt hipotezlerin test edilmesi sonucunda enerji, su ve çevre ile gereksiz tüketim faktörlerine ait alt hipotezler reddedilmiştir. Karbon emisyon farkındalığına ait alt hipotez ise kabul edilmiştir. Kabul edilen alt hipotez için ortaya çıkan anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit edebilmek için Post-Hoc testlerinden faydalanılmıştır. Post-Hoc testlerinden hangilerinin seçileceğini tespit etmek için ise varyansların homojenliği test edilmiştir. Tablo 16’da karbon emisyon farkındalığı için gerçekleştirilen homojenite testi sonuçları yer almaktadır:

Tablo 16.

H₃ Hipotezi İçin Homojenite Testi Sonuçları

Faktörler	Önemlilik Değeri
Karbon Emisyon Farkındalığı	.137

Homojenite testi sonuçlarına göre karbon emisyon farkındalığı için hesaplanan önemlilik değeri 0.05’in üzerinde olduğu için varyansların homojen dağıldığı söylenebilir. Varyanslar homojen olduğu için Post-Hoc tekniklerinden İleri Düzey Tukey Testinden yararlanılmıştır. H₃ hipotezi için gerçekleştirilen Tukey testi sonuçları Tablo 17’de yer almaktadır.

Tablo 17.

H₃ Hipotezi İçin Tukey Testi Sonuçları

Faktörler	İkametgâh Yeri		Ortalama Farkı	Önemlilik
Emisyon	Köy/Kasaba	İlçe	.38439	.053
		Şehir Merkezi	.46132*	.003
		Büyükşehir	.60520*	.000
	İlçe	Köy/Kasaba	-.38439	.053
		Şehir Merkezi	.07693	.925
		Büyükşehir	.22082	.429
	Şehir Merkezi	Köy/Kasaba	-.46132*	.003
		İlçe	-.07693	.925
		Büyükşehir	.14389	.662
	Büyükşehir	Köy/Kasaba	-.60520*	.000
		İlçe	-.22082	.429
		Şehir Merkezi	-.14389	.662

Tukey testi sonuçlarına göre önemlilik seviyesi 0,05'in altında olan gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre karbon emisyon farkındalığı konusunda köy/kasabada yaşayan öğrenciler ile şehir merkezi ve büyükşehirde yaşayan öğrenciler arasında farklılık bulunmaktadır. Köy yada kasabada yaşayan öğrencilerin şehir merkezinde ve büyükşehirde yaşayan öğrencilere göre karbon emisyon farkındalıkları daha yüksektir.

H₄ Hipotezi: Üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi hakkındaki görüşleri öğrencilerin yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₄ Alt Hipotezleri: Üniversite öğrencilerinin;

- (H_{4a}) enerji tüketim farkındalığı
- (H_{4b}) karbon emisyon farkındalığı
- (H_{4c}) su ve çevre farkındalığı
- (H_{4d}) gereksiz tüketim farkındalığı

hakkındaki görüşleri öğrencilerin yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₄ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek için bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen t testi sonuçları Tablo 18'de yer almaktadır.

Tablo 18.
H₄ Hipotezi İçin T Testi Sonuçları

Faktörler	Yaş Aralığı				Önemlilik	Hipotez Sonucu
	22 yaş ve altı		23 ve üzeri			
	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma		
Enerji	3.5630	.74717	3.5885	.92961	.756	Ret
Emisyon	3.1048	.92903	3.2292	1.00038	.184	Ret
Su ve Çevre	3.8076	.70392	3.9321	.82268	.093	Ret
Gereksiz Tüketim	3.1359	.95195	3.4777	1.02989	.000	Kabul

H₄ ana hipotezinin ve alt hipotezlerin test edilmesi sonucunda enerji, emisyon ile su ve çevre faktörlerine ait alt hipotezler reddedilmiştir. Gereksiz tüketim faktörüne ait alt hipotez ise kabul edilmiştir. Buna göre üniversite öğrencilerinin gereksiz tüketim bilinci konusundaki görüşleri öğrencilerin yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Grupların ortalama değerleri analiz edildiğinde görülmektedir ki, yaşı göreceli olarak daha fazla olan katılımcıların yaşı göreceli olarak daha az olan katılımcılara göre gereksiz tüketim konusundaki bilinç düzeyleri daha yüksektir.

H₅ Hipotezi: Üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi hakkındaki görüşleri öğrencilerin gelir durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₅ Alt Hipotezleri: Üniversite öğrencilerinin;

- (H_{5a}) enerji tüketim farkındalığı
- (H_{5b}) karbon emisyon farkındalığı
- (H_{5c}) su ve çevre farkındalığı
- (H_{5d}) gereksiz tüketim farkındalığı

hakkındaki görüşleri öğrencilerin gelir durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₅ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek için bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen t testi sonuçları Tablo 19’da yer almaktadır.

Tablo 19.

H₅ Hipotezi İçin T Testi Sonuçları

Faktörler	Gelir Durumu				Önemlilik	Hipotez Sonucu
	5000 TL altı		5000 TL ve üzeri			
	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma		
Enerji	3.5922	.89176	3.5656	.81085	.752	Ret
Emisyon	3.3129	.96332	3.0789	.95821	.015	Kabul
Su ve Çevre	3.8239	.84595	3.8955	.71515	.372	Ret
Gereksiz Tüketim	3.2987	1.05411	3.3071	.97596	.933	Ret

H₅ ana hipotezinin ve alt hipotezlerin test edilmesi sonucunda enerji, su ve çevre ile gereksiz tüketim faktörlerine ait alt hipotezler reddedilmiştir. Karbon emisyon farkındalığı faktörüne ait alt hipotez ise kabul edilmiştir. Buna göre üniversite öğrencilerinin karbon emisyon farkındalığı konusundaki görüşleri öğrencilerin gelir durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Grupların ortalama değerleri analiz edildiğinde görülmektedir ki, göreceli olarak gelir düzeyi daha düşük olan katılımcıların göreceli olarak daha yüksek gelir düzeyine sahip katılımcılara göre karbon emisyon farkındalıkları daha yüksektir.

H₆ Hipotezi: Üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi hakkındaki görüşleri öğrencilerin karbon ayak izi konusunda bilgisi olup olmamasına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₆ Alt Hipotezleri: Üniversite öğrencilerinin;

- (H_{6a}) enerji tüketim farkındalığı
- (H_{6b}) karbon emisyon farkındalığı

- (H_{6c}) su ve çevre farkındalığı
- (H_{6d}) gereksiz tüketim farkındalığı

hakkındaki görüşleri öğrencilerin karbon ayak izi konusunda bilgisi olup olmamasına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H₆ ana hipotezi ve alt hipotezleri test edebilmek için bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen t testi sonuçları Tablo 20’de yer almaktadır.

Tablo 20.
H₆ Hipotezi İçin T Testi Sonuçları

Faktörler	Karbon Ayak İzi Bilgisi				Önemlilik	Hipotez Sonucu
	Evet		Hayır			
	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma		
Enerji	3.6208	.80200	3.4733	.91796	.095	Ret
Emisyon	3.1314	.98294	3.2443	.92428	.266	Ret
Su ve Çevre	3.9408	.71027	3.7061	.86072	.007	Kabul
Gereksiz Tüketim	3.3355	1.00132	3.2328	1.01204	.331	Ret

H₆ ana hipotezinin ve alt hipotezlerin test edilmesi sonucunda enerji, emisyon ile gereksiz tüketim faktörlerine ait alt hipotezler reddedilmiştir. Su ve çevre farkındalığı faktörüne ait alt hipotez ise kabul edilmiştir. Buna göre üniversite öğrencilerinin su ve çevre farkındalığı konusundaki görüşleri öğrencilerin karbon ayak izi konusunda bilgi sahibi olup olmamalarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Grupların ortalama değerleri analiz edildiğinde görülmektedir ki, karbon ayak izi konusunda bilgi sahibi olan katılımcıların karbon ayak izi konusunda bilgi sahibi olmayanlara göre su ve çevre farkındalıkları daha yüksektir.

5. Sonuç

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin karbon ayak izi farkındalık düzeylerini inceleyerek, çevresel sorumluluk bağlamında genç bireylerin çevreye yönelik tutumlarını anlamaya yönelik önemli bulgular sunmuştur. Elde edilen veriler, bireysel çevre duyarlılığının özellikle su kullanımı, fotokopi tüketimi ve çevreye zarar verme gibi alanlarda yüksek olduğunu, ancak teknolojik alışkanlıklar ve tatil/seyahat tercihlerinde farkındalığın daha sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu durum, bireylerin bazı çevresel tutumları içselleştirmiş olsa da konfor alanlarını etkileyen davranış değişimlerine daha az istekli olduklarını göstermektedir.

Hipotez testleri, demografik özelliklerin karbon ayak izi farkındalığında belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Kadın öğrenciler, kırsalda yaşayanlar, eğitim bilimlerinde öğrenim görenler, yaşı daha büyük olanlar, düşük gelirli bireyler ve karbon ayak izi hakkında bilgi sahibi

olanlar, diğer gruplara kıyasla daha yüksek farkındalık düzeylerine sahiptir. Bu bulgu, çevresel duyarlılığın toplumsal cinsiyet, yaş, sosyoekonomik düzey ve bilgi düzeyiyle yakın ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma, karbon ayak izi farkındalığının yalnızca bireysel davranışlarla sınırlı kalmaması, aynı zamanda eğitim programları, sosyal kampanyalar ve kamu politikaları aracılığıyla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Üniversiteler bu noktada kritik bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle müfredatlara çevresel sürdürülebilirlik, karbon ayak izi ve çevresel muhasebe konularında derslerin entegre edilmesi önerilmektedir. Ayrıca, kampüs içi farkındalık artırıcı etkinlikler, gönüllü çevre programları ve dijital medya kampanyaları yoluyla öğrencilerde davranış değişimi teşvik edilebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, karbon ayak izi farkındalığının artırılmasına yönelik bütüncül ve disiplinler arası yaklaşımların geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Üniversite gençliğine yönelik politika ve uygulamalar, yalnızca bugünün değil, geleceğin sürdürülebilirliğini güvence altına almak açısından stratejik öneme sahiptir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Ahmed, N., Mahboob, F., Hamid, Z., Sheikh, A.A., Ali, M.S., Glabiszewski, W., Wysokinska-Senkus, A., Senkus, P. & Cyfert, S. (2022). Nexus between nuclear energy consumption and carbom footprint in asia pacific region: policy toward environmental sustainability. *Energies*, 15(19), 1-17.
- Anderson, J.C. & Gerbing, D.W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49(2): 155–173.
- Argun, M.E., Ergüç, R. & Sarı, Y. (2019). Konya/Selçuklu ilçesi karbon ayak izinin belirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Bilim ve Teknik Dergisi*, 7(2), 287-297.
- Binboğa, G. & Ünal, A. (2018). Sürdürülebilirlik ekseninde Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nin karbon ayak izinin hesaplanmasına yönelik bir araştırma. *UIİD-IJEAS*, 21, 187-202.
- Bıyık, Y. & Civelekoğlu, G. (2018). Ulaşım sektöründen kaynaklı karbon ayak izi değişiminin incelenmesi. *Bilge International Journal Of Science and Technology Research*, 2(2), 157-166.
- Breth-Petersen, M., Barratt, A.L. & Pickles, K.M. (2024). Exploring anaesthetists views on the carbon footprint of an anaesthesia and identifying opportunities and challenges for reducing its impact on the environment. *Anaesthesia and Intensive Care*, 52(2), 91-104.
- Bülbül, H., Büyükkelik, A., Topal, A. & Özoğlu, B. (2020). The relationship between environmental awareness, environmental behaviors and carbon footprint in Turkish households. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 25009-25028.
- Çolak, G. & Türkmen, B.A. (2023). Kurumsal karbon ayak izi analizi: Bir kimya fabrikası için örnek hesaplama. *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 9(1), 1919-201.
- Danışman, İ.K. & Özalp, A.G. (2016). Karbon ayak izinin azaltılmasında yeşil liman uygulamasının rolü: Marport örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 8, 99-116.
- Değirmenci, B. (2022). İşletmelerde uygulanan kurumsal çevre sorumluluğu faaliyetlerinin çalışanların çevreci davranış performanslarına etkisi. *İşletme*, 3(2), 57-71.
- Değirmenci, B. (2022). Çevresel tutum il çevresel sorumluluk ilişkisinin incelenmesi: Yasal ve ekonomik sorumluluğun aracılık rolü. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 1703-1718.
- Erdem, M., Meriç, E. & Meriç, A. (2019). İlkokul öğrencilerinin çevresel farkındalıklarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Journal Of Steam Education Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi*, 2(1), 21-39.
- Ghosh, P., Jha, A. & Sharma, R. (2020). Managing carbon footprint for a sustainable supply chain: A sistematic literature review. *Modern Supply Chain Research and Applications*, 2(3), 123-141.
- Gökçek, Ö.B., Bozdağ, A. & Demirdağ, H. (2019). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi örneğinde karbon ayak izinin belirlenmesi. *ÖHÜ Mühendisliği Bilim Dergisi*, 8(2), 721-730.
- Güven, M. (2023). *Türkiye'deki çevresel inovasyonun karbon ayak izi üzerine etkisi*. (Tezsiz Yüksek Lisans Projesi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Tekirdağ.
- Joreskog, K. & Sörbom, D. (1993). *Lisrel 8: Structural equation modeling with the simplis command language*. Scientific Software International Inc.
- Karwacka, M., Ciurzynska, A., Lenart, A. & Janowicz, M. (2020). Sustainable development in the agri-food sector in terms of the carbon footprint: A review. *Sustainability*, 12(16), 1-17.

- Kaypak, Ş. (2013). Çevre sorunlarının çözümünde küresel çevre politikalarının önemi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 17-34.
- Kline, R.B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Kumaş, K., Akyüz, A., Zaman, M. & Güngör, A. (2019). Sürdürülebilir bir çevre için karbon ayak izi tespiti: Makü Bucak sağlık yüksekokulu örneği. *ECJSE*, 6(1), 108-117.
- Li, X., Tan, H. & Rackes, A. (2015). Carbon footprint analysis of student behavior for a sustainable university campus in China. *Journal Of Cleaner Production*, 106(1), 97-108.
- Mark, J. & Bommu, R. (2024). Tackling environmental concerns: Mitigating the carbon footprint of data transmission in cloud computing. *UEBSS*, 3(1), 99-112.
- Mayers, A. (2013). *Introduction to statistics and SPSS in psychology*. Pearson Education Limited.
- Valls-Val, K. & Bovea, M.D. (2021). Carbon footprint in higher education institutions: A literature review and prospects for future research. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 23, 2523-2542.
- Vienazindiene, M., Perkumiene, D., Atalay, A. & Svagzdiene, B. (2023). The last quarter for sustainable environment in basketball: the carbon footprint of basketball teams in Türkiye and Lithuania. *Frontiers In Environmental Science*, 11, 1-11.
- YÖK. (2024). Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi. 15 Temmuz 2024, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1632662
Araştırma Makalesi/Research Article

ARAF TAKİ ÖZNE: FİLİSTİNLİ MÜLTECİLER

SUBJECT IN LIMBO: PALESTINIAN REFUGEES

Mehmet KOCAOĞLU¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
03/02/2025

Kabul:
16/05/2025

İsrail devletinin son saldırıları sonucu çok sayıda masum Filistinli hayatını kaybederken Filistin'deki yerleşim yerlerinin büyük kısmı harabeye dönmüştür. Bu saldırılar sonucunda çok sayıda Filistinli bir kez daha kendilerinin ve sevdiklerinin hayatını kurtarmak adına yollara düşmüştür. Filistinli mültecilerin arafta kalma durumu yeni değildir. Mülteci olmayı neredeyse yetmiş yıldır tecrübe etmektedirler. Mevcut küresel düzen Filistinli mültecilerin haklarının ihlal edilmesini engelleyecek yeterli mekanizmaları ve araçları sağlamanın uzağındadır. Filistinli mülteciler de bu düzen içerisinde sığındıkları ülkelerde ulusal güvenlik ve çıkar bağlamı içerisinde bir hayat sürebilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı Filistinli mültecilerin arafta kalan özneler olarak hayat sürdürdüklerini ortaya koymaktır. Bu çalışmada ilk olarak ulusal egemenlik ve çıkar üzerine kurulmuş olan realist küresel düzen analiz edilmektedir. İkinci olarak mültecileri küresel düzen içinde hak ettikleri insancıl pozisyona konumlandırmak adına zarar ilkesi ve insan hakları dayalı bir perspektifin gerekliliğine işaret edilmektedir. Üçüncü olarak ise Filistinli mültecilerin mevcut küresel sistemdeki konumu gözler önüne serilmektedir. Bu çalışma, Filistinli mültecilerin küresel sistemin arafta kalan özneleri olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, İsrail, Filistinli Mülteci.

¹**Sorumlu Yazar:** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1104-4223,
mehmet.kocaoglu@selcuk.edu.tr

Atıf: Kocaoglu, M. (2025). Araftaki özne: Filistinli mülteciler. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 417-439.

Abstract

Article Info

Received:
03/02/2025

Accepted:
16/05/2025

As a result of the recent attacks by the Israeli state, many innocent Palestinians lost their lives, while most of the settlements in Palestine were reduced to ruins. As a result of these attacks, many Palestinians once again set out to save their own lives and the lives of their loved ones. The situation of Palestinian refugees in limbo is not new. They have been experiencing being refugees for almost seventy years. The current global order is far from providing sufficient mechanisms and tools to prevent the violation of the rights of Palestinian refugees. Consequently, Palestinian refugees can live a life within the context of national security and interest in the countries they seek refuge. The main purpose of this study is to reveal that Palestinian refugees live as subjects in limbo. This study first analyzes the realistic global order founded on national sovereignty and interest. Secondly, it points out the necessity for a perspective based on the harm principle and human rights in order to position refugees in the humane position they deserve within the global order. Thirdly, the position of Palestinian refugees in the current global system is revealed. This study argues that Palestinian refugees are subjects of the global system in limbo.

Keywords: Palestine, Israel, Palestinian Refugee.

Extended Summary

As a result of the attacks launched by Hamas from the Gaza Strip against the Israeli state in 2023, nearly a thousand Israeli citizens lost their lives, while nearly two hundred Israeli citizens were taken hostage by Hamas. In response to these attacks, the attacks launched by the Israeli state on Palestine since October 2023 have resulted in heavy losses. As a result of these attacks, nearly fifty thousand Palestinians lost their lives, while more than one hundred thousand were injured. A large part of the Gaza Strip, where Palestinians live, has been turned into ruins and uninhabitable as a result of the attacks of the Israeli army (Human Rights Watch, 2024). Palestinians, whose number reaches millions, are trapped in that geography.

The current situation of Palestinians has become a story of being in limbo. The situation of Palestinian refugees in limbo has not changed for nearly seventy years. This situation of Palestinian refugees requires academic examination. The main purpose of this study is to reveal that Palestinian refugees continue their lives as subjects in limbo. This study first analyzes the realistic global order based on national sovereignty and interest. Secondly, it points out the necessity of a perspective based on the harm principle and human rights in order to position refugees in the humanitarian position they deserve within the global order. Thirdly, it reveals the position of refugees in the current global system. Fourthly, this study argues that Palestinian refugees are the lost subjects of the global system.

Analytical political philosophy is a branch of science that engages with literature and reveals what should be in the light of the data obtained (McDermott, 2008). For this reason, literature review is an important method used in this branch of science. The literature review method was also used in this study. In literature review, it is essential to meticulously evaluate existing studies and determine the arguments that are currently expressed and the arguments that are left incomplete related to the problem under consideration (Knopf, 2006). Literature review enables a new interpretation of the phenomenon under consideration by critically analyzing the basic concepts, elements and arguments related to the research topic by engaging with existing literature (Alex-Assensoh, 2008). The contents of the sources obtained as a result of the scan were examined and those directly related to the research problem were selected. These selected sources were classified within the context of the subject and analyzed.

When people seek refuge in another country due to unjust war, civil war, ideological, racial and religious discrimination, a large part of their lives is spent in uncertainty, paradox and trouble due to their refugee status. In today's global system, refugees can only continue their lives as a subject of mercy, and when they want to go beyond this, they become a matter of national security. The transformation of refugees into a subject of mercy and security is particularly evident when they are forced to live in camps and tent cities. In the current global order, a similar state of desolation and powerlessness also applies to refugees living outside of camps.

Palestinian refugees are not only condemned to live in these labyrinths, but they are also deprived of being a part of society in a way that will allow them to meet their basic needs, have equal opportunities and reach their full capacity, and they are deemed fit to live in these labyrinths subject to aid. Whether Palestinian refugees live in camps or outside camps, they are dragged into negative emotions such as sadness, pain, suffering, abandonment and weakness due to the disadvantage of being in an uncertain and powerless position for a long time.

Social, environmental and personal barriers deepen the marginalization and alienation of Palestinian refugees over time. They are deprived of the sense of belonging to a society because they are constantly exposed to accusations, humiliations and shame in the country they have arrived in. Events that a person would be unlikely to encounter in the normal course of life are frequently seen in the camps where Palestinian refugees are staying. Palestinian refugees are exposed to extraordinary traumatic events such as fire, explosion, sudden death due to accidents, kidnapping, detention, and being held hostage. The camps are depicted as areas where deprivation, pain, and hopelessness prevail. Palestinian refugees living in limbo are not given a say in the creation of laws that will directly affect their lives, and they are not accepted as subjects in terms of participation in political life. Members of police and army treat Palestinian refugees living in the camps as if they were a security problem. This situation experienced in the camps is also observed in the social, political, and economic spheres of life throughout the country. The secret to saving Palestinian refugees from being the subjects of compassion and security concerns and turning them into subjects is to grant these people their rights and freedoms.

1. Giriş

İsrail devletine yönelik Gazze şeridinden Hamas'ın 2023 yılında başlattığı saldırılar neticesinde bine yakın İsrail vatandaşı hayatını kaybederken sayıları iki yüze yaklaşan İsrail devleti vatandaşı Hamas tarafından rehin alınmıştır. Bu saldırılara yanıt yönelik olarak İsrail devletinin 2023 yılının Ekim ayından itibaren Filistin'e başlattığı saldırılar ağır kayıplarla sonuçlanmıştır. Bu saldırılar neticesinde elli bine yakın Filistinli hayatını kaybederken yüz binden fazlası ise yaralanmıştır. Filistinlilerin yaşadığı Gazze şeridinin büyük bir kısmı İsrail ordusunun saldırıları neticesinde harabeye dönüşmüş ve yaşanılmaz bir hal almıştır (Human Rights Watch, 2024). Sayıları milyonları bulan Filistinliler o coğrafyada sıkışmış durumdadır. Filistinlilerin mevcut durumu arafta kalmasına hikayesine dönüşmüştür.

Filistinlilerin arafta kalma durumu uzun bir tarihe dayanır. İsrail devletinin Filistinlilere yönelik saldırgan tutumu yeni değildir. 1948 yılında İsrail'in Filistin topraklarını haksız işgaliyle yüzbinlerce Filistinli evlerinden ayrılarak komşu ülkeler olan Ürdün, Lübnan ve Suriye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. İsrail haksız ve kural tanımaz savaş suçu olarak nitelendirilebilecek uygulamalarıyla dün olduğu gibi bugün de binlerce Filistinlinin ölümüne neden olurken geride kalan Filistinlilerin çok zor şartlarda hayatlarını sürdürmelerine sebep olmaktadır. Bugün Filistinli yerinden edilmiş insanların sayısı 5,9 milyona ulaşmıştır. 1,5 milyon Filistinli başta Ürdün, Lübnan, Suriye, Doğu Kudüs ve Gazze'de yer alan mülteci kamplarında yaşamaktadır. Geri kalan Filistinli mülteciler ise kendilerine ev sahipliği yapan ülkelerdeki mülteci kamplarına yakın alanlarda, şehirlerde veya şehir merkezlerine yakın yerlerde hayatlarını sürdürmektedirler (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East, 2024).

Filistinlilerin terk ettiği topraklar yönetsel ve siyasal bir yapı olarak artık var olmayıp Filistinli mültecilerin geri dönmesi durumu zorlaştığından kamplarda, kamplara yakın alanlarda veya şehir merkezlerinde yaşayan Filistinli mültecilerin durumu geçici olmaktan ziyade daimî bir hal almıştır. Filistinli mültecilerin bu daimî yurtsuzluk hali belirsizlik, güçsüzlük ve ızdırap ile doludur. Filistinli mültecilerin arafta kalma durumu yaklaşık yetmiş yıldır değişmemiştir. Filistinli mültecilerin içinde bulundukları bu durum akademik olarak irdelenmeyi gerektirmektedir. Bu çalışmanın temel amacı Filistinli mültecilerin arafta kalan öznel olarak hayat sürdürdüklerini ortaya koymaktır. Bu çalışmada ilk olarak ulusal egemenlik ve çıkar üzerine kurulmuş olan realist küresel düzen analiz edilmektedir. İkinci olarak mültecileri küresel düzen içinde hak ettikleri insancıl pozisyona konumlandırmak adına zarar ilkesi ve insan hakları dayalı bir perspektifin gerekliliğine işaret edilmektedir. Üçüncü olarak,

mültecilerin mevcut küresel sistemdeki konumu gözler önüne serilmektedir. Bu çalışma Filistinli mültecilerin küresel sistemin kayıp özneleri olduğunu ileri sürmektedir.

2. Yöntem

Analitik siyaset felsefesi literatürle angaje olarak elde olan veriler ışığında olması gerekeni ortaya koyan bir bilim dalıdır (McDermott, 2008, 11). Bu sebeple bu bilim dalında literatür taraması kullanılan önemli bir yöntemdir. Bu araştırmada da literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Literatür taramasında mevcut çalışmalar titizlikle değerlendirilerek ele alınan sorunla ilişkili halihazırda dile getirilen argümanların ve eksik bırakılan argümanların belirlenmesi esastır (Knopf, 2006, 131). Literatür taraması mevcut literatürle angaje olarak araştırma konusuyla ilgili temel kavramları, unsurları ve argümanları eleştirel bir analizle ele alarak irdelenen fenomeni yeni bir yorum getirmeye imkân vermektedir (Alex-Assensoh, 2008, 189-191). Bu çalışmada literatürdeki ilgili kaynaklar Google Scholar, Ebsco, JSTOR vb. veri tabanlarında hem Türkçe hem de İngilizce olarak “İsrail”, “Filistin”, “Mülteci” kavramları taratılmıştır. Tarama sonucunda elde edilen kaynakların içerikleri incelenerek araştırma problemiyle doğrudan ilgili olanlar seçilmiştir. Seçilen bu kaynaklar kendi içlerinde konu bağlamında tasnif edilerek analiz edilmiştir. Bu analizden hareketle konu üzerine yazılmış diğer araştırmalardaki muğlak ve eksik olan alanlar tespit edilerek bu eksiklikleri gidermek amacıyla analitik bir perspektif benimsenmiştir. Literatürden elde edilen siyaset felsefesinin mültecilik olgusuyla ilgili temel kavramları, ilkeleri ve unsurları ışığında Filistinli mültecilerin uygulamada yaşadıkları analiz edilmiştir. Bu çalışmada literatür araştırması yöntemi kullanması sebebiyle etik kurul kararı alınmamıştır. Çalışma, bilimsel araştırma ve yayın etiğine uygun olarak özenle hazırlanmıştır.

3. Realist Küresel Düzeni Yeniden Düşünmek

Mültecilik olgusu egemenlik, eşitlik, ödev, hak, özgürlük, hak ediş kavramları ışığında ele alınmalıdır. Mültecileri adil bir toplum içerisinde konumlandırmak adına bu kavramlar arasında hangisinin öncelikli olarak vurgulanması gerektiğine karar vermek zorunludur. Bu öncelik sonralık ilişkisi insan haklarının diğer tüm kavramlar içerisinde öncelikli olarak konumlandırılmasını elzem kılar. İnsan haklarının her türlü kavram karşısında öncelikli kabul edilmesi mültecilerin adil bir toplumda hayatlarını sürdürebilmeleri için başlangıç noktasıdır. Böyle olmadığı takdirde adil bir toplumda egemenlik, eşitlik, ödev, hak ediş kavramlarının meşru zemini de sarsılabilir. İnsan haklarının öncelikli olmadığı ulusal ve uluslararası bir toplumda meşru bir egemenlik, eşitlik, hak ediş ve ödev anlayışına sahip olunduğu ileri sürmek zorlaşabilir.

Mültecilik olgusuna dair perspektif genel olarak idealizm ve realizm yaklaşımları arasında sıkışmıştır. Realizm, global ölçekte geçerli olan normatif kabullerin bulunmadığı düşüncesi üzerine oturmaktadır. Bu yaklaşım açısından esas olan ulusal egemenlik ve buna uygun ulusal çıkarıdır. Geuss'e (2008, 31) göre siyaset ister ulusal ister uluslararası ölçekte yapılsın çıkarların çatışması olarak cereyan etmektedir. Ulusal çıkar ve mutlak egemenlik hem ulusal hem de uluslararası arenada politikaların belirlenmesinde belirleyicidir. Dolayısıyla mülteciliğin de dahil olduğu hemen hemen her konuda devletlerin ulusal egemenlik ve çıkardan hareketle politikalarını şekillendirmesi söz konusudur.

Realizmde ulusal çıkar her zaman her bağlamda referans verilen bir kavramdır (Welch, 2004, 7). Ulusal çıkar hem iç politikaya hem de dış politikaya yön veren baskın ilke olarak önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Ulusal çıkarlarına öncelik veren devletler global siyasal sistemin temel aktörleri olarak mülteciler söz konusu olduğunda global iş birliğini göz ardı eden bir tavır sergilemekten çekinmemektedir. Böyle bir global siyasal sistemde devletler kendi çıkarlarını korumak adına yapılan uluslararası hukuku görmezden gelmek veya ihlal etmek noktasında tereddüt göstermez. Ulusal çıkarını önceleyen aktörler olarak devletler kendi iç politik sistemlerinde vatandaşlarına insan haklarıyla uyumlu evrensel ilkelere uygun bir şekilde muamele ederken kendi vatandaşları olmayan mültecilere muamelede ise bu bağlamdan koparak muamele etmektedir.

Realist küresel düzen, ulusal egemenliği herhangi bir şekilde müdahaleden uzak bir alan olarak tasavvur etmektedir. Lu'ya (2006, 41) göre bu küresel düzende ulusal egemenlik, güvenlik ve çıkar hiçbir şekilde ihlal edilemeyecek öncelikli değer olarak sunulmaktadır. Böyle bir küresel düzen insan haklarının ihlal edilmesinin önüne geçebilmek için yeterli mekanizmaları ve araçları sunamamaktadır. Bu tür bir düzende devletlerin büyük bir kısmı sadece kendi çıkarının peşine düşüp diğer devletlerde yaşanan ağır insan hakları ihlallerini görmezden gelip yaşanan insanlık krizine çare üretmek noktasında kaygısız davranmaktadır. Ulusal egemenlik ve çıkarın öncelikli değer kabul edilmesi neticesinde egemen devletlere kendi iç ve dış işlerinde dilediğini gerçekleştirebilmesi için uygun zemini sunmaktadır. Dolayısıyla bu tür bir küresel düzen dünyadaki diğer devletlere başka egemen devletlerin sınırları içinde olanlara karışmaması ödevini yüklemektedir. Başta İsrail olmak üzere diğer saldırgan devletler bu sebeple kolayca insan haklarını yok sayabilmektedir. Dünyanın pek çok yerinde gerçekleşen haksız savaş ve iç savaş neticesinde insan hakları ağır bir biçimde ihlal edilmekte olup insanlar kendi ülkelerini terk etmeye zorlanmaktadır. Mülteciler de dolayısıyla bu düzen içerisinde ulusal egemenlik, güvenlik ve çıkar bağlamı içerisinde bir anlama sahip olmaktadır.

Mevcut küresel düzen ulusal egemenliğini kullandığını iddia eden devletlerin mültecilere karşı eylemlerini sınırlayacak mekanizmalar sunmak noktasında eksik kalmaktadır. Bugün özellikle son yıllarda İsrail'in saldırganlığı ve bu saldırganlık neticesinde milyonlarca Filistinli mültecinin varlığı bunu en net şekilde örneklendirmektedir. Ulusal egemenlik küresel düzen tarafından bu şekilde önceliğinde saldırgan devletler her türlü eylemleri sergilemekten geri durmamaktadır. Oysa ulusal egemenliği sınırlayan temel kıstas insan haklarıdır. Pavel'in (2004, 101) da vurguladığı gibi insan haklarını hoyratça ihlal eden bir devletin ulusal egemenliği, büyüsunü kaybedip kırılğan bir hal alır. Devletin iç politik arenada kendi vatandaşlarının ve mültecilerin hak ve özgürlüklerini ihlal etmesi meşru olarak görülemez. Aynı şekilde bir devletin kendisine komşu ülkelere karşı saldırgan tutum içerisine girerek haksız bir savaş başlatması durumunda ulusal egemenliği kullanımının meşruluğu sorgulanır bir hal alır. Bir devletin ulusal egemenliği hem kendi sınırları içerisindeki hem de komşu ülkelerdeki insanların hak ve özgürlüklerine saygılı ölçüde meşrudur. Bu yüzden ulusal ve global ölçekte insan haklarını önceleyen küresel bir düzene ihtiyaç vardır. Bu tür bir küresel düzen yaratabilmek için idealizmin temel argümanlarına başvurmak işlevsel olabilir.

Realist küresel düzenin alternatifini yaratmak için idealizmden beslenmek elzem görünmektedir. İdealizm deontolojik bir pencereden doğrunun iyi karşısında öncelikli olduğunu ileri sürmektedir. Beitz'e (2009, 209) göre belli bir konu veya olgu hakkındaki doğru yereli aşmaktadır. Bu noktada öncelik yerel ölçekteki iyi anlayışı olmayıp evrensel anlamda geçerli olarak kabul edilen doğrudur. Bu anlamda insanın kutsal bir varlık olarak kabul edilmesi evrensel geçerliliğe sahip a priori bir doğrudur. İnsana biçilen bu kutsiyetten her koşuldan ve coğrafi sınırdan bağımsız olarak insanların korunmasına ilişkin temel ödevler türetmek mümkündür. İdealizm açısından mültecilik olgusuna dair felsefi muhakeme ve pratik, evrensel olan ilkeler ışığında yapılmalıdır. Bir başka deyişle mültecilere evrensel ahlaki ilkeler ışığında yaklaşmak zorunludur. İdealizmin insan haklarına vurgusundan hareketle insanın her türlü aktör, oluşum, yapı karşısında daha üstün olması evrensel güce sahip ahlaki bir iddiadır. Dolayısıyla mültecilik olgusunun insan hak ve özgürlüklerini öne çıkaran bir anlayış üzerine inşa edilmelidir.

İdealizmin özünde insan hakları vardır. İnsanların hayatlarını sürdürdükleri devlet ve ait oldukları topluma bakılmaksızın evrensel haklara sahip olduğu düşüncesi bu yaklaşımın başlangıç noktasıdır. İnsan hak ve özgürlüklerine sahip olmak noktasında herhangi bir devletin vatandaşı olmakla o devlette mülteci olmak arasında bir fark kabul edilmez. Pogge'ye (2005, 10) göre insan hak ve özgürlükleri her türlü değer karşısında üstündür. İnsanların tikel ve öznel

özelliklerinden bağımsız olarak insan hak ve özgürlüklerinin korunması esas gayedir. İnsan hak ve özgürlüklerinin korunması domestik ve global arenanın ilk önceliği olmalıdır. Vatandaş, göçmen, mülteci, geçici koruma statüsü sahibi olmak bu noktada anlamlı bir fark oluşturmaz. Pogge'nin (2002, 13) de çok yerinde bir şekilde vurguladığı gibi insan hak ve özgürlükleri her türlü domestik ve global idari yapının kararları ve politikalarını sınırlandıran işleve sahiptir. Bir başka deyişle insan hakları söz konusu olduğunda domestik ve global alan arasında ayırım yapılamaz.

İnsan hakları, tüm bireysel ve kolektif aktörlere kaçınma ve pozitif eylemleri içeren ödevler ve yükümlülükler getiren bir doğaya sahiptir. İnsanları sadece iç politik alanın özneleri olarak görmek yerine global politik alanın da esas özneleri olarak kabul edilmelidir. Bir başka deyişle insanların hak ve özgürlüklerine ulusal ve uluslararası alanda saygı duyulmalıdır. Bu sebeple Beitz (1999, 71-72) devletlerin egemenlik haklarını kullandıkları ulusal ve küresel düzlem arasında bir fark olmadığına işaret edip devletlerin insan haklarını gözeterek egemenlik haklarını kullanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. İster vatandaş ister göçmen ister mülteci statüsü ne olursa olsun her insana evrensel hak ve özgürlüklerin gerektirdiği özenle davranılması gerekmektedir.

Devletin yalnızca vatandaşlarına karşı sorumlu olmadığı aynı zamanda temel hakları ağır bir şekilde ihlal edilen başta mülteciler olmak üzere tüm insanlara karşı sorumluluk sahibi olduğu kabul edilir. Beitz'e (1983, 599) göre devletlerin yalnızca kendi vatandaşlarına karşı sorumlulukları olduğunu düşünmek için haklı ve yerinde bir gerekçe bulunmamaktadır. Peter Singer de (2012, 17) ister birey ister devlet olsun sorumluluk bilincinin ve buna bağlı olan ödevlerin yalnızca aynı sınırlar içerisinde yaşayan insanlarla sınırlı olmadığına dikkat çekmektedir. Bir başka deyişle hem ülke sınırları içinde yaşayan hem de ülkeye dışardan gelmiş olanlara karşı ödev ve sorumluluklar söz konusudur. Oysa günümüzde en çok da mültecilere karşı bu tür sorumluluk ve ödevler yok sayıp görmezden gelerek onları beşeriyetin dışına konumlandıran bir küresel düzen hüküm sürmektedir.

4. Zarar İlkesi ve İnsan Hakları

Mültecilik olgusu merhamet duygusundan öte küresel düzendeki yapısal adaletsizliklerden kaynaklandığı için zarar ilkesi ile birlikte insan hak ve özgürlükleri üzerinden ele alınmalıdır. Merhamet duygusu üzerinden mültecilik olgusuna eğilmek var olanın mülteci sorunlarının çözümü için palyatif çareler üretebilir. Bu yüzden mültecilik meselesinin merhamet duygusu üzerinden geçiştirilebilecek bir olgu olmayıp tüm ülkeler için bir ödev esasında kabul edilmesi gerektiğini küresel düzenin zarar verici doğasından hareketle ortaya

koymak mümkündür. Mültecilik meselesini zarar ilkesiyle bağı olan insan hak ve özgürlükleriyle ilişkilendirmek tüm ülkeler ve taraflar için bağlayıcı sonuçlar doğuracaktır. Küresel düzenin mülteciler üzerindeki zarar verici doğası dikkate alındığında mültecilik meselesi artık merhamet duygusunun konusu olmaktan çıkıp hukuki bir ödevle dönüşebilir.

Mültecilik meselesi zarar ilkesinden hareketle hukuki bir ödevle ilişkilendirilebilir. Küresel düzen mülteci üreten ülkelere ve bu ülkelerde yaşayan insanlara zarar veriyorsa bu zararın zararı verenlerce giderilmesi gerekmektedir. Zarar ilkesini global adil bir toplumun temel prensibi olarak gören Beitz'e (1999) göre küresel düzendeki adaletsizlikler mevcut küresel düzenin işleyiş prensipleri ve kurumlarından kaynaklanmaktadır. Ortaya çıkan zararın da zarar veren taraflarca karşılanması bir ödev olup merhamet duygusuna havale edilerek çözülemez.

Küresel düzen coğrafi sınırları görünmez hale getirmiş durumdadır. Siyasal, iktisadi ve kültürel alandaki hızlı globalleşme dünyanın en ücra köşesinde bulunan ülkelere ve bu ülkelerin vatandaşlarına doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Dünyanın herhangi bir köşesinde alınan siyasal ve iktisadi kararlar ve bunların uygulanması küresel düzene entegre olsun olmasın her ülkenin siyasal, sosyal ve iktisadi üzerinde birtakım olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bir başka deyişle var olan küresel siyasi ve ekonomik düzen ve bu düzenin kurumları bazı ülkeler için soruna sebep olmaktadır (Beitz, 1999, 149). Ülkelerin uyguladıkları çeşitli politikaların kendi coğrafi sınırlarını aşan boyuta sahip olduğu aşıkardır. Güçlü ülkelerin ticaret politikaları, vergi politikaları, göç ve sınır politikaları, vatandaşlık politikaları, yönettikleri uluslararası kuruluşlar, yayılmacı emelleri içeren dış politikaları globalleşen dünyada negatif dışsallıklara sahiptir.

Küresel düzenin yapısal adaletsizliklerinden kaynaklanan negatif dışsallıkları çeşitli durumlarda ve ilişkilerde gözlemlemek mümkündür. Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşlar ve bu kuruluşların politikaları özellikle gelişmiş devletler için avantajlı durumlar yaratırken gelişmekte olan devletler açısından dezavantajlı durumlar yaratmaktadır. Bu kuruluşların egemen olduğu küresel düzende gelişmekte olan ülkeler neoliberal politikaları benimsemeye ve çalışan maaşlarını düşürmeye zorlanmaktadır. Bununla birlikte bu küresel düzende önemli rol oynayan kuruluşlar sebebiyle ulusal endüstrilerin ve bu endüstrilerin aktörlerinin zarar gördüğüne de işaret edilmektedir (Tan, 2004, 25).

Küresel düzenin yapısal adaletsizliklerinden kaynaklanan negatif dışsallıklarından bir diğeri küresel düzenin güçlü aktörlerince uygulanan vatandaşlık politikalarında belirgindir.

Shaclar ve Hirschl'a (2016, 215-216) göre gelişmiş ülkelerin, fakir ülkelerdeki yetenekli ve başarılı iş insanlarına, bilim insanlarına, sanatçılara ve sporculara yönelik hızlı ve kolay bir şekilde vatandaşlığa geçiş politikaları özellikle gelişmekte olan ülkelere zarar verebilmektedir. Yetenekli ve başarılı insanlara yönelik bu hızlı ve kolay politikanın bir benzeri hayatını kurtarmak için kaçan insanlara mültecilik statüsü verilirken uygulanmamaktadır.

Küresel düzenin önemli güçlü devletleri özellikle mülteci üreten bölgelerdeki agresif ve saldırgan siyasal seçkinleri destekleyerek veya bunların eylemlerini görmezden gelerek ortaya çıkan vahim zararın bir nevi ortağı olmaktadır. Son zamanlarda özellikle batılı devletler, İsrail ve Suriye'de örnekleri görülen durumlarda olduğu gibi başta para, asker, silah ve siyasal desteklerini sunmaktan çekinmemektedir. Bu destekleri neticesinde ortaya çıkan krizlerden dolayı hayatlarını kurtarmak isteyen mültecilere ise destek olmak yerine katı sınır politikaları uygulamaktadırlar. Küreselde uygulanan katı sınır politikaları özellikle az gelişmiş ülkelere ve vatandaşlarına zarar vermektedir. Gelişmiş ülkeler ulusal güvenliği ve çıkarı esas alan egemenlik anlayışından hareketle göçmenlere ve sığınmacılara yönelik katı bir sınır politikası uygulamaktadır. Bunun neticesinde başta yaşam hakkı olmak üzere hak ve özgürlükleri ağır ihlallerle karşı karşıya kalan mülteciler bundan büyük zarar görmektedir.

Mülteciler özelinde bu zarar daha belirgindir. Günümüzdeki mülteci krizi karşısında modern batı ülkeleri çeşitli araçlarla mültecileri ulusal güvenlik ve çıkarın aracı haline indirmektedir. Pek çok ülke, mültecilerin kendi sınırlarını geçmelerine engel olmak için kendi sınırları dışındaki yabancı ülke havalimanlarında pasaport ve vize kontrolü yapmaktadır. Bir başka deyişle kendi güvenlik personelinin yurt dışına göndererek yabancı havalimanlarında insanlar ulaşım taşıtlarında yerlerini almadan önce kimlik, pasaport ve vizelerini denetleyerek geçerli evraklara sahip olmayan insanların kendi ülkelerine ulaşmalarını kendi sınırları dışındayken engellemektedir. Mültecilerin deniz yolu ile sınırları geçişini durdurmak için sahil güvenlik ekipleri devreye atmaktadır. Mültecilik başvurularında süre limiti, ulaşılan ilk ülkede işlemleri başlatma zorunluğu, havalimanlarında nötr bölgeleri devreye koymak, refah devleti uygulamalarını kısıtlamak kendine güvenli bir yer arayan insanları durdurmak açısından başvurulan taktiklerdir. Güvenli tampon bölgelerde kamplar, çadır kentler ve barınma merkezleri inşa ederek ülkeye giriş yapacak mülteci sayısını azaltmak için uygulanan diğer stratejilerdir (Hurtwiz, 2009, 18-19).

Küresel düzendeki yapısal adaletsizliklerden beslenen bu politikaları ahlaken sorunlu kılan insan ve hak özgürlüklerine doğrudan veya dolaylı haksız müdahale içermeleridir. Bu tür politikalar seyahat, çalışma, ticaret, seyahat, birleşme özgürlüklerini ihlal etmesi sebebiyle

ahlaken sorunludur. Bu sebeple burada küresel düzenin işleyişinden kaynaklanan zarar doğrudan bireyleri etkilemektedir. Küresel düzenin temel ilkeleri ve kurumları neticesinde insanlar zarar görüyor ve özellikle yukarıda sayılan hak ve özgürlüklerinin ihlaline dayalı olarak bir zarar ortaya çıkarıyorsa bu durumda zarara sebebiyet verenlerin eylemlerinin faili olarak sorumluluğu üstlenip zararı karşılamaları ahlaken doğru olmalıdır. Mülteciler örneğinde görüldüğü gibi haksız bir şekilde zarara uğrayan öznelerin merhamete dayalı bir muameleden ziyade insan hak ve özgürlüklerinin öznesi olarak muameleye muhatap olmaları adaletin gereğidir. Bu sebeple mültecilerin hayatlarını sürdürmelerine imkân verecek barınma, güvenlik, yiyecek, sağlık ve eğitim imkânlarını sağlayan temel haklara sahip özneler olarak konumlandırılmaları gerekir. Fakat mevcut küresel düzen mültecileri hak ve özgürlüklere sahip özneler olarak tanımlamayıp merhamet parantezine aldığından günümüz mültecileri yitik öznelere dönüşmektedir.

5. Küresel Düzendeki Yitik Öznel Mülteciler

İnsanlar haksız savaş, iç savaş, ideolojik, ırksal ve dinsel ayrımcılık gibi nedenlerle kendi ülkelerinden başka bir ülkeye sığındıklarında hayatlarının büyük bir kısmı mültecilik statüsü yüzünden büyük oranda belirsizlikler, paradokslar ve sıkıntılar içinde geçmektedir. Mülteci statüsünde kaldıkları süre uzadıkça bu belirsizlik, paradokslar ve sıkıntılar da katlanmaktadır. Anavatanından ayrılan mülteci gittiği ülkenin yabancısı olarak o ülkenin çoğunluğuna benzemediğinden ayrık bir özneye dönüşüp o toplumun kıyısında bir marjinal olarak görülmekte ve hayatını öylece sürdürmektedir. İster mülteci ister illegal göçmen ister vatansız isterse yersiz yurtsuz olsun bu tanımlamaların kapsamına giren insanların ortak noktası insan hak ve özgürlüklerini hukuken onlara kazandıran vatandaşlıklarının olmamasıdır. Bu küresel düzende bir nevi ülkesinden ayrıldığında ve sınırı geçtiğinde mülteci fiziken bir başka ülkeye geçer ama insan hak ve özgürlüklerinin korumasından sıyrıldığı için arafta kalmaktadır. Benhabib'in (2016, s.65) de vurguladığı gibi bu küresel düzende mülteci onu insanlığın bir unsuru olarak gören başka bir kolektif aktör bulamadığından arafta kalmış öznedir.

Bu küresel düzende insan hak ve özgürlüklerinden yoksun kalan mültecinin beşeriyetin dışına itildiği vurgusu Arendt’de çok belirgindir. Arendt’e (2014, 256) göre insanların sahip oldukları hak ve özgürlükler onları beşeriyete sabitleyen bir çapa vazifesi görmektedir. İnsanlar, bu çapadan mahrum kaldıklarında sahip oldukları beşeriyetin dışına doğru sürüklenmektedirler. Vatandaşlık bağını kaybeden insan evrensel olarak görülen insan hak ve özgürlüklerini de yitirmektedir. Bir başka deyişle vatandaşlık bağının kopmasıyla ortaya çıkan bu durum insan haklarının toptan yitirilmesini kapsayan bir nitelik arz etmektedir (Balibar, 2014, 170).

Küresel düzende ulusal egemenliğini kullanan devletlerin mültecilere uyguladıkları politikalarda insan haklarından mahrum bırakılıp beşeriyetin dışına itilen özneyi tespit etmek mümkündür. Kendi ülkesinin sınırları geçip sığınacak güvenli bir yer arayan mülteci ilk olarak komşu ülkelerin sınırlarını geçebilmek için engelleri aşmaya çabalamakta eğer bu sınırları geçebilirse güvenlik merkezlerinde sorgulamalara muhatap olmakta, ardından pek de iç açıcı olmayan kamp merkezlerinde yaşamaya zorlanıp mümkün olduğunca yerel halkla ilişkilerinin minimum seviyede olacağı şekilde hayatını sürdürmeye mecbur bırakılmaktadır. Gerek idari otoriteler gerekse günlük hayatın içerisinde herkes mülteciler üzerinde iktidar sahibi olduğunu düşünmektedir (Agamben, 2013, 105). Mülteci böylece iktidar ve gücün nesnesi hale getirilip beşeriyet dışı pozisyona konumlandırılmaktadır.

Bugünkü küresel düzende mülteci sadece fiziksel olarak vatanın dışına çıktığında değil aynı zamanda eyleyen bir özne olarak bağlamını yitirdiği bir duruma itilerek beşeriyetin dışına itilmektedir. Vatanından ve ait olduğu toplumundan uzakta, yeni geldiği toplumda diğer bireylerle etkileşimde bulunma imkânı esirgenerek varoluşsal bir boşluğa sürüklenmektedir. Mülteci günlük hayat içerisinde diğerleriyle etkileşimden koparıldığında beşeriyetle bağını kaybetmektedir. Mülteci sadece ülkesini değil tüm anlam dünyasını kaybedeceği bir uçurumun kenarında yaşamaya mecbur bırakılmaktadır. Arendt'e (2007, 264) göre "mülteci evini ve günlük hayattaki alışkanlıklarını, işini, duygularını da yurdunu terk ettiğinde kaybeder, sevdiklerini kaybeder ve özel hayatı parçalanır." Böylece mülteci artık geldiği toplumdaki yerel halk tarafından beşer olarak algılanmamaktadır.

Arendt'e (1994, 17-18) göre insan, eylemiyle bir topluluk içinde özne olma durumunu sürdürebilmektedir. Oysa bugünkü küresel düzende mülteci geldiği ülkede barınma merkezi veya çadır kentlerde yerel halktan uzakta yaşamaya zorlanmakta ve karşısındaki özne tarafından tanınmadığı için bir nevi toplumsal bağlamından koparılıp beşeriyetin dışına konumlandırılmış olmaktadır (Kocaoğlu, 2018, 24). Eylemin anlamlı bir sosyal zeminde sürdürülmesinin yokluğu insan için ontolojik problem yaratmaktadır.

Mültecinin toplum içinde anlamlı eylemde bulunma imkanından dışlanması ontolojik yoksunluğu beraberinde getirmektedir. Bu ontolojik yoksunluk insanı sadece biyolojik yalın hayatı sürdürmesi anlamına gelmektedir. Biyolojik yalın bir hayat sürdüren ortak alanın dışına itilip beşeriyetin dışına konumlandırılmaktadır. Mülteciler, anlamlı eylem ve konuşma kapasitesini sergileyecekleri bir ortamdan dışlanmakla haklara sahip olmak hakkını kaybetmektedirler. Bu durum mülteci için belirsizlik, kimsesizlik, güçsüzlük anlamına

gelmektedir (Gibney, 2018, 5). Hak ve özgürlüklerini yitiren özne kimsesiz ve güçsüz olup aynı zamanda bu yitık öznenin geleceği belirsizliklerle doludur.

Mülteci bir nevi toplum tarafından olağan olarak değerlendirilmeyip anomali olarak algılanmaktadır. Anomali olan olarak görülen bu özne olsa olsa ya merhamet ya da güvenlik esasında anlam yüklenen bir olguya dönüştürülmektedir. Agamben'in (2000, 18-19) de işaret ettiği gibi mülteci 'insani yardım' organizasyonlarına ve 'polise' havale edilmektedir. Bugünkü küresel sistemde mülteci ancak ve ancak merhametin konusu olarak hayatını sürdürebilmekte ve bunun dışına çıkmak istediğinde ise ulusal güvenlik meselesine dönüşmektedir.

Mültecinin merhamet ve güvenliğin konusuna dönüşmesi özellikle kamplarda ve çadır kentlerde yaşamaya zorlanmasında belirgin bir hal almaktadır. Parekh'e (2016, 17) göre mülteciler için istisna olması gereken kamplar giderek benimsenen ve akla ilk gelen araca dönüşmüştür. Mülteci kampları mülteci için ne tam olarak 'içerisi' ne de tam olarak 'dışarıdır'. Agamben'e (2000, 40-41) göre kamplar istisna durumunun yaşandığı fiziksel mekanlardır. Dışarıda normal olmayan, kamplarda normale dönüştürülmektedir. Kampta yaşayan mülteci bir nevi normal hayatta yasal ve illegal olarak kabul edilenin ötesinde bir boyutta yaşayan varlık olarak kabul edilmektedir. Kamplarda yaşayan mülteciyi insan hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakmak dışardaki suça bulaşmış birisine göre işten bile sayılmamaktadır.

Mevcut küresel düzende kampların dışında yaşayan mülteci için de benzer bir kimsesizlik ve güçsüzlük durumu söz konusudur. Uluslararası mevzuat mültecilerin hak ve özgürlükleri hususunda birtakım ödev ve sorumluluklar yüklemekle birlikte pratikte mültecilere hangi hakların ne ölçüde sağlandığını denetleyecek zor kullanma gücüne sahip bir mekanizma mevcut değildir. Bir nevi mülteciler ulusal egemenliklerini kullanan devletlerin merhametine terk edilmiştir. Arendt'in (2014, 304) ifadesiyle mülteciler hayatlarını sürdüreceklerdir ama bu durum hak ve özgürlüklerinden değil merhametin gereği olacaktır. Bir anlamda mülteciler merhametle belirlenmiş sınırlar içerisinde hayatlarını sürdürebilirler. Kamplarda veya kamp dışında yaşayan mülteciler dağıtılacak kolilere ve parasal yardımlara bağımlı şekilde yaşamaya mecbur bırakılmaktadır. Böylece mülteciler mevcut küresel sistemde ilk önce hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakılıp gittikleri ülkelerde kamplara kapatılıp veya kamplarda yaşamıyorlarsa gettolara mahkûm edilip ardından dağıtılan yardımlara muhtaç varlıklara indirgenip yerel toplumla ilişkileri koparılmaktadır.

Dünyadaki mültecilerin dağılımındaki tabloya bakıldığında bile mültecilerin merhamet ve ulusal güvenliğin konusu olarak görüldüklerini tespit etmek mümkündür. Gibney'in (2015,

449) işaret ettiği küresel düzen mültecileri güvenlik açığı olarak gören zengin Avrupa ülkeleri için ideal bir ortam yaratmaktadır. Almanya dışında mültecilere kucak açmış Avrupa’da başka bir ülkenin olduğunu iddia etmek imkânsız gibidir. Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Mısır sığınma arayanlara ev sahipliği yapan ülkeler olarak dikkat çekmektedir. Oysa mültecilik olgusu, sadece komşu ülkelerin sorumluluğunda bulunmayıp global bir iş birliği gerektirmektedir. Bir başka deyişle Almanya dışında mültecilere Avrupa ülkelerince ev sahipliği yapılması noktasında tereddüt gösterilmesi bu ülkelerin mültecileri beşeriyetin dışında konumlandıklarını delili olarak yorumlamak mümkün görünmektedir. Avrupa, mültecilere ev sahipliği yapan başka coğrafyalardaki ülkelere para göndererek mültecileri merhamet ve güvenlik konusu olarak algıladığını ikrar etmektedir. Ulusal güvenliğe tehdit olarak görülen mültecileri siyasal sınırların dışında tutmak ve onları barındıran diğer ülkelere para göndermek mevcut küresel düzenin gösterdiği bir reflekstir.

Bugün geçerli olan küresel düzen mültecilik olgusuna ulusal egemenlik ve güvenlik esasında yaklaşırken mültecileri arafta bırakmaktadır. Mülteciler hayatlarını sürdürmek için kendilerine güvenli liman ararken belirsizlik ve riskin içinde yaşamaya zorlanmaktadır. Mülteciler toplumun kıyısında merhamet ve güvenlik ekseninde çizilmiş sınırlar içerisinde var oluş mücadelesi vermektedir. Mültecileri merhamet ve güvenlik denkleminin dışına çıkarmak için insan hak ve özgürlükleri temelinde küresel düzeni yeniden kurgulamak gerekmektedir. Mültecileri merhamet ve yardımın öznesi olmaktan çıkarıp özerk bir özne haline getirmek için insan hak ve özgürlüklerinin teslim edilmesi elzemdir. İnsan hak ve özgürlüklerine sahip bir özne olarak tanımlanmadığında mülteci yitik bir özneye dönüşmektedir. Filistinli mülteciler de bu küresel düzenin arafta bırakılmış özneleridir.

6. Labirentlerde Kayıp Özneler: Filistinli Mülteciler

İsrail’in eski başbakanlarından Golda Meir 1969 yılında Filistinlilerin var olmadığını dile getirmiş ardından gelen beşinci Başbakan Yitzhak Rabin de benzer bir inkâr tutum sergileyerek Filistinlilere sözde Filistinliler yakıştırmasını yaparak Filistinli insanları tümüyle yok saymıştır (Farah, 2012, 155). Sorunu yaratan İsrail böylece Filistinli mültecilerin var olduğu gerçeğini bile devlet politikası olarak kabul etmemektedir. 2011 yılında Başbakan Benjamin Netanyahu Amerika Birleşik Devletleri Kongresi’nde yaptığı konuşmasında Filistinli mültecilerin ülkelere geri dönüşünün yasaklandığını ve bu meselenin İsrail toprakları dışında halledilmesi gerektiğini deklare etmiştir. Oysa Quigley’in (2023, 9-10) işaret ettiği gibi Avrupa İnsan Hakları Beyannamesi’ne göre her insanın ülkesini terk etme ve istediğinde dönme hakkı vardır. Aynı şekilde İsrail’inde taraf olduğu uluslararası hukukta bağlayıcılığı olan iki tane ayrı

uluslararası sözleşme, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmesi her insanın ülkesine geri dönüş hakkını garanti etmektedir.

Doğduğu büyüdüğü topraklara yani ülkesine dönüşü yasaklanan bir kesim olarak Filistinli mülteciler, mültecilik tarihi içinde bu hakka sahip olmak noktasında bir istisna teşkil etmektedir. Bu meselenin İsrail toprakları dışında nasıl çözüleceği ise hala belirsizliğini korumaktadır. Uluslararası kamuoyu da bu noktada İsrail'in uluslararası hukuka aykırı eylemini seyredip Filistinli mültecilere sırtını dönmektedir. Herkes ülkesini terk edip dönebilirken ve hukukun normalleştirdiği norm bu iken söz konusu Filistinli mülteciler olduğunda hukuk ve hukuku uygulayan otoriteler bu normu hukuk zoruyla zorla uygulamaktan kolaylıkla vazgeçmektedir. İsrail, Gazze şeridinde ve Batı Şeria'da kamplarda yaşayanlar da dahil olmak üzere sivillere yönelik saldırıları Birleşmiş Milletler tarafından soruşturma konusu yapılsa bile İsrail devletini uluslararası hukuka uygun hareket etmeye zorlayacak herhangi bir adım atılmamaktadır. Ne zaman Birleşmiş Milletler Güvenlik komisyonunda İsrail'in Filistinli mültecilerin insan haklarına yönelik eylemleri kınanacak olsa Amerika Birleşik Devletleri karşı oy kullanmaktadır (Farah, 2012, 157). Belirsizlik, güçsüzlük ve çaresizlik duygusu içerisinde yaşamaya mahkûm edilmiş milyonlarca Filistinli arafta kalma durumunu bu dünyada yaşamaktadır.

Filistinli mültecilerin arafta kalma durumları en temel hakları olan yaşam haklarını riske etmelerinde belirgindir. Filistinlilerin İsrail'in savaş suçu olarak sayılabilecek vahşetinden kaçıp yaşadıkları topraklardan çıkmaları bile çetin bir sınavı gerektirmektedir. Bir yandan yaşadıkları şehirler, mahalleler, evler İsrail tarafından bombalanırken bir yandan yine İsrail bu toprakları ağır bir şekilde askeri kontrol altında tutmakta öte yandan da Mısır da Refah Sınır Kapısını sıkı kontrol altında tutarak canları için kaçan Filistinlilere imkansızla mecbur bırakmaktadır. Mann'in (2023, 496) işaret ettiği gibi Avrupa'ya geçip mültecilik başvurusunda bulunmak isteyen Filistinliler için Akdeniz toplu bir mezara dönüşmektedir.

Ölmeyip hayatta kalan Filistinli mülteciler ise merhamet ve güvenlik konularına havale edilmektedir. Filistinli mülteciler yaklaşık yetmiş yıldır Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı'nın (UNRWA) sağladığı yardımlar ve sunduğu hizmetlere bağımlı olarak yani yardımlara muhtaç bırakılmış bir şekilde hayatlarını sürdürmektedirler. Napolitano (2023, 49-50) bu ajansın Filistinli mültecilerin ülkelerine dönmeleri ihtimalinden ziyade komşu ülkelerde daimî şekilde misafir edilmelerindeki sorunlu rolüne işaret etmektedir. Böylece küresel düzenin Filistinli mültecileri bir gün ülkelerine

dönmelerini engelleyecek kurumsal bir yapı inşa ettiğini söylemek bile mümkün görünmektedir. Mann (2023, 497) da UNRWA'ya kayıt yaptırmış ve sunduğu hizmetlerden yararlanan Filistinlilerin Avrupa ülkelerine mültecilik başvurusu yapabilmesinin 1951 Mülteci Konvansiyonu'nun 1. maddesi D bendine göre hukuken zorlaştırıldığına dikkat çekmektedir.

Avrupa Birliği İnsan Hakları mahkemesinin Serin Alheto'nun açmış olduğu davada aldığı karar bunu örneklendirmektedir. 2014 yılında İsrail ve Hamas arasındaki çatışmadan kaçan Serin Alheto ilk önce Ürdün'e geçmiş ardından Bulgaristan'a geçerek mültecilik başvurusunda bulunmuştur. Ancak Mahkeme Ürdün'e geçmiş olan Serin Alheto'dan UNRWA'ya kayıtlı olmadığını ve bu kurumun korumasından faydalanmadığını ispatlaması gerektiğini vurgulamıştır. Ardından Belçika ve Hollanda da yaşanan kimi örneklerde UNRWA'nın koruması altında olmanın mültecilik statüsünün verilmesi noktasında bir engel olmadığına dair birbiriyle çelişen hukuki kararlar çıkmıştır (Mann, 2023, 499-500). Bu durum, Avrupa'nın ve küresel mülteci sisteminin Filistinlileri diğer mültecilerden farklı bir politik konuma yerleştirdiğinin göstergesidir. Avrupa mümkün olduğu ölçüde Filistinlilere bu statüyü vermeyerek istenmeyen özneler olarak konumlandırmaktadır.

Benzer bir durum İsrail'in son aylardaki yaptığı saldırılar neticesinde Mısır'ın Rafah sınır kapısında gözlemlenmiştir. Mısır, İsrail'in saldırıları sonucunda kaçacak yeri kalmayan Filistinlilere sınır kapılarını kapatarak onları istenmeyen özneler olarak konumlandırmıştır. Sadece ve sadece yabancı pasaport taşıyan, yaralılar ve refakatçileri ile birlikte büyük miktarlarda paralar ödeyenlerin sınırlardan geçişine izin vererek Mısır, Filistinlilerin güvenli topraklara geçişine engel olmuştur (Frelick, 2024). Mısırlı yetkililer İsrail'in özellikle ülkelerini terk eden Filistinli mültecilerin tekrar dönmelerini yasaklayan politikalarını gerekçe göstererek bu kararların ardında kendi ülke güvenlik ve çıkarlarını korumayı amaçladıklarını ifade etseler de bu durum Filistinlileri hak sahibi özne olarak görmediklerini ikrar etmekten başka bir anlama gelmemektedir. Bir başka deyişle Filistinliler kendileriyle aynı din ve ırka mensup insanların bile sırtını döndüğü öznelerdir.

Birleşmiş Milletlere bağlı olarak UNRWA ajansı Filistinli mültecilerin barınma, alt yapı, beslenme, sağlık ve eğitim hizmetlerinin sunulmasında aktif bir rol üstlenmektedir. Bu ajans bir yandan yedi yüz okulda binlerce erkek ve kız çocuğa eğitim hizmeti sunarken işlettiği 143 sağlık kliniğinde yıllık 8,4 milyon hastayı tedavi etmektedir. Öte yandan bu ajans 1 milyondan fazla Filistinli mülteciye yiyecek yardımında bulunmaktadır. Erkek, kadın, genç ayırt etmeksizin meslek edindirme kursları sunmaktadır. Bugüne kadar bu ajans 475,905 mikro finans kredisi kullanmıştır (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees

in the Near East USA National Committee, 2024). Bu hizmetleri sunarken Birleşmiş Milletlere üye devletlerin gönüllü yardımlardan sağlanan finansal imkanlardan istifade etmektedir. Bir nevi hak ve özgürlüklere sahip özneler olmaktan ziyade bu kuruluş üzerinden merhamete tabi olarak hayatlarını sürdürmeye zorlanmaktadırlar.

Filistinli mültecilere ev sahipliği yapan tüm kamplardaki insan yoğunluğu durumun vahametini göstermektedir. Ürdün'ün başkenti Amman'da bulunan iki büyük Filistinli mülteci kampındaki coğrafi büyüklük ve insan sayısına bakıldığında Filistinli mültecilerin karşı karşıya kaldığı ağır şartlar belirginlik kazanır. 479 km² alana yayılan Al-Wehdat kampı 4524 konutta yaşayan 51064 kişiyi barındırırken 445 km² alana yayılan Jabal Hussein kampı ise 3726 konutta 29560 Filistinli mülteciyi barındırmaktadır. Al-Wehdat kampında km² başına 106.6 kişi düşerken bu durum Jabal Hussein kampında 66.4 kişidir (Matrouk ve Szecsi, 2023, 139).

Verilerin gösterdiği mülteci yoğunluğu sebebiyle her odada neredeyse dört mülteci barınmak zorunda kalırken mevcut alt yapının bu yoğunluğu kaldıracak durumda olmadığına işaret edilmektedir. Bu kamplarda UNRWA'nın sunmuş olduğu hizmetlerin Filistinli mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu kamplar dizayn edilirken insanların vaktini geçireceği açık alanlar ve dinlenme/park tesisleri hiç hesaba katılmamıştır. Bu kamplar yapılaşma yoğunluğu, çarpık konutlaşma ve arabaların dahi geçemediği dar sokaklar ve caddeler neticesinde birer labirenti andırmaktadır. Buna ek olarak kamplarda kanalizasyon alt yapısı yetersiz olduğundan hastalık yayan lağım suları sokaklarda akarken biriken çöp yığınları mültecilerin sağlığı için büyük bir risk teşkil etmektedir. Bu kamplara yakın olan Filistinli mültecilerin yaşadığı gettoların da bundan bir farkı bulunmamaktadır (Matrouk ve Szecsi, 2023, 141-143). Labirenti andıran bu kamplarda Filistinli mülteciler hayatlarını insan onuruna yakışır bir şekilde sürdürmenin çok uzağında hayatlarını sürdürmektedir. Burada yaşayan Filistinli mülteciler için sadece nefes almaya indirgenen bir hayatın sürdürüldüğü en asgari halde yaşanan her türlü imkândan mahrum bırakılmış çıplak bir yaşam söz konusudur.

Filistinli mülteciler sadece bu labirentlerde yaşamaya mahkûm olmakla kalmayıp temel ihtiyaçlarını karşılamalarına, eşit fırsatlara sahip olmalarına ve tam kapasitelerine erişmelerine imkân verecek şekilde toplumun bir parçası olmaktan mahrum bırakılmakta ve yardımlara tabi bir şekilde bu labirentlerde yaşamaları kendilerine reva görülmektedir. Toplumda aktif bir insan olarak temel ihtiyaçlarını karşılayacak ve sosyal hayatın bir parçası olacak Filistinli mülteciler marjinalleştirilmekte, yabancılaştırma ve duygusal dengesizliğe sürüklenmektedirler.

Ürdün’de gerçekleştirilen bir alan araştırmasında (Fabianek vd., 2023) Filistinli mültecilerle yapılan mülakatlardan elde edilen veriler mültecilerin yaşadıkları marjinalleştirme ve yabancılaştırmaya dair zorluklara işaret etmektedir. Filistinli mülteciler ister kamplarda ister kamp dışında yaşasınlar uzun süre belirsiz ve güçsüz bir pozisyonda olmanın verdiği dezavantaj sebebiyle başta üzüntü, acı, ızdırap, terk edilmişlik ve zayıflık gibi negatif duygulara sürüklenmektedirler. Özellikle Filistinli mülteciler ülkelerinden ayrıldıktan sonra yeni geldikleri ülkede toplumun bir parçası oldukları hissiyatını kaybettiklerini vurgulamaktadırlar.

Sosyal, çevresel ve kişisel bariyerler Filistinli mülteciler üzerinde zaman içerisinde marjinalleşme ve yabancılaşmayı derinleştirmektedir. Geldikleri ülkede sürekli olarak suçlamalar, aşağılamalar ve ayıplamalara maruz kalmaları sebebiyle bir topluma ait olma hissinden mahrum kalmaktadırlar (Fabianek vd., 2023, 4-6). Doğası gereği toplumun içine gömülü olan insan, Filistinli mülteciler örneğinde görüldüğü gibi öz vatanından ayrıldığında toplumun kıyısında yaşayan bir varlığa dönüşmektedir.

Filistinli mültecilerin Lübnan’daki Shatila Kampında karşılaştıkları olaylar da toplumun kıyısında yaşadıklarını ve olağanüstü olanın sıradanlaştığı bir hayat sürdürdüklerini gözler önüne sermektedir (Al Beainy ve El Hassan, 2023). Bu kampta yaşayan Filistinli Mülteciler illegal olanın normal olduğu bir atmosferde travmatik olaylarla iç içe hayatlarını sürdürmektedir. Hayatın olağan akışı içinde bir insanın karşılaşma ihtimalinin çok düşük olduğu olaylar Filistinli mültecilerin kaldığı kamplarda sıklıkla görülmektedir. Al Beainy ve El Hassan (2023, 4-5), Shatila kampında yaptıkları alan araştırmasında kampta yaşayan Filistinli mültecilerin yangın, patlama, kazadan kaynaklı ani ölüm, kaçırılma, alıkonma, rehin tutulma gibi olağan üstü travmatik olaylara maruz kaldıklarını tespit etmişlerdir. Bu sayılan olaylar normal bir ülkede hayatını sürdüren insanların hayatları boyunca nadiren karşılaştıkları daha çok televizyonlarda dizi veya film izlerken tanık oldukları senaryolardır.

Lübnan’ın kuzeyinde yer alan Nahr Al-Bared ve Beddawi ve güneyinde yer alan Ayn Al-Hilweh kamplarında altmışın üzerinde Filistinli mülteciyle yapılan odak grup çalışmaları Filistinli mültecilerin siyasal ve sosyal alandan eyleyen öznel olarak hayatta var olmaktan nasıl mahrum bırakıldıklarını ve Agambenci anlamda istisna halinde yaşamaya bırakıldıklarını gözler önüne sermektedir (Hanafî ve Long, 2010). Hanafî ve Long’un (2010, 12) odak grup çalışmalarına katılanlardan bazıları net bir şekilde Filistinlilerin eğitim, sağlık, çalışma, güvenlik, barınma dahil her türlü hak ve özgürlükten mahrum bırakıldıklarını ve devamlı bir korku hali içinde yaşadıklarına işaret etmişlerdir. Kamplar yokluğun, acının ve umutsuzluğun hüküm sürdüğü alanlar olarak resmedilmiştir.

Lübnan’da yaşayan Filistinli mültecilere kendi hayatlarını doğrudan etkileyecek hukukun oluşturulmasında bir söz hakkı tanınmadığı gibi siyasal hayata katılım noktasında da bir özne olarak kabul edilmemektedirler. Kamplarda yaşayan Filistinli mültecilerin hayatları UNRWA’nın yönetimine bırakılmıştır. UNRWA Filistinli mültecilere sadece ve sadece biyolojik olarak hayatlarını sürdürebilecekleri bir hayat sunarken hayatın sosyal ve siyasal yönlerine ilişkin mutlak bir mahrum bırakma hem Lübnanlı yetkililer hem de UNRWA yetkililerce pratiğe taşınmaktadır. Lübnan polis ve ordu mensupları kamplarda yaşayan Filistinli mültecilere bir güvenlik sorunuymuş gibi muamele etmektedir (Hanafi ve Long, 2010, 15-17; Mazzola, 2024, 680).

Pek çok Arap devletinde yerel halk Filistin mültecilerin toplumdan ayrı tutulmaları için eylemde bulunmuştur. Bunu en yaygın ve görülür biçimde Lübnan örneğinde gözlemlemenin mümkündür. Filistinli mülteciler bu topraklara varır varmaz kendilerine yöneltilen bir nefret karşılaşmışlardır. Mültecilerin yaşadığı kamplar için ‘öteki’ adlandırılması kullanılırken bazı resmi yetkililerin mültecilerin yaşadığı bu yerleri ‘hayvanat bahçesi’ olarak zikrettiği belirtilmektedir. Filistinli mültecilere yönelik yerel halkın davranışlarında aşağılayıcı bir tını ve onları ‘yeryüzünün kötülükleri’ olarak kodlayan bir bakış Filistinli mültecilerce hissedilmektedir (Irfan, 2023, 61-62). Kamplarda yaşanan bu durum ülkenin genelinde hayatın sosyal, siyasal ve ekonomik katmanlarında da gözlemlenmektedir. Filistinli mülteciler Lübnan’da pek çok alanda dışlamayla karşı karşıyadır; mülkiyet edinemedikleri gibi, sağlık ve eğitim hizmetlerinden de dışlanmakta ve otuz dokuz meslek grubunda çalışmaları da yasaklanmış durumdadır (Kitumara vd., 2018, 2736). Bu tür bir ayrımcılık Filistinli mültecilerin maruz kaldıkları belirsizlik, güçsüzlük ve ihmali net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Filistinli mültecileri merhamet ve güvenlik kaygılarının öznesi olmaktan kurtarıp özne haline dönüştürmenin sırrı bu insanlara hak ve özgürlüklerini teslim etmekten geçmektedir. Küresel düzenin Filistinli mülteciler açısından yarattığı mağduriyet bu insanlara hak ve özgürlüklerinin verilmesiyle bir nebze hafifletilebilir. Hak ve özgürlükleri ulusal ve uluslararası aktörlerce garanti edilmiş bir özne Ortadoğu’da yaratılmış bu labirente yolunu bulup sadece ve sadece yardımlara muhtaç bırakılmış merhametin öznesi olmaktan kurtulabilir. Ulusal egemenlik ve çıkar esasında dizayn edilmiş küresel düzen ve bu düzene paralel şekilde hareket eden devletler Filistinli mültecilere insan hak ve özgürlüklerini teslim etmeyerek zarar vermektedir. Bu tür bir zararın giderilmesi merhametin değil ahlaki bir ödevin gereği olarak görülmelidir.

7. Sonuç

Ulusal egemenlik ve çıkar, uluslararası düzlemdeki her sorunun çözümünde rol oynayan temel ilkeler olmayı sürdürmektedir. Geçerli olan bu iki temel değer uluslararası arenada insan haklarının ihlal edilmesini engellemek noktasında arzulanan mekanizmaları ve araçları sunamamaktadır. Mültecilik başta olmak üzere her olgu ulusal egemenlik ve çıkar lensi üzerinden analiz edilmektedir. Mülteciler ulusal egemenlik, güvenlik ve çıkar üzerinden belirlenen bir çerçeve içerisinde yaşamaya mecbur bırakılmaktadır.

Mevcut küresel düzen mültecileri hak ve özgürlüklere sahip özneler olarak tanımlamak yerine merhamete müstahak özneler olarak kurgulamaktadır. Mülteciler sığındıkları ülkelerde toplumun kıyısında hayatlarını sürdürmektedirler. İnsan hak ve özgürlüklerinin pratikte garanti edilemediği mülteciler bir nevi arafta kalıp, toplum tarafından bir anomali algılanıp merhamet ya da güvenlik meselesi olarak algılanan özneler dönüşmektedirler. Kampların içinde ya da dışında yaşayan mülteciler, belirsizlik, çaresizlik ve güçsüzlük durumu içindedirler. Mültecilere hak ve özgürlüklerini zor kullanarak pratikte garanti bir mekanizmanın eksikliği bu durumun vahametini derinleştirmektedir. Bir başka deyişle mülteciler ulusal egemenliklerini kullanan devletlerin ya da uluslararası yardım kuruluşlarının merhametine bırakılmıştır.

Belirsizlik, çaresizlik ve güçsüzlük duygusu içerisinde yaşamak zorunda bırakılmış Filistinli mülteciler arafta kalma durumunu yaşayan öznelerdir. Filistinli mültecilerin arafta kalma durumları hem fiziksel hem de sosyal boyutlara sahiptir. Filistinliler İsrail'in savaş suçu olarak sayılabilecek saldırıları sebebiyle coğrafi olarak sıkışmış durumdadır. Filistinli mültecilerin bulunduğu Gazze şeridi İsrail tarafından ağır bir şekilde bombalanıp kontrol altında tutulurken Mısır örneğinde görüldüğü üzere komşu ülkelere sığınmaları noktasında her türlü zorluk çıkarılmaktadır. Saldırlardan sağ kurtulan Filistinli mülteciler merhamet ve güvenlik duygularına havale edilmektedir. Filistinli mülteciler sığınabildikleri civar ülkelerde kamp içinde ve dışında uluslararası kuruluşların yardımlarına muhtaç bir şekilde yaşamaktadırlar.

Filistinli mültecilerin yaşadıkları kamplardaki insan yoğunluğu dikkatleri çekmektedir. Labirenti andıran kamplarda Filistinli mülteciler insan onuruyla bağdaşmayacak şartlarda yaşamaya mecbur bırakılmaktadırlar. Kamplarda ve kamp dışında yaşayan Filistinli mülteciler biyolojik yalın bir yaşam söz konusudur. Bir yandan toplumsal hayatın parçası olmaları engellenirken öte yandan sürekli aşağılamalar, suçlamalar, ayıplamalar, sosyal bariyerlerle marjinalleşme ve yabancılaşma durumunu daimî olarak yaşamaktadırlar. Filistinli mülteciler sosyal ve siyasal hayata katılım noktasında da haklara sahip bir özne olarak kabul görmek

noktasında ciddi sıkıntılar yaşamaktadırlar. Sığındıkları ülkelerde güvenlik güçleri Filistinli mültecileri bir güvenlik meselesi olarak konumlandırmaktadır. Filistinlilerin sürekli bir korku ve güvensizlik durumu içerisinde hayatlarına devam etmektedirler. Filistinli mültecileri merhamet ve güvenlik kaygılarının öznesi olmaktan kurtarıp özne haline dönüştürmenin yegâne yolu bu insanlara hak ve özgürlüklerini pratikte garanti edecek mekanizmaları sağlamaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2000). *Means without end: Notes on politics*. V. Binnetti ve C. Casarino (Çev.), Minneapolis&London: University of Minnesota Press.
- Agamben, G. (2013). *Kutsal insan: Egemen, iktidar ve çıplak hayat*. 2. Baskı, İ. Türkmen (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Al Beainy S., and El Hassan K. (2023). Coping strategies and personal growth: The case of Palestinian refugees in Shatila camp, Lebanon. *Frontiers in Psychology*, 14, 1-9.
- Alex-Assensoh, Y. M. (2008). Teaching critical cnalysis skills with analysis briefs: What they are and how they work. *Politics*, 41(1), 189-192.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu*. B. S. Şener (Çev.), İstanbul: İletişim.
- Arendt, H. (2007). *We refugees*. J. Kohn and R. H. Feldman (Ed.), *The jewish writings* in (pp.264-275). New York: Schocken Books.
- Arendt, H. (2014). *Totalitarizmin kaynakları 2: Emperyalizm*. B. S. Şener (Çev.), İstanbul: İletişim.
- Balibar, E. (2014). *Equaliberty: Essays on politics*. J. Ingram (Çev.), Durham: Duke University Press.
- Beitz, C. (2009). *The idea of human rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Beitz, C. (1983). Cosmopolitan ideals and national sentiment. *Journal of Philosophy*, 80(10), 591–600.
- Beitz, C. (1999). *Political theory and international relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Benhabib, S. (2016). *Ötekilerin hakları: Yabancılar, yerliler, vatandaşlar*. 3.Baskı, B. Akyıl (Çev.), İstanbul: İletişim.
- Fabianek, A. A., Li, J. Z., Laume, S. E., Mageary, J., Al-Rousan, T., Rosu, C. A. and AlHeresh, R. (2023). First-generation Palestinian refugees in Jordan: Experiences of occupational disruption from an occupational justice perspective. *The American Journal of Occupational Therapy*, 7(4), 1-9.
- Farah, R. (2012). The marginalization of Palestinian refugees. N. Steiner, M. Gibney, G. Loescher (Ed.), *Problems of protection* in (pp.155-174). London: Routledge.
- Frelick, B. (2024). No exit in Gaza — left with no other options, residents should have a right to flee. Retrieved from <https://thehill.com/opinion/4565308-no-exit-in-gaza-left-with-no-other-options-residents-should-have-a-right-to-flee/> in 09.10.2024.
- Geuss, R. (2008). *Philosophy and real politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Gibney, M. J. (2015). Refugees and justice between states. *European Journal of Political Theory*, 14(4), 448-463.
- Gibney, M. J. (2018). The ethics of refugees. *Philosophy Compass*, 13(10), 1-9.
- Hanafi, S. and Long, T. (2010). Governance, governmentalities, and the state of exception in the Palestinian refugee camps of Lebanon. *Journal of Refugee Studies*, 23(2), 134-159.
- Human Rights Watch. (2024). Israel and Palestine. Retrieved from <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/israel-and-palestine> in 10.12.2024.
- Hurwitz, A. (2009). *The collective responsibility of states to protect refugees*. Oxford: Oxford University Press.
- Irfan, A. (2023). *Refuge and resistance: Palestinians and the international refugee system*. New York: Columbia University Press.

- Kitumura, A., Jimba M., McCahey J., Paolucci G., Shah S., Hababeh M., Shahin Y., and Seita, A. (2018). Health and dignity of Palestine refugees at stake: A need for international response to sustain crucial life services at UNRWA. *Lancet*, 392, 2736-2744.
- Kocaoğlu, M. (2018). Günümüz mülteci krizi: Arendtçi bir eleştiri. *Amme İdaresi Dergisi*, 51(4), 21-51.
- Knopf, J. W. (2006). Doing a literature review. *Political Science&Politics*, 39(1), 137-132.
- Lu, C. (2006). *Just and unjust interventions in world politics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mann, I. (2023). Between asylum and liberation: The new Palestinian refugees. *The European Journal of International Law*, 34(2), 491-516.
- Matrouk, R. and Szececi, Z. P. (2023). An assessment of the informal settlements of Palestinian refugee camps in Amman urban pattern. *Periodica Polytechnica Architecture*, 54(2), 133-146.
- Mazzola, F. (2024). Community policing in areas of limited statehood: The case of Lebanon. *Mediterranean Politics*, 29(5), 668-699.
- McDermott, D. (2008). Analytical philosophy. D. Leopold and M. Stears (Ed.), *Political philosophy: methods and approaches* in (pp.11-29). Oxford&Newyork: Oxford University Press.
- Napolitano, V. (2023). Managing Palestinian refugees in Syria: A socio-historical overview of UNRWA's relationship with Syrian authorities, 1950-70. *Jerusalem Quarterly*, 94, 48-64.
- Parekh, S. (2016). *Refugees and the ethics of forced displacement*. New York&London: Routledge.
- Pavel, C. E. (2014). *Divided sovereignty: International institutions and the limits of state authority*. Oxford: Oxford University Press.
- Pogge, T. (2002). *World poverty and human rights: Cosmopolitan responsibilities and reforms*. London: Polity Press.
- Pogge, T. (2005). Human rights and human responsibilities. A. Kuper (Ed.), *Global responsibilities: Who must deliver on human rights* in (pp. 3-35). New York: Routledge.
- Quigley, J. (2023). Prohibition of Palestine Arab return to Israel as a crime against humanity. *Crim Law Forum*, 34(1), 1-41.
- Shaclar, A. and Hirschl, R. (2016). On citizenship, states, and markets. R. E. Goodin and J. S. Fishkin (Ed.), *Political theory without borders* in (pp.206-235) London: Wiley: Blackwell.
- Singer, P. (2012). Famine, affluence, and morality. S. Maffettone and A. A. Rathore (Ed.), *Global justice: Critical perspectives* in (pp. 15-32) New York: Routledge.
- Tan, K. C. (2004). *Justice without borders: Cosmopolitanism, nationalism, and patriotism*. Cambridge: University Press.
- United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East. (2024). *Palestine refugees*. Retrieved from <https://www.unrwa.org/palestine-refugees> in 09.10.2024.
- United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East USA National Committee. (2024). Retrieved from <https://www.unrwausa.org/unrwa-palestine-refugees> in 09.10.2024.
- Welsh, J. M. (2004). Introduction. J. M. Welsh (Ed.), *Humanitarian intervention and international relations* in (pp.1-11). Oxford: Oxford University Press.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1511112
Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE’DE SAĞLIK GÖSTERGELERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: MEKÂNSAL EKONOMETRİK ANALİZ

THE IMPACT OF HEALTH INDICATORS ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY:
SPATIAL ECONOMETRIC ANALYSIS

Kübra ELMALI¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
07/07/2024

Kabul:
22/05/2025

Bir ülkenin güçlü ve sürdürülebilir bir ekonomik yapıya sahip olması, sağlıklı bir toplum düzeninin varlığına işaret etmektedir. Toplumun sağlık statüsünü iyileştirmek ise sağlık sistemlerinin temel amaçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, sağlık sistemine ilişkin temel göstergelerin ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilmesi için bu göstergelerin sistem üzerindeki etkilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmanın amacı, Türkiye’de ekonomik büyüme üzerinde seçilmiş sağlık göstergelerinin etkisini, 81 il için 2009-2022 dönemini kapsayacak şekilde mekânsal analiz yöntemiyle incelemektir. Modelde bağımlı değişken olarak kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) kullanılırken, bağımsız değişkenler olarak hekim sayısı, hastane yatak sayısı, bebek ölüm oranı ve nüfus ele alınmıştır. Analiz kapsamında üç farklı mekânsal ekonometrik model kullanılmıştır: Mekânsal Gecikmeli Model (SAR), Mekânsal Durbin Modeli (SDM) ve Mekânsal Hata Modeli (SEM). Elde edilen bulgular, hekim sayısı ve hastane yatak sayısının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, komşu illerdeki hastane yatak sayısının ilgili ilin ekonomik çıktısı üzerinde ters yönlü ve anlamlı bir etkisi bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mekânsal Ekonometri, Sağlık Göstergeleri, Ekonomik Büyüme

Jel Kodları: C23, I10, O47

¹ **Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İİBF Sayısal Yöntemler, ORCID: 0000-0002-6638-396X, kubraelmali@bayburt.edu.tr.

Atıf: Elmalı, K. (2025). Türkiye’de sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Mekansal ekonometrik analiz. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 440-464.

Abstract

Article Info

Received:
07/07/2024

Accepted:
22/05/2025

The presence of a strong and sustainable economic structure in a country is indicative of a well-functioning and healthy societal order. Improving the health status of the population constitutes one of the primary objectives of healthcare systems. In this context, identifying the impact of fundamental health indicators on the system is essential for improving these indicators in line with societal needs. The aim of this study is to examine the effect of selected health indicators on economic growth in Turkey through spatial analysis, covering the period from 2009 to 2022 for all 81 provinces. In the proposed model, per capita Gross Domestic Product (GDP) is employed as the dependent variable, while the number of physicians, number of hospital beds, infant mortality rate, and population are included as independent variables. Three different spatial econometric models are utilized in the analysis: The Spatial Autoregressive Model (SAR), the Spatial Durbin Model (SDM), and the Spatial Error Model (SEM). The findings reveal that the number of physicians and hospital beds have a statistically significant and positive impact on economic growth. Conversely, the number of hospital beds in neighboring provinces is found to have a statistically significant negative effect on a province's economic output.

Keywords: Spatial Econometrics, Health Indicators, Economic Growth.

Jel Codes: C23, I10, O47.

Extended Summary

A strong and sustainable economic structure in a country is not only dependent on macroeconomic indicators, but also closely associated with the level of societal well-being—of which health is a fundamental component. Improvements in public health enhance labor productivity, increase efficiency, and contribute significantly to long-term economic growth. This relationship is particularly evident in developing countries, where advances in healthcare infrastructure can lead to measurable economic gains. As such, analyzing the impact of health indicators on economic outcomes is of great importance for evaluating the efficiency of healthcare systems and for formulating policies that promote economic development.

This study aims to investigate the effects of selected health indicators on per capita gross domestic product (GDP) across 81 provinces in Türkiye for the period between 2009 and 2022, employing spatial econometric models. By doing so, the research seeks to reveal the economic implications of regional health dynamics and offer a more nuanced understanding that considers local disparities.

A distinctive contribution of this study lies in its methodological approach specifically, the use of spatial econometric models. Although a considerable body of literature focuses on the relationship between health expenditures and economic growth, studies examining the link between health indicators and economic performance from a spatial perspective remain limited. Unlike traditional econometric models, which assume independence among observational units, spatial econometric approaches account for spatial dependence and spillover effects, thus providing a more realistic and robust framework for regional-level analysis. This allows for the evaluation of not only the impact of health indicators within a given province but also the influence of neighboring provinces.

In this study, the dependent variable is per capita GDP, while the independent variables include the number of physicians, the number of hospital beds, and the infant mortality rate. Population is included as a control variable. The data were obtained from the Turkish Statistical Institute and the Ministry of Health. To capture spatial effects, a binary (0–1) spatial weight matrix based on contiguity (shared borders and corners) was constructed. The analysis was conducted using the Spatial Durbin Model (SDM), the Spatial Autoregressive Model (SAR), and the Spatial Error Model (SEM). Spatial dependence was first tested using Moran's I and Geary's C statistics, and the model that best captured the spatial structure of the data was determined to be the Spatial Durbin Model.

The empirical results indicate that health indicators have statistically significant effects on per capita income. An increase in the number of physicians positively affects income, which aligns with the findings of Akram et al. (2008), suggesting that improved healthcare enhances human capital and economic performance. Similarly, the number of hospital beds is found to have a significant positive effect on income, consistent with Ay et al. (2013). In contrast, the infant mortality rate does not appear to have a statistically significant effect. With regard to spatial spillovers, only the number of hospital beds in neighboring provinces exerts a significant (and negative) impact on a province's income, indicating that regional imbalances in healthcare infrastructure may lead to adverse externalities.

Following the distinction between direct and indirect effects emphasized by Lesage and Pace (2010), short- and long-term direct, indirect, and total effects were calculated for all variables. The results show spatial heterogeneity in these effects, underscoring that the economic impact of healthcare investments is not confined to local jurisdictions but may extend to surrounding regions.

In conclusion, this study, which explores the relationship between health indicators and economic growth from a spatial perspective, provides valuable insights for policymakers. Considering regional performance disparities in healthcare services is essential for designing effective and targeted development strategies. Therefore, spatial econometric analysis offers a powerful tool for evaluating healthcare system performance and supporting the formulation of comprehensive policy recommendations at both national and international levels.

1. Giriş

Küresel dünya ekonomisinde önem arz eden konuların başında ekonomik büyüme yer almaktadır. Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler ele alındığında ise sağlık göstergeleri gerek içsel büyüme teorisine dayandırılarak bilgi beceri ve yeteneği ifade eden beşeri sermayeyi oluşturması açısından; gerek sağlık harcamalarını yansıtması açısından önem arz etmektedir. Emeğin yapısını oluşturan bilgi, beceri, eğitim ve sağlık ise beşeri sermaye için önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde ise sağlık, kişilerin verimlilik ve üretimleri üzerinde olumlu bir etki gösterirken; büyüme kişilerin ihtiyaçları arasında yer alan beslenme, barınma ve sağlık hizmetlerine ulaşması olarak belirtilmektedir. Bu doğrultuda sağlık ve ekonomik gelişme arasında karşılıklı olarak bir etkileşimin söz konusu olduğu yansımaktadır (Yıldız ve Yıldız, 2018: 204).

Özellikle ülkeler için sağlıklı bireyler kişi başı gelir oranlarında artışı etkilerken, dolaylı olarak ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Bu durum sağlığın, ülkelerin ekonomik gelişmişliğinin, işgücü verimliliğinin, demografik ve beşeri sermaye faktörleri üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir (Taban, 2006: 33).

Son yıllarda gelir düzeyinde meydana gelen artış ve teknolojik gelişmelerde yaşanan iyileşme sağlık harcamalarında da artış meydana getirmektedir (Ekici, 2020: 1). Bu doğrultuda ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ilişkin önemli bir gösterge niteliği taşıyan sağlık harcamaların da etkin bir politika izlemek ve nitelikli bir yaşam standardı sağlamak ülkelerin temel amaçlarından biri haline gelmiştir. Ülke gelir durumuna göre sağlık alanında yapılan harcama oranlarının hangi düzeyde olması gerektiği ise tartışılan konular arasında yer almaktadır.

Bununla birlikte her ülkede vatandaşların yaşam konfor düzeyi ve hasta olmama durumu olarak ifade edilen sağlık statüsünün ve ekonomik yapısının farklılık göstermesi sağlık alanında yapılan harcamaların etkinliğini değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu durum neticesinde çalışmada mekânsal panel veri ekonometrisinin sağladığı imkanlardan yararlanarak sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Literatürde sağlık harcamaları ile gelir ilişkisini konu edinen çok sayıda çalışma yer almasına rağmen sağlık göstergeleri ve ekonomik büyümeyi konu edinen az sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmanın yöntem kısmında komşuluk ilişkilerinin etkisini modele dahil eden mekânsal ekonometrik yöntemin kullanılması da çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır. Mekânsal analizin kullanılması çalışmayı diğerlerinden farklı kılmakla birlikte kullanılan

değişkenlerin de oldukça geniş bir perspektifte yer alması çalışmanın özgünlük değerini artırmaktadır.

Bölgeler arası komşuluk ilişkilerinin analize dahil edilmesiyle uygulanan mekânsal panel veri analizi 3 alt başlık altında incelenmiştir. Mekânsal Durbin, Mekânsal Gecikmeli ve Mekânsal Hata modeli olmak üzere 3 farklı model ile incelenen uygulama da uygun modelin tespit edilmesiyle sonuçlar yorumlanmıştır.

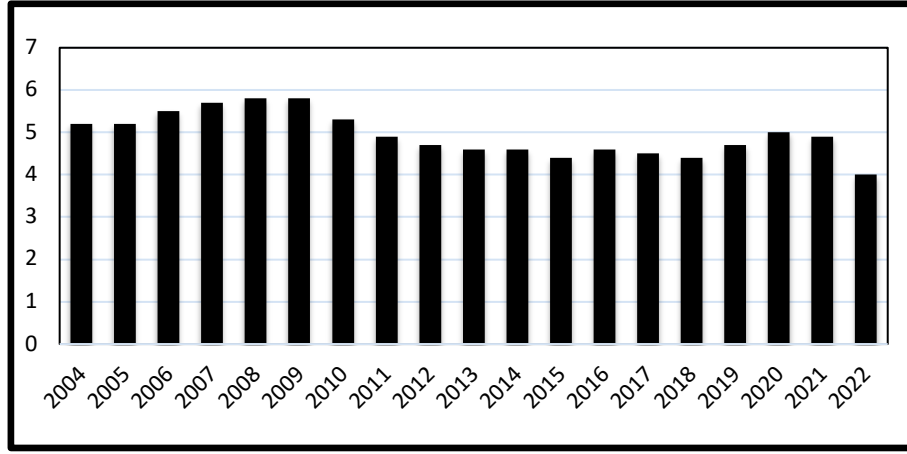
Çalışmada 81 ile ait veriler kullanılırken; modelde kişi başı GSYİH bağımlı değişken olarak yer almıştır. Bağımsız değişken olarak; hekim sayısı, yatak sayısı, bebek ölüm oranı ve kontrol değişkeni olarak nüfus modele dahil edilerek gelir üzerindeki etkilerinin mekânsal analiz ile tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı, konusu ve kapsamının verildiği birinci bölümden sonra sağlık göstergeleri hakkında detaylı bilgi ikinci bölümde sunulmuştur. Ulusal ve uluslararası literatür değerlendirmelerinin yapıldığı üçüncü bölüm sonrası çalışmada kullanılan metodolojik yaklaşım dördüncü bölümde detaylandırılmıştır. Kullanılan veri setinin tanıtılarak ve elde edilen bulguların değerlendirildiği beşinci bölüm sonunda politika önerileri geliştirilmiş ve çalışma tamamlanmıştır.

2. Sağlık Göstergeleri

Toplumsal boyutta önem arz eden konuların başında sağlık yer almaktadır. Beşeri sermayenin önemli bir faktörü olarak görülen insanın faydalı bir birey olarak ekonomiye katkı sağlaması ise diğer önemli unsurdur. Ekonomik gelişmişlik seviyesi ve sağlık düzeyi incelendiğinde aralarında yakın bir ilişki olduğu ve sağlık seviyesi gelişen ülkelerin büyüme sürecinin hızlı olduğu görülmüştür. Ayrıca ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerde sağlığa ayrılan ekonomik kaynakların artmasıyla bireylerinde sağlık bilinci ve farkındalığının da arttığı belirlenmiştir (Mazgit, 2002: 405).

Sağlık sektörünün büyümesi, sunulan hizmetlerin niteliğinin artması ve farklılaşması çalışan personel sayısının da artmasını gerektirmektedir. Sağlık sektöründe sunulan hizmetler ise nitelikli iş gücünü gerekli kılmaktadır. Sağlık sektöründe gerçekleşen büyüme gerek sağlık hizmeti verilen kurum sayısında gerekse toplumun sağlık hizmeti alımında gerçekleşmiştir. Bu büyümenin etkisi sağlık harcamalarına da yansımaktadır. 2003 yılında 363 TL olan kişi başı sağlık harcaması 2006 yılında 636 TL'ye ulaşırken 2013 yılında 1.110 TL seviyesine ulaşmıştır. Devam eden artışla birlikte 2015 yılında 1.345 TL seviyesine kadar ulaşmıştır (SASAM Yayınları, 2017). 2019 yılında bu rakam 2.434 TL iken, 2020 yılında % 23,1 artarak 2.997 TL'ye yükselmiştir. 2021 yılında 4.206 TL iken, 2022 yılında % 69,8 artarak 7.141 TL'ye

yükselmiştir (TÜİK, 2020). Kişi başı sağlık harcamalarına paralel olarak toplam sağlık harcamaları ise daha stabil bir durum sergilemiş ve GSYİH üzerindeki etkisini yakın seviyede tutarak çalışma dönemi boyunca büyük bir farklılık göstermemiştir.

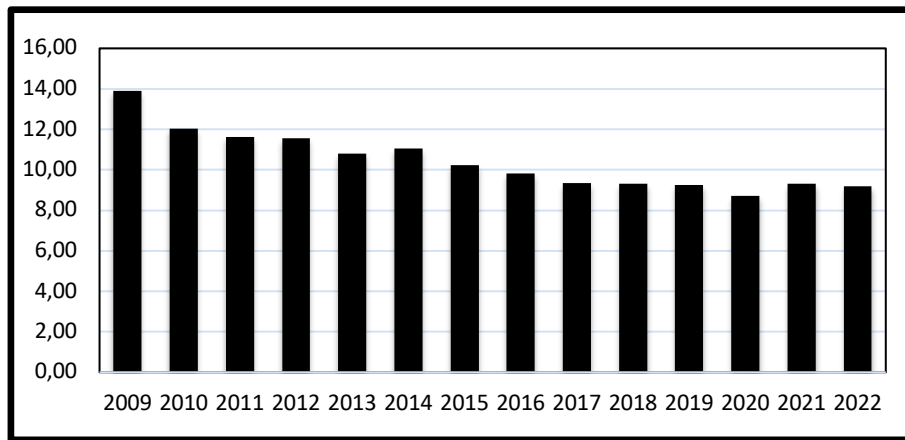
Grafik 1.

Türkiye’de Toplam Sağlık Harcamasının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı (%)

Kaynak: TÜİK- Sağlık Harcamaları İstatistikleri Verisi, 2022

Sürdürülebilir bir sağlık sisteminin oluşturulabilmesi ve devamının sağlanması için sağlık harcamalarının planlanması oldukça önemlidir. Sağlık harcamalarını oluşturan göstergelerin incelenmesi sağlık politikaları açısından faydalı bilgiler sunacaktır. Bu kapsam doğrultusunda modelde yer alan sağlık göstergelerinden hekim sayısı, yatak sayısı ve bebek ölüm oranları incelenmiştir.

Bir ülkenin sağlık seviyesinin tespit edilmesinde diğer önemli göstergelerden biri bebek ölüm oranıdır. Bebek ölüm oranının düşük olması gelişmişlik seviyesi olarak gösterilebilmektedir.

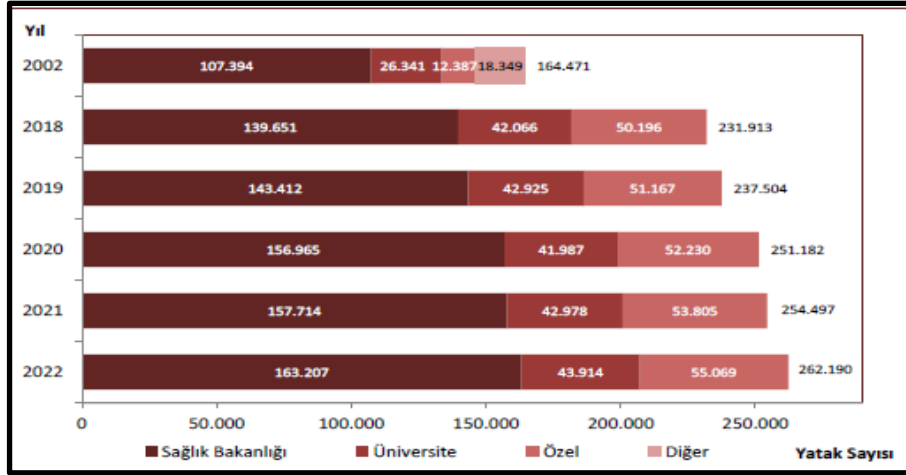

Grafik 2.

Türkiye’de Bebek Ölüm Oranı

Kaynak: TÜİK- Sağlık Harcamaları İstatistikleri Verisi, 2022

Grafik 2'ye göre Türkiye'de bebek ölüm oranı 2009-2022 aralığında bir azalma göstermiştir. Bebek ölüm hızı 2009 yılında binde 13,9, 2015'de binde 10,2 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında 10 bin 89 bebek ölümü yaşanarak bebek ölüm hızı binde 9,3 olurken bu oran 2022 yılında 9 bin 522 ile 9,2'ye gerilemiştir.

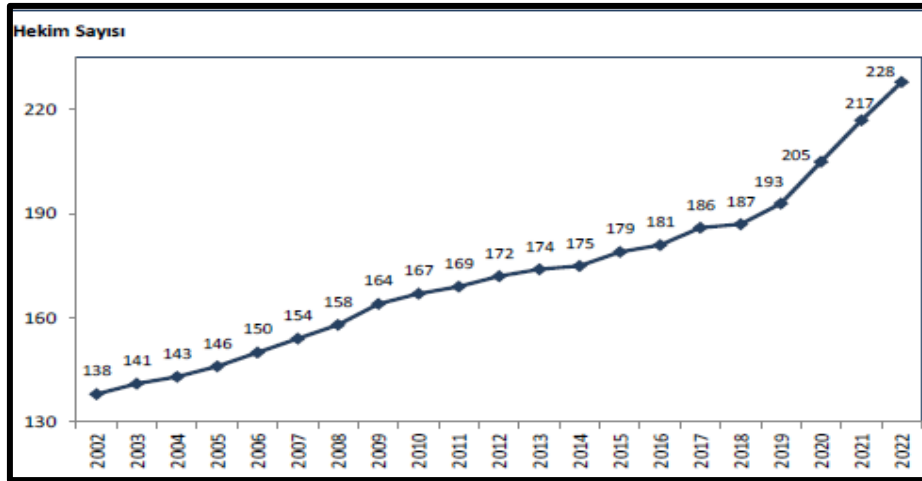

Şekil 1.

Türkiye'de Yıllara ve Sektörlere Göre Hastane Yatağı Sayısı

Kaynak: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Sağlık göstergelerinden bir diğer hastane yatak sayısı değişkeni de Şekil 1'de görüldüğü üzere büyük bir artış sergilemiştir. Ancak diğer ülkelerle karşılaştırıldığında bu oranın ortalamanın altında kaldığı ve beklenen seviyede olmadığı görülmektedir.

Şekil 2.

Türkiye'de Yıllara Göre 100.000 Kişiye Düşen Toplam Hekim Sayısı, Tüm Sektörler

Kaynak: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Şekil 2'ye göre Türkiye'de hekim sayısı da yıllara göre artış göstermekte olup 2002 yılında 91.949 olan hekim sayısı 2018 yılında yaklaşık 153 bin olurken 2022 yılında 194 bin'e kadar yükselmiştir. Türkiye için son 20 yıllık değişim incelendiğinde yıllar itibariyle hekim

sayısında önemli bir artış yakalanmış olmasına karşın OECD ülkeleri ile kıyaslandığında düşük seviyede olduğu görülmüştür. Son 20 yılda bin kişiye düşen hekim sayısı 1,38'den, 2,28'e yükselirken bu oran OECD ülkelerinde 3,44 olup Türkiye bu sıralamada sondan üçüncü olarak yer almaktadır (OECD Health Workforce, 2022).

3. Literatür Değerlendirmesi

Gelir üzerinde sağlığın etkisini belirlemeye yönelik olarak yapılan araştırmalar incelendiğinde iki alt başlık altında ele almak mümkündür. Uygulanan çalışmaların büyük bir kısmı sağlık göstergesi olarak sadece sağlık harcamalarını ele almış ve gelir üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmıştır. Literatürde bulunan az sayıda çalışma ise diğer sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmıştır. Genel olarak sağlık göstergesi olarak; sağlık harcamaları, GSYİH, hekim sayısı, hemşire sayısı, hastane yatak sayısı gibi değişkenler ele alınmıştır. Ancak günümüzde artan kentleşme oranı ve ileri teknoloji kullanımı gibi faktörlerin sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırması da bu tür değişkenlerin modele dahil edilmesini sağlamıştır. Özellikle son dönemlerde yapılan çalışmalar incelendiğinde; sağlık göstergelerinin belirleyicisi olarak, doğumda beklenen yaşam süresi, anne ölüm oranı, doğurganlık oranı, bebek ölüm oranı, kentleşme oranı gibi farklı değişkenler de dikkate alınarak modele dahil edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde titiz bir araştırma sonucunda sağlık göstergelerinin ekonomik büyümeye etkisini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Literatürde sağlık göstergeleri kapsamında değerlendirmelerin yapıldığı çalışmalar incelendiğinde ilk olarak dünya ülkelerinde yapılan araştırmalar esas alınmıştır. Bu kapsam doğrultusunda; Bloom vd. (2004) çalışmasında 1960- 1990 dönemini esas alarak 104 ülke için sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sağlık göstergesini temsilen yaşam beklentisi değişkeninin ele alındığı çalışmada sağlığın pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Dreger ve Reimers (2005) 21 OECD ülkesi için 1975-2001 dönemini incelemiştir. Sağlık göstergelerinin büyüme üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlayan çalışmada bebek ölüm oranı, sağlık harcamaları ve yaşam beklentisi değişkenleri bağımsız değişken olarak modelde yerini almış ve eşbütünleşme testi ile uygulama yapılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki durumu belirlenmiştir.

El-Jardali vd. (2007) çalışmasında Doğu Akdeniz ülkeleri için hemşire ve doktor yoğunluğu, bebek ve beş yaş altı ölüm hızı, sağlık harcamaları, kadın okuryazarlığı, anne ölüm oranı, yaşam beklentisi gibi sağlık göstergelerini esas alarak ülke gelir dağılımına göre durum

değerlendirmesi yapmıştır. Ülke gelir dağılımı esas alınarak düşük ve orta gelirli ülkeler için doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Sonuçlara göre; her iki gelir grubu için de hekim yoğunluğunun tüm sağlık göstergeleri ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur.

Akram vd. (2008) Pakistan için 1972-2006 dönemini ele alarak sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Eş-bütünleşme, hata korelasyon modeli ve Granger nedensellik teknikleri uygulanmıştır. Sağlığın büyüme üzerindeki etkisinin yalnızca uzun vadeli bir olgu olduğu ve kısa vadede anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; sağlık ve insan sermayesi stoğunun artırılarak kişi başı gelirin artırılmasının gerektiği belirtilmiştir. Modelde yer alan diğer değişkenler incelendiğinde ise yatak başına nüfus, yaşa bağımlılık ve ölüm oranının ekonomik büyümeyle negatif ilişkili olduğu, sağlık harcamalarının, yaşam kolaylığının ve ticari açıklığın ise kişi başı GSYİH üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Huggins ve Thompson (2017), Birleşik Krallık'taki NUTS2 düzeyindeki 37 bölge için 2000-2012 dönemini inceledikleri çalışmalarında, bilgi ağlarının mekânsal boyutunu dikkate alarak yerel sağlık hizmetlerinde yerel sağlık kurumlarının birbiriyle olan koordinasyonunun sağlık hizmetlerinin kalitesine etkisini araştırmıştır. Çalışmada geliştirilen panel veri modelinde, toplam ağ sermayesinin yanı sıra, bilgi akışlarının coğrafi kaynaklarına göre ayrıştırılmış etkileri de incelenmiştir. Çalışmada yer alan yayılma etkileri, bir bölgede güçlü sağlık yatırımı veya bilgi paylaşımı olan kurumların, komşu bölgelerdeki sağlık hizmetlerini de dolaylı olarak iyileştirebileceğini göstermektedir.

Rosenberg vd. (2017) çalışmasında Batı Virginia'da yapılan sağlık harcamaları, fiziksel hareketsizlik, obezite ve rekreasyon fırsatlarının arzı arasındaki bağlantıları incelemektedir. Mekânsal ekonometrik yöntemin kullanıldığı çalışmada ilçelerdeki fiziksel hareketsizlik oranlarının, dolaşım sistemi hastalıkları ve bozukluklarının tedavisi için yapılan sağlık harcamalarıyla pozitif bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fiziksel hareketsizliğin obezitenin mekânsal dağılımını açıkladığı, ancak bunun tam tersinin geçerli olmadığı ve bu yüzden rekreasyon fırsatlarının artırılarak sağlık harcamaları ve obezite oranlarının azalacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldız ve Yıldız (2018) 47 ülkeye ilişkin 1996-2014 dönemini ele alarak sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışmada ekonomik büyümenin temsilcisi olarak kişi başı GSYİH kullanılmıştır. Çalışmanın kontrol değişkeni olarak ihracat ve demografik veriler modele ilave edilmiş ve iki farklı yöntem

kullanılarak araştırılmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen bulgular birbirine paralel olup her iki analizde de kişi başı sağlık harcamaları büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bulunmuştur.

Binay (2020) 1975-2012 dönemini ele aldığı çalışmasında 23 OECD ülkesi için sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada sağlık kurumlarının sayısı, yatak sayısı, sağlık personeli başına düşen hasta sayısı ve doğuştan yaşam beklentisi değişkenleri kullanılmıştır. Uygulama sonucunda sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiş ve sağlık harcamalarında meydana gelecek % 1 oranındaki artışın ekonomik büyüme üzerinde % 0,7 oranında bir artış sağlayacağı belirlenmiştir.

Haini (2020) çalışmasında, 1996-2015 döneminde Çin'in 30 eyaletini incelenmiş ve sağlık ile eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilerini araştırmıştır. Mekânsal gecikmeli model ile yapılan analizler doğrultusunda eğitim harcamalarının ekonomik büyümeye olan katkısının sağlık harcamalarına kıyasla daha belirgin olduğunu göstermiştir. Ayrıca, eğitim yatırımlarının komşu eyaletlerde de büyümeyi teşvik edici etkiler oluşturduğu belirlenmiştir. Sağlık ve eğitim yatırımlarının yalnızca bireysel refahı artırmadığı bölgesel kalkınmayı da desteklediği tespit edilmiştir.

Eryer ve Konuk (2021) E7 ülkeleri için 1995-2018 yılı verilerini ele alarak belirlemiş oldukları sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi yardımıyla araştırmıştır. Modelde doğuştan yaşam beklentisi, yatak sayısı, sağlık harcamaları, GSYİH kullanılmış ve E-7 ülkelerinin tamamında sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Taban (2006) doğuştan yaşam beklentisi, sağlık kurum sayısı, yatak sayısı ve sağlık personeli başına düşen kişi sayısı ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde, sağlık kurum sayısı dışındaki değişkenlerin ekonomik büyüme ile arasında çift yönlü bir nedensellik söz konusu iken, sağlık kurum sayısı ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir.

Ay vd. (2013) çalışmasında sağlık göstergesini temsilen yataklı ve yataksız sağlık kurumu sayısını ele aldıkları çalışmasında sağlık memuru sayısı değişkenini de modele dahil etmiştir. Türkiye için 1968- 2006 dönemi yıllık verilerini esas aldıkları çalışmada yataklı sağlık kurumu sayısı, GSYİH, sağlık memuru sayısı ve yataksız kurum sayısı değişkenlerini arasındaki ilişki

eşbütünleşme testi ile araştırılmış ve çalışma sonucunda sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Çalışkan vd. (2013) Türkiye’de sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1967-2010 dönemi için araştırmıştır. Sağlık göstergesi olarak sağlık personeli başına düşen hasta sayısı, sağlık kurumları yatak sayısı, hastane sayısı ve doğumda yaşam beklentisi değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda modele dahil edilen sağlık değişkenlerinin GSYİH ile arasında tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir.

Manavgat ve Çelik (2017) 2008-2014 dönemi 81 il için sağlık düzeyi belirleyicilerini Mekânsal Panel Veri yöntemiyle araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sağlık düzeyi açısından iller arası pozitif yönlü bir yayılma etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Sağlık düzeyinin en önemli belirleyicilerinin gelir ve sosyal sağlık güvencesi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca eğitim düzeyi, kentleşme oranı ve sağlık hizmetlerine erişim kolaylığının da sağlık düzeyini iyileştiren faktörler arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak illerin teknoloji düzeyleri ve sağlık sektörüne yönelik teşviklerin herhangi bir etkisi belirlenememiştir.

Sayılı vd. (2017) çalışmasında OECD ülkeleri arasındaki sağlık göstergeleri ve sağlık harcamalarını karşılaştırmayı amaçladığı çalışmada Türkiye’nin OECD üye ülkeleri içerisindeki yerini de göstermek istemiştir. Çalışma sonucunda Türkiye’nin OECD ülkeleri arasında yaşam yılı beklentisi ve sağlıklı yaşam yılı beklentisi değişkenleri için anlamlı düzeyde düşük olduğu, anne ölüm hızı gibi değişkenler arasında ise anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye, OECD ülkeleri arasında sağlık harcamalarının bütçedeki pay oranı en düşük ülke olduğu bunun yanı sıra doktor, hemşire ve ebe sayısı, hastane ve hastane yatak sayısı bakımından da düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Arslan vd. (2016) 1975-2012 yılları arasında Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Nedensellik Testi Modeli kullanarak incelemiştir. Sağlık sektöründeki gelişmelerin ülke kalkınmasındaki rolünün araştırılmasında kişi başı gelirdeki artış ve bebek ölüm oranı gibi veriler kullanılmıştır. Analizde, bağımsız değişken olarak kişi başı sağlık harcamaları, yatak sayısı, sağlık kurumları sayısı ve sağlık harcamalarının GSYİH içindeki oranı ele alınmış olup sağlık harcamalarının ülke kalkınması üzerinde olumlu olduğu belirlenmiştir.

Öztürk ve Küsmez (2019) 1995-2014 döneminde Türkiye’nin de dahil olduğu BRICS-T ülkeleri için sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Toplam sağlık harcamaları, kişi başı GSYİH, kadın ve erkek ölüm oranı ile yaşanan nüfus

değişkenlerinin yer aldığı çalışmada Panel Vektör Otoregresif Yöntemi, Panel Sistem GMM ve Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, sağlık harcamalarının yaşlı nüfus ve kadın ölüm oranları üzerinde negatif bir etkisi olduğu, erkek ölüm oranı ile GSYİH oranları üzerinde ise pozitif bir etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür taramasında elde edilen bilgiler ışığında sağlık göstergesi olarak belirtilen değişkenlerin ülkelerin gelir seviyesine göre ekonomik büyüme üzerinde farklı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde bu durumun net bir yanıtı alınmamakla birlikte 81 ili kapsayan herhangi bir çalışmanın bulunmamasının yanı sıra özellikle komşuluğun etkisinin herhangi bir çalışmada yer almadığı görülmüştür. Bu kapsam doğrultusunda çalışmada sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tespit edilmesi ile mekânsal analiz yöntemi kullanılarak özgün bir çalışma sunulması hedeflenmiştir.

4. Metodoloji

4.1.Mekânsal Ekonometri

Mekânsal ekonometri, mekânsal etkiyi içeren ekonometrinin alt dallarından biri olup analitik yöntemlerin mekânsal veriye uygulanması olarak ifade edilmektedir (Bera, 2016: 16). Heterojenlik ve mekânsal bağımlılıktan kaynaklanan mekânsal etkilerin ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Anselin, 2003: 153).

Bölgesel analizlerde, komşu bölgelerin benzer özellikler göstermesi yadsınamaz bir gerçektir. Bu doğrultuda birbirinden farklı düşünülemediğinden uygulamalarda da dikkate alınmalıdır. Mekânsal ekonometride bu durumun önüne geçebilmek için komşuluk ilişkilerinin modele dahil edilmesini sağlayan mekânsal ağırlık matrisi kullanılmaktadır. W ile gösterilen Mekânsal komşuluk matrisi pozitif ve simetrik bir yapıda olup farklı formlarda düzenlenebilmektedir (Kostov, 2010: 533). Bölgelere ait komşuluk yapısında $w_{ij} = 1$ olması i ve j bölgelerinin sınır komşusu olduğunu $w_{ij} = 0$ olması ise sınır komşusu olmadığını gösterir. Komşuluk yapısı; kale, fil ve vezir komşuluğu şeklinde oluşturulurken çalışmada programında oluşturulan ortak kenar ve köşe komşuluğunu esas alan vezir komşuluğu kullanılmıştır (Anselin ve Bera, 1998: 243).

4.2. Mekânsal Regresyon Modelleri

Mekânsal regresyon modelleri üç alt başlık olarak ele alınmaktadır. Bunlar;

Mekânsal Gecikmeli Model (SAR)'de bağımlı değişken modele açıklayıcı değişken olarak dahil olur ve.

$$y = \rho W y + X\beta + \varepsilon \quad (1)$$

şeklinde gösterilir (LeSage, 2008: 275).

Mekânsal Hata Modeli (SEM), modelden dışlanan değişkenin mekânsal bağımlılığa sebep olduğunun ifade eder ve:

$$y = X\beta + \varepsilon \quad \varepsilon = \lambda W \varepsilon + u \quad (2)$$

şeklinde gösterilir (Elhorst, 2014: 37). λ : mekânsal hata katsayısını ifade eder (Ord, 1975: 120).

Mekânsal Durbin Modeli (SDM), bağımlı ve bağımsız değişkenlerin etkisini aynı anda esas alır ve

$$y = \rho W y + X\beta + WX\theta + \varepsilon \quad (3)$$

şeklindedir (Elhorst, 2014: 37).

SDM,'nin indirgenmesi durumu araştırılarak etkin modelin tespit edilmesine karar verilir. Bunun için,

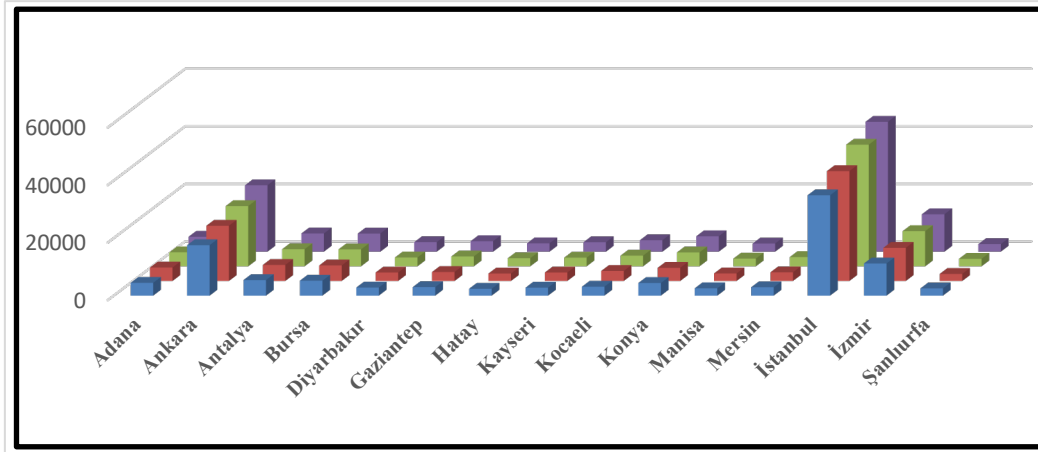
$$H_0 : \theta = 0 \quad \text{ve} \quad H_0 : \theta + \rho\beta = 0 \quad (4)$$

hipotezleri oluşturulur ve reddedilmesi durumunda model SDM üzerinden yorumlanır. SDM, $H_0 : \theta = 0$ hipotezi reddedilemediğinde SAR, $H_0 : \theta + \rho\beta = 0$ hipotezi reddedilemediğinde SEM'e indirgenmelidir (Elhorst, 2014: 37).

5. Veri Seti ve Bulgular

Çalışmada bağımlı değişken olarak GSYİH alınırken; bağımsız değişken olarak hekim sayısı, yatak sayısı ve bebek ölüm oranı gibi sağlık göstergeleri yer almıştır. Çalışma modeline ilave olarak illerin nüfusu kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir. Modelde yer alan değişkenlere ait veri kaynakları Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Sağlık Bakanlığı'ndan elde edilmiş olup 81 ile ait 2009-2022 dönemini kapsamaktadır. Değişkenler arasındaki uyum gözetildiğinden dolayı modelde logaritması alınarak kullanılmıştır.

Çalışma döneminin pandemi sürecini kapsaması ile özellikle değişkenlerden hekim sayısının ani bir değişim gösterme ihtimalinin olma durumu göz önüne alınarak Grafik 3 oluşturulmuştur. Nüfusu en yoğun olan 15 il için 2019-2022 dönemi hekim sayısı grafikleri oluşturulmuştur.

Grafik 3

2019-2022 Dönem 15 Büyükşehir Ait Hekim Sayısı

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı

Grafik 3'e göre pandemi sürecini de kapsayan bu dört yıllık dönemde hekim sayılarında dikkat çeken ani artışlar ya da azalmalar yaşanmamıştır. İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya gibi büyükşehirlerde hekim sayılarının diğer illere kıyasla daha yüksek olduğu görülmekte, ancak bu fark yıllar içinde büyük bir değişim göstermemektedir. Pandeminin sağlık alanındaki önemli etkilerine rağmen, hekim sayılarında istikrarlı bir seyir izlenmiştir; bu durum, sağlık çalışanı istihdamında büyük dalgalanmalar yaşanmadığını ve sistemin bu açıdan stabil kaldığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın uygulama kısmında ilk olarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik değerleri belirlenerek Tablo 1 ile sunulmuştur.

Tablo 1.*Tanımlayıcı İstatistikler*

Değişkenler	Ortalama	Std. Sapma	Min	Max.
Gelir	8.9279	0.3592	7.9250	9.946
Hekim sayısı	1.5698	0.4739	7.9254	3.7
Yatak sayısı	7.2782	1.0536	5.0106	10.778
Bebek Ölüm	10.3254	3.2863	3.0100	24.5
Nüfus	12.5348	0.9555	10.4848	15.889

Tablo 1'e göre değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerde bebek ölüm oranı en yüksek ortalamaya sahip olup aynı zamanda en yüksek standart sapması olan veri setidir. Ayrıca gelir ve yatak sayısı değişkeni birbirine oldukça yakın ortalamaya sahip olup en düşük ortalama hekim sayısına aittir. Çalışmada değişkenler arası korelasyon katsayıları incelenmiş ve Tablo 2 ile sunulmuştur.

Tablo 2.

Korelasyon Matrisi

Değişkenler	Gelir	Hekim Sayısı	Yatak Sayısı	Bebek ölüm
Gelir	1.0000			
Hekim sayısı	0.3913	1.0000		
Yatak sayısı	0.3019	0.5360	1.0000	
Bebek Ölüm	-0.4436	-0.3995	-0.0166	1.0000
Nüfus	-0.0172	-0.0041	-0.0260	0.0021

Korelasyon katsayıları 0.75 ve üzeri olmadığı için çoklu doğrusal bağlantı problemi yoktur ve modelden çıkarılması gereken herhangi bir değişkenin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Albayrak, 2005:105). Değişkenler arasında korelasyonu en yüksek olan yatak sayısı ve hekim sayısı değişkenleri olup 0.5360 olarak belirlenmiştir. Değişkenler arasında yüksek oranlı bir ilişki yoktur.

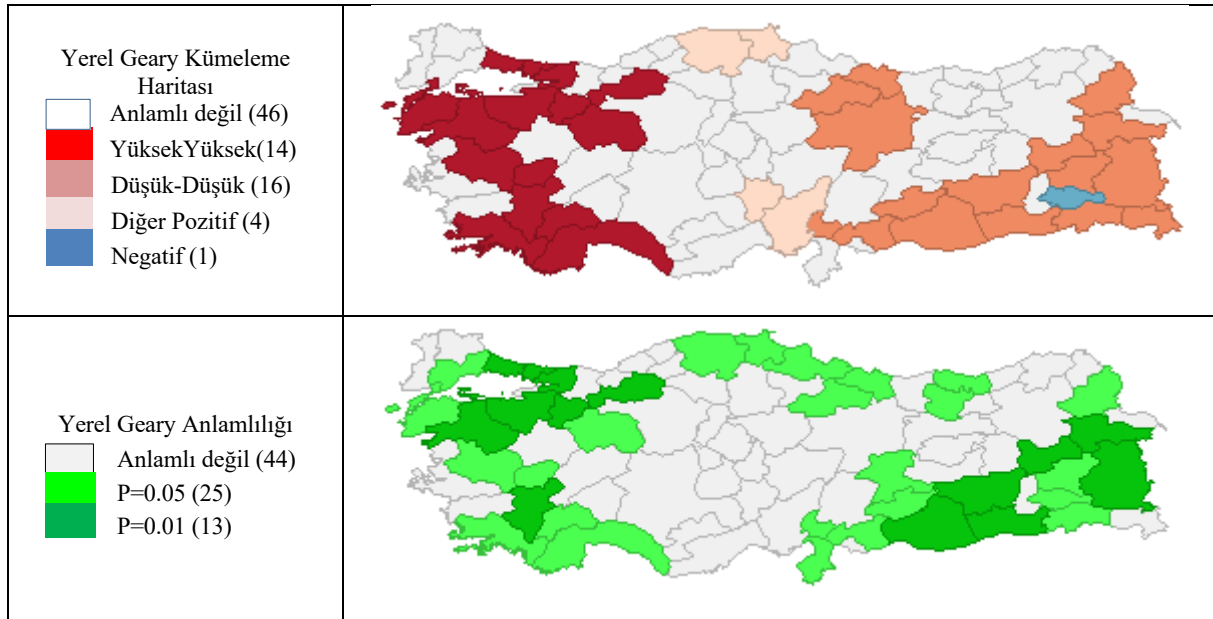
Bir değişkenin mekânda kendi değerlerine komşu alanlardaki değerlerle ne ölçüde ilişkili olduğunu yani kümelenip kümelenmediğini ölçmek için çalışma aralığını kapsayan 2009-2022 dönemi için başlangıç ve bitiş yılı esas alınarak GeoDa programı aracılığıyla Moran's I ve Gearys C testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3 ile sunulmuştur.

Tablo 3.

Mekânsal Otokorelasyon Test Sonuçları

	Gelir		Hekim sayısı		Yatak Sayısı		Bebek Ölüm		Nüfus	
	2009	2022	2009	2022	2009	2022	2009	2022	2009	2022
Moran's I	0.662 (0.010)	0.698 (0.010)	-0.043 (0.075)	-0.040 (0.085)	-0.054 (0.280)	-0.059 (0.280)	0.081 (0.005)	0.051 (0.035)	0.017 (0.310)	0.004 (0.380)
Gearys C	0.953 (0.035)	0.943 (0.035)	1.067 (0.000)	1.055 (0.065)	1.027 (0.181)	1.003 (0.462)	0.919 (0.005)	0.949 (0.055)	1.016 (0.327)	1.023 (0.196)

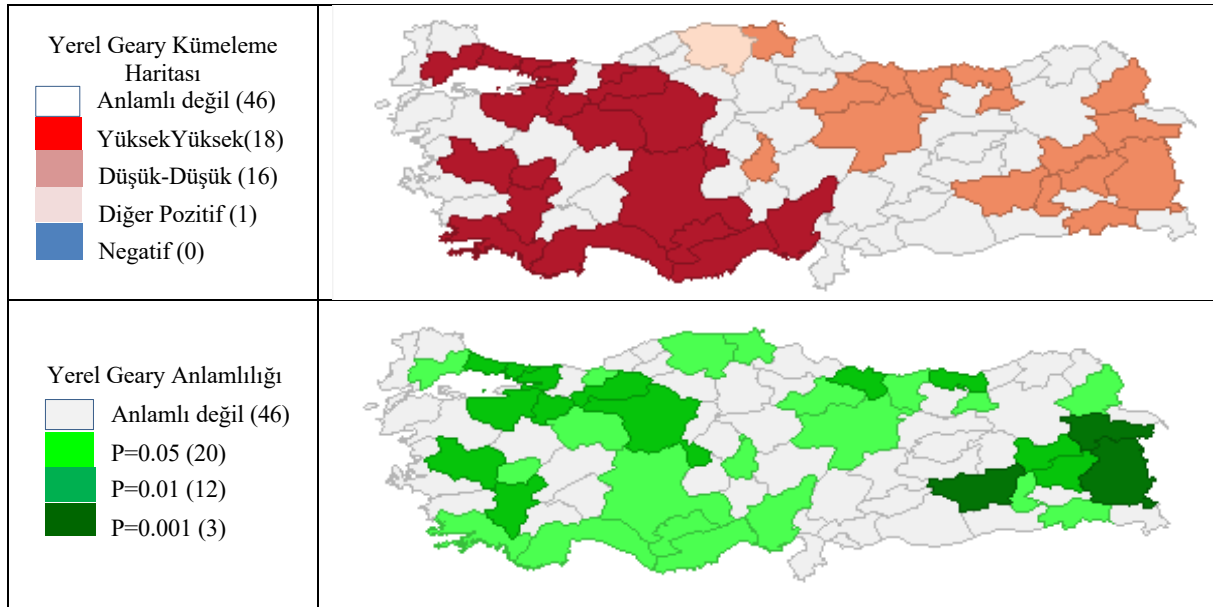
Tablo 3'den elde edilen sonuçlar doğrultusunda çalışmada yer alan gelir, hekim sayısı ve bebek ölüm oranı değişkenlerinin 2009 ve 2022 yılları için Moran's I ve Gearys C değerlerinin benzer şekilde anlamlı olarak elde edildiği; yatak sayısı ve nüfus değişkenlerinin ise anlamlı olarak elde edilmediği belirlenmiştir. Elde edilen bu değerlerin yığılma gösterdiğinin belirlenmesi için bağımlı değişken gelir için kümeleme analizi yapılarak Şekil 3 ile sunulmuştur.

Şekil 3

2009 Gelir Değişkeni Local Geary Kümeleme Haritası

Pozitif mekânsal otokorelasyona sahip bazı konumlar Yüksek-Yüksek ve Düşük-Düşük durumları arasında ayırt edilebilir. Şekil 3'te gösterildiği gibi 2009 yılı gelir değişkeni için 14 adet Yüksek-Yüksek konum ve 16 adet Düşük-Düşük konum vardır. Bu durumda diğer olarak sınıflandırılan pozitif mekânsal otokorelasyona sahip konum 4 adettir. Negatif mekânsal otokorelasyona sahip bir gözlem vardır. Anamlılık haritasına göre % 5 önem düzeyinde ve 999 permütasyon kullanılarak 37 önemli konum oluşturulmuştur.

Şekil 4

2009 Gelir Değişkeni Local Geary Kümeleme Haritası

Şekil 4'te gösterildiği gibi 2010 yılı gelir değişkeni için 18 adet Yüksek-Yüksek konum ve 16 adet Düşük-Düşük konum vardır. Bu durumda diğer olarak sınıflandırılan pozitif

mekânsal otokorelasyona sahip konum 1 adettir. Negatif mekânsal otokorelasyona sahip bir gözlem yoktur. Anlamlılık haritasına göre % 5 önem düzeyinde ve 999 permütasyon kullanılarak 35 önemli konum oluşturulmuştur.

Model oluşturulduktan sonra değişkenlerin etkisinin daha doğru tespit edilmesi için komşuluk ilişkileri dahil edilmiş ve mekânsal modeller uygulanmıştır. Modelde ortak kenar-köşe komşuluk matrisi tercih edilmiştir. Panel veri analizindeki sabit ve rassal etki modelleri ile birim etkilerin görülmesi amaçlanmış ve bu doğrultuda modellerin tamamı için Hausman testi uygulanmış sonuçları Tablo 3 ile sunulmuştur.

Tablo 3.

Mekansal Modeller Robust Hausman Test Sonuçları

Model	χ^2 -kare
SDM	103.02 (0.000)
SAR	110.09 (0.000)
SEM	96.90 (0.000)

Uygulamada elde edilen sonuçlara göre mekânsal modellerin tamamı için $p=0,000 < \alpha=0,05$ olup H_0 reddedilmiş ve sabit etkili modelin uygun olduğu belirlenmiş ve Maksimum Olabilirlik (ML) yöntemi kullanılmıştır. Model uygulamasında birim ve zaman etkiler olmak üzere çift yönlü sabit etkiler alınmıştır. Elde edilen bulgular $\alpha=0.05$ önem düzeyi ile karşılaştırılmıştır. Belirlenen uygun modellerin 2009-2022 dönemi için elde edilen değerler Tablo 4 ile sunulmuştur.

Tablo 4.

Mekânsal Panel Veri Analiz Sonuçları

Değişkenler	SDM	SAR	SEM	SAC
Hekim sayısı	0.0623*** (0.006)	-0.0008 (0.971)	0.0497** (0.028)	0.0430* (0.081)
Yatak Sayısı	0.0725*** (0.026)	0.0509 (0.140)	0.0882*** (0.004)	0.0644* (0.079)
Bebek Ölüm Oranı	-0.0015 (0.229)	0.0005 (0.638)	-0.0002 (0.813)	-0.0005 (0.596)
Nüfus	0.0153 (0.790)	-0.0824 (0.247)	0.0152 (0.749)	0.0397 (0.735)
Wx Gelir	0.8705*** (0.000)	0.8998*** (0.000)		0.9702*** (0.000)
Wx Hekim sayısı	-0.0248 (0.548)			
Wx Yatak Sayısı	-0.1914*** (0.004)			
Wx Bebek Ö. Oranı	-0.0049** (0.036)			
WxNüfus	-0.2229*			

	(0.057)		
Wxε		0.9154*** (0.000)	-1.0109*** (0.000)
Varyans Chi2	0.0042 (0.000)	0.0044 (0.000)	0.0043 (0.000)
Wald Chi2(6)		29.99 (0.000)	15.04 (0.004)
Lagrange Multiplier		75.596 (0.000)	72.140 (0.000)
Robust LM		5.5323 (0.018)	1.0896 (0.290)

Not: Parantez içinde verilen p değeri olup “***, ** ve *” işaretleri sırayla %1, %5 ve %10 seviyesindeki anlamlılığı belirtir.

Mekânsal modeller için hipotezler sılandıktan sonra; SAR ve SEM için p değeri ($p = 0,000 < 0,05$) olduğundan dolayı hipotez reddedilmiştir. Model uygunluğunun belirlenebilmesi için ayrıca Genel Mekânsal Model (Spatial Autoregressive Combined Model -SAC) uygulanmış ve elde edilen sonuçlar hipotezlerle paralel sonuçlar verdiğiinden bağımlı değişken ve hata terimi için mekansallığın etkisinin söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

Uygulamadan elde edilen bulgular neticesinde SDM modelinin daha etkin bir model olduğunun tespit edilmesi üzerine değerlendirmeler bu model esas alınarak yapılmıştır. Modelde yer alan değişkenlerden hekim sayısı ve yatak sayısı gelir ile aynı yönde anlamlı bir ilişki içinde olduğu belirlenirken; bebek ölüm oranı anlamlı bulunamamıştır.

Bölge komşuluğuna ait değişkenler ele alındığında ise komşu illere ait bebek ölüm oranı ve hekim sayısı değişkenlerinin komşu illerin geliri üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilemezken, hastane yatak sayısı değişkeninin komşu illerin gelirinde farklı yönde anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bir ilin komşuluğunda yer alan hastanelerdeki yatak sayısında meydana gelecek bir birimlik bir değişim söz konusu ilin gelirini -0,22 birim azaltmaktadır. Bu durum özellikle büyük şehirlerde yer alan şehir hastanelerinin varlığı ile açıklanabilmektedir. Zira hastane tercihini farklı bir şehirde kullanan birey gitmiş olduğu ilde çeşitli harcamalar yapmakta ve ekonomisine de katkı sunmaktadır. İlave olarak komşu illerin gelir düzeyinin de söz konusu ilin gelirini aynı yönde anlamlı olarak belirlendiği de tespit edilen bulgular arasında yer almaktadır.

Çalışmanın son kısmında ise etkin model olarak tespit edilen SDM için mekânsal dinamik yöntemi ile uygulama yapılmış ve detaylı inceleme fırsatı sunulmuştur. Uygulamada modelin gecikme uzunlukları farklı seçilerek araştırılmıştır. Modele ait doğrudan, dolaylı ve toplam etkiler, kısa ve uzun dönem için incelenmiş ve Tablo 5 ile sunulmuştur.

Tablo 5.

Dinamik SDM

Değişkenler	SDM-(1)	SDM-(2)	SDM-(3)

GelirL1	0.3796*** (0.000)		3.9627*** (0.000)
Wx GelirL1		0.1150*** (0.000)	-5.4380*** (0.000)
Hekim Sayısı	0.0446** (0.005)	0.0405** (0.023)	0.0050 (0.732)
Yatak Sayısı	0.0422** (0.007)	0.0681*** (0.000)	0.0185 (0.202)
Bebek Ölüm Oranı	0.0011 (0.218)	-0.0009 (0.929)	-0.0084*** (0.000)
Nüfus	-0.0636 (0.225)	-0.0045 (0.938)	0.5799*** (0.000)
Wx Gelir	0.5681*** (0.000)	0.7519*** (0.000)	0.4159*** (0.000)
Wx Hekim Sayısı	0.1564*** (0.000)	0.0363 (0.297)	0.1601*** (0.000)
Wx Yatak Sayısı	-0.0946*** (0.026)	-0.1502*** (0.002)	-0.2853*** (0.000)
Wx Bebek Ölüm Oranı	0.0141*** (0.000)	0.0047* (0.076)	-0.0870*** (0.000)
Wx Nüfus	-0.4020*** (0.001)	-0.2800** (0.039)	6.1751*** (0.000)
Varyans χ^2	0.0031*** (0.000)	0.0039*** (0.000)	0.0013*** (0.000)

Not: Parantez içinde verilen p değeri olup “***, ** ve *” işaretleri sırayla %1, %5 ve %10 seviyesindeki anlamlılığı belirtir.

Ekonomik büyüme üzerinde seçilmiş sağlık göstergelerinin etkisini belirlemeye yönelik olmak üzere hangi değişkenlerin ne kadar etkili olabileceğinin tespit edilmesi amacı ile ele alınan çalışmada Dinamik mekânsal Durbin modeli uygulanmış ve farklı gecikme uzunluğu esas alınarak yapılan analizlerde elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Bazı değişkenler için farklılıklar söz konusu olmuştur.

Modelde yer alan hekim sayısı ve yatak sayısı değişkenlerinin %5 önem seviyesinde SDM-1 ve SDM-2 modellerinde pozitif yönde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bebek ölüm oranı değişkeni ise sadece SDM-3 modeli için negatif yönde anlamlı olarak elde edilirken benzer şekilde nüfus değişkeni de sadece SDM-3’de anlamlı olup pozitif yönde etkilemektedir. Komşu illere ait değişkenler ele alındığında ise gelir ve yatak sayısı değişkenlerinin her üç model içinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Komşu illere ait bebek ölüm oranı değişkeni ise her üç model için anlamlı olup pozitif/negatif etkisinin modele göre değiştiği gözlenmektedir. Komşu illere ait gelir değişkeni her üç gecikme uzunluğu için %1 önem seviyesinde pozitif yönde anlamlı olurken; komşu illere ait yatak sayısı değişkeni ise %1 önem seviyesinde negatif yönde anlamlıdır. Hekim sayısı değişkeni ise SDM-1 ve SDM-3 için pozitif yönde anlamlı olarak elde edilirken nüfus değişkeni de her üç model için anlamlı olarak elde edilmiştir.

Mekânsal regresyon modellerinde parametre tahminleri birimler arası ilişkinin belirlenmesinde önemli bilgiler içermektedir. Lesage ve Pace (2010) tarafından ifade edilen bu durum herhangi bir açıklayıcı değişken için belli bir bölgedeki farklılığın sadece o bölgenin kendisini değil, aynı zamanda diğer bölgeleri de dolaylı olarak etkilediği belirtilmektedir. Söz

konusu ilin bağımsız değişkeninde meydana gelecek bir birimlik değişim aynı ilin geliri üzerindeki doğrudan etkiyi açıklamaktadır. Dolaylı etki ise, diğer bütün illere ilişkin bağımsız değişkenlerde meydana gelen değişimin, ele alınan ilin bağımlı değişkeni üzerinde oluşturduğu etkiyi belirtmektedir. Toplam etki ise doğrudan ve dolaylı etkilerin bütünü olarak ifade edilebilir. Modelde değişkenlerin etkisinin daha detaylı incelenmesi için kısa ve uzun dönem etkiler ele alınmıştır. Dinamik SDM için kısa dönem etkiler Tablo 6 ile sunulmuştur.

Tablo 6.

Dinamik SDM Kısa Dönem Etkiler

DOĞRUDAN ETKİ	Hekim Sayısı	0.0473*** (0.002)	0.0425** (0.014)	0.0187*** (0.003)
	Yatak Sayısı	0.0425*** (0.005)	0.0659*** (0.000)	-0.0355*** (0.000)
	Bebek Ölüm Oranı	0.0014 (0.121)	0.0003 (0.937)	-0.0059*** (0.000)
	Nüfus	-0.0712 (0.160)	-0.0154 (0.789)	-0.4334 (0.000)
DOLAYLI ETKİ	Hekim sayısı	0.4243*** (0.000)	0.2764** (0.042)	0.0098 (0.168)
	Yatak Sayısı	-0.1634 (0.114)	-0.4031* (0.059)	-0.0133* (0.084)
	Bebek Ölüm Oranı	0.0342*** (0.000)	0.0187* (0.065)	0.0116*** (0.000)
	Nüfus	-1.0072*** (0.000)	-1.1311** (0.033)	-0.8159*** (0.000)
TOPLAM ETKİ	Hekim Sayısı	0.4717*** (0.000)	0.3190** (0.022)	0.0286*** (0.000)
	Yatak Sayısı	-0.1208 (0.263)	-0.3372 (0.126)	-0.0488*** (0.000)
	Bebek Ölüm Oranı	0.0356*** (0.000)	0.0188* (0.071)	0.0176*** (0.000)
	Nüfus	-1.0785*** (0.000)	-1.1466** (0.038)	-1.2493*** (0.000)

Not: Parantez içinde verilen p değeri olup “***, ** ve *” işaretleri sırayla %1, %5 ve %10 seviyesindeki anlamlılığı belirtir.

Tablo 6’da verilen dinamik SDM kısa dönem analiz sonucuna göre doğrudan, dolaylı ve toplam etkiler incelendiğinde; doğrudan etkilerde her üç model için hekim sayısı ve yatak sayısı değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Kısa dönem doğrudan etkiler incelendiğinde Hekim sayısı değişkeni her üç model için pozitif yönde anlamlı olarak elde edilmiştir. Yatak sayısı değişkeni ise SDM-1 ve SDM-2 için pozitif yönde anlamlı olarak elde edilirken SDM-3 için negatif yönde anlamlı olarak bulunmuştur. Dolaylı etkiler incelendiğinde ise Hekim sayısı değişkeni SDM-1 ve SDM-2 için anlamlı olurken SDM-3 için anlamlı bir etki göstermemiştir. Bebek ölüm oranı değişkeni de kısa dönemde her üç model için pozitif ve anlamlı bir etki gösterirken yatak sayısı değişkeni sadece SDM-2 ve SDM-3 için negatif yönde anlamlı olarak belirlenmiştir. Nüfus değişkeni ise her üç model için negatif yönde anlamlı olarak elde edilmiştir. Kısa dönem toplam etkilerde ise modelde yer alan değişkenlerden hekim sayısı, bebek ölüm oranı ve nüfus değişkenleri her üç model için anlamlı olarak elde edilmiştir. Özellikle modellerden SDM-3 için bütün değişkenler %1 önem seviyesinde anlamlı olarak

belirlenmiştir. Daha sonra Dinamik SDM için uzun dönem etkiler ele alınmış ve Tablo 7 ile sunulmuştur.

Tablo 7.

Dinamik SDM Uzun Dönem Etkiler

DOĞRUDAN ETKİ	Hekim Sayısı	0.1425 (0.642)	0.0463*** (0.009)	-0.0024 (0.610)
	Yatak Sayısı	0.0458 (0.758)	0.0616*** (0.001)	-0.0068 (0.155)
	Bebek Ölüm Oranı	0.0017 (0.731)	0.0003 (0.783)	0.0027*** (0.000)
	Nüfus	-0.2561 (0.641)	-0.0288 (0.635)	-0.1878*** (0.000)
DOLAYLI ETKİ	Hekim Sayısı	5.9734 (0.807)	0.5812* (0.076)	0.0417*** (0.610)
	Yatak Sayısı	-2.0621 (0.859)	-1.7414 (0.162)	-0.0739*** (0.000)
	Bebek Ölüm Oranı	0.4263 (0.793)	0.0362 (0.115)	0.0214*** (0.000)
	Nüfus	-12.900 (0.768)	-2.1922* (0.053)	-1.5291*** (0.000)
TOPLAM ETKİ	Hekim Sayısı	6.1159 (0.805)	0.6276* (0.059)	0.0393*** (0.000)
	Yatak Sayısı	-2.0162 (0.864)	-0.6797 (0.208)	-0.0671*** (0.000)
	Bebek Ölüm Oranı	0.4333 (0.793)	0.0365 (0.118)	0.0242*** (0.000)
	Nüfus	-13.156 (0.766)	-2.2211* (0.056)	-1.7170 (0.000)

Not: Parantez içinde verilen p değeri olup “***, ** ve *” işaretleri sırayla %1, %5 ve %10 seviyesindeki anlamlılığı belirtir.

Çalışmada son olarak Mekânsal Durbin modeli için uzun dönem etkiler incelenmiştir. Tablo 7’de yer alan uzun dönem doğrudan etkiler incelendiğinde hekim sayısı ve yatak sayısı değişkenlerinin SDM-2 için pozitif yönde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bebek ölüm oranı SDM-3 için pozitif yönde anlamlı olarak elde edilirken; nüfus değişkeni SDM-3 için negatif yönde anlamlı olarak elde edilmiştir. Dolaylı etkiler ele alındığında ise yatak sayısı değişkeni SDM-3 için negatif yönde anlamlı iken; bebek ölüm oranı değişkeni SDM-3 için pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir. Toplam etki incelendiğinde ise hekim sayısı SDM-2 ve SDM-3 için pozitif yönde anlamlı, yatak sayısı değişkeni SDM-3 için negatif yönde anlamlı ve bebek ölüm oranı ise SDM-3 için pozitif yönde anlamlıdır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Ekonomik büyüme ile sağlık göstergeleri arasındaki ilişki birçok faktöre bağlı karmaşık bir yapıda olup karşılıklı etkileşim içindedir. Sağlıklı bir toplum, ekonomik büyümenin ön koşulunu oluştururken ancak ekonomik büyüme sürecinde sağlık harcamalarının artırılması sağlık göstergelerini iyileştirebilmekte ve sürdürülebilir ekonomik büyümede uzun vadeli kalkınma hedefleri için güçlü bir sağlık altyapısını oluşturmaktadır. Güçlü bir sağlık altyapısı,

daha yüksek verimlilik ve üretkenlik sağlayarak sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların verimli bir şekilde kullanılmasını mümkün kılmakta ve ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Bu durum da sağlık göstergelerine yapılan harcamaların gerekliliğini göstererek çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye’de 81 il için 2009-2022 dönemi ele alınarak ekonomik büyüme üzerinde seçilmiş sağlık göstergelerinin etkisinin mekânsal analiz yardımıyla belirlenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Ekonomik büyümenin temsilcisi olarak kişi başı GSYİH değişkeninin bağımlı değişken olarak ele alındığı çalışmada bağımsız değişkenler hekim sayısı, yatak sayısı ve bebek ölüm oranı olarak belirlenmiştir. Bu değişkenlerin tercih edilmesinde ki en önemli etken gelir üzerinde etkili olduğunun düşünülmesi ve sağlık sektöründe iyileşmenin göstergesi olarak kabul edilmesidir.

Komşuluğun etkisinin modele dahil edilerek daha etkin sonuçlar vermesi amaçlanan çalışmada ortak kenar- köşe komşuluğu esas alınarak 0-1 matrisi oluşturulmuştur. Bu durum göz önüne alınarak oluşturulan model; SDM, SAR ve SEM olmak üzere üç farklı mekânsal ekonometrik model altında test edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Uygulamadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda modelde sağlık göstergelerinin gelir üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüş ve Mekânsal Durbin modelinin daha etkin kararlar verdiği tespit edilerek mekansallığın etkisinin var olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra modelde yer alan değişkenlerin gelir üzerinde farklı etkilerinin olduğu da tespit edilmiştir. Hekim sayısı değişkeni için Akram vd. (2008) çalışmasında olduğu gibi sağlık ve insan sermayesi stoğunun artırılarak kişi başı gelirin artırılmasının gerekliliği yönünde bulguya erişilmiştir. Hastane yatak sayısı değişkeni ise Ay vd. (2013) çalışmasında olduğu gibi gelir üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olarak elde edilmiştir. İlave olarak komşu illere ait hastane yatak sayısının söz konusu ilin geliri ile de ters yönde olması da oldukça önemlidir. Uygulamanın son kısmında ise SDM için ayrıca Dinamik mekânsal panel veri analizi uygulanmış ve değişkenlerin kısa dönem, uzun dönem ve toplam etkileri belirlenmiştir. Farklı gecikme uzunluğunun esas alınarak araştırılan çalışmada değişkenler için farklı anlamlılık düzeyleri tespit edilmiştir.

Sağlık göstergelerinin gelir üzerindeki etkisi düşünüldüğünde ülkedeki bütün politika yapımcıların da sağlık hizmetlerinde sunulan performans farklılıklarını ölçmesi, performansı belirleyen değişkenleri ortaya koyması ve daha olumlu sonuçlar verecek politikaları benimsemesi gerektiği aşikârdır. Sağlık sistemlerinin temel amacı, toplumun sağlık statüsünün üst düzeyde olmasını sağlamaktır. Bu iyileşmelerin sağlanabilmesi için ülke politika yapımcılarının sağlık sistemlerinin performans farklılığını görebilmesi, performansı belirleyen

faktörleri tespit edebilmesi ve daha olumlu sonuçlar verecek uygulamaları benimsemesi gerekmektedir. Bu şekilde sağlık sistemlerini değerlendirme ve karşılaştırmaya imkan sunacak anlamlı bilgiler, ulusal ve uluslararası düzeyde uygulanarak sağlık politikalarının bilimsel altyapısını destekleyecektir.

Bu amaç doğrultusunda politika yapıcılar daha düşük gelir düzeyine sahip bölge ve illere yönelik farklı politikalar geliştirmelidir. Bu politikalarda bölgesel olarak farklılıkların var olduğunu bilinmeli ve bu doğrultuda bölgesel dinamikler hesaba katılmalı. Yürütülen politikalarda denge kurulmalı ve sağlık hizmetleri bölge ve ilin potansiyeli doğrultusunda gerçekleştirilmelidir. Sürdürülebilir gelişme konusundaki politikaların uygulanma aşamasında sadece belli bir alana ya da bölgeye ait yerel özelliklerin değil, aynı zamanda komşu bölgelerin de yerel özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Yerel kaynakların harekete geçirilmesi ile içsel potansiyellerinin artırılacağı ve bu sayede rekabet ortamının oluşturulacağı öngörülmektedir. Rekabet gücünün artırılması ile bölgesel kalkınma desteklenerek kalkınmanın ve gelişimin öncelikli amacına ulaşılmış olacaktır. Kapsayıcı bölgesel politikalarla birlikte bölgeler ve iller arasına ekonomik ve sosyal gelişim desteklenerek politikalarına destek olunmalıdır.

Bölgesel anlamda sağlık sektöründe yapılan iyileştirme politikalarının bölge komşuluğunda yer alan illeri de etkilediği görüşü savunulmakta ve Türkiye'nin sağlık göstergelerinin geliştirilebilmesi için bütçeden sağlığa ayrılan miktarın, sağlık sektörü çalışanlarının niteliklerinin ve doktor, hemşire gibi sağlık profesyonellerinin sayısının artırılması güçlü bir sağlık sistemi oluşmasında destekleyici olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Akram, N., Padda, I. H. & Khan, M. (2008). The long-term impact of health on economic growth in Pakistan, *The Pakistan Development Review*, 47(4), 487-500.
- Albayrak, A. S. (2005). Çoklu doğrusal bağlantı halinde en küçük kareler tekniğinin alternatifi yanlı tahmin teknikleri ve bir uygulama. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 105-126.
- Anselin, L. (2003). Spatial externalities, spatial multipliers and spatial econometrics. *International Regional Science Review*, 26, 153–166.
- Anselin, L., Bera, A. K. (1998). Spatial dependence in linear regression models with an introduction to spatial econometrics. *Handbook of Applied Economic Statistics*, New York, 237-289.
- Arslan, İ., Eren, M. V., & Kaynak, S. (2016). Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 287-310.
- Ay, A., Kızılkaya, O. & Koçak, E. (2013). Sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 163- 172.
- Bera, A. (2016). A Brief history of statistics and econometrics notes. *Department of Econometrics University of Illinois at Urbana-Champaign*, 16-53.
- Bloom, D. E., Canning, D. & Sevilla, J. (2004). The effect of health on economic growth: a production function approach, *World Development*, 32(1): 1–13.
- Binay, M. (2020). OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Sosyal Güvençe Dergisi*, (17), 195-208.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. & Meçik, O. (2013). Türkiye’de sağlık-ekonomik büyüme ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37: 123-130.
- Ekici, D., (2020). Sağlık Finansman Yöntemleri. <http://www.dilekekici.com/bilgi/saglik-finansman-yontemleri/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2024).
- Elhorst, J. P. (2014). *Linear spatial dependence models for cross-section data. spatial econometrics from cross-sectional data to spatial panels*, Heidelberg: Springer.
- El-Jardali, F., Jamal, D., Abdallah, A. & Kassak, K. (2007). Human resources for health planning and management in the Eastern Mediterranean region: Facts, gaps and forward thinking for research and policy. *Human Resources for Health*, 5(9).
- Eryer, A. & Konuk, T. (2021). The effect of health indicators on economic growth: evidence from E7 countries. *equinox, journal of economics, Business & Political Studies*, 8 (2), 243-255.
- Dreger, C. & Reimers, H. E. (2005). Health care expenditures in OECD countries: a panel unit root and cointegration analysis. *IZA Discussion Paper*, 1469: 1-20.
- Haini, H. (2020). Spatial spillover effects of public health and education expenditures on economic growth: evidence from China’s provinces. *Post-Communist Economies*, 32(8), 1111–1128.
- Huggins, R., & Thompson, P. (2017). Networks and regional economic growth: A spatial analysis of knowledge ties. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 49(6), 1247-1265.
- Kostov, P. (2010). Model boosting for spatial weighting matrix selection in spatial lag models. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 37, 533–549.
- LeSage, J. P. (2008). *An introduction to spatial econometrics*. *Revue D'économie Industrielle*, 123, Varia.

Lesage, J.P. & Pace, R.K. (2010). Spatial Econometric Models. in: Fisher, M.M. (Ed.), Handbook of Applied Spatial Analysis. Springer, pp. 355–374.

Manavgat, G., & Çelik, N. (2017). Sağlık Düzeyinin Belirleyicilerine Yönelik Mekânsal Bir Analiz: Türkiye İBBS-3 Örneği. *Sosyoekonomi*, 25(34), 53-67.

Mazgit, İ. (2002). *Bilgi toplumu ve sağlığın artan önemi*. I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi (ss. 405-415). Kocaeli Üniversitesi.

OECD. (2022). OECD Health Workforce. Erişim Tarihi: 06.05.2024, <https://www.oecd.org/els/healthsystems/workforce.htm>.

Ord, J. K. (1975). Estimation methods for models of spatial interaction. *Journal of the American Statistical Association*, 70, 120-126.

Öztürk, S. & Küsmez, T. (2019). Sağlık Harcamalarının Belirleyicileri: BRICS-T Ülkelerinin Analizi. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), 31-47.

Rosenberg, D. E., Ding, D., Sallis, J. F., Kerr, J., Norman, G. J., Durant, N. H., & Saelens, B. E. (2017). Spatial analysis of health expenditures, physical inactivity, obesity, and recreational opportunities in West Virginia. *Preventive Medicine*, 103, 34-41. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2017.06.018>.

Sağlık Bakanlığı.(2023). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2009-2022.

SASAM Yayınları. (2017). Türkiye sağlık harcamaları analizi (Yıl 3, Sayı 10). <https://www.sagliksen.org.tr/cdn/uploads/gallery/pdf/d1408bf91f38e188db0208f9bacad038.pdf>.

Sayılı, U., Sayman, Ö. A., Vehim, S., Köksal, S. S. & Erginöz, E. (2017), Türkiye ve OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri ve sağlık harcamalarının karşılaştırılması, *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 1-12.

Taban, S. (2006). Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Sosyo Ekonomi*, 2, 31-46.

Yıldız, B. & Yıldız, G. (2018). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Avrupa ve merkez Asya ülkeleri örneği, *Maliye Dergisi*, 174, 203–218.

TÜİK. (2024). Türkiye İstatistik Kurumu Sağlık İstatistikleri. Erişim Tarihi: 01.03.2024, <http://www.tuik.gov.tr>.

TÜİK. (2020, 19 Kasım). *Sağlık harcamaları istatistikleri, 2019* (Haber Bülteni No. 33659) Erişim Tarihi: 15.03.2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2019>.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1531849
Araştırma Makalesi/Research Article

A CONCEPTUAL RESEARCH ON GREEN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN GREEN HOSPITALS

Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR¹

Abstract

Article Info

Received:
12/08/2024

Accepted:
27/05/2025

Green human resources management, which requires change, contributes to changing the culture, structure, strategy and regulations in healthcare organizations in a way that encourages environmental sustainability. The aim of the study prepared based on this reality is to evaluate the knowledge stock in the literature on the subject of "the role of green human resources management practices in creating a sustainable environmental culture in green hospitals". The research was prepared with the qualitative research method; It includes the presentation of the basic concepts related to "green hospital" and "green human resources management" and the relationships between these concepts in a pattern from general to specific and the drawing of their boundaries. The fact that health services are directly related to human life necessitates individuals from different professions to work in harmony in teams, and the management of complex relationships between teams increases the need for effective human resources management in health services. As a result of the research, it was seen that the green management approach applied in hospitals provides savings by using existing resources without waste and brings the responsibility of protecting the environment. It was understood that green managements create green behaviors, and these behaviors provide waste reduction, cost savings, competitive advantage for employees and benefits the environment. It was also revealed that green human resources practices are positively affected by environmentally oriented leadership. Despite their strategic importance, green human resources management practices are still in their infancy in the health sector. However, health organizations have begun to understand the need to increase environmental awareness with these practices in order to ensure their long-term sustainability.

Keywords: Green Management, Green Hospital, Green Human Resources Management in Green Hospitals.

Jel Codes: I, I-19, M, M-1

¹ **Sorumlu Yazar:** Dr. Diyarbakir Provincial Health Directorate, Public Hospitals Services Presidency, ORCID:0000-0001-5064-0549, gulfermegalitmail@gmail.com.

Atıf: Büyüктаş Gayır, G. (2025). A conceptual research on green human resources management in green hospitals. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 465-490.

1. Introduction

Today, organizations are trying to adapt social responsibility and environmental practices to their organizations in order to ensure their sustainability, increase their efficiency and thus maintain their existence in the competitive arena, and they focus on issues such as minimizing the damage to the environment. Indeed, variable and competitive market conditions and sustainability-efficiency issues of organizations are of primary importance. In other words, organizations are expected to exhibit sustainability by adopting environmentally friendly/green practices in terms of environmental and social actions (Zafar, et all., 2023:1). Green workforce motivation, which plays a key role in the functionality of these elements, gave birth to the concepts of "environmentally friendly/green company" and "green management" in the 1990s (Uslu & Kedikli, 2017: 71). The success of green operations to be exhibited by green company and green management depends on the voluntary green participation of employees (Zafar, et all., 2023:1). Because natural disasters affecting all species worldwide show the contribution of reckless actions of human beings that harm the environment and ecological system, it is important to remember that environmental problems cannot be overcome without their participation. In this sense, studies have shown that green human resources management practices significantly improve the environmental behavior of employees (Sharma,et all., 2024, Online).

In terms of environmental and social actions, generally environmentally friendly/green practices; and specifically green human resources management play an important role in every environmentally friendly business (Abdelrahman, et all., 202:131). However, green human resources management has a different importance in health organizations. The fact that the ultimate outcome of health services provided in health institutions is related to human life has made individuals receiving services from hospitals more sensitive to social issues; increased environmental awareness, and shifted their preferences to services that do not harm nature and humanity.

The research was prepared with the qualitative research method and includes the presentation and drawing of boundaries of the basic concepts related to "green hospital" and "green human resources management" and the relationships between these concepts in the form of a pattern from general to specific. In the study, it was aimed to fill in the content of the concept of green human resources management and to convey in which dimensions, meanings or limitations this phenomenon should be addressed and interpreted or what meanings it will carry when reflected in practice. In the study that started with "Introduction", first the

“Green” Phenomenon in the Management Process was addressed and then the “Green Hospital” Phenomenon was examined. In the following titles; “Human Resources Management in Hospitals, Green Human Resources Management and Green Human Resources Management in Green Hospitals” were addressed. The study was completed with “Conclusion and Evaluation”.

2. The Concept of “Green” in the Management Process

Green symbolizes the color of nature, hope, fertility, freshness and positivity. Being an environmentalist means pursuing practices that encourage environmentally friendly and ecologically responsible lifestyles and decisions, help protect the environment, and preserve natural resources for current and future generations. From one perspective, green is “mainstream-basic, solid, better and more protective, and elegance” (Ottman, 2011:1-4). Green is used as a symbol representing many brand positioning strategies such as organic, energy, efficient and environmentally friendly (Gedik, 2019:7). In the literature, many concepts related to green are widely used in our daily lives, from green thinking to green awareness, from green management to green hospital (Sevgi, 2020: 45-57). Observing the increase in environmental awareness and sensitivity in society, today's organizations have had to move on to the "Green Renaissance" period (Eroymak, et al., 2018: 965).

2.1.Green Management

The concepts of social and environmental sustainability have become one of the basic elements for today's sustainability-oriented businesses. In addition, businesses have begun to understand that they must develop their social awareness and responsibilities in environmental issues. As a result; to the extent that businesses can achieve sustainability and become a "green organization"; it will be easier to achieve environmental, social and economic sustainability goals. In this sense, environmental management strategies developed by companies to manage the environment are stated as an application of "green management" (Uslu & Kedikli, 2017: 69-70). The concept of green management means the necessity to save money and protect the environment by using the existing resources as much as possible without wasting them. In other words, it means that companies operate with a sense of environmental responsibility. Thus, it is seen as an understanding that changes the existing processes in service, production and design, strives to instill the culture of protecting environmental values in all business personnel and also fulfills its duties towards society with such a social project (Kara, 2017: 56).

Green management is an application that should be adopted especially from the top manager to the lowest employee in the enterprises. Thus, all stages of green management applications, namely planning, organization, implementation and supervision of green business practices are realized with green management applications (Behçet, et al., 2022:132). On the other hand, studies conducted on the subject show that green human resources practices are positively affected by environmentally oriented (green) leadership (green management) (Zafar, et al., 2023: 1; Zhang et al., 2023:1).

2.2. Green Business

According to the International Labor Organization, "a business is a green business if it contributes to sustainable production, saves energy and natural resources, uses renewable energy sources, does not cause environmental and air pollution, and protects biological diversity" (Yılmaz, 2021: 98). From the perspective of entrepreneurs, green business is defined as the process of producing products or services that benefit the environment (Başol, 2015: 4).

2.3. Green Collar Workers

One of the important issues that entered the world agenda in 2008, "green collar workers" generally refers to "those working in green, sustainable and ecological jobs", but there is no common definition. It is stated that "those who produce the least waste, get their energy from renewable sources, work in non-polluting jobs and devote themselves to the sustainability of natural resources" are green collar workers; "all managers and engineers who invent, design and test ecological and technological products, investors and financiers who support green jobs, those in the marketing sector who encourage the purchase of environmentally friendly products and services, those who design green structures, businessmen who do environmentally friendly work and educators working on sustainability" are counted as green collar workers (Yılmaz, 2021:163). In recent years, due to the increase in the number of workers employed in sectors that produce independently of fossil fuels to prevent global climate change and the advances in environmental technologies, some blue-collar and white-collar workers have begun to be referred to as "green-collar workers". In fact, the term green-collar is used not only to refer to those in sectors that contribute to the protection of the environment, but also to those working in jobs that offer better working conditions. Green-collar workers can find employment opportunities at all levels, from low-skilled jobs to high-skilled jobs (Görmüş, 2019:34-35).

2.4. Green Behavior/Green Organizational Behavior

Green behavior is a “specific type of pro-environmental behavior”. The reflections of green behavior can be seen as “waste reduction, cost savings, competitive advantage of employees and environmental benefits” (Yiğit, 2022: 187). Encouraging employees to engage in green behavior is of critical importance for businesses in today's global economy. Because the assumption that green behavior is an important determinant of environmental performance can be said to be the idea that employees go beyond their job requirements by performing environmentally responsible behaviors and help their organizations improve their environmental efficiency (Akandere, 2019: 389).

3. Regulations Regarding “Green”

The regulations regarding the “Green” phenomenon can be summarized as follows (iso.org.tr; 2025):

- **European Green Deal:** On December 1, 2019; the policy package called “European Green Deal” was prepared, which aims to “reduce net greenhouse gas emissions of European Union countries to zero by 2050, ensure that economic growth is independent of natural resources and that no region is left behind in this goal”. In addition to combating climate change, the European Green Deal aims to;
 - ✓ Encouraging green investments, creating new employment opportunities, ensuring the transition to clean energy and strengthening environmental justice,
 - ✓ Economic and social transformation,
 - ✓ Planning and implementing efforts to combat climate change in a way that covers all segments of society (just transition principle)
 - ✓ Protecting workers’ rights, reducing inequalities and ensuring the participation of communities in sustainable transformation processes by considering social justice in the process of zeroing out net greenhouse gas emissions.
- **Fit for 55:** Fit for 55 is a package of legislative amendments prepared to review the EU's climate, energy, land use, transportation and taxation policies in a way that will achieve a 55 percent reduction by 2030 compared to 1990 emission levels.
- **SKDM Regulation:** The SKDM Regulation, which was prepared to protect the competitiveness of the EU industry by preventing carbon leakage that will occur due to the investments and reforms made by the EU to comply with the climate targets, entered into force on October 1, 2023, with a limited reporting obligation. In this context, the “Border Carbon Adjustment Mechanism Implementation Guidelines”

were implemented with the support of the ISO 36th Group Iron, Steel and Hot Rolled Products Industry and ISO 37th Group Aluminum Products Industry Professional Committees in cooperation with the Istanbul Chamber of Industry and the Ministry of Commerce of the Republic of Turkey.

- **Twin Transformation:** The “Twin Transformation”, which is among the supporting elements of the European Green Deal, means considering green and digital transformation together, and with this concept the EU aims to transform the economy in line with both its climate and digital targets.
- **EU Net Zero Industry Law:** The EU Net Zero Industry Law aims to simplify the regulatory framework for the production of key technologies and the essential components required for these technologies in order to achieve climate neutrality.
- **Green Agreement Industrial Plan:** The EU's aim is to maintain its competitive advantage against other countries in the development and use of green technologies in the "Green Transformation" process and to establish policies and financing mechanisms for this goal.
- **EU Net Zero Industry Law:** The EU Net Zero Industry Law aims to simplify the regulatory framework for the production of key technologies and the basic components required for these technologies in order to achieve the climate neutrality target, thus increasing the competitiveness of the EU's net zero technology industry and accelerating the storage capacity of carbon dioxide emissions.
- **Critical Raw Materials Regulation:** The Critical Raw Materials Regulation aims to secure the EU's access to critical raw materials that it will need in the green transformation process. In this context, critical raw materials will be defined, supply security will be ensured and usage efficiency will be increased in accordance with the principles of the circular economy.
- **Circular Economy Action Plan:** With this Action Plan, the EU aims to increase resource efficiency, reduce waste generation and transform waste into valuable resources.
- **Sustainable Product Initiative, Eco-Design Regulation for Sustainable Products and Digital Product Passport:** Within the scope of the initiative, common rules have been determined throughout the EU for environmental sustainability, aiming for all products on the EU market to be environmentally friendly, circular and energy efficient from the design stage to the point of becoming waste. With the initiative, the Eco-Design legislation applied only to energy-based products has been expanded and

a draft “Eco-Design Regulation for Sustainable Products” has been created, which includes detailed rules on sustainability on a product basis, in order to cover all products except food, feed and medical products. A Digital Product Passport will be issued for each product within the scope of the Eco-Design legislation.

4. The Concept of “Green Hospital”

The green hospital movement began in 1998 with the determination of LEED certification standards published by the US “Green Building Council” (Baytaş, 2021:66). The green hospital practice, which is seen as an important element for sustainable cities (Wu, 2021:1), includes processes such as *“less waste production, ensuring carbon balance, reducing energy and water consumption, improving and increasing occupational safety, increasing recycling practices and deactivating hazardous materials and toxic chemicals”* (Gerwig, 2015:9).

It is seen that the concept of green in hospitals not only refers to energy management, but also many issues such as the suitability of physical areas for use, reducing waste in material management, management of medical and non-medical wastes, and environmental greening studies (Kılıç & Güdük, 2018:167). In fact, the concept of "green hospital" was created based on the green building model. All developments related to environmental pollution, especially the phenomenon of global warming, products and technologies used in service delivery, consumed resources, and waste have rapidly increased the need for the "green building concept" in hospitals (Setyowatia, et al., 2013:190; Aver, 2021:10). Considering that hospitals today are not only managed as a "social" organization, but also a "healthcare business" that includes various aspects of healthcare services, low-consumption green buildings are needed to reduce annual operating expenses (Noor Muhammad, et al., 2021:1; Saifudin, et al., 2020; 171).

Green buildings are designed, operated and completed in a way that minimizes the negative impacts of the built environment on human health and the natural environment. Research on green buildings shows that when buildings are designed and operated in this way, energy use can be reduced by 24% to 50%, CO2 emissions by 33% to 39%, water consumption by 30% to 50%, solid waste by 70% and maintenance costs by 13% compared to average buildings designed and operated with traditional methods (Palteki, 2013: 22). Sustainable healthcare architecture in the context of “green building” can be defined by 31

different key indicators, from site planning to external appearance and shape; from water and energy to other materials(Guenther, 2013: 29).

5. Human Resources Management in Hospitals

In the process called the “agricultural period” when people transitioned from nomadic life to settled life, the workforce gained a natural course and working life and home life presented an integrated structure. The main historical event that initiated the transformation of human resources is the industrial revolution based on the background of the Renaissance, Reformation and the French Revolution (Yüksel, 2014: 258). In the process following the industrial revolution, automation integrated with computers and electronic devices was introduced (Hoger, et al., 2022: 3). In the 20th century, Taylorist theories (Çelik, 2001:22) based on the view that “the best should emerge and those who do not deserve to win should be eliminated” (Weaver, 1997: 36) came to the fore. Especially towards the 21st century, the approach of human resources management has shifted from the personnel management approach to "a system consisting of parts that affect each other, such as the selection, training, development, motivation, performance enhancement and health and safety of employees" (Firat, 2008: 2).

With the globalization process defined as “a whole picture shaped by economic fragmentation”, national and local economies have found themselves obliged to act according to a route drawn by global game changers (Dulupçu, 2001:3). In parallel with this globalization based on the idea of “*interdependence and integration across national borders*” (Bailey, et al., 2018: 4), businesses have turned to strategic human resources management. (Wright & Mc. Mahan, 1992: 297). In the following period, also defined as the “information age” (Hoger, et al., 2022: 3), it is seen that human resources management practices have developed in many parts of the world; sometimes similar and sometimes differences in application.

Hospitals that provide 24-hour uninterrupted service aim to keep individuals' health at the desired level. In addition to treatment and medical care, these institutions are organizations that train doctors and auxiliary health personnel, and provide medical research and community health services. The fact that health services are directly related to human life, the necessity of people from different professions to work in harmony in teams, and the necessity of effectively managing complex relationships between teams and individuals also increase the need for effective human resources management in health services. In fact, in a study conducted in 52 hospitals in England, when other variables were controlled, a striking

finding was reached that complementary HRM practices reduced patient mortality rates (Sağlam Arı & Özenci, 2020: 367).

Today, many companies aim not to miss the potential of “digital labor/talent” (Vural, 2023:12; Çelik& Başol, 2022: 36) and “*artificial intelligence in human resources management*” as a new form of labor in parallel with the development of information and communication technologies (Aydın, 2023: 3). Artificial intelligence applications, which have become widespread everywhere especially in the last twenty years, stand out in almost all fields, especially in medicine, engineering and organizational management (Nawaz, et al., 2024: 1). Another prominent phenomenon in the field of human resources management is “*green human resources management*”.

6. Green Human Resources Management

6.1. The Birth, Development and Applications of the Green Human Resources Management Concept

In the second half of the 1990s, the relatively new concept of “green human resources management”, which began to be used to combine environmental management disciplines with human resources management, has increased its acceptance and importance within the corporate community (Elhararı, 2023: 13).

When the foundations of the green HRM concept were laid in the 1990s and 2000s, the environmental management system began to be structured in technical dimensions under international quality standards (ISO 14000, EMAS). In this direction, the EMAS environmental management system standard was first announced in 1993, and the ISO 14000 environmental management quality standard in 1996. The concept of Strategic HRM, which came to the fore in the following period, was seen as the first condition for the decisions to be made on how the enterprise will manage its human resources in order to increase its financial performance. This perspective requires the effective use of HR to achieve financial goals. Studies on strategic HRM and environmental management show that focusing only on financial performance limits the field and that a new model that addresses many different components together is needed (Öner, 2021: 18).

In the last decade, as strategically focused human resources management has become more functional, business initiatives called Green HRM practices have been further encouraged (Khurram, et al., 2023: 2). Green HRM practices have taken their place as a current and important topic in recent studies thanks to the increasing awareness of

environmental management and sustainable development on a global scale. It is much more than a fad in management. Even though the concept is still in its infancy, businesses are beginning to understand the need to promote environmental awareness through green human resources policies and practices in order to ensure their long-term sustainability (Elhararı, 2023:14).

Although the concept of Green HRM has attracted great attention after the 2000s, the inadequacy of studies in the domestic literature and the deficiencies in the theoretical framework are striking. The theoretical framework of Green HRM can be drawn with various theoretical approaches. In this sense, in the literature review studies between 1998 and 2011, the Ability-Motivation and Opportunity Theory was used to classify the literature. The Ability-Motivation and Opportunity Theory suggests that HRM practices that improve the firm's human capital with increased human capabilities translate into performance results such as higher productivity, less waste, higher quality and profit (Mardin Yıldırım, 2024:9). The concept of Green HRM is an interdisciplinary theoretical approach used in the relationship between HRM and environmental management systems, and its fields of origin are environmental management, environmental psychology and HRM literature. The basis of the concept lies in finding the answer to the question of what the role of HRM practices is in the establishment of environmental management systems of enterprises and the development of their environmental performance (Öner, 2021:11). In this sense, some practices for green HRM are as follows (Oncer, 2019: 201):

- ✓ Using electronic and digital filing alternatives instead of physical storage and avoiding unnecessary paper use,
- ✓ Turning to car sharing to save fuel and time in traffic,
- ✓ Conducting teleconferences and online trainings,
- ✓ Using daylight as much as possible, using LED bulbs in electricity usage,
- ✓ Supporting the construction of green buildings that allow natural heating and lighting,
- ✓ Creating non-smoking offices (no smoking room areas, etc.),
- ✓ Rewarding employees for sustainable green ideas,
- ✓ Providing information to employees about greening and waste management.

6.2. Definition of the Concept of Green Human Resources Management

Green human resources, which consists of human resources management practices and policies that ensure the sustainable use of resources and encourage employees to adopt an

environmentalist view, contribute to the green economy with environmentally friendly practices (Yavuz, 2020: 2671). aims to improve their plans and environmental outcomes. In addition, social information processing theory predicts that YİKM enables employees to live in a green atmosphere, store green information in their memory, and make innovative green decisions in the workplace (Yang&Li, 2023: 4).Green human resources is a concept that can create and implement a green culture in an organization, and is focused on "*creating green jobs*" by embedding this understanding in all its functions. However, green human resources management includes less documentation in all human resources functions in order to create a sustainable, environmentally friendly and competitive advantage through employee participation (Yavuz, 2020: 2671).

There is a rich literature written by experts and authors on Green HRM. In a comprehensive sense; "*a sustainable system that aims to make the organization environmentally sensitive with the participation of all stakeholders, especially employees and the organization itself, in a way that will yield results for the benefit of individuals, the organization and society, and sees this as an 'organizational strategy'*" (Noor, et all., 2023:1), and the definitions of green HRM that can be found in the relevant literature by year are shown in the table below (Elhararı, 2023:15-16).

Table-1: *Green HRM Definitions Developed in Literature Over the Years*

YEAR	DEFINITION
1996	Making greening people a critical goal for everyone, towards a more ecologically sustainable economy.
2008	Integrating environmental considerations into human resources management procedures.
2010	It is a green movement that aims to protect the environment and prevent future tragedies that may occur on our planet.
2012	It is a concept that combines two basic elements: environmentally responsible human resources management practices and the demonstration of knowledge capital.
2013	It refers to the actions in the process of designing, implementing and maintaining a system that aims to make a company's employees environmentally friendly.
2014	It is the use of human resources efforts to promote sustainable practices.
2015	It uses human resources policies, attitudes and practices within businesses to improve resource sustainability and prevent damages from environmental problems.
2016	It is the actions, procedures and behaviors of an organization to maintain ecological harmony while conducting different HRM operations such as recruitment, selection, induction, training and development and performance appraisal.
2017	The use of HRM techniques to promote environmentally friendly practices and increase employee awareness of environmental sustainability issues.
2018	It refers to the practices, strategies and procedures carried out to increase environmental awareness in organizations, society, people, companies and the environment.
2019	It is a phenomenon that is responsible for creating a green workforce that is aware of, supports and participates in green activities and ensures that the company's green goals are achieved in all human resources management processes.

Reference: (Elhararı, 2023:15-16)

As can be seen from the definitions in the table, green human resources management has been defined in a wide range, but all definitions are based on a green environment focus (Noor, et al., 2023: 2). In this sense, green Human Resources Management is defined in three main segments (Uslu& Kedikli, 2017: 72):

- **First Segment:** It is related to the development of green policies and practices such as selection, recruitment, training and development of green knowledge and promotion of environmental management leadership.
- **Second Segment:** It is related to the determination of employee motivation, evaluation and rewards in accordance with green practices.
- **Third Segment:** It is related to the promotion of employee participation and expression of the value of tacit (implicit) knowledge, staff empowerment and the establishment of a green organizational culture.

Strategies and practices that will encourage environmental awareness within the scope of Green HRM in an organization include hiring individuals who prioritize environmental concerns, providing sustainability training, establishing environmental targets in performance management systems, integrating green practices into wage and reward structures, encouraging employee participation, and implementing environmentally friendly workplace practices (Taneja&Bansal, 2024, Online).

The impact of Green HRM on corporate performance is addressed in the dimensions of “*green recruitment, green training, green welfare, and salary*” (Yang & Li, 2024:4). In this sense, it is possible to summarize green practices in the HRM process in more detail as shown in Table 2 (Uslu& Kedikli, 2017:75):

Table 2: Overview of Green-HRM Practices

Developing Skills	Motivation of Employees	Offering Environmental Opportunities
<u>Selection/Recruitment</u>	<u>Performance Management</u>	<u>Empowerment and Participation</u>
Branding the employer on being green	Including green performance indicators and tools in the performance management system and evaluation	Encouraging employees to make improvements or make suggestions regarding environmental management
Stating green issues in job descriptions	Establishing communication and dialogue on green issues throughout the company (among employees at all levels)	Increasing motivation of employees in environmental management by psychologically empowering them
Green issues in the recruitment and socialization process	Common green goals, objectives and responsibilities among managers and employees	Providing supportive behavior of managers to ensure employee participation in environmental management
Environmentally friendly personnel candidate	Managers setting specific goals for successful achievement of green results	Employee Participation practices; suggestion and recommendation plans, groups authorized to solve problems, low carbon emission champions, teams engaged in environmental activities, etc.
Businesses select a workforce that is aware of environmental awareness	Identifying useless performance management systems that do not comply with environmental management objectives	
<u>Training and Development</u>	<u>Wage and Reward System</u>	<u>Supportive Organizational Culture/Organizational Climate</u>
Personnel training within the scope of environmental management to increase awareness, skills and expertise	<u>Rewarding employees'</u> suggestions in environmental management	Supporting an environmentally friendly (green) culture in environmental management
Mixed training within the scope of environmental management to ensure green collar and employee participation	Creating a reward system where employees can earn more thanks to their environmental management skills	Environmental management programs for union members
Green (environmentally friendly) knowledge management	Environmental benefits (transportation and travel) Financial incentives (bicycle loans, use of low-emission vehicles, etc.)	Joint management/union training programs
Using the tacit knowledge of employees in environmental management	Monetary-based environmental management reward system	Green union representatives
Training workshops for managers	Monthly administrative bonuses for environmental management products	
Providing green management style and attitude	Reward systems that include "green targets" for senior managers	

Reference: (Uslu& Kedikli, 2017:75)

6.3. Purpose and Importance of Green Human Resources Management

The conceptualization of green human resources management points to an important turning point in institutional development in the context of environmental responsibility. Green human resources management not only advocates the concept of “*environmental responsibility*” but also embodies a strategic combination. Therefore, green human resources management is a discipline that requires the development of strategic policies and the implementation of plans. Because it inherently promotes a workforce that is both environmentally sensitive and operationally sensitive (Allam & Mansour, 2022: 2). Therefore, green HRM is a framework that incorporates environmental sustainability principles into various human resources practices. The main purpose of green HRM is to create a sustainable workplace environment while achieving positive environmental outcomes. In other words,

green HRM aims to integrate HRM practices with environmental sustainability goals in order to achieve organizational goals and promote ecological balance (Taneja & Bansal, 2024, Online). In this sense, it is also aimed to make employees adopt the understanding of actively participating in environmentally sustainable practices in a comprehensive manner (Ridoy, et al., 2024: 2).

Green HRM is also important in reducing environmental waste, paper, and unwanted travel. In addition, encouraging issues related to environmental sustainability, green management thinking, human resources management policies and practices, educating individuals and implementing laws related to environmental protection are important in green human resources management. Therefore, green human resources management can increase the sustainable performance of organizations; it can encourage conscious actions such as adopting an ecologically sustainable culture among employees; it can improve employees' knowledge and skills in this regard (Ridoy, et al., 2024:2). In addition, green HRM is important because it provides the following benefits (Sayın, 2023:53-56):

- **Environmentally Friendly Business Decisions:** Employees who are aware of environmental concerns can bring creative solutions and decisions to business challenges by considering sustainability.
- **Employer Desirability:** Employers can gain a competitive advantage by hiring green people who are knowledgeable about environmental concerns and sustainability and by incorporating these talents into organizational policy.
- **Employee Retention:** Companies that use green human resource management or hire green workers have lower employee turnover rates. According to the Human Resources Management Green Workplace Survey, more than 60% of employees want to stay with companies that follow green practices.
- **Increased Sales:** According to the "Green Gap Trend Tracker Survey," most Americans consider environmental issues when shopping and prefer companies that use green practices in their purchasing decisions.

Businesses need green human resources management for reasons such as “*promoting a healthy work environment, increasing competitiveness by promoting corporate social responsibility, strengthening the company's image, encouraging growth and innovation, protecting the natural environment, and encouraging employees to learn about the environment*” (Elharari, 2023: 21; Sayın, 2023: 50). Because sustainable development requires balancing the social, ecological, and economic aspects of growth while prioritizing

human resources (Ilic, 2023: 1). In addition, in the context of a threatened environment that directly and indirectly affects humanity, businesses are increasingly focusing on green human resources management. Because Green HRM refers to the sustainable use of resources within the business, increasing the capacity and satisfaction of employees, protecting the environment, and green economic growth. Since employees who have the ability to adapt to Green HRM are valuable assets for a company, it is necessary to ensure and maintain their comfortable and harmonious work. HRM practices are also effective on employees' green organizational citizenship behaviors and green business behavior (Tran&Hai2023: 2). Therefore, green human resources management is increasingly adopted to help the organization achieve environmental goals, contribute to the improvement of employees' individual green value level, and meet customers' green focus. (Cao,et all., 2023: 270).

6.4. Criticisms Towards Green Human Resources Management

In general, green management is important, but it is also subject to some criticisms. For example, according to green management skeptics, when the background of green management is examined, a defensive bias is striking. Because skeptics argue that not everything green management brings is new. In this context, they give the example that the environmental movement dates back to the 1960s. In addition, according to skeptics, green managers' excessive use of "deception tactics" that are open to ethical questions in order to overcome the "failure of green management" or "the damage it causes" can reduce the credibility of green management (Olson, 2022: 806).

On the other hand, the development of green jobs can lead to some negative effects listed below or be subject to criticism in this sense (Yılmaz, 2021: 104; Keleş, 2007: 29; Çavuşoğlu, 2021:2147):

- ✓ Green jobs can have negative effects such as increasing costs, decreasing demand or reducing competitiveness, and this can be reflected in labor markets.
- ✓ When existing businesses and industries want to make their operations greener, potential job losses may occur.
- ✓ In the business world, it is quite difficult to clearly define what protects the environment and what pollutes. For example; a company may have an environmental reputation but violate workers' rights. Or a company may be on both the "greenest" and "most toxic" lists.

- ✓ There are unexpected situations such as green products not increasing in market share despite consumers with environmental concerns purchasing green products.
- ✓ Problems such as consumer cynicism, green product complexity, green insistence and trust problems for green management in general may arise.
- ✓ Consumers have to pay some costs in the transition from non-green behavior to green behavior.
- ✓ Green consumption requires some sacrifices such as “paying more for green”, “needing to put in more effort for some behavioral changes”.
- ✓ One of the reasons why green management is subject to some criticism is defined by the concept of “greenwashing”. Greenwashing is the frequent use and popularity of advertising terms such as “green, eco and environmentally friendly”, making many green claims vague and unreliable.

When examining the issue in the context of some functions of green human resources management, it is seen that green recruitment does not always have a direct positive effect on employee satisfaction. The main reason for this is that employee job satisfaction is affected by various factors such as working conditions, recognition, compensation and career development opportunities. Although green recruitment conveys positive values about sustainability, if basic elements such as the working environment and compensation are not properly met, it may not directly increase job satisfaction. Therefore, while green recruitment can improve the overall image of a company, its effect on employee job satisfaction may be more limited compared to other factors that directly affect their daily work experiences. On the other hand, it is stated that green rewards do not always directly affect employee job satisfaction. Green rewards can be considered as one aspect of a larger compensation package, but their effect on employee job satisfaction may be more limited compared to these factors. Therefore, while green rewards can be important in strengthening a company's reputation for sustainability and social responsibility, their effects on employee job satisfaction may not be as great as other factors that directly affect their daily work experiences.

6.5. Compliance of Green Management Practices with Corporate Social Responsibility Strategies

The development of green management has essentially been realized through processes such as “sustainability and environmental friendliness” (Prieto-Sandoval, Elba, Guevara, García-Díaz, 2022: 4). According to some sources, this process consists of the

stages of “green targeting, determination of green strategies, environmental orientation and responsible organization” (Çınar, 2017: 4-5)

In order for organizations to gain competitive advantage through corporate/environmental responsibility, they must first adapt to green human resources. Companies can increase their brand and corporate image with the social responsibility projects they implement. If we look at the role of green human resources management in corporate social responsibility activities, green human resources management emerges as an organizational tool in corporate social responsibility practices in organizations (Kavgacı, Erkmen, 2021: 801).

In this context, it is seen that green recruitment has a significant impact on corporate reputation for several basic reasons. First, green recruitment practices demonstrate a company's commitment to sustainability and social responsibility. In sectors where environmental issues such as water management, waste and raw material use are critical, companies that adopt green recruitment are seen as pioneers in addressing these challenges. This can improve the company's image in the eyes of consumers, investors and the public, who are increasingly concerned about environmental issues (Faeni, Retno Oktaviani, Riyadh, Faeni, Beshr, 2025:6). In addition, green training has a significant impact on corporate reputation for several basic factors. First, green training demonstrates a company's commitment to sustainability and environmentally friendly practices. In this sector, where environmental issues such as waste management, energy use, and sustainability of raw materials are of critical importance, companies that invest time and resources in green training will be considered leaders in environmental protection efforts. Apart from this, green training can also increase employees' competence in sustainable practices (Opoku Mensah et al., 2021). Employees who are well-trained in waste management, energy efficiency, or sustainable use of raw materials will be better able to contribute to the company's sustainability goals. This can have a positive impact on the company's operational performance and reduce negative impacts on the environment. As a result, the company's reputation as a socially and environmentally responsible organization will increase, and the company's position in the eyes of consumers, investors, and the public will be strengthened (Faeni, Retno Oktaviani, Riyadh, Faeni, Beshr, 2025: 7)

In addition, green awards have a significant impact on corporate reputation for several main reasons. First, green awards reflect a company's commitment to sustainability and social responsibility. In a context of increasing concern about environmental issues, companies that

adopt green awards practices show that they are not only focused on profitability but also pay attention to their impact on the environment and society. Green awards can also improve a company's image in the eyes of consumers, investors, and the general public. While consumers tend to favor products from companies known for their sustainable practices, investors are generally more interested in investing in companies with a positive track record of social and environmental responsibility. Green awards can help differentiate a company from its competitors in an increasingly competitive market by strengthening a company's reputation as a leader in sustainability.

7. Green Human Resources Management in Green Hospitals

Healthcare institutions, which are among the service businesses, have a different structure compared to other sectors. The ultimate result of the health services provided in health institutions is related to human life. Therefore, health services cannot be postponed, there is no substitute, errors and uncertainties cannot be allowed, and they are labor intensive. Due to these characteristics of health services, the implementation of Green HRM will be an important step in order to transfer both health services and environmental management practices to the personnel more effectively (Sarıyıldız, 2021: 156). Because, starting from the employment of health workers, ensuring that they work in the enterprise with green goals and sensitivity is considered an important success of human resources management. It is thought that this success will facilitate the adaptation process in health institutions in extraordinary situations such as epidemics and disasters. In addition, it is thought that the adoption of Green Human Resources Management practices by health institutions will be beneficial to increase the motivation of employees and ensure organizational commitment in employees. On the other hand, providing services in line with environmental sensitivity and activity presentation in hospitals is also important in terms of the social image and usefulness of hospitals (Çatalakaya, 2023: 42).

The requirements that are of high importance for the provision of green human resources management in healthcare institutions are; the creation of a green organizational culture climate and the increase of practices that ensure the adoption of green by employees (Uslu, et al., 2022: 614). The ability to turn the hospital culture into green is to design and implement green job design processes, to plan green recruitment, in-service green training and development activities (Çelebi, 2023: 61; Uslu, et al., 2022: 614). Therefore, one of the tools to further increase the external benefits of healthcare services in hospitals is to make environmental (green) awareness a part of green human resources management (Çatalakaya,

2023: 41). However, despite its strategic importance, the spread of green human resources management practices is in its infancy, especially in developing countries, especially in the healthcare sector (Allam & Mansour, 2022: 3).

8. Findings

A research model has been established in the literature in which different green human resource management practices affect employee green behavior. As a result of the analysis conducted based on the survey data collected from 333 employees working in Chinese electric vehicle companies, it was found that green human resource management practices affect employee green behavior. However, green reward management negatively affects employee green behavior, while green training and development moderates green behavior. In addition, the findings show that green training and development shows the highest performance, while green participation and commitment have the greatest overall impact on employee green behavior (Xie, Ho, Nurlida, Lau, 2024: 1)

A study evaluating the impact of Green Human Resource Management on the economic, social and environmental performance of food manufacturing plants in Spain found that green human resource management is associated with potential variables that can catalyze sustainable performance of firms.

When we look at global businesses with Green HRM Practices in general, one of the good examples is “Patagonia”. Patagonia, a pioneer in sustainability, encourages its employees to come to work by bike and increases the use of renewable energy. In addition, it focuses on developing products that will protect natural resources by avoiding activities that harm the environment. Another good example of a business with Green HRM Practices is “Unilever”. Unilever, which includes environmental and social sustainability in its management processes, takes environmental and social factors into account in its supply chain management and encourages its employees to contribute to sustainability goals. In this sense, “Google” Google, which continues its activities using renewable energy sources within the scope of the green energy program it launched in 2007, takes various measures to increase energy efficiency in its data centers and offices.

One of the good examples among the businesses with green HRM practices in Turkey is “Garanti BBVA”. Garanti BBVA, which adopts sustainable living principles, implements WWF’s green office standards and follows policies to reduce resource consumption by appointing “Sustainability Representatives” to all its branches.

Anadolu Efes” can be given as another good example. Anadolu Efes, the first company to be entitled to be a green office in its sector, implements waste management and recycling policies such as ending single-use plastic consumption, reducing paper use and saving toner in its offices. Similarly, Yemek Sepeti: CK Enerji is a company that has received the International Renewable Energy Certificate (I-REC) through Boğaziçi Elektrik and provides all of its annual electricity consumption from renewable energy sources.

Except for a few studies, there is no study in our country regarding green human resources management in green hospitals. In this sense, according to the findings of a study conducted by Çatalkaya; “The adoption of green human resources management practices by healthcare institutions will be beneficial in increasing the motivation of employees and ensuring organizational commitment among employees” (Çatalkaya, 2023: 42). Uslu and his friends also listed “the requirements that are of high importance for the availability of green human resources management in healthcare institutions; creating a green organizational climate and increasing the practices that ensure the adoption of green by employees” (Uslu et al., 2022: 614).

Ab and Wahyuni, Karpagamıgı and Anıtha also emphasize that previous studies on green human resources management are mainly related to the manufacturing industry, whereas not much work has been done in hospitals (Ab&Wahyuni, 2023:160; Karpagamıgı, & 2022: 440). According to the results of the research conducted by Karpagamıgı and Anıtha in hospitals in the Coimbatore region of India, green human resources management positively affects the performance of hospitals (Karpagamıgı&Anıtha, 2022: 447). In this context, Saifudin, Sutawijaya, Sugiyono and Aima also stated that human resources management in health organizations is a subsystem of the overall system (Saifudin, et al.,2020:172). According to the results of the research conducted by Allam and Mansour in private sector hospitals in Egypt, participants expect the implementation of practices such as "establishing green health and safety strategies and developing rules regarding green environmental behaviors" of green human resources management. Again, according to the findings of this study; "There is a very strong linear correlation between green human resources management practices and sustainability performance, environmental performance and social performance in private sector hospitals in Egypt" (Allam &Mansour, 2022: 12).

9. Conclusion and Evaluation

Green hospitals are defined as “health structures that positively affect patients and users throughout the service period, facilitate recovery, consume natural resources efficiently

and carry out the entire service process with environmentally sensitive approaches". In this context, the green hospital system is seen as "a system that primarily ensures that the necessary environmental conditions are observed for the continuation of human life, that these destroyed environments are recreated and that emerging diseases are eliminated with minimal waste" (Çatalkaya, 2023:31). Green human resources are an extremely useful tool as a management model in ensuring the "service quality" that green hospitals are highly dependent on (Das & Dash, 2022:53). Because green human resources management plays a catalytic role in helping organizations develop and maintain a "sustainability" focused business strategy; and in helping the formation and spread of green culture. In addition, the implementation of HPRM also provides economic benefits by improving the firm's brand image, attracting and retaining talent, encouraging innovation, and creating operational costs. On the other hand, by aligning human resource practices with sustainability, companies can access new markets and business opportunities related to environmentally friendly products and services (Montalvo-Falcon, et al., 2023: 3).

However, when the relevant literature is examined, it is seen that despite the numerous studies focusing on green human resources management, there is still a lack of understanding about when and how different green human resources management practices affect employees' green behavior.

On the other hand, it is known that green human resources management practices include various problems as well as the potential benefits they can provide to both employees and employers. For example, it is difficult to change employees' behavior quickly and not all employees are equally motivated to participate in the promotion of the organization's Green HRM practices. In addition, finding and hiring well-equipped green employees is a challenging process. In addition, it can be difficult to measure how green human resources methods affect employees' behavior (Elharari, 2023: 31).

In light of all evaluations; "hospitals should promote green culture at both individual and organizational levels in order to develop green-minded employees" can be put forward as a suggestion.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

REFERENCES

- Ab, F., & Wahyuni, D. U. (2023). Implementation of green human resource management in improving environmental performance at hospital in Makassar. *Innovation Business Management and Accounting Journal*, 2(3), 157–164.
- Abdelrahman, M. M., Rateb, M. A., & Abousoliman, A. (2023). The role of green human resource management practices in achieving sustainable development in the hospital from nurses' perspective. *MNJ Menoufia Nursing Journal*, 8(3), 123–136.
- Akandere, G. (2019). The impact of employees' environmental passion on their green behaviors. *Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, 17(4), 387–404.
- Allam, N. M., & Mansour, M. M. (2022). Do green human resource management practices improve sustainable performance? Empirical evidence from Egyptian private hospitals. *International Journal of Customer Relationship Marketing and Management*, 15(1), 1–20.
- Aver, Ö. F. (2021). *Development of green hospital rating system: The example of Turkey* [Doctoral dissertation, Gazi University Institute of Social Sciences].
- Aydın, E. (2023). *Artificial intelligence modeling in human resources management* [Doctoral dissertation, Istanbul Commerce University].
- Bailey, C., Mankin, D., Kelliher, C., & Garavan, T. (2018). *Strategic human resource management* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Başol, O. (2015). *A field research on comparison of green and brown jobs in terms of job satisfaction* [Doctoral dissertation, Uludağ University].
- Baytaş, V. (2021). *Environmentally sensitive policies in healthcare institutions: Green hospital examples* [Master's thesis, Karamanoğlu Mehmet Bey University].
- Behçet, Ş., & Taşcıoğlu, B. H. (2022). Green management practices in the context of environmentalism: Examples from international businesses operating globally. *Journal of International Business Science and Practices*, 2(2), 131–146.
- Cao, Y., Bowen, Y., & Yefan, T. (2023). The impact of green human resource management on hospitality employees' quitting intention: A dual perspective study. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 57, 270–283.
- Çatalkaya, Ş. (2023). *Determining the suitability of public and private hospitals according to green hospital criteria: A research on hospitals operating in Muğla province* [Master's thesis, Muğla Sıtkı Koçman University].
- Çavuşoğlu, S. (2021). The mediating role of green brand image and green brand loyalty in the relationship between painting green and green purchasing behavior. *Journal of Business Research*, 13(3), 2146–2161.
- Çelebi, B. (2023). *Determining critical factors for the development of green hospitals: Policy recommendations for public hospitals in Turkey* [Master's thesis, Istanbul Medipol University].
- Çelik, D., & Başol, O. (2022). The future of human resources management in Turkey: A research with the Delphi technique. *Journal of Recycling Economy & Sustainability Policy*, 1(1), 32–44.
- Çelik, İ. (2001). *The standing of the Turkish managerial elite against the declining Taylorism and the rising Ohnoism* [Doctoral dissertation, İnönü University].

- Çınar, S. (2017). *Determination of consumers' green product purchasing tendencies: A research at Dumlupınar University* [Master's thesis, Dumlupınar University].
- Das, S., & Dash, M. (2022). Green HRM: A new paradigm for health care sustainability. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 27(10, Ser. 5), 42–57.
- Dulupçu, M. A. (2021). *Global competitiveness*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Elharari, A. M. A. (2023). *The role of green human resources management practices in environmental organizational citizenship behavior* [Doctoral dissertation, Kastamonu University].
- Eroymak, S., İ., D., & E., R. (2018). Analysis of green behavior of employees in a conceptual framework. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 23(3), 961–971.
- Faeni, D. P., Oktaviani, R. F., Rasyid, H. A., Fadhilah, R. P., & Hamouda, B. A. (2025). Green human resource management and sustainable practices on corporate reputation and employee well-being: A model for Indonesia's F&B industry. *Environmental Challenges*, 18.
- Firat, Z. (2008). The approach of human resources management to occupational safety. *Paradox, Journal of Economics, Sociology and Politics*, 4(1). <http://www.paradoks.org>
- Gedik, Y. (2019). *A research on green marketing strategies and their effects on objectives in businesses* [Doctoral dissertation, Beykent University].
- Gerwig, K. (2015). *Greening health care*. Oxford University Press.
- Görmüş, A. (2019). Employment implications of the green economy and green jobs: Findings from the British Labour Force Survey with a gender-based model. *Journal of Social Policy Conferences*, 76, 29–66.
- Guenther, R., & Vittori, G. (2013). *Sustainable healthcare architecture* (2nd ed.). Wiley.
- Hoger, M. K., Little, B., & Rinker, C. A. (2022). Occupational disease in the 21st century: COVID-19, climate change and the fourth industrial revolution. In K. M. Bang (Ed.), *Modern occupational diseases: Diagnosis, epidemiology, management and prevention* (pp. 1–25). Bentham Books.
- Ilıc, B. S. (2023). Green management of human resources in the context of modern entrepreneurship and technologies. *Reference Module in Social Sciences*, 1–4.
- Istanbul Chamber of Industry. (2025, February 5). *AB Yeşil Mutabakat ve İklim Değişikliği*. <https://www.iso.org.tr/surdurulebilirlik/video-ab-yesil-mutabakat-iklim-degisikligi>
- Kara, E. (2017). *The contribution of environmental awareness and green management practices to the business success in accommodation enterprises: A research on Muğla province* [Doctoral dissertation, Osmaniye Korkut Ata University].
- Karpagambigai, K. R. A. (2022). Impact of green human resource management (GHRM) on health service organizations' performance: A study concerning Coimbatore district. *Periodico di Mineralogia*, 91(5), 440–453.
- Kavgacı, Y., & Turhan, E. (2021). The role of green human resources management practices in corporate social responsibility. *Business and Management Studies: An International Journal*, 9(3), 794–821.
- Keleş, C. (2007). *Green marketing: An application on consumers' green products consumption behaviors and the effect of culture on the consumption of green products* [Master's thesis, Çukurova University].

- Khurram, M., Hossain, M. B., Farooq, A., Faisal, E., Gillani, H., Khan, A., & Dsouza, A. (2023). Green human resource management practices to accomplish green competitive advantage: A moderated mediation model. *Heliyon*, 1–15.
- Kılıç, C. H., & Özden, G. (2018). The concept of green hospital and a hospital example on the expectations of end users in Turkey. *Gümüşhane University Journal of Health Sciences*, 7(1), 164–174.
- Yıldırım, D. (2024). *The effects of green human resources management and individual innovativeness on affective commitment* [Master's thesis, Hacettepe University].
- Montalvo, F., Vargas, J., Sánchez, E., García, B. M. L., & Fernández, J. M. (2023). Green human resource management and economic, social and environmental performance: Evidence from the Spanish wine industry. *Heliyon*, 9, 1–14.
- Nawaz, N. H. A., Barani, K. P., & Vijayakumar, G. (2024). The adoption of artificial intelligence in human resources management practices. *International Journal of Information Management Data Insights*, 4(1), 1–11.
- Noor, J., Zakiyya, T., Voppy, Y. H., & Yumhi, Y. (2023). Green human resources management practices, leadership style and employee engagement: Green banking context. *Heliyon*, 9, 1–9.
- Noor, M. A. R., Chin, H. L., & Ahmad, F. (2021). Optimizing the energy saving potential of public hospital through a systematic approach for green building certification in Malaysia. *Journal of Building Engineering*, 43.
- Olson, E. L. (2022). Advocacy bias in the green marketing literature: Where seldom is heard a discouraging word. *Journal of Business Research*, 144, 805–820.
- Oncar, A. Z. (2019). Green human resources management practices in organizations: A theoretical review. *Business and Human Journal*, 6(2), 199–208.
- Ottman, J. A. (2011). *The new rules of green marketing: Strategies, tools and inspiration for sustainable branding*. Greenleaf Publishing.
- Öner, M. (2021). *Analysis of critical success factors of green human resources management system using DEMATEL method* [Doctoral dissertation, Sakarya University].
- Palteki, A. S. (2013). *Determining the compliance of public hospitals in Istanbul with green hospital criteria* [Master's thesis, Istanbul University].
- Prieto, S., Torres, V. L. E., & Gutiérrez, C. D. (2022). Green marketing innovation: Opportunities from an environmental education analysis in young consumers. *Journal of Cleaner Production*, 363, 1–9.
- Ridoy, A. S., Abdullah, A. M., Alamgir, H., Zahidul, I., & Shafiul, A. (2024). Weaving a greener future: The impact of green human resources management and green supply chain management on sustainable performance in Bangladesh's textile industry. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 10.
- Sağlam, A. G., & Özenci, İ. (2020). A study on the relationships between human resources management practices and organizational politics perception in hospitals. *International Journal of Health Management and Strategies Research*, 6(2), 366–385.
- Saifudin, A., Ahmad, H. S., & Sugiyono, H. A. (2020). The model of green HRM in improving service quality with OCBE and organizational commitment as mediation in the hospital of state-owned enterprises (conceptual framework). *Business and Entrepreneurial Review*, 20(2), 171–198.
- Sarıyıldız, A. Y. (2021). Green human resources management and practices in health institutions. *Sakarya University Business Institute Journal*, 3(1), 155–159.

- Sayın, B. (2023). *The effect of green human resources practices on social loafing, workplace exclusion and intention to leave* [Doctoral dissertation, Atılım University].
- Setyowatia, E., Arnis, R. H., & Yasmina, N. F. (2013). Green building design concepts of healthcare facilities on the orthopedic hospital in the tropics. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 101, 189–199.
- Sevgi, O. (2020). Green terms and their meanings. *Eurasia Term Journal*, 8(1), 44–61.
- Sharma, A., Bhawana, B., & Dipanker, S. (2024). Green human resource management: A sustainable approach for people management. *Reference Module in Social Sciences*, Online.
- Taneja, S., & Neha, B. (2024). Green human resource management for a future. *Reference Module in Social Sciences*, Online.
- Tran, N. H., & Kai, H. (2023). An empirical investigation on the impact of green human resources management and green leadership on green work engagement. *Heliyon*, 9, 1–12.
- Uslu, D. Y., & Kedikli, E. (2017). An overview of green human resources management within the scope of sustainability. *Third Sector Social Economy*, 52(3), 66–81.
- Uslu, Y., Umutcan, A., & Yılmaz, E. (2022). Evaluation of green human resources management functions in healthcare enterprises with fuzzy AHP method. *Management and Economics*, 29(3), 603–621.
- Vural, N. (2023). *Digital transformation in human resources management and the strategic role of communication* [Doctoral dissertation, Anadolu University].
- Weaver, C. N. (1997). *Four stages of total quality management* (T. Birkan & O. Akinhay, Trans.). Sistem Publishing.
- Wright, P. M., & McMahan, G. C. (1992). Theoretical perspectives for strategic human resources management. *Journal of Management*, 18, 295–307.
- Wu, Q. (2021). Optimization of AI-driven communication systems for green hospitals in sustainable cities. *Sustainable Cities and Society*, 72.
- Xie, H., Ree, C. H., Nurlida, I., & Teck, C. L. (2024). All gain and no pain? Impacts of different green human resource management practices on employee green behavior: Evidence from Chinese electric vehicle sector. *Journal of Cleaner Production*, 478, 1–11.
- Yang, M., & Zhongbin, L. (2023). The influence of green human resource management on employees' green innovation behavior: The role of green organizational commitment and knowledge sharing. *Heliyon*, 9, 1–13.
- Yavuz, N. (2020). Evaluation of green human resources management and green business competencies by content analysis method. *Journal of Business Research*, 2(3), 2669–2681.
- Yılmaz, F. (2021). *The concept of green business: A qualitative research* [Doctoral dissertation, Istanbul University].
- Yiğit, B. (2022). Green organizational behavior: An example from the textile industry. *Journal of Emerging Economies and Politics*, 7(2), 186–192.
- Yükseli, H. (2014). Emek kavramının ortaya çıkışında rol oynayan tarihi dönüm noktalarının süreç merkezli değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 257–273.

Zafar, H., Ashish, M., Ritika, G., Reeti, A., & Shivinder, N. (2023). Green thumbs at work: Boosting employee eco-participation through ecocentric leadership, green crafting, and green human resource management. *Journal of Cleaner Production*, 432(20), 1–3.

Zhang, W., Wei, Z., & Dursun, T. (2023). The voluntary green behavior in green technology innovation: The dual effects of green human resource management system and leader green traits. *Journal of Business Research*, 165, 1–5.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1617239
Araştırma Makalesi/Research Article

GENÇLERİN BELİRSİZLİĞE TAHAMMÜLSÜZLÜK DURUMLARININ İŞ ARAMA DAVRANIŞLARINA ETKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON THE IMPACT OF YOUNG PEOPLE'S INTOLERANCE OF UNCERTAINTY ON THEIR JOB SEARCH BEHAVIORS

Kübra POLAT SUBAŞI¹ Betül TOZAR ŞAHİN²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
10/01/2025

Kabul:
25/06/2025

İş bulmanın temel belirleyicisi olan iş arama davranışı en genel ifadeyle, var olan istihdam olanaklarının araştırılmasıdır. Büyük bir belirsizlik içeren iş arama sürecinin kişilik değişkenlerinden etkilendiği bilinmektedir. Çalışmada iş arama davranışına etkisi incelenen belirsizliğe tahammülsüzlük ise belirsiz durumlar karşısında bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerine işaret eden bir kişilik değişkeni olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada, belirsizliğe tahammülsüzlük durumunun iş arama davranışı üzerinde olumsuz bir etki yaratacağı hipotezinden hareketle bir anket çalışması yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini İstanbul ilinde ikamet edip, 15-29 yaş grubunda olan çalışıp çalışmama durumu fark etmeksizin iş arayan bireyler oluşturmuştur. Çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlüğün iş arama davranışı üzerindeki etkisini test etmek amacıyla regresyon analizi ve belirsizliğe tahammülsüzlük ve iş arama davranışının demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonunda beklenildiğinin aksine belirsizliğe tahammülsüzlük ile iş arama davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı, yani belirsizliğe tahammülsüzlüğün iş arama davranışını etkilemediği görülmüştür. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre hem belirsizliğe tahammülsüzlük hem de iş arama davranışı demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş arama, İş arama davranışı, Belirsizlik, Belirsizliğe tahammülsüzlük.

Jel Kodları: J13, J21, J64.

¹Sorumlu Yazar: Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1091-950X, e-mail: kubra.polat@istanbul.edu.tr

²Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9139-1566, e-mail: betul.tozar@istanbul.edu.tr

Atıf: Polat Subaşı, K., & Tozar Şahin, B., (2025). Gençlerin belirsizliğe tahammülsüzlük durumlarının iş arama davranışlarına etkisine yönelik bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 491-520.

Abstract

Article Info

Received:
10/01/2025

Accepted:
25/06/2025

Job search behavior, a key determinant of employment, broadly refers to the effort to explore existing job opportunities. It is widely recognized that this process, characterized by high uncertainty, is influenced by personality traits. One such trait is intolerance of uncertainty, which reflects individuals' cognitive, emotional, and behavioral responses to ambiguous situations. This study investigates the hypothesized negative impact of intolerance of uncertainty on job search behavior. A survey was conducted among individuals aged 15–29 residing in Istanbul who were actively seeking employment, regardless of their current work status. Regression analysis was employed to examine the effect of intolerance of uncertainty on job search behavior, while ANOVA tests were used to assess whether these variables differed across demographic groups. Contrary to expectations, the findings revealed no significant relationship between intolerance of uncertainty and job search behavior, suggesting that this personality trait does not influence job-seeking activity. However, the results indicated that both intolerance of uncertainty and job search behavior vary significantly according to demographic variables.

Keywords: Job search, Job search behavior, Uncertainty, Intolerance of uncertainty.

Jel Codes: J13, J21, J64.

Extended Summary

This study aims to examine the effects of intolerance of uncertainty on the job search behaviors of young individuals aged 15–29 residing in Istanbul. Another objective of the research is to determine whether job search behavior and intolerance of uncertainty differ based on demographic variables. The study is significant as it highlights the influence of personality variables on job search behavior. Furthermore, focusing on young individuals—who represent the most critical group for the country’s future—adds additional importance to the research.

In order to achieve the research objectives, a quantitative research method was employed through the use of a survey. The sample of the study consisted of individuals aged 15–29 residing in Istanbul, who were actively seeking employment, regardless of their current employment status. Convenience sampling was utilized for participant selection. In this context, the questionnaire designed to test the hypotheses of the study consists of three sections. The first section includes questions related to demographic variables such as age, gender, and employment status. The second section focuses on measuring intolerance of uncertainty, while the third section is designed to assess job search behavior. In the second section, the Short Form of the Intolerance of Uncertainty Scale developed by Carleton, Norton, and Asmundson (2007) and adapted into Turkish by Sarıçam, Erguvan, Akın, and Akça (2014) was used to measure intolerance of uncertainty. In the third section, the Job Search Behavior Scale developed by Blau (1993) and adapted into Turkish by Başbuğ (2008) was used to measure job search behavior. The original scale was developed by Blau (1993). For the purposes of this study, and to ensure representation of recent graduates, the scale was expanded by including two additional items, as suggested by Saks and Ashforth (1999). Consequently, the final scale consisted of 12 items and 2 subdimensions, measured on a 5-point Likert scale.

Contrary to expectations, the findings of the study revealed no significant relationship between intolerance of uncertainty and job search behavior. Neither of the two subdimensions of intolerance of uncertainty—prospective anxiety and inhibitory anxiety—had a significant effect on the two subdimensions of job search behavior—active job search behavior and preparatory job search behavior. In other words, the variance in job search behavior could not be explained by intolerance of uncertainty. However, it was found that both intolerance of uncertainty and job search behavior varied significantly based on demographic variables.

Within the scope of the study, the job search behaviors and intolerance of uncertainty levels of all participants were analyzed based on demographic variables. Additionally, the responses of employed and unemployed participants were analyzed separately. According to the findings, active job search behavior varied significantly based on the duration of the job search for both the entire sample and the unemployed participants. Among all participants, those who had been seeking employment for more than one year exhibited significantly higher levels of active job search behavior compared to those who had been searching for less than six months. Similarly, among unemployed participants, those who had been job searching for 6 months to 1 year demonstrated significantly higher levels of active job search behavior than those searching for less than six months. In other words, as the duration of job search increases, the frequency of active job search behavior also increases.

It was also found that preparatory job search behavior differed based on work experience across all participants. Specifically, participants with one year or less of total work experience exhibited significantly higher levels of preparatory job search behavior compared to those with more work experience. Another finding of the study revealed that prospective anxiety among unemployed participants varied according to the duration of their job search. Among unemployed participants, those who had been searching for a job for 6 months to 1 year reported significantly higher levels of prospective anxiety compared to those who had been searching for less than six months.

In conclusion, the findings of this study indicate that job search behavior and intolerance of uncertainty vary based on demographic variables; however, intolerance of uncertainty, as a personality variable, is not a precursor to job search behavior. The results suggest that job search behavior is not influenced by this specific personality variable. Nevertheless, this finding does not imply that job search behavior is unaffected by personality variables in general. As highlighted throughout the study, existing literature provides evidence that job search behavior is influenced by various personality traits. In this context, future research could focus on examining the relationship between job search behavior and different personality variables. Additionally, further studies could investigate the relationship between intolerance of uncertainty and job search behavior within different sample groups to provide deeper insights..

1. Giriş

Emek piyasasındaki artan güvencesizlik, işsizlik, eksik istihdam gibi olgular çalışma çağındaki nüfusun giderek artan oranda iş arama davranışına yönelmesiyle sonuçlanmaktadır (Kümbül Güler, 2012: 14). İş arama sürecinin belirsizliği ve bireyler üzerindeki bilişsel ve duygusal yükü literatürde birçok çalışma ile ortaya konulmuştur (Bkz. Bonaccio vd., 2014; Kim & Lee, 2022). Bunu ortaya koyan çalışmaların birçoğu bireylerin iş arama sürecinin bilişsel ve duygusal boyutuna eğilirken, iş arama sürecinin davranışsal boyutuna yeteri kadar yer verilmemiştir. Oysaki, bireylerin iş bulabilmeleri çoğunlukla iş arama davranışında bulundukları takdirde mümkün olabilmektedir. Nitekim, Kanfer ve diğerlerinin (2001) iş arama sürecini anlamak ve araştırmak için yaptıkları meta analiz çalışmasında iş arama davranışının iş bulmak ile pozitif ilişki gösterdiği görülmüştür. Bu sebeple, iş arama sürecinin davranışsal boyutunun araştırılması önemlidir.

İş arama sürecinin davranışsal boyutunu ifade eden iş arama davranışının kişilik değişkenlerinden etkilendiği bilinmektedir (Bkz. Steffy vd., 1989; Kanfer vd., 2001; Kümbül Güler & Metin Camgöz, 2014). Bu çalışma kapsamında incelenecek olan kişilik değişkenlerinden belirsizliğe tahammülsüzlük ile iş arama sürecinin bilişsel ve duygusal boyutu arasında anlamlı ilişkiler bulan çalışmalar mevcuttur (Bkz. Xu & Tracey, 2015; Zhao vd., 2024). Fakat belirsizliğe tahammülsüzlüğün iş arama sürecinin davranışsal boyutuna etkisine yönelik çalışmaya rastlanmamıştır. Oysaki, belirsizliğe tahammülsüzlüğün bireylerin davranışları üzerinde de etkisi olduğu bilinmektedir. Öyle ki, belirsizliğe tahammülsüzlüğün alt boyutlarından biri olan engelleyici kaygı bireylerin belirsiz durumlar karşısında harekete geçememesini ifade etmektedir. Bu sebeple belirsizliğe tahammülsüzlüğün iş arama davranışı üzerinde olumsuz/azaltıcı etkisinin olabileceği düşünülebilir.

Bununla birlikte iş arama nedenleri, süreçleri ve sonuçları bireyler açısından farklılaşmaktadır. Yeni mezun olan ve ilk defa emek piyasasına giriş yapacak gençlerin iş arama şekli ve süreçleri ile işten çıkarılmış veya halen bir işte çalışan ancak alternatif işler arayan kişilerden farklı olmaktadır (Boswell, 2007: 414). İlk kez veya ikinci kez iş arama davranışında bulunan gençler için bu durum yetişkinlerle kıyaslandığında daha karmaşık olarak görülebilmektedir (Steffy vd., 1989: 255). İş arama davranışına özellikle gençler özelinde bakmak önemlidir. Türkiye’de önemli bir sorun olan genç işsizliği, gençlerin iş arama davranışına yönelmelerini artırmaktadır. Üretim gücünün en yüksek olduğu dönemde oldukları kabul edilen gençlerin çalışma hayatının içinde yer almasının, ülkenin ekonomik kalkınmasına ve beşeri sermayesine önemli katkısı olacağı açıktır (Olçay, 2021: 110). Bu kapsamda,

gençlerin iş arama davranışını etkileyen olguların incelenmesi önemlidir. Buradan hareketle, bu çalışma kapsamında belirsizliğe tahammülsüzlüğün iş arama davranışı üzerindeki etkisini gençler özelinde ortaya koymayı amaçlayan alan araştırması yapılmıştır. Bu çalışma ile daha önce literatürde rastlanılmamış belirsizliğe tahammülsüzlük ile iş arama davranışı arasındaki ilişki üzerinde durularak, literatürdeki boşluk doldurulmaya çalışılmaktadır. Araştırma, kişilik değişkenlerinin iş arama davranışı üzerindeki etkisini ortaya koyması ve konunun ülkenin geleceği açısından en belirleyici grup olan gençler özelinde çalışılmış olması bakımından önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın, gençlerin iş arama davranışları gibi önemli ve güncel konunun bireysel kişilik değişkeni olan belirsizliğe tahammülsüzlük ile ilişkisini ele almış olması, literatürdeki boşluğu doldurarak literatürde yer alan bazı varsayımların yeniden değerlendirilmesini sağlaması açısından literatüre hem kavramsal hem de uygulamalı düzeyde katkı sunma potansiyeline sahiptir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Belirsizliğe Tahammülsüzlük

Belirsizliğin ne anlama geldiğine dair literatürde farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Gifford ve diğerleri (1979) bu tanımlamaların iki ortak özelliği olduğunu iddia etmektedir. Bunlardan ilki mevcut bilginin derecesidir. Diğer bir deyişle belirsizliği algılayan birey, belirsiz nesne hakkında tahminlerde bulunmak için yetersiz bilgiye sahiptir. İkinci ortak özellik ise belirsizliği algılayan bireyin, belirsiz nesne hakkında hangi bilginin ilgili ya da ilgisiz veri olduğunu ayırt edememesidir. Başka bir deyişle birey belirsizliği algıladığında, belirsizlik nesnesi hakkında çıkarımlarda bulunmak için yeterli veriye sahip değildir ve aynı zamanda elindeki verilerden hangisinin yararlı olup olmadığını da belirleyememektedir.

Belirsizliğe tahammülsüzlük ise belirsiz durumlar karşısında bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerine işaret eden kişilik değişkenidir. Belirsizliğe tahammülsüzlük Carleton ve diğerleri (2007) tarafından bireyin olumsuz bir olayın gerçekleşme olasılığını, gerçekleşme olasılığına bakılmaksızın kabul edilemez görme eğilimi olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda belirsizliğe tahammülsüzlük kişisel bir eğilim olarak yer almıştır. Dugas ve diğerleri (2005) ise belirsizliğe tahammülsüzlüğü, bir kişinin belirsiz durumları bilişsel, duygusal ve davranışsal düzeyde nasıl algıladığını, yorumladığını ve bunlara nasıl tepki verdiğini etkileyen bilişsel önyargı olarak tanımlamışlardır. Bu tanımda ise belirsizliğe tahammülsüzlük yazarlar tarafından bilişsel önyargı olarak tanımlanmıştır. Bu iki tanımda da belirsizliğe tahammülsüzlük kişiliğe atıfta bulunan, bireyin davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını etkileme gücüne sahip değişken olarak görülmüştür.

Belirsizliğe tahammülsüzlük bir kişilik değişkeni olarak sıklıkla kaygı bozuklukları ve depresyon ile ilişkisi üzerinden araştırılmaktadır. Öyle ki, belirsizliğe tahammülsüzlük yaygın anksiyete bozukluğu için bilişsel incinebilirlik faktörü olarak tanımlanmaktadır (Bkz. Freston vd., 1994; Dugas vd., 1998). Bu ilişkiyi açıklamak adına Behar ve diğerleri (2009) tarafından bir döngü modeli geliştirilmiştir. Bu modele göre, bireyler belirsiz durumlarla karşılaştıklarında bunu stres verici bulmaktadırlar. Bu durum belirsizliğe tahammülsüzlük durumlarının yüksek olması ile ilgilidir. Sonrasında bireyler bu belirsiz durumla başa çıkmak için endişelenmenin yardımcı olabileceğini düşünmeye başlamaktadırlar. Endişelenmenin kötü şeylerin olmasını engelleyeceğine inanmaktadırlar. Bu endişe zamanla şiddetini arttırarak kaygıya dönüşmektedir. Bu modele göre iki tane geri bildirim döngüsü işlemektedir. Birinci döngü olumsuz problem yönelimidir. Bireyin problemi tehdit edici algılaması ile birlikte problem çözme becerilerine olan güveninin düşük olması endişenin yoğunlaşmasına yol açmaktadır. İkincisi ise kaygının bilişsel kaçınmaya yol açmasıdır. Birey, belirsiz durumlarla baş edebilmek adına dikkat dağıtma ve düşünceyi bastırma gibi yararsız baş etme stratejileri geliştirmektedir. Bu stratejiler endişe ve kaygının azalmasına anlık olarak yardımcı oldukları için pekiştirilmekte ve birey tarafından tercih edilmeye devam edilmektedir (Behar vd., 2009: 1012-1013).

Yukarıda anlatıldığı gibi, belirsizliğe tahammülsüzlük kaygı ve endişe ile yakından ilişkili kavram olmakla birlikte, iki kavramın farklı yönleri de bulunmaktadır. Dugas ve diğerleri (2005) yüksek belirsizliğe tahammülsüzlük seviyesine sahip bireylerin, düşük seviyeye sahip bireylere kıyasla belirsiz durumları daha endişe verici olarak algıladıklarını bulmuşlardır. Ayrıca, yüksek belirsizliğe tahammülsüzlük seviyesine sahip bireyler belirsizliği çağrıştıran kelimeleri daha fazla hatırlamışlardır. Dahası, belirsiz durumlar hakkında olumsuz yorum yapma eğiliminin endişe, kaygı ve depresyondan ziyade yüksek düzeyde belirsizliğe tahammülsüzlük ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyini ölçmek için literatürde sıklıkla Buhr ve Dugas (2002) tarafından geliştirilen belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeğinin kısa formu olarak ele alınabilecek olan Carleton ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmaktadır. Ölçek formunda ileriye yönelik kaygı ve engelleyici kaygı olmak üzere iki alt boyut bulunmakla birlikte; ileriye yönelik kaygı boyutu bireylerin gelecekte ne olacağını bilmeye dair güçlü arzulara sahip olmasını ifade etmektedir. İleriye yönelik kaygı, gelecek hakkında endişelenmeyi, geleceğin bilinmezliğini tamamen olumsuz olarak algılamayı ve bundan korkmayı (Carleton vd., 2007: 112; Brenbaum vd., 2008: 124); engelleyici kaygı ise, belirsizlik karşısında bireylerin donup kalma ve eylemsizlik eğilimlerini ifade etmektedir (Brenbaum vd.,

2008: 123). Belirsizlik nedeniyle hissedilen kaygı ve korku, kişinin harekete geçmesini engellemektedir. Sonucu belli olmayan işleri yapamamak, mükemmeliyetçi davranmak, sürekli başkalarından onay aramak ve ertelemek engelleyici kaygının bazı davranışsal örnekleridir (Robichaud & Dugas, 2006: 293). Krohne (1989) belirsizliği algılayan bireylerin geliştirdiği çeşitli baş etme stratejilerini dört grupta incelemiştir. İlk grupta, bireyler belirsizliğe karşı her zaman tetiktedir, fakat belirsizlikle başa çıkmak için davranışsal değişikliklerde bulunmamaktadır. İkinci gruptakiler ise belirsizlik içeren durumları baskılamakta, görmezden gelmekte ve böylece belirsizliğin yarattığı olumsuz duygu durumundan kaçınmaktadırlar. Üçüncü grupta ise bireyler sadece kontrol edebilecekleri durumlar için başarılı baş etme stratejileri oluştururken, kontrol edemeyeceği durumlar için belirsizlikle ilgili bilgileri görmezden gelmektedirler. Dördüncü grupta ise bazen belirsizlikle ilgili sürekli tetikte olurken bazen de belirsizliklerle ilgili ipuçlarını görmezden gelmeyi seçebilmektedirler. Yazara göre, belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olan bireyler belirsizlikle ilgili ipuçlarını görmezden gelmeye daha yatkındırlar (Krohne, 1989: 236-239). Bu iki boyut bir arada değerlendirildiğinde, belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olan bireylerin geleceğin belirsizliğini negatif ve kaçınılması gereken durum olarak algımlarken, bu negatif algılanan belirsizlik karşısında yararlı olabilecek baş etme stratejileri de geliştirememekte oldukları söylenebilir.

2.2. İş Arama Davranışı

İş arama en basit tabiriyle istihdam imkanlarının araştırılması olarak ifade edilebilmektedir. İşgücü piyasasındaki istihdam imkanlarının araştırılmasını içeren bu süreç, önemli bir zaman ve çaba harcanmasını içermektedir (Boswell, 2007: 414). İş arama davranışı, iş bulma faaliyetinin en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. İş arama davranışına yalnızca çalışmayanlar yönelmemektedir. Günümüzde işlerinden memnun olmayan ve en genel tabiriyle eksik istihdam durumunda olan, iş güvencesizliği olan kişiler de iş arama davranışı içerisinde bulunabilmektedir (Kümbül Güler, 2012: 11-13).

İş arama davranışı “itici” ve “çekici” motivasyonları barındırmaktadır. Bireylerin mevcut işlerinin kendilerini alternatif işlere yöneltecekleri şekilde rahatsızlık veya memnuniyetsizlik içermesi “itici” motivasyonu oluştururken, bireylerin iş arama maliyetlerini veya zorluklarını yeni iş bulma olasılığıyla karşılaştırarak, yeni iş bulma kararını değerlendirmeye alması “çekici” motivasyonu oluşturmaktadır (Bretz Jr. vd., 1994: 278-280).

İş aramanın belirleyicileri genel olarak bireysel özellikler, durumsal özellikler ve emek piyasası özellikleri olarak kategorize edilebilmektedir. Bireysel özellikler bireyin büyük ölçüde

kalıcı özelliklerini yansıtmakla birlikte; kişilik özellikleri (özyeterlik vb.), biyografik özellikleri (cinsiyet, ırk vb.) ve beşeri sermayeyi (yetenek, eğitim seviyesi, iş tecrübesi vb.) kapsamaktadır. Belirli istihdam ve kişisel koşullar veya bireyin belli bir duruma yönelik tepkilerine göre değişebilen durumsal özellikler arasında finansal ihtiyaç ve işe bağlılık gibi öncüller yer alabilmektedir. Durumsal özellikler genel iş tutumları (iş tatmini, örgütsel bağlılık vb.), nesnel faktörler (ücret ve yan haklar, çalışma koşulları vb.) ve nesnel faktörlere yönelik algı ve tepkileri (ücretin adil olduğu algısı, yöneticiler ve/veya çalışma ortamına karşı hisler vb.) kapsamaktadır. Son olarak emek arz talebini etkileyerek iş arama sürecini etkileyen emek piyasası özellikleri arasında alternatif fırsatlar, maliyet-fayda kararları ve aranan işin hangi sektörde olduğu ve işin türü yer almaktadır (Boswell, 2007: 414-415). Görüldüğü üzere, iş arama sürecini etkileyen çok sayıda belirleyici faktör bulunmaktadır.

İş aramayı ölçmek için ise iki yaklaşım bulunmaktadır. İlki özgeçmiş hazırlamak, iş başvurusu formu doldurmak, potansiyel bir işvereni aramak gibi bireyin belirli zaman diliminde gerçekleştirdiği davranışların sayısına bakmaktır. Bu sayı arttıkça, daha yoğun iş arama faaliyetinin gerçekleştiği sonucuna varılmaktadır. İkincisi ise iş aramaya harcanan yoğunluğu ve çabayı değerlendirme yoluyla gerçekleşmektedir. Bu kapsamda bir kişiden belli zaman dilimi içerisinde çeşitli iş arama davranışlarını ne sıklıkla gerçekleştirdiğinin derecelendirmesinin istenmesi örnek verilebilmektedir. Emek piyasasına yeni girenler, işsiz bireyler ve çalıştığı halde alternatif iş fırsatlarını değerlendirmeye açık olan bireylerin iş arama sürecinin başarılı şekilde nihayete ermesi genellikle bu sürecin istihdam edilme ile sonuçlanmasına bağlıdır. Bunun yanında iş görüşmelerinin ve/veya alınan tekliflerin sayısının fazlalığı, genellikle bireyin kişisel bakış açısına bağlı olarak değişen alınan tekliflerin ve nihayetinde kabul edilen işin kalitesi, iş arama süresinin kısa olması gibi faktörler iş arama başarısının göstergelerindendir (Boswell, 2007: 414-415).

Literatürde iş arama davranışına yönelik geliştirilen birtakım modeller olduğu görülmektedir. Bu çalışma kapsamında literatürde önemli yer tutan üç model aktarılacaktır. Bunlar; Soelberg'in Genellenmiş Karar Süreci Modeli, Barber ve diğerlerinin İş Arama Modeli ve Blau Modeli olarak sıralanabilmektedir.

Soelberg iş arayanlarla yaptığı detaylı görüşmeler sonrasında, iş arama davranışına yönelik geliştirmiş olduğu modeli “genellenmiş” model olarak adlandırırsa da, esasında söz konusu model iş arama ve seçim için özelleşmiş modeldir. Solberg'in modeli, iş arama ve seçim durumlarında ortaya çıkan eylemleri ve süreçleri tanımlamakla birlikte, dört aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar; ideal işin tanımlanması, iş arama planlaması, iş arama ve seçim,

alınan kararın doğrulanması ve karara bağlılık şeklindedir. İlk aşama olan işin tanımlanmasına göre bireyler iş aramaya başlamadan önce kendi bakış açıları çerçevesinde ideal işi belirlemeye çalışmaktadır. Bu belirleme, genellikle yazılı olmayan ve bireyin kendine ait olan kişisel değerler listesi ve bireylerin sahip olduklarına inandıkları iş yeterlilikleri listesi açısından değerlendirilerek yapılır. İkinci aşama olan iş arama planlaması ise bireyin en iyi işi bulmak için ölçülebilir kriterler geliştirme, iş aramaya dikkat, zaman, çaba, para ayırma, iş alternatifleri sunacak arama kaynaklarını bulma (sosyal çevreden yardım isteme, istihdam hizmetlerini kullanma vb.) süreçlerini içermektedir. Üçüncü aşama olan iş arama ve seçim aşamasında potansiyel işler değerlendirilmekte, süreç içerisinde hedef ve kriterlerde değişimler yaşanabilmekte ve işin kabul edilip edilmeyeceğine karar verilmektedir. Bu aşama ilk arama kaynağının etkinleştirilmesiyle başlamakta ve iş arayan kişi artık yeni alternatiflerle ilgilenmediğini beyan edene kadar devam etmektedir. Son aşama olan alınan kararın doğrulanması ve karara bağlılık aşamasında, bireyler tercih etmiş oldukları işin olumlu yönlerini vurgulayarak seçmiş oldukları işi doğrulamakta ve seçmiş oldukları işe bağlanarak sosyal destek arayışı içinde çevresine duyurmaktadırlar (Power & Aldag, 1985: 49-50).

Barber ve diğerleri (1994) iş arama davranışının zaman içinde neden ve nasıl değişeceğini görebilmek için üç model önermiştir. Bunlar; sıralı model, öğrenme modeli ve duygusal tepki modelidir. Bu modellerde iş bulma ve seçme açısından kritik olarak görülen; iş arama sürecinde kullanılan kaynaklar, iş arama yoğunluğu ve iş arama sonucu elde edilen bilginin niteliği olmak üzere iş aramanın üç yönüne odaklanılmıştır. Sıralı modele göre iş arama faaliyetlerinin belli aşamaları bulunmakla birlikte, bu aşamalar mantıksal sıra izlemektedir (Barber vd., 1994: 740-741). Öğrenme modeli ise iş arayanların arama süreçleri devam ettikçe daha etkili ve verimli yöntemlere yöneleceklerini ileri sürmektedir. Bu bilgiler kişisel deneyimlerle, başkalarının iş arama sürecindeki başarılarını gözlemleyerek ya da literatürde iş aramaya dair araştırmaları takip ederek edinilebilmektedir. Duygusal modelde ise diğer iki modelin aksine bilişsel süreçlere odaklanmamakta, iş aramaya verilen duygusal tepkilere odaklanmaktadır. Buna göre; bazı iş arama davranışlarının stresli olduğu ve bu strese bağlı olarak iş arama davranışının sürdürülmemesiyle sonuçlanabileceği ileri sürülmüştür (Barber vd., 1994: 745-746).

Blau (1994) ise iş arama davranışında hazırlık aşaması ve aktif iş arama olmak üzere iki farklı sürecin olduğunu ileri sürmektedir. Hazırlık aşaması bireyin iş arama bilgisi için göstermiş olduğu çabayı içermektedir. Bu kapsamda bireyler akrabalar, mevcut meslektaşlar, önceki işverenler, gazete ilanları gibi farklı kaynaklar aracılığıyla potansiyel iş fırsatlarını topladıkları iş arama dönemi içerisindeyler. Aktif iş arama aşaması ise iş arayan bireyin

işverene özgeçmişini gönderdiği, potansiyel işverenlerle görüşmeler yapmaya başladığı dönemi içermektedir (Blau, 1994: 289). Aktif iş arama aşaması daha stresli süreci içermekle birlikte, hazırlık aşamasından sonra olmak zorundadır (Hoye, 2017: 29). Görüldüğü üzere, iş arama davranışına yönelik geliştirilen modeller arasında Blau'nun modeli en basit ve anlaşılabilir modeldir. İş arama davranışını iki aşama olarak ele alan bu model sıralı olarak iki aşamanın gerçekleşmesiyle iş arama davranışının olumlu sonuçlanması sürecini içermektedir. Bu çalışma kapsamında iş arama davranışını ölçmek amacıyla Blau'nun geliştirdiği model üzerinden hareket edilmiştir.

2.3. Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve İş Arama Davranışı Arasındaki İlişki

İş arama ve bulma süreci genellikle zor ve sıkıntılı yolculuk olmakla birlikte; beraberinde başarısızlık, hayal kırıklığı, engellenmişlik, kaygı, depresyon ve büyük bir belirsizlik içeren sürece dönüşebilmektedir (Keser & Kümbül Güler, 2016: 151). Kişinin önceki deneyimleri ve belirsizliğe yönelik bakış açısı belirsizliğin bireyler üzerindeki etkisinin farklılık göstermesine sebep olabilmektedir. Belirsizliğe tahammülsüzlük durumu kişinin kariyerle ilgili davranışlarını ve karar verme süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir (Ari & Eşkisü, 2025: 4-5). Literatürde belirsizliğe tahammülsüzlük ile kariyer kararı verme ilişkisini ortaya koyan çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir (Bkz. Arbona vd., 2021; Doğanülkü, 2022; Ari & Eşkisü, 2025). Bu sebeple bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük durumları kariyer yolculuklarında belirleyici kişilik faktörü olarak ele alınmakta ve bu durum kariyer danışmanlık programları tarafından da azaltılmaya çalışılmaktadır (Owen, 2021). İş arama süreci de şüphesiz ki kariyer yolculuğunun en belirleyici aşamalarındandır. Öyle ki, Zikic ve Saks (2009)'ın geliştirdiği iş arama süreci modellerinde iş arama davranışı istihdam durumunu belirleyen değişken olarak yer almaktadır. Bu modelde iş aramaya yönelik tutum ve duygular ise iş arama davranışının ancak öncülleri olarak kendilerine yer bulmuşlardır. Bu sebeple, iş aramaya yönelik tutumları veya duyguları araştırmanın yanında, iş arama davranışının kendisine odaklanmak işsizliğin nedenlerini anlamak ve politika önerileri geliştirmek açısından daha isabetlidir.

Bu çalışma kapsamında, iş arama davranışı yukarıda sayılan sebepler doğrultusunda incelemeye alınmıştır. İş arama sürecinin belirsizliklerle dolu doğası göz önüne alındığında, bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük durumlarının iş arama davranışı üzerindeki etkisi araştırmanın merkezini oluşturmuştur. Literatürde, belirsizliğe tahammülsüzlük ve iş arama davranışı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaya rastlanmamakla birlikte, iş arama kaygısı (Bkz. Zhao vd., 2024), iş bulma inancı (Bkz. Bozkur vd., 2020) veya işsizlik kaygısı (Bkz. Ayhan,

vd., 2022) gibi bilişsel ve duygusal değişkenlerin belirsizliğe tahammülsüzlükle olan ilişkisi ortaya konulmuştur. Bu çalışmada ise iş arama sürecinin davranışsal boyutu ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkiyi araştırarak, iş arama davranışının tüm boyutlarında belirsizliğe tahammülsüzlüğün etkisinin ortaya konulması ile literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır.

Literatüre bakıldığında, belirsizliğe tahammülsüzlüğün iş arama davranışı üzerinde azaltıcı etkisinin olduğunu düşünmek için pek çok sebep bulunabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, belirsizliğe tahammülsüzlük kaygı bozuklukları ile ilişkilendirilen kişilik değişkeni olarak tanımlanmaktadır (Freston vd., 1994; Dugas vd., 1998; Carleton vd., 2007: 105). Bu sebeple, belirsizliğe tahammülsüzlüğün kaygıyı artırıcı kişilik değişkeni olarak iş arama davranışı üzerinde anlamlı ve negatif yönlü etkilerinin olacağı tahmin edilmektedir.

İş arama davranışının kişilik değişkenlerinden ve kaygıdan etkilendiğini ortaya koyan çalışmalar da literatürde mevcuttur. Örneğin Kanfer ve diğerleri (2001) çalışmalarında, nörotisizm ile iş arama davranışı arasında negatif ve anlamlı ilişki olduğunu bulmuşlardır. Yazarlar, nörotisizm puanı yüksek bireylerin kaygıyı yönetmekte zorlanmaları sebebi ile iş arama davranışında daha az bulunduklarını tahmin etmektedirler. Sonraki yıllarda ise kaygının iş arama davranışı üzerindeki etkisini gösteren bir çalışma Wang ve diğerleri (2017) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, mezun olmadan önce iş bulmak istediğini belirten öğrenciler üzerine çalışılmışlar ve kaygı düzeyinin artmasının anlamlı olarak iş arama davranışını azalttığını bulmuşlardır.

İş arama davranışı ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişki, değişkenlerin alt boyutları üzerinden de ortaya konulabilir. Belirsizliğe tahammülsüzlüğün alt boyutlarından biri olan engelleyici kaygı, bireyi harekete geçmekten alıkoyan durumu işaret etmektedir (Brenbaum vd., 2008: 123). Bu sebeple, belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olan bireyin proaktif iş arama davranışında bulunması belirsizliğe tahammülsüzlüğü düşük bireye göre daha zor görünmektedir. Bunu destekleyecek çalışmalar da literatürde mevcuttur. Örneğin, Le ve Lin (2023)'in çalışmasında proaktif kişilik özellikleri düşük bireylerin daha az iletişim ağı (network) kurma davranışında bulundukları ortaya konulmuştur. İletişim ağı kurma davranışını hazırlık niteliğinde iş arama davranışlarına örnek olarak ele aldığımızda, engelleyici kaygının iş arama davranışı üzerinde olumsuz etkisinin olabileceği tahmin edilebilir. Tüm bunlar ışığında, belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek olan bireylerin daha az iş arama davranışında bulunacakları düşünülmektedir.

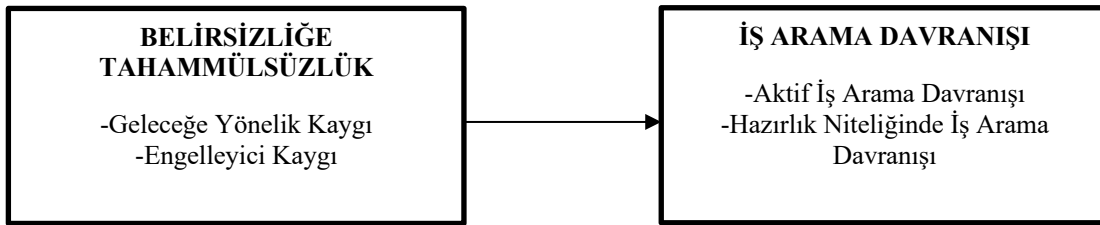
3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma kapsamında İstanbul'da 15-29 yaş aralığındaki gençlerin belirsizliğe tahammülsüzlük durumlarının iş arama davranışları üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın bir diğer amacı ise iş arama davranışı ve belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenlerinin, demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Araştırma, kişilik değişkenlerinin iş arama davranışı üzerindeki etkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. Diğer taraftan, konunun ülkenin geleceği açısından en belirleyici grup olan gençler özelinde çalışılmış olması ayrıca önem teşkil etmektedir.

Bu kapsamda araştırmanın hipotezleri şu şekilde ifade edilebilmektedir:

H1: Belirsizliğe tahammülsüzlük iş arama davranışı üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir.

Şekil 1.

Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında, demografik değişkenlerin belirsizliğe tahammülsüzlük ve iş arama davranışı üzerinde etkili olup olmadığı da test edilmiştir. Bu sebeple H2 ve H3 aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

H2: İş arama davranışı demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

H3: Belirsizliğe tahammülsüzlük demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Uygulanması

Araştırmanın amacını gerçekleştirebilmek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden anket uygulaması tercih edilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacını belirlemeye yönelik oluşturulan soru formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; yaş, cinsiyet, çalışıp/çalışmama durumu gibi ifadeleri içeren demografik değişkenlere ilişkin sorular; ikinci bölümde belirsizliğe tahammülsüzlük durumunu ölçmeye yönelik sorular; üçüncü bölümde ise iş arama davranışını ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır.

Üçüncü bölümde belirsizliğe tahammülsüzlüğü ölçmek için Carleton, Norton ve Asmundson (2007) tarafından geliştirilen ve Sarıçam, Erguvan, Akın ve Akça (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği Kısa Formu kullanılmıştır. Ölçek 12 madde ve 2 alt boyuttan oluşan 5’li likert ölçüm aracından oluşmaktadır. Bu boyutlar ileriye dönük kaygı ve engelleyici kaygı olarak adlandırılmıştır.

Sarıçam ve arkadaşları (2004) tarafından geliştirilen Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği Kısa Formu için geçerlik ve güvenirlik çalışmaları kapsamında öncelikle veri setinin faktör analizi için uygunluğunu belirlemek amacıyla uygulanan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonucu .85 olarak bulunmuş, Bartlett küresellik testi ise anlamlı çıkmıştır ($\chi^2 = 5052.53$, $sd = 66$, $p < .001$); bu da verinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizi temel bileşenler yöntemiyle ve oblik döndürme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiş; ölçeğin özgün yapısına sadık kalınarak iki faktörlü model sınırlandırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre faktör yüklerinin .55 ile .87 arasında değiştiği, bu iki faktörün toplam varyansın %78.57’sini açıkladığı görülmüştür. Yapı geçerliği kapsamında yürütülen doğrulayıcı faktör analizinde ise tek boyutlu modelin kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiği saptanmıştır ($\chi^2 = 147.20$, $sd = 48$, $RMSEA = .073$, $CFI = .95$, $IFI = .95$, $GFI = .94$, $SRMR = .046$). Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin yapılan analizlerde Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı tüm ölçek için .88, ileriye dönük kaygı alt boyutu için .84 ve engelleyici kaygı alt boyutu için .77 olarak bulunmuştur. Ayrıca, madde analizi sonuçları madde-toplam korelasyonlarının .42 ile .68 arasında değiştiğini göstermiş; alt ve üst %27’lik gruplar arasında yapılan karşılaştırmalarda ise madde puanları bakımından anlamlı farklar elde edilmiştir ($t(590) = 11.70-28.25$, $p < .001$). Bu bulgular, ölçeğin hem yapı geçerliği hem de güvenirliği açısından yeterliliğini ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölümde iş arama davranışını ölçmek için ise Blau (1993) tarafından geliştirilen ve Başbuğ (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan İş Arama Davranışı Ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçek Blau (1993) tarafından bireylerin aktif iş arama ve hazırlık niteliğindeki iş arama davranışlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında, yeni mezun öğrencilerin de temsil edilmesi amacı ile Saks ve Ashforth (1999) tarafından ölçeğe iki madde daha eklenmiş hali kullanılmıştır. Böylece ölçek 12 madde ve 2 alt boyuttan oluşan 5’li likert ölçüm aracı halini almıştır.

Başbuğ’un (2008) gerçekleştirdiği açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin üç faktörlü yapı sergilediği görülmüştür. Ancak 5. ve 10. maddeleri ölçek dışında bırakmamak adına analiz iki faktörle sınırlandırılarak tekrar yapılmış ve bu kez tüm maddelerin .42 ve .83 arasında

değişen faktör yükleriyle iki faktörden birine yerleştiği görülmüştür. Ancak, orijinal ölçekte “hazırlık niteliğindeki iş arama davranışı” faktörü altında yer alan “Bir gazete, dergi, meslek kuruluşu panosu ya da internetten iş ilanlarını okudum.” ve “Özgeçmişimi hazırladım veya gözden geçirdim.” maddeleri bu çalışmada “aktif iş arama davranışı” faktörüne yüklenmiştir. Buna karşın, bu çalışmada yalnızca “İlgilendiğim kariyer ya da işler hakkında bilgi sahibi olmak için bilgilendirici görüşmeler yaptım ya da toplantılara katıldım.”, “İş bulma ya da değiştirme hakkında kitap ya da makale okudum.”, “Kendime en uygun işi belirlemek için ilgilerim ve yeteneklerim üzerine detaylıca düşündüm.” ve “İş imkânları hakkında arkadaş ya da akrabalarla konuştum.” gibi ifadeler hazırlık niteliğinde iş arama davranışı kapsamında değerlendirilmiştir. Faktörlerin güvenirlik düzeyine bakıldığında, hazırlık niteliğindeki iş arama faktörünün Cronbach Alfa katsayısı .60 iken, aktif iş arama faktörü için bu değer .82 olarak bulunmuştur (N=154).

Bu çalışmada kolayda örnekleme yolu kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini İstanbul’da ikamet edip, 15-29 yaş grubunda olan çalışıp çalışmama durumu fark etmeksizin iş arayan bireyler oluşturmuştur. Söz konusu anket elektronik yöntemlerle katılımcılara ulaştırılmıştır. Anket uygulaması öncesinde İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’na başvuru yapılarak gerekli izinler alınmıştır. Araştırma sonucunda toplanan veriler istatistiksel araştırmalarda kullanılan SPSS-30 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında İstanbul’da 15-29 yaş aralığında olan ve iş arayan 169 katılımcıya uygulama yapılmıştır. Bu uygulama sonucunda 25 katılımcının verileri anketleri tam doldurmamaları ya da gelişigüzel doldurmaları sebepleriyle analize dahil edilmemiş, 144 katılımcı analize dahil edilmiştir.

Araştırmada kullanılacak örneklem büyüklüğü, istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü sonuçlar elde edebilmek amacıyla G-Power 3.1.9.7 yazılımı (Faul vd., 2009) kullanılarak yapılan a priori güç analizi ile belirlenmiştir. Yapılan analizde, orta düzeyde etki büyüklüğü ($f^2 = 0.15$; Cohen, 1988), %5 anlamlılık düzeyi ($\alpha = 0.05$) ve %95 test gücü ($1-\beta = 0.95$) esas alınmıştır. Analiz, hipotez testine konu olan bağımsız değişken sayısının bir, modelde yer alan toplam değişken sayısının iki olduğu çoklu doğrusal regresyon modeline göre gerçekleştirilmiştir. Bu parametreler doğrultusunda, araştırmanın istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar üretmesi için minimum 89 katılımcıya ihtiyaç duyulduğu hesaplanmıştır. Belirlenen bu örneklem büyüklüğü ile analiz gücü (actual power) %95’in üzerindedir (0.9518), bu da araştırma sonucunda beta hatasının oldukça düşük tutulduğunu göstermektedir.

Aşağıda Tablo 1’de katılımcıların demografik özelliklerine yer verilmiştir.

Tablo 1.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Hanede Yaşayan Kişi Sayısı			İstihdam Durumu		
Kadın	101	70.1	1- 3 kişi	69	48	Çalışıyor	71	49.3
Erkek	43	29.9	4 kişi ve üzeri	75	52.1	Çalışmıyor	73	50.7
Eğitim Durumu			Bireysel Aylık Gelir (TL)			Hane Aylık Geliri (TL)		
Lise	32	22.2	Yok	42	29.2	20.000 ve altı	96	66.7
Ön Lisans	7	4.9	10.000 ve altı	66	45.9	20.001- 40.000	39	27.1
Lisans	74	51.4	10.001-20.000	30	20.8	40.001 ve üzeri	9	6.3
Lisansüstü	28	21.5	20.001 ve üzeri	6	4.2			
Toplam Çalışma Süresi			İşsizlik Süresi			İş Arama Süresi		
1 yıl ve daha az	29	20.1	Hiç çalışmadım	18	12.5	6 aydan az	92	63.9
1 yıldan fazla, 5 yıldan az	23	16.0	6 aydan az	23	15.9	6 ay-1 yıl arası	19	13.2
5 yıl ve üzeri	21	14.6	6 ay-1 yıl arası	14	9.7	1 yıldan fazla	33	22.9
Çalışmıyor	71	49.3	1 yıldan fazla	18	12.5			
			Çalışıyor	71	49.3			
Toplam	144	100.0	Toplam	144	100.0	Toplam	144	100.0

4. Araştırmanın Bulguları

4.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Sonuçları

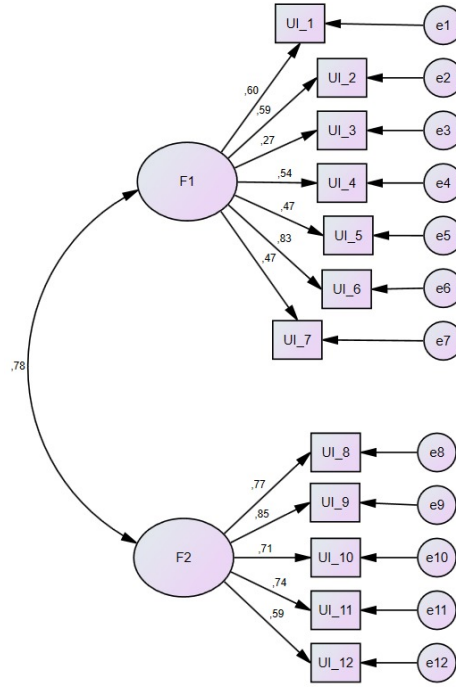
Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. DFA, önceden kuramsal olarak belirlenmiş faktör yapısının verilerle ne ölçüde örtüştüğünü değerlendirmek için kullanılan analiz yöntemidir (Brown, 2015). Bu çalışmada, bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin olarak kullanılan ölçme araçlarının, kuramsal olarak öngörülen faktör yapısını veriler üzerinde doğrulayıp doğrulamadığını test etmek amacıyla DFA tercih edilmiştir. Tablo 2’de DFA sonucunda elde edilen belirsizliğe tahammülsüzlük ve iş arama davranışına ait uyum indeksleri değerlerine ve literatürde bu değerlerin kabul edilebilirliklerine dair çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 2.

Kullanılan Ölçeklerin DFA Uyum İndeksleri Değerleri

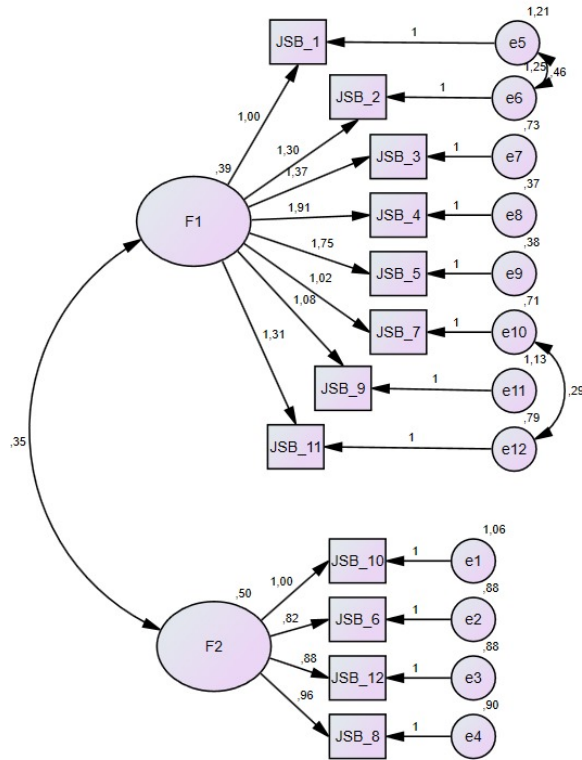
İndeks	Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği	İş Arama Davranışı Ölçeği	Kabul Edilen Aralık	Kaynak
χ^2/sd	1.634	1.712	< 3: iyi uyum, < 5: kabul edilebilir	Kline (2016); Schermelleh-Engel vd. (2003)
RMSEA	.067	.071	< .05: mükemmel, .05-.08: kabul edilebilir	Browne & Cudeck (1993)
AGFI	.858	.864	> .90: iyi, > .85: kabul edilebilir	Hooper vd. (2008)
GFI	.904	.911	> .90: iyi uyum	Hu & Bentler (1999)
CFI	.942	.947	> .95: mükemmel, > .90: kabul edilebilir	Bentler (1990); Hu & Bentler (1999)
IFI	.943	.948	> .95: mükemmel, > .90: kabul edilebilir	Byrne (2010)

Her iki ölçek için de DFA sonuçları model uyumunun kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir. RMSEA değerleri idealin biraz üzerinde olsa da (.05’in üstünde), .08’in altında kalmaları nedeniyle modelin kabul edilebilir düzeyde uyum sağladığı söylenebilir. Diğer tüm indeksler ya iyi ya da güçlü kabul edilebilirlik düzeyinde bulunmaktadır. Şekil 2’ de belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği için yapılan DFA modeli, Şekil 3’de ise iş arama davranışı için yapılan DFA modeline yer verilmiştir.

Şekil 2.

Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği DFA Modeli

Şekil 3.

İş Arama Davranışı Ölçeği DFA Modeli

4.2. Değişkenler Arasındaki İlişkileri Gösteren Korelasyon Tablosu

Analizlere geçmeden önce Tablo 3’de araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon tablosuna yer verilmiştir. Tablodan görüleceği gibi, eğitim durumu, hane halkı sayısı vb. demografik değişkenler hem belirsizliğe tahammülsüzlüğün hem de iş arama davranışının alt boyutları ile anlamlı ilişkiler göstermiştir.

Tablo 3.

Değişkenler Arasındaki İlişkileri Gösteren Korelasyon Tablosu

	Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Eğitim Durumu										
2	Hane Halkı Sayısı	-,333**									
3	Bireysel Gelir	0,137	-0,147								
4	Hane Halkı Geliri	,242**	0,001	,470**							
5	Kıdem	-0,031	0,026	-,591**	-,330**						
6	İşsizlik Süresi	,200*	-0,122	,508**	,249**	-,614**					
7	İş Arama Süresi	0,099	-0,031	-0,162	-,250**	0,013	0,081	0,081			
8	Aktif İş Arama	0,079	-0,05	-0,112	-0,013	-0,118	0,01	0,01			
9	Hazırlık N. İş Arama	0,034	-0,016	-0,017	0,019	-,199*	0,051	0,051	,634**		
10	Geleceğe Yönelik Kaygı	-0,004	-0,078	-0,071	-0,046	0,074	0,038	0,038	-0,04	0,038	
11	Engelleyici Kaygı	-0,115	-0,032	-0,08	-0,141	-0,009	0,006	0,006	0,011	-0,019	,617**

**p<0.01

*p<0.05

Tablo 3’e göre; hane halkı sayısı ile eğitim durumu arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır. Eğitim durumu yükseldikçe hane halkı sayısı azalmaktadır. Hane halkı geliri ile eğitim durumu arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Hane halkı geliri arttıkça eğitim durumu yükselmektedir. Hane halkı geliri ile bireysel gelir arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Hane halkı geliri arttıkça bireysel gelir artmaktadır. Kıdem ile bireysel gelir arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır. Kıdem arttıkça bireysel gelir azalmaktadır. Kıdem ile hane halkı geliri arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır. Kıdem arttıkça hane halkı geliri azalmaktadır. İşsizlik süresi ile eğitim durumu arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Eğitim durumu yükseldikçe işsizlik süresi artmaktadır. İşsizlik süresi ile bireysel gelir arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Bireysel gelir arttıkça işsizlik süresi artmaktadır. İşsizlik süresi ile hane halkı geliri arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Hane halkı geliri arttıkça işsizlik süresi artmaktadır. İşsizlik süresi ile kıdem arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır. Kıdem arttıkça

işsizlik süresi azalmaktadır. İş arama süresi ile hane halkı geliri arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır. Hane halkı geliri arttıkça iş arama süresi azalmaktadır. Hazırlık niteliğinde iş arama davranışı ile kıdem arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır. Kıdem arttıkça hazırlık niteliğinde iş arama davranışı azalmaktadır. Hazırlık niteliğinde iş arama davranışı ile aktif iş arama davranışı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Hazırlık niteliğinde iş arama davranışı arttıkça, aktif iş arama davranışı artmaktadır. Engelleyici kaygı ile geleceğe yönelik kaygı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır. Engelleyici kaygı arttıkça, geleceğe yönelik kaygı da artmaktadır.

4.3. Regresyon Analizi

Araştırma kapsamında ileri sürülen birinci hipotezin testi için belirsizliğe tahammülsüzlük ile iş arama davranışı arasında regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizinde belirsizliğe tahammülsüzlüğün alt boyutları bağımsız değişken olarak yer alırken, iş arama davranışının alt boyutları bağımlı değişken olarak yer almıştır. Böylece, belirsizliğe tahammülsüzlüğün iş arama davranışı üzerindeki etkisi test edilmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına Tablo 4 ve Tablo 5’de yer verilmiştir.

Tablo 4.

Aktif İş Arama Davranışı ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasında Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Beta	t	P	R2	Adjusted R2	F	df	Sig.
Geleceğe Yönelik Kaygı	-.075	-.075	.483					
Engelleyici Kaygı	.057	.536	.593	.004	-.011	.256	2	.775
<i>Bağımlı Değişken: Aktif İş Arama Davranışı</i>								
<i>Bağımsız Değişkenler: Geleceğe Yönelik Kaygı ve Engelleyici Kaygı</i>								
p< .05								

Tablo 5.

Hazırlık Niteliğinde İş Arama Davranışı ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasında Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Beta	t	P	R2	Adjusted R2	F	df	Sig.
Geleceğe Yönelik Kaygı	.080	.745	.458					
Engelleyici Kaygı	-.068	-.634	.527	.004	-.010	.302	2	.740
<i>Bağımlı Değişken: Hazırlık Niteliğinde İş Arama Davranışı</i>								
<i>Bağımsız Değişkenler: Geleceğe Yönelik Kaygı ve Engelleyici Kaygı</i>								
p< .05								

Araştırma kapsamında yapılan çoklu regresyon analizleri sonucunda, belirsizliğe tahammülsüzlük alt boyutları olan geleceğe yönelik kaygı ve engelleyici kaygının, iş arama davranışının hem aktif iş arama davranışı hem de hazırlık niteliğinde iş arama davranışı boyutları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olmadığı görülmüştür.

İlk olarak, aktif iş arama davranışını yordamak amacıyla kurulan modele ilişkin analiz sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin modele anlamlı katkı sağlamadığı tespit edilmiştir ($F(2, 141) = 0.256, p = .775$). Bu modele ilişkin açıklanan varyans oranı oldukça düşüktür ($R^2 = .004$) ve düzeltilmiş R^2 değeri negatif çıkmıştır (Adj. $R^2 = -.011$), bu da modelin rastlantısal değişimden daha zayıf açıklayıcılık sunduğunu göstermektedir. Değişken bazında bakıldığında, geleceğe yönelik kaygının aktif iş arama davranışı üzerindeki etkisi anlamlı değildir ($\beta = -.075, t = -.075, p = .483$); engelleyici kaygının da benzer şekilde anlamlı etkisi bulunmamaktadır ($\beta = .057, t = .536, p = .593$).

Benzer şekilde, hazırlık niteliğinde iş arama davranışına yönelik olarak kurulan ikinci regresyon modeli de istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F(2, 141) = 0.302, p = .740$). Bu modelde de açıklanan varyans oldukça düşük olup ($R^2 = .004$), düzeltilmiş R^2 değeri negatiftir (Adj. $R^2 = -.010$). Geleceğe yönelik kaygı değişkeni bu modelde de anlamlı yordayıcı değildir ($\beta = .080, t = .745, p = .458$). Aynı şekilde, engelleyici kaygının da hazırlık niteliğinde iş arama davranışı üzerinde anlamlı etkisi görülmemektedir ($\beta = -.068, t = -.634, p = .527$). Bu bulgular, belirsizliğe tahammülsüzlük alt boyutlarının iş arama davranışının iki farklı yönü üzerinde anlamlı yordayıcı olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak H1 hipotezi regresyon analizi sonuçlarına göre desteklenmemiştir. Beklendiğinin aksine, iş arama davranışı ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Belirsizliğe tahammülsüzlüğün iki alt boyutu olan geleceğe yönelik kaygı ve engelleyici kaygı ne aktif iş arama davranışındaki ne de hazırlık niteliğindeki iş arama davranışındaki varyansı anlamlı şekilde açıklayamamaktır.

4.4. ANOVA Analizi

Araştırma kapsamında ileri sürülen ikinci ve üçüncü hipotezin testi için ANOVA Analizi yapılmıştır. Demografik bilgi formunda yer alan demografik değişkenlerin tümü için ayrı ayrı ANOVA analizleri yapılmıştır. Bu analizler H2 ve H3 hipotezlerinde söz edildiği gibi, belirsizliğe tahammülsüzlük ve iş arama davranışının demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını test etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, gerçekleştirilen ANOVA analizleri içerisinde yalnızca anlamlı fark bulunanlara yer verilmiştir.

Bu kapsamda ikinci hipotez olan “iş arama davranışı demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır” ve üçüncü hipotez olan “belirsizliğe tahammülsüzlük demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır” ifadelerinin testleri öncelikle çalışıp/çalışmama durumu fark etmeksizin tüm katılımcılar özelinde yapılmakla birlikte, devamında çalışan katılımcılar

ve çalışmayan katılımcılar özelinde ayrıca yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda çalışan katılımcıların iş arama davranışlarında ve belirsizliğe tahammülsüzlük durumlarında demografik değişkenlere göre anlamlı fark bulunamadığı için, çalışmayan katılımcıların iş arama davranışlarına ve belirsizliğe tahammülsüzlük durumlarına ait sonuçlara yer verilmiştir.

Tüm Katılımcıları Kapsayan ANOVA Analizi Sonuçları

Tablo 6.

Aktif İş Arama Davranışı Alt Ölçeği Puanlarının İş Arama Süresine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Puan	Grup	N	X	SS	Var. K.	K.T	Sd	K.O	F	p
Aktif İş Arama Davranışı	6 aydan az	92	2.668	.0883	G.Arasi	7,263	2	3,631	4,552	,012
	6 ay- 1 yıl arası	19	3.006	.197	G. İçi	111,683	140	,798		
	1 yıldan fazla	32	3.195	1.030	Toplam	118,946	142			

p< .05

Tablo 6’da tüm katılımcılar özelinde aktif iş arama davranışının iş arama süresine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan ANOVA Testi sonuçlarına yer verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, aktif iş arama davranışı iş arama süresine göre farklılaşmaktadır.

Tablo 7.

Aktif İş Arama Davranışı Alt Ölçeği Puanlarının İş Arama Süresine Göre Hangi Alt Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonrası Post-Hoc Scheffe Testi Sonuçları

İş Arama Süresi (I)	İş Arama Süresi (J)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	p
6 aydan az	6 ay- 1 yıl arası	-,338	,225	,327
	1 yıldan fazla	-,526	,183	,018
6 ay- 1 yıl arası	6 aydan az	,338	,225	,327
	1 yıldan fazla	-,188	,183	,767
1 yıldan fazla	6 aydan az	,526	,183	,018
	6 ay- 1 yıl arası	,188	,258	,767

p< .05

Tablo 7’de tüm katılımcıları kapsayacak şekilde aktif iş arama davranışının iş arama süresine göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ANOVA Testi sonuçlarına yer verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, 1 yıldan fazla süredir iş arayan katılımcıların aktif iş arama davranışları, 6 aydan az süredir iş arayan katılımcılara göre anlamlı olarak daha yüksektir.

Tablo 8.

Hazırlık Niteliğindeki İş Arama Davranışı Alt Ölçeği Puanlarının Kıdeme Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Puan	Grup	N	X	SS	Var. K.	K.T	Sd	K.O	F	p
Hazırlık Niteliğinde İş Arama Davranışı	1 yıl ve daha az	29	3,370	,610	G.Arası	10,610	3	3,537	5,956	,001
	1 yıldan fazla, 5 yıldan az	23	2,663	,912	G. İçi	83,129	140	,594		
	5 yıl ve üzeri	21	2,547	,853	Toplam	93,739	143			
	Çalışmıyor	71	2,820	,753						

p< .05

Tablo 8’de tüm katılımcıları kapsayacak şekilde hazırlık niteliğindeki iş arama davranışının kıdeme göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan ANOVA Testi sonuçlarına yer verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, hazırlık niteliğindeki iş arama davranışı kıdeme göre farklılaşmaktadır.

Tablo 9.

Hazırlık Niteliğindeki İş Arama Davranışı Alt Ölçeği Puanlarının Kıdeme Göre Hangi Alt Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonrası Post-Hoc Scheffe Testi Sonuçları

Kıdem (I)	Kıdem (J)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	p
1 yıl ve daha az	1 yıldan fazla, 5 yıldan az	,707	,215	,015
	5 yıl ve üzeri	,823	,220	,004
	Çalışmıyor	,550	,169	,017
1 yıldan fazla, 5 yıldan az	1 yıl ve daha az	-,707	,215	,015
	5 yıl ve üzeri	,115	,232	,970
	Çalışmıyor	-,157	,184	,867
5 yıl ve üzeri	1 yıl ve daha az	-,823	,220	,004
	1 yıldan fazla, 5 yıldan az	-,115	,232	,970
	Çalışmıyor	-,272	,191	,567
Çalışmıyor	1 yıl ve daha az	-,550	,169	,017
	1 yıldan fazla, 5 yıldan az	,157	,184	,867
	5 yıl ve üzeri	,272	,191	,567

p< .05

Tablo 9’da tüm katılımcıları kapsayacak şekilde hazırlık niteliğindeki iş arama davranışının kıdeme göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ANOVA Testi sonuçlarına yer verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, 1 yıl ve daha az toplam çalışma süresine sahip katılımcıların hazırlık niteliğindeki iş arama davranışları diğer katılımcılara göre anlamlı olarak daha yüksektir.

Çalışmayan Katılımcıları Kapsayan ANOVA Analizi Sonuçları

Tablo 10.

Çalışmayan Katılımcıların Aktif İş Arama Davranışı Alt Ölçeği Puanlarının İş Arama Süresine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Puan	Grup	N	X	SS	Var. K.	K.T	Sd	K.O	F	p
Aktif İş Arama Davranışı	6 aydan az	43	2,051	,695	G.Arası	6,330	2	3,165	4,014	,022
	6 ay- 1 yıl arası	13	2,461	,793	G. İçi	55,191	70	,788		
	1 yıldan fazla	17	2,341	,963	Toplam	61,521	72			

p< .05

Tablo 10’da çalışmayan katılımcıların aktif iş arama davranışlarının iş arama süresine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan ANOVA Analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, çalışmayan katılımcılar özelinde aktif iş arama davranışı iş arama süresine göre farklılaşmaktadır.

Tablo 11.

Çalışmayan Katılımcıların Aktif İş Arama Davranışı Alt Ölçeği Puanlarının İş Arama Süresine Göre Hangi Alt Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonrası Post-Hoc Scheffe Testi Sonuçları

İş Arama Süresi (I)	İş Arama Süresi (J)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	p
6 aydan az	6 ay- 1 yıl arası	-,708	,281	,048
	1 yıldan fazla	-,482	,254	,174
6 ay- 1 yıl arası	6 aydan az	,708	,281	,048
	1 yıldan fazla	,226	,327	,787
1 yıldan fazla	6 aydan az	,482	,254	,174
	6 ay- 1 yıl arası	-,226	,327	,787

p< .05

Tablo 11’de çalışmayan katılımcıları kapsayacak şekilde aktif iş arama davranışının iş arama süresine göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ANOVA Testi sonuçlarına yer verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, çalışmayan katılımcılar arasında 6 ay-1 yıl arasında iş arayan katılımcıların aktif iş arama davranışları 6 aydan az süredir iş arayanlara göre anlamlı olarak daha yüksektir.

Tablo 12.

Çalışmayan Katılımcıların Geleceğe Yönelik Kaygı Alt Ölçeği Puanlarının İş Arama Süresine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Puan	Grup	N	X	SS	Var. K.	K.T	Sd	K.O	F	p
Geleceğe Yönelik Kaygı	6 aydan az	43	3,013	,879	G.Arası	3,220	2	1,610	4,101	,021
	6 ay- 1 yıl arası	13	3,523	,685	G. İçi	27,478	70	,393		
	1 yıldan fazla	17	3,247	,838	Toplam	30,698	72			

p< .05

Tablo 12’de çalışmayan katılımcıların geleceğe yönelik kaygılarının iş arama süresine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA Analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, çalışmayan katılımcıların geleceğe yönelik kaygıları iş arama süresine göre farklılaşmaktadır.

Tablo 13

Çalışmayan Katılımcıların Geleceğe Yönelik Kaygı Alt Ölçeği Puanlarının İş Arama Süresine Göre Hangi Alt Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonrası Post-Hoc Scheffe Testi Sonuçları

İş Arama Süresi (I)	İş Arama Süresi (J)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	p
6 aydan az	6 ay- 1 yıl arası	-,564	,198	,022
	1 yıldan fazla	-,187	,179	,582
6 ay- 1 yıl arası	6 aydan az	,564	,198	,022
	1 yıldan fazla	,376	,230	,270
1 yıldan fazla	6 aydan az	,187	,179	,582
	6 ay- 1 yıl arası	-,376	,230	,270
p< .05				

Tablo 13’de çalışmayan katılımcıların geleceğe yönelik kaygılarının iş arama süresine göre hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek amacıyla yapılan ANOVA Analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, çalışmayan katılımcılar arasında 6 ay-1 yıl arasında iş arayan katılımcıların geleceğe yönelik kaygı düzeyleri 6 aydan az süredir iş arayanlara göre anlamlı olarak daha yüksektir.

5. Sonuç

İş bulmanın temel belirleyicisi olan iş arama davranışı, önemli bir zaman ve çaba harcanmasını içeren belirsizliklerle dolu bir süreçtir. İş arama davranışı kişilik değişkenlerinden etkilenmekle birlikte, iş arama süreci ve belirsizliğin bireyler üzerindeki etkisi farklılaşmaktadır. Özellikle gençlerin belirsizliğe tahammül edebilme becerisi gösterebilmeleri farklı istihdam alanlarında girişimlerde bulunmalarını sağlayabileceğinden uzun vadede önemli bir kazançtır.

Bu çalışma kapsamında İstanbul’da 15-29 yaş aralığındaki gençlerin belirsizliğe tahammülsüzlük durumlarının iş arama davranışları üzerindeki etkisini incelemek ve iş arama davranışı ve belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenlerinin, demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Belirsizliğe tahammülsüzlük ile iş arama davranışı arasındaki ilişki üzerinde durularak literatürdeki boşluğun doldurulmaya çalışılması, gençlerin iş arama davranışları gibi toplumsal, ekonomik ve sosyal açıdan önemli ve güncel bir konunun bireysel kişilik değişkeni olan belirsizliğe tahammülsüzlük ile ilişkisini ele almış olması, literatüre hem kavramsal hem de uygulamalı düzeyde katkı sunma potansiyeline sahip olması araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Özellikle genç işgücünün

önemli ve güncel bir konu olduğu dönemde, gençlerin belirsizliğe tahammülsüzlük durumlarının iş arama davranışıyla olan ilişkisinin ortaya konulması önemlidir.

Çalışan ve çalışmayan bireylerin farklı özellik ve deneyimlere sahip olması, bireylerin iş arama davranışlarına farklı şekilde yansımaktadır (Kümbül Güler, 2012: 13). Literatürde de çalışan ve çalışmayan bireyler arasında iş arama davranışının farklılaştığı sonucuna ulaşan çalışmalar mevcuttur (Bkz. Van Hooft vd., 2004; Faberman vd., 2017). Çalışma kapsamında, çalışan ve çalışmayan katılımcıların ifadeleri hem iş arama davranışı açısından hem de belirsizliğe tahammülsüzlük durumları açısından ayrı olarak da analiz edilmiştir.

Çalışmayan katılımcılar arasında 6 ay - 1 yıl arasında iş arayan katılımcıların geleceğe yönelik kaygı düzeyleri 6 aydan az süredir iş arayanlara göre anlamlı olarak yüksektir. Fakat çalışan katılımcılar için böyle bir fark yoktur. Çalışan katılımcıların iş arama sürelerinin artması geleceğe yönelik kaygılarını etkilememekte, fakat çalışmayan katılımcıların iş arama sürelerinin artması geleceğe yönelik kaygılarını arttırmaktadır. Bu farklılığın sebebinin, memnun olmasa dahi halihazırda bir işi olan bireylerin, olmayanlara kıyasla geleceklerini daha öngörülebilir algılamaları ile alakalı olduğu söylenebilir. Bu bulgu literatür ile de uyumludur. Bireylerin istihdam durumları (işsiz veya çalışıyor) veya çalışma şekilleri (bağımlı veya bağımsız çalışma) belirsizliğe tahammülsüzlük düzeylerini anlamlı olarak değiştirmektedir (Bkz. Baluku vd., 2023: 13).

Aktif iş arama davranışı, iş arama süresine göre hem tüm katılımcılar hem de çalışmayan katılımcılar için farklılaşmaktadır. Tüm katılımcılar arasında, 1 yıldan fazla süredir iş arayan katılımcıların aktif iş arama davranışlarının, 6 aydan az süredir iş arayan katılımcılara göre anlamlı olarak yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmayan katılımcılar arasında, 6 ay-1 yıl arasında iş arayan katılımcıların aktif iş arama davranışlarının, 6 aydan az süredir iş arayanlara göre anlamlı olarak yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile iş arama süresi arttıkça aktif iş arama davranışının sayısı da artmaktadır. Banfi ve diğerlerinin (2019) çalışmalarında aksi yönde sonuç bulunmuştur. Söz konusu çalışmaya göre çalışmayan bireylerin iş arama süresi uzadıkça, iş arama davranışları azalmaktadır.

Çalışmanın bir diğer bulgusu tüm katılımcılar özelinde, hazırlık niteliğindeki iş arama davranışının kıdeme göre farklılaşmasıdır. Buna göre tüm katılımcılar özelinde, 1 yıl ve daha az toplam çalışma süresine sahip katılımcıların hazırlık niteliğindeki iş arama davranışlarının, diğer katılımcılara göre anlamlı olarak yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, kısa bir toplam çalışma süresine sahip olan bireyler iş arama sürecinden henüz tam olarak

kopamamış yeni çalışanlardır. Bu sebeple daha uzun süredir çalışanlara göre iş arama kanallarına ve iş fırsatlarına yönelik bilgilerinin daha fazla olduğu yorumu yapılabilir.

Nitekim iş arama davranışının demografik değişkenlere göre farklılaştığı sonucu, literatürde atıf verildiği üzere Boswell (2007)'nin iş aramanın belirleyicilerinin genel olarak bireysel, durumsal ve emek piyasası özellikleri olarak kategorize edilebilmesiyle uyum göstermektedir. İş arama davranışı demografik değişkenlere göre farklılaşabilmektedir. Bununla birlikte literatürde kişilik değişkeni olarak tanımlanabilen belirsizliğe tahammülsüzlük durumunun da demografik değişkenlere göre farklılaşması beklenen bir sonuçtur.

Çalışma sonucunda beklendiğinin aksine, iş arama davranışı ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Belirsizliğe tahammülsüzlüğün iki alt boyutu olan geleceğe yönelik kaygı ve engelleyici kaygı ne aktif iş arama davranışındaki ne de hazırlık niteliğindeki iş arama davranışındaki varyansı anlamlı bir şekilde açıklamamıştır. Diğer bir ifadeyle, iş arama davranışındaki değişimlerin belirsizliğe tahammülsüzlük ile bir ilişkisi yoktur. Yani bireyler belirsizliğe tahammülleri yüksek de olsa düşük de olsa iş arama davranışında bulunmaktadır. Veya tam tersi belirsizliğe tahammülsüzlükleri ne olursa olsun iş arama davranışında bulunmamaya devam etmektedir. Turban ve diğerlerinin (2013) yaptığı çalışmanın sonuçları da bu çalışmanın bulguları ile birlikte değerlendirilebilir. Söz konusu çalışmada da erteleme davranışının iş arama davranışı üzerinde anlamlı etkisi olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Belirsizliğe tahammülsüzlük kavramı açıklanırken değinildiği gibi, erteleme davranışı belirsizliğe tahammülsüzlüğü yüksek bireylerin başa çıkma stratejilerinden biridir. Turban ve diğerlerinin bulguları ile bu çalışmanın bulguları uyumludur.

Literatürde yer alan teorik açıklamalara bakıldığında, iş arama davranışı ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasında bir ilişkinin bulunamamış olması beklenmeyen sonuç olmuştur. Carleton ve diğerleri (2007) tarafından ele alınan belirsizliğe tahammülsüzlüğün alt boyutlarından engelleyici kaygı, belirsizlik karşısında bireylerin donup kalma ve eylemsizlik eğilimlerini ifade etmektedir. Belirsizlik nedeniyle hissedilen kaygı ve korkunun kişinin harekete geçmesini engellemesi ve bireylerin sonucu belli olmayan işleri yapamaması gibi sonuçları barındırması, iş arama davranışını etkileyeceği yönünde bir sonucun beklenmesine neden olmuştur. Çalışmanın beklenmeyen bu sonucu, konunun farklı açılardan ele alınabileceğine işaret etmektedir.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, iş arama davranışının niceliksel sayısı değil de kalitesi mi iş arama çıktısı elde etmek için daha önemlidir, sorusu akıllara gelebilmektedir. Bu soru kapsamında gelecek çalışmaların iş arama davranışının yoğunluğunu, yani sayısını değil, iş

arama davranışının kalitesini de hesaba katarak modeller kurmaları literatür açısından ve işsizliğe dair geliştirilen politikalar açısından yol gösterici olacaktır.

Belirsizliğe tahammülsüzlüğün iş arama davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmamasına dair getirilebilecek farklı açıklamalar da olabilir. Öncelikle, bu çalışmanın bulguları bir kişilik değişkeni olarak belirsizliğe tahammülsüzlüğün iş arama davranışının bir öncülü olmadığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonucuna göre iş arama davranışı bu kişilik değişkeninden etkilenmemektedir. Ancak bu bulgu iş arama davranışının kişilik değişkenlerinden etkilenmediği sonucunu vermemektedir. Zira çalışma boyunca aktarıldığı gibi, literatürde iş arama davranışının farklı kişilik değişkenlerinden etkilendiğini gösteren çalışmalar mevcuttur.

Kişilik değişkenlerinden yalnızca belirsizliğe tahammülsüzlük değişkeninin iş arama davranışı üzerindeki etkisini ölçüyor olması bu çalışmanın sınırlılığını oluştururken; çalışmanın bir diğer sınırlılığı çalışmanın evrenini yalnızca İstanbul'da ikamet eden 15-29 yaş arası bireylerin oluşturuyor olmasıdır. Bu kapsamda gelecek araştırmalarda iş arama davranışı ile farklı kişilik değişkenleri arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik çalışmalara yer verilebileceği gibi, belirsizliğe tahammülsüzlük ile iş arama davranışı arasındaki ilişki farklı örneklem grubu üzerinde de çalışılabilir. Bunun yanı sıra, iş arama davranışını artırmaya yönelik politikalar geliştirilirken, bireysel faktörlere odaklanmak yerine; sosyal ve politik çevre, ekonomik koşullar ve eğitim olanakları gibi yapısal etkenler üzerinden politika üretilmesinin önceliklendirilmesi önerilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Katkı Oranı Beyanı: Sorumlu yazar: %50, Diğer yazar: %50.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Contribution Rate Statement: Corresponding author: %50, Other author: %50.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Arbona, C., Fan, W., Phang, A., Olvera, N., & Dios, M. (2021). Intolerance of uncertainty, anxiety, and career indecision: A mediation model. *Journal of Career Assessment*, 29 (4), 699-716.
- Ari, A. E. & Eşkisü, M. (2025). Career decision-making difficulties in adolescents: the role of parental perfectionism, irrational career beliefs and intolerance of uncertainty. *British Journal of Guidance & Counselling*, 1-19.
- Ayhan, D., Sekiz Öz, H. & Bingöl, U. (2022). Pandemi sırasında hemşirelik öğrencilerinde belirsizliğe tahammüslüğüün işsizlik kaygı üzerine etkisi: Psikolojik sağlamlığın rolü. *Gevher Nesibe Journal of Medical and Health Science*, 7 (18), 12-24.
- Baluku, M. M., Bantu, E., Namale, B., & Otto, K. (2022). Maintaining high eudaimonic wellbeing despite ambiguity intolerance among three employment status groups: Examining the buffering effects of positive psychological attributes. *International Journal of Applied Positive Psychology*, 1-30.
- Banfi, S., Choi, S., & Villena-Roldan, B. (2019). Deconstructing Job Search Behavior, 2–10.
- Barber, A. E., Daly, C. L., Giannantonio, C. M., & Phillips, J. M. (1994). Job search activities: An examination of changes over time. *Personnel Psychology*, 47, 739–766.
- Başbuğ, G. (2008). *Üniversiteden yeni mezun olan gençlerin iş arama davranışlarının planlı davranış teorisi bağlamında araştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Behar, E., DiMarco, I. D., Hekler, E. B., Mohlman, J., & Staples, A. M. (2009). Current theoretical models of generalized anxiety disorder (GAD): Conceptual review and treatment implications. *Journal of Anxiety Disorders*, 23, 1011–1023.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107 (2), 238–246.
- Berenbaum, H., Bredemeier, K., & Thompson, R. J. (2008). Intolerance of uncertainty: Exploring its dimensionality and associations with need for cognitive closure, psychopathology, and personality. *Journal of anxiety*, 22, (1), 117-125.
- Blau, G. (1993). Further Exploring the Relationship Between Job Search and Voluntary Individual Turnover. *Personnel Psychology*, 46, 313–330.
- Blau, G. (1994). Testing a two-dimensional measure of job search behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 59, 288–312.
- Bonaccio, S., Gauvin, N., & Reeve, C. L. (2014). The experience of emotions during the job search and choice process among novice job seekers. *Journal of Career Development*, 41 (3), 237- 257.
- Boswell, W. R. (2007). Job Search, In S. G. Rogelberg (Eds.), *Encyclopedia of Industrial and Organizational Psychology* (pp. 414–416). SAGE Publications.
- Bozkur, B., Kıran, B., & Cengiz, Ö. (2020). Üniversite öğrencilerinin umutsuzluk, belirsizliğe tahammüslüklük, gelecekte iş bulmaya yönelik algı ve öz-yeterliklerinin incelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 28 (6), 2401-2409.
- Bretz Jr., R. D., Boudreau, J. W., & Judge, T. A. (1994). Job Search Behavior of Employed Managers. *Personnel Psychology*, 47, 275–301.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research*. (2nd ed.). Guilford Press.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit, In K. A. Bollen and J. S. Long (Eds.), *Testing Structural Equation Models* (pp. 136–162). Sage.

Buhr, K., & Dugas, M. J. (2002). The intolerance of uncertainty scale: Psychometric properties of the English version, *Behaviour Research and Therapy*, 40 (8), 931-945.

Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. (2nd ed.). Routledge.

Carleton, R. N., Norton, M. A. & Asmundson G. J. G. (2007). Fearing the Unknown: A Short Version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of Anxiety Disorders*, 21 (1), 105-117.

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.

Doğanülkü, H. A. (2024). Life goals and proactive career behaviors: The mediating role of visions about the future and the moderating role of intolerance of uncertainty. *Current Psychology*, 43 (1), 72-84.

Dugas, M. J., Gagnon, F., Ladouceur, R., & Freeston, M. H. (1998). Generalized anxiety disorder: A preliminary test of a conceptual model. *Behaviour research and therapy*, 36 (2), 215-226.

Dugas, M. J., Hedayati, M., Karavidas, A., Buhr, K., Francis, K., & Phillips, N. A. (2005). Intolerance of uncertainty and information processing: Evidence of biased recall and interpretations. *Cognitive Therapy and Research*, 29 (1), 57-70.

Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A., & Lang, A.-G. (2009). Statistical power analyses using GPower 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods*, 41 (4), 1149–1160.

Faberman, R. J., Mueller, A. I., Şahin, A., & Topa, G. (2017). Job Search Behavior Among The Employed and Non-Employed. *Econometrica*, 90 (4), 1-25.

Freeston, M. H., Rhéaume, J., Letarte, H., Dugas, M. J., & Ladouceur, R. (1994). Why do people worry?. *Personality and individual differences*, 17 (6), 791-802.

Gifford, W. E., Bobbitt, H. R., & Slocum Jr, J. W. (1979). Message characteristics and perceptions of uncertainty by organizational decision makers. *Academy of Management Journal*, 22 (3), 458-481.

Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6 (1), 53–60.

Hoye, G. Van. (2017). Job-search behavior as a multidimensional construct: A review of different job-search behaviors and sources, In U. C. Klehe & E. A. J. van Hooft (Eds.), *The Oxford Handbook of Job Loss and Job Search* (pp. 1–43). Oxford University Press.

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6 (1), 1–55.

Kanfer, R., Wanberg, C. R., & Kantrowitz, T. M. (2001). Job search and employment: A personality-motivational analysis and meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology*, 86 (5), 837–855.

Keser, A. & Kümbül Güler, B. (2016). *Çalışma psikolojisi*. Umuttepe Yayınları.

Kim, E., & Lee, B. (2022). The role of emotion in job search behavior among college students. *Journal of Career Development*, 49 (1), 90-106.

Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling*. (4th ed.). Guilford Press.

Krohne, H. W. (1989). The concept of coping modes: Relating cognitive person variables to actual coping behavior, *Advances in Behaviour Research and Therapy*, 11 (4), 235-248.

Kümbül Güler, B. (2012). İş arama davranışı: bütüncül psiko-sosyal bir yaklaşım. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14 (2), 9–32.

- Kümbül Güler, B. & Metin Camgöz, S. (2014). *İş arama davranışı: Psikolojik Sermayenin Etkisi*. II. Uluslararası İş ve Meslek Danışmanlığı Kongresi. (ss. 265–268). İŞKUR.
- Le, S. T., & Lin, S. P. (2023). Proactive personality and the job search outcomes: the mediating role of networking behaviour. *British Journal of Guidance & Counselling*, 51 (1), 29-45.
- Olca, T. (2021). Bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye’de genç işgücü istihdamı. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 6 (11), 102–124.
- Owen, F. K. (2021). Belirsizlik ve kariyer davranışları. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 4 (2), 36-60.
- Power, D. J., & Aldag, R. J. (1985). Soelberg’s job search and choice model: A clarification, review, and critique. *Academy of Management Review*, 10 (1), 48–58.
- Robichaud, M., & Dugas, M. J. (2006). A cognitive-behavioral treatment targeting intolerance of uncertainty, In G. C. L. Davey & A. Wells (Eds.), *Worry and its psychological disorders: Theory, assessment and treatment*, (pp. 289-304). Wiley Publishing.
- Sarıçam, H., Erguvan, F. M., Akın, A., & Akça, M. Ş. (2014). The Turkish short version of the intolerance of uncertainty (IUS-12) scale: The study of validity and reliability. *Route Educational and Social Science Journal*, 1 (3), 148-157.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8 (2), 23–74.
- Steffy, B. D., Shaw, K. N., & Noe, A. W. (1989). Antecedents and consequences of job search behaviors. *Journal of Vocational Behavior*, 35, 254–269.
- Turban, D. B., Lee, F. K., Veiga, S. P. D. M., Haggard, D. L., & Wu, S. Y. (2013). Be happy, don’t wait: The role of trait affect in job search. *Personnel Psychology*, 66 (2), 483-514.
- Wang, L., Xu, H., Zhang, X., & Fang, P. (2017). The relationship between emotion regulation strategies and job search behavior among fourth-year university students. *Journal of adolescence*, 59, 139-147.
- Xu, H., & Tracey, T. J. (2015). Ambiguity tolerance with career indecision: An examination of the mediation effect of career decision-making self-efficacy. *Journal of Career Assessment*, 23 (4), 519-532.
- Van Hooft, E. A. J., Born, M. Ph., Taris, T. W., Der Flier, H. Van, & Blonk, R. W. B. (2004). Predictors of Job Search Behavior Among Employed and Unemployed People. *Personnel Psychology*, 57, 25–59.
- Zhao, S., Yi, W., Ye, B., Zeng, Y., & Yang, Y. (2024). The Association Between Intolerance of Uncertainty and Job-Seeking Anxiety: A Moderated Mediation Model. *Journal of Career Development*, 51 (1), 106-124.
- Zikic, J., & Saks, A. M. (2009). Job search and social cognitive theory: The role of career-relevant activities. *Journal of Vocational Behavior*, 74 (1), 117-127.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1611735
Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE’DE GÖÇ POLİTİKALARININ VE GÖÇ YÖNETİMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

TRANSFORMATION of MIGRATION POLICIES and MIGRATION GOVERNANCE in
TURKEY

Çiğdem MANAP¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
02/01/2025

Kabul:
25/06/2025

Modern göç politikalarının temeli hem politik hem de ekonomik olarak ulus devletler sisteminden bağımsız değildir. Devletlerin göç politikaları ise kuşkusuz siyasi ve ekonomik konjonktüre bağlı olarak değişmektedir. Bu çalışma, Türkiye’nin göç politikalarının dönüşümü ve bu dönüşüme neden olan dönemsel unsurlara odaklanmaktadır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında göç politikası ulus-devlet oluşturma çabalarının bir sonucu olarak Türk soylu olmayanların ülkeden gönderilerek yerlerine Türk soylu olanların yerleştirilmesini öngören mübadele süreci koşullarında 1934 İskân Kanunu çerçevesinde şekillenmiş; 1950’lere gelindiğinde Pasaport ve Yabancılar Kanunu, 1994’te İltica Yönetmeliği ve 2013 Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu yeni göç biçimleri ya da göç dalgaları karşısında göç yönetiminde revizyon ihtiyacına karşılık olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmada yasal metinler, kamu politikaları ve söylemler tarihsel-sosyolojik bir çerçevede incelenmiştir. Göç politikalarının dönüşüm süreci ideolojik, kurumsal ve söylemsel boyutlarıyla analiz edilerek dönemler arası süreklilik ve kopuş noktaları tartışılmıştır. Bulgular Türkiye’nin göç yönetiminde başat kavramın tarihsel olarak “geçicilik” olduğunu ancak göçmen akışlarının hacmi ve sürekliliği nedeniyle bu anlayışın uygulamada aşındığını ortaya koymaktadır. Ayrıca göç politikalarının şekillenmesinde ulus inşası, güvenlik kaygısı ve uluslararası yükümlülüklerin eş zamanlı olarak etkili olduğu; ancak bu unsurların zaman içinde değişen ağırlıklarla yeniden konumlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Göç politikaları, Ulus-devlet, Göç yönetimi

Jel Kodları: F22, F52, K37

¹**Sorumlu Yazar:** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0045-8284, cigdemmanap@yahoo.com.

Atıf: Manap, Ç. (2025). Türkiye’de göç politikalarının ve göç yönetiminin dönüşümü. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 521-538.

Abstract

Article Info

Received:
02/01/2025

Accepted:
25/06/2025

The foundation of contemporary migration policies is closely tied to the framework of nation-states, both politically and economically. It's undeniable that states' migration policies evolve to the prevailing political and economic circumstances. This study focuses on the transformation of Turkey's migration policies and the periodic factors that led to this transformation. During the Republic's early years, migration policy was initially established under the 1934 Settlement Law as part of the exchange process. This policy aimed to expel non-Turkish descendants from the country and replace them with Turkish descendants, aligning to create a nation-state. As new forms of migration emerged, the need for revision in migration management became apparent, leading to the development of the Law on Passports and Foreigners in the 1950s, the Asylum Regulation in 1994, and the 2013 Law on Foreigners and International Protection. In this study, legal texts, public policies, and discourses are examined within a historical-sociological framework. The transformation of migration policies is analyzed through ideological, institutional, and discursive dimensions, and the points of continuity and rupture between different periods are discussed. The findings reveal that the dominant concept in Turkey's migration governance has historically been "temporariness," yet this understanding has been eroded in practice due to the volume and persistence of migration flows. Furthermore, the study concludes that nation-building, security concerns, and international obligations have simultaneously shaped migration policies, although the relative influence of these factors has shifted and been reconfigured over time.

Keywords: Turkey, Migration policies, Nation-state, Migration management

Jel Codes: F22, F52, K37

Extended Summary

This study aims to assess the changes in Turkey's migration policies since 1923, focusing on the legislation governing the entry and exit of foreigners, their residency status, and the influx of migrants to Turkey. Turkey's migration policies, rooted in a nation-state framework, have been influenced by migration waves and efforts to align with the global migration system. The 1934 Settlement Law, the 1950 Foreigners Law, the 1950 Passports Law, the 1994 Asylum Regulation, the 2005 National Action Plan on Asylum and Migration, the 2006 Settlement Law (replacing the previous one), and the 2013 Law on Foreigners and International Protection (LFIP) have emerged in response to specific needs and reflect nation-state-focused migration policies.

Turkey, whose migration policy was determined by nation-building concerns for a long time after the founding of the Republic, has faced serious migration flows since the early 1990s. It was realized that the Settlement Law, the Law on Foreigners, and the Passport Law, which had been effective in migration regulations until that time, were insufficient to manage these migration flows, and the 1994 Asylum Regulation was issued. The migration flow that started in 2011 and resulted in more than three million Syrian refugees entering the country over the years prompted Turkey to revise its migration policy once again. In 2013, the Law on Foreigners and International Protection was adopted in April 2013. Then, the Directorate General of Migration Management was established to carry out migration-related affairs and procedures. The LFIP, which is much more comprehensive than its predecessors, is like previous laws and regulations regarding refugee status determination. After evaluating applications for international protection in Turkey, it has been determined that individuals coming from Europe are considered refugees according to the LFIP. On the other hand, foreigners coming from outside Europe are classified as "conditional refugees," and they are granted international protection until they are resettled in a third country. Turkey's refusal to grant 'refugee' status to those coming from outside Europe, is based on the concept of 'geographical limitation' arising from the 1951 Geneva Convention. Turkey has become a "transit country," providing refugees with only the options of "voluntary return" or "resettlement in a third country." The mass influx of Syrians into Turkey because of the war led to the granting of "temporary protection status" with the expectation that they would go back to their country once the conflict there was resolved. The idea that Syrians will go back is shown in the word "guest" applied to Syrians by both government officials and the public at the start of the process. In the same way, individuals from Iraq who have entered Turkey's borders in large numbers or on their own in the past few years because of conflicts in their home countries have received "humanitarian residence permits". This status signifies a temporary nature. Citizens of countries like Somalia, Iran, and Afghanistan can live in Turkey while waiting to start the refugee status assessment process and being relocated to a different country by UNHCR. "The most noticeable feature in these conditions is their temporary nature. Many refugees escaping war, political instability, or ethnic and religious conflicts opt for neighboring countries as their initial place of refuge, and only a small minority of them can resettle in a third country.

Due to worldwide concerns and local disputes, Turkey is transitioning from a transit nation to a refugee host country, despite its political reluctance and efforts to uphold its status as a transit nation and considering these and similar factors, which suggest that at least some of the refugees in Turkey will establish permanent residency under these circumstances. The next course of action in Turkey's migration policy should encompass the harmonization of policies as well as the regulation of migration-related affairs and procedures.

1. Giriş

Dünyadaki en eski büyük ölçekli nüfus hareketi, 1470-1870 yılları arasında yaklaşık 11 milyon insanın Afrika'dan Amerika'ya köle olarak taşınmasıdır. Daha sonra 1820-1930 yılları arasında Avrupa ülkelerinin emperyalist tutumları doğrultusunda, İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa'nın artan nüfuslarına yeni yerleşim yerleri oluşturmak amacıyla koloniler kurmasıyla yaklaşık 60 milyon Avrupalı başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere denizaşırı ülkelere göç etti (Boyle vd., 1998: 25). Bu uluslararası göç dalgası sonucunda Avrupalı göçmenler Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Yeni Zelanda gibi yeni ülkelerin kurulmasına yol açtı. Yeni kurulan bu ülkelerde, yoğun göç dalgasının ardından ev sahibi toplum azınlık grubu haline geldi. Aynı dönemde ikinci bir göç olarak, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupalı tüccarlar, köle olarak kullandıkları yerlileri Kuzey Afrika'dan Güney Afrika'ya, Karayip Adaları'na ve Brezilya'ya taşıdı (Weiner, 1995: 17). Bunu takip eden uluslararası göç dalgası, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorlukların tasfiyesi sırasında yaşandı. Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının tasfiyesi, Orta, Doğu ve Güney Avrupa'da yeni devletlerin kurulmasına yol açtı. Bu devletler, milliyetçiliğin etkisiyle benimsedikleri zorunlu göç politikasıyla homojen bir toplum oluşturmaya karar verince, büyük çapta göç hareketleri ortaya çıktı ve 1920'ler dünyanın birçok yerinde büyük nüfus mübadelesi süreçlerine tanık oldu. Dönemin göç hareketleri arasında Rus Devrimi ve bunun sonucunda ortaya çıkan iç savaştan kaçan Belaruslular ile 1930'lardaki Nazi zulmünden kaçan Yahudiler de yer almaktadır (Weiner, 1995: 17). Bir sonraki göç hareketi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Asya, Orta Doğu ve Afrika'da yeni bağımsız ülkelerin doğuşu sırasında gerçekleşti. Etnik olarak bölünmüş bu yeni ülkelerin çoğu otoriter siyasi rejimlere sahip olduğundan milyonlarca kişinin mülteci olmasına yol açan şiddet olayları yaşandı. Uluslararası göç hareketinin beşinci dalgası aynı dönemde ekonomik nedenlerden dolayı yaşandı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanan kalkınma politikalarının da etkisiyle az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere ağırlıklı olarak iş gücü veya beyin göçü şeklinde göç dalgaları gerçekleşti. Bu dönemde Avrupa, Kuzey ve Orta Amerika göçün ana hedef bölgeleri arasındaydı.

1950'li ve 1960'lı yıllarda petrol üreten Batı Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Orta Doğu ülkeleri, ekonomilerini daha verimli kılmak amacıyla misafir işçi talep etmeye başladı. 1945'ten 1970'lerin başına kadar, göçün üç temel biçimi gelişti. Bunlar, işçilerin, özellikle diğer Avrupa ülkelerinden Batı Avrupa'ya “misafir işçi anlaşmaları” aracılığıyla göçü; “sömürge işçilerinin” sömürgeci ülkelere geri dönüş göçü ve son olarak da başlangıçta Avrupa'dan, daha sonra Asya ve Latin Amerika ülkelerinden Kuzey Amerika ve Okyanusya kıtalarına yönelen kalıcı göç şeklindeydi (Castles ve Miller, 2013). Göçmen işçiler başlangıçta

geçici görülse de özellikle Avrupa ve Amerika'daki göçmen işçilerin çoğu bu ülkelere yerleşti (Weiner, 1995: 19-20).

1960'lı yıllardan itibaren göç nedenleri kökten değişmeye başladı, milyonlarca insan ülkelerindeki çatışma ve kargaşadan kaçmak için uluslararası sınırları aşarak sığındıkları ülkelere kitlesel göçün kaçınılmaz sonuçlarını da beraberinde getirdi. Ev sahibi ülkelerin bu kitlesel göç hareketlerine nasıl tepki verdikleri, zaman içinde ülkeler arasında hatta aynı ülkede farklı eyaletler arasında bile büyük ölçüde farklılık gösterdi. Bazıları mültecilere ihtiyaç duydukları temel yardımları sunarak güvenliklerini garanti altına alırken diğer bazı ülkeler mültecilerin ülkelerine girişlerini engellemeye çalıştı, sınır geçişlerine kısıtlamalar getirerek mültecilerin güvenliklerini tehlikeye attı (Jacobsen, 1996: 655).

Göçün niteliğinin değişmesi ve zorunlu göçün çoğu zaman kitlesel göçe dönüşmesiyle dünya 1980'lerden sonra uluslararası iltica sistemini büyük ölçüde etkileyen iki büyük gelişme yaşadı. Bunlardan ilki, dünyada neo-liberal hegemonyanın büyümesi ve göç alan ülkeleri de önemli ölçüde etkilemesidir. Neo-liberal yaklaşımlarla ekonomik sistemdeki değişimlere paralel olarak göç politikaları da değişti. İkinci gelişme ise Soğuk Savaş yıllarının sonunda, özellikle 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşandı. Bu dönemde Doğu Avrupa, dünyanın en fazla mülteci nüfusuna sahip bölgeleri arasında yer almaktaydı (Ünlüer, 2015). Aynı dönemde Batılı ülkeler sığınmacıların ve ekonomik göçmenlerin ülkelerine girişini kısıtlayan ya da zorlaştıran benzer göç politikaları uyguladılar (Lavenex, 1999: 20-21). Yabancı düşmanlığının büyük ölçüde arttığı 1980'li yılların sonuna doğru Batılı ülkeler daha kısıtlayıcı politikalar uygulamaya yöneldi, vize şartlarını değiştirerek zaman içerisinde vize listelerine - mülteci üreten ülkeleri de içeren- yeni ülkeler ekledi (Sztucki, 1999: 72). Neo-liberal ekonomik rejim, modern iltica sistemini uluslararası düzenin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlerken “sığınmacı” kavramı sisteme geçici mülteci statüsü olarak eklendi. Dolayısıyla mülteci statüsünün belirlenmesinde yapılacak işlemler sırasında, mülteci statüsü için başvuran kişinin beyanından ziyade, ev sahibi ülkenin kararı geçerlilik kazandı. 1970'li yılların ikinci yarısından sonra ve 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, ekonomik sınırlamalara ve işsizliğin artmasına neden oldu, bunun sonucunda da yeni göçlere karşı muhalefet arttı. Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde ırkçılık ve fanatik milliyetçi hareketler güç kazanırken yabancı düşmanlığı arttı.

20. yüzyılda göçün büyük bir kısmı kitlesel göçtü: 1977-1992 yıllarında kendi ülkelerindeki iç savaştan kaçarak Ruanda ve Tanzanya'ya kaçan Mozambikli mülteciler, 1971'de Bangladeş Kurtuluş Savaşı'ndan kaçarak Hindistan sınırını geçmeye çalışan yaklaşık 10 milyon Bengalli mülteci, Vietnam Savaşı nedeniyle ülkelerini terk eden Kamboçyalı

mülteciler, 1979 İslam Devrimi sonrasında ülkelerini terk etmek zorunda kalan İranlı mülteciler, Aralık 1979 ile Şubat 1989 arasında dokuz yıldan fazla süren Sovyet-Afgan Savaşı'ndan kaçan 6 milyon Afgan mülteci, 1990 yılının Ağustos ayında başlayıp, Şubat 1991'e kadar yaklaşık yedi ay süren Körfez Savaşı sırasında Irak'tan Türkiye ve İran'a kaçan Kürt mülteciler, Bosna Savaşından (1992-1999) sonra iki milyondan fazla Bosnalı, Sudan'daki Darfur krizi sonucunda yerinden edilen bir milyondan fazla insan. 20. yüzyılda kitlesel göç hareketlerine yol açan olaylar arasında Orta Avrupa ülkelerinde yaşanan siyasi değişimler, 1980'lerde İran'da yaşanan rejim değişikliği, Doğu Almanya ile Batı Almanya'nın birleşmesi, eski Yugoslavya'daki etnik çatışmalar ve Kuzey Irak'taki çatışmalar sayılabilir. 21. yüzyılın hemen başında, 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı'ndan kaçan dört milyondan fazla Suriyeli, Türkiye, Ürdün, Lübnan, Irak gibi komşu ülkelere sığındı. 21. Yüzyılın ikinci kitlesel mülteci hareketi ise 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı'ndan kaçan 4 milyondan fazla Ukraynalının Almanya, Polonya, Slovakya, Macaristan gibi komşu ülkelere sığınma talebinde bulunmasıyla yaşandı.

Göç, özellikle kitlesel göç, hedef ülkenin sosyal düzenine ve göç politikalarına doğrudan etki eden bir fenomendir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren yaşanan insani krizlerle birlikte dünya genelinde başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan kişilerin sayısında büyük artış yaşandı, pek çok ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, çatışma ve şiddet, kitlesel mülteci akınlarını beraberinde getirdi. Dünya genelinde uluslararası göçmen sayısı oransal olarak dünya nüfusundan daha hızlı artmaktadır (UNDESA, 2016: 21). Uluslararası göç politikalarının temeli II. Dünya Savaşı sırasında milyonlarca insanın yerinden edilmesine dayanır. Bu büyük göç dalgasının Avrupa genelinde yarattığı insani krizle başa çıkabilmek için savaşın ardından, 1951 Cenevre Sözleşmesi imzalanarak mülteci hakları konusunda uluslararası standartlar belirlendi. Bu çalışma, 1951 Cenevre Sözleşmesinin taraflarından biri olan Türkiye'nin 1923'ten günümüze göç politikalarında yaşanan dönüşümleri, yabancıların ülkeye giriş çıkışını ve ülkede ikamet durumlarını düzenleyen mevzuat ve Türkiye'ye yönelen göç dalgaları bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin, ulus devlet anlayışını merkeze alan göç politikaları kendisine yönelen göç dalgaları ve uluslararası göç rejimi ile uyumlanma çabaları ile şekillenmiştir. 1934 tarihli İskân kanunu, 1950 tarihli Yabancılar Kanunu, 1950 tarihli Pasaport Kanunu, 1994 tarihli İltica Yönetmeliği, 2005 tarihli İltica ve Göç Alanındaki Türkiye Ulusal Eylem Planı, bir önceki İskân Kanunu'nun yerini alan 2006 tarihli İskân Kanunu ve 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu dönemsel ihtiyaçlara karşılık ortaya çıkmış enstrümanlar olmalarının yanı sıra ulus devlet merkezli göç politikalarının yansıması niteliğindedir.

Son yıllarda Türkiye'nin göç politikalarına ilişkin yapılan çalışmalar genellikle belli dönemlere odaklanarak mevzuat değişikliklerini açıklamakta (Bayındır Goularas & Sunata 2015; Biehl, 2009; Genç, Heck & Hess 2019), Türkiye'nin göç tarihine odaklanmakta (Erdoğan & Kaya 2015), Türkiye'nin göç yönetiminde Avrupa Birliği ile ilişkilerini veya Suriyeli mülteciler özelindeki kriz yönetimini ele almaktadır (İçduygu, 2017; Eren & Çakran 2017; Gökalp Aras, 2019; Erdoğan, 2018). Bu çalışmaların ele aldığı konu ya da dönem gereği genellikle belirli tarihsel kesitlere ya da güncel gelişmelere odaklandığı görülmektedir. Bu çalışma Türkiye'nin göç mevzuatındaki dönüşümün tarihsel süreklilik içindeki bütüncül yapısı ile bu dönüşümün ulus-devlet kimliği, uluslararası rejimler ve küresel göç baskılarıyla ilişkisini aynı düzlemde inceleyerek mevcut literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Böylece çalışma Türkiye'nin göç politikalarının evrimine dair tarihsel, hukuksal ve siyasal düzlemleri bir araya getiren bütüncül bir analiz sunarak göç tarihi yazınına ve çağdaş göç politikaları tartışmalarına yeni bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. Türkiye'nin Göç Politikası

Diğer pek çok ulus devlette olduğu gibi Türkiye'nin göç politikası da Cumhuriyet tarihi boyunca kendisine yönelen göç hareketleri doğrultusunda şekillendi. 1922-1945 yılları arasındaki Yeni Cumhuriyet döneminde Yunanistan, Balkanlar ve Almanya'dan yaklaşık 1.185.000 kişi; 1988-2000 yılları arasında Irak, Bulgaristan, Bosna ve Kosova'dan yaklaşık 900.000 kişi Türkiye'ye geldi. Bunlar Türkiye'nin göç tarihinin en somut örnekleridir (GİGM, 2016: 23). Mülteciler söz konusu olduğunda sözleşmenin taraf devletleri, temel mevzuat olarak 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne dayansalar da mülteci kriziyle karşılaştıkları döneme veya gelen kişi sayısına göre mevzuatlarında değişiklik yapmayı tercih etmektedir. 20. yüzyılın başlarından bu yana yaşanan bir dizi paradigmatik değişim ve özellikle Suriyeli mülteci krizi, Türkiye'nin göç politikalarında bir revizyon sürecini beraberinde getirdi.

Türkiye'ye yönelik göç akınlarının en somut örnekleri arasında, 1922-1938 yılları arasında nüfus mübadelesi kapsamında Yunanistan'dan gelen 384 bin kişi; Bulgaristan'la imzalanan Dostluk Anlaşması kapsamında 1923-1945 arasında Balkanlardan gelen 800 bin kişi; 1933-1945 yılları arasında Nazi Almanya'sından kaçan yaklaşık 800 Yahudi; 1988 Halepçe Katliamı sonrası Irak'tan gelen 51.542 kişi; 1989 yılında Bulgar hükümetinin asimilasyon politikalarından kaçan 345 bin Türk soylu kişi; 1991 yılında I. Körfez Savaşı sırasında Irak'tan gelen 467.489 kişi; 1992-1998 yılları arasında Bosna Savaşı sırasında Bosna'dan gelen 20 bin kişi; 1999 yılında Kosova Savaşı sırasında Kosova'dan gelen 17.746

kişi; 2001 Makedonya İç Savaşı sırasında Makedonya'dan gelen 10.500 kişi ve 2011-2022 yılları arasında Suriye'deki savaştan kaçan 3.6 milyon kişi sayılabilir.

Türkiye'nin göç politikasının başlıca hukuki araçlarına kısaca değinecek olursak, ulus devletin inşa aracı olarak 1934 İskan Kanunu, Yabancıların ikamet ve yerleşme şartlarını düzenlemek amacıyla 1950 Türk Yabancılar Kanunu, Ülkeye giriş veya çıkışı düzenlemek amacıyla 1950 Pasaport Kanunu, Orta Doğu'dan gelen büyük mülteci akınlarıyla başa çıkmak için 1994 Yönetmeliği ve Suriye'den Türkiye'ye yönelen büyük göç dalgası sonrası yasal göç ve düzensiz göç yönetimini sağlamak amacıyla 2013 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu temel yasal belgeler olarak sayılabilir. Ekonomik ve toplumsal dönüşümlere paralel olarak Türkiye'nin uluslararası göç deneyimi, Cumhuriyetin ilk yılları (1923-1950), 1950-1980 arası dönem, 1980-2010 arası dönem ve 2010 sonrası dönem olarak dört dönemde incelenebilir.

2.1. Erken Cumhuriyet Dönemi Göç Politikaları (1923-1950): Ulus-Devlet İnşası, İskân Politikaları ve Mübadele

Bu dönemde, gayrimüslimlerin ayrılığı ve Türklerin ve Müslümanların ülkeye gelişi göç hareketlerine hâkim olduğundan, ülkedeki göç akışlarının doğasını ulus inşa süreci belirlemektedir (İçduygu ve Aksel, 2013: 185). Ulus devletlerin iki temel amacı “nüfus hareketlerini kontrol etmek ve sınıf ayrımlarının önünde siyasi bir topluluk olarak halkın üretilmesini sağlamaktır” (Balibar, 1991: 48). Ulus devletin temelinde etnik kimlik, ortak tarih, milli marş, atalarının uğruna canlarını feda ettiği topraklar, milli ekonomi, herkesin paylaştığı temel hak ve görevler gibi ana unsurlar yer alır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorluklar dağılırken, yerlerine ulus devletler kurulmaya başladı. Smith'in (1988: 129) belirttiği gibi, “çok az sayıda devlet tam ulus devletti” ve bu ulus-devletlerin çoğu, topraklarında çeşitli etnik grupları barındırmaktaydı. Bu nedenle yeni ulus-devletler, nüfus mübadelesi yoluyla homojen bir nüfus yaratmayı amaçlıyordu. Türkiye de aynı eğilimin etkisiyle homojen bir ulus devlet yaratmaya çalıştı. Bu dönemde imzalanan nüfus mübadelesi anlaşmaları sonucunda 1,3 milyon Türk ve Müslüman Türkiye'ye gelirken, üç milyona yakın Türk ve gayrimüslim kişi de ülkeyi terk etti (İçduygu, vd. 2008). Göçün en belirgin işlevi, nüfusu etnik köken ve din açısından homojenleştirmek ve ulus devletin en önemli unsurlarından biri olan “ulus”u inşa etmektir.

Türkiye'nin ulus-devlet oluşumu sürecinde ortaya çıkan göç politikaları, çağdaş göç politikalarını hâlâ etkilemektedir. Bu dönemde İskân Kanunu, Türkiye'ye göçü düzenleyen en önemli mevzuattır. 2510 sayılı Kanun Türkiye'de “göçmen”, “serbest göçmen”, “bireysel göçmen” ve “kolektif göçmen” gibi göçmen türlerini tanımlarken etnik kökene atıf

yapmaktadır. Soykan'a (2010: 6) göre bu yasa “Türkiye Cumhuriyeti'nin politikada ulusal kimliğin inşası açısından en önemli gelişmelerinden biridir. Türk olmayan unsurları asimile etmek amacıyla vatandaşların ülke içinde serbest dolaşım hakkı ihlal edilmiş, Türk olmayan nüfus, Türk nüfusu içindeki yoğunluğu azalacak şekilde ülkeye dağıtılmıştır”. Kanun, Türkiye'ye göç hakkını yalnızca “Türk kökenli kişileri kapsayacak şekilde” önemli ölçüde kısıtlamaktadır (Avcı ve Kirişçi, 2006: 149). Bu yasa, “Türkiye’de yaşayanları “Türk soyundan gelen ve Türk kültürüne bağlı olanlar”, “Türkçe konuşmayan, fakat Türk kültüründen sayılanlar” ve “ne Türkçe konuşan ne de Türk kültürüne ait olanlar” olmak üzere” şeklinde gruplara ayırarak bunları “kaynaştırmayı” hedeflemektedir. Türk olmak, Türk soylu olmak gibi kavramlara yaptığı vurgu nedeniyle yasa sıklıkla eleştirilmekte, Türk milliyetçiliğinin dayanağının vatandaşlık mı, ırk mı, yoksa kültür mü tartışmalarında sıkça gündeme gelmektedir (İçduygu vd., 2014: 124).

1950 tarihli Yabancılar Kanunu, Türkiye'ye göç eden yabancıların ikamet ve çalışma durumlarını düzenleyen başlıca hukuki belgedir. Bu belgeye göre, yabancıların yerel polis ofisleri tarafından belirli bir soruşturmadan geçtikten sonra ikamet izni başvurusunda bulunmaları gerekmektedir (İçduygu ve Sert, 2009: 3). İskân Kanunu kapsamı dışında kalan yabancılar için iş ve işlemler 1950 tarih ve 5682 sayılı Pasaport Kanunu ile 5683 sayılı Yabancı Uyrukluların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun¹ (İkamet Kanunu) ile düzenlenmektedir. Türkiye'ye izinsiz giriş ve çıkışlar 1950 Pasaport Kanunu'na göre suç olarak tanımlanır. Bu nedenle herhangi bir yabancı, herhangi bir resmi izin veya yasal belge olmaksızın sınırları geçmeye çalışırken Türk polisi veya jandarması tarafından yakalanırsa doğrudan gözaltına alınır ve sığınma başvurusu hakkını kaybeder (Soykan, 2010, s. 11). Bu dönemde ülkeye kimlerin göç edebileceği, yerleşebileceği ve mülteci statüsü alabileceğine dair koşulları belirleyen temel düzenleme İskân Kanunu'dur. Yeni Cumhuriyetin ulus inşa etme projesinin bir parçası olarak yasa, açıkça Türk kökenli ve/veya Türk kültüründen gelen kişilere öncelik vermektedir. Türk soylu “kişilerin, Türkiye'de beş yıl kesintisiz ikamet etmeleri halinde ülkede gayri resmi olarak kalmalarına, yerleşmelerine, çalışmalarına ve Türk vatandaşlığını kazanmalarına izin verilmektedir” (İçduygu ve Sert, 2009: 4). Bu dönemdeki göçün temel özelliği, Balkanlardaki Türklerin Türkiye'ye yerleştirilmesi, Türkiye'deki Türk olmayan nüfusun ise ülkeyi terk etmesinin sağlanması olduğundan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'ten 1950'lere kadar belirli bir iltica politikası olduğunu söylemek zordur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'in kuruluşu ve uluslararası bir iltica politikasına duyulan

¹5682 sayılı Pasaport Kanunu ve 5683 sayılı İkamet Kanunu 24 Temmuz 1950 tarihli Resmî Gazete’de yayımlandı.

ihtiyaç, uluslararası iltica rejimini dönüştürdüğü gibi Türkiye'nin iltica rejimini de etkiledi (Latif, 2002: 20). Türkiye'nin iltica politikası yıllar içinde dönüşüme uğrasa da 2006 yılına kadar yürürlükte kalan İskân Kanunu'nun "Türk soyuna ve kültürüne" yaptığı vurgu uzun yıllar önemini korudu.

2.2.1950-1980 Dönemi Göç Politikaları: Köyden Kente Göç ve Yurtdışına İşçi Göçü

Bu dönemde göç hareketleri; hızlı kentleşme nedeniyle köyden kente göç, yurt dışına işçi göçü ve buna bağlı göçler şeklinde oldu. Uluslararası göçün temel özelliği Türkiye'den Avrupa'ya işçi göçüydü. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ekonomisini yeniden inşa etmek için Almanya, Belçika, Avusturya, Fransa'nın kalkınma planları dahilinde toparlanma çabaları, diğer ülkelerden önemli miktarda iş gücü ihtiyacını da beraberinde getirdi. Batı Avrupa ülkeleri piyasalarındaki işgücü eksikliğini gidermek amacıyla Türk vatandaşlarının göçü 1960'lı yılların başında başladı, 1974 yılına kadar devam etti. Bu dönemde, Türkiye'den yurt dışına yapılan uluslararası göçler, ülkeler arası ikili işgücü anlaşmalarıyla düzenleniyordu. Avrupa'da uzun süre "misafir işçi" olarak tanımlanan Türk kökenli göçmenlerin çoğu göç ettikleri bu ülkelere yerleşti. 1974 yılından sonra işgücü göçü Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Körfez bölgesi ülkelere yöneldi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkelerine doğru kaydı.

Bu dönem, Türkiye'nin işçi göçünü sağlayabilen bir ülke olarak öne çıktığı ve işçi göçüne ilişkin politikalar ürettiği dönemdir. Türkiye'nin göç politikaları "göç akışlarından elde edilen ekonomik kazanımlara odaklanıyordu: Avrupa'ya işçi göçü işsizliği azaltmak, döviz akışı sağlamak ve mesleki beceri kazanmak için bir araç olarak görülüyordu" (İçduygu ve Aksel, 2013: 185-186). Yine bu dönemde 1950 ve 1951 yıllarında -1934 tarihli İskân Kanunu'nda belirtildiği gibi Türk soyundan ve kültüründen gelme tanımına uygun olarak- Bulgaristan'dan 200.000 Türk, Türkiye'ye sığındı.

Uluslararası zorunlu göç hareketlerini ve göç edenlerin durumunu düzenlemek amacıyla Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni de bu dönemde imzaladı. Türkiye'nin, uluslararası iltica düzenlemelerine ilişkin temel belge olan 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni ve 1967 Protokolü'nü imzalayan ülkeler arasında yer almakla birlikte, 1951 Sözleşmesi'nden doğan "coğrafi sınırlama"² hakkını saklı tutması yalnızca Avrupalı mültecilere "mülteci statüsü" verdiği anlamına gelmektedir. Soykan'a (2010: 9) göre, coğrafi sınırlama "ulus inşası süreci lehine Türk olmayan nüfuslara yönelik başlangıçtaki düşmanlığın hala korunduğunu" göstermektedir.

² 1951 Sözleşmesi'nin mülteci tanımından doğan coğrafi çekince (Avrupa'da meydana gelen olaylar) ve zaman çekincesi (1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar) kısımları 1967 Protokolü kaldırılmıştır.

2.3.1980-2010 Dönemi Göç Politikaları: Göçün Küreselleşmesi

1980'li yıllara kadar Türkiye'ye yönelik herhangi bir göç hareketi söz konusu olduğunda ilgili üç temel yasal düzenleme etkili oldu: 1934 İskân Kanunu, 1950 Yabancılar Kanunu ve 1950 Pasaport Kanunu. 1980 sonrası dönem, uluslararası göç açısından Türkiye'nin statüsünün ve mülteci profilinin değiştiği dönemdir. 1980'li yılların başlarından itibaren Türkiye, düzenli ve düzensiz işçi göçleri, transit göçler, sığınmacılar ve mülteciler gibi farklı ulusal, etnik ve dini kökenden gelen göç akışlarıyla karşı karşıya kaldı (İçduygu ve Aksel, 2013: 185-186). Bu yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması özellikle Türkiye'ye yönelik uluslararası göç hareketlerinde etkili oldu. Bunun yanı sıra Orta Avrupa ülkelerindeki siyasi gelişmeler ve 1980'li yıllarda İran'daki rejim değişikliği de bu hareketlerin şekillenmesinde önemli rol oynadı. Ayrıca eski Yugoslavya'daki etnik çatışmalar ve Kuzey Irak'taki çatışmalar da Türkiye'ye doğru büyük çaplı göç hareketlerine yol açtı.

Türkiye'nin 1980'li yıllardan itibaren bu denli göç alan bir ülke haline gelmesinde Türkiye'nin Avrupa'ya göre liberal sınır politikaları, turizmi geliştirmek amacıyla uygulanan esnek sınır mevzuatı, küreselleşmeye tepki olarak yerel ekonominin serbestleştirilmesi ve dışa açılma gibi faktörler etkilidir. Tüm bu faktörlerin bir sonucu olarak Türkiye o dönemde özellikle “Türk soyundan ve kültüründen” gelen insanlar için “hedef ülke” haline geldi. Ancak Türkiye'nin Avrupalı olmayan yabancıları mülteci olarak görmeyen iltica politikası nedeniyle Avrupa dışından gelen mülteciler için “geçiş ülkesi” olmaya devam etti. 1980'lerde ve 1990'ların başında siyasette göç konusunda gözle görülür herhangi bir politika kaygısı görülmemektedir (İçduygu ve Aksel, 2013: 185-186). Yine aynı dönemde, 1980 darbesinden sonra hatırı sayılır sayıda insan sığınma amacıyla Türkiye'den Avrupa'ya göç etti. Önceki dönemlerde göçü karakterize eden soydaş göçmenlerin yerini, başka bir ülkeye gitmeyi amaçlayan transit mülteciler, Avrupa'da çalışmak isteyen göçmen işçiler aldı (Kirişçi, 2007; İçduygu, 2012). Bu dönemin başında Türkiye, “Türk soyundan ve kültüründen olan” Bulgar Türklerine kapılarını açtı. 300.000 Türk ve Pomak, Bulgar hükümeti tarafından sınır dışı edildikten sonra Türkiye'ye sığındı. Bu kişilerin üçte biri, 1990 yılında Bulgaristan'da yaşanan rejim değişikliğinden sonra, Bulgaristan'a geri döndü, kalanlarsa Türk vatandaşlığı alarak Türkiye'ye yerleşti (İçduygu ve Sert, 2009: 4).

Türkiye, 1992-1995 yılları arasında eski Yugoslavya'da yaşanan çatışmalardan kaçan yaklaşık 20.000 Boşnak'a da geçici sığınma hakkı tanıdı. 1995 yılı sonunda savaşı sonlandıran Dayton Anlaşması'nın imzalanmasıyla Bosnalı sığınmacıların çoğu ülkelerine geri döndü. 1998 ve 1999 yıllarında da 18.000 civarında Kosovalı, ülkelerindeki etnik çatışmalardan kaçarak Türkiye'ye sığındı, pek çoğu çatışmaların yoğunluğunu kaybetmesi üzerine ülkelerine geri

döndü (İçduygu ve Sert, 2009: 5). Türkiye, Bulgaristan, Bosna Hersek, Çeçenistan ve Kosova'daki çeşitli iç çatışmalardan kaçarak kendisine sığınan kişilerin anavatanları Avrupa Konseyi üyeleri arasında yer almasına rağmen bu kişilere mülteci statüsü yerine hukuki açıdan belirsiz bir statü olan “misafir” statüsü ile ülkede kalma izni verdi. Türkiye'nin “coğrafi çekince” kavramını hâlâ ulusal kimliğini koruma ve Türk soylu olmayan mültecilerin ülkeye erişimini engelleme aracı olarak kullandığını iddia etmek mümkündür (Soykan, 2010, s. 9). Aynı dönemde, 1988'deki Halepçe Katliamı ve 1991'deki Körfez Savaşı'ndan sonra Iraklı mülteciler toplu halde Türkiye sınırlarını geçti. Çoğunluğu Kürt mültecilerden oluşan bu kitlesel göç için, Türkiye tarafından geri dönüş ya da üçüncüyü ülkeye yerleştirme seçenekleri sunuldu. Her iki kitlesel göç akışı da gelenlerin etnik kimliği nedeniyle ulusal güvenliğe yönelik olası tehditler olarak değerlendiriliyordu (Avcı ve Kirişçi, 2006: 151).

Türkiye'nin sığınma politikası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli ölçüde değişse de “Türk soyundan ve kültüründen” olmayan kişilerin reddedilmesi devlet politikası olarak devam etti. Soğuk Savaş sırasında Türkiye, Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere Avrupa'daki Komünist Blok ülkelerinden mülteci kabul etti. Mülteciler Türkiye'de kaldıkları süre boyunca 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamında sağlanan tüm haklara sahipti. Ancak bunların çok az bir kısmının Türkiye'de kalmasına izin verildi. Bu kişilerin çoğu Türkiye dışında üçüncü bir ülkeye yerleştirildi (Avcı ve Kirişçi, 2006: 151). 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Türkiye'ye yasadışı yollardan girme girişimlerinin ve ülke tarafından reddedilen sığınmacıların sayısının artması nedeniyle Türkiye daha etkin bir politika uygulama ihtiyacı duydu ve göçü yönetmek amacıyla 1994 yılında yeni ve daha sert düzenlemeler yayınladı (Avcı ve Kirişçi, 2006: 154). Böylece 1994 İltica Yönetmeliği, Türkiye'deki Avrupalı olmayan mültecilere üçüncü bir ülkeye yerleşmeyi beklerken geçici sığınma hakkı tanıyan yasal bir araç haline geldi (Latif, 2002: 23-24). Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesinden gelen “coğrafi çekince” maddesini halen yürürlükte tuttuğundan, 'mülteci' ve 'sığınmacı' gibi terimlerin uluslararası mülteci hukukunda ve 1994 İltica Yönetmeliği'nde farklı tanımları bulunmaktadır. 1994 İltica Yönetmeliği'nde "mülteci" terimi, Cenevre Sözleşmesi kapsamında “mülteci, yabancı veya vatansız Avrupalı kişiyi”, sığınmacı ise “Avrupalı olmayan yabancı veya vatansız kişiyi” tanımlamak için kullanılmıştır (Soykan, 2010: 10). İçduygu ve Aksel'e (2013: 185-186) göre “1990'ların ortasından yakın zamanlara kadar Türk devletinin uluslararası göç konusundaki tutumu “cehalet ve ihmal” yaklaşımından koptu, “göçle ilgili konular kamu politikası oluşturma gündeminde önem kazandı”.

2000'li yıllar dünyada göçün “güvenlik” kavramıyla eşanlamlı olarak kullanıldığı yıllar oldu. Göç olgusunun neredeyse her zaman güvenlik söylemiyle birlikte ele alınması göç

literatürüne sıklıkla yansdı (Koslowski, 2000; 2001; Weiner ve Teitelbaum, 2001; Castles, 2011; Elitok Paçacı, 2013). Düzensiz göçmenlerin sayısı arttıkça göçü durdurmaya yönelik tedbirler de genişledi ve göç olgusu “göçün güvence altına alınması” gibi yeni söylemlerle dile getirildi. Koser (2005: 3) “düzensiz göçün devlet güvenliğine ve insan güvenliğine yönelik gerçek veya algılanan bir tehdit oluşturduğunu” iddia ederken şunu da ekler: “siyasi söylemlerde ve medya söylemlerinde düzensiz göç sıklıkla devlet egemenliğine yönelik bir tehdit olarak tanımlanıyor” (Koser, 2005: 10). 2000’li yıllarda uluslararası göç hareketleri artmaya ve çeşitlenmeye başladı: göçün küreselleşmesi, göç akınlarının yön değiştirmesi, göçün farklılaşması, göç geçişinin yaygınlaşması, göçün kadınlaşması, göçün siyasallaşması gibi eğilimler ortaya çıktı (Castles ve Miller, 2013: 10-13). Ulus-devletlerin göçü uluslararası güvenlik politikalarına dahil etmeye başlamasıyla göç siyasi bir mesele haline geldi. Bu durum özellikle mültecilerin kabulüne ilişkin devlet politikaları nedeniyle ev sahibi toplumla göç eden grubun kabul ve uyum tutumları bağlamında olumsuz sonuçlar doğurdu.

2.4. 2010 Sonrası Göç Politikaları: Göçün Kalıcılaşması

2010’lara kadar Türkiye sınırlarında geçen mültecilerin statüleri 1994 Yönetmeliği’ne (bazı maddelerinde birkaç değişiklik yapılarak) göre düzenlenirken, 2011 sonrası Suriye krizi sonrasında bir göç yönetiminde revizyon ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyacı gidermek üzere hazırlanan 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) 11 Nisan 2013 tarihinde yayımlandı. YUKK ile Türkiye, Avrupa kökenli yabancılara uluslararası koruma başvurularının değerlendirilmesi sonrasında “mülteci” statüsü verirken, Avrupalı olmayan yabancılara ise üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar uluslararası koruma sağlayan “şartlı mülteci” statüsü vermektedir. 2013 sonrası tüm başvuru sahiplerinin talepleri 1951 Cenevre Sözleşmesi, 1967 Protokolü ve YUKK kapsamında işleme alınmaktadır. YUKK, Türkiye’nin 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü kapsamındaki yükümlülüklerinin belirlenmesinde de bir temel taşıdır. YUKK’nun 61, 62 ve 63. maddelerine göre, Türkiye’den uluslararası koruma başvurusunda bulunan yabancılara, başvuruları Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından olumlu değerlendirildikten sonra “mülteci, şartlı mülteci veya ikincil koruma” statülerinden biri verilmektedir. Bu üç statünün dışında, toplu olarak Türkiye sınırını geçen Suriyeli veya Iraklı mülteciler gibi kitlesel göçlerle gelen kişilere, “geçici koruma statüsü” veya “insani ikamet izni” verilmektedir.

Suriyeli mültecilerin uluslararası koruma başvurularının tamamını tek tek işleme alma imkânı olmadığından, Suriye’deki iç savaştan Türkiye’ye kaçan Suriyelilerin tamamı “geçici koruma” altına alındı. Geçici koruma, uluslararası korumaya yönelik bireysel başvuru mekanizmasının etkin bir şekilde çalışmasını zorlaştıran bu tür kitlesel göç hareketlerini

düzenlemek amacıyla Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan acil ve geçici bir tedbirdir. Geçici korumada uluslararası hukuk standartlarına göre üç temel kriter bulunmaktadır: “din, etnik köken, ırk ayrımı gözetmeksizin açık kapı politikası”, “geri göndermeme ilkesinin uygulanması”, “temel ihtiyaçların karşılanması ve haklara erişim”.

3. Sonuç

Türkiye’nin “tarihsel olarak devraldığı mirasla” ve “güvenlik endişeleriyle ve güvenlik kavramının özünde yer alan risk ve tehdit algılamasıyla” şekillenen göç yönetimi yüz yıllık cumhuriyet dönemi boyunca yaşanan göçlerle dönüşüme uğradı ve daha kapsayıcı bir hal aldı (İnan, 2016: 12). Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uzunca bir süre göç politikasını ulus inşa etme kaygılarının belirlediği Türkiye, 1990’ların başından itibaren ciddi göç akınlarıyla karşı karşıya kaldı. Bu yıllara kadar göç düzenlemelerinde etkili olan İskân Kanunu, Yabancılar Kanunu ve Pasaport Kanunu’nun bu göç akınlarını yönetmek konusunda yeterli olmadığı görülerek 1994 İltica Yönetmeliği yayınlandı. 2011’de başlayan ve yıllar içinde üç milyondan fazla Suriyeli mültecinin ülkeye girmesiyle sonuçlanan göç akını ise Türkiye’nin göç politikasında bir kez daha revizyona gitmesinde etkili oldu ve 2013’te Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu yürürlüğe kondu, göçle ilgili iş ve işlemleri yürütmek amacıyla Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kuruldu. Kendisinden önceki yasal düzenlemelerden çok daha kapsamlı olan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu mülteci statüsü belirleme konusunda önceki kanun ve yönetmeliklerle benzerlikler göstermektedir. Söz konusu Kanun, Türkiye’den uluslararası koruma başvurusunda bulunan yabancıların müracaatlarının ardından yapılan değerlendirme neticesinde Avrupa’dan gelenleri mülteci statüsünde kabul etmekte, Avrupa dışından gelen yabancıları ise üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar uluslararası korumaya alarak “şartlı mülteci” statüsünde kabul etmektedir.

Türkiye’nin 1951 Cenevre Sözleşmesi’nden doğan “coğrafi çekince” kavramına dayanarak Avrupa dışından gelenlere ‘mülteci’ statüsü vermeme tutumu ülkeyi “transit ülke” konumuna getirmiş ve mülteciler için “gönüllü geri dönüş” ve “üçüncü bir ülkeye yerleştirme” dışında bir seçenek bırakmamıştır. Savaş nedeniyle Türkiye sınırlarından toplu halde giren Suriyelilere ülkelerindeki savaş bittiğinde geri dönecekleri varsayımını da içinde barındıran “geçici koruma statüsü” verilmiştir. Suriyelilerin geri döneceklerine dair beklenti sürecin başında hem kamu yetkilileri hem de halk tarafından Suriyeliler için kullanılan “misafir” kavramında kendini göstermektedir. Benzer şekilde ülkelerindeki çatışmalar nedeniyle son yıllarda Türkiye sınırlarından toplu halde ya da bireysel olarak geçen Iraklılara yine “geçiciliğe” işaret eden bir statü olarak “insani ikamet izni” verilmiştir. Somali, İran, Afganistan gibi diğer ülkelerden gelenlerin ise mülteci statüsü belirleme süreci başlatılarak BMMYK tarafından

üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye dek Türkiye’de ikamet etmelerine izin verilmektedir. Tüm bu statülerin tamamında “geçicilik” en belirgin unsurdur. Savaş, siyasi istikrarsızlık ya da etnik ve dini çatışmalar gibi sebeplerle ülkelerinden kaçan mültecilerin çoğu ilk sığınma yeri olarak komşu ülkeleri seçmekte, üçüncü bir ülkeye yerleştirme seçeneği ise sadece küçük bir azınlık için mümkün olmaktadır. Ülkelerindeki çatışmalı ortam sona erdikten sonra bu kişilerin bir kısmı geri dönmeyi tercih etse de bir kısmı da ilk sığınma ülkesinde kalmaya devam etmektedir. 2020 yılında BMMYK desteğiyle gerçekleştirilen Suriyeliler Barometresi (Erdoğan, 2021) raporuna göre Türkiye’de yaşamaya devam etmek isteyen Suriyelerin oranı %78’dir. Küresel çıkarların ve bölgesel çatışmaların bir sonucu olarak Türkiye -politik olarak bunu istemiyor ve hukuki olarak transit ülke olma konumunu korumaya çalışıyor olsa da- mülteciler için bir geçiş ülkesi olmaktan çıkarak ev sahibi ülke haline gelmektedir. Bu şartlar altında Türkiye’deki mültecilerin en azından bir kısmının kalıcı olacağını gösteren bu ve benzeri parametreler göz önüne alınarak Türkiye’nin göç politikasında atılacak bir sonraki adım göçle ilgili iş ve işlemlerin düzenlenmesinin yanı sıra uyum politikalarını da içermelidir.

Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye’nin göç politikaları tarihsel koşullara bağlı olarak dönüşse de belirli ideolojik ve kurumsal izleklerde süreklilik göstermektedir. 1934 tarihli İskân Kanunu etnik-homojen bir ulus-devlet inşasını esas alırken 1994 İltica Yönetmeliği ve 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) gibi düzenlemeler göçü yönetme anlayışında güvenlik kaygılarını korumakla birlikte uluslararası normlara daha yakın kurumsal çerçeveler oluşturmuştur. Bu bağlamda devletin göçe yaklaşımında “geçicilik” fikri bir süreklilik unsuru olarak öne çıkmakta; ancak göçmen profillerinin çeşitlenmesi, göçün hacminin artması ve uluslararası baskılar doğrultusunda uygulamada belirgin söylemsel ve kurumsal dönüşümler yaşanmaktadır. Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’nin transit ülke rolünden çıkıp fiilen bir hedef ülkeye dönüşmesi geçiciliğe dayalı güvenlik merkezli yaklaşımların kalıcılıkla nasıl sınındığını ortaya koymuştur. 1934 İskân Kanunu ile homojenleştirici bir ulus inşası hedeflenirken 2013 YUKK ile daha kapsamlı, bireysel haklara dayalı ancak yine de “coğrafi çekince” ve geçici statülerle çerçevelenen bir göç rejimi kurulmuştur. Bu durum ideolojik düzeyde göçmenlerin entegrasyonu değil yönetilebilirliği önceliklendiren bir anlayışın devam ettiğini; söylemsel düzeyde ise “misafirlik”, “geçici koruma”, “şartlı mültecilik” gibi kavramlarla göçmenlerin yerleşik hayata geçişlerinin ertelendiğini göstermektedir. Ancak bu çerçevenin pratikte kalıcılıkla sınılanması Türkiye’nin göç politikalarında yapısal bir paradigma değişiminin eşiğinde olduğunu da işaret etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Avcı G., Kirişçi K. (2006). *Turkey's Immigration and Emigration Dilemmas at the Gate of the European Union, Migration and Development Challenges: Perspectives from the South*. Migración Y Desarrollo, 123-173
- Balibar, E. (1991). *Racism and Nationalism*. Balibar E. ve Wallerstein I. (Ed.) *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London&New York: Verso
- Bayındır Goularas, G., & Sunata, U. (2015). Türk dış politikasında göç ve mültecilik rejimi. *Moment Dergi*, 2(1), 12-40.
- Biehl, K. (2009). Migration, 'securitization' and its everyday implications: An examination of Turkish asylum policy and practice. *CARIM Best Participant Essays Series*, 2009/01.
- Boyle, P., Halfacree, K., Vaughan R. (1998). *Exploring Contemporary Migration*. New York: Longman Limited
- Castles S. (2021). Migration, crisis, and the global labour market. *Globalizations*, 8 (3), 311-324
- Castles S. ve Miller M. J. (2013). *The Age of Migration*. New York: Guilford Press
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2016). *Türkiye Göç Raporu*
- Erdoğan, M. (2018). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul Ve Uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan M. (2021). *Suriyeliler Barometresi*. Ankara: Eğiten
- Erdoğan, M., & Kaya, A. (2015). *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eren, V., & Çakran, Ş. (2017). Mülteci politikası: Avrupa Birliği ve Türkiye karşılaştırması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 1-30.
- Genç, F., Heck, G., & Hess, S. (2019). The multilayered migration regime in Turkey: Contested regionalization, deceleration and legal precarization. *Journal of Borderlands Studies*, 34(4), 489-508.
- Gökalp Aras, E.N. (2019). A game changer in EU-Turkey relations: The opportunities and pitfalls of migration policy. *The International Spectator*, 54(4), 47-61.
- İçduygu, A. (2017). Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar: "Siyasallaşan" bir sürecin analizi. *Toplum ve Bilim*, 140, 27-41.
- İçduygu A., Aksel D. (2013). Turkish migration policies: A critical historical retrospective. *Perceptions. Journal of International Affairs*, 18 (3), 167-190
- İçduygu A., Erder S., Gençkaya, 2014. *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*. MiReKoç Proje Raporları 1
- İçduygu A. Ve Sert D. (2009). Turkey, Focus Migration Country Profile. *Focus Migration*, 5 (5)
- İçduygu A., Toktas Ş. & Soner B.A. (2008). The politics of population in a nation-building process: emigration of non-Muslims from Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 31(2), 358-389
- İnan C. E. (2016) Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 10-33
- Jacobsen, K. (1996). Factors Influencing the Policy Responses of Host Governments to Mass Refugee Influxes. *International Migration Review*, 30(3), 655-678

- Kirişçi K. (2007). Turkey: A Country of Transition from Emigration to Immigration. *Mediterranean Politics*, 12(1):91-97
- Koser K. (2005). *Irregular migration, state security, and human security*. A paper prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration, University College London
- Koslowski, R. (2000). *Migrants and Citizens: Demographic Change in the European State System*. Ithaca: Cornell University Press
- Latif, D. (2002). Refugee Policy The Turkish Republic. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 33, 1-29
- Lavenex S. (1999). *Safe Third Countries Extending the Asylum and Immigration Policies to Central and Eastern Europe*. Budapest: Central European University Press
- Resmî Gazete (2013). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*, No. 28615
- Resmî Gazete (1994). *Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usûl ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*, No. 22127
- Resmî Gazete (2014). *Geçici Koruma Yönetmeliği*, No. 29153
- Paçacı Elitok, S. (2013). Turkish Migration Policy Over The Last Decade: A Gradual Shift Towards Better Management And Good Governance. *Turkish Policy Quarterly*, 12(1), 161-173
- Sztucki, J. (1999). *Who is a refugee? The Convention definition: universal or obsolete*. Nicholson F. And Twomey P. (Ed.) *Refugee Rights and Realities Evolving International Concepts and Regimes*. Cambridge University Press
- UNDESA (2014) *Turkey Migration Profiles*. <http://esa.un.org/migmgprofiles/indicators/files/Turkey.pdf>
- Ünlüer, E. (2015). *Externalization of the Refugee Responsibility: The Role of Turkey Within the International Refugee System With Special Regard To Afghan Refugees*. Unpublished Master Thesis, METU
- Weiner, M. (1995). *The Global Migration Crisis: Challenge to States and Human Rights*. New York: Harper Collins College Publishers
- Weiner, M., Teitelbaum M. (2001). *Political Demography, Demographic Engineering*. Oxford: Beghahn Books.